



Ф И Л О Л О Г

часопис за језик, књижевност и културу
XV 2024 30
универзитет у бањој луци
филолошки факултет

- Издавач* Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет
- Главни уредник* Др Биљана Бабић, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет
- Одговорни уредник* Др Татјана Бијелић, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет
- Редакција* Др Тери Иглтон, Универзитет у Ланкастеру, Одсјек за енглеску књижевност и креативно писање
Др Енди Маузли, Универзитет Де Монтфорт, Факултет умјетности, дизајна и хуманистичких наука
Др Рос Поснок, Универзитет Колумбија, Одсјек за енглеску и компаративну књижевност
Др Сања Бошковић Данојлић, Универзитет у Поатјеу, Факултет књижевности и језика
Др Жоржета Чолакова, Универзитет „Пајсије Хиландарски” у Пловдиву, Филолошки факултет
Др Горан Максимовић, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет
Др Саша Јазбец, Универзитет у Марибору, Филозофски факултет
Др Роберта Сала, Универзитет у Торину, Одсјек за стране језике, књижевности и модерне културе
Др Марија Кривокапић, Универзитет Црне Горе, Филолошки факултет Никшић
Др Емир Мухић, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет
Др Сања Мацура, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет
Др Дијана Црњак, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет
Др Андреја Марић, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет
Др Роберто Руси, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет
Др Радана Лукајић, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет
Др Љиљана Аћимовић, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет
- Лектори* Др Слађана Цукут, Тања Булатовић
- Секретар редакције* Мср Сања Милићевић, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет
- Припрема за штампу* Др Данијел Дојчиновић, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет
- Штампа*
За штампарiju

Интернет адреса <https://filolog.rs.ba>

Имејл-адреса filolog@flf.unibl.org

Индексни статус ERIH PLUS, SCOPUS, EBSCO, ASCI, Листа МКС, CROSSREF, DOAJ, MIAR, CEEOL, ANVUR, MIRABEL

Тираж 100

*Радове објављене у овом броју
рецензирали*

Др Олусанми Бабаринде, Универзитет Нигерије у Нсуки
Др Биљана Бабић, Универзитет у Новом Саду
Др Татјана Бијелић, Универзитет у Бањој Луци
Др Јелена Биљетина, Универзитет у Новом Саду
Др Ненад Благојевић, Универзитет у Новом Саду
Др Славица Васиљевић Илић, Универзитет у Бањој Луци
Др Милена Видосављевић, Институт за српску културу Приштина
– Лепосавић
Др Жана Гавриловић, Универзитет у Источном Сарајеву
Др Нина Говедар, Универзитет у Бањој Луци
Др Мартина Дамиани, Свеучилиште Јурја Добриле у Пули
Др Дубравка Ђурић, Универзитет Сингидунум у Београду
Др Мирјана Илић, Универзитет у Нишу
Др Далибор Кесић, Универзитет у Бањој Луци
Др Јелена Костић Томовић, Универзитет у Београду
Др Мијана Кубурић Мацура, Универзитет у Бањој Луци
Др Андреја Марић, Универзитет у Бањој Луци
Др Јована Марчета, Универзитет у Новом Саду
Др Ђана Мацијери Санковић, Свеучилиште у Риједи
Др Сања Мацура, Универзитет у Бањој Луци
Др Светлана Митић, Универзитет у Бањој Луци
Др Николета Момчиловић, Универзитет у Нишу
Др Емир Мухић, Универзитет у Бањој Луци
Др Александар Новаковић, Универзитет у Нишу
Др Дејвид Олорунсого, Колеџ у Калгарију, Алберта
Др Олга Панић Кавгић, Универзитет у Новом Саду
Др Жолт Папишта, Универзитет у Новом Саду
Др Петар Пенда, Универзитет у Бањој Луци
Др Наташа Половина, Универзитет у Новом Саду
Др Жељка Пржуљ, Универзитет у Источном Сарајеву
Др Сања Радановић, Универзитет у Бањој Луци
Др Милан Тодоровић, Универзитет у Крагујевцу
Др Анета Тривић, Универзитет у Београду
Др Нана Цацклаџе, Универзитет у Батумију, Грузија
Др Дијана Црњак, Универзитет у Бањој Луци
Др Биљана Чубровић, Универзитет у Београду
Др Џоана Шершунович, Универзитет у Бјалистоку, Пољска
Др Саша Шмуља, Универзитет у Бањој Луци

- Publisher* University of Banja Luka, Faculty of Philology
- General Editor* Dr Biljana Babić, University of Banja Luka, Faculty of Philology
- Editor-in-chief* Dr Tatjana Bijelić, University of Banja Luka, Faculty of Philology
- Editorial Board* Dr Terry Eagleton, University of Lancaster, Department of English and Creative Writing
Dr Andy Mousley, De Montfort University, Faculty of Art, Design and Humanities
Dr Ross Posnock, Columbia University, Department of English and Comparative Literature
Dr Sanja Bošković Danojlić, University of Poitiers, Faculty of Literature and Language
Dr Georgeta Tcholakova, University of Plovdiv Paisii Hilendarski, Faculty of Philology
Dr Goran Maksimović, University of Niš, Faculty of Philosophy
Dr Saša Jazbec, University of Maribor, Faculty of Philosophy
Dr Roberta Sala, University of Turin, Department of Foreign Languages, Literatures and Modern Cultures
Dr Marija Krivokapić, University of Montenegro, Faculty of Philology Nikšić
Dr Emir Muhić, University of Banja Luka, Faculty of Philology
Dr Sanja Macura, University of Banja Luka, Faculty of Philology
Dr Dijana Crnjak, University of Banja Luka, Faculty of Philology
Dr Andreja Marić, University of Banja Luka, Faculty of Philology
Dr Roberto Russi, University of Banja Luka, Faculty of Philology
Dr Radana Lukajić, University of Banja Luka, Faculty of Philology
Dr Ljiljana Aćimović, University of Banja Luka, Faculty of Philology
- Proofreading* Dr Slađana Cukut, Tanja Bulatović
- Secretary* Sanja Milićević, MA, University of Banja Luka, Faculty of Philology
- Prepress* Dr Danijel Dojčinović, University of Banja Luka, Faculty of Philology
- Print*
- For print*
- Web address* <https://filolog.rs.ba>
- E-mail* filolog@ff.unibl.org

Indexing status ERIH PLUS, SCOPUS, EBSCO, ASCI, MKS, CROSSREF, DOAJ,
MIAR, CEEOL, ANVUR, MIRABEL

Circulation 100

*Reviewers of papers published
in this issue* Dr Olusanmi Babarinde, University of Nigeria, Nsukka
Dr Biljana Babić, University of Novi Sad
Dr Tatjana Bijelić, University of Banja Luka
Dr Jelena Biljetina, University of Novi Sad
Dr Nenad Blagojević, University of Novi Sad
Dr Dijana Crnjak, University of Banja Luka
Dr Biljana Čubrović, University of Belgrade
Dr Martina Damiani, Juraj Dobrila University of Pula
Dr Dubravka Đurić, Singidunum University of Belgrade
Dr Žana Gavrilović, University of East Sarajevo
Dr Nina Govedar, University of Banja Luka
Dr Mirjana Ilić, University of Niš
Dr Dalibor Kesić, University of Banja Luka
Dr Jelena Kostić Tomović, University of Belgrade
Dr Mijana Kuburić Macura, University of Banja Luka
Dr Sanja Macura, University of Banja Luka
Dr Andreja Marić, University of Banja Luka
Dr Jovana Marčeta, University of Novi Sad
Dr Gianna Mazzieri-Sanković, University of Rijeka
Dr Svetlana Mitić, University of Banja Luka
Dr Nikoleta Momčilović, University of Niš
Dr Emir Muhić, University of Banja Luka
Dr Aleksandar Novaković, University of Niš
Dr David Olorunsogo, Bow Valley College, Calgary
Dr Olga Panić Kavgić, University of Novi Sad
Dr Žolt Papišta, University of Novi Sad
Dr Petar Penda, University of Banja Luka
Dr Nataša Polovina, University of Novi Sad
Dr Željka Pržulj, University of East Sarajevo
Dr Sanja Radanović, University of Banja Luka
Dr Joanna Szerszunowicz, University of Białystok, Poland
Dr Saša Šmulja, University of Banja Luka
Dr Milan Todorović, University of Kragujevac
Dr Aneta Trivić, University of Belgrade
Dr Nana Tsatskladze, Batumi State University, Georgia
Dr Slavica Vasiljević Ilić, University of Banja Luka
Dr Milena Vidosavljević, Institute for Serbian Culture Priština –
Leposavić

САДРЖАЈ

ЈЕЗИК

Маријан Ј. Јелић

Лексичка фреквенција у Вуковим лирским народним песмама 13
LEXICAL FREQUENCY IN VUK'S LYRICAL FOLK POEMS

Даница М. Јеротијевић Тишма

Однос брзине говора и времена наступа звучности безвучних
пловива у српско-енглеском међујезичком систему 27
THE RELATIONSHIP BETWEEN SPEAKING RATE AND VOICE ONSET TIME
OF VOICELESS PLOSIVES IN THE INTERLANGUAGE OF SERBIAN AND
ENGLISH

Биљана М. Бабић

Грешке у паукалним и партитивним синтагмама у
српском као страном језику 44
ERRORS IN PAUCAL AND PARTITIVE PHRASES IN SERBIAN
AS A FOREIGN LANGUAGE

Наташа А. Спасић, Александар М. Новаковић

Место и функција песама у настави српског као страног језика 64
THE PLACE AND FUNCTION OF SONGS IN THE TEACHING OF
SERBIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Љилјана М. Јанковић

Translating Literary Texts from English into Serbian:
A Contrastive Approach 84
PREVOĐENJE KNJIŽEVNIH TEKSTOVA SA ENGLSKOG NA SRPSKI JEZIK:
KONTRASTIVNI PRISTUP

Oleksandr Kapranov

Metonymy in Greta Thunberg's Climate Change
Discourse on Facebook 109
METONIMIЈА U DISKURSU GRETE TUNBERG O
KLIMATSKIM PROMENAMA NA FEJSBUKU

Jane Chinelo Obasi, Chinenye Mary Obasi

Communicative Features of Selected Nigerian ESL
Generation Z's Language Use on Twitter 130
КОМУНИКАТИВНА ОБИЉЕЖЈА ОДАБРАНИХ ПРИМЈЕРА УПОТРЕБЕ
ЈЕЗИКА НА ТВИТЕРУ ГЕНЕРАЦИЈЕ „З” ИЗ НИГЕРИЈЕ КОЈОЈ ЈЕ
ЕНГЛЕСКИ ДРУГИ ЈЕЗИК

<i>Jana Kucharová, Ingrid Kunovská, Eva Stradiotová, Radoslav Štefančík</i> Developing Listening Comprehension Through Podcasts in Foreign Language Learning.....	163
РАЗВИЈАЊЕ ВЈЕШТИНЕ РАЗУМИЈЕВАЊА ОДСЛУШАНОГ ТЕКСТА КРОЗ ПОДКАСТЕ У НАСТАВИ СТРАНОГ ЈЕЗИКА	
<i>Aleksandra Š. Kardoš Stojanović, Mira M. Milić, Lidija M. Marković</i> Fitness Terms in English and their Adaptation into Serbian.....	184
FITNES TERMINI U ENGLSKOM JEZIKU I NJIHOVA ADAPTACIJA NA SRPSKI JEZIK	
<i>Marija N. Vujović</i> Orijentacione metafore u frazeologizmima italijanskog, španskog i srpskog jezika s komponentom <i>oko</i>	201
ORIENTATIONAL METAPHORS IN ITALIAN, SPANISH AND SERBIAN PHRASEOLOGISMS WITH THE COMPONENT <i>EYE</i>	
<i>Марија Б. Нујемчевић Перовић</i> Колокације у настави немачког као страног језика: теоријски оквир и примери стратегија учења	231
COLLOCATIONS IN TEACHING GERMAN AS A FOREIGN LANGUAGE: THEORETICAL FRAMEWORK AND LEARNING STRATEGIES	
<i>Љиљана П. Тасић</i> Машински превод у настави и учењу немачког језика: начини коришћења и ставови студената	248
MACHINE TRANSLATION IN GERMAN LANGUAGE TEACHING AND LEARNING: A SURVEY OF USE AND VIEWS AMONG UNIVERSITY STUDENTS	
<i>Irine Goshkheteliani, Maia Kikvadze</i> Historical and Cultural Memory Preserved in Idioms by the Georgians and Georgian Muhajirs.....	272
ИСТОРИЈСКО И КУЛТУРНО ПАМЋЕЊЕ САЧУВАНО У ИДИОМИМА ГРУЗИЈАЦА И ГРУЗИЈСКИХ МУХАЦИРА	

КЊИЖЕВНОСТ

<i>Владан С. Бајчета</i> Нискобуџетне мело(с)драме с протезом у девет офанзива: Вуле Журић.....	293
LOW-BUDGET MELO(S)DRAMAS WITH PROSTHESIS IN NINE OFFENSIVES: VULE ŽURIĆ	

Marija N. Mitić

Zaboravljena pisma Pjetra Bemba: *Lettere familiari, inedite e varie* 329

FORGOTTEN LETTERS OF PIETRO BEMBO: *LETTERE FAMILIARI,*

INEDITE E VARIE

Валентина Р. Милекић Ковачић

Поетичка функција здравице у књижевноумјетничком

дјелу Петра Кочића..... 342

THE POETICAL FUNCTION OF TOAST IN PETAR KOČIĆ'S LITERATURE

Николина П. Хавран

Типолошка алегоричка слика у карактеризацији лика Светога Симеона..... 363

TYPOLOGICAL ALLEGORY IN THE CHARACTERISATION OF SAINT SIMEON

Aleksandra Z. Stojanović

The Testimony of Silence: Exploring Trauma in

Aleksandar Tišma's *The Use of Man*..... 382

СВЈЕДОЧАНСТВО ТИШИНЕ: ИСТРАЖИВАЊЕ ТРАУМЕ У РОМАНУ

УПОТРЕБА ЧОВЕКА АЛЕКСАНДРА ТИШМЕ

Тијана Р. Поповић

Глас исконског извора који избија из земље: Мит о Деметри

и Персефони у роману *Госпођа Даловеј* Вирџиније Вулф..... 397

THE VOICE OF AN ANCIENT SPRING SPOUTING FROM THE EARTH: THE

MYTH OF DEMETER AND PERSEPHONE IN VIRGINIA WOOLF'S *MRS*

DALLOWAY

Галина-Марија Н. Мићућ

Солипсизам или сан: питање реалности у делу

Девети сан Вере Павловне Виктора Пељевина 416

SOLIPSISM OR A DREAM: THE QUESTION OF REALITY IN

VERA PAVLOVNA'S NINTH DREAM BY VICTOR PELEVIN

Marta Moldovan-Cywińska

Happenings of The Orange Alternative Movement as an

Example of Surrealism in Poland in the 1980s..... 431

ДЕШАВАЊА ТОКОМ ПОКРЕТА „НАРАНЦАСТА АЛТЕРНАТИВА”

КАО ПРИМЈЕР НАДРЕАЛИЗМА У ПОЉСКОЈ 1980-ИХ

ПРИКАЗИ

Слађана М. Цукот

Пастирска лексика призренско-тимочких говора..... 443

PASTORAL LEXICON OF THE PRIZREN-TIMOK SPEECHES

<i>Душан М. Пејић</i>	
Романија – нова коцкица у српском топономастичком мозаику	448
ROMANIJA – A NEW PIECE IN THE SERBIAN TOPONOMASTIC MOSAIC	
<i>Милош М. Кеџман</i>	
Збирне именице у систему српског језика	455
COLLECTIVE NOUNS IN THE SYSTEM OF THE SERBIAN LANGUAGE	
<i>Јелена С. Младеновић</i>	
Бестијаријумске форме у новом читању <i>Романа о Лондону</i>	459
BESTIARY FORMS IN THE NEW READING OF <i>A NOVEL OF LONDON</i>	
<i>Вања Р. Шмуља</i>	
Поводом умјетности књиге.....	464
ON THE PUBLICATION OF <i>THE ART OF THE BOOK</i>	
<i>Александар С. Никoliћ</i>	
Mostovi jezika i kulture.....	469
THE BRIDGES OF LANGUAGE AND CULTURE	
<i>Ленка С. Настасић</i>	
Посведочено и прећутано.....	473
THE TESTIFIED AND THE UNSPOKEN	

IN MEMORIAM

<i>Дијана М. Црњак</i>	
Радујте се, праведни, у Господу.....	481
REJOICE IN THE LORD, YOU RIGHTEOUS ONES	
<i>Биографије аутора</i>	489
<i>Упутства за ауторе</i>	502
<i>Instruction for Author</i>	510



ЛЕЗИК

Маријан Ј. Јелић¹
Универзитет у Новом Саду
Педагошки факултет
Катедра за језик и књижевност

ЛЕКСИЧКА ФРЕКВЕНЦИЈА У ВУКОВИМ ЛИРСКИМ НАРОДНИМ ПЕСМАМА

Апстракт: У раду смо истражили лексичку фреквенцију Вукових лирских народних песама (Српске народне пјесме, прва књига). Укупан број лексема је 5.102, док је број употребљених (текућих) речи 72.500. Овакав однос броја лексема и текућих речи указује на то да је невелика разноврсност лексике лирских народних песама, одн. да има доста понављања. Најфреквентније лексеме су: бити/јесам, он, ја, и ти, себе/се, у, на, не, да. Фреквенција према врстама речи изгледа овако: именице (2420), глаголи (1652), придеви (574), прилози (212), заменице (49), предлози (64), бројеви (40), узвици (35), везници (30) и речце (22). У овим песмама, које је Вук називао женским, најбројније су именице које означавају особе женског пола (девојка, мајка).

Кључне речи: лирске народне песме, лексика, фреквенција, врсте речи, текуће речи.

1. Уводне напомене

Иако је на српском језику претходних деценија урађено неколико десетина фреквенцијских речника (углавном књижевних дела), истраживања лексичке фреквенције Вукових умотворина тек су у зачетку. Рајна Драгићевић у раду *О човеку у Вуковом Рјечнику* наводи списак 10 најфреквентнијих речи, те наводи најфреквентније именице, глаголе и заменице у *Српском рјечнику* (Dragičević, 2019:pp.28–29). Ауторка скреће пажњу и на *Фреквенцијски речник сабраних дела Вука Ст. Караџића* Ђорђа Костића, који је као (интерни) рад објављен 2004. г. на Институту за експерименталну фонетику и патологију говора у Лабораторији за експерименталну психологију Филозофског факултета Уни-

¹jeliciso@uns.ac.rs

верзитета у Београду, који тек треба да буде објављен као део ширег пројекта *Квантитативни опис структуре српског језика*. Из истог рада Р. Драгићевић сазнајемо да је Софија Милићевић у необјављеном мастерском раду (одбрањеном 2011. године) истраживала фреквенцију именица у српским народним пословицама.

Полазећи од тога како је веома важно да се што детаљније и свестраније истраже Вукове народне умотворине, у овом раду бавили смо се лексичком фреквенцијом лирских народних песама (Српске народне пјесме², прва књига, 1841, даље у тексту СНП1).

У истраживању је коришћен софтвер AntConc ради добијања фреквенције свих (текућих) речи (у одређеном облику) које се јављају у песамама. Посао груписања различитих облика око једне лексема морао је бити урађен ручно из два разлога – прво, софтвер који смо користили није имао ту могућност, и друго, веома је велики број варијаната³: екавске, јекавске и икавске речи (*девојка, дјевојка/ђевојка и дивојка*), испуштени слогови или делови слога (нпр. *опас’о* – укупно 2212 таквих речи), спојено и одвојено писање речи (*би ли и бил’, јенђибула и јенђи-була, јели и је ли, некмо ли и некмоли, мермер камена и мермер-камену* итд.), речи са додатим партикулама или без њих (*како и каконо, који, којизи и којино* итд.) и сл., чине овај материјал веома тешким за софтверско лематизовање.

Приликом издавања одредничке речи користили смо пре свега Речник САНУ, али и шестотомни (РМС) и једнотомни речник Матице српске (РСЈ).

Све речи које су сличног гласовног састава, односно које имају исту (или сличну) творбену основу (или корен) и притом имају потпуно исто значење наведене су као једна лексема (нпр. *аршлама и арашлама, баба и бабо, Београд и Бијоград* итд.).

² Користили смо издање Просвете и Нолита из 1987. год. Пун библиографски податак в. у одељку Извори.

³ За илустрацију наводимо све појавне облике/варијанте придева бео: Бел 1, бел 2, Бео 1, бео 4, бела 22, Бела 7, беле 14, Беле 2, бели 7, Белим 1, белим 4, белима 1, бело 14, Бело 2, бело 1, Белога 1, белага 1, белој 1, белом 13, Беду 2, белу 8, беља 1, Беље 1, Бељи 1, б’јел 1, б’јела 39, Б’јеле 3, б’јеле 9, б’јели 3, б’јелијех 1, Б’јелим 1, б’јелим 1, б’јело 16, Б’јело 3, б’јелој 2, б’јелом 1, Б’јелом 2, б’јеломе 1, б’јелу 16, Б’јелу 2, бијел 6, бијела 19, Бијела 2, Бијеле 1, бијеле 37, бијелим 2, бијелијем 1, Бјели 1, бијело 10, бијелога 7, бијелој 1, бијелом 4, бијеломе 24, бијелу 24, Бијо 1, бијо 4, билом 1, биломе 1, жут-бео 1.

2. Лексичке одреднице и текуће речи фреквенцијског речника, коефицијент разноврсности и средња фреквенција у СНП1

Укупан број лексема у СНП1 је 5.102, а број текућих речи је 72.500. Ако укупан број лексема (V) поделимо са бројем текућих речи (N), добијамо коефицијент разноврсности или коефицијент креативности (C).

$$C = V / N = 5.102 / 72.500 = 0,07$$

Дакле, коефицијент разноврсности износи 0,07.

Ако исте параметре доведемо у обрнут однос, тако што број текућих речи поделимо са укупним бројем лексема, добијамо средњу фреквенцију или индекс понављања (Fsr).

$$Fsr = N / V = 72.500 / 5.102 = 14,21$$

Средња фреквенција износи 14,21. Што је добијена вредност средње фреквенције или индекса понављања мања, то је речник богатији и разноврснији.

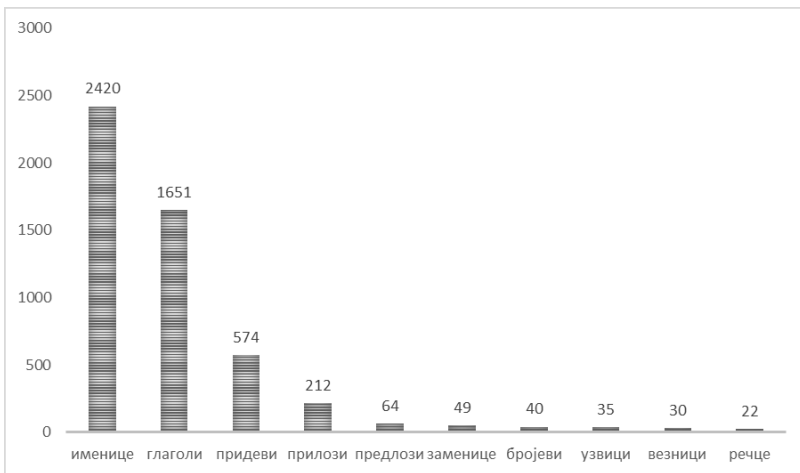
Иако однос лексичких одредница и текућих речи зависи од многих фактора (величина истраживачког корпуса, морфолошка структура језика, стилска разноврсност, функционални стилови, индивидуални стил аутора, више о овим факторима в. у Вукчевић 2005), добијени резултати – индекс понављања речи и коефицијент лексичке разноврсности довољно су добар показатељ лексичке разноврсности посматраног текста (корпуса).

Према Васић (1998) коефицијент разноврсности *Речника четири јеванђелиста* износи 0,04, а *Хазарског речника* 0,099. С друге стране, средња фреквенција (индекс понављања) у *Речнику четири јеванђелиста* износи 22,96, а у *Хазарском речнику* 10,099. Дакле, видимо да се према коефицијенту разноврсности и средњој фреквенцији лексика СНП1 налази између *Речника четири јеванђелиста* и *Хазарског речника*, разноврснија је од првог и мање разноврсна од другог речника. Упоредићемо наше резултате и са *Фреквенцијским речницима Горског вијенца* те *Луче микрокозма*. Коефицијент разноврсности *Горског вијенца* је 0,19, а *Луче микрокозма* 0,23; средња фреквенција *Горског вијенца* износи 5,252, а *Луче микрокозма* 4,355 (Вукчевић, 2005). Видимо да су ова два Његошева дела лексички разноврснија и богатија од СНП1.

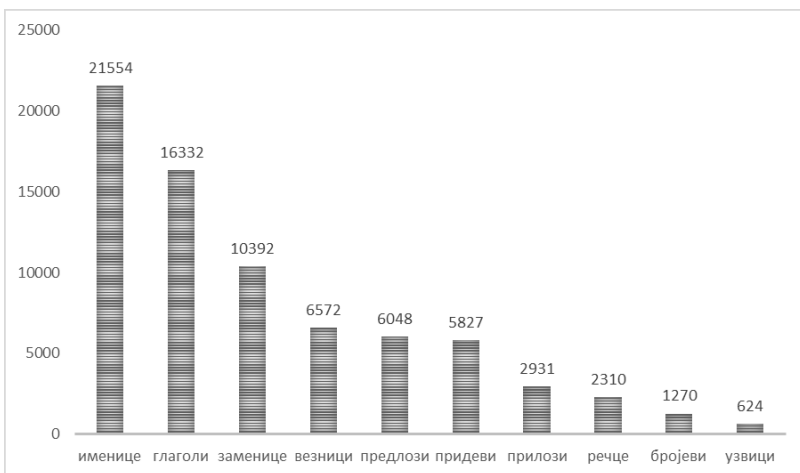
3. Дистрибуција врста речи у СНП1

Према врсти речи у СНП1 најбројније су именице (2420), затим глаголи (1652), знатно мање је придева (574) и прилога (212), док сваке од осталих врста речи има мање од 100.

У следећа два графика представимо број лексема и текућих речи према врстама речи.



Графикон 1: Број лексема у СНП1 према врсти речи



Графикон 2: Број текућих речи у СНП1 према врсти речи

Из ова два графикана видимо да су релационе речи – заменице, везници и предлози знатно фреквентније као текуће речи него придеви и прилози, којих иначе као лексема има знатно више у СНП1.

Према врсти речи најбројније су именице (2420), а међу њима најчешће се јављају: *девојка* (709), *мајка* (667), *Бог* (462), *двор* (349), *вода* (296), *коњ* (272), *брат* (231), *рука* (193), *сват* (191), *јунак* (187), *гора* (165), *злато* (150), *сунце* (141) итд. Именице са највећом фреквенцијом јесу тематске или кључне речи.

Према Драгићевић (2019) најфреквентније именице у Вуковом *Српском рјечнику* су *човјек* (406), *вода* (313), *коњ* (284), *дан* (266), *људи* (254), *дим*⁴ (219), *планина* (197), *Бог* (192), *кућа* (192), *пјесма* (189). Од ових 10 именица 3 се налазе и на списку најфреквентнијих именица у СНП1 (*Бог*, *вода*, *коњ*). Најфреквентнија именица у *Српском рјечнику* – *човек* јавља се у СНП1 само 18 пута. У *Речнику поезије Милана Ракића* најфреквентнија је именица *душа* (64), а затим следе: *ноћ* (48), *живот* (46), *дан* (38), *око* (37), *јад* (17), *суза* (17), *тело* (17), *месечина* (16), *мисао* (16) (Равковић, 1984). Видимо да међу 10 најфреквентнијих речи у СНП1 и *Речнику поезије Милана Ракића* нема ниједне заједничке речи. Списку лексема у корпусу Ракићеве поезије најближе су по фреквенцијском рангу из СНП1 речи *душа* (104), која је 93. по реду, *дан* (81), која је 121. по реду и *око* (72), која је 147. по реду.

На другом месту по бројности налазе се глаголи (1650), а најфреквентнији су: *јесам* (2591) / *бити* (769), *хтети* (726), *дати* (345), *говорити* (320), *доћи* (272), *ићи* (224), *љубити (се)* (181), *беседити* (166), *гледати (се)* (145), *носити (се)* (141).

Придева има 574: *млад* (478), *бео* (360), *леп* (261), *мио* (230), *зелен* (191), *стар* (183), *добар* (172), *златан* (120), *жут* (86), *румен* (75); а прилога 212: *када* (497), *већ* (181), *како* (88), *тако* (81), *где* (80), *ту* (68), *сада* (67), *још* (63).

Међу придевима најфреквентнији је придев *млад* (478), који је двадесета најфреквентнија реч у СНП1. Међу 10 најфреквентнијих придева готово сви су позитивног значења (осим придева *стар*). У народним песмама (лирским и епским) придеви су веома често стални епитети (*млада мома*, *в(ј)ерна љуба*, *б(иј)ело лице* итд.).

Осталих врста речи има знатно мање – заменице (49): *он* (1953), *ја* (1927), *ти* (1477), *себе/се* (1314), *мој* (834), *што* (376), *тај* (335), *сав* (261), *који* (240),

⁴ Ова реч вероватно се грешком нашла међу 10 најфреквентнијих речи у *Српском рјечнику*. Наиме, завршеци многих глагола у *Српском рјечнику* наведени су као *дим* (без цртице испред), на пример *беседити*, *дим*. Таквих примера има много, а софтвер који пребројава речи није могао да препозна да је то завршетак код неких глагола у презенту, него је тај завршетак обрадио (пребројао) као посебну реч.

твој (203) итд.; бројеви (40): *два* (242), *један* (210), *три* (186), *други* (179), *трећи* (97), *девет* (82), *четири* (44), *први* (28), *двоје* (20), *оба* (18) итд.; везници (35): *и* (1657), *да* (1047), *а* (957), *али* (400), *на* (271), *ни* (247), *нак* (166), *или* (119), *нити* (119), *него* (118), *ако* (111) итд.; узвици (35): *ој* (222), *о* (95), *ајде* (62), *јао* (37), *благо* (21), *ах* (18) итд.; предлози (64): *у* (1276), *на* (1185), *од* (634), *за* (594), *са* (533), *по* (344), *до* (277), *под* (187), *из* (149) итд.; речце (22): *не* (1093), *ли* (408), *нека* (123), *ле* (105), *немој* (33), *ево* (32), *ето* (24), *еда* (14) итд.

Готово све речи које имају фреквенцију преко 100 припадају савременом српском језику. Ако их упоредимо са лексиком РСЈ (речник савременог српског језика), само лексеме *ле* и *ој* не припадају корпусу савременог српског језика (искључили смо и властита имена јер њих нема у РСЈ).

4. Најфреквентније лексеме у СНП1

Познато је да су релационе или функционалне речи најфреквентније у свим језицима света, па и у српском, тако да је резултат који смо добили када је у питању 10 најфреквентнијих лексема у СНП1 потпуно је у сагласју са тим. Од променљивих речи ту се по правилу налазе само заменице и помоћни глаголи.

У следећој табели наводимо 10 најфреквентнијих лексема у СНП1:

лексема	фреквенција
бити/јесам	3432
он	1980
ја	1928
и	1630
ти	1478
себе, се	1314
у	1276
на	1184
не	1092
да	1048

Табела 1: 10 најфреквентнијих лексема у СНП1

Из табеле се може видети и да је број текућих речи (појављивања) за свих 10 најфреквентнијих лексема преко 1.000. Ових 10 најфреквентнијих речи чини 16.370 текућих речи, а то је 22,58% свих текућих речи у СНП1, – што значи да ове речи покривају више од петине укупног текста.

Смиљка Васић за најфреквентније речи каже да су 'релационе речи – речи функтори, заједничке по својим садржајима за све фреквенцијске речнике уопште' (Vasić, 1998:p.27), речи које 'одређују односе у реченици' (р.34). Међу њима, по правилу, нема именица.

У фреквенцијским речницима на српском језику ове речи су увек у врху по фреквентности. Према подацима које наводи Рајна Драгићевић (2021:p.28), 10 најфреквентнијих лексема у Вуковом *Српском рјечнику* су: 1) *и* (7.044); 2) *на* (3.797); 3) *а* (3.350); 4) *је* (3.252); 5) *да* (2.614); 6) *од* (2.255); 7) *о* (2.252); 8) *не* (1.734); 9) *по* (1.732); 10) *што* (1.477). Као што видимо, пет је заједничких лексема које су најфреквентније у оба посматрана корпуса (*и, на, је/јесам, да, не*).

Ако списак од 10 најфреквентнијих речи проширимо са наредних пет: *а* (862), *мој* (833), *штети* (749), *девојка* (709), *мајка* (667), добијамо резултат да првих 15 речи по фреквенцији чини 20.190 текућих речи, а то је 27,87% укупног текста, што је и нешто већи проценат од оног који помиње Дејвид Кристал у *Кембричкој енциклопедији језика* – 'првих 15 речи требало би да представљају 25% текста' (Kristal, 1996:p.87). У овој скупини доминирају функцијске речи, али се међу њима налазе и две најфреквентније пунозначне лексеме – именице *девојка* (709) и *мајка* (667).

Најфреквентнијих 100 речи покрива 38.235 текућих речи, што је 52,74% текста. Након функцијских речи (углавном првих 15 по фреквенцији) долазе семантичке речи које су носиоци значења и представљају најуже лексичко језгро посматраног текста. Те речи (до ранговног нивоа 100, да поменемо само именице, глаголе и придеве) упућују на главне мотиве и ликове одн. учеснике: *девојка/дјевојка* (709), *мајка* (667), *Бог* (462), *брат* (330), *коњ* (272), *рука* (193), *сват* (191), *јунак* (187); места дешавања: *двор* (349), *вода* (289); особине: *млад* (478), *бео* (359), *леп* (264), *мио* (231), *зелен* (190), *стар* (183), *добар* (172); радње: *дати* (344), *говорити* (320), *доћи* (272), *ићи* (224), *видети* (187), *љубити (се)* (186).

Најфреквентнијих 1000 речи обухвата 61.979 текућих речи, што је 85,49% текста СНП1 (врло је сличан проценат и за 1.000 најфреквентнијих лексема *Горског вијенца* (83,66%) и *Луче микрокозма* (85,77%) (Vukčević, 2005).

Претпоставља се да ако читалац разуме 75% речи неког текста, разумеће и осталих 25%, односно може наслутити значење непознатих речи. У СНП1 75% текста је 54.375 текућих речи, а тај број покрива 463 речи (са најмањом фреквенцијом 23 (*стојати*)), што је 9,07% укупног броја лексема у СНП1. Готово све те речи употребљавају се и данас. Ако изузмемо властита имена и списак тих речи упоредимо са РСЈ (речник савременог српског језика), можемо

рећи да само следеће речи не припадају корпусу савременог српског језика: *ле, војно, нева/неве, дода, дилбер, кавад, бријеме, миле*. Дакле, у скупини речи које чине (шире) фреквенцијско лексичко језгро СНП1 (463), које покривају 75% текста, свега је неколико речи које не припадају савременом српском језику.

Само 200 лексема покрива 75% текста четири јеванђеља, док је број речи који покрива исти проценат текста *Хазарског речника* знатно већи и износи 700 лексема (Vasić, 1998:p.32).

Ако се најфреквентније именице *девојка* и *мајка* могу довести у везу са појмом лирског, онда ова лексика (75% текста) покрива широко поље мотива различитих врста лирских народних песама (сватовске, обредне, митолошке, шаливе, љубавне, посленичке итд.). Навешћемо све ове лексеме (463) које чине шире лексичко језгро СНП1.

Именице (196) (редослед је фреквенцијски): *девојка, мајка, Бог, двор, брат, вода, коњ, рука, сват, јунак, гора, злато, девер, сунце, глава, Мара, око, сестра, драги, момче, син, душа, љуба, лице, Јово/Јова, сеја, вино, коло, град, поље, род, ружа, срце, дан, нога, сна(х)а, цар, јабука, Мујо, врата, Јела, цвеће, бисер, море, срећа, соко, земља, кита, бан, вила, драга, књига, Павле, прстен, сестрица, пут, мома, момак, Омер, трава, босиљак/босиок, дар, кум, небо, јад, војно, Маре, ноћ, удовица, Богдан, година, ливада, свила, кошуља, (п)тица, грана, нева/неве, Петар, село, братац, господин, наранџа, ћерка, коса, чедо, девојчица, сабља, суза, водица, господар, име, јела, кућа, недра, венац, вече(р), војска, месец, коњиц, дукат, крило, лепота, паун, платно, пенџер, (п)шеница/вшеница, дода, јутро, луг, глас, пашиа, чардак, баба/бабо, госпођа/госпоја, дуња, помоћ, фала, благо, дилбер, Јанко, овца, вој(е)вода, дика, невеста, планина, реч, Фата, вечера, грло, камен, недеља, сребро, добро, Мерима, час, вера, ветар, зора, лађа, Никола, ружица, свекар, свет, чашиа, дете, долама, Абутица, пас, скриња, бор, звезда, колено, краљ, марама, перо, цвет, башча, кока, рана, Ана, Јован, калпак, челебија, данак, домаћин, ћердан, Имбро, Јања, појас/појаз, ру(х)о/руво, сан, свекрва, слуга, снашица, Туре, Будим, Ђурађ, Марко, господа, драго, кавад, лов, рукав, Сава, скут, страна, струк, Асан-ага, бријеме, душек, Марија, отац, пиле, првијенац, санак, уста.*

Глаголи (105): *бити, хтети, дати, говорити, доћи, ићи, видети, љубити (се), беседити, гл(ед)ати (се), носити (се), поћи, имати, отићи, звати, велити, моћи, пити, немати, пасти/панути, родити (се), казати, играти (се), молити (се), чути, знати, узети, рећи, стати, седети, водити, (х)одити, м(ис)лити, одговарати, брати (се), вести, донети, клетити (се), устати, уватити (се), проћи (се), наћи (се), ожениити (се), спа(ва)ти, уд(а)рити (се), шетати (се), давати, метати (се), отворити, растити, питати (се), просити, довести, послати, по-*

гледати, долазити, чекати, вити (се), скочити (се), поиграти (се), чинити (се), метнути, вечерати, женити (се), заспати, певати, умрети, учинити (се), зачути, узимати, убити, мири(са)ти, плакати, будити, остати (се), слушати, жалити (се), даровати, појати, пољубити (се), помоћи, пустити (се), савити (се), дозивати, оставити, пасти, ронити, фалити (се), бацати (се), вратити (се), допасти и допадути, ранити, воleti, карати (се), купити, лећи, однети, писати, даривати, попити, слати, угледати, највољети, садити, стојати.

Придеви (50): млад, бео, леп, мио, зелен, стар, добар, златан, жути, румен(ит), танак, црн, бож(и)ји/божи, драг, велик/вељи, свет, мали, ситан, јадан, свилен, туђ, висок, жив, нежењен, студен, сребрн, зао, рођени, десни, (х)ладан, мушки, ведар, веран, девојачки, раван, злаћен, једини, мртав, сјајан, црвен/црљен, луд, танан, царев, весео, господски, мудар, Омеров, тежак, сив, сладак.

Заменице (23): он, ја, ти, себе/се, мој, што(но), (о)тај, сав, који, ми, твој, свој, ко, ви, онај/они, наш, сваки, сам, шта, овај/ови, ништа, ни(т)ко, њен/њезин.

Бројеви (8): два, један, три, други, трећи, девет, четири, први.

Непроменљиве врсте речи (81): и, у, на, не, да, а, од(а), за, кад(а), с(а), али, ли, по, до, па, ни ој, већ(е), под(а), пак(а)/паке, где, из, него, нех(а), ка(о)/каоно, ил(и), нити, ако, ле, како(но), а, о, те(р)/терно, тако, још/јошт(е), код, пред(а), док, сад(а)/саде, око, ту(не), добро, преко, рано, међу, тихо/тијо, кроз(а), о, мало, б(р)ез, ајде, лепо, к(а), далеко, жао, јер(а), крај, здраво, натраг, синоћ, уз(а), брзо, куд, немој, низ(а), ево, данас(ке), јао(ј), онда(ј), љуто, весело, горе, ма, но, право, тамо, туда(р)/тудијер, ето(ти), испод, много/млого, баш.

У овој скупини речи само је 18 позајмљеница: цар, бан, босиљак/босиок, наранџа, ајде, дукат, пенџер, паша, чардак, баба/бабо, дилбер, долама, скриња, марама, калпак, чељебија, ћердан, душек.

Властина имена. Међу именицама чак 364 су властите, а највише је личних имена и презимена (247). Само једна властита именица има фреквенцију већу од 100 – лично име *Мара* (128). Првих 18 места на листи најфреквентнијих властитих именица припада личним именима: *Мара* (128), *Јово/Јова* (96), *Мујо* (78), *Јела* (77), *Павле* (65), *Омер* (60), *Маре* (56), *Богдан* (55), *Петар* (49), *Јанко* (36), *Фата* (35), *Мерима* (33), *Никола* (31), *Љутица* (30), *Ана* (27), *Јован* (27), *Имбро* (26), *Јања* (26). Следећи по бројности после личних имена су етници (41): *Туре* (26), *Турчин* (21), *Скадарка* (18), *Бошњанин* (13), *Млеци* (12), *Бугарин* (8) итд. Међу топонимима најфреквентнији су хидроними *Сава* (24) и *Дунав* (22).

Варијанте и нестандардна лексика. У СНП1 наглашена је лексичка варијантност – јер су песме сакупљене из различитих крајева и отуд што је велики број варијаната употребљен 'да се испуни врста', односно из метричких разлога.

У СНП1 има доста нестандардне лексике – око 550 лексема (при том, најчешће наспрам нестандардне лексеме постоји и стандардна варијанта). Најфреквентнији нестандардни облик је *ђевојка* (221), који је чешћи од стандардног *дјевојка* (178), а најчешће се јавља екавска варијанта *девојка* (291). Нестандардна варијанта *ђевер* (71) чешћа је од обе стандардне варијанте *девер* (42) и *дјевер* (15). Глагол *хтетити* (665) има и варијанте *ктетити* (4), *кћетити* (1), *шћетити* (12) *тетити* (66) и *титити* (1). Прилог *где* (31) / *гдје* (12) јавља се и у варијантним облицима *гди* (37), *ђе* (59), *зђе* (1), *зе* (4), *дјено* (5), *гдино* (5) и *ђено* (3). Прилог *одатле* (10) има пет варијаната: *отале* (2), *отлен* (2), *отоле* (3), *отолем* (1), *отолен* (1).

Када је у питању територијална распрострањеност, највише је лексема, према знацима у СР, из Војводине (39): *птица* (5) (и *тица* (44)), *госпоја* (6) (и *гостођа* (32)), *Дунав* (14) (*Дунаво* (7) и *Дунај* (1)), *швалер* (12), *рузмарин* (6), *кафа* (4) (и *кава*) (4), *чоја* (2) (и *чо(х)а* (3)), *паргал* (4), *адвокат* (3), *официр* (3), *јурат* (2), *богословац* (2) итд.

Песничке речи. Једна од карактеристика лексике СНП1 јесте и та да у тим песмама има лексема које се јављају безмало само у лирским (народним) песмама. Вук је у *Српском рјечнику* такве речи називао стајаћим, а поред њих било је и других за које је давао напомену да се '(најчешће) јављају у песми/ песмама' (Јелић, 2022:р.58). Таквих речи у СНП1 има 188 (више о песничким речима у Вуковим лирским песмама види у Јелић 2022).

Најфреквентније стајаће (песничке) речи су (према *Српском рјечнику*) *двор* (349), *драги* (114), *љуба* (101), *драга* (67), *мома* (61), *војно* (56), *чедо* (47).

Позајмљенице. Речи страног порекла у СНП1 има 487 (9,55%). Највише је позајмљеница из турског језика (362), док је речи које воде порекло из других језика знатно мање – грч. (27), тал. (27), мађ. (18), лат. (18), нем. (8), фр. (6), перс. (5), ар. (2), рус. (1), ар.–лат. (1), ар.–тур. (1), млет. и тур. (1), перс.–тур. (1), тур. и мац. (1), фр. тал. (1), хебр. 1, тур. и тал. 1. Међу првих 130 најфреквентнијих лексема ниједна није страног порекла. У 220 најфреквентнијих речи нема ниједног турцизма. Иако су турцизми најбројнији, прве три најфреквентније позајмљенице нису турцизми, већ им је порекло из других језика: *цар* лат. (78), *бан* мађ. (68), *босиљак/босиок* лат. (58).

5. Речи са фреквенцијом 1 (хапакси).

Укупан број хапакса је 1829 (лексема које се појављују само једном) (35,86%). 'Досадашња истраживања су показала да се у сваком корпусу половина свих одредница појављује само једном ...' (Gruden, 2015:р.180). И ово одступање указује на мању лексичку разноврсност, а то је последица великог броја понављања (варијанте песама, исте или сличне теме и мотиви, стихови итд.). У ауторским књижевним делима лексика са фреквенцијом 1 указује на стилско богатство аутора. У СНП1, чији аутор није појединац него колектив, за хапаксе је карактеристично да се најчешће ради о лексемама које су ређе у употреби (и данас и у Вукове време) или се уопште више не употребљавају (а има и таквих лексема за које не знамо тачно ни које је њихово значење (као што је, на пример, реч *илинча*).

Скоро свака десета лексема са фреквенцијом 1 страног је порекла (183): *авли-марама, агалук, адиђар, ала, алет, ал-ћергелет, аманет, амбер-душа, ан, антерија, анума, апостол, аримандрит, арфа, аста, астара, ат, аџамија, баг, бадањ, безерђан, баклава, балабан, барна, баш-терзија, беглук, без, белензука, белнук, бискуп, бокор, бокчалук, бубрег, бунгур* итд. Има много властитих именица (142): *Абиба, Ајкуница, Алил-челебија, Андро, Анђелина, Анета, Анка, Анте, Арапин, Аџ-Алијић, Балатино језеро, Бегзада, Богде, Богородица, Борић, Борковић, Брунка* итд.

Ту су и застареле речи (43): *бојник, бол* ('болест'), *даврана, дваиш, додесити се, забун, заклоњати, згубити, капиција* итд.; стајаће речи и оне које се јављају у песмама (19): *армаган, батати, бисерче, боравити (сан), буђоглав, валаха, велен, вијерница, годити се, делкушица, дикица, дилберче, ђинђеров, жнијевати* итд.; *покрајинизми*: *бата, башчованка, благословити, болта, бурунџукли, ваган, велета, веслоце, виленски, вишина, вучи-капа, газдашаг, газимир, гарофиље, гојајли* итд.; *историзми* (6): *беглук, вармеђа, даија, делибаша, мула, сенат*, а има и речи које у нашим описним речницима (мислимо пре свега на РСАНУ) нису никако квалификоване и које се више не употребљавају, или се веома ретко употребљавају: *бајалица, банити се, бјелило, болник, гиздарев, кључаница* итд.

Наравно, у овој групи речи могу се наћи и речи које су данас сасвим обичне: *босоног, бости, бранити се, братић, братов, братство, бризнути, бунован, ваљати се, ван, варити, венчати се, веома, вијећати, висити, војнички, воће, врабац* итд.

Међу хапаксима веома су ретке релационе речи. Предлога, речци и узвика има свега 20, а везника нема.

6. Закључна разматрања

Ако бисмо од најфреквентнијих речи у СНП1 (именица, глагола, придева и заменица) саставили реченицу, она би гласила – *Ја⁵ сам млада девојка*. Ова конструисана реченица полазишна је тематска тачка из које се даље развијају теме и мотиви у Вуковим лирским народним песмама (СНП1).

Списак најфреквентнијих лексема сличан је као и у другим истраживаним делима и углавном га чине функционалне речи. Најфреквентнија реч у СП1 јесте глагол *бити/јесам* (3432). Низак коефицијент разноврсности (0,07) и висока средња фреквенција (14,21) указују на мању лексичку разноврсност, што је последица великог броја понављања (стихова, делова стихова, мотива итд.), која су карактеристична не само за лирске народне песме него и за народну књижевност уопште.

Да се подсетимо, Вук је све народне песме поделио на јуначке ('које људи певају уз гусле') и женске – 'које пјевају не само жене и ђевојке него и мушкарци' (СНП1, Предговор: XVII). Дакле, лирске народне песме су певале пре свега 'жене и ђевојке', те их је због тога Вук назвао женским. Те песме не само да су (најчешће) певале 'жене и ђевојке' него су (најчешће) и певале о женама и девојкама (најфреквентније именице у збирци су именице *девојка/дјевојка* (709) и *мајка* (667)). Овакав резултат истраживања упућује на закључак да бисмо могли и по критеријуму лексичке фреквентности ове песме (лирске) називати женским.

Извори

1. СНП1: Караџић Стефановић, В. (1987) *Српске народне пјесме I*. Београд, Прогресс–Нолит.

Литература

1. Васић, С. (1998) Полазне основе новије српске прозе. Књ. 2, *Хазарски речник Милорада Павића: фреквенцијски речник* (1. изд.). Завод за уџбенике и наставна средства; Институт за педагошка истраживања.
2. Вукчевић, З. (2005) *Фреквенцијски речници Горског вијенца и Луче микрокосма*. Подгорица, Црногорска академија наука и умјетности
3. Грудењ, Т. (2015) *Политички дискурс у паролама, слоганима и графитима протеста НАТО бомбардовања СР Југославије 1999*. Докторска дисертација. Универзитет у Београду, Факултет политичких наука.

⁵ Међу заменицама најчешће се јавља лична заменица за треће лице, али ако се гледа сваки род засебно, онда је најчешћа у употреби лична заменица за прво лице.

4. Драгићевић, Р. (2021) О човеку у Вуковом Рјечнику. *Вуковим трагом на Косову и Метохији* (тематски зборник). Филозофски факултет Универзитета у Приштини с привременим седиштем у Косовској Митровици, Градска библиотека *Вук Караџић* у Косовској Митровици, 27–36.
5. Јелић, М. (2022) Песничке речи у Вуковим лирским народним песмама, *Узданица*. XIX/2, 55–67.
6. Караџић Стефановић, В. (2017) *Српски рјечник*: дигитално издање. Тома Тасовац (уредник). Београд, Институт за српски језик и Центар за дигиталне хуманистичке науке. <http://gaskovnik.org/gecnici/VSK.SR>
7. Kristal, D. (1996) *Kemбричка енциклопедија језика*. Београд, Nolit.
8. Павковић, В. (1984) *Речник поезије Милана Ракића*, Нови Сад, Матица српска.
9. РМС (1967–1976) *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Нови Сад, Матица српска.
10. РСАНУ (1959–) *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Београд, Институт за српски језик, Српска академија наука и уметности.
11. РСЈ (2011) *Речник српског језика*. Друго, измењено и поправљено издање. Ур. М. Николић. Нови Сад, Матица српска.

Marijan J. Jelić
University of Novi Sad
Faculty of Education
Department of Language and Literature

LEXICAL FREQUENCY IN VUK'S LYRICAL FOLK POEMS

Summary

In this paper, we investigated the lexical frequency of Vuk's lyrical folk poems (Serbian folk poems, first volume). The total number of lexemes is 5102, while the number of used (current) words is 72500. The diversity coefficient is 0,07, and the mean frequency or repetition index is 14,21. This ratio of the number of lexemes and current words indicates that the lexicon of lyrical folk poems is not very diverse, i.e., that there is a lot of repetition, which is expected because it is one of the poems' important characteristic. The most frequent lexemes are: *biti/jesam, on, ja, i ti, sebe/se, u, na, ne, da*. The frequency, according to the part of speech, looks like this: nouns (2420), verbs (1652), adjectives (574), adverbs (212), pronouns (49), prepositions (64), numerals (40), exclamations (35), conjunctions (30) and particles (22). It is assumed that if the reader understands 75% of the words of a text, he will also understand the remaining 25%. In the observed corpus, 75% of the text covers 463 words (those with the highest frequency). Almost all of

these words belong to the corpus of the modern Serbian language. In lyrical folk poems, which Vuk called feminine, the most numerous are nouns that denote persons of the female gender (girl, mother), so even according to the criterion of the most frequent nouns these poems could be called feminine.

Sources

1. SNP1: Karadžić Stefanović, V. (1987) *Srpske narodne pjesme I*. Beograd, Prosveta–Nolit.

References

1. Dragićević, R. (2021) O čoveku u Vukovom Rječniku. *Vukovim tragom na Kosovu i Metohiji* (tematski zbornik). Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini s privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici, Gradska biblioteka *Vuk Karadžić* u Kosovskoj Mitrovici. 27–36.
2. Gruden, T. (2015) *Politički diskurs u parolama, sloganima i grafitima protesta NATO bombardovanja SR Jugoslavije 1999*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka.
3. Jelić, M. (2022) Pesničke reči u Vukovim lirskim narodnim pesmama, *Uzdanica*. XIX/2, 55–67.
4. Karadžić Stefanović, V. (2017) *Srpski rječnik*: digitalno izdanje. Toma Tasovac (urednik). Beograd, Institut za srpski jezik i Centar za digitalne humanističke nauke. <http://raskovnik.org/rencnici/VSK.SR>
5. Kristal, D. (1996) *Kembrička enciklopedija jezika*. Beograd, Nolit.
6. Pavković, V. (1984) *Rečnik poezije Milana Rakića*, Novi Sad, Matica srpska.
7. RMS (1967–1976) *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, I–VI, Novi Sad, Matica srpska.
8. RSANU (1959–) *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*. Beograd, Institut za srpski jezik, Srpska akademija nauka i umetnosti.
9. RSJ (2011) *Rečnik srpskog jezika*. Drugo, izmenjeno i popravljeno izdanje. Ur. M. Nikolić. Novi Sad, Matica srpska.
10. Vasić, S. (1998) Polazne osnove novije srpske proze. Knj. 2, *Hazarski rečnik Milorada Pavića: frekvencijski rečnik* (1. izd.). Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Institut za pedagoška istraživanja.
11. Vukčević, Z. (2005) *Frekvencijski rečnici Gorskog vijenca i Luče mikrokozma*. Podgorica, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti.

Преузето: 4. 10. 2023.
Корекције: 15. 10. 2024.
Прихваћено: 25. 10. 2024.

Даница М. Јеротијевић Тишма¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за англистику

ОДНОС БРЗИНЕ ГОВОРА И ВРЕМЕНА НАСТУПА ЗВУЧНОСТИ БЕЗВУЧНИХ ПЛОЗИВА У СРПСКО- -ЕНГЛЕСКОМ МЕЂУЈЕЗИЧКОМ СИСТЕМУ

Апстракт: На основу досадашњих истраживања добро је познато да брзина говора утиче на модификације артикулаторних покрета, те нарочито на акустичко-артикулационе карактеристике вокала и консонаната. Поменути утицај посебно је изражен у међујезичком фонолошком систему. Имајући то у виду, наш рад истражује варијабилност вредности времена наступа звучности енглеских безвучних пловива у акценатованој иницијалној позицији у односу на брзину артикулације српских ученика енглеског као страног језика. Тренутно истраживање за узорак има тридесеторо ученика енглеског као страног језика на два нивоа постигнућа Б1 (средњи) и Ц1 (напредни) Заједничког европског оквира за језике. Корпус је сачињен од примера циљних гласова из спонтаног говора, добијеног снимањем испитаника методом полуструктурисаног интервјуа. Резултати су показали да је време наступа звучности код обе групе најдуже за веларни пловив за који је утврђена и статистички значајна разлика у реализацијама у односу на ниво постигнућа. Статистички значајна разлика показана је и за темпо говора, односно, утврђено је да испитаници на Ц1 нивоу имају значајно бржи говор од испитаника на Б1 нивоу. Коначно, статистички значајна корелација између брзине говора и вредности времена наступа звучности уочена је само за групу са нижим нивоом постигнућа. Поред потенцијалних објашњења уочене варијабилности резултата, у раду се наглашавају и релевантне педагошке импликације проистекле из емпиријских налаза.

¹ danica.tisma@filum.kg.ac.rs

Кључне речи: *време наступа звучности, пловиви, брзина говора, међујезик, фонетика.*

1. Увод: утицај брзине говора на сегменталну продукцију

Без обзира на то што је брзина говора делимично индивидуална ствар, може се и даље говорити о одређеним границама чијим преласком се може указати на постојање поремећаја у моторној реализацији говора (Nishio, Niimi, 2006). Манипулација брзине говора нарочито је занимљива за клиничка испитивања муцања (Blomgren, Goberman, 2008) и дизартрије (Blanchet, Snyder, 2010), те о њој можемо говорити као о елементу подједнако важном и за теоријска и за практична испитивања.

Ранија истраживања утицаја брзине говора на сегменталну продукцију указала су да се променом брзине мења и трајање појединачних сегмената, али и слогова и фраза (Flege, Schimdt, 1995). Показано је да до промена долази код дужине вокала али и код времена наступа звучности нарочито код изворних говорника (Grundlund et al., 2012). Када је у питању утицај брзине говора на брзину покрета артикулатора, и раније (Flege, 1988), а и нешто новије студије (Shaiman, 2001), указале су на позитивну корелацију, иако се не може говорити о универзалности потврђеној у свим случајевима. Са друге стране, чини се да су однос брзине говора и удаљености покрета артикулатора обрнуто пропорционални, односно да се са смањењем брзине говора повећава удаљеност артикулаторних покрета (McClean, Tasko, 2003).

Знатно је мање истраживања која су се бавила утицајем брзине говора на перцепцију страног језика, а неке од њих дошле су до опречних резултата. За разлику од раније студије Манроа и Дервинг (Munro, Derwing, 2001), у којој су изворни говорници енглеског боље разумевали 10% бржи говор од оригиналног говора неизворних говорника, у раду Ши и Фарук (Shi, Faroog, 2012) показано је да се степен разумљивости смањује са повећањем брзине говора.

2. Време наступа звучности као фонетски феномен

Време наступа звучности, дефинисано као период од праска до почетка периодичне вибрације наредног вокала, представља једну од основних карактеристика која пловиве разликује од других фонема (Oh, 2011:p.59). Негативна вредност значи да су периодичне вибрације почеле пре експлозије, а позитивна да су вибрације почеле извесно време након праска (Lisker,

Abramson, 1964). Поменути аутори проучавали су иницијалне безвучне пловиве у једанаест језика и дефинисали три опште групе пловива према времену наступа звучности: безвучне неаспироване (време наступа звучности= 0–25 ms), безвучне аспироване (време наступа звучности= 60–100 ms) и звучне са негативним временом наступа звучности (време наступа звучности= -25 ms). У појединим језицима налазимо тзв. *преаспирацију*, односно присуство фрикации пре формирања преграде. Преаспирација није типична одлика пловива у енглеском језику, мада је поједини аутори наводе као спорадичну у појединим дијалектима североисточне Енглеске (Foulkes, Docherty, 1999:p.147).

Језици света се између осталог разликују и по начину изговора пловива, те је тако вредност времена наступа звучности у енглеском краћег или дужег заостатка за праском (енгл. *short lag* vs. *long lag*), док је у француском и српском присутна предзвучност (негативно време наступа звучности) и пловиви са кратким заостатком. У турском, са друге стране, постоје пловиви са негативном вредношћу времена наступа звучности и са дужим заостатком након праска (Öğüt et al., 2006).

Један од фонетских фактора који утиче на разлике у вредностима времена наступа звучности јесте место артикулације, па ће билабијални по правилу имати краће време наступа звучности од алвеоларних и веларних пловива. Ипак, било је и нешто другачијих налаза. Важно је поменути студију са говорницима британског енглеског у којој је установљена значајна разлика између лабијалних и нелабијалних, али не и између алвеоларних и веларних, односно између веларних и алвеоларних, али не и лабијалних и алвеоларних пловива (Cho, Ladefoged, 1999). Општи закључак више релевантних студија јесте да, што је препрека даље у устима, и што је шири контакт и спорији покрет артикулатора, то ће вредност времена наступа звучности бити већа (Peterson, Lehiste, 1960). Брзина којом се говори такође може утицати на вредности времена наступа звучности, јер се порастом брзине смањује трајање наступа звучности, нарочито код безвучних пловива (Kessinger, Blumstein, 1997). Квалитет вокала такође може имати значајан утицај, нпр. високи напети вокали повећавају време наступа звучности до 15% у односу на ниске вокале (Klatt, 1975:p.691).

Време наступа звучности значајно је за дескрипцију безвучних аспированих и неаспированих пловива и поређења са звучним пловивима (Ladefoged, Johnson, 2011:p.151). Код безвучних аспированих пловива звучност почиње истовремено са оклузијом, али престаје током фазе задржавања јер је глотис отворен али гласне жице не вибрирају, и затим почињу са вибрирањем неких 20–50 милисекунди након експлозије. Услед турбулентности ваздушне струје

која пролази кроз глотис и вокални тракт, аспирација се на спектрограму читава као шум пре почетка звучности, који ће се понекад наставити чак и након почетка треперења гласних жица (Kent, Read, 2002:р. 145). Трајање и снага аспирације зависиће од акцентовања, односно наглашавања појединих делова речи и реченица. Квалитет и карактеристике аспирације условиће пратећи гласови: код затворених вокала задњег реда аспирација ће имати лабијално веларни квалитет, а испред затворених вокала предњег реда карактеристике палатализације. На основу анализе неколико хиљада примера у оквиру велике базе података (ТМІТ), Бирд (Byrd, 1993:рр.3–6) приказује просечне резултате мерења времена наступа звучности америчких пловива: билабијални 31 ms, алвеоларни 39 ms и веларни 46 ms.

Српски и енглески језик деле звучно /b d g/ и безвучно /p t k/, али се њихова класификација незнатно разликује у погледу места артикулације, нарочито у случају /d/ и /t/ које ће поједини аутори класификовати као апикално-денталне (Simić, Ostojić, 1996: р. 195), док ће неки аутори говорити о опсегу од денталне до алвеоларне артикулације (Петровић, Gudurić, 2010:р.285). Значајно је поменути да Александар Белић у интервокалском положају дозвољава интерденталну артикулацију за /d/ и /t/. У енглеском су поменути пловиви алвеоларни. О локализацији билабијалних и веларних пловива у српском језику аутори се углавном слажу, а иста је класификација и у енглеском језику. За безвучне пловиве у енглеском језику карактеристична је аспирација пре свега у иницијалним превокалским позицијама. Судаћи према наводима литературе, аспирација није уобичајена за српски језик (Belić, 1972:р.51–57; Ćubrović 2013).

3. Време наступа звучности и међујезички систем

Добро је познато да ће све посебности изговора матерњег језика у међујезичком систему добити још динамичнији и комплекснији карактер. Код ученика нижег нивоа постигнућа израженији је трансфер времена наступа звучности из матерњег у страни језик, али би са повећањем нивоа постигнућа требало да дође до повећања шанси за достизање изговора налик изворним говорницима (Gurski, 2006). У том процесу често се деси да вредности времена наступа звучности остану негде у средини између изворног и страног језика (Laeuffer, 1996). Такође се може десити и да дође до својеврсне асиметрије у реализацији поменутог фонетског обележја, односно да ученици поједине пловиве изговарају слично изворним говорницима, а да остале изговарају под већим утицајем језичког трансфера (Sundara et al., 2006).

На исходе усвајања гласова страног језика, а исходе посматрамо само као тренутно стање ствари у тренутку спроведеног истраживања, свакако ће утицати велики број подробно истражених фактора, као што су године старости када се страни језик усваја (Flege, Liu, 2001). Чак и после много година учења и коришћења страног језика, интерференција матерњег језика може бити изражена и у перцепцији и у продукцији. Сада већ класична студија са шпанским говорницима енглеског језика (Flege, Efting, 1987), потврдила је утицај матерњег језика на реализацију времена наступа звучности безвучних пловива, која је, без обзира на дуги период проведени у средини где се говори страни језик, остала под утицајем језичког трансфера. Сличан узорак испитаника имало је и истраживање спроведено нешто касније (Yavas, Wildermath, 2006), дакле, испитаници су такође били шпански говорници енглеског као страног језика. Резултати су показали да безвучни пловиви имају дуже време наступа звучности када их прати високи вокал, услед специфичног положаја који језик заузима у усној дупљи. Дата студија се наставља на закључке већ поменутог истраживања Чо и Ладефогед (Cho, Ladefoged, 1999) донете на основу проучавања осамнаест угрожених језика поредећи вредности времена наступа звучности пловива са различитим местом артикулације. Због јачег притиска који треба уложити приликом продукције веларних пловива услед ужег проласка ваздушне струје и највеће количине ваздуха нагомиланог иза препреке, време наступа звучности биће дуже од билабијалних и алвеоларних пловива.

Када су у питању истраживања у српском научном контексту, једно од ретких јесте студија са изворним говорницима српског језика Ане Батас (Batas, 2010) која је показала да најдуже трају звучни билабијални пловиви, али и да је укупно трајање пловива у складу са трајањем оклузије. Испитивања пловива у међујезичком систему нешто су бројнија, али и даље далеко ређа него у свету. Анализирајући изговор пловива у иницијалној позицији код четири изворна говорника српског језика који говоре енглески као страни, Чубровић (Ћубровић, 2012) потврђује краће вредности времена наступа звучности пловива у српском него у примерима на енглеском. Поменута ауторка (Ћубровић, 2013) такође налази да је време наступа звучности у иницијалним акцентиваним позицијама краће у српском него у енглеском, али да је истовремено дуже у медијалним и финалним позицијама. Јеротијевић Тишма (Јеротијевић Тишма, 2019) скреће пажњу на формалност говорног стила као фактор варијабилности времена наступа звучности, што се може довести у везу са тренутним истраживањем. Наиме, у неформалним примерима употребе језика, говор је обично бржи и спонтанији, те су два фактора, говорни стил и брзина говора,

потенцијално блиско повезани. Ђукић (Ђукић, 2023) указује на то да поједини говорници српског успевају да достигну вредности сличне изворним говорницима енглеског језика, те да чак и када вредности нису приближене изворним говорницима, оне показују одступања од вредности времена наступа звучности у српском језику, што потврђује да је процес усвајања у току.

4. Методологија

4.1 Циљеви и истраживачка питања

Имајући претходно наведено у виду, а посебно недостатак већег броја значајнијих студија у српском научном контексту, наш рад има за циљ да испита у каквом су односу брзина говора и време наступа звучности безвучних пловива у акцентованој превокалској позицији код српских ученика енглеског као страног језика на два различита нивоа постигнућа (Б1 и Ц1). Управо је акцентована превокалска позиција изабрана за предмет анализе јер у том контексту у енглеском језику долази до појаве алофонске варијације под називом аспирација, односно додатка даха у изговору безвучних пловива, што заузврат доводи до појаве одлагања времена наступа звучности. Поменута фонетска специфичност на спектрограму се читава као фрикација слабијег интензитета која прати прасак до почетка периодичног вибрирања вокала. За истраживање је одабран спонтани говор испитаника, како бисмо добили валидније резултате у погледу реалног изговора енглеских гласова.

Да бисмо одговорили на постављене циљеве анализе, у раду смо формулисали следећа истраживачка питања:

- У каквом су односу брзина говора и време наступа звучности у српско-енглеском међујезичком систему?
- Да ли има разлике у брзини говора код српских ученика енглеског као страног језика у зависности од нивоа постигнућа?
- Да ли има разлике у реализацији безвучних пловива у акцентованој позицији код српских ученика енглеског као страног језика у зависности од нивоа постигнућа?

4.2 Испитаници

У истраживању је учествовало тридесеторо испитаника подељених у две групе у зависности од постигнућа, односно процене познавања енглеског

језика у датом тренутку. Прву групу чинило је 15 српских ученика енглеског као страног језика на Б1 нивоу Заједничког европског референтног оквира за језике, просек година 17.06, 7 мушког и 8 женског пола. Ученици су у датом тренутку похађали трећи разред друштвено-језичког смера гимназије *Светозар Марковић* у Јагодини. Другу групу испитаника чинило је 15 студената друге године англистике на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу, просек година 21.13, 6 мушког и 9 женског пола. Дакле, укупан узорак састављен је од 13 испитаника мушког и 17 испитаника женског пола, а укупан просек година је 19.1, мин. 16, а макс. 23 године. Нивои постигнућа процењени су на основу Оксфордског дијагностичког теста доступног и дистрибуираног у папирној форми. Сматрали смо да су две одабране групе испитаника погодне за истраживање како бисмо одредили потенцијалне разлике у продукцији безвучних пловива и евентуално присуство аспирације, те утврдили и могуће варијабилности у брзини говора у зависности од тренутног нивоа постигнућа. Такође, код одабраних испитаника није јако изражен страни нагласак, па смо их и због тога сматрали добрим кандидатима за истраживање, имајући у виду да аспирација представља алофонску варијацију која спада у суптилније фонетске разлике два језика. Важно је напоменути да су ученици на Ц1 нивоу положили курс *Фонетике енглеског језика*, али је истовремено група Б1 такође била упозната са специфичним карактеристикама аспирације безвучних пловива у енглеском језику.

4.3 Инструменти и процедура

Као инструмент за снимање спонтаног говора користили смо полуструктурирани интервју са питањима прилагођеним за ниво постигнућа, с тим што су питања пре свега прилагођена групи са нижим нивоом. Интервју је започињао општим питањима везаним за то како се осећају, коју школу похађају и како им се зове најбољи пријатељ, како би се ослободили евентуалне анксиозности и како би говор био што природнији и спонтанији. Примере употребе безвучних пловива нисмо узимали из првог дела интервјуа, већ из дела који је садржао следећа питања: 1) Можете ли да опишете посао који сматрате послом из снова? 2) Да ли волите да путујете и где бисте волели да одете у скоројој будућности? 3) Шта користите од дигиталних уређаја и у које сврхе? 4) Да ли сматрате да су друштвене мреже смањиле комуникацију међу људима? 5) Опишите један догађај из детињства или један сан ког се сећате. 6) Кад бисте могли да путујете кроз време, опишите у коју бисте епоху отишли и зашто. Питања су ориги-

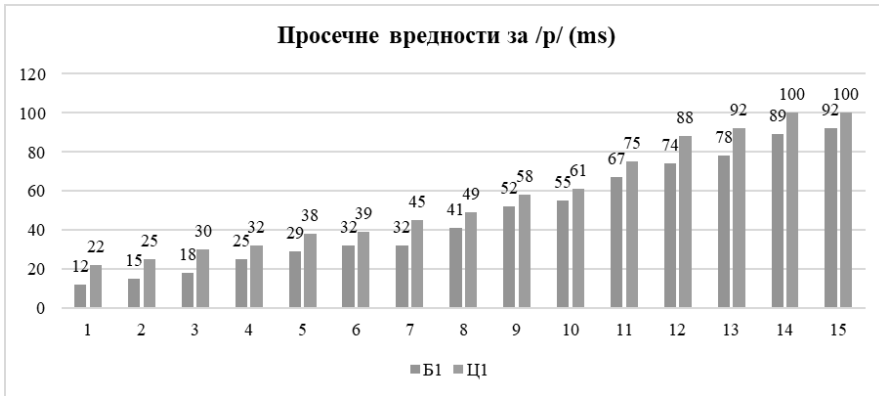
нално постављана на енглеском језику и била су иста за обе групе испитаника. Испитаницима је дат савет да причају без прекида, и да, уколико не могу да наставе са истим питањем, пређу на следеће без паузе. Пре самог почетка интервјуа испитаницима смо објаснили поступак истраживања и од њих добили писану сагласност за обраду снимака. Како бисмо избегли евентуални утицај присуства испитивача на појаву анксиозности, испитаници су се снимали самостално преко сајта *vocaroo.com* уз претходна детаљна упутства о поступку снимања. Укупна дужина обрађених делова интервјуа за Б1 групу била је 180.9 минута, а за Ц1 групу 270.8. Просечно трајање индивидуалних снимака за Б1 групу било је 12.06 минута, а за Ц1 групу 18.05 минута. Снимање је обављено у више наврата у периоду од 2016. до 2019. године. Одабир примера за анализу вршен је аудитивном методом од стране аутора рада, тако да је издвојен једнак број примера за сваки пловив у иницијалној превокалској акцентованој позицији (по пет за сваки пловив, укупно 450 анализираних примера). С обзиром на то да је било немогуће предвидети примере, они нису истоветни за све испитанике, али смо покушали да уједначимо контексте у смислу пратећих вокала колико су могућности дозвољавале. Брзину говора посматрали смо као број изговорених речи у минути, а мерили смо само одговоре на питања.

Добијени корпус анализиран је у програму за акустичку анализу говора *Praat*, 6.3.09 (Boersma, Weenink, 2023), а потребна статистичка тестирања рађена су у програму *SPSS*, 20.0.

5. Резултати и дискусија

На графикону 1 приказујемо просечне вредности резултата мерења времена наступа звучности за безвучни билабијални пловив представљајући упоредо резултате за говорнике из групе Б1 и групе Ц1 појединачно, поређане од најниже до највише вредности. Вредности су, ради лакше прегледности, заокружене на цео број. Испитаници ће бити поређани истим редоследом у свим табелама.

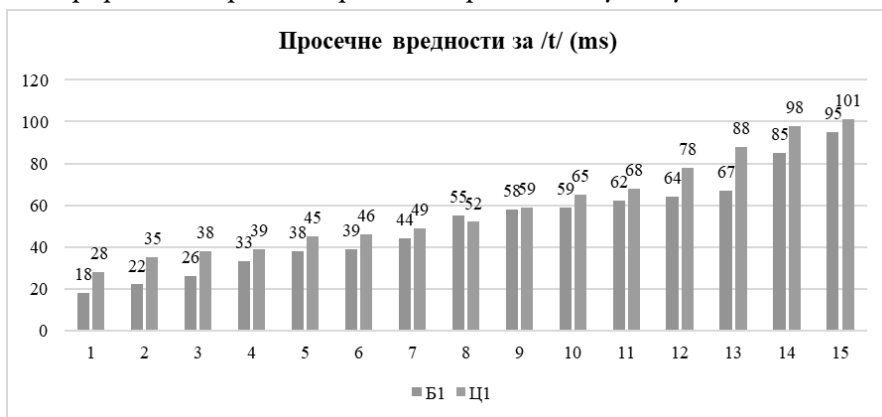
Графикон 1. Просечне вредности времена наступа звучности за /р/



Судећи према мерењима, сви говорници на вишем нивоу постигнућа имају нешто дуже вредности времена наступа звучности, што може указати на то да је њихов изговор приближнији изворним говорницима, односно да су свесни суптилних фонетских карактеристика иницијалних превокалских безвучних пловива у енглеском језику. Укупно гледано, просечна вредност времена наступа звучности за Б1 групу износи 47 ms, а за Ц1 групу 56 ms. Минимална вредност за Б1 групу је 12 ms, а максимална 92 ms, што указује на висок степен индивидуалне варијабилности. Такође, висока максимална вредност указује на могућност достизања изговора налик изворним говорницима, чак и на нижим нивоима постигнућа. Што се тиче групе Ц1, минимална вредност времена наступа звучности јесте 22 ms, а максимална тачно 100 ms, што одговара вредности за изворне говорнике. Без обзира на висок ниво постигнућа, вредности времена наступа звучности знатно варирају од говорника до говорника. Статистичка анализа разлика т-тестом независних узорака у продукцији билабијалног пловива није указала на статистички значајну разлику међу групама ($t=0.952$ $p=0.349$), што наводи на закључак да за варијабилност изговора билабијалног безвучног пловива ниво постигнућа не игра значајну улогу.

Слично као и за билабијални пловив, резултате мерења појединачних просечних вредности времена наступа звучности за безвучни алвеоларни пловив приказујемо на графикону 2. Вредности су приказане од најниже ка највишој.

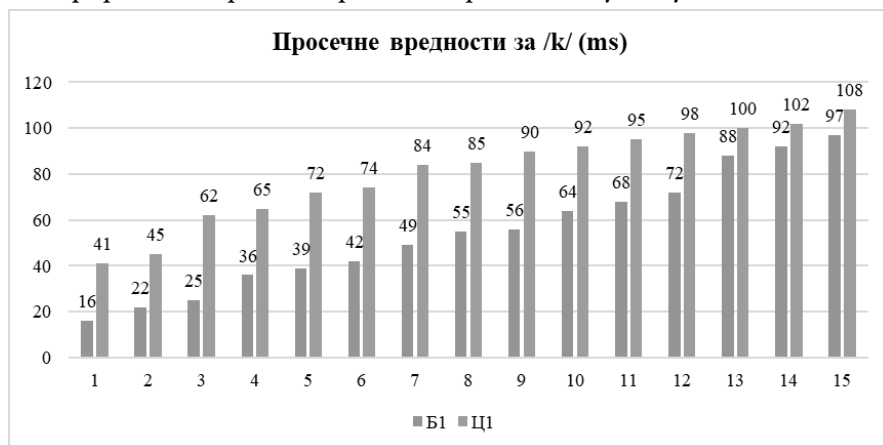
Графикон 2. Просечне вредности времена наступа звучности за /t/



Иако због распореда испитаника изгледа да је у случају осмог испитаника вредност времена наступа звучности виша на Б1 него на Ц1 нивоу, уопштено гледано, све вредности групе Ц1 веће су у односу на групу Б1, што се може објаснити на сличан начин као што је то био случај за билабијални пловив. Просечна вредност за све испитанике групе Б1 износи 51 ms, а за групу Ц1 59 ms. Минимална вредност за прву групу јесте 18 ms, а максимална 95 ms, док минимална вредност за групу вишег нивоа постигнућа износи 28 ms, а максимална 101 ms, што поново одговара вредностима изворних говорника и говори у прилог успешном усвајању алофонске варијације аспирације у циљном језику. Истовремено уочавамо висок степен варијабилности у вредностима, што упућује на индивидуалне варијације и сложену природу међујезичког система. Поједини говорници показују тек благе знаке помака ка изговору изворних говорника, док су код других вредности сасвим близу вредностима изворних говорника енглеског језика. Све наведено сведочи у прилог томе да је у питању процес који је у току, далеко од било какве коначности. Кад су у питању статистичке анализе разлика између две групе испитаника у продукцији безвучног алвеоларног пловива, ни за /t/ нисмо пронашли статистички значајну разлику ($t=0.995$ $p=0.328$) која би јасније указала на утицај нивоа постигнућа на реализацију аспирације у међујезику.

Графикон 3 илуструје разлике у просечним вредностима времена наступа звучности за веларни пловив у Б1 и Ц1 групи.

Графикон 3. Просечне вредности времена наступа звучности за /к/

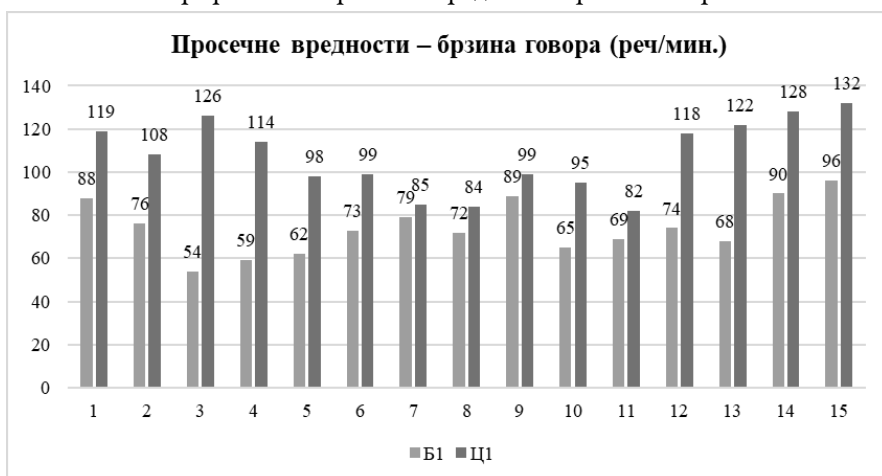


Одмах учавамо да су разлике у вредностима двају група нешто израженије него у претходним случајевима. Статистичка анализа т-тестом независних узорака показала је овога пута статистички значајну разлику у вредностима које припадају различитим групама у односу на ниво постигнућа ($t=3.094$ $p=0.004$), што по први пут у овом раду сведочи о томе да је могуће донети закључак да ниво постигнућа потенцијално утиче на вредности времена наступа звучности, у конкретном случају, код безвучног веларног пловива у иницијалној превокалској позицији. Просечне вредности времена наступа звучности за Б1 групу су 55 ms, а за Ц1 групу чак 81 ms. Минимална вредност за Б1 групу јесте 16 ms, а максимална 97 ms, док је ко групе Ц1 минимална вредност 41 ms, а максимална 108 ms.

Ако погледамо вредности времена наступа звучности у односу на место артикулације пловива, учавамо да код обе групе испитаника вредности расту од билабијалног ка веларном пловиву, код кога су најдуже, што је очекивано с обзиром на аеродинамичке карактеристике. Могуће објашњење за овакве резултате мерења можемо потражити у конкретним примерима који су анализирани из спонтаног говора испитаника, те би контролисанији услови потенцијално утицали на прецизније и релевантније закључке.

Резултате мерења брзине говора или говорног темпа, израженог бројем речи у минути, приказујемо на графикону 4. Распоред испитаника задржан је због лакшег поређења, отуд сада не видимо прогрес од најниже ка највишој вредности.

Графикон 4. Просечне вредности брзине говора



Просечна вредност брзине говора за групу Б1 износи 74 речи у минуту, а за Ц1 групу 107 речи у минуту. Јасно је, дакле, да група са вишим нивоом постигнућа има бржи говорни темпо. Најспорији темпо за групу Б1 износи 54 речи у минуту, а најбржи 96 речи у минуту. Код групе Ц1 најспорији темпо су 82 речи у минуту, а најбржи 132 речи у минуту. Када упоредимо вредности релевантним статистичким тестом, увиђамо постојање статистички значајне разлике међу групама ($t=6.142$ $p=0.001$), што наводи на закључак да се са порастом нивоа постигнућа убрзава темпо говора.

Како и да ли уопште постоји корелација између вредности времена наступа звучности и брзине говора, покушали смо да утврдимо тестом Пирсонове корелације, која је за Б1 групу статистички значајна и позитивна ($r(224)=0.407$ $p=0.005$), док за Ц1 групу није статистички значајна ($r(224)=0.208$ $p=0.171$). Што се тиче групе Б1, налази указују на постојање повезаности између говорног темпа и вредности времена наступа звучности, али не онакве какву смо очекивали. Наиме, позитивна корелација значи да порастом говорног темпа расте и вредност времена наступа звучности, а очекивали бисмо супротно. Међутим, потенцијално објашњење може бити да испитаници чији је изговор ближи изворним говорницима имају и бржи говорни темпо. Чињеница да код Ц1 групе нема статистички значајне корелације између брзине говора и вредности времена наступа звучности може указати на одсуство њихове повезаности код испитаника вишег нивоа постигнућа, али свакако треба узети у обзир и специфични корпус и примере којима смо располагали у анализи. Присуство

статистичке значајности на нижем, а одсуство на вишем нивоу постигнућа додатно потцртава сложеност процеса који се одвијају у међујезичком систему и испреплетаност бројних лингвистичких и екстралингвистичких фактора.

6. Закључак

Након краћег осврта на досадашња истраживања, представили смо резултате спроведене анализе која је имала за циљ да испита однос брзине говора изражене бројем речи у минути и вредности времена наступа звучности безвучних пловива у иницијалној превокалској позицији код српских ученика енглеског као страног језика на Б1 и Ц1 нивоу постигнућа. Дата позиција у енглеском изискује артикулацију уз појачано присуство даха, односно алофонску варијацију под именом аспирација, којом се може указати на тренутно стање ствари у процесу усвајања циљних категорија и приближавању изговора изворним говорницима страног језика.

Резултати мерења показали су да испитаници веларни пловив артикулишу са најдужим временом наступа звучности, што одговара досадашњим истраживањима са изворним говорницима (Cho, Ladefoged, 1999). Међутим, уочена је значајна варијабилност у вредностима, а то сведочи о динамици и сложеном процесу усвајања гласова страног језика који је у умногоме индивидуалан. Поредџи говорнике појединачно, али и укупне просечне вредности времена наступа звучности, показало се да су вредности веће код групе са вишим нивоом постигнућа. Разлике су и статистички потврђене за веларни пловив, али и за темпо говора. Наиме, група Ц1 има значајно бржи темпо говора од групе Б1, што је и разумљиво с обзиром на ниво вокабулара и граматике, те самопоуздања који проистиче из дуже говорне праксе. Што се тиче односа између брзине говора и вредности времена наступа звучности, статистички значајна корелација утврђена је само за Б1 групу, док је изостала за групу Ц1. Могуће објашњење лежи у идиосинкразији и комплексности међујезичког фонолошког система, али и у одабиру примера за анализу.

Имајући претходно наведено у виду, као потенцијална ограничења истраживања можемо навести управо специфичан склоп примера у корпусу настао анализом спонтаног говора, те би контролисанији одабир примера можда довео до прецизнијих и релевантнијих резултата. Будућа испитивања требало би фокусирати на остале нивое постигнућа, али и на фактор брзине артикулације и пауза у говору. Свакако, добијени резултати нашег рада потцртавају важне педагошке импликације које су пре свега везане за наставу изговора у контек-

сту учења страног језика. Неопходна су фреквентнија вежбања са гласовима у аутентичном контексту, као и фокусирање на везани говор. Уз адекватно скретање пажње на важност говорног темпа, те ритма и интонације, може се очекивати и позитивна промена на нивоу продукције сегмената.

Литература

1. Batas, A. (2010) Akustičke karakteristike eksploziva srpskog jezika u finalnom položaju: kvantitet. 39. naučni sastanak slavista u Vukove dane, Beograd, 9-12. IX 2009. Beograd, Međunarodni slavistički centar, 255–274.
2. Belić, A. (1972) *Osnovi istorije srpskohrvatskog jezika I – Fonetika*, Beograd, Naučna knjiga.
3. Blanchet, P. & Snyder, G. (2010) Speech rate treatments for individuals with dysarthria: A tutorial. *Perceptual and Motor Skills*, 110, 965–982.
4. Blomgren, M. & Goberman, A. (2008) Revisiting speech rate and utterance length manipulations in stuttering speakers. *Journal of Communication Disorders*, 41, 159–178.
5. Boersma, P. & Weenink, D. (2023) *Praat*, A System for Doing Phonetics by Computer, Version 6.3.09. Available online: <http://www.praat.org> [Accessed on 1st December 2023].
6. Byrd, D. (1993) 54,000 American stops. *UCLA Working Papers in Phonetics*, 83, 97–115.
7. Cho, T. & Ladefoged P. (1999), Variation and universals in VOT: Evidence from 18 languages. *Journal of Phonetics*, 27, 207–227.
8. Čubrović, B. (2012) The Evolution of a Phonetic Phenomenon: The Case of Voice Onset Time in Serbian Intermediate EFL Learners. U: Paunović, T. & Čubrović, B. (eds.) *Exploring English Phonetics*, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, pp. 47–55.
9. Čubrović, B. (2013) Initial and medial voiceless stops in Serbian: an acoustic analysis. *Nasleđe*, 26, Kragujevac, 1–19.
10. Đukić, N. (2023) Great Aspirations: Examining VOT of Word-Initial Voiceless Stops in English and Serbian in Serbian EFL Speakers. *Philologia*, 21(1), 41–51. DOI:10.18485/philologia.2023.21.21.3
11. Flege, J. E. (1988) Effects of speaking rate on tongue position and velocity of movement in vowel production. *Journal of the Acoustical Society of America*, 84, 901–916.
12. Flege, J. E. & Schmidt, A. M. (1995) Native speakers of Spanish show rate-dependent processing of English stop consonants, *Phonetica*, 52(2), 90–111. DOI: doi.org/10.1159/000262062
13. Flege, J. E. & Liu, S. (2001) The effect of experience on adults' acquisition of a second language, *Studies in Second Language Acquisition*, 23, 527–552.

14. Flege, J. E. & Eeving, W. (1987) Production and perception of English stops by native Spanish speakers. *Journal of Phonetics*, 15, 67–83.
15. Foulkes, P. & Docherty, G. (ed.) (1999) *Urban Voices: Accent Studies in the British Isles*, London: Routledge.
16. Granlund, S., Valerie H. & Rachel B. (2012) An acoustic–phonetic comparison of the clear speaking styles of Finnish–English late bilinguals. *Journal of Phonetics*, 40(3), 509–520. DOI:10.1016/j.wocn.2012.02.006
17. Gurski, C. (2006) The hybrid system of voice onset time in French/English bilinguals. *The Journal of the Acoustical Society of America*, 119, 3392.
18. Jerotijević Tišma, D. (2019) The Effect of Speech Style on VOT Values in Serbian English Interphonology. *Srpski jezik: studije srpske i slovenske*, 24(1), 337–355. DOI: 10.18485/sj.2019.24.1.17
19. Kent, R. & Read, C. (2002) *The acoustic analysis of speech*, Los Angeles, CA: Singular/Thomson Learning, v. 2.
20. Kessinger, R. & Blumstein, S. (1997) Effects of speaking rate on voice-onset time in Thai, French, and English. *Journal of Phonetics*, 25(2), 143–168. DOI: 10.1006/jpho.1996.0039
21. Klatt, D. (1975) Voice onset time, friction, and aspiration in word-initial consonant clusters. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 18(4), 686–706. DOI: 10.1044/jshr.1804.686
22. Ladefoged, P. & Johnson, K. (2011) *A course in phonetics* (6th ed.), Boston, MA: Wadsworth, Cengage Learning.
23. Laeufer, C. (1996) The acquisition of a complex phonological contrast: Voice timing patterns of English initial stops by native French speakers. *Phonetica*, 53, 86–110.
24. Lisker, L. & Abramson, A. (1964) A cross-language study of voicing in initial stops: Acoustical measurements, *Word*, 20(3), 384–422. DOI: 10.1080/00437956.1964.11659830
25. McClean, MD & Tasko, S. (2003) Association of orofacial muscle activity and movement during changes in speech rate and intensity. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 46, 1387–1400.
26. Munro, Murray J. & Derwing, T. M. (2001) Modeling perceptions of the accentedness and comprehensibility of l2 speech the role of speaking rate. *Studies in Second Language Acquisition*, 23(4), 451–468. DOI: 10.1017/S0272263101004016
27. Nishio, M. & Niimi, S. (2006), Comparison of speaking rate, articulation rate and alternating motion rate in dysarthric speakers. *Folia Phoniatrica et Logopaedica*, 58, 114–131.
28. Öğüt, F., Mehmet K., Erkan E. & Rasit M. (2006) Voice onset times for Turkish stop consonants. *Speech Communication*, 48(9), 1094–1099. DOI: 10.1016/j.specom.2006.02.003

29. Oh, E. (2011) Effects of speaker gender on voice onset time in Korean stops. *Journal of Phonetics*, 39(1), 59–67. DOI: 10.1016/j.wocn.2010.11.002
30. Peterson, G. & Lehiste, I. (1960) Duration of syllable nuclei in English. *Journal of the Acoustical Society of America* 32(6), 693–703. DOI: 10.1121/1.1908183
31. Petrović, D. & Gudurić, S. (2010) *Fonologija srpskoga jezika*, Beograd, Institut za srpski jezik SANU.
32. Shaiman, S. (2001) Kinematics of compensatory vowel shortening: The effect of speaking rate and coda composition on intra- and inter-articulatory timing. *Journal of Phonetics*, 29, 89–107.
33. Shi, L. F. & Farooq N. (2012) Bilingual listeners' perception of temporally manipulated English passages. *Journal of Speech, Language and Hearing Research*, 55(1), 125–138. DOI: 10.1044/1092-4388(2011/10-0297)
34. Simić, R. & Ostojić, B. (1996) *Osnovi fonologije srpskog književnog jezika*, Beograd, Univerzitet u Beogradu.
35. Sundara, M., Linda P. & Shari B. (2006) Production of coronal stops by simultaneous bilingual adults. *Bilingualism: Language and Cognition*, 9, 97–114.
36. Yavas, M. & Wildermuth, R. (2006) The effects of place of articulation and vowel height in the acquisition of English aspirated stops by Spanish speakers. *International Review of Applied Linguistics*, 44, 251–263.

Danica M. Jerotijević Tišma
University of Kragujevac
Faculty of Philology and Arts
English Department

THE RELATIONSHIP BETWEEN SPEAKING RATE AND VOICE ONSET TIME OF VOICELESS PLOSIVES IN THE INTERLANGUAGE OF SERBIAN AND ENGLISH

Summary

Based on previous research, it is well known that the speaking rate affects the modifications of articulatory movements, especially the acoustic and articulatory characteristics of vowels and consonants. The aforementioned influence is especially prominent in the interlanguage phonological system. Bearing this in mind, the present paper investigates the variability of the voice onset time (VOT) of English voiceless plosives in accented initial position in relation to the speaking rate of Serbian students of English as a foreign language. The sample comprised a total of thirty EFL students at two proficiency levels: B1 (intermediate) and C1 (advanced) of the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR). The results of

the measurements showed that the respondents articulated the velar plosive with the longest VOT, which is in accordance with previous research performed on native speakers (Cho, Ladefoged 1999). However, significant variability of the measurements of VOT was observed, which testifies to the dynamics of an interlanguage system and the complex process of acquiring the sounds of a foreign language, which is highly idiosyncratic. Comparing the speakers individually, as well as the average values of VOT, it was shown that the values are higher in the group with a higher level of proficiency (C1). The differences between groups were statistically significant for the VOT measurements of the velar plosive, but also for the speaking rate. Namely, the C1 group had a significantly faster speaking rate than the B1 participants, which is understandable given the higher range of vocabulary and grammar, as well as the self-confidence resulting from longer speaking practice. As for the relationship between speaking rate and VOT, a statistically significant correlation was found only for the B1 group, while it was absent for the C1 group. A possible explanation lies in the idiosyncrasy and complexity of the interlanguage phonological system, but also in the selection of examples for analysis. In addition to potential explanations of the observed variability of results, the paper also emphasises relevant pedagogical implications.

► *Keywords*: voice onset time, plosives, speaking rate, interlanguage, phonetics

Преузето: 4. 4. 2024.
Корекције: 12. 11. 2024.
Прихваћено: 18. 11. 2024

Биљана М. Бабић¹
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику

ГРЕШКЕ У ПАУКАЛНИМ И ПАРТИТИВНИМ СИНТАГМАМА У СРПСКОМ КАО СТРАНОМ ЈЕЗИКУ

Апстракт: У раду се спроводи морфолошко-синтаксичка анализа грешака забележених у паукалним и партитивним синтагмама. Корпус је формиран ексцерпцијом грађе из писмених састава језички хетерогене групе студената који су интензивни курс српског језика (на нивоима А1 и А2) похађали у Центру за српски језик као страни на Филозофском факултету у Новом Саду. Циљеви анализе су: идентификација грешака, њихова систематизација према типовима и подтиповима, квантификативна и статистичка обрада, излагање резултата анализе према (под)типовима грешака, учесталости њиховог појављивања и према првом језику студента, а на крају и поређење налаза с резултатима ранијих анализа грешака у овим синтагмама у продукцији студената словеначког, руског, француског, немачког и мађарског матерњег језика, као и у говорној продукцији деце наших иселеника у Шведској. Анализа је показала да страни студенти чешће греше у партитивним синтагмама (169 примера) него у паукалним (97), и да су њихове грешке у великој мери подударне с грешкама студената словенских (словеначког и руског) и несловенских језика (француског, немачког и мађарског), као и с грешкама деце у дијаспори.

Кључне речи: српски као страни језик, грешка, анализа грешака, паукалне и партитивне синтагме.

1. Увод

Паукалне и партитивне синтагме према наставном програму Центра за српски језик као страни уводе се на почетном нижем нивоу (А1). Страни студенти основне бројеве уче у трећој лекцији наставног комплекта *Научимо*

¹biljanab@ff.uns.ac.rs

српски – *Let's Learn Serbian 1*, док употребу одговарајућег облика именице уз њих уче одмах затим, на почетку четврте лекције. Будући да су апсолутни почетници и да су до тада научили тек облике номинатива, генитива, акузатива и локатива јединине, генитива и акузатива множине именица, да би им се олакшало учење и употреба синтагми са основним бројем у свом саставу, дају им се поједностављена правила:

- уз број *један* (*једна, једно*) именица је у облику номинатива јединине,
- уз бројеве *два* (*две*), *три*, *четири* користимо генитив јединине (јер се облички подудара с обликом паукала код именица мушког и средњег рода, одн. с обликом номинатива / акузатива множине именица женског рода),
- уз бројеве од *пет* до *двадесет* именица је у генитиву множине (в. Bjelaković–Vojnović, 2023⁷:р.47).²

Синтагме с партитивном именицом, одн. прилогом у позицији главног члана (нпр. *парче торте, много књига*) такође се уводе у трећој, одн. четвртој лекцији наведеног наставног комплета (в. Bjelaković–Vojnović, 2023⁷:pp.33, 48).

Све наведене синтагме специфичне су из више разлога, а граматике српског језика приступају им донекле различито. Овде ћемо се осврнути само на две значајније граматике – на *Граматику српског језика* Ж. Станојчића и Љ. Поповића (2011¹³), те на *Нормативну граматику српскога језика* П. Пипера, И. Клајна и Р. Драгићевић (2022⁴).

Према *Граматици српског језика*, облик именице мушког, одн. средњег рода на *-а* уз бројеве *два*, *три* и *четири* представља облик старе двојине и некад је означавао два појма, а данас означава *мали број* (2–4), тј. има тзв. паукално значење и назива се *паукалом*. (Облик на *-а* је варијанта номинатива, акузатива и вокатива множине ових именица, која се користи у споју с бројевима *два*, *оба*, *обадва*, *три* и *четири*.) По својим граматичким особинама, бројеви *два*, *три* и *четири* су придевске речи, притом број *два* (као и *оба*) конгруира с именицом у роду и падежу, а бројеви *три* и *четири* само у падежу. У оваквој синтагми главна реч је именица, а синтагма се назива *паукалном (именичком) синтагмом*. Што се тиче именица женског рода, оне немају посебан облик за паукал, мада постоје разлози да се и оне сматрају паукалним синтагмама (Stanojčić–Popović, 2011¹³:pp.282–283).³

² Сва три правила односе се, наравно, и на вишечлане бројеве који се завршавају наведеним основним бројевима, нпр. *тридесет један, педесет два, осамдесет пет, сто петнаест*.

³ Због именица женског рода уп. навод М. Стевановића: 'Њихови облици, у номинативу и акузативу, јесу *два, три и четири*, а уз њих именице што означавају појмове чији они број казују,

Другу врсту синтагми чине оне које у свом саставу као главну реч имају неку партитивну реч, то може бити партитивна именица (означава део или скуп, нпр. *парче*), бројна реч (основни број (изузев *један, два, три, четири*), збирни број или бројна именица на *-ица*) или прилог за количину (нпр. *колико*). Као зависни члан синтагме јавља се именица у партитивном генитиву (*парче хлеба, пет књига, колико карата*). Ове синтагме називају се *партитивним синтагмама*, а према врсти партитивне речи деле се на: *именичке, бројне и прилошке (адвербијалне) партитивне синтагме* (Stanoјčić–Popović, 2011³:p.281).⁴

Аутори *Нормативне граматике српскога језика*, за разлику од ранијих граматичара, описујући категорију броја, наводе да: 'Поред једнине и множине, као два основна облика и значења граматичког броја, српски језик има и *нумеричку множину*. То су посебни облици множине који се употребљавају у конструкцији именице с неким бројем' (Piper i dr. 2022⁴:p.62). *Малу нумеричку множину* или *паукал* чине именице мушког или средњег рода у конструкцијама с бројевима *два, три, четири, оба* (паукални бројеви)⁵ и вишечланим бројевима који се завршавају на *два, три, четири*. Ова врста нумеричке множине потиче од облика двојине, а у номинативу је најчешће једнака генитиву једнине (нпр. *два пријатеља, три студента*). 'У конструкцији с паукалним обликом именице паукални облик показне заменице (нпр. *та два студента*) или опште заменице (нпр. *сва три студента*) није хомонимичан генитиву једнине (нпр. *тог, свог*) тих заменица, што додатно потврђује посебност паукала у односу на генитив једнине' (Piper i dr. 2022⁴:p.62).⁶

Велика нумеричка множина представља облик именице у конструкцији с непаукалним бројевима (бројеви од *пет* па навише), а који је једнак облику

уза сва три ова броја [...] стоје у облику са завршетком *-а* (у м. и ср. р.) и у облику са завршетком *-е* (у ж. роду) који данас нису ништа друго него облици ген. једнине у првом случају, и облици ном.-акуз. множине у другом' (1974²:pp.142–143).

⁴ Док се у паукалним синтагмама између зависног и главног члана успоставља конгруенцијски однос, у овим синтагмама успоставља се рекцијски однос.

⁵ Аутори ове граматике основне бројеве (изузев броја *један*) деле на паукалне и непаукалне. Паукални су *два, три* и *четири* (и они бројеви који се њима завршавају); непаукални су сви осим броја *један* и паукалних бројева, непроменљиви су, а придев и именица уз њих налазе се у облику једнаком генитиву множине (Piper i dr. 2022⁴:pp.149–150).

⁶ Управо облик конгруентне речи у овим синтагмама представља камен спотицања и за наставнике и за стране студенте. Проблем настаје кад студенти желе да употребе и неки атрибут уз именицу мушког или средњег рода, а све уз бројеве *два, три* или *четири*, на пример *Имам два плавог* џемпера* (уместо *Имам два плава џемпера*). Полазећи од правила које им је дато и које су научили, они су изабрали сасвим правилан облик генитива једнине и придева и именице, и тешко је објаснити им да се ту заправо не ради о генитиву једнине, него о једном другом облику који и личи и не личи на генитив једнине.

генитива множине (нпр. *пет студената, од пет студената, ка пет студената*) (Piper i dr. 2022⁴:p.62).

Као што видимо, партитивне синтагме у *Граматици српског језика* поред бројних обухватају и именичке и прилошке синтагме. У *Нормативној граматици* три наведене подврсте синтагми нису обједињене заједничком врстом, обједињено се набрајају само у опису партитивног генитива,⁷ а партитивне синтагме нису посебно дефинисане и описане, оне се тек помињу у опису прилога као врсте речи (в. Piper i dr. 2022⁴:pp.211–212, 333, 412–413). Због свега тога, у овој класификацији и анализи полазимо од поделе Ж. Станојчића и Љ. Поповића јер је једноставнија и прегледнија, те у потпуности одговара корпусу који анализирамо. Осим тога, оваква класификација и анализа заснована на њој биће јаснија и кориснија онима којима је намењена (а то су сви учесници наставног процеса). Синтагме ћемо прво разврстати на *паукалне* и *партитивне*, а ове друге ћемо даље делити на *бројне*, *именичке* и *прилошке*.⁸

2. Досадашња литература о паукалним и партитивним синтагмама

Досадашња литература о српском као страном језику, одн. о српском као нематерњем, па и о српском као завичајном⁹ тек се дотакла ових синтагми и грешака у њима. Најчешће грешке у говорној продукцији на српскохрватском (као другом) језику које су начинили словеначки студенти, а које су настале под утицајем њиховог првог језика, анализирани су у раду В. Пожгај-Хаци (1987). У грађи прикупљеној током вежби усменог изражавања и разговора са студентима (потом класификованој према врстама речи на именице, глаголе, придеве, бројеве и заменице) налазе се и погрешни падежни облици уз основне бројеве 2, 3, 4, 5 (нпр. четири *сати*, пет *дјевојка*, три *сати*, два *ножева*) (1987:р.31). Поред ових примера анализираних у оквиру бројева као врсте речи, на другим местима у раду могу се наћи још и примери *петнаест минут*, *четири година* (1987:р.27, 29). Осим начелне констатације да све грешке, па и

⁷ Он нам овде, међутим, није најважнији јер не полазимо од његовог облика, него од синтагме као целине.

⁸ Синтагме с бројем *један* у свом саставу нису обухваћене овом анализом јер не припадају двема разматраним врстама. Будући да број *један* у потпуности конгруира с именицом уз коју стоји, ове синтагме су раније анализирани у оквиру конгруенције у роду, броју и падежу (о томе в. у Бабић, 2022, 2023а, 2023б).

⁹ Данас се ова варијанта српског језика одређује као *завичајни српски* (понекад и као *наследни*), а некад се говорило о језику деце југословенских исељеника / деце у дијаспори и сл.

ове које нас занимају, настају под утицајем словеначког језика друго, прецизније тумачење и опис примера ауторка не пружа.

Анализом и класификацијом грешака студената из Русије, а које су нађене у њиховим завршним тестовима, бавили су се А. Новаковић и Е. Јовић (2022). Међу бројним врстама грешака налазимо и оне 'у формирању деоног генитива', а аутори их све одређују као унутарјезичке: осам *сата*, имам много *пријатеље*, четири *чланови* породици, *4 чланова*, девет *сат*, двадесет *године* (2022:р.325).

Анализу говорне продукције Арноа Гујона и грешака у њој, налазимо у раду А. Новаковића и Ј. Стошић (2022). Иако грешке не потичу из наставног процеса (већ из видео-записа постављених на Јутјуб каналу А. Гујона), осврнућемо се и на овај корпус јер у њему налазимо неколико грешака у партитивним синтагмама (три *година*, две хиљаде *донатори*, десет *тоне*, тридесет три *палета*, три и по *месеци*). Истина – изостала је њихова детаљнија анализа, класификација, као и подаци о њиховом укупном броју, аутори нам пружају само начелну констатацију да су типичне за странца и да су 'последича недовољне савладаности овог сегмента граматике српског језика' (2022:рр.117–118).

Анализу и класификацију грешака које потичу од говорника немачког језика, забележених у њиховим завршним тестовима (на почетним нивоима учења српског језика), дају М. Кубурић Мацура и Н. Говедар (2024). И овде су ауторке уочиле и издвојиле грешке у паукалним синтагмама (два *килограм*, три *година*, четири *година*), и у вези с њима само констатовале да представљају проблем говорницима немачког језика (2024:р.39).

Душанка Звекић Душановић, проучавајући мађарско-српску интерференцију у употреби падежа, налази да ученици (основношколског узраста) којима је први језик мађарски у својој писаној продукцији на српском језику (као нематерњем) уз бројеве од пет навише и уз количинске прилоге уместо генитива множине користе номинатив, а под утицајем свог матерњег језика (у којем се користи номинатив јд.), нпр. десет *дечак*, једанаест *девојчице*, пуно *гол*, пуно *деца* (2019:р.134).

У свом истраживању посвећеном карактеристикама говорног и писаног немачког и српскохрватског језика деце исељеника у Немачкој, међу различитим морфосинтаксичким грешкама Павица Мразовић налази и 'непознавање промене именица уз број, као и уз заменичке облике с бројевима (*они три дечаки*)' (1989:р.71), али осим констатације, детаљније податке, као ни примере погрешне употребе паукалних, одн. партитивних синтагми ауторка у свом раду не наводи.

У односу на претходне радове, знатно обимнији корпус и анализу налази-мо код Љ. Џуровича, који се у оквиру пројекта посвећеног језичком развоју деце Југословена у Шведској бавио структуром падежног система у говорној продукцији 25-оро деце говорника српскохрватског језика (узраста од 7 годи-на), а која су се доселила из различитих крајева некадашње (Социјалистичке Федеративне Републике) Југославије. Својом анализом обухватио је и падежне облике именица (правилне и неправилне) уз основне бројеве. Закључак у овом сегменту његове анализе гласи: уз основне бројеве чешће се јављају номинатив / акузатив мн., номинатив мн. и номинатив јд. него генитив (једине или мно-жине), а акузатив јд. не јавља се никад (Ђуровић 1983:pp.36, 69, 71, 72). Будући да су предмет нашег истраживања грешке уз основне бројеве (прилоге за количину и партикуларизаторе), примере Љ. Џуровича изложићемо мало другачије како бисмо их у наставку рада лакше поредили с нашим налазима и примерима. Деца наших исељеника у Шведској уз бројеве 2–4 погрешно користе:

- номинатив јд. м. и ж. рода (нпр. два *камен*, три *деца*, два¹⁰ *канта*, два *зуб*, три *миш*),
- номинатив мн. м. рода (две *дечаџи*, три *мишови*),
- акузатив мн. м. рода (двџ *дечке*, четри *бродове*, три *мишеве*, двџ *лонце*, три *дечаке*),
- номинатив / акузатив мн. ж. рода (два / двџ / две *уши*, два *очи*),
- генитив јд. збирних именица ж. и ср. рода (двџ *дјеџе*, три *браће*, два *камења*),
- генитив мн. м. рода (двџ *точкова*).

Уз бројеве од 5 навише у њиховој говорној продукцији налазе се:

- номинатив јд. збирне именице ж. рода (пет *деџа*),
- номинатив мн. м. рода (осам *точкови*),
- генитив јд. / номинатив / акузатив мн. ж. рода (пет *печурке*),
- генитив јд. збирне именице ж. рода (пет *деџе*).

У партиитивним синтагмама уз прилоге стоје следећи облици:

- номинатив / акузатив јд. м. рода (мало *сџр*),
- номинатив / акузатив јд. збирних именица ср. рода (много / пуно *ка-мење*, пуно *дрвеће*) и
- номинатив мн. м. рода (пуно *дебџли џемпџери*).

¹⁰ Овом приликом занемарујемо грешке у облицима основних бројеџа.

3. Методе и корпус истраживања

Као што видимо из прегледа литературе, исте појаве, синтагме исте структуре налазимо и код говорника словенског матерњег језика (словеначког (четири *сати*, два *ножева*, пет *дјевојка*, петнаест *минут*, четири *година*) и руског (четири *чланови*, 4 *чланова*, девет *сат*, двадесет *године*)), као и код оних несловенског матерњег језика (мађарског (десет *дечак*, једанаест *девојчице*, пуно *гол*), француског (три *година*, десет *тоне*, тридесет три *палета*) и немачког (два *килограм*, три *година*, четири *година*)), те код деце говорника српског језика која одрастају у иностранству (два *канта*, две *дечаџи*, дви *точкова*, пет *печурке*, мало *сир*). Видимо да се идентичне грешке у случају словеначких студената и мађарских ученика тумаче као резултат међујезичке интерференције, као утицај матерњег језика на српски (два *ножева*, десет *дечак*, једанаест *девојчице*, четири *сати*, четири *година*, пуно *гол*), одн. у случају руских студената као резултат унутарјезичке интерференције (4 *чланова*, девет *сат*, двадесет *године*, четири *чланови*), док се у случају малих говорника српског језика посматрају као развојне грешке (двџ *точкова*, пет *печурке*, две *дечаџи*, два *канта*, мало *сир*).

Примери нађени у литератури јесу малобројни, али ипак откривају неке међусобне сличности, па ћемо их током ове анализе упоредити још и с нашим корпусом, који потиче од језички хетерогене групе странаца, и показаћемо сличности и разлике међу њима.

Предмет наше анализе јесте корпус формиран на основу писмених састава студената (на нивоима знања језика А1 и А2) који су наставу похађали у Центру за српски језик као страни (при Одсеку за српски језик и лингвистику) на Филозофском факултету у Новом Саду. Током осам семестара (тј. четири узастопне школске године) истраживањем су обухваћена 503 писмена састава (на једну од 30 тема) и 85 студената из 26 земаља света, који као први говоре један од 18 језика (арапски, белоруски, грчки, енглески, италијански, јапански, корејски, мађарски, немачки, пољски, португалски, румунски, тајски, фински, француски, хинди, чешки и шпански).

4. Анализа корпуса

У писменим саставима страних студената у паукалним и партитивним синтагмама у погрешном облику пронађене су семантички различите именице, а њихова појава и учесталост условњене су темом писменог састава и чињеничним стањем у вези с датом темом, одн. маштом самог студента. Због

ограниченог простора, овде нећемо анализирати тематске групе којима припадају дате именице, нећемо се освртати ни на именице у позицији главног члана именичке партитивне синтагме, то ћемо оставити за накнадну анализу. Бавићемо се само њиховим обликом, и успут ћемо их пописивати како бисмо облике аргументовали.

4.1. Паукалне синтагме

4.1.1. Синтагме с бројем *два* (*две*)

У писменим саставима страних студената уз број *два* (*две*) као најчешће облике налазимо:

- ном. / ак. јд. именица м. и ср. рода (*кауч, килограм, купатило, спрат, тепих*, 12 примера),¹¹
- ном. јд. / ген. мн. ж. рода (*година, хиљада, столица, шоља, тераса*, 11 примера), и
- ном. / ген. мн. м. рода (*људи, месеци, сати*, 7 примера).

Затим следе мање учестали облици:

- ген. мн. м. рода (*часова, градова, паса, сокова*, 4 примера),
- ном. мн. м. рода (*краставци, кревети, дрвени столови*, 3 примера),
- ак. јд. ж. рода (*децу, воћну салату, сестру*, 3 примера),
- лок. јд. ж. рода (*фотели, соби, спаваћи* соби*, 3 примера),¹² и
- ак. мн. м. рода (*часове, дане*, 2 примера).

По један пример забележен је за:

- ном. јд. ж. рода (*вирила*),
- ном. / ген. / ак. мн. ср. рода (*врата*), и
- вок. јд. м. рода (*сине*).

Stan ima dva *sprat*. (korejski)¹³

Moja dnevna soba ima dve *kauč*, jedan orman i televizor. (portugalski)

Dve *stolica* su ispred *kauča* i telefon je na stolici. (engleski)

¹¹ Именице мушког рода са семантичким обележјем живо (-).

¹² Иако су облици локатива и датива именица увек синкретизовани, овде датив уопште не узимамо у разматрање, јер се он учи готово на самом крају нивоа А2 и са својим функцијама и значењима студентима остаје донекле стран и тежак.

¹³ Будући да су скоро сви писмени састави студената писани латиницом, овде је у примерима задржано исто писмо и тиме је избегнута могућност да се приликом њиховог пресловљавања ћирилицом начине нове и неаутентичне грешке. У облој загради наведен је први језик студента.

Krevet nije mali ali dve *ljudi* ne mogu da spavaju na ovom krevetu. (mađarski)
(Íci ću na fakultet.) Ja imam dva *časova*. (korejski)

U dnevnoj sobi se nalaze jedan kauč, dve fotelje, dve *drveni stolovi*... (nemački)

Želimo da naručimo dve *voćnu salatu* molim vas. (engleski)

Imaju 2 *decu*. (hindi)

Укупно 48 неправилних падежних облика уз број *два* (*две*) нађено је у радовима 32 студента којима је први језик *арапски* (1 студент), *белоруски* (1), *енглески* (4), *хинди* (1), *италијански* (1), *корејски* (14), *мађарски* (3), *немачки* (2), *пољски* (1), *португалски* (3) или *шпански* (1). Од ових 48 грешака, у 35 случајева у питању је облик номинатива – било једине (24 примера) или множине (11), било да је изједначен с неким другим падежним обликом (31) или не (4), што зависи од рода, семантике и промене именице.

4.1.2. Синтагме с бројем *три*

Од неправилних облика у којима су именице реализоване уз број *три*, нашли смо:

- ном. / ген. мн. м. рода као најчешћи (*сати*, 7 примера),
- ном. / ак. јд. м. рода (*грам, хотел, килограм, сто, шешир*, 6 примера),
- ном. јд. ж. рода (*кугла, дечија соба, спава* соба*, 3 примера),
- ак. јд. ж. рода (*породицу, ракију, столицу*, 3 примера),
- ном. јд. / ген. мн. ж. рода (*година, хиљада*, 2 примера),
- ген. мн. м. рода (*краставаца*, 2 примера), и
- ак. мн. м. рода (*клавире, месеце*, 2 примера).

Oko 3 *sati* krenem od kuće. (mađarski)

Ovde ima 3 *hotel*. (korejski)

Videla sam lepe zgrade i „tri *šešir*” i „šešir moj” restoran. (korejski)

U sobu ima 3 kreveta, 2 ormana, 3 *sto*, i 4 stolica. (mađarski)

On ima 53 *godina*. (korejski)

[...] kad sam bio vojnik za dve godine i tri *mesece*. (korejski)

Све скупа, нађено је 25 погрешних облика уз број *три* у писменим саставима 18 студената који као први језик говоре *корејски* (14), *мађарски* (3) или *шпански* (1). И овде се у 18 примера ради о номинативу једине (11), одн. множине (7), синкретизованом с неким другим падежним обликом (15) или не (3).

4.1.3. Синтагме с бројем *четири*

У писаној продукцији страних студената уз број *четири* најчешћи су следећи облици неправилно употребљени:

- ном. / ген. мн. м. рода (*људи, сати*, 9 примера), и
- ном. јд. / ген. мн. ж. рода (*година, столица*, 5 примера).

Затим по два примера бележимо за:

- ном. јд. збирних именица ж. рода (*браћа, деца*),
- ген. мн. ж. рода (*црних маслина*),
- лок. јд. ж. рода (*години, столицу*).

И по један пример за:

- ном. / ак. јд. м. рода (*зид*),
- ном. / ак. мн. ж. рода (*фармерке*),
- ном. мн. м. рода (*шпорети*),
- ак. мн. м. рода (*шпорете*).

Pa mi smo čekale autobus u 4 *sati*. (korejski)

Prijateljicina porodica ima 4 *ljudi*. [člana]¹⁴ (hindi)

Moja sestra se zove Anna i ima 24 *godina*. (portugalski)

Trpezarija ima četiri *stolica* oko stola. (engleski)

Ima četiri *braća* i sedam sestra. (nemački)

Isecite ananas i četiri *crnih maslina* iseckajte sitno. (korejski)

Imam četiri *farmerke*. (korejski)

Укупно 24 грешке уз број *четири* начинило је 18 студената којима је први језик *енглески* (3), *хинди* (1), *јапански* (1), *корејски* (6), *мађарски* (3), *немачки* (1), *португалски* (2) или *шпански* (1). Од укупног броја, у 19 примера опет се ради о облику номинатива једине (8), одн. множине (11), најчешће изједначеном с неким другим падежним обликом (16).

На крају, ако се осврнемо на грешке у паукалним синтагмама у целини, видимо да су 97 грешака начинила 44 студента којима је матерњи један од 12 језика: *арапски* (1 студент), *белоруски* (1), *енглески* (5), *хинди* (1), *италијански* (1), *јапански* (1), *корејски* (20), *мађарски* (5), *немачки* (3), *пољски* (1), *португалски* (3) или *шпански* (2). Од тога, као што смо показали, 72 примера јесу (10) или би могли бити и номинатив (62) – једине (43), одн. множине (29). Напазимо и да се међу свим облицима три облика издвајају као најчешћа, а то су:

¹⁴ У уластој загради, кад је то неопходно и да би се избегла двосмисленост, на основу ширег контекста реконструише се одговарајући правилан облик.

- ном. / ген. мн. м. рода (нпр. *људи, месеци, сати*, 23 примера),
- ном. / ак. јд. м. и ср. рода (*кауч, килограм, купатило* и сл., 18 примера),
- ном. јд. / ген. мн. ж. рода (*година, хиљада* и сл., 16 примера).

Ради се о основном облику, номинативу једнине (сва три рода), који се први учи, најдуже користи, најбоље памти, комбинује с бројем *један* и за којим студенти најчешће посежу. У једном случају тај облик је изједначен с акузативом једнине (код м. и ср. рода), падежом директног објекта, фреквентним због прелазних глагола, у другом случају изједначен је с генитивом множине (код ж. рода). Номинатив множине (м. рода) такође се учи релативно рано и врло дуго, уз то и он је облички изједначен с генитивом множине. Будући да се генитив множине комбинује с основним бројевима од *пет* навише, јасно нам је зашто се он (и њему морфолошки једнаки облици) појављује тамо где му место није.¹⁵ Нарочито кад имамо у виду да су у овом облику забележене лексеме које се увежбавају уз основне бројеве (*људи, месеци, сати, година, хиљада*). Дакле, вишеструки су разлози за појаву три наведена облика.

4.2. Партитивне синтагме

4.2.1. Бројне синтагме

Уместо генитива множине, уз многобројне основне бројеве од *пет* навише (нећемо их све пописивати), у овим синтагама страни студенти су употребили следеће падежне облике:

- ном. / ак. јд. именица м. рода (*динар, долар, евро, грам, метар, проценат, рyal*, korejski won**, 14 примера),
- ген. јд. / ном. / ак. мн. ж. рода (*године, хиљаде*, 14 примера), и
- ген. јд. м. рода (*часа, метра, сата*, 9 примера).

У поређењу с њима, остали забележени облици знатно су ређи:

- ном. јд. м. и ж. рода (*човек, нова гардероба, пловка, ретка птица, жута риба*,¹⁶ *сестра*, 6 примера),
- ак. јд. ж. рода (*годину, хиљаду, просторију*, 4 примера),
- ном. мн. м. рода (*дани, филмови*, 2 примера), и
- лок. јд. ср. рода (*детету*).

¹⁵ Који ће облици бити синкретизовани, зависи од рода и семантике именице, као и од типа деklinације. Тиме се овде нећемо бавити због ограниченог простора.

¹⁶ Иако би облик именица *птица, риба* могао бити схваћен и као ген. мн., на основу облика конгруентних речи обе синтагме смо одредили као ном. јд.

Mi imamo popust 50%, i onda će biti 5080 *dinar*. (korejski)
Ja želim da promenim 200 *dolar*. (korejski)
Pre pet *godine*, išli smo u Hawai avionom sa devojkom. (japanski)
Moja baba se zove Lanel i ima osamdeset *godine*. (engleski)
Onda nikad ne idem da spavam pre jedannaest *sata*. (nemački)
Takođe, Sukatra ima oko 489 *retka ptica*. (arapski)
U akvariumu su deset *žuta riba*. (korejski)

Укупно 50 грешака уз различите бројеве начинило је 30 студената којима је први језик *арански* (1), *енглески* (6), *грчки* (1), *јапански* (1), *корејски* (12), *мађарски* (3), *немачки* (3), *пољски* (1), *португалски* (1) или *шпански* (1). И овде се у великом броју случајева појављује номинатив једине (20), одн. множине (16) као несумњив (8) или барем могућ облик (28) – све скупа 36 пута. Разлика у укупном броју примера између бројних и паукалних синтагми (50:97) показује да су паукалне синтагме (или барем грешке у њима), иако обухватају само бројеве 2–4, знатно фреквентније од ове подврсте партитивних синтагми.

4.2.2. Прилошке синтагме

У прилошким синтагмама у којима је забележена грешка у падежном облику зависног члана, као главна реч убедљиво најчешће појављује се прилог *много* (45 пута), затим *пола* (11), *пуно* (7), *колико* (5), *више* (4), *неколико* (3), *довољно* (2), и по једном *мање* и *најмање*.

Прилог *много* у писаној продукцији страних студената добија допуну у облику:

- ном. / ак. јд. м. и ср. рода, као најчешћу (*ауто, цвеће, лепе* цвеће, место, новац, пиво, поврће, кувано вино, воће, време, задатак*, 13 примера), затим
- ген. јд. / ном. / ак. мн. ж. рода (*авантуре, боје, боре, државе, горе, кобасице, комшије, мајце*, панталоне,¹⁷ патике, полице, рушевине*, 12 примера).

Знатно је ређи:

- ном. јд. ж. рода (*црква, храна, укусна храна*, 4 примера),
- ак. јд. ж. рода (*храну, кореиску* храну, традиционалну храну, лету зграду*, 4 примера),
- ном. мн. м. рода (*Јапанци, луди пријатељи, унуци*, 3 примера),
- ак. мн. м. рода (*мајлове*, њено* пријатеље*, 2 примера),
- ген. јд. м. и ср. рода (*дрвета*, 2 примера), и

¹⁷ Именица *панталоне*, наравно, нема облике једине, па ни ген. јд., али смо је ипак навели у овој категорији једноставности ради.

- ген. мн. ж. рода небројивих именица (*лепих обећа** [одећа], *нетакнутих природа*, 2 примера).

По једном су забележени:

- лок. јд. ср. рода (*детету*),
- инстр. јд. ср. рода (*млеко*), и
- дат. / инстр. / лок. мн. м. рода (*огледалима*).

Уз прилог *пола* уместо генитива једине јавља се само један облик – ном. / ак. јд. м. рода (*дванаести, килограм, милион, сат*, 11 примера).

Прилог *пуно* углавном је допуњен ном. / ак. јд. м. и ср. рода (*кекс, туристичко место, парадајз, поклон, сунце, свежег* воће*, 6 примера), и само једном ак. јд. ж. рода (*учионицу*).

Уз прилог *колико* такође се најчешће јавља ном. / ак. јд. м. и ср. рода (*хлеб, кило, парадајз, сок*, 4 пута), и само једном ген. јд. / ном. / ак. мн. ж. рода (*цителе*).

Прилог *више* погрешно је допуњен само у случају именица мушког рода, и то ак. мн. (*егземпларе, пријатеље, људе*, 3 пута), и једном ном. мн. (*пријатељи*).

Неколико је допуњено два пута ген. јд. / ном. / ак. мн. ж. рода (*године, добро* комшије*), и једном ном. / ак. јд. м. рода (*новац*).

Довољно два пута допуњава облик ном. јд. м. и ж. рода (*тањир, виљушка*).

Мање је једном допуњено ак. мн. м. рода (*проблема*).

Најмање је једном допуњено ак. јд. ж. рода (*косу*).

Jede mnogo *voće* i *porvće*. (engleski)

Nemam mnogo *vreme* u jutro. (engleski)

Sviđa mi se da putujem, i ovde sam ismeđu mnogo *države*. (portugalski)

Njegovo lice ima mnogo *bore*. (portugalski)

Izabel i Boaz vole Belu kafu, sa šećerom i mnogo *mlekom*. (engleski)

I pola *kilogram* zelene paprike. (korejski)

Ona je kupila puno *keks* i *poklon* za njene prijatelje i porodicu. (korejski)

Ima puno *paradajz*. (korejski)

Onda on ima više *prijatelje* nego što ja mislim. (korejski)

Koliko *paradajz* želite? (engleski)

Ne znam koliko *cipele* ima. (nemački)

Укупно 79 грешака уз девет прилога за количину направила су 42 студента који као први језик говоре *белоруски* (1), *чешки* (1), *енглески* (6), *фински* (1), *грчки* (1), *јапански* (1), *корејски* (18), *мађарски* (4), *немачки* (3), *пољски* (2), *португалски* (3) или *шпански* (1). И овде велик број примера, чак 60, несумњиво јесте (10) или може бити номинатив (50) – једине (41), одн. множине (19).

4.2.3. Именичке синтагме

У последњој подврсти партиитивних синтагми, уз мерне јединице и партикуларизаторе допуне су најчешће у облику:

- ген. јд. / ном. / ак. мн. ж. рода (*банане, јабукe, зелене јабукe, јагоде, мандарине, печурке, вишње*, 15 примера), и
- ном. / ак. јд. м. рода (*ананас, лук, парадајз, пармезан, парадајз сос, сладолед*, 11 примера).

Знатно су ређи облици:

- ном. јд. ж. рода (*паприка, жута паприка, тестенина, злелог* тиквица, вода*, 6 примера),
- ак. јд. ж. рода (*паприку, жуту и црвену паприку, зелену салату*, 4 примера),
- ген. јд. м. рода (*кравтаваца*, 3 примера), и
- лок. јд. м. рода (*пасуљу*, 1 пример).

Onda kilogram *jabuke, banane* i belog grožđa. (korejski)

Onda dva kilogram *ananas*. (korejski)

Koliko košta pola kilograma *luk*? (engleski)

Želim paradajz, jedan kilogram *paradajz*. (engleski)

I jednu kuglu *sladoled* od limuna. (korejski)

Želim kilogram *žutu i crvenu papriku*. (korejski)

Dobro, onda kilogram *krastavca*. (korejski)

Укупно 40 грешака у овој подврсти партиитивних синтагми начинило је 15 студената којима је први језик *арапски* (1), *енглески* (2), *хинди* (1), *корејски* (9), *мађарски* (1) или *португалски* (1). Од укупног броја неправилних облика, 32 примера јесу (6) или могу бити номинатив (26) – једине (17), одн. множине (15).

Све скупа, 169 грешака у партиитивним синтагмама начинила су 53 студента који говоре један од 14 језика: *арапски* (1), *белоруски* (1), *чешки* (1), *енглески* (9), *фински* (1), *грчки* (1), *хинди* (1), *јапански* (1), *корејски* (19), *мађарски* (5), *немачки* (4), *пољски* (3), *португалски* (4) или *шпански* (2).¹⁸ Утврдили смо да у 128 примера јесте (24) или би могао бити и облик номинатива (104) – једине (78), одн. множине (50). Као убедљиво најчешћи облици међу забележенима издвајају се:

¹⁸ И у паукалним и у партиитивним синтагмама као најбројније творце грешака забележили смо говорнике корејског језика, али то не значи нужно да они теже схватају ове синтагме и да због тога у њиховој употреби греше много више него други. Ради се о томе да је студената из Ј. Кореје било далеко више него студената из других земаља и да су они савесно радили све домаће задатке, па се тако накупило највише њихових писмених састава и грешака.

- ном. / ак. јд. м. и ср. рода (*динар, килограм, сат, парадајз, место* и сл., 59 примера),
- ген. јд. / ном. / ак. мн. ж. рода (*године, хиљаде, банане, јабуке, јагоде* и сл., 41 пример),
- ном. јд. м. и ж. рода (*човек, храна, паприка, сестра*, 16 примера), и
- ген. јд. м. рода (*часа, метра, сата*, 9 примера).

Видимо да и овде страни студенти посежу за основним обликом, номинативом једнине сва три рода. У случају именица мушког рода с обележјем живо (-) и именица средњег рода номинатив је морфолошки изједначен с акузативом једнине, за који смо већ напоменули да је фреквентан у употреби због прелазних глагола. Појава генитива једнине своје оправдање има у чињеници да се он учи и користи као део паукалних синтагми. Код именица женског рода, додатно, изједначен је с номинативом и акузативом множине, обликом такође карактеристичним за паукалне синтагме. Дакле, ни овде појава ових облика није случајна.

5. Закључак

Кад сагледамо најчешће грешке у паукалним и партитивним синтагмама заједно, видимо да се ради о појави основног облика и падежа директног објекта (ном. / ак. јд. м. и ср. рода), али и ном. јд. ж. рода, и оних облика који су карактеристични за ону другу врсту синтагме – ген. мн. у паукалним, одн. ген. јд. (м. и ср. рода) и ген. јд. / ном. / ак. мн. (ж. рода) у партитивним. Дакле, најчешће долази до међусобне замене падежних облика између две основне врсте синтагми, што овим грешкама даје карактер унутарјезичких грешака.

На крају рада враћамо се ономе од чега смо пошли на његовом почетку – резултатима ранијих анализа, па ћемо своје налазе упоредити с њима. У писаној продукцији хетерогене групе странаца (за коју смо утврдили да су укупно 266 грешака у паукалним и партитивним синтагмама начинила 63 студента који говоре један од 15 језика (арапски, белоруски, чешки, енглески, фински, грчки, хинди, италијански, јапански, корејски, мађарски, немачки, пољски, португалски и шпански)) нашли смо сличности с продукцијом свих група испитаника – говорника словеначког, руског, француског, немачког и мађарског језика, као и са децом наших исељеника у Шведској. Сличности су нађене у свим врстама и подврстама синтагми осим именичких партитивних – због тога што се аутори у својим радовима њима нису бавили. Готово све грешке нађене у ранијим радовима потврђене су и у нашем корпусу (24 појаве, в. Табелу 1).

Изостала је потврда за три појаве забележене у говору деце наших исељеника и за једну у продукцији мађарских ученика (пуно *деца*):

- ген. јд. збирних именица ж. и ср. рода у паукалним (*два дјеце, три браће, два камења*), и
- ном. и ген. јд. збирне именице ж. рода у партитивним синтагмама (*пет деца, пуно деца, пет деце*).

На основу свих утврђених сличности, можемо сматрати да се ради о унутарјезичком карактеру грешака,¹⁹ не оспоравајући притом могућност и оног другог тумачења – да неке од њих настају и под утицајем првог језика студената (словеначког, одн. мађарског). То нас даље води до закључка да ћемо овакве грешке, по правилу, наћи у продукцији многих странаца, да ће се јавити и у хетерогеној и у хомогеној групи – јер се ради о унутарјезичким грешкама, које су неизбежне у процесу учења. Можемо их очекивати код свих и можемо их искористити да предупредимо њихову појаву, или да им барем смањимо учесталост.

	Погрешан падежни облик	Говорници					
		слов.	рус.	фр.	нем.	мађ.	српског (дијаспора)
Број <i>два</i>	ном. / ак. јд. м. и ср. рода				X		X
	ном. јд. / ген. мн. ж. рода						X
	ген. мн. м. рода	X	X				X
	ном. мн. м. рода						X
	ак. мн. м. рода						X
Број <i>три</i>	ном. мн. / ген. мн. м. рода	X		X			
	ном. јд. м. рода						X
	ном. јд. / ген. мн. ж. рода			X	X		
	ак. мн. м. рода						X

¹⁹ У прилог овој тврдњи иде и чињеница да је у нашим паукалним и партитивним синтагмама забележено свега пет примера непостојећих облика (три *брати, 4 људа, многа чудних људа, много јапанског људа, пуно лепе стваре*). Далеко већи број примера, укупно 266 претходно анализираних грешака, потврђен је као један од постојећих падежних облика.

Број четири	ном. мн. / ген. мн. м. рода	X					
	ном. јд. / ген. мн. ж. рода	X			X		
	ном. јд. збирних им. ж. рода						X
	ном. / ак. мн. ж. рода						X
	ном. мн. м. рода		X				
	ак. мн. м. рода						X
	Бројне синтагме	ном. / ак. јд. м. рода	X	X			
ген. јд. / ном. / ак. мн. ж. рода			X	X		X	X
ген. јд. м. рода			X				
ном. јд. м. и ж. рода		X				X	
ном. мн. м. рода				X			X
Прилошке синтагме	ном. / ак. јд. м. и ср. рода						X
	ак. мн. м. рода		X				
	ак. јд. ж. рода					X	
	ном. мн. м. рода						X

Табела 1.

Литература

1. Бабић, Б. (2022) Анализа грешака у роду конгруентне речи у именичкој синтагми у српском као страном језику, *Филолог – часопис за језик, књижевност и културу*, Филолошки факултет Бања Лука, XIII, 26, 51–77.
2. Бабић, Б. (2023а) Анализа грешака у облику конгруентне речи у именичкој синтагми у српском као страном језику, *Методички видици – часопис за методичку филолошких и других друштвено-хуманистичких предмета*, Нови Сад, Филозофски факултет, 14, 95–118.
3. Бабић, Б. (2023б) Изједначавање наставка конгруентне речи с наставком именице у именичкој синтагми, *Српски као страни језик у теорији и пракси* 5, Београд, Филолошки факултет, 161–172.

4. Bjelaković, I. & Vojnović, J. (2023⁷) *Научимо српски – Let's Learn Serbian 1*, Novi Sad, Filozofski fakultet.
5. Zvekić-Dušanović, D. (2019) Magyar-szerb nyelvi interferencia az esethasználatban, *Hungarológiai közlemények* 2019. L. évf. 3. sz. ÚJ FOLYAM XX. évf. 3. sz., 123–140.
6. Кубурић Мацура, М. & Говедар, Н. (2024) Анализа грешака при учењу српског језика као страног на примјеру групе њемачких студената, *Филолог – часопис за језик, књижевност и културу*, Филолошки факултет Бања Лука, XV, 29, 33–50.
7. Mrazović, P. (1989) Neke karakteristike govornog i pisanog nemačkog i srpskohrvatskog jezika dece migranata u SR Nemačkoj. U: Savić, S. (ur.) *Interkulturalizam kao oblik obrazovanja dece migranata van domovine*, Novi Sad, Filozofski fakultet – Institut za južnoslovenske jezike, pp. 70–77.
8. Новаковић, А. & Стошић, Ј. (2022) Грешке странаца при коришћењу српског језика на Јутјубу (на примеру Арноа Гујона), *Филолог – часопис за језик, књижевност и културу*, Филолошки факултет Бања Лука, XIII, 26, 96–130.
9. Новаковић, А. & Јовић, Е. (2022) Анализа и класификација грешака студената из Русије на почетном нивоу учења српског језика као страног, *Philologia Mediana – часопис за филолошке науке*, Ниш, Филозофски факултет, XIV, 315–339.
10. Пипер, П., Иван К. & Рајна Д. (2022⁴), *Нормативна граматика српскога језика*, Нови Сад, Матица српска.
11. Požgaj-Hadži, V. (1987) Klasifikacija govornih napak pri slovenskih študentih hrvaškega ali srbskega jezika, *Jezik in slovstvo*, Ljubljana, Slavistično društvo Slovenije, 33/1–2, 25–32.
12. Станојчић, Ж. & Поповић, Љ. (2011¹³) *Грамматика српског језика (за гимназије и средње школе)*, Београд, Завод за уџбенике.
13. Стевановић, М. (1974²) *Савремени српскохрватски језик (Грамматички системи и књижевнојезичка норма), II Синтакса*, Београд, Научна књига.
14. Đurović, L. (1983) The Case Systems in the Language of Diaspora Children, *Slavica Lundensia*, Vol. 9 (Lingua in diaspora. Studies in the Language of the Second Generation of Yugoslav Immigrant Children in Sweden.), 21–91.

Biljana M. Babić
University of Novi Sad
Faculty of Philosophy
Department of Serbian Language and Linguistics

ERRORS IN PAUCAL AND PARTITIVE PHRASES IN SERBIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Summary

The paper conducts a morphological-syntactic analysis of errors recorded in paucal and partitive phrases. The corpus has been formed by extracting material from written assignments of a heterogeneous group of students (speakers of one of 18 native languages) who attended an intensive Serbian language course (levels A1 and A2) at the Center for Serbian as a Foreign Language at the Faculty of Philosophy in Novi Sad. The aims of the analysis are the following: identification of errors, their systematization according to types (paucal and partitive phrases) and subtypes (paucal phrases with the number *two*, *three*, or *four*, partitive phrases that are *numeral*, *adverbial*, or *noun* phrases), quantitative and statistical processing, presentation of the analysis results according to (sub)types of errors, their frequency of occurrence and according to the student's first language, and finally a comparison of the findings with the results of earlier analyses of errors in these phrases in the production of students whose native language is Slovenian, Russian, French and Hungarian, as well as in the speech production of children of our emigrants in Sweden. The analysis has shown that foreign students make mistakes more frequently in partitive phrases (169 examples) than in paucal ones (97), and that their mistakes are largely consistent with mistakes made by students of Slavic (Slovenian and Russian) and non-Slavic languages (French and Hungarian), although in the case of Slovenian and Hungarian speakers, it is claimed that the errors are the result of cross-linguistic interference. A significant similarity with the developmental errors of children in the diaspora has been established as well. Almost all errors found in earlier analyses have also been confirmed in our corpus (24 occurrences), there has been no confirmation for three phenomena recorded in the speech of children in the diaspora and one in the production of Hungarian students. ► **Keywords:** Serbian as a foreign language, error, error analysis, paucal and partitive phrases

References

1. Babić, B. (2022) Analiza grešaka u rodu kongruentne reči u imeničkoj sintagmi u srpskom kao stranom jeziku, *Filolog – časopis za jezik, književnost i kulturu*, Filološki fakultet Banja Luka, XIII, 26, 51–77.
2. Babić, B. (2023a) Analiza grešaka u obliku kongruentne reči u imeničkoj sintagmi u srpskom kao stranom jeziku, *Metodički vidici – časopis za metodiku filoloških i drugih društveno-humanističkih predmeta*, Novi Sad, Filozofski fakultet, 14, 95–118.
3. Babić, B. (2023b) Izjednačavanje nastavka kongruentne reči s nastavkom imenice u imeničkoj sintagmi, *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi 5*, Beograd, Filološki fakultet, 161–172.
4. Bjelaković, I. & Vojnović, J. (2023⁷) *Naučimo srpski – Let's Learn Serbian 1*, Novi Sad, Filozofski fakultet.
5. Đurović, L. (1983) The Case Systems in the Language of Diaspora Children, *Slavica Lundensia*, Vol. 9 (Lingua in diaspora. Studies in the Language of the Second Generation of Yugoslav Immigrant Children in Sweden.), 21–91.
6. Kuburić Macura, M. & Govedar, N. (2024) Analiza grešaka pri učenju srpskog jezika kao stranog na primjeru grupe njemačkih studenata, *Filolog – časopis za jezik, književnost i kulturu*, Filološki fakultet Banja Luka, XV, 29, 33–50.
7. Mrazović, P. (1989) Neke karakteristike govornog i pisanog nemačkog i srpskohrvatskog jezika dece migranata u SR Nemačkoj. U: Savić, S. (ur.) *Interkulturalizam kao oblik obrazovanja dece migranata van domovine*. Novi Sad, Filozofski fakultet – Institut za južnoslovenske jezike, pp. 70–77.
8. Novaković, A. & Stošić, J. (2022) Greške stranaca pri korišćenju srpskog jezika na Jutjubu (na primeru Arnoa Gujona), *Filolog – časopis za jezik, književnost i kulturu*, Filološki fakultet Banja Luka, XIII, 26, 96–130.
9. Novaković, A. & Jović, E. (2022) Analiza i klasifikacija grešaka studenata iz Rusije na početnom nivou učenja srpskog jezika kao stranog, *Philologia Mediana – časopis za filološke nauke*, Niš, Filozofski fakultet, XIV, 315–339.
10. Piper, P., Ivan K. & Rajna D. (2022⁴) *Normativna gramatika srpskoga jezika*, Novi Sad, Matica srpska.
11. Požgaj-Hadži, V. (1987) Klasifikacija govornih napak pri slovenskih študentih hrvaškega ali srbskega jezika, *Jezik in slovstvo*, Ljubljana, Slavistično društvo Slovenije, 33/1–2, 25–32.
12. Stanojčić, Ž. & Popović, Lj. (2011¹³) *Gramatika srpskog jezika (za gimnazije i srednje škole)*, Beograd, Zavod za udžbenike.
13. Stevanović, M. (1974²) *Savremeni srpskohrvatski jezik (Gramatički sistemi i književnojezička norma), II Sintaksa*, Beograd, Naučna knjiga.
14. Zvekić-Dušanović, D. (2019) Magyar-szerb nyelvi interferencia az esethasználásban, *Hungarológiai közlemények 2019. L. évf. 3. sz. ÚJ FOLYAM XX. évf. 3. sz.*, 123–140.

Наташа А. Спасић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за научноистраживачки рад

Александар М. Новаковић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за србистику

МЕСТО И ФУНКЦИЈА ПЕСАМА У НАСТАВИ СРПСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА²

Апстракт: У раду се анализира функција песме као дидактичког материјала у настави српског као страног језика са циљем стварања јасније слике о месту које има у наставној пракси, као и критеријумима који се примењују приликом њеног избора. Коришћене су дескриптивна метода и метода теоријске анализе са техником анализе садржаја и анкетања. Грађа за истраживање подељена је на два дела и чинили су је: 1. уџбеници који се користе у центрима за изучавање српског као страног језика на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу и на Филозофском факултету у Нишу, те 2. одговори предавача српског као страног језика окупљених у групи на Фејсбужу Српски језик за странце: група за предаваче. Истраживање је показало да се песме као дидактички материјал користе у уџбеницима за учење српског као страног језика на вишим нивоима, док их у сопственој наставној пракси већина анкетираних наставника препознаје као функционална наставна средства која се користе за: увећање лексичког фонда, развој вештине слушања, упознавање са културом и традицијом српског народа, усвајање нових граматичких садржаја, неутралисање страха/треме и повећање мотивације за учење српског језика, усвајање прозодијских елемената говора, развој вештине писања, попуњавање времена у недостатку наставних

¹ natasa.spasic@filum.kg.ac.rs

² Истраживање спроведено у раду финансирано је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2024. години број 451-03-66/2024-03/ 200198.

материјала, утврђивање раније обрађиваног градива и реализацију интерактивних домаћих задатака. Иако се воде већим бројем критеријума приликом селекције и избора песме, резултати истраживања показали су да предавачи предност дају критеријуму садржинске прилагођености песме у односу на критеријум припадања песме одговарајућем жанру.

Кључне речи: српски као страни језик, наставна пракса, песме у настави, учбеници, критеријуми избора песме.

1. Уводне напомене

Маштовита и уметничка употреба језика значајна је како у образовном, тако и у личном развоју. Естетске активности могу бити продуктивне, рецептивне, интерактивне или посредничке, и могу бити усмене или писмене. Оне укључују разне активности (препоруча ЗЕО³) међу којима је и певање (песме, народне песме, забавне песме итд.) (ЗЕО 2003:р.56). Позивајући се на ставове руских лингвиста, али и одговоре из *Асоцијативног речника српског језика*, Драгићевић примећује да се 'утицај културе на језик најизразитије огледа у: вербалним асоцијацијама, фразеологизмима, народним пословицама и изрекама, прецедентним текстовима, али и садржајима из савремене културе, као што су рекламе, филмови, популарне песме, па би се увођењем оваквих садржаја у наставу српског језика као страног могле превазићи посебности српског језика изазване неким специфичностима националне културе' (2011:р.83). У пријатној и стимулативној атмосфери и окружењу, комуникација ће бити растерећена, а напредак већи. Говорећи о примени музике и ДВД-а у програмираној настави српског као страног језика Јелић Кубуридоу (2007:р.205) приметила је да информација која долази из више различитих канала, сваком појединцу даје могућност избора најприкладнијег материјала. Појава и експанзија интернета заменила је употребу ЦД-а и ДВД-а, али је намена песама и аудиовизуелних материјала у дидактичке сврхе остала иста, с тим што је примена вишеструко олакшана.

Строго говорећи, познавање друштва и културе заједнице (или заједница) у којој се говори језик један је аспект познавања света. Заслужује посебну пажњу јер за разлику од многих других аспеката знања најчешће лежи изван претходног искуства ученика и може бити подложно стереотипима. Стога, учење *'реалија'*, као дидактичког материјала, дечијих песмица и писање кратких текстова

³ Заједнички европски референтни оквир за живе језике (енг. *Common European Framework of Reference for Languages: learning, teaching, assessment*).

показало је добре стране како код усвајања новог лексичког материјала, тако и код утврђивања претходно стечених знања, увежбавања изговора и правилне дикције’ (Kastratović, 2011:pp.173–174). Особине изразито карактеристичне за одређено европско друштво и његову културу могу се односити, на пример, на вредности, уверења и ставове у вези са факторима као што су традиција и уметност у оквиру којих би поред књижевности, визуелне уметности и др. биле заступљене и песме.

Поред свега наведеног, наше истраживање у овом раду иницирано је наставном праксом, али и чињеницом да су ‘активности слушања и разумевања у најмањој мери заступљене у курсу’ (Subotić-Dražić, 2011:р.301) и на часовима. Слична истраживања која су испитивала педагошке вредности песама, а за испитанике имала наставнике енглеског језика (из Турске) довела су до закључака да се ‘песме сматрају једном од активности у којима се највише ужива и чине једну од најефикаснијих стратегија учења’ (Ševik, 2011). Са друге стране, емпиријско истраживање које испитује ефикасност песама за развој говорних вештина дошло је до закључка да постоји статистички значајна разлика у говорној способности испитаника чији се говор стимулише песмама у односу на подучавање и развијање вештине говорења без песама (Wisnu Wijaya, 2018).

2. Методологија истраживања

2.1. Предмет и циљ истраживања

Велики је број радова на енглеском језику који проучава изазове који се јављају у учењу језика помоћу песама (Muhamad-Rahmat, 2020), побољшање вештине слушања (Hidayat, 2013), перформансе учења и мотивацију (Chen-Chen, 2009), коришћење песама у настави намењеној деци и младима (Fransischa-Syafei, 2016), као и уопштено песме у настави (енглеског) језика заокупља пажњу истраживача деценијама уназад (Richards, 1969), док у српстичкој литератури недостаје оваквих радова. Преглед научне литература из области методике наставе српског као страног језика показује нам да су се истраживачи и наставници-практичари почев од друге половине двадесетог века у својим радовима посебно интересовали за питање квалитета дидактичког материјала који може бити коришћен у наставном процесу. Ранко Бугарски (1984:р.17) и Наум Димитријевић (1984:р.37) указују на важност ‘селекције и градације’ наставног материјала, како би он био у могућности да постане јасан и веран одраз одређене теорије наставе и актуелног језичког стања. Наиме,

садржај наставних материјала би требало да се 'заснива на селекцији језичких чињеница у складу са фреквентношћу, актуелношћу појмова које изражавају, обавезношћу употребе, творбеним потенцијалом и лексичко-синтаксичком спојивошћу' (Маријевић, 1986:pp.36-37). Водећи се њиховим карактеристикама, функционалношћу и присутношћу у наставној пракси, већи број проучавалаца сагледавао је (током више деценија) место и улогу различитих врста дидактичког материјала: филма (Anđelković, 2016), различитих врста (не) књижевних текстова (Smoljska, 2002; Durbaba, 2004; Ivanova, 2011; Mrkalj, 2016; Nestorović, 2016; Veljković Stanković, 2016), крилатица (Polovina, 2020) и писама (Роштић, 2016). С обзиром на чињеницу да би наставни материјали требало верно да подржавају језик који функционише у друштвеној пракси (Гаџић, 1986:p.143; Kastratović, 2011:p.173), посебну пажњу истраживача привлачила је музика/песма као део нематеријалне културне баштине српског народа (Jelić Kuburidou, 2007; Redli, 2011; Martusova, 2016). Међутим, и поред њене несумњиве функционалности у савладавању српског као страног језика, наставна пракса нам показује да постоји очигледна недоумица међу предавачима српског као страног језика у вези са питањем *Чему дати предност у селекцији музике као дидактичког материјала: обзирама наставног циља (језичког састава, нивоа познавања језика, фреквентности употребе), обзирама музичког укуса или обзирама наставничких и ученичких преференција?* Имајући у виду да до сада није објављено истраживање које би понудило одговор на наведено питање, предмет овога рада је анализа наставне праксе у вези са употребом песме као дидактичког материјала. Циљ рада је стварање јасније слике о месту песме и доминантном критеријуму њеног избора у настави српског као страног језика.

2.2. Задаци истраживања

У складу са дефинисаним предметом и циљем истраживања издвојили смо следеће истраживачке задатке:

1. Анализирати актуелну наставну праксу у вези са коришћењем музике као дидактичког материјала у настави српског као страног језика.
2. Сагледати место и функцију песме у актуелним уџбеницима за учење српског као страног језика на почетном, средњем и напредном нивоу.
3. Испитати ставове предавача у вези са местом песме у наставној пракси и најзначајнијим критеријумима избора песама као наставног материјала (у настави српског као страног језика).

2.3. Методе, технике, инструменти и узорак истраживања

Песма као један елемент културе битно детерминише укупан процес наставе, постигнућа и развој рецептивних и продуктивних вештина, а у овом раду сагледана је и проучена са методолошко-научног становишта. Према дефинисаном предмету, циљу и постављеним задацима истраживања коришћене су дескриптивна метода, метода теоријске анализе са техником анализе садржаја и анкетаирања. Грађу за истраживање чинили су уџбеници за учење српског као страног језика на почетном, средњем и напредном нивоу (који се користе на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу и на Филозофском факултету у Нишу), односно одговори предавача српског као страног језика. Сходно томе, током реализације истраживања коришћен је специјално дизајниран упитник.⁴ Упитник је садржао 15 питања превасходно отвореног типа (11). Осим тога било је и неколико питања затвореног типа (1 поларизовано *да/не* питање, односно 3 питања вишеструког избора). Захваљујући коришћењу наведеног упитника, спровели смо детаљно квалитативно и квантитативно истраживање у вези са доминантним критеријумима избора музике као дидактичког материјала. Истраживање је реализовано средином фебруара 2024. године, након чега су сви подаци анализирани и дескриптивно објашњени.

3. Анализа и дискусија

Предмет анализе у овом поглављу били су уџбеници који се користе у центрима за српски као страни језик при Филозофском факултету у Нишу и Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Укупно смо анализирали 7 уџбеника – 3 уџбеника за учење српског језика на почетном нивоу, 3 уџбеника за учење српског језика на средњем нивоу и 1 уџбеник за учење српског језика на напредном нивоу. Реч је о уџбеницима реномираних издавача публикованих након 2000. године:

Уџбеници за учење српског као страног језика на почетном нивоу

БЈЕЛАКОВИЋ, ВОЈНОВИЋ 2004: Исидора Бјелаковић, Јелена Војновић (2004). *Научимо српски*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду.

⁴Упитник је направљен преко Гугл упитника и доступан је на адреси: <http://skr.rs/zN04>.

МИЛИЋЕВИЋ-ДОБРОМИРОВ, НОВКОВИЋ 2009: Наташа Милићевић-Добромиров, Биљана Новковић (2009). *Учимо српски 1*. Нови Сад: Центар Азбукум.

СЕЛИМОВИЋ-МОМЧИЛОВИЋ, ЖИВАНИЋ 2012: Маша Селимовић-Момчиловић, Љубица Живанић (2012). *Реч по реч: српски језик за странце (почетни курс)*. Београд: Институт за стране језике.

Уџбеници за учење српског као страног језика на средњем нивоу

АЛАНОВИЋ И САР. 2006: Миливој Алановић, Исидора Бјелаковић, Наташа Бугарски, Јасмина Дражић, Марина Курешевић, Јелена Војновић (2006). *Научимо српски 2*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду.

ЗДРАВКОВИЋ И САР. 2012: Смиља Здравковић, Љубица Живанић, Бранимир Путник (2012). *Српски за странце 2: Више од речи*, Београд: Институт за стране језике.

МИЛИЋЕВИЋ-ДОБРОМИРОВ И САР. 2006: Наташа Милићевић-Добромиров, Биљана Ђук, Наташа Радуловић (2006). *Учимо српски 2*. Нови Сад: Центар Азбукум и Љубитељи књиге.

Уџбеници за учење српског као страног језика на напредном нивоу

МИЛИЋЕВИЋ ДОБРОМИРОВ, НОВКОВИЋ АЏАИП 2016: Наташа Милићевић Добромиров, Биљана Новковић Аџаип (2016). *Супер српски – високи ниво*. Нови Сад: Азбукум.

Други део овог поглавља чини анализа анкете, односно одговора и ставова наставника српског као страног језика.

3.1. Песме у уџбеницима за учење српског као страног језика

Анализа наведених уџбеника за учење српског као страног језика показала нам је да се песме спорадично појављују као саставни део садржаја лекције. Наиме, тек на вишим нивоима учења српског као страног језика – средњем и напредном – аутори уџбеника препознају песму као функционални наставни материјал (што је у потпуности у складу са препорукама у *Заједничком европском референтном оквиру за живе језике*). Садржај и значење песама у овим уџбеницима повезује се са садржајем самих лекција, односно са темом која се

обрађује. Ни у једном анализираном уџбенику за учење српског као страног језика на почетном нивоу – *Реч по реч* (Институт за стране језике), *Научимо српски 1* (Филозофски факултет у Новом Саду) и *Учимо српски 1* (Азбукум) – песме се не препознају и не употребљавају као дидактички материјал.

Ни у уџбенику за учење српског језика на средњем нивоу *Више од речи* (Институт за стране језике) нема ниједне песме која се користи са сврхом развоја језичких вештина ученика. Иако се у дванаестој лекцији поменутог уџбеника обрађује тема *култура*, аутори уџбеника песму нису препознали као потенцијално користан дидактички материјал у настави. За разлику од наведеног/наведених уџбеника, аутори уџбеника *Научимо српски 2* (Филозофски факултет у Новом Саду) користе текстове двеју песама. Наиме, у трећој лекцији, посвећеној увећању вокабулара о именовању делова одеће и обуће, користи се део текста староградске песме *Шешир мој*. Од ученика се очекује да песму преслуша, али нема додатних радних налога и задатака. Ипак, сваки наставник ће наведени текст песме искористити ради обнављања знања о потенцијалу, увећања речника ученика (капут, шешир, марама, пијанац, мангуп), али и усвајања културолошких чињеница (*Ко су доле?*). У шестој лекцији истог уџбеника користи се и текст народне песме *Болујем ја, болујеш ти* у оквиру одељка посвећеном увежбавању читања и слушања. Од ученика се очекује да преслуша песму и попуни празнине, чиме су аутори уџбеника настојали да додатно ојачају вештине слушања, разумевања и писања.

30. 🎧 **Saslušajte pesmu i popunite praznine.**

Boluјem ја

1.
Boluјem ја, болујеш ти,
_____ од љубави.
(Refren 2 x):
*Јер никога не љубим ја
осим тебе, дајо моја*

3.
Зар не знаш ти одavno већ
Да _____ сја међу нама?
(Refren 2 x):
*Јер никога не љубим ја
осим тебе, дајо моја*

2.
Отвори ми сад прозор свој,
Да ти кажем, _____ мој,
(Refren 2 x):
*Јер никога не љубим ја
осим тебе, дајо моја*

4.
Отићи ћу у далеk свет
Да срећу свом пронадем _____
(Refren 2 x):
*Јер никога не љубим ја
осим тебе, дајо моја*

Фотографија бр. 1: Пример коришћења песме као дидактичког материјала у уџбенику *Научимо српски 2*

Највећи број песама међу анализираним уџбеницима заступљен је у уџбенику *Учимо српски 2* (Азбукум). Већ у другој лекцији посвећеној питањима живота

у заједници користи се песма Ђорђа Балашевића под називом *Све је добро кад се добро сврши*. Песма је својим речником тематски уклопљена у садржај лекције. Као што је то био случај у претходно анализираном уџбенику, и у овом уџбенику предочен је текст песме са празнинама. Ученик би најпре требало да послуша песму, допуни речима које недостају, а затим и провери тачност урађеног задатка. На готово идентичан начин у четвртој лекцији, посвећеној теми живљења у граду, искоришћен је текст песме *Град* Ане Станић. Радни налог је готово истоветан: 'Саслушајте песму и упишите глаголе на своје место' (р.50). Међутим, овога пута ученици имају и додатни задатак. Осим уписивања понуђених глагола на одговарајуће место (захваљујући преслушавању песме), ученици би требало да направе и облике глаголских именица (користећи глаголе из саме песме). Обрађујући лексику у вези са одмором и исхраном, у петој лекцији наведеног уџбеника користи се текст песме *Донеси вино, крчмарице*. Наиме, аутори уџбеника упознају странце са говорним чином наручивања песме у српској кафани, бирајући наведену песму као модел. Осим увежбавања вештине слушања, разумевања и увећања речника, песма има функцију и да ученицима приближи културолошке чињенице живота у Републици Србији (и Војводини) – уз песму је приказана и слика тамбураша који у кафани свирају и певају староградске песме. У шестој лекцији, посвећеној обради теме *путовање, одмор, туризам*, користе се две песме - *Крени, крени* групе Партибрејкерс и песма *Тамо далеко*. Прва наведена песма користи се на идентичан начин као и већина претходних – у тексту песме недостају одређене речи, а од ученика се очекује да преслуша песму и попуни празнике. Но, занимљив је начин на који се користи текст песме *Тамо далеко*. Говорећи о животу у дијаспори, аутори уџбеника предочавају важне културолошке чињенице – већи број Срба живи ван граница матичне земље. Пратећи мисаону линију живота у дијаспори, аутори посебно упознају ученике са околностима настанка најпознатије песме на српском језику: 'Ћу нису написали Срби из дијаспоре, него српски војници који су се у Првом светском рату храбро борили' (р.87).

И у уџбенику за учење српског као страног језика на напредном нивоу *Супер српски* (Азбукум) користе се текстови песама у функцији дидактичког материјала. Аутори уџбеника, водећи се добром праксом употребе текста песама у лекцијама, користе чак три песме. Најпре то чине у трећој лекцији, посвећеној питању места и значаја хералдике, када ученицима (из)дају радни налог да преслушају химну Републике Србије *Боже правде* (чији је текст предочен у посебном делу уџбеника). Затим, у петој лекцији посвећеној теми *новац* користе текст песме групе ЕКВ *Новац у рукама* са задатком да песму

преслушају и подвуку реч коју чују. И у седмој лекцији, говорећи о различитим стилевима живота, аутори уџбеника упућују ученике да прочитају текст песме Ђорђа Балашевића *Панонски морнар*. У наведеној лекцији текст песме се користи ради упознавања ученика-странаца са геоисторијским чињеницама постојања Панонског мора на ширем простору Војводине.

Примећујемо да аутори уџбеника у издању Азбукума, осим тога што препоручују песме у настави српског као страног језика, не само да то чине знатно чешће од осталих издавача већ се понуђене песме сврставају и у различите жанрове. Осим тога, приметна је наклоност војвођанској традицији, извођачима, темама и локалитетима.

3.2. Анализа одговора наставника добијених путем анкете

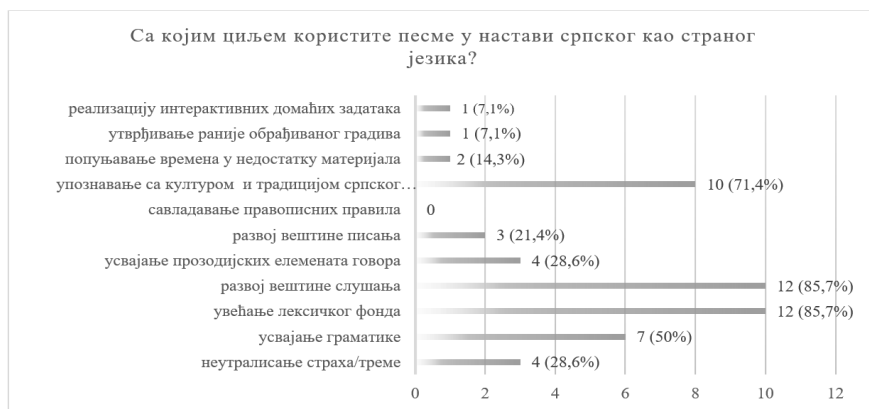
У реализацији емпиријског дела истраживања учествовало је укупно 14 предавача српског као страног језика. Од укупног броја учесника у истраживању дванаесторо предавача (85,7%) редовно користи песме на својим часовима, док их двоје (14,3%) уопште не користи.

3.2.1. Место и функција песме у настави српског као страног језика из угла предавача

Предавачи који користе песме у наставној пракси мишљења су да је реч о врло функционалном дидактичком материјалу који може поспешити ефикасност рада и побољшање интеракције у (онлајн-)учионици: *Сматрам да је учење језика кроз музику веома добар начин за учење нових речи, за навикавање на мелодију језика, за навикавање на ритам, као и за спонтано учење.*⁵ Другим речима, предавачи српског као страног језика песме користе ради: 1. увећања лексичког фонда (12), 2. развоја вештине слушања (12), 3. упознавања са културом и традицијом српског народа (10), 4. усвајања нових граматичких садржаја (7), 5. неутралисања страха/треме и повећања мотивације за учење српског језика (4), 6. усвајања прозодијских елемената говора (4), 7. развоја вештине писања (3), 8. попуњавања времена у недостатку наставних материјала (2), 9. утврђивања раније обрађиваног градива (1) и 10. реализације интерактивних

⁵ Подстицај за коришћење песама на сопственим часовима потекао је из сопственог искуства учења страног језика: „Пре свега сам се водила примером из сопственог искуства. Више пута се дешавало да прво знам неке песме на страним језицима, па сам тек касније учила језик и то ми је пуно помогло”.

домаћих задатака (1).⁶ Наставници који их користе примећују да ученици са одушевљењем прихватају употребу песама, врло често и сами тражећи *препоруке нових српских песама*.



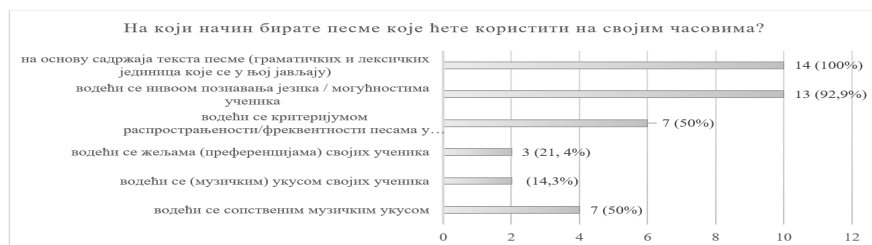
Графички приказ 1. Функције песама у настави
(према мишљењу анкетираних предавача)

Притом, наставници настоје да песме прилагоде могућностима својих ученика – пре свега, нивоу познавања српског језика и узрасту, односно садржини обрађиване наставне јединице. Стога се као важна фаза у коришћењу песама у функцији дидактичког материјала појављује претходна припрема наставника, која (између осталог) подразумева: сагледавање граматичког и значењског слоја песме, припрему дидактизираних радних налога и задатака за самосталан рад и дискусију, осмишљавање ученичких активности и планирање временског оквира часа на коме ће песме бити коришћене. Са друге стране, наставници који не користе песме у наставној пракси сматрају да је њихова употреба проблематична из више разлога. Најпре зато што нису погодне за употребу на почетним нивоима учења српског језика и зато што захтевају више времена у фази припреме часа или, евентуално, нису наишле на добар одазив од стране студената (*Радим углавном са почетницима, те користим друге материјале; никако да нађем времена и уклопим песме у тренутни програм; након пар поку-*

⁶ Испитаници су могли одабрати више одговора од понуђених или дописати свој. Додато је да је циљ коришћења песама у настави пре свега *обrada релевантних тема специфичних за наше поднебље (миграција, интернетички брак, однос према Ромима)*. Интересантно је да ниједан предавач песме не користи као лингвометодички предлог за усвајање правописних правила.

шаја сам одустала), а затим и зато што постоји објективни проблем проналаска жанра који ће се допасти ученицима (*Не користим песме, јер који год жанр да сам показала – не свиђа им (ученицима) се због нечега*). Интересантно је да су и остали учесници истраживања (рачунајући оне који песме користе у настави) посебно истакли проблем прилагођености песме могућностима ученика. Међутим, наставна пракса им је показала да се песме не морају обрађивати у целости на часовима, већ се као функционално поступање наметнуло коришћење одговарајућих делова песама који се могу довести у директну везу са изучаваним граматичким, лексичким или културолошким садржајима: *Водила сам се досад идејом да морамо цијелу песму обрадити, а не само дио – то ми је сад баш „game changer”*. Највећи број предавача песме почиње да користи већ на почетном нивоу учења српског као страног језика (и то посебно на поднивоу А2), сматрајући да се могу пронаћи текстови песама у којима се именују *чланови породице, људи, градови и сл.*, односно репрезентују одговарајуће граматичке појаве. Наравно, међу анкетираним предавачима има оних који сматрају да су песме искључиво погодне за коришћење на средњем, односно напредном нивоу учења језика. Такође, предавачи су мишљења да се не може очекивати како ће ученици, без обзира на ниво учења језика, разумети све речи из песме и песме у целости, што представља олакшавајућу околност у наставној пракси. Ипак, и поред позитивног утицаја који песме остварују у настави српског као страног језика, предавачи их користе у различитим временским интервалима – обично једном или два пута месечно.

Анализа (горенаведених) одговора показала нам је да се као горући проблем у наставној пракси појављује питање проналаска одговарајућег критеријума за селекцију и избор песама које ће бити коришћене у функцији дидактичког материјала. Резултати истраживања показали су нам да предавачи српског као страног језика приликом избора песама имају у виду *њихову прилагођеност нивоу познавања језика / могућностима ученика* (10), *садржинску прилагођеност текста песме захтевима наставног програма (у погледу обрађиваних граматичких и лексичких јединица)* (10), *распрострањеност/фреквентност песама у свакодневном животу* (6), *те сопствени музички укус* (6), *музички укус својих ученика* (2) и *њихове преференције* (2) (в. графички приказ 2). Дакле, квантитативна анализа показала нам је да у наставној пракси предавачи српског као страног језика највише пажње при избору песама које ће користити на сопственим часовима посвећују сагледавању њихових објективних могућности обављања функције лингвометодичког предлошка.



Графички приказ 2. Најчешћи критеријум(и) за избор песама према мишљењу предавача

У вези са питањем избора песме у наставне сврхе важну улогу (али не и пресудну) има и жанровско одређење песме. Сходно томе, предавачи се најрадије одлучују за песме које припадају: поп музици (11), рокенролу (11), баладама (10), мада има и оних који користе текстове (турбо-)фолк (3) и реп (2) песама. Поред набројаних жанрова, по укусу наших испитаника су и џез те блуз итд. Резултати истраживања показују нам да предавачи предност приликом избора песме дају критеријуму садржинске прилагођености песме у односу на критеријум припадања песме одговарајућем жанру.⁷ Наиме, иако би, узев у начелу, већина предавача радије дала предност поп песмама у односу на фолк песме, њихови одговори на постављену проблемску ситуацију (*За коју бисте се песму радије одлучили: Кад љубав закасни (Саша Матић) или Волио бих да си ту (Црвена јабука)?*) пружили су нам другачији поглед на стање ствари у наставној пракси – већи број предавача одлучио би се за фолк баладу *Кад љубав закасни* у односу на поп баладу *Волио бих да си ту*,⁸ и то због већег броја примера облика потенцијала, односно екавског изговора⁹. Наравно, међу предавачима има оних који су мишљења да музички укус мора имати своје чврсто место и у настави српског као страног језика, због чега сматрају да је, у том смислу, избор песме *Волио бих да си ту* пригоднији. Као најкориснији дидактички материјали у настави српског као страног језика издвојиле су се песме Звонка

⁷ Ипак, остаје интересантно запажање наставника како ученици новије генерације *не могу да доживе лепоту старијег мелоса* (који им делује архаично) услед очигледних генерацијских разлика.

⁸ Одговор је у потпуном несагласју са преференцијама самих предавача, који су (махом) поборници рок, поп и хеви-метал музике.

⁹ Одређени број предавача мешање екавског, (и)јекавског и икавског изговора препознаје као потенцијални проблем у настави. Међутим, професор Милорад Дешић сматра да би 'слушаоци са других језичких подручја [требао да] потпуно владају једним изговором, али да донекле познају и онај други' (Dešić, 2003:p.202).

Богдана, Ђорђа Балашевића, Здравка Чолића, Бајаге и инструктора, Дубиозе колектив и Ане Станић. Поменули су и песме које имају практичну примену попут рођенданске песме, а дали су нам и пример задатка: <https://learningapps.org/watch?v=pbcdkrzin22>.¹⁰

4. Закључак

У савременој настави страних језика песма је препозната као функционално дидактичко средство, које се са развојем информационо-комуникационих технологија све више почиње употребљавати ради постизања одговарајућег нивоа интерактивности. Стога су у научној (методичкој) литератури страних језика сагледане све користи које наставник и ученици могу имати на часовима. Дакле, као део наше свакодневнице, песме не треба заобићи у настави (српског као) страног језика. Поред опуштања, задовољства, побољшања концентрације и меморије, у настави страних језика знање песама може допринети самопоуздању, учењу и увежбавању језика кроз конструктивну забаву и сврсисходан предах. Базира се на спонтаном усвајању циљних конструкција, служи као стимулус за конверзацију због чега је изузетно важно пажљиво одабрати песме и структурирати пратеће активности.

Наставна пракса такође нам сведочи да су и предавачи српског као страног језика све мотивисанији да песму користе у функцији дидактичког материјала, сходно њеном позитивном деловању на постигнућа ученика и ефикасност наставног процеса. Међутим, њена имплементација захтева добру теоријску поткованост предавача у вези са могућностима примене на часовима, те давање одговора на већи број међусобно повезаних питања, каква су: *На ком нивоу учења језика користити песму?, Како користити песму у настави српског као страног језика?, На који начин изабрати песму?, Која песма (може) има(ти) дидактички карактер, а која не?* и сл. Настојећи да пружимо потенцијалне одговоре на наведена питања, спровели смо теоријско и емпиријско истраживање.

Резултати истраживања показали су нам да је песма као дидактичко средство/материјал присутна у уџбеницима за учење српског као страног језика, с једне стране, односно у практичном раду предавача српског као страног језика, с друге стране. Анализа уџбеника показала нам је да су песме као дидактични материјал заступљене у уџбеницима Филозофског факултета у Новом Саду и

¹⁰ Пример који је испитаник навео јесте песма споријег ритма *442 до Београда* групе Бајага и инструктори. Задатак је управо онај који је био доминантан и у уџбеницима, а то је дописивање речи које недостају. Посебно истичемо начин креирања и реализације задатка, употребом веб-алата у настави.

Центра за српски језик и културу *Азбукум*, при чему аутори другонаведеног издавача то чине знатно чешће од осталих. Песме које користе у својим уџбеницима сврставају се у различите жанрове. Поред химне, присутне су и староградске песме, забавне, поп, али и рокенрол нумере. Притом, учача се и наклоност ка локалним ауторима и извођачима, као и пажљив одабир текстова који пре свега предочавају аутентичност српске културе на војвођанском простору.

У наставној пракси се, осим наведених жанрова (који свакако имају примат), користе текстови реп и фолк музике. У оба случаја песма се у функцији дидактичког материјала користи ради: увећања лексичког фонда ученика, развоја вештине слушања, упознавања са културом и традицијом српског народа, усвајања нових граматичких садржаја, неутралисања страха/треме и повећања мотивације за учење српског језика, усвајања прозодијских елемената говора и развоја вештине писања.

Ипак, постоје и одређене разлике између начина на које се песме користе у уџбеницима и на самим часовима. Наиме, док аутори уџбеника песму уводе на средњем и напредном нивоу, наставници-практичари почињу је користити већ на најнижим ступњевима изучавања српског као страног језика. Основна разлика је у томе што се у уџбеницима песме представљају и изучавају у целисти, док се током својих часова предавачи најчешће одлучују за изабрани део текста песме за који сматрају да може утицати на развој ученикових језичких вештина. То им одузима мање времена, а доприноси већој ефикасности јер је сва пажња усмерена на циљну конструкцију, лексику и др. Осим тога, треба имати у виду да музика може служити као подстрек ученицима на нижим нивоима јер је у њима осим вокабулара веома значајан и акценат и ритам, а с обзиром на то да песме обилују римом, фокус активности може бити управо на уочавању истоветног изговора појединих речи, а лингвометодички предлогак може бити сегмент песме. Можда највећа предност и корист од примене песама у настави страних језика лежи у томе што се учење језика на овај начин може, бар делимично, одвијати спонтано и скоро несвесно.

Резултати истраживања показали су нам да се приликом избора песме критеријум њеног припадања одговарајућем жанру налази у подређеном положају у односу на критеријуме: прилагођености нивоу познавања језика / могућностима ученика, садржинске прилагођености текста песме захтевима наставног програма (у погледу обрађиваних граматичких и лексичких јединица) и фреквентности песама у свакодневном животу. Ипак, предавачи српског као страног језика врло пажљиво приступају избору песама, водећи се и сопственим музичким укусом, музичким укусом својих ученика и њиховим

преференцијама. Верујемо да ће ово истраживање, реализовано на мањем броју испитаника из објективних околности, подстаћи нова проучавања места и функције песме у настави српског као страног језика, а чији ће резултати бити практичне природе и представљени у виду збирке музичких текстова који могу бити коришћени у настави на почетном, средњем и напредном нивоу учења српског језика. Такође, неопходно је узети у обзир афинитете и потребе студената, ниво познавања језика и музички укус. С тим у вези, било би интересантно и сврсисходно размотрити и њихово познавање (традиционалних) песама из различитих српских крајева, као и однос студената према примени песама у настави српског као страног језика, те се истраживање у будућности може проширити у том смеру.

Извори¹¹ и цитирана литература

1. Анђелковић, С. (2016) Југословенски и српски филм – богатство у настави српског као страног језика. У: Крајишник, В. (ур.) *Српски као страни језик у теорији и пракси III*. Београд, Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик, pp. 387–397.
2. Bugarski, R. (1984) Pregršt pitanja o srpskohrvatskom kao stranom jeziku. У: Vučković, P. (ur.) *Okrugli sto „Srpskohrvatski jezik kao strani”*, Beograd, Institut za strane jezike, pp. 17–22.
3. Вељковић Станковић, Д. (2016) Коришћење хумористичких текстова у настави српског језика као страног. У: В. Крајишник (ур.) *Српски као страни језик у теорији и пракси III*, Београд, Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик, pp. 333–346.
4. Gačić, Z. (1986) Kako poboljšati motivaciju naših polaznika. У: Vučković, P. (ur.) *Okrugli sto „Srpskohrvatski jezik kao strani”*, Beograd, Institut za strane jezike, pp. 141–145.
5. Dešić, M. (2003) Ozvučeni udžbenik srpskog jezika kao stranog. У: Vučo, J. (pri.) *Udžbenik u nastavi stranih jezika*. Nikšić, Univerzitet Crne Gore, pp. 199–205.
6. Dimitrijević, N. (1984) Uslovi modernizacije srpskohrvatskog jezika kao stranog. У: Vučković, P. (ur.) *Okrugli sto „Srpskohrvatski jezik kao strani”*, Beograd, Institut za strane jezike, pp. 34–40.
7. Драгићевић, Р. (2011) Лингвокултуролошки приступ у настави српског језика као страног. У: Крајишник, В. (ур.) *Српски као страни језик у теорији и пракси II*, Београд: Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик, pp. 81–93.

¹¹ Списак анализираних уџбеника наведен је у оквиру поглавља 2.2. Услед ограниченог простора, не наводимо поново.

8. Дурбаба, О. (2004) Новински текстови у настави српског језика као страног, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 32/1, 271–278.
9. Европски језички портфолио (2003) Заједнички европски оквир за живе језике. Министарство просвете и науке Црне Горе, Подгорица, (на енглеском: <https://gm.coe.int/1680459f97> [Приступљено 1. 3. 2024]).
10. Иванова, И. (2011) Лингвокултуролошки коментар књижевног дела у настави српског језика и књижевности. У: Крајишник, В. (ур.) *Српски као страни језик у теорији и пракси II*, Београд, Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик, pp. 113–122.
11. Јелић Кубирдоу, М. (2007) Примена музике и ДВД-а у програмираној настави српског као страног језика. У: Дешић, М. (ур.) *Српски као страни језик у теорији и пракси*, Београд, Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик, pp. 201–206.
12. Кастратовић, Д. (2011) Комуникативни приступ настави српског као страног језика са млађим узрастима и дидактичка средства у настави. У: Крајишник, В. (ур.) *Српски као страни језик у теорији и пракси II*, Београд, Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик, pp. 169–177.
13. Маројевић, Р. (1986) Теоријско-metodološka pitanja nastave srpskohrvatskog jezika kao stranog. У: Vučković, P. (ur.) *Okrugli sto „Srpskohrvatski jezik kao strani”*, Београд, Institut za strane jezike, pp. 34–37.
14. Матрусова, А. (2016) Песме у настави српског као страног језика. У: Крајишник, В. (ур.) *Српски као страни језик у теорији и пракси III*, Београд, Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик, pp. 379–385.
15. Мркаљ, З. (2016) Коришћење различитих типова текстова у настави српског језика као страног. У: Крајишник, В. (ур.) *Српски као страни језик у теорији и пракси III*, Београд, Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик, pp. 357–377.
16. Muhamad, Nurhidayah, N., & Hanim, R. (2020) Investigating challenges for learning English through songs, *European Journal of English Language Teaching*, Vol 6, No 1, 1–15.
17. Несторовић, З. (2016) Књижевни текстови у настави српског као страног (примери обраде). У: Крајишник, В. (ур.) *Српски као страни језик у теорији и пракси III*, Београд: Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик, pp. 347–355.
18. Половина, В. (2020) Крилатице у контексту – примена у настави српског језика. У: Крајишник, В. (ур.) *Српски језик као страни у теорији и пракси IV*, Београд, Филолошки факултет, pp. 531–540.
19. Поштић, Т. (2016) Формално писмо у настави српског као страног језика. У: В. Крајишник, В. (ур.) *Српски као страни језик у теорији и пракси III*. Београд: Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик, pp. 213–222.

20. Реџли, Ј. (2011) Употреба аутентичних песама у настави српског језика као страног. У: Д. Точанац, С. Гудурић (ур.) *Примењена лингвистика данас - између теорије и праксе*, Нови Сад - Београд, Друштво за примењену лингвистику Србије, Филозофски факултет у Новом Саду, Филозофски факултет у Београду, pp. 305–316.
21. Richards, J. (1969) Songs in Language Learning, Published By: *Teachers of English to Speakers of Other Languages*, Inc. (TESOL), Vol. 3, No. 2, 161–174.
22. Смољска, А. (2002) Улога текстова у изучавању српског језика као страног, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 30(1), 231–236.
23. Суботић, Љ. & Дражић, Ј. (2011) Информатичко-програмска решења за конципирање онлајн курса српског језика. У: Крајишник, В. (ур.) *Српски као страни језик у теорији и пракси II*, Београд, Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик, pp. 297–304.
24. Fransischa, A. & Syaifei, A. (2016) Using Song to Teach English to Young Learner. *Journal of English Language Teaching*, 1–8.
25. Hidayat, A. (2013) The use of songs in teaching students' listening ability, *Journal of English and Education*, 1(1), 21–29.
26. Chen, Yi-C. & Chen Pi-C. (2009) The Effect of English Popular Songs on Learning Motivation and Learning Performance, *An Interdisciplinary Journal*, 56, 13–28.
27. Ševik, M. & Akif Ersoy, M. (2011) Teacher views about using songs in teaching English to young learners, *Academic Journals, Educational Research and Review*, Vol. 6(21), 1027–1035.
28. Wisnu Wijaya, T. (2018) The Effectiveness of Songs for Teaching Speaking, *Journal of Foreign Language Teaching & Learning*, Vol 3, No 2, 74–85.

Nataša A. Spasić
University of Kragujevac
Faculty of Philology and Arts
Centre for Science and Research

Aleksandar M. Novaković
University of Niš
Department of Serbian Studies

THE PLACE AND FUNCTION OF SONGS IN THE TEACHING OF SERBIAN AS A FOREIGN LANGUAGE: THE LECTURER'S POINT OF VIEW

Summary

The paper analyzes the function of the song as a didactic material in the teaching of Serbian as a foreign language. The aim is to create a clearer picture of its place in teaching practice, as well as the criteria applied during

its selection. We used the descriptive method and the method of theoretical analysis with the technique of content analysis and surveying. The research material was divided into two parts and consisted of: 1. textbooks used in the centers for studying Serbian as a foreign language at the Faculty of Philology and Arts in Kragujevac and at the Faculty of Philosophy in Niš, and 2. answers from the Serbian as a foreign language lecturer gathered in the Facebook group *Serbian language for foreigners: group for lecturers*. The research showed that songs as didactic material are used in textbooks for learning Serbian as a foreign language at higher levels, while in their own teaching practice, the majority of surveyed teachers recognize them as functional teaching aids used for: increasing the lexical fund, developing listening skills, familiarizing with the culture and tradition of the Serbian people, the adoption of new grammatical content, the neutralization of fear/jitters and the increase of motivation for learning the Serbian language, the adoption of prosodic elements of speech, the development of writing skills, filling the time in the absence of teaching materials, determining the previously studied material and the realization of interactive homework. Although they are guided by a larger number of criteria when selecting and choosing a song, the results of the research showed that lecturers give priority to the criterion of content suitability of the song compared to the criterion of the song belonging to the appropriate genre.

► **Keywords:** Serbian as a foreign language, teaching practice, songs in class, textbooks, song selection criteria

References

1. Anđelković, S. (2016) Jugoslovenski i srpski film – bogatstvo u nastavi srpskog kao stranog jezika. U: Krajišnik, V. (ur.) *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi III*, Beograd: Filološki fakultet, Centar za srpski kao strani jezik, pp. 387–397.
2. Bugarski, R. (1984) Pregršt pitanja o srpskohrvatskom kao stranom jeziku. U: Vučković, P. (ur.) *Okrugli sto „Srpskohrvatski jezik kao strani”*, Beograd, Institut za strane jezike, pp. 17–22.
3. Veljković Stanković, D. (2016) Korišćenje humorističkih tekstova u nastavi srpskog jezika kao stranog. U: Krajišnik, V. (ur.) *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi III*, Beograd, Filološki fakultet, Centar za srpski kao strani jezik, pp. 333–346.
4. Gačić, Z. (1986) Kako poboljšati motivaciju naših polaznika. U: Vučković, P. (ur.) *Okrugli sto „Srpskohrvatski jezik kao strani”*, Beograd: Institut za strane jezike, pp. 141–145.
5. Dešić, M. (2003) Ozvučeni udžbenik srpskog jezika kao stranog, U J. Vučo (prir.) *Udžbenik u nastavi stranih jezika*. Nikšić, Univerzitet Crne Gore, 199–205.

6. Dimitrijević, N. (1984) Uslovi modernizacije srpskohrvatskog jezika kao stranog. U: Vučković, P. (ur.) *Okrugli sto „Srpskohrvatski jezik kao strani”*, Beograd, Institut za strane jezike, pp. 34–40.
7. Dragičević, R. (2011) Lingvokulturološki pristup u nastavi srpskog jezika kao stranog. U: Krajišnik, V. (ur.) *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi II*, Beograd, Filološki fakultet, Centar za srpski kao strani jezik, pp. 81–93.
8. Durbaba, O. (2004) Novinski tekstovi u nastavi srpskog jezika kao stranog, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 32/1, 271–278.
9. Evropski jezički portfolio (2003) Zajednički evropski okvir za žive jezike. Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore, Podgorica, (na engleskom: <https://rm.coe.int/1680459f97> [Pristupljeno 1. 3. 2024.]
10. Ivanova, I. (2011) Lingvokulturološki komentar književnog dela u nastavi srpskog jezika i književnosti. u: Krajišnik, V. (ur.) *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi II*, Beograd, Filološki fakultet, Centar za srpski kao strani jezik, pp. 113–122.
11. Jelić Kubirdou, M. (2007) Primena muzike i DVD-ja u programiranoj nastavi srpskog kao stranog jezika. U: Dešić, M. (ur.) *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi*, Beograd, Filološki fakultet, Centar za srpski kao strani jezik, pp. 201–206.
12. Kastratović, D. (2011) Komunikativni pristup nastavi srpskog kao stranog jezika sa mlađim uzrastima i didaktička sredstva u nastavi. U: Krajišnik, V. (ur.) *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi II*, Beograd, Filološki fakultet, Centar za srpski kao strani jezik, pp. 169–177.
13. Marojević, R. (1986) Teorijsko-metodološka pitanja nastave srpskohrvatskog jezika kao stranog. U: Vučković, P. (ur.) *Okrugli sto „Srpskohrvatski jezik kao strani”*, Beograd, Institut za strane jezike, pp. 34–37.
14. Matrusova, A. (2016) Pesme u nastavi srpskog kao stranog jezika. U: Krajišnik, V. (ur.) *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi III*, Beograd, Filološki fakultet, Centar za srpski kao strani jezik, pp. 379–385.
15. Mrkalj, Z. (2016) Korišćenje različitih tipova tekstova u nastavi srpskog jezika kao stranog. U: Krajišnik, V. (ur.) *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi III*, Beograd, Filološki fakultet, Centar za srpski kao strani jezik, pp. 357–377.
16. Muhamad, Nurhidayah, N., & Hanim, R. (2020) Investigating challenges for learning English through songs, *European Journal of English Language Teaching*, Vol 6, No 1, 1–15.
17. Nestorović, Z. (2016) Književni tekstovi u nastavi srpskog kao stranog (primeri obrade). U: Krajišnik, V. (ur.) *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi III*, Beograd, Filološki fakultet, Centar za srpski kao strani jezik, pp. 347–355.
18. Polovina, V. (2020) Krilatice u kontekstu – primena u nastavi srpskog jezika. U: Krajišnik, V. (ur.) *Srpski jezik kao strani u teoriji i praksi IV*, Beograd, Filološki fakultet, pp. 531–540.

19. Poštić, T. (2016) Formalno pismo u nastavi srpskog kao stranog jezika. U: Krajišnik, V. (ur.) *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi III*. Beograd, Filološki fakultet, Centar za srpski kao strani jezik, pp. 213–222.
20. Redli, J. (2011) Upotreba autentičnih pesama u nastavi srpskog jezika kao stranog. U: D. Točanac, S. Gudurić (ur.) *Primenjena limvistika danas – između teorije i prakse*, Novi Sad – Beograd, Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije, Filozofski fakultet u Novom Sadu, pp. 305–316.
21. Richards, J. (1969) Songs in Language Learning, Published By: *Teachers of English to Speakers of Other Languages*, Inc. (TESOL), Vol. 3, No. 2), 161–174.
22. Smoljska, A. (2002) Uloga tekstova u izučavanju srpskog jezika kao stranog, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 30(1), 231–236.
23. Subotić, Lj. & Dražić, J. (2011) Informatičko-programska rešenja za koncipiranje onlajn kursa srpskog jezika. U: Krajišnik, V. (ur.) *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi II*, Beograd, Filološki fakultet, Centar za srpski kao strani jezik, pp. 297–304.
24. Fransischa, A. & Syafei, A. (2016) Using Song to Teach English to Young Learner. *Journal of English Language Teaching*, 1–8.
25. Hidayat, A. (2013) The use of songs in teaching students' listening ability, *Journal of English and Education*, 1(1), 21–29.
26. Chen, Yi-C. & Chen Pi-C. (2009) The Effect of English Popular Songs on Learning Motivation and Learning Performance, *An Interdisciplinary Journal*, 56, 13–28.
27. Ševik, M. & Akif Ersoy, M. (2011) Teacher views about using songs in teaching English to young learners, *Academic Journals, Educational Research and Review*, Vol. 6(21), 1027–1035.
28. Wisnu Wijaya, T. (2018) The Effectiveness of Songs for Teaching Speaking, *Journal of Foreign Language Teaching & Learning*, Vol 3, No 2, 74–85.

Преузето: 15. 3. 2024.
Корекције: 8. 12. 2024.
Прихваћено: 9. 12. 2024.

Ljiljana M. Janković¹
University of Niš
Faculty of Philosophy
Department of English Studies

TRANSLATING LITERARY TEXTS FROM ENGLISH INTO SERBIAN: A CONTRASTIVE APPROACH²

Abstract: Contrastive linguistics presupposes a systematic analysis of differences and similarities between two or more languages. Translation studies constitute a field of contrastive linguistics, since translation from one language to another undoubtedly involves the contrasting and comparing of two languages. Some scholars believe that translated texts demonstrate linguistic patterns that systematically distinguish them from non-translated texts in the same language (Baroni & Bernardini, 2006; Volansky et al., 2015; Zanettin, 2013), which supports the idea that translated language is a kind of “third code” (Frawley, 2000 [1984]). However, translation has been defined as both a process and product in linguistic literature. Translation as a process transfers the meaning from one language to another, simultaneously accounting for the textual, grammatical, and pragmatic features of the source text. The empirical research presented in this paper was conducted with the fourth-year students at the English Department at the Faculty of Philosophy, University of Niš, Serbia. A literary text translated from English into Serbian was analysed in order to prove that, despite various linguistic and extra-linguistic constraints, a balance between the style and form and the achievement of accuracy may be attained in the translation process. The analysis of the students’ translations demonstrates that the best results are gained by concentrating on the aesthetic values of the source text and by considering the substance of the text, as well as its sense and the message. The paper also considers the fact that in translating into the mother tongue (Serbian), the (English) text to be translated poses a problem of analysis – the translator has to analyse the text to comprehend the implicit and explicit shades of its meaning.

Key words: contrastive analysis, English into Serbian translation, lexis, syntax.

¹ljiljana.jankovic@filfak.ni.ac.rs

²Prepared as part of the project *Scientific Findings in English Linguistics and Anglo-American Literature and Culture and Teaching Applications*, conducted at the University of Niš – Faculty of Philosophy (No. 336/1-6-01).

1. Introduction

King Alfred the Great was the king of the West Saxons and Anglo-Saxons. He also acted as his own spy visiting Danish camps disguised as a minstrel since in those days, wandering minstrels were welcome everywhere. He even learned many of the Danish ballads and their language, which helped him notice his enemy's weaknesses and consequently defeat the Danish in the final battle. One episode of King Alfred's successful intrusion into the Danish army camps could be reasonably regarded as a unique epic of royal espionage. However, besides being a great king, Alfred is considered to be one of the first recorded translators. Namely, the translation into Old English of the Latin work *Cura Pastoralis*, a treatise on good leadership, is attributed to Alfred the Great himself. The translation of *The Pastoral Care (Shepherd Book)* in Old English is dated to the last decade of Alfred's reign, when he had the leisure to turn from battle to culture. The translation is prefaced by a letter in which he describes how much the standard of Latin learning had declined following the decades of Viking attacks, that now learning had to be acquired beyond the borders of his country. Thus, he instructs the bishops to start a programme of translation from Latin, the language of the church, into the more widely accessible English vernacular, while also educating the young to read their own language.

This illustrates the importance of translation in society. Controversies regarding the characteristics of successful translation were documented since the Roman Age and it is only in the last decades that there has been an evident change in the approach to translation, a move away from theoretical prescription to empirical, non-evaluative description within the framework of the Descriptive Translation Studies (Øverås, 1998).

1.1. The research goal

The empirical research conducted with tertiary-level EFL students aimed to test the extent to which the students' proficiency in English as a foreign language influences the translation of a literary text from English into Serbian, the respondents' mother tongue (MT). The goal was not only to test the students' accuracy when translating selected lexical and syntactic items that constituted the tasks to be analysed and discussed but also to test their awareness of the contextual meaning of those items and of the source text (ST) author's style. Moreover, the research attempted to test the importance of ex-cathedra teaching and direct tuition for tertiary-level students and its impact on the respondents' translation.

1.2. Theoretical framework

Translation studies, especially translation theory, constitute a field of contrastive linguistics. Contrastive linguistics is traditionally defined as a systematic comparison of two or more languages with the purpose of discovering their differences and potential similarities, a method used to define the aspects of two languages which are different or similar (Fisiak, 1981). Translating from one language into another undoubtedly involves contrasting and comparing the source language (SL) and the target language (TL) in order to discover translational equivalents, i.e. which categories of the SL can be translated into which categories of the TL. The SL and the TL are thus compared and contrasted at all levels – lexical, grammatical, and semantic. It means that translating from one language into another is not merely transferring words or grammatical structures but also transferring meaning from the SL to the TL, accounting for the textual, grammatical, and pragmatic features of the source text. Actually, translating presupposes comparing and contrasting two cultures – the culture that uses the SL and the one using the TL. This is particularly proved by the fact that contemporary reference materials mention unique items as the features which tend to be “untranslatable” (unique to the target language).

According to some scholars (Zanettin, 2013; Baroni & Bernardini, 2006; Volansky et al., 2015), translated texts display linguistic patterns that distinguish them from non-translated texts in the same language. Gellerstam (1986) was the first scholar who studied “translationese”, which he defined as “all forms of translation which can in some form be viewed as having been influenced by the original text, without the term implying any value judgement” (Gellerstam, 2005:p.202). Baker (1993:p.248) states that this “unusual distribution of features is clearly a result of the translator’s inexperience or lack of competence in the target language”.

Zanettin’s paper “Corpus Methods for Descriptive Translation Studies” (2013) explores “the intersection of corpus linguistics and descriptive translation studies” (Ibid, p.20), indicating that the majority of professional translators rely on the computer-assisted methodologies “and translation memories, which are a specific type of dynamic parallel corpora” (Ibid, p.20). Translators thus compile their terminologies from the corpora. “Now corpus-based translation studies (CTS or CBTS) is an established subfield of the descriptive branch of the discipline and includes a number of different lines of inquiry” (Ibid, p.21). Discussing the recent line of inquiry into translation studies, the same author emphasises a few lines of research. One of them is the hypothesis of translation universals – supposedly invariant features which characterise all translated texts independently of their source

language and translation direction (Baker, 1993, in Zanettin, 2013). Another line of research focuses on individual variation, explained as an attempt to examine translator style or “coherent and motivated patterns of choice ‘recognisable across a range of translations by the same translator’, which ‘distinguish that translator’s work from that of other translators’ and which ‘cannot be explained as directly reproducing the source text’s style or as the inevitable result of linguistic constraints’” (Zanettin, 2013:p.21). The third area of study is focused on translation norms and conventions – they are impersonal, they are related to variant traits of translation since they refer to features which characterise translations produced in specific social and historical settings. Therefore, this aspect is at the basis of empirical descriptive studies.

More recent research in translation studies explores translation regarding language change. It focuses on the influence that evolving language norms have on evolving translation styles and norms, on the impact of language change on translation and vice versa (House, 2008; Kranich at al., 2011, 2012). Other studies include corpus-based interpreting studies, contrastive linguistics and research using translation learner corpora.

‘In interpreting studies, some investigations have been conducted in the framework of universals, while others have focused on specific features of spoken language, ... and on linguistic indicators of social and discursive identity such as modality and interaction markers (Setton, 2011; Straniero Sergio and Falbo, 2012). Contrastive linguistics provides a basis for assessing translation-specific and source language-specific constraints. Translation learner corpora, which typically contain multiple translations of the same source texts, are used to identify patterns in student translations for pedagogical or descriptive purposes.’ (Zanettin, 2013:p.21)

Investigating translation studies, the aforementioned author points out a distinction to be established between four tiers of abstraction:

- Tier of theory, which is a general hypothesis that states that, as a result of the process of translation, all translated or interpreted texts share certain properties which distinguish them from similar non-translated texts.
- Descriptive features tier – four features were posited by Baker (1993): simplification, explicitation, normalisation and levelling-out. Other researchers added transfer, translation unique items, asymmetry, shining-through, etc.
- Linguistic indicators that are related to various levels of linguistic analysis.

- Computational implementation of these indicators “that is the way abstract linguistic features are instantiated through formal computational operators”. (Zanettin, 2013:p.21)

Considering the goal of this paper, the tier of descriptive features and the tier of linguistic indicators are particularly relevant. Simplification, as one of the descriptive features postulated by Baker (2019), posits the hypothesis that the language contained in a corpus of translations is simpler than that contained in a corpus of comparable texts in the same TL. Laviosa (1997, 1998) proposes that the indicators of lexical simplification are lexical variety (range of vocabulary) and lexical density (information load). The indicators of syntactical simplification are readability (Laviosa, 1997, 1998) and speakability, “the ease of reading aloud” (Puurtinen, 2003:p.395).

Explicitation proposes that the translators consciously or unconsciously tend to make their translations more explicit than the source texts. At the level of syntax, the indicator is the distribution in translated and non-translated texts of devices explicating optional choices (Olohan and Baker, 2000; Kenny, 2004; Jiménez-Crespo, 2011). At the level of discourse, indicators include explicating shifts in lexical cohesion in translated texts as compared to their sources (Øverås, 1998).

Normalisation is defined as a tendency of translated texts to conform to the TL rather than the SL patterns and norms, producing more conventional rather than unusual target strings. Lexical indicators of this feature are a degree of lexical and collocational creativity (De Sutter et al., 2012; Olohan 2004; Puurtinen, 2003) and a degree of formality (De Sutter et al., 2012). A syntactic indicator is a distribution of typical and atypical register features (Hansen-Schirra, 2011). A semantic normalisation is reflected in the range of terms used to represent the conceptual domain of colours (Olohan, 2001).

Regarding another descriptive feature, levelling-out (Baker, 2019) or convergence (Laviosa, 2002), translations should be less idiosyncratic and more similar to each other than original texts are. Some research observes that all translations bear traces of the source language, a feature called ‘transfer’ or ‘SL transfer’ or ‘shining through’. Maurenen (2004) states that the distribution of the most frequent words is an indicator of lexical interference, whereas Hansen-Schirra (2011) and Teich (2003) discuss that the distribution of typical and atypical register features are the indicators of syntactic interference.

Unique items are defined as features which tend to be ‘untranslatable’ (unique to the TL), and which should be under-represented in the translated texts.

1.3 Empirical research

The concept of translation as a “third code” (Fawley, 1984) or a kind of a sublanguage is not new. However, what is interesting is the view of interlanguage (the term usually ascribed to FLL) as an inevitable aspect of translation. Examples can be defined as interferences – the translation reflects the SL features that violate systemic rules within the TL. Evident are translations that cannot be considered wrong but rather demonstrating unusual deviations from the norm of usage characteristic of the TL.

The empirical research is based on the analysis of the translations of one literary text by fifty (50) fourth-year students at the English Department, Faculty of Philosophy, University of Nis. The research was conducted in the academic year 2022/2023, during the winter semester and in classes of translation from English into Serbian as part of the mandatory academic course Contemporary English 7. The respondents were divided into two groups – an experimental group (25 students) and a test group (25 students). The students from the experimental group translated the literary text without any prior tuition or practice related to the items studied. The students from the test group translated the same literary text after a relevant instruction in the lexical and grammatical items researched and a thorough practice of the same items. After tuition and practice, the students provided their own translation equivalents of the particular items. The solutions resulted from a creative and inspiring discussion that was triggered among the students from the test group, especially owing to the previous tuition and practice. Various tasks enabled the test-group students to brainstorm their ideas based on the formal knowledge they acquired and the instruction emphasised during the classes of tuition and practice. The respondents were required to translate an excerpt from the novel *Crome Yellow* by Aldous Huxley (Appendix). This excerpt was chosen because it contains certain features that could be analysed in line with the presented theoretical description.

2. Methods

The goal of the research determined the method. The research aimed to analyse the difficulties Serbian tertiary-level EFL students encounter when translating literary texts from English into Serbian. The empirical research was based on the analysis of the students’ translation of the lexical and syntactic items, particularly selected as being points of contrast between the two languages, Serbian, the

respondents' mother tongue, and English, the foreign language they study. The method used is contrastive – the points of analysis were discussed at two levels – lexical and syntactic. The results obtained from the respondents' translations were compared and presented for each studied item. The students' translations were analysed in respect of the criterion whether the sentences were translated respecting the Serbian language norm in relation to the studied structures.

The translations obtained were analysed and classified into grammatically acceptable translation alternatives, contextually unsuitable translation alternatives and ungrammatical translations. Also, the results of the empirical research were presented for each of the observed lexical and syntactic items. Moreover, the semantic criterion was taken into consideration, not only the syntactic functions.

2. 1. Points of analysis

The following are the points analysed in the empirical research conducted:

A) Lexical level

1. difficulties in translating certain lexemes
2. difficulties in translating collocations and finding proper Serbian translation equivalents (collocations)
3. false friends and additional comments
4. translation of English-specific phrases
5. translation of obsolete or rather literary lexemes and finding appropriate Serbian equivalents

B) Syntactic level

1. structural shifts in the translation of certain clauses and sentences
2. translation of non-finite verb forms and clauses
3. translation of sentences containing past-tense forms – which of them could be translated by a conditional in Serbian to refer to an action which was repeated in the past and which could be translated as simple and single past-tense actions.

The list of tasks that the respondents were required to translate and discuss in the course of the empirical research.

A) Lexical level

- 1) Considering the lexical level, the first task was to discuss the difficulties in translating certain lexemes:

a) *bumpingly*

b) derange (compare to disarrange)

c) bundle

d) punctured (pricked, fig.)

e) treeless

f) embayed

2) The task to consider Serbian equivalents of the English collocations from the text included the following examples:

a) he crammed his hat over his eyes

b) he felt his spirits mounting

c) to give expression to

d) compile a dictionary

e) his mind wandered

3) This task included the translation and discussion of the following English-Serbian false friends:

a) platform – platforma

b) excursion – ekskurzija

c) course – kurs

4) The task was to translate and provide an idiomatic Serbian equivalent for the phrase *all in good time*, which is specific to the English language and cannot be translated word for word.

5) This task was to find appropriate Serbian equivalents for the obsolete or rather literary lexemes since their markedness contributes to the author's description of grandiosity of expressions mentioned in the text. The students were expected to explore the Serbian equivalents which are rare or have fallen into disuse in their MT:

a) cumbrous

b) locution

B) Syntactic level

1) The respondents were required to translate the following segments from the text and to discuss the structural shifts within them:

a) shouted for a porter

b) One pictured him at home

c) It was in that tone that he must have spoken to his children

d) trying as he did so to find some term

e) he seemed to be getting nearer to what he wanted

2) The task was to comment on the translation of the following non-finite verb forms:

- a) *in which to give*
- b) *but continued methodically to hand out*
- c) *One pictured him at home, drinking tea*
- d) *He left his luggage to be called for later*
- e) *there were always Norman churches and Tudor mansions to be seen*
- f) *as though to scoop the achieved expression*

3) The respondents were required to decide which of the following past-tense forms could be translated by a conditional in Serbian (Serbian 'potencijal' – *bih, bi, bi/bismo, biste, bi + infinitive*) to refer to an action that was repeated in the past and which ones could be translated as simple and single past-tense actions:

- a) *The guard paid no attention, but continued methodically to hand out*
- b) *One pictured him at home*
- c) *He always took his bicycle when he went into the country*
- d) *And within a radius of twenty miles there were always Norman churches*
- e) *Somehow they never did get seen*
- f) *He was overcome by the beauty of those deeply embayed combs*
- g) *He made a gesture with his hand*
- h) *What was the word to describe the curves of those little valleys?*

3. Results

3.1. Lexical level

Considering the items explored at the lexical level, the Serbian tertiary-level EFL students demonstrated the greatest difficulty in translating the lexemes *bumpingly* and *treeless*. Namely, due to the non-existent Serbian equivalents, they had to paraphrase these two lexemes and find some contextually acceptable solutions. As regards Task 2, the respondents provided proper Serbian equivalents for all the given collocations apart from the collocations *to give expression to* and *his mind wandered*. The obtained translations were not wrong but rather unusual in relation to the Serbian language norm. In an attempt to translate the first mentioned English collocation, the respondents tried to find an appropriate Serbian expression and consequently translated it literally, word for word whereas they disregarded the Serbian language norm to use a proper verb instead. The Serbian collocation corresponding to the second English collocation in this task contains the word *thoughts* instead of the

word *mind*. Regarding the task with false friends, the respondents provided the unacceptable translation of all the words given in this task – *platform*, *excursion* and *course*. These results might have been expected due to the enormous influence English has on Serbian, as is also the case with other world languages. The consequence of the well-known Angloglobalisation is, among other things, the linguistic situation in which even advanced and highly proficient students of English do not differentiate English words from Serbian ones and occasionally use English words freely without taking into consideration their mother tongue lexis. The phrase *all in good time* was translated correctly out of the context but unacceptably in its context since the respondents produced the translations not appropriated to the contextual meaning of this phrase. Finally, the respondents were not able to find appropriate archaic or literary Serbian equivalents for the English words *cumbrous* and *locution*, and consequently could not retain the author’s style since these words contribute to the author’s intention of producing the impression of grandiosity in that part of the text.

3.1.1. Detailed analysis of the results – lexical level

1) As stated in the overall presentation of the results obtained for the lexical level research, the respondents could not find appropriate translation equivalents for two lexemes. The majority of the students from the experimental group attempted to provide a corresponding Serbian adverb (for *bumpingly*) or adjective (for *treeless*) without observing their mother tongue norm, thus producing either contextually unsuitable or ungrammatical translations. On the other hand, the test group, previously given the opportunity to practice the particular lexemes and discuss their contextual meaning and, consequently, proper translation, did provide adequate translations. The results for these two lexemes, which presented the greatest difficulty out of all the lexemes given in this task, are displayed in the following table.

	GRAMMATICALLY ACCEPTABLE		CONTEXTUALLY UNSUITABLE		UNGRAMMATICAL TRANSLATIONS	
	number of lexemes	%	number of lexemes	%	number of incorrect translations	%
E	19	38	20	40	11	22
T	24	48	16	32	9	18

Table 1. Experimental and test group results – Task 1

2) A detailed analysis of the translations in Task 2 shows that the students from both the experimental and test group had trouble translating two particular collocations, as stated in 3.3.1. Both examples illustrate a difference between the two languages, English and Serbian, and should be observed differently. The first collocation, *to give expression to*, has no proper equivalent in Serbian and is translated from English into Serbian using a verb, rather than an expression. The second one, *his mind wandered*, has a corresponding translation equivalent in Serbian but it is *misli su mu odlutale/njegove misli su odlutale*, not a literal translation of the word *mind*. However, although the test group respondents received instruction in Serbian and English collocations and were aware that they should not be translated literally, particularly when this is not in accordance with their mother tongue norm, they, too, disregarded these instructions and reached for easier solutions. The results of both experimental and test group considering the translations of these two collocations are shown in the following table.

	GRAMMATICALLY ACCEPTABLE		CONTEXTUALLY UNSUITABLE		UNGRAMMATICAL TRANSLATIONS	
	number of collocations	%	number of collocations	%	number of incorrect translations	%
E	13	26	20	40	21	42
T	17	34	18	36	15	30

Table 2. Experimental and test group results. Task 2

The comparison of results obtained from both the experimental and test group shows that the difference is rather small referring to the contextually unsuitable translations. This only proves that even tertiary-level EFL students tend to translate English collocations disregarding the context and even ex-cathedra tuition.

3) In the third task, the respondents were required to comment on and translate the following English-Serbian false friends: *platform – platforma*, *excursion – ekskurzija*, *course – kurs*. False friends are words and expressions in the foreign language that FL learners are likely to translate incorrectly. The most typical and most frequent false friends are the words and expressions that resemble the words and expressions in the MT (in this case Serbian), but actually have a completely different meaning in the FL (English). This is probably the reason why the respondents from both groups provided either grammatically unacceptable or contextually unsuitable

translations of the given false friends. The majority of the students were oblivious of the fact that the English word *platform* and the Serbian word *platforma* share a common meaning only when referring to shoes with thick soles. Otherwise, they express different meanings. Also, the English word *excursion* was wrongly translated as *ekskurzija*, although the English word does not have the same meaning as the Serbian false translation ('school trip'). Moreover, the students could not provide other, figurative meanings of the word *excursion* and consequently failed to provide adequate Serbian translations. The English word *course* was translated correctly as *kurs* only when it meant some instruction or a particular academic or any other educational course taken in institutions of education or training. In other contexts, this word presented a false friend since it was translated wrongly, disregarding whether it meant the river flow, or the course of the action taken. The results of both the experimental and test group considering the translations of these false friends are shown in the following table.

	GRAMMATICALLY ACCEPTABLE		CONTEXTUALLY UNSUITABLE		UNGRAMMATICAL TRANSLATIONS	
	number of false friends	%	number of false friends	%	Number of incorrect translations	%
E	23	30.6	21	28	31	41.3
T	26	34.6	27	36	22	29.3

Table 3. Experimental and test group results. Task 3

The comparison of the results obtained from both the experimental and test group show the greatest difference regarding contextually unsuitable and ungrammatical translations. The respondents from the test group provided better translations of the given examples of English-Serbian false friends and respected both the norm of the languages studied and the context in which these words were used.

4) The fourth task yielded some interesting results. Namely, whereas the respondents from both groups translated the phrase *all in good time* correctly out of the text, they provided the translations unacceptable in the context. This proves that the students knew the meaning of the phrase but were not able to translate it properly in the text.

	GRAMMATICALLY ACCEPTABLE		CONTEXTUALLY UNSUITABLE		UNGRAMMATICAL TRANSLATIONS	
	number of phrases	%	number of phrases	%	number of incorrect translations	%
E	9	36	13	52	3	12
T	9	36	14	56	2	8

Table 4. Experimental and test group results. Task 4

The results presented in Table 4 show that the majority of the respondents provided contextually unsuitable translations, while only a few of them produced ungrammatical translations of the phrase in task 4. As regards grammatically acceptable translations, the results are equal. There is a minor difference in the results obtained from the experimental and test group regarding ungrammatical translations. However, a rather small, although perhaps significant deviation is observed considering the results obtained from the test group – the respondents provided more contextually unsuitable translations of the English phrase than those from the experimental group, even though they had received instruction prior to the task. This proves that the students disregard the context even when clearly instructed not to.

5) This task yielded the worst results. The majority of the respondents could not provide adequate Serbian equivalents to translate the English archaic or literary words from the text which reflect the style of the author. This is particularly surprising regarding the results obtained from the test group since these students attended a lecture on the importance of preserving the ST style and the necessity of finding appropriate equivalents in the TL. The results are displayed in the following table.

	GRAMMATICALLY ACCEPTABLE		CONTEXTUALLY UNSUITABLE		UNGRAMMATICAL TRANSLATIONS	
	number of archaic words	%	number of archaic words	%	number of incorrect translations	%
E	7	14	26	52	17	34
T	9	18	22	44	19	38

Table 5. Experimental and test group results. Task 5

3.2. Syntactic level

Considering the results obtained in this part of the empirical research, the respondents faced the greatest difficulty in translating the English sentences with *cleft clauses* and the clause with the structure *seem to*. They were not able to provide adequate Serbian structures nor to explain the necessary shifts in translating these particular structures. As regards the clauses containing non-finite verb forms, the greatest problem was translating the infinitive clauses showing intention or manner of doing something (*in which to give*) or indicating what should be done (*to be seen*), or expressing unreality (*as though to scoop*). However, the respondents managed to provide adequate translations of the English sentences containing the Past Simple Tense to indicate repeated actions in the past. The difficulties arose in the examples where there were no adverbs indicating repeated actions in the past since the Serbian language norm prescribes the use of adverbs of frequency when the Past Tense is used with that meaning.

3.2.1. Detailed analysis of the results – syntactic level

1) As stated previously, two segments were particularly difficult to translate properly. The first was the translation of the sentence containing the English structure known as *cleft clause (c)*. The Serbian language, unlike English, is characterised by a flexible word order, the norm used to emphasise particular parts of sentences. Another grammatically acceptable way is the use of particles (*rečice, partikule* or *čestice*). This is a heterogeneous group of words in Serbian that, among other things, serve to express various attitudes towards the action, such as confirmation, emphasis, uncertainty, doubt, opposition, etc. (Janković, 2014: pp.583–560). They are closely related to adverbs: *baš, upravo, taman* (*Baš sam tebe tražio*), *možda, valjda, ipak, međutim, doduše, čak, štaviše, bar, barem, zbilja, naime, uostalom, najzad,....* (Klajn, 2005:p.52; Stevanović, 1986:p.384; Stanojčić, 2010:p.194). Also, the lexeme *samo* has its constraints and can be used to express the meaning of the lexeme *jedino* and/or *isključivo* (Kovačević, 2011:p.190), thus serving to emphasise the doer of the action because its use

indicates that the speaker somehow removes the subject from what is ascribed to some inexplicit multitude by the predicate because, according to the speaker's knowledge, this subject has some distinguishing characteristics in relation to that multitude, which the participant may understand as the expression of surprise, warning, etc. (S. Ristić in Kovačević, 2011:p.190).³

³ukazuje na to da govornik izdvaja subjekat iz onoga što se nekom neekspliciranom množtvu predikatom pripisuje, zato što prema govornikovom saznanju izdvojeni subjekat ima naročite

When translating *cleft* and *pseudo cleft* clauses from English into Serbian, it is essential to consider the fact that the Serbian language lacks these constructions, which means that they should not be translated literally. The respondents in this research could not explain the structural shifts necessary for a proper and grammatically acceptable translation into Serbian. Instead, they translated the given structure literally, disregarding the Serbian language norm and producing ungrammatical (*To je bilo/To je bio ton...*) or contextually unsuitable translations, whereas they were expected to provide proper Serbian sentences which emphasise the manner of doing something (*Sigurno se/Upravo se tim tonom...*). Also, the modal verb *must* in the English example had to be translated expressing certainty (*Mora da se tim tonom...*).

Another segment in which the respondents disregarded the Serbian language norm is the translation of the English clause containing the structure *seem to (e)*. In its literal meaning, the verb *seem* is used with all persons in English, whereas this is not in accordance with the Serbian grammar rules. In the Serbian language, the impersonal phrase *čini se/činilo se* is used. This is the reason why this point of syntax represented a problem for the respondents to translate and explain the necessary structural shift they were supposed to perform before translating. An additional problem in this particular example was the progressive infinitive used after the verb *seem* since the Serbian language lacks this non-finite verb form and has only one form of the infinitive (the base form). Therefore, this task required two structural shifts in the translation of the given example: the use of an impersonal phrase instead of a finite and personal one in English, and the use of an appropriate structure instead of the English progressive infinitive. The results are displayed in the following table.

	GRAMMATICALLY ACCEPTABLE		CONTEXTUALLY UNSUITABLE		UNGRAMMATICAL TRANSLATIONS	
	number of clauses	%	number of clauses	%	number of incorrect translations	%
E	7	14	19	38	24	48
T	10	20	13	26	27	54

Table 6. Experimental and task group results. Task 1

The results presented in Table 6 show that the majority of the respondents provided ungrammatical translations of the two studied structures in Task 1. As expected, the test group respondents produced more grammatically acceptable and fewer contextually unsuitable translations of the given structures compared to the experimental group results. However, the comparison of the results obtained for ungrammatical translations proves that the test group had worse results than the experimental group despite previous tuition and instruction related to this segment of grammar in both languages.

2) Regarding this task, the respondents could not provide adequate translations for four segments of the task, those containing the non-finite verb form, infinitive. In the first example (*a*), this verb form is used in the ST to show some intention on the part of the narrator, which is one of the syntactic functions of the infinitive in the English language. Also, example (*a*) contains the active form of the infinitive, while examples (*d*, *e*) contain the passive infinitive. In Serbian grammar, one of the syntactic functions of this non-finite verb form is that of a complement. Considering the meaning of intention, the Serbian infinitive verb form is used as a complement of the verbs of motion only (*Pošli su potražiti bolje mesto za kampovanje.*). However, this usage is not typical for the contemporary Serbian language and the infinitive is used in place of a purpose clause only in those examples in which the participant or doer of the action is the same in both the main and the subordinate clause (Tanasić, 2005:p.472), which is not the case in the English example (*d*), requiring consequently a translation in accordance with the TL norms. This usage of the infinitive is contextually conditioned, and “it is used in combination with a limited number of verbal lexemes functioning as predicates, i.e. verbs of motion”⁴ (Kovačević, 2015:p.128). The infinitive verb form has the syntactic function of complement in Serbian, and it can be replaced with the structure *da + present*, but the reversal is not possible since “the structure *da + present* has a rather broad distribution: neither is the same subject required in both the main and the subordinate clause nor is this structure used with verbs of motion exclusively”⁵ (Ibid, p.129 in Janković, 2017: pp.81, 82). Unlike the Serbian infinitive (one base form), the English infinitive has eight forms, out of which six are used in contemporary English. Regarding the category of voice, there are active present (*to play*) and passive present (*to be played*) infinitives. Regarding the category of aspect, there are progressive infinitive (*to be*

⁴ ‘ciljni infinitiv može se javiti samo uz ograničen krug glagolskih leksema u predikatu: uz glagole kretanja’

⁵ ‘konstrukcija *da + prezent* ima mnogo širu distribuciju jer ne mora dijeliti isti subjekat sa predikatom osnovne klauze niti mora dolaziti samo uz glagole kretanja.’

playing), perfective form (*to have played*), perfective-progressive infinitive (*to have been playing*) in the active voice, and perfective infinitive in the passive voice (*to have been playing*). Consequently, when translating clauses containing an English infinitive verb form into Serbian, it is necessary to provide adequate translation equivalents, given the fact that English and Serbian differ regarding both the forms and functions of this non-finite verb form. The analysis of the results obtained for this task shows that the respondents disregarded not only the grammatical rules of both languages but also the context and the meaning intended by the author of the ST. The three English examples contain infinitival (non-finite) relative clauses in the syntactic function of postnominal modifiers. Example (a) demonstrates an implicit intention or future action, example (d) implies suggestion or possibility, whereas example (e) contains an implied modal phrase or fact. Therefore, the translation of these non-finite relative clauses should respect not only the syntactic but also the semantic aspect. Example (f) contains the infinitive verb form as part of the reduced finite clause that starts with the conjunction *as though*, which is used in English to show an imaginary or unreal situation or a situation that is unlikely or highly impossible. The respondents were expected to provide adequate Serbian structures to retain the meaning of this non-finite clause and observe the Serbian language norm. The results are displayed in the following table.

	GRAMMATICALLY ACCEPTABLE		CONTEXTUALLY UNSUITABLE		UNGRAMMATICAL TRANSLATIONS	
	number of clauses	%	number of clauses	%	number of incorrect translations	%
E	19	19	43	43	38	38
T	23	23	45	45	32	32

Table 7. Experimental and task group results. Task 2

The results presented in Table 7 were partly expected. The respondents from the test group provided more grammatically acceptable translations than the experimental group respondents. Moreover, they produced fewer ungrammatical translations, which proves that they benefited from ex-cathedra teaching and respected the grammatical rules of both the MT and the FL. Yet, the fact that the test group respondents provided more contextually unsuitable translations emphasises again the students' disregard for the context of the ST despite their proficient knowledge of the FL.

4) The results obtained for this task showed that the respondents, although tertiary-level EFL students, could not provide appropriate translation equivalents for three structures containing the English past tense forms when they referred to actions that were repeated in the past. Both the English and the Serbian language use the same grammatical forms to indicate repeated actions in the past: the Past Simple Tense and conditional (English) and the Past Tense and *potencijal* (Serbian). However, the results of the empirical research proved that there were certain difficulties even when translating the structures that represent points of similarity between the two languages. Examples (*b*, *e*, and *h*) posed a special difficulty. The translation of example (*b*) was acceptable out of the context – *Zamislili biste ga kako sedi kod kuće*. However, this translation was not appropriate to the context. A contextually acceptable translation should incorporate the Serbian modal verb *moći* in order to retain the original meaning of the ST – *Mogli ste ga zamisliti kako sedi kod kuće*. Although the English example (*e*) contains the adverb of frequency *never* that was supposed to facilitate the translation and indicate that the sentence refers to a repeated action in the past, this example was not translated properly. An additional difficulty was posed by the passive form in the sentence and the inversion was used to show the emphasis intended by the author. This had to be taken into consideration when translating, as well as the Serbian language norm. Instead of translating this particular example literally and using the passive form of the verb *videti*, the respondents were expected to use the impersonal Serbian structure with the pronoun *se* and the modal verb *moći* – e.g. *One se nekako nikada nisu mogle videti*, or to translate this sentence using the active verb form in Serbian – e.g. *On nekako nikada nije mogao/stigao/imao vremena ... da ih vidi*. The last example (*h*) is actually a rhetorical question and should be translated respecting the author's style and register. It also contains an infinitival non-finite verb form in the ST. This particular infinitive form cannot be translated literally into Serbian, which means that the Serbian infinitive is not an adequate translation equivalent in this case. The majority of the respondents translated this example literally, producing either ungrammatical or contextually unsuitable sentences (*Koja je to bila reč da opiše ...?*) instead of using a proper Serbian structure, *potencijal*, which would be more appropriate to the context and the ST style (e.g. *Kojom bi to rečju mogao da opiše ...*), thus retaining both the meaning and the linguistic tool of the author of the ST. The results pertaining to this task are shown in the following table.

	GRAMMATICALLY ACCEPTABLE		CONTEXTUALLY UNSUITABLE		UNGRAMMATICAL TRANSLATIONS	
	number of clauses	%	number of clauses	%	number of incorrect translations	%
E	21	28	29	38.6	25	33.3
T	31	41.3	32	42.6	12	16

Table 8. Experimental and test group results. Task 3

The presented results show that the respondents from both the experimental and test group provided the greatest number of contextually unsuitable translations despite the fact that they are tertiary-level EFL students. The test group respondents had better results than those from the experimental group – they produced more grammatically acceptable translations and provided fewer incorrect translations when compared to the experimental group results. However, a small deviation is observed in the test group results, the one regarding contextually unsuitable translations – the experimental group results were better than the test group ones since the experimental group respondents produced fewer contextually unsuitable translations. Although prior instruction proved beneficial regarding grammar rules of the FL and MT, it appears that it did not have a good impact on the respondents' awareness of the importance of the context when translating from the FL to the MT.

4. Discussion

Considering the reference materials and the empirical research conducted, it can be concluded that translation may be regarded as a third code, a sublanguage which definitely reflects the individuality of the translator. Also, the interference is evident – the lexical and syntactic material is transferred from the FL to the MT and vice versa, particularly regarding those lexical and syntactic features that the TL lacks. The studied translations bear traces of the FL (English), the FL transfer, which proves the interference flow from the FL to the MT. Regarding the theoretical framework, results of the empirical research show that the students tend to oversimplify certain features of the MT and consequently respect the features of the FL. This resulted in the translations that are simpler in their lexis and syntax than the corresponding structures in the ST. Moreover, in their inability to provide appropriate Serbian phrases and structures, the respondents frequently produced

translations that are more explicit than the ST, attempting to either retain the same structures used in the ST or unnecessarily paraphrasing certain lexical and syntactic items.

This empirical research faces certain constraints, especially considering a rather small number of respondents (fifty) and the fact that the participants were tertiary-level EFL students. Also, the CA was applied to lexical and syntactic items only. Some potential further research might involve a greater number of participants whose MT is Serbian and whose mastery of English differs from that of university students. It could examine and analyse other points of difference between the two languages as regards translation of literary texts – the issue of translating or not translating words and phrases written in a foreign language other than English (e.g. the French adjectives that the author of the ST uses in order to prove his point that the beauty of the landscape can be described only by using French) or the problem of translating the sentence in the ST that contains figures of speech, such as alliteration and assonance (*dinted, dimpled, wimpled*) in this particular text.

Another point discussed in the paper is the benefit of ex-cathedra teaching at the tertiary level of studying English. The obtained results did prove that the test group respondents benefited greatly from direct tuition on the selected grammar rules. However, a detailed analysis of the results obtained from the test group translations proves that the respondents disregarded the context and style of the ST author when translating particular lexical and syntactic items despite being instructed not to.

In conclusion, translation of literary texts is not merely a matter of accuracy. It is more about striking a balance between the style and form of the ST, aspiring to respect the norms of both the SL and the TL.

References

1. Baker, M. (1993) Corpus Linguistics and Translation Studies: Implications and Applications. In: Baker M., Francis G. & Tognini Bonelli E. (eds.) pp. 233–250.
2. Baker, M. (2019) *Researching Translation in the Age of Technology and Global Conflict*. London, Routledge.
3. Baroni, M. & Bernardini, S. (2006) A New Approach to the Study of Translationese: Machine-learning the difference between original and translated text. In: *Literary and Linguistic Computing*, 21 (3), pp. 259–274.
4. De Sutter, G., Delaere, I., & Plevoets, K. (2012) Lexical lectometry in corpus-based translation studies. Combining profile-based correspondence analysis and logistic regression modeling. In: M. Oakes & M. Ji (eds.) *Quantitative Methods in Corpus-Based Translation Studies*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, pp. 325–346.

5. Fisiak, J. (1981) *Theoretical Issues in Contrastive Linguistics*. Amsterdam, John Benjamins B.V.
6. Frawley, W. (2000) Prolegomenon to a Theory of Translation. In: L. Venuti (ed.) *The Translation Studies Reader*. London, Routledge, pp. 250–263.
7. Gellerstam, M. (1986) Translationese in Swedish novels translated from English. In: Wollin, L. and Lindquist, H. (eds.) *Translation studies in Scandinavia: Proceedings from the Scandinavian Symposium on Translation Theory (SSOTT) II*, Lund: CWK Gleerup, pp. 88–95.
8. Gellerstam, M. (2005) Fingerprints in Translation. In: Anderman, G. and Rogers, M. (eds.) *In and Out of English. For Better, For Worse*. Translating Europe, Multilingual Matters, University of Surrey.
9. Hansen-Schirra, S. (2011) Between normalization and shining-through. In: Kranich, S., Viktor Becher, V., Höder, S. & House, J. (eds.) *Multilingual Discourse Production: Diachronic and Synchronic Perspectives*, pp. 133–162.
10. House, J. (2008) Beyond intervention: Universals in translation? *Trans-kom*, 1(1), 6–19.
11. Janković, Lj. (2014) Marginalizacija određenih struktura srpskog jezika pri prevodenju sa engleskog na srpski jezik kod studenata anglistike”. U: *Jezik, književnost, marginalizacija: jezička istraživanja*. Faculty of Philosophy, Niš, pp. 583–591.
12. Janković, Lj. (2017) Error Analysis of the Use of Non-Finite Clauses by EFL University Students. Unpublished doctoral dissertation. Niš, Faculty of Philosophy, University of Niš.
13. Jiménez-Crespo, M. A. (2011) The future of general tendencies in translation: Explicitation in web localization. *Target*, 23(1), 3–25.
14. Kenny, D. (2004) Parallel corpora and translation studies: old questions, new perspectives? Reporting ‘that’ in Gepcolt: a case study. In: G. Barnbrook, P. Danielsson, & M. Mahlberg (eds.) *Meaningful Texts: The Extraction of Semantic Information from Monolingual and Multilingual Corpora*. London and New York, Continuum, pp. 154–165.
15. Klajn, I. (2005) *Gramatika srpskog jezika*. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
16. Kovačević, M. (2011) *Gramatička pitanja srpskog jezika*. Beograd, Jasen.
17. Kranich, S., V. Becher, and S. Höder. (2011) A tentative typology of translation-induced language change. In: S. Kranich, V. Becher, S. Höder, & J. House (eds.) *Multilingual Discourse Production. Diachronic and Synchronic Perspectives*, Amsterdam and Philadelphia, John Benjamins, pp. 9–44.
18. Kranich, S., V. Becher, & J. House. (2012) Changing conventions in English-German translations of popular scientific texts. In: K. Braunmüller & C. Gabriel (eds.) *Multilingual Individuals and Multilingual Societies*. Amsterdam and Philadelphia, John Benjamins, pp. 315–334.

19. Laviosa, S. (1997) How Comparable Can Comparable Corpora Be? *Target*, 9(2), 289–319.
20. Laviosa, S. (1998) Core patterns of lexical use in a comparable Corpus of English narrative prose. *Meta*, 43(4), 557–570.
21. Mauranen, A. (2004) Corpora, universals and interference. In: A. Mauranen, Kujamaki P. (eds.) *Translation Universals. Do they exist?* John Benjamins Publishing Company, pp. 65–82.
22. Øverås, L. (1998) In Search of the Third Code: An Investigation of Norms in Literary Translation. *Meta* 43 (4), 557–570.
23. Olohan, M. & Baker, M. (2000) Reporting that in translated English: evidence for subconscious processes of explicitation. *Across Languages and Cultures* 1(2), 141–158.
24. Olohan, M. (2001) Spelling out the optionals in translation: A corpus study. <https://ucel.lancs.ac.uk/publications/cl2003/CL2001%20conference/papers/olohan.pdf> [Accessed 10th February 2024].
25. Olohan, M. (2004) *Introducing Corpora in Translation Studies*. Routledge. <https://www.scribd.com/document/663801171/Olohan-2004-Introducing-Corpora-in-Language-Studies> [Accessed 15th February 2024].
26. Puurtinen, T. (2003) Explicitating and Implicitating Source Text Ideology. *Across Languages and Cultures* 4 (1), 53–62.
27. Stanojčić, Ž. (2010) *Gramatika srpskog književnog jezika*. Beograd, Kreativni centar.
28. Stevanović, M. (1991) *Savremeni srpskohrvatski jezik (gramatički sistemi i književnojezička norma) II Sintaksa*, peto izdanje. Beograd, Naučna knjiga.
29. Tanasić, S. (2009) *Sintaksičke teme. Put u reči*, knjiga 8. Beograd, Beogradska knjiga.
30. Teich, E. (2003) *Cross-linguistic variation in system and text: A methodology for the investigation of translations and comparable texts*. Berlin, New York, Mouton de Gruyter.
31. Volansky, V., Ordan, N. & Wintner, S. (2014) On the features of translationese. *Digital Scholarship in the Humanities* 30 (1).
32. https://www.researchgate.net/publication/273736323_On_the_features_of_translationese [Accessed 18th January 2024].
33. Zanettin, F. (2013) Corpus Methods for Descriptive Translation Studies. *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 95, 20–32.

Ljiljana M. Janković
Univerzitet u Nišu
Filozofski fakultet
Departman za anglistiku

PREVOĐENJE KNJIŽEVNIH TEKSTOVA SA ENGLLESKOG NA SRPSKI JEZIK: KONTRASTIVNI PRISTUP

Rezime

Kontrastivna lingvistika predstavlja sistematsku analizu razlika i sličnosti između dva ili više jezika. Studije prevođenja pripadaju oblasti kontrastivne lingvistike jer prevođenje sa jednog na drugi jezik neumitno obuhvata kontrastiranje i poređenje dva jezika. Neki naučnici koji se bave ovom oblašću smatraju da se u prevedenim tekstovima mogu uočiti lingvistički obrasci na osnovu kojih se može utvrditi da se prevedeni tekstovi razlikuju od neprevedenih tekstova na istom jeziku (Baroni & Bernardini, 2006; Volansky et al., 2015; Zanettin, 2013), čime se potvrđuje ideja da je jezik prevoda neka vrsta „trećeg koda” (Frawley, 2000 [1984]). Međutim, u lingvističkoj literaturi, prevod se definiše kao proces ali i kao proizvod. Ukoliko se prevod shvati kao proces, onda se na ovaj način prenosi značenje iz jednog u drugi jezik, uz istovremeno prenošenje tekstualnih, gramatičkih i pragmatičkih karakteristika izvornog teksta. U ovom radu predstavljeno je empirijsko istraživanje koje je sprovedeno sa studentima četvrte godine Osnovnih akademskih studija anglistike na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Nišu, Srbija. Analiziran je prevod jednog književnog teksta sa engleskog na srpski jezik kako bi se pokazalo da se, uprkos različitim lingvističkim i vanlingvističkim ograničenjima, može postići ravnoteža između stila i forme izvornog teksta i prevoda, a da se time ne naruši tačno prenošenje značenja sa jednog jezika na drugi. Analiza prevoda studenata pokazuje da se najbolji rezultati postižu ukoliko se obrati pažnja ne samo na značenje i poruku koju pisac izvornog teksta želi da prenese, već i na estetske kvalitete izvornog teksta. Pored toga, ovaj rad razmatra i činjenicu da se prilikom prevođenja na maternji jezik (srpski) javlja problem analize teksta na stranom jeziku (engleski) – prevodilac treba da analizira tekst na stranom jeziku kako bi razumeo sve implicitne i eksplicitne nijanse značenja kojima se izvorni tekst odlikuje.

► **Ključne reči:** kontrastivna analiza, prevod sa engleskog na srpski jezik, leksika, sintaksa.

Appendix

The train came bumpingly to a halt. Here was Camlet at last. Denis jumped up, crammed his hat over his eyes, deranged his pile of baggage, leaned out of the window and shouted for a porter, seized a bag in either hand, and had to put them down again in order to open the door. When at last he had safely bundled himself and his baggage on to the platform, he ran up the train towards the van.

“A bicycle, a bicycle!” he said breathlessly to the guard. He felt himself a man of action. The guard paid no attention, but continued methodically to hand out, one by one, the packages labelled to Camlet. “A bicycle!” Denis repeated. “A green machine, cross-framed, name of Stone. S-T-O-N-E.”

“All in good time, sir,” said the guard soothingly. He was a large, stately man with a naval beard. One pictured him at home, drinking tea, surrounded by a numerous family. It was in that tone that he must have spoken to his children when they were tiresome. “All in good time, sir”. Denis’s man of action collapsed, punctured.

He left his luggage to be called for later, and pushed off on his bicycle. He always took his bicycle when he went into the country. It was part of the theory of exercise. One day one would get up at six o’clock and pedal away to Kenilworth, or Stratford-on-Avon – anywhere. And within a radius of twenty miles there were always Norman churches and Tudor mansions to be seen in the course of an afternoon’s excursion. Somehow they never did get seen, but all the same it was nice to feel that the bicycle was there, and that one fine morning one really might get up at six.

Once at the top of the long hill which led up from Camlet station, he felt his spirits mounting. The world, he found, was good. The far-away blue hills, the harvests whitening on the slopes of the ridge along which his road led him, the treeless skylines that changed as he moved – yes, they were all good. He was overcome by the beauty of those deeply embayed combs, scooped in the flanks of the ridge beneath him. Curves, curves: he repeated the word slowly, trying as he did so to find some term in which to give expression to his appreciation. Curves – no, that was inadequate. He made a gesture with his hand, as though to scoop the achieved expression out of the air, and almost fell off his bicycle. What was the word to describe the curves of those little valleys? They were as fine as the lines of a human body, they were informed with the subtlety of art ...

Galbe. That was a good word; but it was French. *Le galbe evase de ses hanches:* had one ever read a French novel in which that phrase didn’t occur? Some day he would compile a dictionary for the use of novelists. *Galbe, gonfle, goulu: parfum, peau, pervers, potele, pudeur: vertu, volupte.*

Ljiljana M. Janković

But he really must find the word. Curves, curves ... Those little valleys had the lines of a cup moulded round a woman's breast; they seemed the dented imprints of some huge divine body that had rested on these hills. Cumbrous locutions, these; but through them he seemed to be getting nearer to what he wanted. Dented, dimpled, wimpled – his mind wandered down echoing corridors of assonance and alliteration ever further and further from the point. He was enamoured with the beauty of words.

Taken and adapted from *Crome Yellow* by Aldous Huxley

Preuzeto: 8. 4. 2024.
Korekcije: 20. 12. 2024.
Prihvaćeno: 23. 12. 2024.

Oleksandr Kapranov¹
NLA University College
Faculty of Teacher Education
English Department

METONYMY IN GRETA THUNBERG'S CLIMATE CHANGE DISCOURSE ON FACEBOOK

Abstract: The issue of climate change, which still remains among one of the most significant challenges to humanity (Han et al., 2024; Malhi et al., 2020), is routinely addressed by politicians and public figures, such as, for instance, the Swedish climate activist Greta Thunberg (Mansikka-aho et al., 2024). This article introduces and discusses a study that focuses on Greta Thunberg's discourse on climate change, which she shares on the Social Networking Site (SNS) Facebook in the form of status updates. In particular, the study sought to identify conceptual metonymy in a corpus of Thunberg's Facebook status updates on climate change. The study was grounded in the tenets of cognitive linguistics, which considered metonymy a conceptual phenomenon. Specifically, Kövecses and Radden's (1998) typology of conceptual metonymy guided the identification of metonymy in the corpus. The results of the corpus analysis revealed that Thunberg used such types of conceptual metonymy as PART FOR WHOLE, WHOLE FOR PART, PLACE FOR EVENT, PLACE FOR INSTITUTION, and ACTOR FOR ACTION. The findings are further presented, illustrated and discussed in the article.

Keywords: climate change discourse, cognitive linguistics, metonymy, Facebook, Greta Thunberg

1. Introduction

The issue of climate change represents a considerable challenge for the contemporary world (Angrist et al., 2024; Salguero et al., 2024). The gravity and urgency of climate change are at the centre of attention of the public at large, as well as prominent public figures and climate change activists, such as Greta Thunberg (Kapranov, 2022; 2024a). Her discourse on climate change resonates with the

¹oleksandr.kapranov@nla.no

climate change protest movement (McKnight, 2020), creates controversies (Ryalls & Mazzarella, 2021; Schmidt, 2021), propagates climate change activism (Zhanda et al., 2021), facilitates the construction of environmental citizenship (Fonseca & Castro, 2022), and symbolises an eco-warrior, i.e. a fighter for climate change mitigation (Brugger & Wieser, 2022). For these reasons, it is, perhaps, not surprising that Greta Thunberg's discourses on climate change and the environment have attracted attention of a substantial number of scholars in communication, discourse studies, and linguistics (Murphy, 2021). Consequently, there seems to be a plethora of studies on Thunberg's climate change and environmental discourses, inclusive of the way she uses metaphors, personal pronouns, as well as syntactic and lexical constructions, to name just a few (Adystianto et al., 2020; Kapranov, 2022; Huan & Huan, 2022; Leung, 2020; Nordensvard & Ketola, 2022; Suryaningsih, 2021).

Whilst the contemporaneous scholarship on Greta Thunberg's climate change and environmental discourses seems to be rather sufficient, there are no current studies on how she uses metonymy in her climate change discourse on the Social Networking Site (SNS) Facebook (Kapranov, 2022). In order to fill the gap in the literature, the present article introduces and discusses a study that aims to identify and analyse conceptual metonymy in Thunberg's climate change discourse, which she shares online as her Facebook status updates. The focus on conceptual metonymy in Thunberg's Facebook discourse on climate change is accounted by the view of metonymy as an essential element of everyday human communication (Milinović, 2023) and cognition (Lakoff & Johnson, 1980). In this regard, it should be pointed out, that in cognitive linguistics, metonymy is regarded as a conceptual mechanism, which is based upon contiguity relationship and/or relationships between two concepts within an idealised cognitive model (ICM), a coherently organised experiential realm that is centred on phenomena in people's physical reality, culture, and everyday experiences (Croft 1993). It should be emphasised that metonymy in cognitive linguistics is thought to be intrinsic to human cognition (Kövecses & Radden, 1998:p.39). This contention is critical to our understanding of the role of metonymy in discourse, given that "a communicator always has a reason to use a metonym, and to use one metonym rather than another" (Forceville, 2009:p.57). In other words, an analysis of the types of metonymy a communicator (i.e., a speaker or a writer) utilises can provide an invaluable insight into the communicator's cognition (Sánchez, 2005). Hence, we may argue that conceptual metonymy in Greta Thunberg's discourse on climate change can be reflective of the way she deliberates upon the issue of climate change. Informed by the aforementioned considerations, the study aims to answer the following research question (RQ):

RQ: What types and subtypes of conceptual metonymy are used in Greta Thunberg's discourse on climate change shared in her Facebook status updates?

Further, the article is structured as follows. First, in section 2, a brief description of the theoretical tenets of the study is provided. It should be observed that a review of prior studies on Greta Thunberg's discourse is intentionally omitted in the article, given that there is a cornucopia of meta-studies on the matter (see, for instance, Brugger and Wieser (2022), Kapranov (2022), and Nässén and Rambaree (2021). Second, in section 3, the present study is discussed. Third, in the conclusions, the summary of major findings, the limitations of the study, and suggestions concerning future research are provided.

2. Theoretical framework: A cognitive approach to metonymy

As noted by Ädel (2014:p.73), “the traditional view of metonymy as a mere rhetorical device is challenged by the more recent view of metonymy as a fundamental cognitive process”. It should be mentioned that a cognitive-linguistic account of metonymy was developed by Lakoff and Johnson (1980), who reason that metonymy as well as metaphor are integral to human cognition, since they structure people's thoughts, attitudes, and actions (Lakoff & Johnson, 1980). Following this line of reasoning, metonymy in cognitive linguistics is deemed to be reflective of conceptual relationships of contiguity between the concepts (Lakoff & Johnson, 1980; Oleniak, 2022). It should be specified that contiguity in cognitive linguistics is typically regarded as a stand-for relationship between the concepts. In particular, metonymy “establishes the ‘stand for’ relationship between two objects – one object is used to replace another” (Drożdż, 2014:p.123). In case of metonymy, contiguity eventuates between the concepts within the same ICM (Croft, 1993). In this regard, it should be, perhaps, reiterated that an ICM is operationalised as an experiential realm that is coherently organised around people's physical reality, culture, everyday experiences, as well as direct physical and mental associations (Croft, 1993; Lakoff & Johnson, 1980).

The cognitive account of metonymy postulated by Lakoff and Johnson (1980) was further developed by a number of cognitive linguists (see Barcelona, 2000; Gibbs, 1999; Giora, 2002; Kövecses & Radden, 1998; Panther & Thornburg, 2005; Paradis, 2004; Warren, 1999), who seem to share a contention that metonymy is conceptual in nature, i.e. it involves a relationship between the concepts and not only words (Kövecses & Radden, 1998:p.38). Furthermore, metonymy is a cognitive process through which people gain access to a mental entity via another mental

entity (Langacker, 1993). Commenting on Langacker's (1993) idea concerning mental access that is realised in metonymy, Kövecses and Radden (1998:p.39) note that metonymy involves "an elaborate mental operation to access certain mental entities through certain others". Consequently, Kövecses and Radden (1998:p.39) define metonymy as "a cognitive process in which one conceptual entity, the vehicle, provides mental access to another conceptual entity, the target, within the same domain, or ICM". The definition seems to be crucial in differentiating metonymy from conceptual metaphor, in which two separate ICMs (put differently, two domains of experience) are involved (Brdar-Szabó & Brdar, 2011). In contrast to conceptual metaphor, however, conceptual metonymy operates within the same ICM, in which contiguous connections are established between the concepts (Panther, 2006).

Whilst there seems to be no generally agreed-upon typology of conceptual metonymy (Ädel, 2014), the literature indicates that the following types of conceptual metonymy occur rather systematically, namely (i) A PART FOR THE WHOLE, (ii) A CAUSE FOR ITS EFFECT, (iii) AN ACT FOR ITS PARTICIPANTS, (iv) A CONTAINER FOR ITS CONTENT, (v) A POSSESSOR FOR POSSESSIONS, (vi) A PRODUCER FOR PRODUCTS, (vii) AN OBJECT FOR ITS USER, (viii) AN INSTITUTION FOR PEOPLE RESPONSIBLE/PEOPLE INVOLVED, (ix) A PLACE FOR THE INSTITUTION, and (x) A PLACE FOR THE EVENT (Kövecses & Radden, 1998; Lakoff & Johnson, 1980:p.38-39). It should be noted that in some cases, the types of metonymy can be reversed, for instance, A PART FOR THE WHOLE may be reversed to THE WHOLE FOR ITS PART (Kövecses and Radden (1998:p.50).

It can be summarised so far that conceptual metonymy in cognitive linguistics is seen as an element of cognition that is recurrent (Brdar-Szabó & Brdar, 2012), systematic (Paradis, 2004), and indicative of the way human beings conceive of entities and events within the same ICM (Croft, 1993). Having specified the definition and types of conceptual metonymy (further in the article – metonymy), let us proceed to the present qualitative study, which seeks to shed light on the types of metonymy in Greta Thunberg's climate change discourse on Facebook.

3. The present study: Research aims, corpus, and methodology

As already mentioned, the present study is anchored in cognitive linguistics, in which metonymy is seen as a conceptual phenomenon that involves contiguous relationships between two concepts within the same ICM (Kövecses & Radden, 1998). Guided by the cognitive-linguistic approach, the study explores the RQ,

which is formulated in the introductory part of the article. In conjunction with the RQ, the study involves the following research tasks: (i) to collect the corpus of Greta Thunberg's status updates on Facebook and (ii) to determine the types of metonymy that occur in the corpus.

The corpus is comprised of Greta Thunberg's status updates on Facebook posted between 1 January 2020 and 1 January 2024. It should be emphasised that Thunberg's Facebook status updates in Swedish as well as her followers' comments on her status updates are excluded from the collection of the corpus. However, the corpus collection includes Thunberg's Facebook status updates on climate change written in English. Following the aforementioned criteria, the corpus is comprised of 7498 tokens, 1980 types, and 653 sentences.

Methodologically, the corpus was analysed in the following manner. First, Thunberg's Facebook status updates were downloaded from her official Facebook account <https://www.facebook.com/gretathunbergsweden> and saved as a Word file. Second, the corpus of Thunberg's Facebook status updates was checked manually for its association with the issue of climate change, which was considered an ICM (Croft, 1993). Third, the corpus was examined for the presence of the keywords pertaining to the issue of climate change, namely *anthropogenic climate change, climate change adaptation, climate change demonstration, climate change event, climate change mass media coverage, climate change mitigation, climate change policy, climate change protest, climate risk/risks, CO2 absorption, CO2 capture and storage, CO2 emission/emissions, CO2 emission reduction/reductions, extreme weather event/events, extreme drought, extreme rain/rainfall, Fridays For Future (FFF), global warming, green energy, greenhouse gasses/GHG, green technology, net zero, rising sea level/levels, school strike, the consequences of climate change, (the) health effects of climate change, wind energy, and wind farm*. The use of said keywords was determined by prior studies that employed them in climate change discourse (see Kapranov, 2017, 2018, 2024b; Koteyko & Atanasova, 2016). Fourth, it was manually examined whether or not the aforementioned keywords partook in forming contiguity relationships within the ICM CLIMATE CHANGE along the typology of metonymy proposed by Kövecses and Radden (1998), such as (i) A CATEGORY FOR A MEMBER OF THE CATEGORY (and vice versa); (ii) A PART FOR THE WHOLE (and vice versa); (iii) AGENT FOR ACTION (and vice versa); (iv) AGENT FOR A CHARACTERISTIC ACTIVITY OF THAT AGENT; (v) AUTHOR FOR THE WORK; (vi) CATEGORY FOR DEFINING AND/OR SALIENT PROPERTY (and vice versa); (vii) CONTAINER FOR CONTAINED (and vice versa); (viii) CONTROLLER FOR CONTROLLED (and vice versa); (ix) DESTINATION FOR MOTION; (x) DESTINATION OF THE MOTION FOR THE

MOTION; (xi) EXPERIENCER OF AN EVENT FOR THE EVENT; (xii) INSTRUMENT FOR ACTION; (xiii) MANNER OF ACTION FOR THE ACTION; (xiv) MEANS FOR ACTION; (xv) OBJECT FOR MATERIAL CONSTITUTING THAT OBJECT (and vice versa); (xvi) OBJECT INVOLVED IN AN ACTION FOR THE ACTION (and vice versa); (xvii) OBJECT OF MOTION FOR THE MOTION; (xviii) PRODUCER FOR PRODUCT; (xix) PLACE FOR PRODUCT MADE THERE; (xx) POSSESSOR FOR POSSESSED (and vice versa); (xxi) RESULT FOR ACTION (and vice versa); (xxii) RESULT FOR THE ACTION THAT BRINGS ABOUT THAT RESULT; (xxiii) SUCCESSIVE SUBEVENTS FOR A COMPLEX EVENT (and vice versa); (xxiv) TIME PERIOD FOR A CHARACTERISTIC ACTIVITY IN THAT TIME PERIOD; and (xxv) TIME PERIOD OF ACTION FOR THE ACTION. The aforementioned types of metonymy postulated by Kövecses and Radden (1998) were regarded in the present analysis as generic high-level conceptual configurations, or generic types of metonymy, which could be instantiated in the ICM CLIMATE CHANGE by specific subtypes of metonymy. For instance, Kövecses and Radden's (1998) type of metonymy CATEGORY FOR DEFINING AND/OR SALIENT PROPERTY was operationalised in the present analysis as a SALIENT PROPERTY FOR THE CATEGORY CLIMATE CHANGE MITIGATION.

It should be clarified that the present analysis sought to position each case of metonymy in the corpus along the axes of (i) the subtype of metonymy, i.e. a context-specific subtype of metonymy bound to Thunberg's Facebook discourse on climate change (for instance, A SALIENT PROPERTY FOR THE CATEGORY CLIMATE CHANGE MITIGATION) and (ii) the generic high-level type of metonymy described by Kövecses and Radden (1998), for example, PART FOR WHOLE. To illustrate the point, we should consider the following hypothetical sentence:

(a) Fossil fuel corporations dismiss **the 1,5°C target**.

Assuming that (a) was contextualised in climate change discourse, then “the 1,5°C target” in (a) referred to the Paris climate agreement that recommended to set the goal of limiting the temperature increase to 1.5°C above pre-industrial levels (Tanaka & O'Neill, 2018). Considering the aforementioned context, it could be argued that “the 1,5°C target” could be seen as an important and salient property of the current goals of climate change mitigation (Abraham–Dukuma et al., 2022). On the conceptual level, the current goals of climate change mitigation (inclusive of “the 1,5°C target”) could be argued to represent the category CLIMATE CHANGE GOALS. Accordingly, it could be assumed that “the 1,5°C target” manifested a metonymic mapping between the concepts CLIMATE CHANGE GOALS and A SALIENT PROPERTY OF CLIMATE CHANGE GOALS, which resulted in the subtype

of metonymy A SALIENT PROPERTY FOR THE CATEGORY CLIMATE CHANGE GOALS. Hence, “the 1,5°C target” in (a) was classified as a context-specific subtype of metonymy (i.e., A SALIENT PROPERTY FOR THE CATEGORY CLIMATE CHANGE GOALS), which corresponded to the generic high-level type of metonymy PART FOR WHOLE as described by Kövecses and Radden (1998). In other words, “the 1,5°C target” was analysed as a constituent PART of a certain set of climate goals, i.e. THE CATEGORY OF CLIMATE CHANGE GOALS.

Additionally, it should be specified that the corpus analysis did not aim to investigate multimodal elements (for instance, videos, photos, Internet links, and hashtags) in conjunction with metonymy, since multimodality in Thunberg’s Facebook updates should be analysed in a separate investigation. The results of the analysis are further discussed in subsection 3.1 below.

3.1. Results and discussion

In line with the RQ in the study, which seeks to identify the types and subtypes of metonymy, the qualitative investigation of the corpus has yielded the findings that are summarised in Table 1. It should be specified that Table 1 is organised in the following manner. First, the generic high-level types of metonymy (e.g., PART FOR WHOLE) are given on the left-hand side of the table. Second, the subtypes of metonymy (e.g., A SALIENT PROPERTY FOR THE CATEGORY CLIMATE CHANGE MITIGATION) within the ICM CLIMATE CHANGE are presented under the heading “Subtypes of Metonymy”, whereas their examples (taken verbatim from Thunberg’s Facebook status updates available at <https://www.facebook.com/gretathunbergsweden>) are provided on the right-hand side of the table.

Table 1. The Types and Subtypes of Metonymy Associated with in the Corpus

#	Types of Metonymy	Subtypes of Metonymy	Examples
1	PART FOR WHOLE	A SALIENT PROPERTY FOR THE CATEGORY CLIMATE CHANGE MITIGATION	Unless we achieve immediate, drastic, unprecedented, annual emission cuts at the source it means we’re failing when it comes to this climate crisis.

2	PART FOR WHOLE	A SALIENT PROPERTY FOR THE CATEGORY CLIMATE CHANGE GOALS	They use greenwashing and fancy rhetoric to make it seem like they are taking real action and that they care. All this while people are literally dying as a consequence of their inaction. They already seem to be giving up on the 1,5°C target.
3	PART FOR WHOLE	A SALIENT PROPERTY OF CLIMATE CHANGE ACTORS FOR THE ACTORS	I've invited over 100 leading voices from around the world - scientists, experts, activists and authors to create a book that covers the climate- and ecological crisis from a holistic perspective.
4	WHOLE FOR PART	NET ZERO FOR CLIMATE CHANGE MITIGATION MEASURES	They also leave out the fact that this " net zero " doesn't include the use of their product.
5	PLACE FOR EVENT	THE PLACE OF A CLIMATE CHANGE CONFERENCE FOR THE CONFERENCE	Glasgow has a credibility gap between talk and action.
6	PLACE FOR EVENT	THE PLACE OF A CLIMATE CHANGE DEMONSTRATION FOR THE DEMONSTRATION	Hamburg right now!! The organizers say 60 000!
7	PLACE FOR INSTITUTION	THE COUNTRY FOR THE GOVERNMENT THAT IS INVOLVED IN CLIMATE CHANGE MITIGATION	Brazil sure did not start this crisis, but your leaders are adding a lot of fuel to the fire. Just because the leaders of the global north have failed, that is no excuse for Brazil not to take a different path.

8	ACTOR FOR ACTION	FROM A JOURNAL TO ITS CLIMATE CHANGE-RELATED ACTIONS	Over 200 health journals call for urgent climate action.
9	ACTOR FOR ACTION	FROM AN ENERGY COMPANY TO ITS CLIMATE CHANGE-RELATED ACTIONS	In Sweden Fortum Sverige is running a huge “green” campaign saying that “The future is already here”, and that they have decided to “take care of the future”.
10	ACTOR FOR ACTION	FROM A FOSSIL FUEL CORPORATION TO ITS CLIMATE CHANGE-RELATED ACTIONS	There is nothing in this statement to suggest BP will move away from previous plans to increase oil and gas production by 20% over the next 10 years.”

It follows from Table 1 that there are ten subtypes of metonymy that occur in the ICM CLIMATE CHANGE. It should be noted, however, that these subtypes correspond to several generic high-level types of metonymy found in Kövecses and Radden (1998), specifically PART FOR WHOLE, WHOLE FOR PART, PLACE FOR EVENT, PLACE FOR INSTITUTION, and ACTOR FOR ACTION. Let us discuss the occurrence of climate change-specific subtypes of metonymy through the lens of the generic high-level types of metonymy and organise the discussion in the following manner. First, in subsection 3.3.1, we will dwell upon the high-level type of metonymy PART FOR WHOLE and its subtypes in the corpus. Second, in subsection 3.3.2, we will consider the high-level types of metonymy PLACE FOR EVENT and PLACE FOR INSTITUTION and their respective subtypes. Finally, in subsection 3.3.3 of the article, we will discuss the type of metonymy ACTOR FOR ACTION and its respective subtypes in the corpus. Importantly, it should be specified that in the discussion, we will refer to the examples of metonymy provided in Table 1 and, whenever possible, broaden the range of examples presented in Table 1 by quoting additional passages from Thunberg's Facebook status updates.

3.3.1 The type of metonymy PART FOR WHOLE and its subtypes in the corpus

It is evident from Table 1 that there are several subtypes of metonymy that can be subsumed under the generic high-level type of metonymy PART FOR WHOLE. Specifically, these subtypes are A SALIENT PROPERTY FOR THE CATEGORY CLIMATE CHANGE MITIGATION, A SALIENT PROPERTY FOR THE CATEGORY CLIMATE CHANGE GOALS, and A SALIENT PROPERTY OF CLIMATE CHANGE ACTORS FOR THE ACTORS. It follows from the data that the aforementioned subtypes share a common feature of salience. It is posited in cognitive linguistics that, typically, there are two types of salience, namely (i) top-down, which represents predictability and expectedness (Barcelona, 2000; Croft, 1993; Schmid & Günther, 2016), and (ii) bottom-up, which manifests low predictability and remarkableness (Boswijk & Coler, 2020; Zarcone et al., 2016).

As far as salience is concerned, we may argue that the subtype of metonymy, A SALIENT PROPERTY FOR THE CATEGORY CLIMATE CHANGE MITIGATION is structured by the top-down type of salience associated with predictability and expectedness. Indeed, what Thunberg describes as the “annual emission cuts” (see Table 1) constitutes a typical and even expected aspect of climate change mitigation measures (Anderson & Bows, 2011; Sebos et al., 2020). Hence, we may contend that the “annual emission cuts” of CO₂ as the most obvious measure of climate change mitigation (McLaren & Markusson, 2020) constitutes a salient property that metonymically represents the whole CLIMATE CHANGE MITIGATION category. Also, we may claim that the subtype of metonymy A SALIENT PROPERTY (i.e., PART) FOR THE CATEGORY CLIMATE CHANGE MITIGATION (i.e., WHOLE) instantiates the high-level type of metonymy PART FOR WHOLE. It should be observed that there are multiple instances of the subtype of metonymy A SALIENT PROPERTY (i.e., PART) FOR THE CATEGORY CLIMATE CHANGE MITIGATION in the corpus, for instance (i) “**Cutting emissions** tomorrow is better than the day after, because we can always avoid worse happening”, and (ii) “Our **emissions** aren’t falling, they are rapidly rising. The climate crisis is still seen as an isolated ‘topic’”.

Another subtype of metonymy in the corpus that can be subsumed under the generic high-level type of metonymy PART FOR WHOLE is represented by A SALIENT PROPERTY FOR THE CATEGORY CLIMATE CHANGE GOALS. As is widely known, one of the climate change goals consists in limiting the temperature to the pre-industrial levels (UNO, 2022). However, as noted by Thunberg, “They are already seeming to give up on **the 1,5°C target**” (see Table 1). By referring to “the

1,5°C target”, she appears to use the subtype of metonymy A SALIENT PROPERTY (i.e., PART) FOR THE CATEGORY CLIMATE CHANGE GOALS (i.e., WHOLE). Given that “the 1,5°C target” emblematises the commonly agreed upon climate change goal, we may posit that “the 1,5°C target” as a salient part of the category CLIMATE CHANGE GOALS stands for the whole category. Just like the previously discussed subtype of metonymy A SALIENT PROPERTY FOR THE CATEGORY CLIMATE CHANGE MITIGATION, the subtype of metonymy A SALIENT PROPERTY FOR THE CATEGORY CLIMATE CHANGE GOALS is encountered quite regularly in the corpus. For example, Thunberg remarks that “We’ve already emitted 89% of the CO₂ budget that gives us a 66% chance of staying below 1,5°C”. Clearly, the aforementioned examples are evocative of the top-down type of salience that is based upon common knowledge, which, in our case, is represented by the climate change goal of limiting the rise in temperature by 1,5°C.

Accordingly, the subtype of metonymy A SALIENT PROPERTY OF CLIMATE CHANGE ACTORS FOR THE ACTORS corresponds to the generic high-level type of metonymy PART FOR WHOLE. This subtype is found only twice in the corpus, for instance, (i) “I’ve invited over 100 leading voices from around the world...” (see Table 1 for the full quote), and (ii) “The book contains essays from over 100 leading experts and voices”. In these examples, the “voices” of 100 leading climate change actors (for instance, “scientists, experts, activists and authors”) manifest a stand-for relationship between a distinct and salient PART (i.e., voice) for WHOLE, which is represented by climate change actors involved. In this regard, it should be noted that cognitive linguists (Ädel, 2014; Kövecses & Radden, 1998; Lakoff & Johnson, 1980) argue that body parts and bodily functions (e.g., voice) play a significant role in human cognition. Moreover, it is posited in cognitive linguistics that human body and bodily functions constitute a recurrent aspect of metaphor and metonymy, respectively (Gibbs, 1999; Giora, 2002; Kövecses & Radden, 1998; Langacker, 1993; Panther & Thornburg, 2005; Warren, 1999). However, the type of metonymy that involves the human body (inclusive of its parts, organs, and functions) occurs rarely in the present corpus.

Whilst the previous subtypes of metonymy are associated with PART FOR WHOLE, the subtype of metonymy NET ZERO FOR CLIMATE CHANGE MITIGATION MEASURES is connected to the high-level type of metonymy WHOLE FOR PART. Referring to a number of climate change mitigation measures by an international company, Thunberg asserts that (i) “this ‘net zero’ doesn’t include use of their product” (see Table 1), and (ii) “Net zero emissions by 2050 for the EU equals surrender”. It should be, perhaps, specified that net zero presupposes carbon dioxide removal measures that leave zero carbon emissions in the atmosphere (UNO, 2022).

The notion of net zero seems to be a commonplace feature in climate change discourse (Kapranov, 2024b). As a set of measures to mitigate the negative consequences of climate change, NET ZERO can be argued to represent a category, which in its totality involves CO₂ cuts, carbon capture and storage, and other measures whose aim is to ensure that the world mean temperature returns to its pre-industrial values (Beck & Oomen, 2021). Subsequently, we regard NET ZERO as a category that is comprised of specific measures, or PARTS of the category, which can be represented by various procedures of climate change mitigation. Consequently, we may contend that the category NET ZERO (i.e., WHOLE) stands for the specific steps involved in the company's climate change mitigation strategy (i.e., PART) in the corpus.

Judging from the corpus, the generic high-level type of metonymy WHOLE FOR PART is less common in contrast to the reversed type of metonymy PART FOR WHOLE, which seems to be preferred by Thunberg. Indeed, the subtypes of metonymy A SALIENT PROPERTY FOR THE CATEGORY CLIMATE CHANGE MITIGATION, A SALIENT PROPERTY FOR THE CATEGORY CLIMATE CHANGE GOALS, and a SALIENT PROPERTY OF CLIMATE CHANGE ACTORS FOR THE ACTORS, which are subsumed under the aegis of PART FOR WHOLE, clearly point out to Thunberg's inclination to use PART FOR WHOLE more profusely. This finding can be explained by several variables. First of all, let us be aware of the fact that English, in which Thunberg writes the majority of her Facebook status updates, is not her native language (L1). Consequently, it can be assumed that her tendency to employ PART FOR WHOLE more amply in contrast to WHOLE FOR PART could be reflective of her writing and, quite possibly, the way of thinking in her L1, Swedish. This assumption can be accounted by the literature in cognitive linguistics (Barcelona, 2000; Gibbs, 1999; Giora, 2002), which postulates that metonymy is, to an extent, reliant on the linguo-cultural specificity. In other words, metonymy, in addition to being a universal phenomenon of cognition, is reflective of the language-specific peculiarities found in each individual language. In our case, Thunberg's preference for PART FOR WHOLE instead of WHOLE FOR PART can be taken to indicate that PART FOR WHOLE could be, arguably, more prevalent in Swedish, her L1. Another variable that may account for her tendency to use PART FOR WHOLE could be associated with Asperger's syndrome, which she is diagnosed with. In this regard, the literature posits that speakers with Asperger's syndrome function perfectly well syntactically, but may experience problems with figurative language in general, and with metaphor and metonymy resolution in particular (Kapranov, 2014). Presumably, due to the Asperger's-related constraints, Thunberg exhibits

an observable preference for PART FOR WHOLE and underutilises its reversed counterpart. Obviously, more research is needed to corroborate this assumption.

3.3.2 The types of metonymy PLACE FOR EVENT and PLACE FOR INSTITUTION and their subtypes in the corpus

The generic high-level type of metonymy PLACE FOR EVENT is instantiated in the corpus by the subtypes THE PLACE OF A CLIMATE CHANGE CONFERENCE FOR THE CONFERENCE and THE PLACE OF A CLIMATE CHANGE DEMONSTRATION FOR THE DEMONSTRATION. In this regard, it should be remarked that the type of metonymy PLACE FOR EVENT is amply described in the literature (Panther, 2006). In the present corpus, the specific realisation of PLACE FOR EVENT as the subtype THE PLACE OF A CLIMATE CHANGE CONFERENCE FOR THE CONFERENCE (see Table 1) refers to the PLACE (i.e., Glasgow), where the Glasgow Climate Change Conference took place in 2021. Expressing her opinion about the outcomes of the conference, Thunberg declares that “**Glasgow** has a credibility gap between talk and action” (see Table 1). Arguably, the case of metonymy here is enabled by the contiguity relationship between PLACE and THE CONFERENCE, which takes place in that PLACE. However, in order to unpack this subtype of metonymy, one needs to make inferences about the conference on climate change that Thunberg refers to and elaborate upon a knowledge-rich specific context, which seems to be specifically confined to the ICM CLIMATE CHANGE. Similarly, the subtype of metonymy THE PLACE OF A CLIMATE CHANGE DEMONSTRATION FOR THE DEMONSTRATION is instantiated in a rather specific and context-sensitive discursive environment, e.g. “**Hamburg** right now!! The organisers say 60 000!” (see Table 1). Presumably, this subtype of metonymy is clear to climate change activists and Thunberg’s Facebook followers, whereas further inferencing is required on the part of the general public. In particular, THE PLACE OF A CLIMATE CHANGE DEMONSTRATION FOR THE DEMONSTRATION requires shared knowledge concerning the series of climate change demonstrations taking place at various European cities under the aegis of *Fridays For Future*, which is a global climate strike movement (Kapranov, 2023). Commenting on a climate change demonstration in Hamburg, Thunberg uses the generic high-level type of metonymy PLACE FOR EVENT, in which PLACE (e.g., Hamburg) stands for EVENT, which is manifested by a climate change demonstration. Notably, there are no reverse types of metonymy in the corpus that involve, for instance, EVENT FOR PLACE. However, the qualitative analysis revealed that PLACE gives rise to the generic higher-level type of metonymy PLACE

FOR INSTITUTION. In the corpus, it is represented by its subtype THE COUNTRY FOR THE GOVERNMENT THAT IS INVOLVED IN CLIMATE CHANGE MITIGATION. This subtype of metonymy occurs several times in the corpus, for instance (i) “Brazil sure did not start this crisis, but your leaders are adding a lot of fuel to the fire” (see Table 1), and (ii) “It will make it impossible for Sweden to reach the emission targets in line with the Paris Agreement”. Here, the metonymic connection is evident from the context, which illustrates the metonymic stand-for relationship between PLACE (e.g., Brazil) and THE GOVERNMENT THAT IS INVOLVED IN CLIMATE CHANGE MITIGATION. Unlike the previously mentioned subtypes of metonymy THE PLACE OF A CLIMATE CHANGE CONFERENCE FOR THE CONFERENCE and THE PLACE OF A CLIMATE CHANGE DEMONSTRATION FOR THE DEMONSTRATION, the subtype of metonymy THE PLACE (COUNTRY) FOR THE GOVERNMENT THAT IS INVOLVED IN CLIMATE CHANGE MITIGATION does not seem to require deep inferencing, given that the use of “Brazil” instead of “Brazilian government” appears to be quite plain and self-explanatory.

3.3.3 The type of metonymy ACTOR FOR ACTION and its subtypes in the corpus

The generic high-level metonymy ACTOR FOR ACTION is manifested in the corpus by such subtypes, as FROM A JOURNAL TO ITS CLIMATE CHANGE-RELATED ACTIONS, FROM AN ENERGY COMPANY TO ITS CLIMATE CHANGE-RELATED ACTIONS, and FROM A FOSSIL FUEL CORPORATION TO ITS CLIMATE CHANGE-RELATED ACTIONS. It should be noted that ACTOR in these subtypes of metonymy seems to be expressed quite explicitly. In particular, ACTOR in the subtype of metonymy FROM A FOSSIL FUEL CORPORATION TO ITS CLIMATE CHANGE-RELATED ACTIONS is represented by British Petroleum (BP), a well-known international fossil fuel corporation, whose climate change-related actions are criticised by Thunberg, e.g. “... nothing in this statement to suggest BP will move away from previous plans to increase oil and gas production” (see Table 1). Likewise, the subtype of metonymy FROM ENERGY COMPANY TO ITS CLIMATE CHANGE-RELATED ACTIONS is reliant on the stand-for relationship between the name of the energy company (e.g., Fortum Sverige) and its climate-change related actions, e.g. “Fortum Sverige is running a huge ‘green’ campaign saying that ‘The future is already here’, and that they ‘have decided to take care of the future’” (see Table 1). Arguably, in the aforementioned subtypes of metonymy the names of the fossil fuel corporation and energy company are used by Thunberg to convey the

stand-for relationship between ACTOR and its ACTIONS, which, at the same time, could be considered to represent ACTOR's goals. This assumption is especially true in case of BP, since Thunberg writes that "BP will move away from previous plans to increase oil and gas production by 20% over the next 10 years". Given that there is a clear indication of BP's plans, we may argue that the subtype of metonymy FROM A FOSSIL FUEL CORPORATION TO ITS CLIMATE CHANGE-RELATED ACTIONS is, perhaps, concurrent with the subtype of metonymy FROM A FOSSIL FUEL CORPORATION TO ITS CLIMATE CHANGE-RELATED GOALS. The co-occurrence of two or more subtypes of metonymy is not an unusual phenomenon in cognitive linguistics (Warren, 1999), which posits that one metonymy may be superimposed upon another and they may form metonymic chains (Brdar-Szabó & Brdar, 2012). In our case, a possible co-occurrence of the subtypes of metonymy FROM A FOSSIL FUEL CORPORATION TO ITS CLIMATE CHANGE-RELATED ACTIONS and FROM A FOSSIL FUEL CORPORATION TO ITS CLIMATE CHANGE-RELATED GOALS may reveal, perhaps, a complex metonymic network, which is customised (Brdar-Szabó & Brdar, 2012) by the context of climate change discourse found in Thunberg's Facebook status updates.

Concluding the discussion section, it should be noted that whilst the previously mentioned two subtypes of metonymy within the high-level type of metonymy ACTOR FOR ACTION are associated with the names of corporate ACTORS from the energy and fossil fuels sectors, the subtype of metonymy FROM A JOURNAL TO ITS CLIMATE CHANGE-RELATED ACTIONS is instantiated by a metonymic stand-for relationship between A JOURNAL and CLIMATE CHANGE-RELATED ACTIONS, e.g. "Over 200 health journals call for urgent climate action". Seemingly, Thunberg conceptualises a group of health journals as an ACTOR that requests further ACTIONS associated with climate change mitigation. It should be noted that this subtype of metonymy occurs only once in the corpus.

4. Conclusions, limitations, and prospects for future research

The study, which is described in the article, revealed that metonymy is manifested in Greta Thunberg's climate change discourse on Facebook by five types of high-level metonymy whose classification is postulated by Kövecses and Radden (1998), specifically, PART FOR WHOLE, WHOLE FOR PART, PLACE FOR EVENT, PLACE FOR INSTITUTION, and ACTOR FOR ACTION. Summarising the major findings, it can be concluded that the high-level types of metonymy in the corpus of Thunberg's Facebook status updates on the issue of climate change give rise to several specific

subtypes of metonymy that are associated with the ICM CLIMATE CHANGE. Specifically, it was found that the high-level types of metonymy PART FOR WHOLE and ACTOR FOR ACTION are involved in instantiating a diverse set of subtypes of metonymy, whereas the high-level types of metonymy PLACE FOR INSTITUTION and WHOLE FOR PART are associated with only one subtype of metonymy each. In addition, it was ascertained that the types of high-level metonymy in the corpus are rather limited compared to the exhaustive classification provided by Kövecses and Radden (1998). Nevertheless, it can be concluded that whilst the types and subtypes of metonymy in the corpus are not profuse, they are reflective of the presence of metonymy in climate change-related discourse that is disseminated online by Greta Thunberg. Furthermore, it can be summarised that the presence of the limited types and, respectively, subtypes of metonymy, is a customised discursive signature that Thunberg utilises when communicating her views on the issue of climate change on Facebook.

Given that the present study is concerned exclusively with the types of metonymy in Thunberg's climate change discourse on Facebook, there are several limitations of the study. Seemingly, the study could have benefitted from (i) the identification of metonymy in Thunberg's speeches on the issue of climate change and (ii) a multimodal analysis of metonymy in conjunction with a range of digital artefacts found on Facebook (for instance, hashtags, emojis, etc.) and Thunberg's discourse on climate change on Facebook. Hopefully, these limitations will be addressed in future research.

Acknowledgements

The author is appreciative of the editor and two anonymous reviewers for their insightful comments and suggestions.

Sources

<https://www.facebook.com/gretathunbergsweden>

References

1. Abraham–Dukuma, M. C., Dioha, M. O., Okpaleke, F. N. & Bogado, N. (2022) Improving the climate change mitigation regime of major emitting countries: The case of South Africa, China, Germany and the United States of America. *Environmental Policy and Governance*. 32 (1), 43–55.

2. Ädel, A. (2014) Metonymy in the semantic field of verbal communication: A corpus-based analysis of WORD. *Journal of Pragmatics*. 67, 72–88. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2014.03.010>.
3. Adystanto, M. P., Jayantini, I. S. R. & Suastini, N. W. (2020) Analysis of interpersonal function in Greta Thunberg speech. *Journal of Language and Applied Linguistics*. 1 (2), 104–113. <https://dx.doi.org/10.22334/traverse.v1i2>.
4. Anderson, K. & Bows, A. (2011) Beyond 'dangerous' climate change: emission scenarios for a new world. *Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences*. 369 (1934), 20–44.
5. Angrist, N., Winseck, K., Patrinos, H. A. & Zivin, J. G. (2024) Human capital and climate change. *Review of Economics and Statistics*. 1–28. https://doi.org/10.1162/rest_a_01444.
6. Barcelona, A. (ed.) (2000) *Metaphor and Metonymy at the Crossroads*. Berlin, Mouton de Gruyter.
7. Beck, S. & Oomen, J. (2021) Imagining the corridor of climate mitigation – What is at stake in IPCC's politics of anticipation?. *Environmental Science & Policy*. 123, 169–178. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2021.05.011>
8. Boswijk, V. & Coler, M. (2020) What is salience? *Open Linguistics*. 6 (1), 713–722.
9. Brdar-Szabó, R. & Brdar, M. (2012) The problem of data in the cognitive linguistic research on metonymy: A cross-linguistic perspective. *Language Sciences*. 34 (6), 728–745. <https://doi.org/10.1016/j.langsci.2012.04.012>.
10. Brdar-Szabó, R. & Brdar, M. (2011) What do metonymic chains reveal about the nature of metonymy? In: R. Benczes, A. Barcelona, & F. J. Ruiz de Mendoza Ibáñez (eds.) *Defining Metonymy in Cognitive Linguistics: Towards a Consensus View*. Amsterdam, John Benjamins, pp. 217–248.
11. Brugger, T. & Wieser, V. E. (2022) The iconization of Greta Thunberg: the role of myths in co-creating a person brand. In: S. Markovic, R. Gyrð-Jones, S. von Wallpach, & A. Lindgreen (eds.) *Research Handbook on Brand Co-Creation*. Cheltenham, Edward Elgar Publishing, pp. 374–380.
12. Croft, W. (1993) The role of domains in the interpretation of metaphors and metonymies. *Cognitive Linguistics*. 4, 335–370. <https://doi.org/10.1515/cogl.1993.4.4.335>.
13. Drożdż, G. (2014) The development of the theory of metonymy in cognitive linguistics. *Linguistica Silesiana*. 35, 119–151.
14. Fonseca, A. & Castro, P. (2022) Thunberg's way in the climate debate: Making sense of climate action and actors, constructing environmental citizenship. *Environmental Communication*. 16 (4), 535–549. <https://doi.org/10.1080/17524032.2022.2054842>.
15. Forceville, C. (2009) Metonymy in visual and audiovisual discourse. In: E. Ventola & A. J. Moya Guijarro (eds.) *The World Told and the World Shown: Issues in Multisemiotics*. Basingstoke/New York, Palgrave MacMillan, pp. 56–74. <https://doi.org/10.1057/97802302>.

16. Gibbs, R. W. (1999) Speaking and thinking with metonymy. *Metonymy in Language and Thought*. 4, 61–76.
17. Giora, R. (2002) Literal vs. figurative language: Different or equal? *Journal of Pragmatics*. 34, 487–506.
18. Han, Q., Kumar, R. & Kumar, A. (2024) Climate change and human migration: Perspectives for environmentally sustainable societies. *Journal of Geochemical Exploration*. 256 (107), 352–357. <https://doi.org/10.1016/j.gexplo.2023.107352>.
19. Huan, Q. & Huan, X. (2022) From the earth's limits to Greta Thunberg: The effects of environmental crisis metaphors in China. *American Journal of Economics and Sociology*. 81 (2), 305–320. <https://doi.org/10.1111/ajes.12455>.
20. Kapranov, O. (2014) Syntactic performance in online written discourse by an English/Swedish bilingual with Asperger's syndrome: A case study. *East European Journal of Psycholinguistics*. 1 (1), 74–80.
21. Kapranov, O. (2017) Conceptual metaphors associated with climate change in corporate reports in the fossil fuels market: Two perspectives from the United States and Australia. In: K. Fløttum (ed.) *The Role of Language in the Climate Change Debate*. New York/London, Routledge, pp. 90–109.
22. Kapranov, O. (2018) Shell's image of climate change and its representations in the British financial press. In: G. E. Garzone & W. Giordano (eds.) *Discourse, Communication and the Enterprise: Where Business Meets Language*. Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholar Publishing, pp. 392–409.
23. Kapranov, O. (2022) The syntax of climate change: Syntactic means in the construction of Greta Thunberg's community identity on Facebook. *Studia UBB Philologia*. 67 (4), 15–33. <https://doi.org/10.24193/subbphil.2022.4.01>.
24. Kapranov, O. (2023) Throwing soup at Van Gogh: The framing of art in climate change activism by British mass media. *Discourses on Culture*. 19 (1), 175–200. <https://doi.org/10.2478/doc-2023-0008>.
25. Kapranov, O. (2024a) Greta Thunberg's life-writing on Facebook: A quantitative analysis. *Anglica Wratislaviensia*. 62 (2), 87–101. <https://doi.org/10.19195/0301-7966.62.2.7>
26. Kapranov, O. (2024b) Between a burden and green technology: Rishi Sunak's framing of climate change discourse on Facebook and X (Twitter). *Information & Media*. 99, 85–105. <https://doi.org/10.15388/Im.2024.99.5>
27. Koteyko, N., & Atanasova, D. (2016) Metaphor and the representation of scientific issues: Climate change in print and online media. In: E. Semino & Z. Demjén (eds.) *The Routledge Handbook of Metaphor and Language*. London, Routledge, pp. 314–326.
28. Kövecses, Z. & Radden, G. (1998) Metonymy: Developing a cognitive linguistic view. *Cognitive Linguistics*. 9, 37–77. <https://doi.org/10.1515/cogl.1998.9.1.37>.
29. Lakoff, G. & Johnson, M. (1980) *Metaphors We Live By*. Chicago, The University of Chicago Press.

30. Langacker, R. W. (1993) Reference-point constructions. *Cognitive Linguistics*, 4, 1–38.
31. Leung, L. E. (2020) The Greta Effect: How does Greta Thunberg use the discourse of youth in her movement for climate justice. *Unpublished Doctoral Dissertation. University of Calgary*. <https://bit.ly/38HcgPe>, [Accessed 4th May 2024].
32. Malhi, Y., Franklin, J., Seddon, N., Solan, M., Turner, M. G., Field, C. B. & Knowlton, N. (2020) Climate change and ecosystems: threats, opportunities and solutions. *Philosophical Transactions of the Royal Society*. 375(1794), 1–8. <https://doi.org/10.1098/rstb.2019.0104>.
33. Mansikka-aho, A., Varpanen, J., Lahikainen, L. & Pulkki, J. (2024) Exploring the moral exemplarity of Greta Thunberg. *Journal of Moral Education*. 53 (1), 195–214. <https://doi.org/10.1080/03057240.2023.2248404>.
34. McKnight, H. (2020) ‘The oceans are rising and so are we’: Exploring Utopian discourses in the school strike for climate movement. *Brief Encounters*. 4 (1), 48–63. <https://doi.org/10.24134/be.v4i1.217>.
35. McLaren, D. & Markusson, N. (2020) The co-evolution of technological promises, modelling, policies and climate change targets. *Nature Climate Change*. 10 (5), 392–397.
36. Milinović, D. M. (2023) Selected English idioms and similes with farm animal zoonyms as the source domain and their equivalent in Serbian. *Philologist – Journal of Language, Literature, and Cultural Studies*. 14 (28), 270–285. <https://doi.org/10.21618/fil2328270m>.
37. Murphy, P. D. (2021) Speaking for the youth, speaking for the planet: Greta Thunberg and the representational politics of eco-celebrity. *Popular Communication*. 19 (3), 193–206. <https://doi.org/10.1080/15405702.2021.1913493>.
38. Nässén, N. & Rambaree, K. (2021) Greta Thunberg and the generation of moral authority: A systematic literature review on the characteristics of Thunberg’s leadership. *Sustainability*. 13 (20), 1–20. <https://doi.org/10.3390/su132011326>.
39. Nordensvard, J. & Ketola, M. (2022) Populism as an act of storytelling: analyzing the climate change narratives of Donald Trump and Greta Thunberg as populist truth-tellers. *Environmental Politics*. 31 (5), 861–882. <https://doi.org/10.1080/09644016.2021.1996818>.
40. Oleniak, M. (2022) Between metaphor and logical comparison: Peculiarities of simile. *Rasprave Instituta za Hrvatski Jezik i Jezikoslovlje*. 48 (2), 525–545.
41. Panther, K.-U. (2006) Metonymy as a usage event. In: G. Kristiansen, M. Achard, R. Dirven, & F. J. Ruiz de Mendoza (eds.) *Cognitive Linguistics: Current Applications and Future Perspectives*. Berlin, Mouton de Gruyter, pp. 147–185.
42. Panther, K.-U. & Thornburg, L. (2005) The role of conceptual metonymy in meaning construction. In: M. S. Peña Cervel & F. J. Ruiz de Mendoza Ibáñez (eds.) *Cognitive Linguistics: Internal Dynamics and Interdisciplinary Interaction*. Berlin, Mouton de Gruyter, pp. 353–386. <https://doi.org/10.1515/9783110197716.bm>.

43. Paradis, C. (2004) Where does metonymy stop? Senses, facets, and active zones. *Metaphor and Symbol*. 19 (4), 245–264.
44. Ryalls, E. D. & Mazzarella, S. R. (2021) “Famous, beloved, reviled, respected, feared, celebrated:” Media construction of Greta Thunberg. *Communication, Culture and Critique*. 14 (3), 438–453. <https://doi.org/10.1093/ccc/tcab006>.
45. Salguero, R. B., Bogueva, D. & Marinova, D. (2024) Australia’s university Generation Z and its concerns about climate change. *Sustainable Earth Reviews*. 7 (8), 1–17. <https://doi.org/10.1186/s42055-024-00075-w>.
46. Sánchez, A. B. (2005) The role of metonymy in discourse-pragmatic inferencing. In: J. L. Otal Campo, I. Navarro i Ferrando, B. Bellés Fortuño (eds.) *Cognitive and Discourse Approaches to Metaphor and Metonymy*. Castello de la Plana, Publicacions de la Universitat Jaume, pp. 29–44.
47. Schmidt, D. (2021) The nation is not enough: A post-structural discourse analysis of Greta Thunberg’s global populism. *Interdisciplinary Journal of Populism*. 58 (2), 1–26.
48. Schmid, H. J. & Günther, F. (2016) Toward a unified socio-cognitive framework for salience in language. *Frontiers in Psychology*. 7, 1–4.
49. Sebos, I., Progiou, A. G. & Kallinikos, L. (2020) Methodological framework for the quantification of GHG emission reductions from climate change mitigation actions. *Strategic Planning for Energy and the Environment*. 39 (1), 219–242.
50. Suryaningsih, Y. (2021) A Critical Discourse Analysis of Personal Pronouns in Greta Thunberg’s Speeches. *SAGA: Journal of English Language Teaching and Applied Linguistics*. 2 (1), 55–64. <https://doi.org/10.21460/saga.2020.21.34>.
51. Tanaka, K., & O’Neill, B. C. (2018) The Paris Agreement zero-emissions goal is not always consistent with the 1.5 C and 2 C temperature targets. *Nature Climate change*. 8 (4), 319–324.
52. UNO (2022) *For a Livable Climate Net-Zero Commitments Must Be backed by Credible Action*. <https://www.un.org/en/climatechange/net-zero-coalition>, [Accessed 4th May 2024].
53. Warren, B. (1999) Aspects of referential metonymy. In: K.-U. Panther & G. Radden (eds.) *Metonymy in Language and Thought*. Amsterdam, John Benjamins, pp. 121–138.
54. Zarcone, A., Van Schijndel, M., Vogels, J., & Demberg, V. (2016) Salience and attention in surprisal-based accounts of language processing. *Frontiers in Psychology*. 7, 1–17.
55. Zhandu, K., Dzvimbo, M. A., & Chitongo, L. (2021) Children climate change activism and protests in Africa: Reflections and lessons from Greta Thunberg. *Bulletin of Science, Technology & Society*. 41 (4), 87–98. <https://doi.org/10.1177/02704676211104969>.

Oleksandr Kapranov
Univerzitetski koledž NLA
Pedagoški fakultet
Katedra za anglistiku

METONIMIJA U DISKURSU GRETE TUNBERG O KLIMATSKIM PROMENAMA NA FEJSBUKU

Rezime

Pitanjem klimatskih promena, koje i dalje ostaje jedan od najznačajnijih izazova za čovečanstvo (Han et al., 2024; Malhi et al., 2020), bave se političari i javne ličnosti, kao što su npr. švedska klimatska aktivistkinja Greta Tunberg (Mansikka-aho et al., 2024). Ovaj članak predstavlja i razmatra studiju koja se fokusira na diskurs Grete Tunberg o klimatskim promenama, koji ona deli na sajtu društvenih mreža (SNS) Fejsbuk u obliku ažuriranja statusa. Konkretno, studija je nastojala da identifikuje konceptualnu metonimiju u korpusu ažuriranih statusa Tunbergove na Fejsbuku o klimatskim promenama. Studija je zasnovana na principima kognitivne lingvistike koja metonimiju smatra konceptualnim fenomenom. Konkretno, Kovecses i Raddenova (1998) tipologija konceptualne metonimije vodila je identifikaciju metonimije u korpusu. Rezultati korpusne analize otkrili su da je Tunbergova koristila takve tipove konceptualne metonimije kao što su DEO ZA CELINU, CELINA ZA DEO, MESTO ZA DOGAĐAJ, MESTO ZA INSTITUCIJU i GLUMAC ZA DELO. Nalazi su dalje predstavljeni i razmatrani u članku.

► **Ključne reči:** diskurs klimatskih promena, kognitivna lingvistika, metonimija, Fejsbuk, Greta Tunberg.

Preuzeto: 15. 4. 2024.
Korekcije: 21. 12. 2024.
Prihvaćeno: 24. 12. 2024.

Jane Chinelo Obasi¹
University of Nigeria
Department of English and Literary Studies

Chinenye Mary Obasi
University of Nigeria
Department of English and Literary Studies

COMMUNICATIVE FEATURES OF SELECTED NIGERIAN ESL GENERATION Z'S LANGUAGE USE ON TWITTER

Abstract: Various studies on Generation Z have concentrated on other social media platforms, but less attention has been paid to the micro-blogging site, Twitter (recently renamed as X). This study fills the gap by examining the various communicative features and factors that influence the language use of selected ESL Generation Z individuals on Twitter. The study adopts purposive sampling to select 5 popular Nigerian Generation Z media personalities (Eniola Adeoluwa, Rinu Oduala, Emeka Nwagbaraocha, Hauwa Lawal and Abdulsalam Idris) who constitute the population size. Data analysis is subjected to qualitative method with analytical drawn from the tenets of Lesley Jeffries' (2010) Critical Stylistics theoretical framework: naming and describing, representing action/events/states, equating and contrasting, and prioritising. Although there are several social media influencers on Twitter, the sample is concerned with influencers who are first Nigerians, between the age bracket 18-26 years and active users of Twitter. This, however, formed the population for this study. From the findings, five communicative features are commonly employed by ESL Generation Z individuals: emoji, slang, meme, hashtag, and code-switching. However, slang expressions and memes are more commonly used than code-switching and hashtags. This study, therefore, demonstrates that ESL Gen Z's language use on Twitter is influenced by a complex interplay of factors, including character limits, social issues, social identity, pop culture, and digital nativity, ultimately shaping their unique online language practices and identities.

Keywords: *ESL, Generation Z, language, Twitter (X), slang, memes.*

¹jane.obasi@unn.edu.ng

1. Introduction

The widespread adoption of the internet in 1995 marked the beginning of a new era of rapid technological advancements, ultimately paving the way of the emergence of the Generation Z. (Seemiler & Grace, 2017:p.22). This generation stands out due to their innate familiarity with digital technology, their ability to make swift decisions, and their strong global connectivity. Driven primarily by technological progress, as well as economic circumstances and global social justice movements, these factors have given rise to a generation characterised by unique communication traits distinct from those of previous generations (Seemiler & Grace, 2017). The preceding generations, including the Traditionalists (1928-1944), Baby Boomers (1945-1964), Generation X (1965-1979), and Generation Y (1980-1994) are undeniably not influenced by these factors. Generation Z (Gen Z) has experienced a distinct and profound impact. This can largely be attributed to their unfettered access to information in a globally interconnected world facilitated by the Internet. The communication landscape has transformed from a linear approach to a dynamic transactional process, involving ongoing interactions between senders and receivers. Generation Z stands out as the initial cohort to predominantly utilise digital platforms for communication, leading to the rise of internet memes as a prevalent mode of connecting through shared humour.

The digital world has become even more popular and friendlier for Generation Z due to the vast world of social media (Hajare, 2023:p.739). Social media platforms encompass online domains and software applications designed to enable individuals to engage in communication and information dissemination over the internet (Obasi & Elike, 2023:p.2). These digital interfaces facilitate the exchange of textual content within collective cohorts, thereby fostering interconnectedness among individuals. Nevertheless, in its capacity as a social media instrument, Twitter (X) has arisen as a pivotal platform wherein individuals utilizing mobile or electronic devices can actively participate in different domains of issues raised in everyday discourses. Twitter (X) constitutes a significant component of the Web 2.0 technological landscape within the realm of social networking phenomena. This social networking tool is integrated into the fabric of everyday existence (Boyd & Ellison, 2007).

The platform formerly known as Twitter, now under new ownership and renamed 'X', can be conceptualised as an internet-based service for succinct message dissemination. Users on this platform can send and receive text-based messages, originally limited to a maximum of 140 characters, but under the new

management, this limit has been expanded to 280 characters, along with the introduction of other new features like, a dedicated meme tab, reactions, and creation and customisation of avatars by users among other new features. These users, commonly referred to as “Twitter users” engage in the creation and sharing of messages, which are commonly referred to as ‘tweets’. These tweets are then read by individuals who have chosen to follow the activities of the original user or who have adopted a shared thematic classification indicated by a common Twitter hashtag, as described by (Anderson, 2011:p.28). Within the realm of scholarly inquiry, tweets can be meticulously crafted to express an idea, rephrase existing content, or assess a conceptual framework. This medium facilitates a form of communication known as the virtual space, enabling conversations that resemble in-person dialogic interactions. Twitter boasts widespread popularity among the contemporary Generation Z cohort, who are recognised for their adept integration of technology into their social interactions.

The increasing prevalence of digital media has allowed educationalists and practitioners to assimilate new technologies while designing diverse pedagogies in the English language learning. An earlier study (see Mak & Coniam, 2008:p.439) suggests that meaningful online interactions will not only equip learners with language skills but also provide learners with an authentic learning context that traditional classroom setting does not offer. Given the popularity of Twitter among Gen Zs, particularly ESL Gen Zs, and the potential influence of various factors on their language use, this study aims to examine the communicative features and language use on Twitter by ESL Gen Zs and the factors that influence it from the theoretical perspective of Jeffries’ (2010) Critical Stylistics.

A burgeoning body of research has investigated the language practices of Generation Z, both online (via social media) and offline, garnering significant scholarly attention. This trend is exemplified in the works of Cilliers (2017), Alharthi, Bown, and Pullen (2020), Mansor and Abd-Rahim (2020), Maqbool, Ismail, and Maqbool (2020), Meliani, Ratminingsih, and Mahendrayana (2021), Jeresano and Carretero (2022), Yusuf, Fata, and Aini (2022), Puspita and Ardianto (2024), Tufail, Asgher, and Ali (2024), Ivenz and Polakova (2024), Juli, Suci, and Esti (2024), Shruthi, Aravind, and Mathivysali (2024), Telaumbanua, Zendrato, Nazara, Herefa, and Harefa (2024), among others. These studies collectively contribute to a deeper understanding of Generation Z’s language use and its implications.

The above-mentioned studies, taken together, imply that social media can serve as a valuable tool for ESL learning and studies on the effect of social media have

continued to engage the attention of scholars. However, there is a noticeable gap in the existing literature when it comes to understanding the specific communication aspects of how ESL Gen Z individuals use language on Twitter. This gap is significant because Twitter's distinct characteristics, such as character limits, hashtag usage, and its connection to pop culture, have an impact on how ESL Gen Z individuals communicate and utilise language in this digital environment. This study aims to bridge this gap by investigating the communicative traits of ESL Gen Zs' language usage on Twitter. Using Lesley Jefferies' (2010) analytical tools in critical stylistics, this research intends to uncover the subtle linguistic patterns and influences that shape the language usage of ESL Gen Z individuals on Twitter. In doing so, it aims to offer a thorough understanding of how Twitter's elements, including character limits, hashtags, virality, multimodal communication, and linguistic diversity, affect the language use of ESL Gen Z learners on this dynamic platform.

In today's digital age, social media platforms have become an influential mode of communication, transcending geographical and cultural boundaries. This digital revolution has also had a significant impact on the field of education, particularly in the context of English as a Second Language (ESL) acquisition. Among these platforms, Twitter stands out as a dynamic microblogging platform that is widely used by a diverse range of users, including teenagers, influencers, artists, public figures, and, notably, ESL Gen Z learners.

2. Studies on ESL Generation Z's Language Use

The significance of social media in ESL education has garnered substantial attention in recent years. Research studies have consistently unveiled the potential benefits of incorporating social media into ESL learning environments.

Cilliers (2017) explores the technology preferences of Generation Z students within formal educational systems. A 7-year survey of Urban Planning students at North-West University in South Africa revealed their perspectives on technology usage. The study also investigates lecturers' views on teaching Gen Z students, highlighting challenges and complexities. The research presents conclusions from both student and lecturer perspectives, offering solutions to bridge gaps and enhance teaching-learning strategies. This research is similar to this current research as both studies examine the characteristics, preferences, or language use of Gen Z individuals. Also, both studies involve technology, although the current research focuses on social media (Twitter) while Cilliers' study explores technology usage in educational settings. Furthermore, both studies differ from each other in terms of research focus.

While the current study analyses communicative features of ESL Gen Z's language use on Twitter using Jeffries' Critical Stylistics, Cilliers' study investigates Gen Z students' technology preferences in formal education.

Alharthi, Bown, & Pullen's (2020) study reviewed research on Social Media Platforms (SMPs) for vocabulary learning between 2014 and 2018. Analysing 15 relevant studies from 50 peer-reviewed articles, the researchers found that SMPs enhance learner engagement, motivation, and vocabulary development. They conclude that SMPs are valuable tools for facilitating learning. The authors also proposed a definition for "social media" due to the lack of a standardised definition in educational literature. While both studies examine social media platforms, they differ in scope. The current study focuses on ESL Gen Z users on Twitter, whereas this reviewed study examines SMPs for vocabulary learning more broadly.

Mansor & Rahim (2017) explore the effectiveness of Instagram as a tool for language learning, by examining its impact on student motivation and interaction. The study's aim is to reveal students' experiences in using Instagram to enhance their interest in participating and interacting with their peers in language learning activities. The methodology of this study involves investigating students' participation in online discussions and their feedback on the use of Instagram as a platform for language learning activities. The findings of this study reveal that Instagram is an effective tool for students' interactions, particularly in task-related discussions. The results also showed that students were more motivated and enthusiastic about participating and interacting with their peers when using Instagram. This study shares some similarities with this current study in terms of their focus on social media platforms and explore language learning and communication in online environments. However, differences exist in the specific platforms used. While the reviewed study focuses on Instagram's effectiveness in language learning, the current research focuses is on communicative features of ESL Gen Z's language use on Twitter.

Maqbool, Ismail, & Maqbool's (2020) study explores the language learning strategies of Gen Z ESL learners as digital natives. Using a phenomenological survey method, the study collected quantitative data from 120 Master's students at NUST University Islamabad through two adapted questionnaires: Oxford's Language Learning Strategies and Timothy Teo's Digital Natives Assessment Scale. The findings indicate that Gen Z learners prefer digital strategies, leveraging multitasking, technology, graphic communication, and rewards. While direct and indirect strategies were significant, effective strategies were not. The study also found minimal gender differences in learning strategy selection. Both studies are

similar in terms of focus. That is, they examine aspects of Gen Z language use or learning. They also both investigate how Gen Z individuals use language or employ learning strategies. They, however, differ in terms of methodology. While the current study purposively sampled the tweets and it discussed applying Jeffries' Critical Stylistics approach, the reviewed study uses a phenomenological survey method with questionnaires.

Meliani, Ratminingsih, & Mahendrayana (2021) investigate code-mixing among Twitter users, exploring types and influencing factors. Using a descriptive qualitative design, the study collects data through tweet documentation and user interviews. Analysis reveals insertion code-mixing as the dominant type, influenced by internal (language speaker) and external factors. This study is similar to the current study as they both examine language use on Twitter and investigate specific language features: code-mixing in this reviewed study and communicative features in the current study research. They however differ as the current study analyses communicative features of ESL Gen Z's language use on Twitter using Jeffries' Critical Stylistics, whereas the reviewed study explores code-mixing types and influencing factors. Jeresano & Carretero's (2022) study examines the digital culture and social media slang of Generation Z (Gen Z). It investigates the digital culture present in their language and its impact on their conversational language and essay writing. Using a mixed-methods approach (quantitative and qualitative), the study analysed Facebook posts, Messenger messages, and survey questionnaires from Grade 10 students. Semi-structured interviews are also conducted. The findings reveal that Gen Z slang undergoes morphological processes, reflecting digital culture. While it aids language fluency, communication skills, and confidence, it creates language barriers for older generations and negatively impacts writing skills. As a result, teachers discouraged Gen Z slang in class discussions and essays but allowed its use among peers. The study led to the development of a self-learning guide, "Flexin' the Trend," to address the communication gap between different generations in the school community. The current study and the reviewed study are similar as they both examine aspects of Gen Z language use, including social media slang. However, they differ as the current study analyses communicative features of ESL Gen Z's language use on Twitter using Jeffries' Critical Stylistics, whereas the reviewed study explores Gen Z slang, digital culture, and its impact on conversational language and essay writing.

Yusuf et al (2022) analyse the slang used by Indonesian Generation Z in WhatsApp groups. To achieve this, the researchers employ a qualitative research design while utilising content analysis as the primary method of data collection. This study is grounded in Allan and Burrridge's (2006) theory on slang, which provides a framework for understanding the functions and types of slang used by the participants. The findings reveal 50 slang expressions used to increase intimacy in daily conversations. Yusuf et al's study is similar to this current research as they both study Gen Z's language use. However, while Yusuf's study focuses on Generation Z's language practices and informal language features, this current study focuses on communicative features of selected ESL Generation Z language use on Twitter. However, differences exist in language context (Indonesian vs. ESL) and platform (WhatsApp vs. Twitter) respectively. Additionally, the both research studies differ in the theory employed as the current study leans on Lesley Jeffries' (2010) Critical Stylistics.

Puspita & Ardianto (2024) explore the dynamics of code-switching in Generation Z's communication practices. This study explores how Gen-Z utilises code-switching in diverse social contexts. The research method employed is a qualitative method that focus mainly on 19-22 years old participants. This diverse sample allowed for in-depth analysis and representation of the Generation Z population. Findings reveal that Gen-Z employs context-specific code-switching, using informal language with peers, formal language in professional settings, and seamlessly transitioning between languages in familiar contexts. This study bears some similarities to this current study as both focus on Gen-Z's language use and communication practices on social media. However, differences exist in the language context, with Puspita and Ardianto's (2024) study focusing on multilingual Gen-Z individuals, whereas this current study focuses on ESL Gen Z learners. Also, while the above study focuses on code-switching and general social media platforms, the current study focuses on Twitter and various communicative features.

Also, Tufail et al (2017), investigate the role of slang in Gen Z's online communication. They explore the reasons behind the popularity of slang words while exploring their types, forms, functions and meanings in the online space. The study employs a qualitative content analysis approach as its methodology, drawing on the framework developed by Allan & Burrridge (2006). The sample consisted of 30 university students shared between 20 females and 10 males. The findings reveal that Gen Zs use slang to increase intimacy in their conversations, with the popularity of slang linked to the progress of science and technology. This study shares similarities with this current research as both focus on Gen Z's language use

and explore informal language features. However, the platforms for both studies differ. While the reviewed study focuses on WhatsApp and Instagram, the current research explores the Twitter platform. Furthermore, the theoretical frameworks used in the two studies differ, with the above reviewed drawing from Allan and Burridge's framework while the current research employs Jeffries' (2019) Critical Stylistics approach.

Ivenz & Polakoya's (2024) study investigates Gen Z students' perceptions of technology, specifically Neural Machine Translation (NMT) and ChatGPT, in second language acquisition. The research explores how these tools influence language learning across different English proficiency levels. A survey of 151 students (A2-C2 levels) revealed that students of all levels engage with NMT and ChatGPT, primarily for word translation. Higher-proficiency students also use ChatGPT for complex tasks like mistake correction and summary writing. The study highlights Gen Z learners' positive attitudes toward technology as a flexible and valuable educational resource, motivated by the desire to learn vocabulary, comprehend English content, and enjoy flexible learning. This study is similar to the current study because both studies focus on Gen Z and their language use/learning. Also, technology plays a significant role in both studies: while Twitter platform was used for this current study, NMT/ChatGPT was used in Ivenz and Polakoya's study. Also, differences abound in both studies. While this current research analyses communicative features of ESL Gen Z's language use on Twitter using Jeffries' Critical Stylistics, Ivenz and Polakoya's study explores Gen Z students' perceptions of technology in second language acquisition.

Juli et al (2024) study aims to compare the semantic phenomena of slang used by the Millennial generation and Gen Z on social media. The research focuses on identifying the types of slang used by both generations, understanding the meaning and reasons for the use of slang by the Millennial generation. The study employs a descriptive qualitative approach, gathering data through journal reviews and analysis of documentation from social media platforms such as Facebook, X (formerly Twitter), and Instagram. The study's findings reveal significant differences in the types of slang used by the Millennial and Gen Z generations, influenced by cultural and technological developments. Furthermore, the research shows that the Millennial generation uses slang on social media primarily to strengthen social ties, show familiarity, follow trends, and create a unique and relevant digital identity. Suffice it to say that this study shares similarities with this current research as both explore language use and slang among younger generations on social media. However, differences exist in the generational focus, methodology, and theoretical

framework. While the current study research focuses solely on Gen Z, the reviewed study examines both Millennial and Gen Z generations. In conclusion, the study provides valuable insights into the differences and similarities in slang use among Millennial and Gen Z generations on social media. The findings highlight the importance of considering the cultural and technological contexts in which language use evolves.

Shruthi, Aravind, & Mathivysali's (2024) study aims to identify individuals familiar with Generation Z vocabulary and understand their characteristics. The researchers collected data through Google Forms, asking 40 participants from diverse backgrounds and age groups to identify 20 Gen Z slang terms. Using a quantitative approach, the study reveals that many individuals do not use Gen Z-associated language in conversations. The findings also suggested that Gen Z slang consists of a limited number of terms, mostly unknown or unused by the general public. Both studies are similar because they examine aspects of Gen Z language use or vocabulary. However, there are differences in the focus and methodology. While this current study analyses communicative features of ESL Gen Z's language use on Twitter using Jeffries' Critical Stylistics, the reviewed study investigates familiarity with Gen Z slang terms.

Finally, Telaumbanua et al. (2024) examine the language styles used by Gen Z teenagers on Instagram, identifying factors that influence these styles. Using a constructivist approach, this qualitative study analysed interviews and Instagram posts from 10 Gen Z teenagers between January 2023 and June 2024. The findings reveal that Gen Z teenagers predominantly use casual language styles, characterised by slang, colloquialisms, abbreviations, and informal greetings. The study identifies technological affordances, social factors, and linguistic trends as key influences on these language styles. While this study and the current study explore the language patterns and styles used by Gen Z individuals on social media platforms they differ in approach. The current study examines communicative features of ESL Gen Z's language use on Twitter using Jeffries' Critical Stylistics, whereas Telaumbanua et al.'s study focuses on language styles and influencing factors on Instagram and adopts constructivist approach.

While these studies collectively suggest that social media can be a valuable tool for ESL learning, there remains a notable gap in the literature concerning the specific communicative features of ESL Gen Zs' language use on Twitter (X). This gap is significant because the unique attributes of Twitter (X), including its character limitations, use of hashtags, and pop culture, influence how ESL Gen Z learners communicate and use language in this digital space.

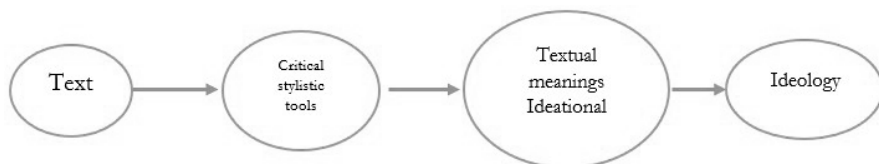
The present study, therefore, seeks to address this gap by examining the communicative features of ESL Gen Z language use on Twitter. By leveraging on Lesley Jeffries' (2010) analytical tools in critical stylistics, this research aims to unravel the nuanced linguistic patterns and factors shaping ESL Gen Zs' language use within the Twitter (X) verse. In doing so, it aspires to provide a thorough understanding of how Twitter factors, including character limitations, hashtags, virality, multimodal communication, and linguistic diversity influence language use among ESL Gen Z learners on this dynamic platform.

3. Theoretical Framework

The current study leans on Lesley Jeffries' (2010) Critical Stylistics. Lesley Jeffries is the authour of the book *Critical Stylistics: The Power of English*, which heralded this approach. Its goal is to encompass ideologies within texts by providing the necessary analytical linguistic skills that critical discourse analysis lacks. Critical stylistics, according to Jeffries (2010), is a technique for locating ideology in any text, regardless of the critic's viewpoint. The critical stylistics method developed by Jeffries focuses on linguistic and stylistic analysis of literary texts. It aims to discover how these elements affect the interpretation and overall meaning of the text. In relation to the larger cultural and historical context as well as within the text itself, it highlights the significance of context. This approach entails spotting linguistic patterns, such as those in sentence structure, word choice, rhythm, and imagery. By doing this, reviewers can learn more about the authour's motivations, themes, and emotional effects on the reader. Considering how linguistic signals influence the reader's comprehension, Jeffries also considers the reader's part in understanding the text.

The multidisciplinary nature of Jeffries' method, which incorporates linguistics, literary theory, and cognitive science, is a crucial component. This enables a comprehensive investigation of how language influences literary experiences. It is important to note that Jeffries' critical stylistics promotes a nuanced understanding of literature by exploring the complex connections between form and content as well as the lively dialogue between the author, text, and reader. It is a method of approaching language that is based on critical discourse analysis and stylistics. This approach is not limited to a particular type of text, rather it applies to various types of texts including literary, and social texts.

Ahmed (2022) states that Halliday's meta-functions must be mentioned when discussing this method critically because Jeffries (2015) recreates them by renaming them and developing the textual conceptual model. The text's meta-function transforms into linguistic meaning, which entails the study of phonetics, phonology, morphology, syntax, and semantics. By establishing the language systems' structural frameworks, the ideational meta-function transforms into the textual meaning that produces the co-textual impact. The pragmatics of the circumstance and the text's contextual frame make up the interpersonal meaning. The meta-functions of language proposed by Halliday, in which meaning mediates between language structure and language in context, are the foundation of critical stylistics. Language resources should be used at this level to reveal the author of the text's worldview (Jeffries, 2014). The method by which this approach operates is explained and summarised in the accompanying figure:



Jeffries (2010) posits that a text producer sees the world through the lens of language. According to her, all texts are ideologically grounded, and language analysis can show whether the intended audience approves or disapproves of such ideas. This suggests that not every person who receives a text will be impacted by such views, thus they are still capable of at least being aware of them.

Lesley Jeffries' (2010) Critical Stylistic approach includes among many others the following analytical tools:

- i. **Naming:** This examines how language users label and categorise entities, concepts, and ideas to create specific meanings and associations.
- ii. **Describing:** This analyses how language users create vivid descriptions of entities, concepts, and ideas to construct specific meanings and atmospheres.
- iii. **Representing Action, Events, and States:** This examines how language users represent actions, events, and states to create specific narratives, convey attitudes, and construct social relationships.

Sub-tools for Representing Action, Events, and States

- i. **Transitivity:** This analyses how language users represent actions, events, and participants.
- ii. **Aspect:** This examines how language users represent the duration,

completion, or repetition of actions and events.

iii. Tense: This analyses how language users represent time and temporal relationships.

iv. Equating: This investigates how language users create equivalences or similarities between entities, concepts, or ideas to construct specific meanings and relationships.

v. Contrasting: This examines how language users create contrasts or differences between entities, concepts, or ideas to construct specific meanings and relationships.

vi. Prioritizing: This analyses how language users assign importance or prominence to specific entities, concepts, or ideas to create specific meanings and emphasis.

These analytical tools enable researchers to critically examine how language users construct meaning, negotiate social relationships, and create specific effects through their language choices. However, among all the listed analytical tools above this current study identified and adopted four analytical tools relevant to the context of the study. They are: *naming and describing*, *representing action/events/states*, *equating and contrasting* and *prioritising*.

3.1. Aims of Critical Stylistics

As was already indicated, Jeffries seeks to inform any text recipient about the underlying philosophies of any text. In addition, the main goal of this approach is to offer linguistic proof for each assertion made regarding a particular ideology present in a book. According to Jeffries, textual analysis and stylistic decisions are important in illuminating the type of decisions the text creator takes. Additionally, Jeffries is interested in conveying an ideology to the recipient of a text message, even though such messages are intentional regardless of whether the recipient is persuaded by them or not. Jeffries (2010) claims that ideology is an unavoidable fact of all discourse.

Furthermore, she argues that ideology is not always corrupted because it supports the egoistic goals of some political factions and, it may be a good ideology or be limited by culture. Ideology in critical linguistics refers to how people's speech and cognition interact with society. As with the ideologies of powerful political and social institutions, such as the government, the law, and the medical professions, dominant ideologies are those that represent the values and beliefs of the powerful group. Critical linguistics holds that language is not context-free and that it develops

in social contexts where it is intended to “reflect” and “construct” ideology. Ten analytical strategies for approaching a material critically are suggested (see by Jeffries, 2010). These techniques offer clearer ways to understand what the text is doing when compared to earlier works on critical language studies (Ononye, Esan, & Yunana, 2021). The range of techniques Jeffries suggests includes: naming and describing, representing actions/events/states, equating and contrasting, prioritising and assuming and implying.

Critical stylistics offers a framework for critically analysing language use, power dynamics, and social context which is essential for understanding how Nigerian ESL Generation Z users communicate on Twitter. Jeffries approach recognises the social and cultural contexts in which language is used. This sensitivity to context is vital for analysing Twitter data, which is often shaped by factors like online communities, hashtags, and trending topics. By employing Jeffries’ (2010) Critical Stylistics approach, the study can provide a nuanced and contextualised understanding of the communicative features of selected Nigerian ESL Generation Z’s language use on Twitter.

4. Method

The study uses a qualitative design, which enables the classification and analysis of the data used in this study. The researcher analyses selected tweets posted by popular Nigerian Gen Zs’ social media influencers; Enioluwa Adeoluwa @Enioluwa_, Rinu Oduala @SavvyRinu, Emeka Nwagbaraocha @Emeneks, Hauwa Lawal @Hauwa_L and Abdulsalam Idris @the_smallie. The sample size for this study comprises 30 tweets from the selected 5 Gen Z’s popular Nigerian influencers. This sample size enables an exploration of Gen Z’s digital literacy practices, including their use of language, hashtags, and emojis. This sample size also provides a focused dataset for applying Critical Stylistics, allowing for a detailed examination of language use, power dynamics, and social relationships. Since the study requires tweets of ESL Gen Zs, a purposive sampling technique is adopted in the selection of influencers. This enables the selection of tweets that are information-rich and relevant to the study objective, providing an in-depth insight into Gen Z’s language use. Although there are several social media influencers on Twitter, the sample is concerned with influencers who are first Nigerians, between the age bracket 18-26 years and active users of Twitter. The distribution of the tweets among the influencers are presented in **Table 1** below for clarity.

Table 1: Distribution of Tweets among the Influencers

S/No	Name of Influencer	No of Tweets	
		Texts	Memes
1	Enioluwa Adeoluwa @Enioluwa_	6	-
2	Rinu Oduala @SavvyRinu	5	-
3	Hauwa Lawal @Hauwa_L	2	2
4	Emeka Nwagbarocha @Emeneks	7	1
5	Abdulsalam Idris @the_smallie	1	6

4.1. Method of Data Analysis

The analysis involves examining the communicative features of ESL Gen Z individuals. The selected tweets are marked with structures representing the “underlying ideologies” of Gen Zs. These tweets are analysed in line with the tools offered by the adopted theoretical framework, critical Stylistics of Jeffries (2010). The study identifies four analytical tools relevant to the context of the study. The selected tools are; *naming and describing*, *representing action/events/states*, *equating and contrasting*, and *prioritising*. Discussions on factors that influence ESL Gen Z’s language use on Twitter are also presented.

Table 2 below gives a brief description of Jefferies’ (2010) that our analytical tools adopted for the study.

Table 2: Definitions of Analytical Tools Relevant to the Study


S/N	Analytical tool	Description
1.	Naming and Describing	This tool focuses on the text names and describes people, places, things, and events. For example, ESL Gen Z users may use slang terms like "on fleek" to describe something fashionable as this is common in their use of languages on social media.

2.	Representing Actions/ Events/States	This tool focuses on how the text represents actions, events, and states of being. ESL Gen Z users may use abbreviations or acronyms to represent actions or events, as these are common in text messaging and social media. For example, they might say “JK” to represent “just kidding” or “IRL” to represent “in real life”.
3.	Equating and Contrasting	This tool focuses on how the text equates or contrasts two or more things. ESL Gen Z users may use emojis or memes to equate or contrast things, as these are visual ways of communicating ideas. For example, they might use a heart emoji to equate love and happiness, or they might use a side-by-side meme to contrast two different things
4.	Prioritising	This tool focuses on how the text prioritises certain information over other information. ESL Gen Z users may use capitalisation or exclamation points to prioritise information, as these are ways of making text stand out. For example, they might capitalise the first letter of each word in a sentence to emphasise its importance, or they might use an exclamation point to show excitement or surprise.

5. Data Presentation and Analysis/Discussion

This section examines the communicative features of ESL Generation Z’s language use on Twitter with specific focus on applying the analytical tools outlined in Jeffries’ (2010) Critical Stylistics framework. This application aims to validate the efficacy of Critical Stylistics in analysing the language use patterns of ESL Generation Z’s Twitter users.

Table 3: Presentation of Tweets from the Selected Nigerian Gen Z Influencers

S/N	Twitter Handles	Tweets	Influencer’s Background
1	Emeka Nwagbarocha @Emeneks	Miss Imo is Imoing 	Media Personality, Actor, and Writer. 96.7K Followers

2	Emeka Nwagbarocha @Emeneks	One thing Cee C will do is say the truth! A top babe	Media Personality, Actor and Writer. 96.7K Followers
3	Rinu Oduala @SavvyRinu	Meet World Record Holder, Tobi Amusan! That's on period! ❤️	Media Personality. 694K Followers
4	Emeka Nwagbarocha @Emeneks	Elozonam we don't want ship	Media Personality, Actor, and Writer. 96.7K Followers
5	Hauwa Lawal @Hauwa_L	Don't air me plis. What's the least amount of money you can survive on, in a month? The absolute least.”	Social Media Influencer, Screenwriter and Digital Content Writer. 170K Followers
6	Enioluwa Adeoluwa @Enioluwa_	Baddies dey this Lagos sha, everywhere you turnto; baddies! The girls are girling! 🍷👉	EU-Africa Ambassador, Social media influencer, and Host @tonightwitheni. 230K Followers
7	Abdulsalam Idris @the_smallie	August dump! Let's have it 🐱	Social Media Influencer. 768K Followers
8	Emeka Nwagbarocha @Emeneks	This babe will use her hand and destroy the good PR she has. Why are you talking about penis in an interview?	Media Personality, Actor, and Writer. 96.7K Followers
9	Enioluwa Adeoluwa @Enioluwa_	And the prayer is, Dear God, keep my friends closer to me and my enemies far away from me. Surround me with	EU-Africa Ambassador, Social media influencer, and Host @tonightwitheni. 230K Followers

		people who genuinely like me and want the best for me. Surround me with friends who will see me naked and clothe me. Oluwa, ma je kin fi ota mi sore! Amen. ❤️	
10	Emeka Nwagbarocha @Emeneks	It's good to know their twitter, so you can be catching your sub jejely. Emeka	Media Personality, Actor, Writer. 96.7K Followers
11	Enioluwa Adeoluwa @Enioluwa_	If Beyonce comes to Nigeria and she says, "look around, everybody on mute," I don't want to hear one word o. One word. All of you must do like we are in school and teacher said they should write list of noise makers! 🤦 and nobody should come and tell me "Bey cannot come , Bla Bla Bla" just shut up and leave me and my Delulu! 🤦	EU-Africa Ambassador, Social media influencer, and Host @tonightwitheni. 230K Followers
12	Emeka Nwagbarocha @Emeneks	I can't be shamed by someone with Zero morals. Irrespective of the outcome. Go and touch grass.	Media Personality, Actor, Writer. 96.7K Followers

Ф И Л И О Л О Г XV 2024 30

13	Enioluwa Adeoluwa @Enioluwa_	That's how @Obacruze said, Eni let's quickly go and film something like that. Next thing I know, we are in BADAGRY!! 😊😱 Shank ma pa mi na	EU-Africa Ambassador, Social media influencer, and Host @tonightwitheni. 230K Followers
14	Rinu Oduala @SavvyRinu	Jack,so you suppose don dey give us money since buy you no give us. Ogun laakaye, do justice to him	Media Personality. 694K Followers
15	Emeka Nwagbarocha @Emeneks	Drag them with your full chest!!! My Idolo”	Media Personality, Actor, Writer. 96.7K Followers
16	Rinu Oduala @SavvyRinu	Every Nigeria must shine eyes on the judiciary. Even if NEPA takes light, we carry torchlight and candles to shine! The summary is, #AllEyesOnJudiciary!	Media Personality. 694K Followers
17	Rinu Oduala @SavvyRinu	EndSARS Protesters Reject Lagos State's Mass burial of #EndSARS Victims. The Coalition of #EndSARS Protesters and Supporters, national and globally are horrified by the planned mass burial of 103 Protesters and civilians who tragically lost their lives in the	Media Personality. 694K Followers

		October 2020 state sponsored violence... .	
18	Hauwa Lawal @Hauwa_L	Baby:*exists adorably* Heaven:*raises baby* he is going to grow up to become the president of a cou.... His Dad somewhere: Hay! Hay! Creep! I want sexual creep! Kreeeeppppppp. *pulls hair* Run trainssss. * pounds wall*. Take the Benzzzzzzzz. Arggh	Social Media Influencer, Screenwriter and Digital Content Writer. 170K Followers
19	Enioluwa Adeoluwa @Enioluwa_	Yasssssssss!!! 🤔🤔🤔	EU-Africa Ambassador, Social media influencer, and Host @tonightwitheni. 230K Followers
20	Enioluwa Adeoluwa @Enioluwa_	BEYONCE posted 8 times today, 8 times!!! And she ate every single time 🍷👑	EU-Africa Ambassador, Social media influencer, and Host @tonightwitheni. 230K Followers
21	Rinu Oduala @SavvyRinu	What opinion about Nigerian Banks will have you like this? #MoneyDeservesBetter	Media Personality. 694K Followers

Presentation of Memes



Fig. 1



Fig. 2



Fig. 3



Fig. 4



Fig. 5



Fig. 6



Fig 7



Fig. 8




Fig. 9

Table 2 gives a presentation of the data (tweets) analysis. Thirty tweets from the selected ESL Gen Zs are coined into selected tool categories. In order to analyse specific tweets that contained ESL Gen Z communicative features, these tweets are first scanned to select recurring patterns and then categorised accordingly into the various analytical tools as suggested by Jeffries' (2010) critical stylistics.

5.1. Communicative Features Employed by ESL Generation Zs

5.1.1. Use of Emojis

Emojis are a complex and versatile form of communication that have been used to express a wide range of emotions and ideas among Nigerian ESL Gen Zs. They often use emojis to convey emotions and nuances in their messages. This category includes tweets of the selected influencers who made use of emojis as can be seen in Tweets 1, 6, 11, 13, 19, and 20 in Table 3 above.

Tweet 1 uses an emoji  to equate *Miss Imo's* beauty with the characteristics of someone for *Imo*, reinforcing her exceptional beauty. Whereas, in **Tweet 13**, the emoji '😄' is often used to express happiness while the emoji '😱' is often used to express sadness. The combination of these two emojis equates and contrasts two emotional states, conveying a complex sense of amusement, surprise, and sadness. The "tweeters" are amused by the situation, but they are also surprised and sad. This is a common experience for Gen Zs who are often caught up in unexpected and chaotic situations. Also, in **Tweet 19**, this emoji '😭' which is used in expressing sadness is also used to express tears of joy. However, the surrounding context, tone, and language of the tweet help to disambiguate the intended meaning. Here, it is used to express tears of joy as the tweeter celebrates his friend. The emoji equates the tweeter's emotional state with one of extreme happiness for their friend's latest achievement.

Tweet 6 uses the emoji '💅' to represent makeup and manicures which are seen as symbols of beauty and femininity. In this case, it is being used to represent the women of Lagos who are confident and stylish. Similarly, in **Tweet 20**, the use of the '👑👑' emoji represents the admiration and respect the tweeter has for the music icon, Beyonce.

5.1.2. Use of Code-Switching

Code-switching is the use of two or more languages or language varieties in a single conversation. It is a common phenomenon in many parts of the world arising from language contact. It is also a characteristic of ESL Gen Zs. And it can be used for a variety of purposes, such as to express identity, to accommodate the listener, or to add emphasis as seen in the **Tweets 9, 13, and 14** in **Table 3** above. These tweets are examined using both the *Equating and Contrasting* tool and the *Prioritising* tool.

Tweet 9 illustrates *equating* and *contrasting* where the tweeter's prayer in Yoruba serves to underscore the significance of the prayer made in English, effectively drawing an equivalence between the two.

In **Tweet 13**, prioritising is evident as the tweeter emphasises the unexpected trip to Badagry, using strong language to express surprise and amusement. **Tweet 14** employs a similar strategy, with prioritising highlighting the significance of Jack's refusal to give money. The tweeter's code-switching to Yoruba, accompanied by curse and/or strongest language, conveys intense anger and frustration.

5.1.3. Slangs

Slangs are used by young people to express themselves and create a sense of community. It can also be a way to avoid using more formal language. This category includes tweets of selected ESL Gen Z Influencers that made use of slang. Identifying and analysing these slang expressions help to gain a deeper understanding of the speaker's identity, ideology, and relationships. To effectively analyse the Tweets 2, 3, 4, 5, 7, 8, 10, 11, 12, 15, and 18 in Table 3 above that contain slangy expressions, Jefferies' (2010) analytical tools such as; **equating and contrasting, naming and describing, representing actions/events/states and prioritising** are engaged.

In Tweet 11, the tweeter recognises that he is delusional as it is impossible for Beyonce to host a show in Nigeria but chooses to stay in that state of being delusional also known as '*delulu*' by Gen Z individuals. By mentioning '*delulu*', the tweeter's lexical choice equates the above sentence of him fantasizing about watching his musical icon perform in his country.

In Tweet 2, the key terms being named are "*Cee C*", and "*top babe*". The term "*Cee C*" refers to a popular Nigerian reality TV star. The term "*top babe*" refers to a woman who is attractive and simply stylish. In Tweet 4, the key names are "*Elozonam*" and "*ship*". The term "*Elozonam*" refers to a popular Nigerian reality TV star. The term "*ship*" is a slang term that refers to the act of wanting two people to be in a romantic relationship.

In Tweet 5, the speaker's use of the word "*plis*" can be described as a way ESL Gen Zs soften their request and make it more polite. This may be a way of negotiating meaning with the listener, as it implies that the speaker is aware that their request is asking for a favour. Additionally, the speaker's use of the slang term "*air me*" can be analysed to examine the speaker's identity. The term "*air me*" is a word that is often used among Gen Zs to describe the experience of being ignored or neglected because they identify with the experiences of other Gen Z people.

In Tweet 7, the speaker names and describes the act of sharing content from the month of August. The speaker is using the informal word "*dump*" to describe the content, which suggests that it is a large and varied collection of items. "*August dump? lets have it*" can be seen as a reflection of the Gen Z aesthetic. Gen Z is known for its appreciation of authenticity and self-expression. The sentence "*August dump? lets have it*" encourages people to be themselves and share their own unique experiences with the world.

In Tweet 12, the naming element is "*go and touch grass*" which is peculiar to the ESL Gen Zs. This is a common insult that describes someone who is out of

touch with reality. It also implies that the speaker believes that the other person is immature and childish.

The specific way in which information is prioritised in a text can reveal a lot about the speaker's values and priorities. This tool involves identifying how information is prioritised in a text. In **Tweet 15**: *Drag them with your full chest!!! My Idolo*, the term “*full chest*” is prioritised over the term “*drag*”, revealing the speaker's emphasis on confidence and willingness to express themselves. This prioritisation suggests that the speaker values assertiveness over criticism.

In **Tweet 18**, it is observed that the tweeter prioritises the use of exclamations and expressions to construct an image of Seyi of “*Big Brother Nigeria*” as a stereotypical man who is aggressive and objectifies women when he finally becomes a father judging by his takes on gender topics that took place during the course of his stay in the house. It is also observed that the use of these expressions can perpetuate harmful gender stereotypes.

The analytical tools of *representing actions/events/states* are observed in **Tweet 3** where the speaker uses the language to represent Tobi Amusan as a world record holder. The tweeter is excited about Tobi Amusan's latest achievement at the World Athletics Championship. The speaker uses the phrase “*on period*” to express their strong approval of Tobi Amusan which cannot be debated.

In **Tweet 8**, the acronym “PR” which means Public Relations represents the publicity a housemate from the popular reality show (BBN) has got which she is about to ruin with her hot takes on vulgar topics.

In **Tweet Excerpt 10**, the slang “*Jejely*” means “*smoothly*” or “*easily*”, which further represents the ease and regularity with which the speaker expects housemates of the popular reality show (BBN) to be able to catch their sub and by ‘*catching their sub*’, he means the shades being thrown at them for their silly actions in the course of their stay at the reality show.

5.1.4. Use of Hashtags

A hashtag can be a word or phrase preceded by a “#” symbol, commonly used on social media platforms like Twitter, to denote digital content related to a specific subject. Gen Z's use hashtags (#) to categorise and find content on Twitter. They also use them to express emotions or to air their opinions.

In **Tweet 16**, the use of the hashtag “*#AllEyesOnJudiciary*” suggests that it represents the state of feeling (a feeling of uncertainty) happening in the country at the time the masses looked up to the judiciary to do the right thing. The use of

the hashtag also suggests that the tweeter is aware of the power of social media to mobilise people and to hold institutions accountable. Equally, in **Tweet 17**, the use of the hashtag “#EndSARS” represents the events that happened during the protest. The #EndSARS movement was a social movement that started on October 3, 2020-October 20, 2020 which sought to end police brutality in Nigeria. The tweeter uses the hashtag to mobilise people to oppose and question the Lagos State government’s plan to mass-bury the murdered victims of #EndSARS whom they denied earlier. **Tweet 21**, was posted during a time when there was a lot of public discussion about the economy in Nigeria and the incessant bank charges. In this tweet, the tweeter asks a question and uses the hashtag #MoneyDeservesBetter to represent the actions that must be taken to stop the incessant charges by Nigerian Banks thereby encouraging others to respond to create more awareness. This suggests that the tweeter is interested in getting feedback on their opinion about Nigerian banks.

5.1.5. Use of Memes

Memes are amusing or interesting images (such as captioned pictures or videos) or genre of items that is spread widely online, especially through social media. This can be said to be one of Gen Zs’ most preferred form of communication as it saves them time and explicitly relay messages. In examining the images paired with texts, **equating and contrasting and Representing actions/events/states** are the most prominent analytical tools that are common in the memes.

In **Figs. 3, 4, 5 and 6** above, the tweeters use the images either to back up their texts or contrast their texts. On equating a text with an image in **Fig 3**, the tweeter expresses his unhappiness with the next day being Monday: “*Tomorrow is Monday again*” as Monday is believed to be the beginning of the work day after the weekend holiday. So, he uses an image that shows one that is unhappy. In **Fig. 4**, the tweeter, regardless of the chaos he faces daily chooses to stay positive due to his forthcoming birthday: “*Shege here and there but na who dey alive dey complain. Birthday in a week. Grateful for live...*”. The tweeter then pairs the text with an image that shows one who is being defeated but courageous enough to grant an interview. The tweeter in **Fig. 5** tells his audience that he is unhappy that Manchester United football club won their match: “*Man U later win Arsenal no win*”, but he is happy that Arsenal football club lost their match. On the other hand, in **Fig. 6**, the tweeter believes her admirer’s compliment is in contrast to what she actually looks like. For this reason, she used a filtered image that makes one look old and unkempt to describe her looks.

In Figs. 1, 2, 7, 8 and 9 above, the texts together with the images can only be understood if only the reader is familiar with events or actions surrounding such tweets and this can be analysed using the presented tool. In Figs. 1, 7, 8 and 9, the tweeters are responding to the happenings in the popular *Big Brother Naija Reality Show*. Fig. 1, uses the picture of a woman in despair to represent and describe how he thinks the wife of the housemate (popularly known as Seyi Awolowo) must be feeling as her husband has displayed misogyny in the house. However, in Fig. 2, the tweeter makes use of images that depict a tough situation to represent the state of the situation in the match between two strong football clubs: Real Madrid (a Spanish club) vs Napoli (an Italian club).

In Fig 7, the tweeter represents how Vee (a former housemate of BBN) must be feeling (a feeling of mischief) after her prediction of a lady being in love with her former lover became a reality that everyone could testify to.

Similarly, the tweeter in Fig. 8 makes a caricature of Frodd, a housemate in the BBN house who is regarded as an impostor. His disqualification appears to be a thing of joy for the tweeter judging by his choice of words.

Finally, Fig. 9, represents the state of feeling conscious as a housemate, Tolanibaj popularly known for her dislike for men that dance at the club has been disqualified from the reality show which implies that she most likely might come for them if she sees any man dancing at the club. The tweeter, therefore, sends a warning to men who might be going to the club henceforth to desist from dancing seriously at the club thereby using an image to represent.

5.2 Factors that influence the language use of ESL Gen Zs on Twitter

Several factors influence the language use of ESL Gen Z individuals on Twitter. These factors include:

5.2.1. Pop Culture: Popular culture, which includes music, movies, and TV shows, can significantly impact the language choices of Gen Z individuals. They may incorporate references from these sources into their tweets. For instance, in Tweet 4, the tweet “*Elozonam we don't want ship*” reflects the influence of pop culture by using the term “ship”. In TV Shows like *Big Brother Naija*, “*shipping*” refers to fans expressing support or desire for a romantic relationship between two individuals or celebrities. In this tweet, the person is addressing ‘*Elozonam*’ and indicating that they do not want to see any romantic pairing or “*ship*” involving him. This demonstrates how pop culture terminology and concepts can easily

permeate everyday communication and social media discussions. While the study by Juli et al (2024) does not directly investigate the influence of pop culture on ESL Gen-Z language use on Twitter, it, however, provides an indirect support for this claim. The study highlights the importance of cultural and technological contexts in shaping language use, emphasising slang as a key cultural indicator. These findings imply that pop culture contributes to shaping the language use among ESL Generation Z's Twitter users, influencing the linguistic landscape.

5.2.2. Digital Native Environment and Peer Influence: Gen Z individuals have grown up in a digital world which has shaped their communication style. They are highly influenced by their peers which makes them modify their language use to fit in with online communities and follow language trends. ESL Gen Z's are more comfortable with online platforms and often use abbreviations, emojis, and internet slang. In **Tweet 20**, peer influence plays a significant role in shaping Gen Zs' language use on Twitter. In this tweet, the mention of Beyoncé posting eight times with excitement and using emojis like '👑👑' is likely influenced by the desire to fit in with the online community and engage in trends. When peers use such language and express enthusiasm in a particular way, it encourages others in the same age group to adopt similar language patterns and expressions to connect with their peers and be part of the conversation. It is a form of social validation and belonging, contributing to the evolution of language on platforms like Twitter among Gen Z users. This observation aligns with Mansor and Rahim's (2017) findings, which underscore Instagram's potential as a language learning tool. Their research emphasizes the significant role of digital nativity and peer influence in shaping language use of Gen Z individuals. The intersection of digital nativity and peer influence fuels language evolution, as Gen Z individuals continually adapt and innovate their language use in response to shifting online environments and social contexts. Online language communities, facilitated by social media platforms, reinforce peer influence and digital nativity, shaping language use and promoting the development of online language varieties.

5.2.3. Social Issues: Gen Z individuals are known for their engagement with social and political issues. They may use Twitter to discuss and advocate for these causes, influencing their language use to reflect their beliefs and values. In **Tweet Excerpt 17**, the hashtag #EndSARS emerged in Nigeria as a social movement against police brutality and sparked conversations on social issues, particularly among Generation Z individuals on Twitter. Gen Zs who are known for their activism and digital fluency, adopted this hashtag to raise awareness and share their perspectives.

This social issue influenced Gen Zs' language use on Twitter by promoting activism, solidarity, and engagement in discussions related to justice and societal change. It led to the creation of new slang 'e shock you', 'werey dey disguise', hashtags, and expressions that reflect their values and concerns about social justice. Although, Yusuf et al's (2022) study on Indonesian Generation Z's slang use in WhatsApp groups examines a different language context and platform, its findings offer valuable insights into Gen Z's language practices in online environments. Moreover, the study's framework for understanding the relationship between language use and attitudes can be applied to the topic of social issues influencing language use by Gen Zs on Twitter.

5.2.4 Social Identity: Factors such as gender, ethnicity, and sexual orientation can influence language use, as individuals may use specific terminology to express their identity and connect with like-minded individuals. Also, the region or country where ESL Gen Z individuals live can impact their language use. They may blend elements of their native language with English, creating a unique linguistic mix or code switching in their tweets. In **Tweet 13**, code-switching plays a significant role in conveying a sense of cultural and linguistic diversity. The tweet begins in English ("That's how @Obacruz said, *Eni let's quickly go and film something like that*"), but then seamlessly switches to a combination of Yoruba and Pidgin English in the latter part ("*Next thing I know, we are in BADAGRY!!* 🤔👊 *Shank ma pa mi na*"). This reflects the speaker's ability to switch between different languages and dialects to express their emotions and experiences effectively. It also adds a personal and relatable touch to the tweet, making it more engaging for a diverse audience who may understand these languages and cultural references.

This observation aligns with the study by Puspita and Ardianto (2024) which demonstrates the relationship between code-switching, language use, and social identity among Gen Z individuals. By adapting their language use to navigate diverse social contexts, Gen Z individuals are able to perform and negotiate their social identity, using language as a key resource to construct and signal their affiliation with specific social groups, communities, or cultures. The findings reveal that Gen Zs employ context-specific code-switching, adapting their language use to navigate diverse social contexts. Multilingualism provides Gen Zs with a rich repertoire of language resources, enabling them to navigate complex social contexts and perform different aspects of their social identity. This study's exploration of code-switching on social media platforms implies that online environments play a crucial role in shaping Gen Z's social identity. Social media provides a space for Gen Zs to perform their social identity, using language as a key resource to construct and negotiate their online presence.

5.2.5. Character Limit on Twitter: The constant evolution of technology and social media platforms introduces new features and communication styles that can influence how ESL Gen Zs communicate on Twitter. The character limit on Twitter, which was historically set at 140 characters and later increased to 280 characters, encourages users to be concise and creative with their messages. This constraint often leads to the use of acronyms, abbreviations, and slang to effectively communicate within the limited space. These linguistic resources help convey information and emotions more efficiently while staying within the character limit. In **Tweet 11**, the character limit on a tweet, typically 140 characters, influences the content and expression of the message. The character limit forces the user to be concise and creative in conveying their message by using humour ‘*bla bla bla*’ and informal language ‘*delulu*’ to engage the audience effectively within the given constraints.

Ultimately, each ESL Gen Z user on Twitter has their own personal preferences and communication style which can be a combination of the above factors. Understanding these influences can provide insights into the language choices and communication patterns of ESL Gen Z individuals on Twitter. This limited space encourages creativity and informality, making slang an ideal choice for conveying complex ideas and emotions efficiently. Similarly, the study by Tufail et al. (2017) on the popularity of slangs among Gen Z individuals on social media supports this idea, suggesting that Twitter’s character limit fosters an environment where slang can thrive, promoting a relaxed and conversational tone characteristic of Gen Z’s online communication.

6. Conclusion

This study examines the communicative features peculiar to the Nigerian ESL Gen Zs on Twitter and identifies the factors that influence the language use of Gen Zs on Twitter. Attention is paid to the five major communicative features peculiar to ESL Generation Zs on Twitter which are; the use of emojis, code-switching, use of slang, use of hashtags, and use of memes. It is observed in the study that slang and memes are most commonly used among this age group while the use of hashtags and code-switching appears less in their tweets. This could be because the use of hashtags among these people is basically for political issues while that of code-switching might be limited because of the many ethnic groups in Nigeria.

The analysis of the data within the four theoretical analytical tools of Lesley Jeffries’ (2010) Critical Stylistics (*equating and contrasting, naming and describing, prioritising, and representing actions/events/states*) exposes the underlying ideologies

(social meaning) in the tweets made by the selected Nigerian Gen Zs on Twitter. For *equating and contrasting*, this tool is designed to analyse how the text draws comparisons or distinctions between two or more elements while the *naming and describing* tool centres on identifying and detailing entities such as individuals, locations, objects, and occurrences within the text. For *representing actions/events/states*, the emphasis of this tool lies on analysing how the text portrays actions, events and states of being and for *prioritising*, the emphasis of this tool lies on analysing how the text gives priority to specific information over others. The analysis shows that the communicative features determined the categorisation and interpretation of certain social meanings. Consequently, no tweet is classified under any analytical tools without first accounting for their social meaning.

Furthermore, the constant evolution of technology introduces new features that directly impact how messages are conveyed. Updates like character limitations make this age group maximise their use of slang and memes as they are effective in conveying their nuances. Pop culture and the digital native environment have a heavy impact on this age group which leads to coinages and neologisms that are peculiar to them which are found in their tweets. Also, social identity and social issues foster their language use that is easily understood by Nigerian Gen Z individuals since they share in the experience which is evident in their use of hashtags.

This study, thus, shows that each ESL Gen Z user on Twitter has their own personal preferences and communication style which can be a combination of the above factors. In other words, their language use on Twitter is significantly shaped by a dynamic of convergence of factors, including the constraints of character limits, the influence of social issues, the performance of social identity, the presence of pop culture, and the affordances of digital nativity. Understanding these influences can provide insights into the communication patterns and linguistic choices of Nigerian ESL Gen Zs on Twitter. Subsequent research endeavours could explore more extensive sample sizes encompassing both EFL and ENL Generation Z individuals, as well as other age cohorts such as Gen Alphas or Millennials. These studies might delve into the analysis of language in banter tweets and offer additional insights into the linguistic patterns exhibited by Generation Z on various social media platforms.

References

1. Ahmed, H. A. (2022) Critical stylistics vs critical discourse analysis: A general review of the two main critical approaches to language studies. *Social Science Journal* 12(2), 6791–6801.

2. Alharthi, M., Bown, A., & Pullen, D. (2020) The use of media platforms to enhance vocabulary development in learning a new language: A review of the literature. *Arab World English Journal (AWEJ)* (6), 318–331.
3. Anderson, S. (2011) “The Twitter toolbox for educators”. *Teacher Librarian; Bowie* 39 (1), 27–30.
4. Boyd, D. M. & Ellison, N. B. (2007) Social network sites: Definitions, history and scholarship. *Journal of Computer: Mediated Communication* 13(1), 210–230.
5. Cilliers, E. J. (2017) The challenge of teaching Generation Z. *International Journal of Social Sciences*, 3(1), 188-198. <https://doi.org/10.20319/pijss.2017.31.188198> [Accessed 27th December 2024].
6. Hajare, R. A. (2023) Slang language and generation ‘Z’: A sociolinguistic study. *International Journal of Current Science* 13(1), 739–743.
7. Ivenz, P. & Polakova, P. (2024) Gen Z students and their perceptions of technology in the process second language acquisition based on the language proficiency level. *Arab World English Journal (AWEJ)*, 15(3), 3-17. <https://dx.doi.org/10.24093/awej/vol15no3.1> [Accessed 27th December 2024].
8. Jeresano, E. M., & Carretero, M. D. (2022) Digital culture and social media slang of Gen Z. *United International Journal for Research & Technology* 3(4), 11–25.
9. Jeffries, L. (2010) *Critical Stylistics: The Power of English*. Palgrave Macmillan.
10. Jeffries, L. (2014) Critical Stylistics. In M. Burke (Ed.) *The Routledge Handbook of Stylistics*. Abingdon, Oxon, pp. 408–420.
11. Jeffries, L. (2015). Textual meaning and its place in a theory of language. *Topics in Linguistics* 15(1), 1–10.
12. Juli, A., Social, M. & Esti, A. (2024) Comparison of slang in millennials and Gen Z: A semantic analysis in the context of linguistic learning. *Semantik: Jurnal Riset Ilmu Pendidikan, Bahasa dan Budaya*, 2(3), 206–215. <https://doi.org/10.61132/semantik.v2i3.792> [Accessed 27th December 2024].
13. Mansor, N., & Abd-Rahim, N. (2017) “Instagram in ESL classroom”. *Man in India* 97(20), 107–114.
14. Mak, B., & Coniam, D. (2008) Using Wikis to enhance and develop writing skills among Secondary School Students in Hong Kong. *System* 36, 437–455.
15. Maqbool, S., Ismail, S. A., & Maqbool, S. (2020) Language learning strategies for Gen Z ESL learners as digital natives. *Universal Journal of Education Research* 8(8), 3439–3448.
16. Meliani, P. E., Ratminingsih, N. M., & Mahendrayana, G. (2021) Code-mixing as a language style in communication through social media Twitter. *Journal of English Language Education* 4(2), 1–11.
17. Obasi, J. C., & Elike, V. E. (2023) Representation of power relations in Twitter feud between the US and Iranian politicians after the killing of Qasem Soleimani. *Howard Journal of Communication*, 34 (5), 477–499.

18. Ononye, C. F., Esan, O. I., & Yunana, A. (2021) Participant's roles and cognitive relations in Niger Delta conflict news discourse. *Sage Open*, 11(2), 1–10.
19. Puspita, G. V. & Ardianto, A. (2024) Code-switching and slang: An analysis of language dynamics in the everyday lives of Generation Z. *Linguistics Initiative* 4(1), 75–87. <https://doi.org/10.53696/27753719.41127> [Accessed 27th December 2024].
20. Seemiler, C., & Grace, M. (2017) Generation Z: Educating and engaging the next generation of students. *About Campus* 22 (3), 21–26. <https://doi.org/10.1002/abc.21293> [Accessed 27th December 2024].
21. Shruthi, S., Aravind, B. R., & Mathivysali, M. L. (2024) Quantitative research on Gen Z slang terms for a diverse group of people. *Emerging Trends in Languages (ETL)* 1(1), 24–31.
22. Telaumbanua, Y. A., Zentrato, N. E. V., Nazara, B. T., Harefa, E. C., & Harefa, A. (2024) Analyzing the language style of Generation Z teenagers in their Instagram posts. *Journal of English Language Teaching and Literature (JELITA)*, 5(2), 2721–1916 <https://doi.org/10.56185/jelita.v5i2.790> [Accessed 28th December 2024].
23. Tufail, Asgher, & Ali, I. (2024) Deciphering the digital vernacular: A study of Generation Z slang on social media platforms. *Pakistan Languages and Humanities Review* 8(2), 835–847. [https://doi.org/10.47205/plhr.2024\(8-11\)75](https://doi.org/10.47205/plhr.2024(8-11)75). [Accessed 28th December 2024].
24. Yusuf, Y. Q., Fata, I. A. & Aini, R. (2022) 'Gotchuu!': The use of slang in social media by Generation Z. *LiNGUA* 17 (2), 167–174.

Џејн Чинело Обаси

Универзитет Нигерије

Одсјек за студије енглеског језика и књижевности

Чинење Мери Обаси

Универзитет Нигерије

Одсјек за студије енглеског језика и књижевности

КОМУНИКАТИВНА ОБИЉЕЖЈА ОДАБРАНИХ ПРИМЈЕРА УПОТРЕБЕ ЈЕЗИКА НА ТВИТЕРУ ГЕНЕРАЦИЈЕ „З” ИЗ НИГЕРИЈЕ КОЈОЈ ЈЕ ЕНГЛЕСКИ ДРУГИ ЈЕЗИК

Резиме

Разнолике студије понашања генерације „З” тичу се многих друштвених мрежа, али се много мање пажње поклања Твитеру (однедавно мрежа Икс), као мјесту на коме се објављују микроблогови (концизни текстуални садржај као реакција на неку актуелну друштвену тему или одговор на нечији став). Ова студија попуњава ту празнину тако што испитује разнолика комуникативна обиљежја и факторе

који утичу на употребу језика одабраних појединаца генерације „3” којима је енглески други језик на Твитеру. Намјерно смо одабрали пет популарних медијских личности генерације „3” у Нигерији (Ениолува Адеолува, Рину Одуала, Емека Нвагбараока, Хаува Лавал и Абдулсалам Идрис) који представљају огледну групу. Приликом обраде података примијенили смо квалитативну методу у комбинацији са аналитичком која проистиче из принципа наведених у публикацији *Теоретски оквир критичке стилистике: набрајање и описивање, представљање радњи/ догађаја/стања, изједначавање и супротстављање те успостављање приоритета* Леслија Џефриза (2010). Иако у датом случају постоји неколико утицајних личности на Твитеру, узорак се бави онима који су Нигеријци, старости од 18 до 26 година, те активни корисници Твитера. Но, то је узорак за ову студију. На основу резултата студије, пет комуникативних обиљежја које често користе појединци генерације „3” којима је енглески други језик јесу: емотикони, сленг, мимови (графичке анимације), обиљежавање теме или садржаја, те промјене језичког регистра. Међу поменутима, сленг и мимови чешћи су од посљедња два. У том погледу, ова студија показује да на наведена комуникативна обиљежја дате групе утиче сложени колоплет фактора, укључујући ограничење броја словних мјеста, друштвена питања, друштвени идентитет, поп културу, те сналажење у дигиталном окружењу, што напосљетку обликује њихову јединствену праксу и идентитете у електронској комуникацији.

► **Кључне ријечи:** енглески као други језик, генерација „3”, језик, Твитер (Икс), сленг, мимови.

Preuzeto: 30. 5. 2024.
Korekcije: 21. 12. 2024.
Prihvaćeno: 6. 1. 2025.

Jana Kucharová
University of Economics Bratislava
Faculty of Applied Languages
Department of German Language

Ingrid Kunovská
University of Economics Bratislava
Faculty of Applied Languages
Department of German Language Bratislava

Eva Stradiotová
University of Economics Bratislava
Faculty of Applied Languages
Department of English Language

Radoslav Štefancík¹
University of Economics Bratislava
Faculty of Applied Languages
Department of Intercultural Communication

DEVELOPING LISTENING COMPREHENSION THROUGH PODCASTS IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING

Abstract: This paper aims to present one of the possibilities of developing listening comprehension with the help of modern media – the podcast – in the process of teaching and acquiring a foreign language. Two main scientific methods were used: experiment and questionnaire. The experiment aimed to prove that using podcasts in teaching the German language positively affected students' listening skills. We used the questionnaire to collect data about the opinions, experiences, and attitudes of students from the experimental group about using podcasts in the educational process. The target group consisted of 196 second-year bachelor students from the University of Economics in Bratislava, who took a three-semester course of vocational German. Compared to traditional teaching, we find that podcasting is an effective tool for learning foreign languages. However, students

¹ radoslav.stefancik@euba.sk.

must be appropriately motivated for self-study because if they do not approach learning via podcasts with a higher level of motivation, this form does not deliver the expected goals. The students who used podcasts to supplement instruction improved their listening comprehension skills. The podcast can improve the identification of the meaning of words whose spelling and pronunciation are different. Podcasts can help to understand the content of spoken text and to gain an overall understanding of spoken words. However, as we will subsequently show in our paper, the students' motivation to learn foreign languages is important. Podcasts can improve foreign language competencies, but the student must approach learning responsibly and prepare for classes regularly.

Keywords: *podcast, listening, foreign language, learning, teaching.*

1. Introduction

Listening comprehension is one of the basic skills of mastering a foreign language (Stefancik & Stradiotová, 2020). Its lack of proficiency can be one of the main causes of misunderstandings in target language conversations. Therefore, it is important to integrate listening into the teaching process (Vandergrift, 1997). Acquiring and developing this skill is a demanding process that requires attention from both the teacher and learners. It is one of the receptive communicative language skills. Its basic function is not the production of linguistic content but its perception, reception, and processing. It is an activity in which the learner has to work with foreign language content and be able to carry out several activities at the same time - to identify and differentiate the wording of the text heard, to identify the different sounds, to assign the correct meaning to the individual sound units, and at the same time to accept the different tempo, rhythm, and melody of the speech, as well as possible deviations, accents, or dialect of the text heard. The heard content of the text must be decoded, processed, and stored, which enables the text to be correctly understood and further interpreted in the communication process. Listening comprehension thus forms the basis for the development of productive skills, namely speaking and writing.

The use of modern technologies is transforming traditional forms of education and opening up new possibilities for both teachers and students (Abdous et al, 2009). For this reason, several studies have been carried out on the relationship between the use of new technical and technological tools and education, including the teaching of foreign languages (Sysoyev & Evstigneev, 2015). One way in which modern technology can be useful in foreign language learning is by improving pronunciation (Fouz-Gonzales, 2019), developing listening skills (Şendağ et al., 2018), or expanding

vocabulary in a foreign language (Dmytriieva, 2018). The text aims to present the possibilities of using modern technologies in second foreign language teaching in a Slovak university, which places a great emphasis on education in foreign languages. Modern technologies proved to be indispensable in distance teaching, which was implemented in many countries during the COVID-19 pandemic (Dere & Akkaya, 2022). Thanks to the development of modern technology, this approach to teaching listening and speaking in foreign languages quickly became popular (Dmytriieva, 2018). Here, we focus on the use of the podcast as a modern means of improving listening comprehension. We explain how a podcast can be incorporated in the teaching process, what possibilities a podcast offers, and how traditional foreign language teaching differs from teaching with a podcast.

2. Literature review

Listening is considered a crucial skill which is necessary for understanding a foreign language (Wang & MacIntyre, 2021; Halone et al., 1998). It is defined as a multidimensional construct that consists of complex processes that can be effective (motivation to participate in communication), behavioural (feedback through verbal and nonverbal responses), and cognitive (participation, comprehension, reception, and interpretation of content and relational messages). Listening has an important place in foreign language teaching because it enables learners to improve oral communication (Micic & Cajka, 2013; Retnawati, 2019). Listening comprehension can be seen as the foundation for knowledge acquisition and academic achievement (Marx, Heppert & Henschel, 2017).

Stradiotová et al. (2018:pp.141–156) draw attention to the distinction between the following types of listening:

1. Distinctive listening - is an instrumental type of listening that is primarily physiological and occurs mostly in the receptive phase of the listening process. In this phase, we are engaged in listening and monitoring the environment to isolate certain auditory or visual stimuli. For example, we may focus our listening on a particular part of the sidewalk, yard, etc., to see if we are in danger (Hargie, 2011:p.185). This is a basic form of listening that is the foundation for other types of listening. According to Wolvin & Coakley (1993:pp. 18–19), this type of listening can be improved upon.

2. Informational listening - the goal of this type of listening is to understand and retain information. It is non-evaluative and common in teaching and learning contexts. For example, we use it when we listen to messages, meetings at work, taking instructions, etc.

3. Critical Listening - the goal of critical listening is to analyse or evaluate a message based on information presented orally and information that can be inferred from the context.

4. Empathic listening - this type of listening is the most challenging form of listening because it is about the speaker's thoughts and feelings.

In the context of foreign language teaching, listening comprehension is understood as a skill integrating communicative activities and strategies that enable the foreign-language user to understand spoken language. Within the framework of communicative language skills, it belongs, together with reading comprehension, to the so-called receptive skills, as its primary nature is to receive ready-made language content and work with it (Kucharová, 2015; Mohamed, 2018; Underwood, 1989). Hantschel et al. (2013:pp.24–25) formulate several specific characteristics of listening: we cannot control what we hear; the “fleetingness”, the transience of what is heard; immediacy, directness of what is heard. Reception is an uncontrollable, unguided process; the parallel course of several cognitive processes (decoding, reduction, storage, anticipation, hypothesis formation, and their verification and verification or modification); the language is spontaneous, it depends on the speaker's momentary situation, the sentence structure is simple, and listening is accompanied by sounds from the immediate environment.

The literature usually distinguishes between two forms of listening in the context of foreign language learning. Polomská (2013:p.6) mentions so-called extensive listening, which aims at the overall comprehension of the spoken text. It is usually of a longer format and contains a more challenging vocabulary. The listener, therefore, needs to be focused only on listening. During the listening process, the learner does not try to catch a particular piece of information, word, or phrase in the recording. Such listening comprehension can be mediated by an audio recording, a video, or the teacher reading the text. It can be said that this is general listening. The second type of listening comprehension is called intensive listening, where the listener focuses on a specific piece of information, part of an audio recording, or the grammatical, lexical, or phonological form of a word. The recording should be shorter and repeated several times. It contains more specific information for the listener to pick up. Thus, in this case, it is detailed or selective listening, which aims at a detailed understanding of the text heard or some specific information from it.

In the process of developing listening skills, it is important to use the right strategies to facilitate language learning and thus expedite effective listening training. One important strategy is to work with authentic texts (Erben, Ban & Castaneda, 2009; Nadhianty & Purnomo, 2020). Authentic texts represent a means of acquiring a foreign language, and culture of the target language. They are learning materials

that are not artificially created for specific methodological purposes. Unlike didactic texts, they have the property of fulfilling a socio-cultural purpose in the community of speakers from which the text originates. As Civegna (2005:pp.168–172) states, texts originate from the linguistic community in which the language is used as a mother tongue and completely reflect the relations between the original creators of the text and their environment. The notion of authenticity is particularly important in foreign language acquisition. Its role in foreign language teaching is defined by Edelhoff (1985), who claims that the term authentic is often used synonymously with the terms such as documentary, real, and genuine. It is meant to be the opposite of the notion of created, manufactured, and artificial. He also stresses that for the selection of language rules and communicative stimuli in foreign language teaching, the notion of authenticity serves as a precept to use texts created or spoken by native speakers, not those created or produced specifically for language teaching. Texts should be authentic to make language teaching in schools as close as possible to everyday communicative situations, i.e. to bring it closer to the practical use of language in everyday life. Brünner (2009) emphasises this fact when he says that in foreign language classes, it is necessary to create communicative situations that enable learners to have authentic conversations. Such authentic language communication can prepare students for relevant everyday situations.

A wide range of possibilities for the use of authentic materials (listening comprehension of authentic texts) is offered by modern media, especially the Internet, which has become a direct means of education at all levels of schools in recent times, mostly during the Covid-19 pandemic, and which has also made accessible completely new perspectives for the teaching of foreign languages. The media provides written and spoken authentic language. Especially the Internet, thanks to its communication possibilities, opens up completely new possibilities in intercultural language teaching (Kunovská, 2015; Abdulrahman, T. et al., 2018; Hense, J., Bernd, M. 2021, Goldman, T. 2018). New media also enable communicative interaction. This interaction is between the medium and the recipient and can have a positive impact on both language and intercultural learning. Thus, one of the basic characteristics of new media is interactivity, and these interactive communicative situations are of great value for foreign language learning. Bosenius and Donnerstag (2004) add that electronic media have a didactically justified function in foreign language teaching - they convey that foreign language acquisition is supported by an appropriate media share. In the same way, electronic forms of communication such as email or chat represent important communicative situations and create an important target area for foreign language learning. According to Kolečani Lenčová, Kováčová & Tomášková (2018, p. 148), one of the many advantages of modern media is the continuous availability of digital

content for both teachers and learners, mainly due to the constant development of new technologies, computers, and smartphones. Freudenstein (2007) adds that new modern media prepare foreign language learners for the demands of contemporary society, for the development of communicative language skills, but also for the development of skills such as problem-solving, teamwork, and critical thinking, which are related to everyday life and the world of work. For this reason, forms of communication are also a topic in foreign language didactics, so that, for example, e-mail, chat, or videoconferencing are used to support the development of receptive and productive skills. This enables the process of foreign language learning in the classroom to be linked to the everyday and professional world.

In this study, we focus on one of the possibilities of using modern media with authentic material – podcasts - for listening comprehension training. The term podcast dates back to 2004 and it first appeared in an article in the newspaper *The Guardian* (Hammersley, 2004). The word itself originated from a combination of the words iPod and broadcast = podcast. The term is now used to refer to any type of recorded audio or video whose content is made available to a larger audience and is stored on personal or portable devices (offline) for discrete use (Gnauer & Huttel, 2016).

A podcast can be created using any digital recording device, such as a portable MP3 player. Episodes are usually recorded in mp3 format, the size of which is compatible and suitable for a podcast. But this format is not the only one used in podcasts. Other formats are e.g. M4A/AAC (Advanced Audio Coding), WAV (Windows Wave), WMA (Windows Audio Media), and FLAC (Free Lossless Audio Codec) (Tan & Mong, 2006).

Kay (2012) lists 4 ways of using podcasts in teaching:

1. Lecture-based podcasts - contain recordings of lectures learners can access before, after, or instead of the lecture.
2. Extended Presentation podcasts - refers to presentations and materials for presentations with voice-over commentary.
3. Supplemental podcasts, which are designed to support traditional classroom or learning group instruction. They offer supplemental materials, including real-world examples, summaries of lessons, or textbook chapters. This is the way, of using the podcast in education, we applied in the experiment whose implementation and results we present in the following sections of this study.
4. Worked examples are particularly suited to provide video that explains specific problems or applications for which students need guidance.

Pelet (2013) recognises the following main instructional approaches that involve podcasts:

1. Receptive viewing - is the most common use of podcasts in teaching. It provides information to learners who can process it at a time that suits them. The disadvantage of this approach is that it's a passive activity.

2. Problem-solving - the aim is to provide information to the learners, but unlike the first approach, an objective that relates to solving certain exercises and problems is set.

3. Creative use of podcasts - this is an approach in which the creation of podcasts itself becomes a teaching strategy. This approach aims to encourage learners to explore, collaborate, and present their achievements.

According to Ramirez (2011), audio podcasts can be used in the classroom or a learning group in both productive and receptive domains to practice listening comprehension and to acquire communication skills in a foreign language. The most important advantages of podcasts compared to traditional audio texts can be summarised under the following headings:

1. Audio material authenticity
2. Text topicality
3. Motivation
4. Ease of use
5. Support for autonomous learning

Ramirez (2011) also adds that podcasts have many advantages for foreign language learning in the classroom or learning groups and outside the classroom. However, their rampant abundance on the Internet makes it difficult for teachers to choose. For this reason, when selecting them and using them in the classroom, consideration should be given to selecting podcasts from appropriate sources so that they truly serve the purpose of listening comprehension practice and acquiring communication skills in a foreign language.

Stork (2012) ranks mobile learning (m-learning) among the many advantages of podcasts and their possible use in foreign language teaching. This is a cumulative term for all teaching and learning processes that take place with the support of electronic devices, and in which learners are no longer tied to specific locations explicitly designed for learning. Podcasts can be accessed over the Internet not only via a computer but also via mobile devices such as MP3 players or mobile phones, which learners carry with them anyway.

3. Methods

We focused on the impact of the use of the web application podcast on the development of listening comprehension, speaking skills and on students' motivation to study a foreign language more extensively. In the research, we compared the

traditional methods of foreign language teaching with teaching supported by podcasts. The research was carried out in 2021-2022. In this study, we present the results of the research on teaching the German language with the support of using podcasts.

3.1 Instrument

We used the quantitative methods: experiment and questionnaire. The experiment aimed to demonstrate if the use of podcasts in teaching the German language had a positive effect on students' listening skills. We used the questionnaire to collect data about the opinions, experiences, and attitudes of students from the experimental group about using podcasts in the educational process. To analyse the data we used the Statistical Package for Social Science (SPSS) programme.

3.2 Participants

The target group consisted of 196 second-year bachelor students from the University of Economics in Bratislava who took a three-semester course of vocational German. The respondents were divided into 5 experimental and 5 control groups. We labelled the experimental groups with a number and the letter e (1e, 2e, 3e, 4e, 5e). The control groups were marked with a number and the letter c (1c, 2c, 3c, 4c, 5c). The research was carried out in the summer semester. The students in the experimental groups worked every week during the 2021/2022 summer semester on assignments published on the Podbean platform, which was created for this purpose.

In Table 1. we briefly present the basic characteristics of the experimental and control groups.

Table 1 Basic characteristics of the experimental and control groups

Characteristic	Experimental group	Control group
number of students:	98	98
number of groups:	5	5
male:	38	39
female:	60	59
year of study:	second	second
semester:	summer semester	summer semester
degree:	Bachelor's degree	Bachelor's degree

3.3 Data Collecting Technique

The researchers obtained data from the experimental and control groups. The respondents did a pre-test aimed at listening comprehension at the beginning of the summer semester and a post-test, which, like the pre-test, focused on listening comprehension, and was carried out at the end of the summer semester. The tests consisted of 16 tasks. The highest score a student could achieve was 32 points.

4. Results and discussion

Based on the research, we can argue that the use of modern technology in teaching, such as podcasts, can make foreign language learning more attractive for students. Thus, podcasts are an important didactic tool and great support to modernise existing teaching approaches (Chacon & Perer, 2011).

Since we decided to use Podbean, which was free, we had to keep the written part of the tasks fairly limited in the extent. The tasks, therefore, had to be formulated as concisely as possible. During the summer semester, the students had to listen to 10 audio recordings and complete assignments related to listening. The worked-out assignments were subsequently analysed during the seminars. The recordings on the podcast served as supplementary study materials aimed to help students practice their listening skills.

The pre-test aimed to assess the level of the language skill listening comprehension at the beginning of the experiment. In the 12th week of the semester, the experimental and control groups took a post-test. The post-test aimed to check the listening comprehension progress. In Tables 2a and 2b we can see what results the respondents achieved in the pre-test.

In Tables 3a and 3b we can see the analysis of the data presented in Tables 2a and 2b. It is clear that at the beginning of the research, both groups (experimental and control) had approximately the same level of listening comprehension skills. Based on the statistical analysis of data we collected from the results the respondents obtained in the pre-test, we found that the respondents in the experimental groups achieved a slightly higher mean (19.84) compared to the control groups (19.62). This implies that the participants in the experimental groups scored slightly better on average in the listening pre-test compared to the participants in the control groups. The median values are the same for the experimental and control groups (20). This indicates that the mean performance in both groups is the same. The modus for both groups is 19. This means that 19 is the most frequent score in both the experimental and

Table 2a Pre-test results in the experimental groups

1e	29	19	18	15	12	16	28	27	27	25	14	20	21	21	23	17	13	25	22	26
2e	25	17	12	30	24	22	13	15	17	15	23	23	20	22	13	24	19	17	20	-
3e	22	12	13	14	16	21	20	22	25	19	30	21	20	15	23	19	23	17	22	-
4e	17	19	21	14	15	8	19	27	21	20	19	15	12	22	27	13	19	21	23	24
5e	25	17	18	19	25	15	28	17	22	14	19	23	27	16	21	25	16	28	15	16

Table 2b Pre-test results in the control groups

1c	22	8	21	12	13	16	28	25	26	27	13	17	26	23	22	15	12	26	20	27
2c	25	22	26	8	21	15	19	16	13	18	26	20	19	21	17	21	16	22	21	-
3c	28	11	7	22	21	0	27	28	15	18	21	22	19	17	20	18	27	19	24	-
4c	17	28	16	12	19	24	15	25	20	24	17	19	14	15	23	21	18	22	16	25
5c	12	19	21	17	20	27	25	16	23	19	13	24	27	17	20	23	20	19	25	17

control groups. The standard deviation, which measures the variance of the scores, shows that the control groups had a higher standard deviation (5.32) compared to the experimental groups (4.80). This indicates that the scores in the control groups were more spread out. In other words, while the mean indicates a slightly higher average score in the experimental groups, the median and the mode are similar for the experimental and control groups. The control groups had a higher standard deviation, indicating greater variability in scores compared to the experimental groups.

Table 3a Pre-test analysis results in the experimental groups

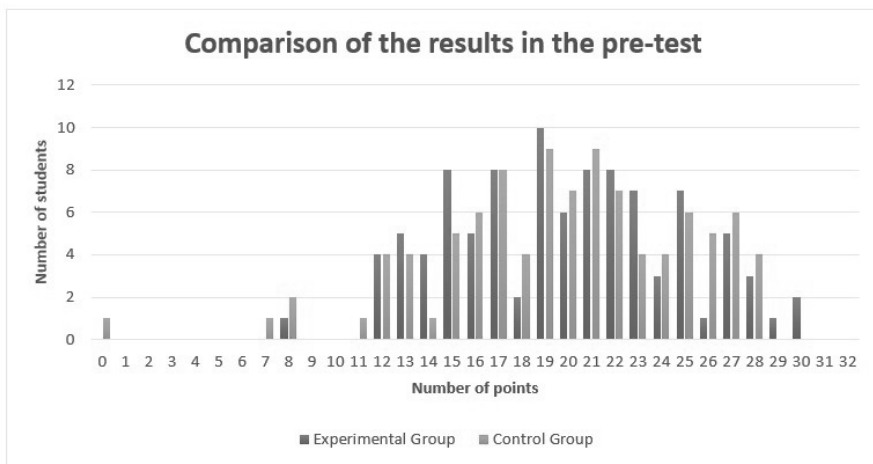
experimental groups	number of students	M (mean)	Median	Mode	SD	worst result in points	best result in points
1e	20	20,9	21	27	5,29	12	29
2e	19	19,52	20	17	4,82	12	30
3e	19	19,68	20	22	4,45	12	30
4e	20	18,80	19	19	4,90	8	27
5e	20	20,30	19	25	4,71	14	28
All groups	98	19,84	20	19	4,80		

Table 3b Pre-test analysis results in the control groups

control groups	number of students	M (mean)	Median	Mode	SD	worst result in points	best result in points
1c	20	19,95	21,5	26	6,21	8	28
2c	19	19,3	20	21	4,49	8	26
3c	19	19,15	20	28	7,19	0	28
4c	20	19,5	19	17	4,36	12	28
5c	20	20,2	20	19	4,23	12	27
All groups	98	19,62	20	19	5,32		

In Figure 1, we can see the difference in results respondents achieved in the pre-test in both groups, experimental and control. It is a comparison of the scores achieved by the respondents who take part in the pre-test. The abbreviation EG stands for experimental groups and the abbreviation CG stands for control groups.

Figure 1 Pre-test results comparison of the experimental and control groups.



Tables 4a and 4b present the results of the post-test in the experimental and control groups. At this point, it should be noted that the students in the experimental group wrote the post-test after completing ten training recordings with tasks made available sequentially on the aforementioned podcast. The students in the control group were trained only in the traditional way during the semester, without the additional listening training exercises posted on the podcast.

At the end of the experiment, both experimental and control groups carried out a post-test. In Tables 5a and 5b we present the data we obtained from the final listening test and their analysis. Based on the data analysis, we found that the experimental groups scored a higher mean (21.53) compared to the control groups (19.9). This implies that the respondents in the experimental groups scored higher on average in the listening test compared to the respondents in the control groups. The median values are similar for both groups (21.5 for the experimental groups and 20 for the control groups). The median is less affected by extreme values, and in this case, it suggests that the mean performance in the groups is similar. The mode for the experimental groups is 25, while for the control groups, it is 19. This indicates that the most common score in the experimental groups was 25, while in the control groups, it was 19. The standard deviation, which measures the variance of the scores, shows that the control groups had a slightly higher standard deviation (5.17) compared to the experimental groups (4.84). This suggests that the scores in the control groups are slightly more dispersed. Overall, the experimental groups performed better on average on the final listening test, as evidenced by the

Table 4a *Post-test results in the experimental groups*

1e	25	23	24	19	17	17	28	26	27	22	18	22	21	26	21	12	17	24	20	25
2e	19	21	28	32	29	25	15	14	21	23	25	22	27	11	18	25	18	16	29	-
3e	25	21	15	21	12	28	30	24	19	26	29	18	23	14	26	21	15	18	21	-
4e	25	14	23	18	21	15	22	29	24	19	18	27	24	19	25	17	20	23	25	17
5e	29	15	20	30	23	13	27	17	28	16	25	17	19	17	25	22	14	27	20	23

Table 4b *Post-test results in the control groups*

1c	21	12	23	17	19	0	27	21	19	23	15	18	24	29	21	19	17	26	21	25
2c	21	17	27	10	18	14	19	13	17	23	28	16	21	23	19	24	19	19	25	-
3c	27	14	12	23	19	10	28	29	17	20	20	25	18	19	23	19	23	21	23	-
4c	17	27	18	0	17	23	13	27	22	26	18	16	17	16	25	19	19	24	18	23
5c	14	21	20	19	18	28	27	18	20	19	15	22	23	16	23	21	22	20	24	16

higher mean. The mode also indicates a different pattern of the most frequently occurring scores between the experimental and control groups. The median values are close, indicating that the mean performance is similar, and the standard deviation indicates slightly more variability in the control groups' results.

Table 5a.
Post-test results analysis in the experimental groups

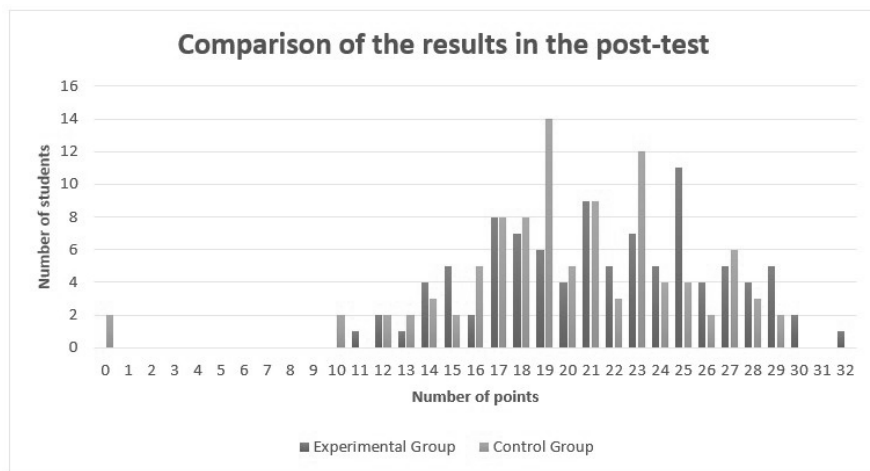
experimental groups	number of students	M (mean)	Median	Mode	SD	worst result in points	best result in points
1e	20,00	21,70	22,00	17,00	4,13	12,00	28,00
2e	19,00	22,00	22,00	25,00	5,77	11,00	32,00
3e	19,00	21,36	21,00	21,00	5,24	12,00	30,00
4e	20,00	21,25	21,50	25,00	4,09	14,00	30,00
5e	20,00	21,35	21,00	17,00	5,29	08,00	30,00
All groups	98,00	21,53	21,50	25,00	4,84		

Table 5b.
Post-test results analysis in the control groups

control groups	number of students	M (mean)	Median	Mode	SD	worst result in points	best result in points
1c	20,00	19,85	21,00	21,00	6,25	0,00	28,00
2c	19,00	19,63	19,00	19,00	4,70	10,00	28,00
3c	19,00	20,52	20,00	23,00	5,09	14,00	28,00
4c	20,00	19,25	18,50	17,00	6,10	0,00	28,00
5c	20	20,3	20	20	3,69	14	28
All groups	98	19,9	20	19	5,17		

In Figure 2, we can see the difference in results achieved by the respondents. This is a comparison of the scores achieved by the respondents in the final testing.

Figure 2 *Final test results comparison of the experimental and control groups.*



After comparing the achieved results by both groups, we can conclude that the experimental groups achieved better results than the control groups. This is because of the many advantages of podcasts, which were used in the experiment as a supplement to traditional teaching. However, the questionnaire responses, which were taken along with the post-test by the respondents in the experimental groups, showed that many students, despite the unlimited availability of the podcast, did not use this medium sufficiently. Listening to the recordings for each assignment was not limited, i.e. students could listen to the uploaded audio posts as many times as they needed. The recordings were available throughout the research. The respondents' answers showed that students mostly listened to each recording only once or twice and then carried out the tasks.

Based on the findings according to the results of the tests and questionnaires, we can state the following:

1. All groups, both experimental and control, consisted of students randomly assigned to groups. This increases the likelihood of obtaining data and results that correspond to their real-life level of proficiency in German as a second foreign language, as well as to the students' ability to use foreign language knowledge adequately in completing the assignments in the tasks of our project.
2. The lower level of foreign language proficiency as well as the heterogeneity of the groups may make students less motivated to regularly and proactively include listening comprehension in a foreign language in their foreign language learning activities than in the case of B2 and C1 proficiency.
3. We consider it important to note that when completing the tasks, students focused more on the content correctness of their answers than on the form, grammatical, and stylistic level of their answers. The reason for this approach may

be a lower level of proficiency in the second foreign language, which was particularly noticeable in the answers in which it was necessary to formulate their sentences and statements. These findings signal the need to work on the development of writing skills in a foreign language during lessons.

4. Listening comprehension in a foreign language is a rather demanding competence, the acquisition of which requires both mastery of basic grammar and vocabulary appropriate to the level. Regular training in this competence is equally important. Students gradually get rid of the feeling of uncertainty and nervousness often associated with listening to a text in a foreign language.

5. Teachers should regularly incorporate listening comprehension into foreign language teaching to motivate students to engage in these types of learning activities. Students have expressed positive attitudes towards the inclusion of such activities in the teaching process, especially in terms of increasing their motivation to learn a foreign language as well as a form of self-monitoring. Students perceived audio recordings as suitable supplementary study material. The current media environment and the possibilities of obtaining authentic recordings in a foreign language are available to every student at any time and repeatedly. These are the facts both teachers and students should make use of more often.

However, we can conclude that using the recordings posted on the podcast certainly contributes to the gradual improvement of receptive communicative language skills. After analysing the gathered data, we claim that the rate of improving language skill listening in the experimental group is certainly influenced by the uploaded audio recordings themselves and the types of tasks students were asked to carry out. Other authors (Šendaž et al., 2018) who investigated the effectiveness of podcasts in foreign language learning came to similar conclusions. If podcasts are to be effective, the strategy for using them must be set up correctly. That is, listen to podcasts regularly, several times in a row, then discuss the content and become familiar with the meanings of unfamiliar terms. Although the use of podcasts brings a higher degree of innovation to the classroom (Nurkhamitov & Gerkina, 2017), to which students respond positively, the use of podcasts must not become a stereotypical activity. Stereotypical methods can decrease overall student performance. For this reason, we could discuss involving students in the preparation of their podcasts so that they practice not only listening but also speaking.

Research has shown that students who used podcasts as a supplement to instruction improved their listening comprehension skills. The podcast can improve the ability to differentiate between words with a similar spelling and pronunciation. Podcasts can help to understand the content of the spoken text and to gain an overall understanding of the spoken word.

5. Conclusions

This study aimed to present one of the possibilities of developing receptive language listening skills in the teaching of German as a second foreign language at the University of Economics in Bratislava. We offered students the opportunity to improve their language listening skills through recordings and tasks published on a podcast. Research results show that this form can also be an effective supplement to foreign language teaching. However, it requires even more comprehensive research, and deeper analysis of other factors influencing students' achievement in pre-tests and post-tests, as well as in individual sub-tasks. This research opens the way for even greater motivation for students to use modern media in learning, thus developing their media competence in addition to their communicative language skills. In addition, it is important to lead students to learner autonomy, so that students regulate their learning process and become more independent, which also gives the teacher a new role in a whole new dimension - the teacher becomes a guide in the students' learning journey. The research results opened up several topics focusing on different aspects of foreign language teaching in a non-philological college. In particular, we consider it important to address the question of how to avoid stereotypes in the use of podcasts and explore the possibilities of involving students in the production of their podcasts in a foreign language.

References

1. Abdous, M., Camarena, M. M. & Facer, B. R. (2009) MALL Technology: Use of academic podcasting in the foreign language classroom. *ReCALL*, 21 (1), 76–95. DOI: 10.1017/S0958344009000020
2. Abdulrahman, T., Basalama, N., & Widodo, M. R. (2018) The Impact of Podcasts on EFL Students' Listening Comprehension. *International Journal of Language Education*, 2 (2), 23–33.
3. Bosenius, P. & Donnerstag, J. (2004) *Interaktive Medien und Fremdsprachenlernen*. Band 17. Frankfurt am Main, Peter Lang.
4. Brünner, I. (2009) *Gehirngerechtes Lernen mit digitalen Medien. Ein Unterrichtskonzept für den integrativen DaF-Unterricht*. München, IUDICIUM Verlag.
5. Chacon, C. T. & Perer, M. A. C. (2011) The Podcast as an Innovation for the Teaching of English as a Foreign Language. *Pixel-Bit- Revista De Medios Y Educacion*, 39, 41–54.
6. Civegna, K. (2005) Authentische Texte. In: H.-L. Krechel (ed.) *Mehrsprachiger Fachunterricht in Ländern Europas*. Tübingen, Gunter Narr Verlag, pp. 168–172.
7. Dere, I. & Akkaya, A. C. (2022) Distance Social Studies Courses in the Pandemic Period with the Experiences of Teachers. *Cukurova University Faculty of Education Journal*. 51 (2), 1172–1206. DOI: 10.14812/cuefd.1035594.

8. Dmytriieva, O. (2018) Using Podcasts for Teaching English (Through the Example of "English With Oleseya" Radio English Lessons and Podcasts). *Science and Education*, 2, 161–166.
9. Edelhoff, Ch. (1985) Authentizität im Fremdsprachenunterricht. In: Ch. Edelhoff (ed.) *Authentische Texte im Deutschunterricht*. Ismaning, Max Hueber Verlag, pp. 7–30.
10. Erben, T., Ban, R. & Castaneda, M. (2009) *Teaching English Language Learners through Technology*. London, Routledge. DOI: 10.4324/9780203894422.
11. Fouz-González, J. (2019) Podcast-based pronunciation training: Enhancing FL learners' perception and production of fossilised segmental features. *ReCALL*, 31 (2), 150–169.
12. Freudenstein, R. (2007) Unterrichtsmittel und Medien: Überblick in Lehr- und Lernmaterialien und Unterrichtsmedien. In: K. R. Bausch, H. Christ & H. J. Krumm (Eds), *Handbuch Fremdsprachenunterricht*. Tübingen, Francke, pp. 395–399.
13. Gnaur, D. & Huttel, H. (2016) *Podcasting for Teaching and Learning in Higher Education*. Aalborg, Universitetsforlag.
14. Goldman, T. (2018) The Impact of Podcasts in Education. *Pop Culture Intersections*, 29. https://scholarcommons.scu.edu/engl_176/29 [Accessed 15th July 2024].
15. Halone, K., Cunconan, T. M., Coakley, C. G. & Wolvin, A. D. (1998) Toward the establishment of general dimensions underlying the listening process. *International Journal of Listening*, 12 (1), 12–28. DOI: 10.1080/10904018.1998.10499016.
16. Hantschel, H.-J., Brinitzer, M., Kromer, S., Möller-Frorath, M. & Ros, L. (2013) *DaF unterrichten. Basiswissen Didaktik Deutsch als Fremd- und Zweitsprache*. Stuttgart, Ernst Klett Sprachen GmbH.
17. Hammersley, B. (2004) Audible Revolution. *The Guardian*, 12 February 2004, <https://www.theguardian.com/media/2004/feb/12/broadcasting.digitalmedia> [Accessed 19th July 2024].
18. Hargie, O. (2011) *Skilled interpersonal communication: Research, theory and practice*. 5th edition. London, Routledge.
19. Hense, J. & Bernd, M. (2021) *Podcasts, Microcontent & MOOCs*. Potsdam, Universitätsverlag Potsdam.
20. Kay, R. H. (2012) Exploring the use of video podcasts in education: A comprehensive review of the literature. *Computers in Human Behavior*, 28 (3), 820–831. DOI: 0.1016/j.chb.2012.01.011.
21. Kolečáni Lenčová, I., Kováčová, M. & Tomášková, S. (2018) *Neue Wege im DaF-Unterricht. Bildende Kunst – Spielfilm – digitale Medien*. Nümbrecht, KIRSCH-Verlag.
22. Kunovská, I. (2015) Internet a výučba cudzích jazykov. *Fórum cudzích jazykov*, 7 (4), 33–39.
23. Kucharová, J. (2015) Testovanie receptívnej komunikačnej zručnosti počúvanie s porozumením. In: M. Cýchová (ed.) *Komunikatívne testovanie cudzieho jazyka: jazyková úroveň A1 a A2. Anglický jazyk. Nemecký jazyk. Ruský jazyk*. Bratislava, Národný ústav certifikovaných meraní vzdelávania, pp. 34–56.

24. Marx, A., Heppt, B. & Henschel, S. (2017) Listening comprehension of academic and everyday language in first language and second language students. *Applied Psycholinguistics*, 38 (3), 571–600.
25. Micic, S. & Cajka, Z. (2013) Listening Strategies in Language Learning and their Teaching Practice in Serbia. *Naslede*, 10 (25), 147–159.
26. Mohamed, M. M. K. (2018) Using Audiobooks for Developing Listening Comprehension among Saudi EFL Preparatory Year Students. *Journal of Language Teaching and Research* 9, 64–64. DOI: 10.17507/jltr.0901.08.
27. Nadhianty, A., & Purnomo, A. (2020) Implementatiom podcast and learning video to connecting in distance. *Proceeding International Conference on Islamic Education*, (4). Malang, Universitas Islam Negeri (UIN) Maulana Malik Ibrahim Malang, 24-29.
28. Nurkhamitov, M. R. & Gerkina, N. V. (2017) Using the Technology of Podcasting in Modern Foreign Language Teaching. *Modern Journal of Language Teaching Methods*, 7 (9), 299–302.
29. Pelet, J. E. (2013) *E-Learning 2.0 Technologies and Web Applications in Higher Education, Advances in Higher Education and Professional Development*. Premier reference source. IGI Global. <https://doi.org/10.4018/978-1-4666-4876-0> [Accessed 19th July 2024].
30. Polomská, D. (2013) *Metódy a techniky na rozvíjanie receptívnych komunikačných zručností*. Prešov, MPC.
31. Retnawati, E. (2019) Efforts to support and expand the use of educational technology as a means of delivering learning. *International Journal of Indonesian Education and Teaching (IJJET)* 3, 128–137. DOI: 10.24071/ijiet.v3i1.1725.
32. Ramirez, C. C. Del C. (2011) Neue Medien im DaF-Unterricht: Theorie und Praxis zum Hörverstehenstraining mit Podcasts. *Informationen Deutsch als Fremdsprache*, 38 (1), 36–69. DOI: 10.1515/infodaf-2011-0105.
33. Şendağ, S., Gedik, N. & Toker, S. (2018) Impact of repetitive listening, listening-aid and podcast length on EFL podcast listening. *Computers & Education*, 125, 273–283. DOI: 10.1016/j.compedu.2018.06.019.
34. Stefancik, R. & Stradiotová, E. (2020) Using Web 2.0 Tool Podcast in Teaching Foreign Languages. *Advanced Education*, 7 (14), 46–55. DOI: 10.20535/2410-8286.198209.
35. Stork, A. (2012) Podcasts im Fremdsprachenunterricht – ein Überblick. *Informationen Deutsch als Fremdsprache*, 39 (1), 3-16. DOI: 10.1515/infodaf-2012-0102.
36. Stradiotová, E., Zsapková, E. & Pašková, H. (2018) Počúvanie s porozumením s podporou technológií. In: Kunovská, I. (ed.) *Moderné trendy vo výučbe cudzích jazykov*. Brno, Tribun EU, pp. 141–156.
37. Sysoev, P. V. & Evstigneev, M. N. (2015) Foreign Language Teachers' Competency in Using Information and Communication Technologies. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 200, 157–161. DOI: 10.1016/j.sbspro.2015.08.037.
38. Tan, Y. H. & Mong, K. T. (2006) *Audioblogging and Podcasting in Education*. Ministry of Education.

39. Underwood, M. (1989) *Teaching listening*. New York, Longman.
40. Vandergrift, L. (1997) The Cinderella of Communication Strategies: Reception Strategies in Interactive Listening. *The Modern Language Journal*, 81 (4), 494–505. DOI: 10.1111/j.1540-4781.1997.tb05517.x.
41. Wang, L. & MacIntyre, P. (2021) Second language listening comprehension: The role of anxiety and enjoyment in listening metacognitive awareness. *Studies in Second Language Learning and Teaching*, 11 (4), 491–515. DOI: 10.14746/ssllt.2021.11.4.2.
42. Wolvin, A. D. & Coakley, C. G. (1993) A Listening Taxonomy. In A. D. Wolvin. & C. G. Coakley (eds.), *Perspectives on Listening*. Norwood, N. J., Ablex Publishing Corporation, pp. 15–22.

Јана Кухарова
Економски универзитет у Братислави
Факултет примијењених језика
Одсјек за њемачки језик

Ингрид Куновска
Економски универзитет у Братислави
Факултет примијењених језика
Одсјек за њемачки језик

Ева Страдиотова
Економски универзитет у Братислави
Факултет примијењених језика
Одсјек за енглески језик

Радослав Штефанчик
Економски универзитет у Братислави
Факултет примијењених језика
Одсјек за интеркултурну комуникацију

РАЗВИЈАЊЕ ВЈЕШТИНЕ РАЗУМИЈЕВАЊА ОДСЛУШАНОГ ТЕКСТА КРОЗ ПОДКАСТЕ У НАСТАВИ СТРАНОГ ЈЕЗИКА

Резиме

У овом раду настојимо да представимо једну од могућности развоја вјештине разумијевања одслушаног текста уз помоћ савременог медија – подкаста – у процесу подучавања и усвајања неког страног језика. Користили смо двије главне научне методе: експеримент и упитник. Експериментом је било замишљено да се докаже како кориштење подкаста у настави њемачког језика позитивно утиче на вјештину

слушања код студената. Користили смо упитник да прикупимо податке о мишљењима, искуствима и ставовима експерименталне групе у погледу кориштења подкаста у образовном процесу. Циљну групу чинило је 196 студената друге године додипломских студија Економског универзитета у Братислави (Словачка), који су похађали наставу из њемачког језика струке током три семестра. У поређењу са традиционалном наставом, сматрамо да је употреба подкаста учинковито средство за учење страног језика. Но, потребно је на прави начин мотивисати студенте за процес самосталног учења, с обзиром на то да овај облик, уколико му се не приступи са високом дозом подстицаја, неће донијети очекиване резултате. Студенти који су користили подкасте као додатак настави побољшали су сопствене вјештине разумијевања одслушаног текста. Подкаст може унаприједити идентификацију значења ријечи чији су правопис и изговор различити. Поред тога, подкасти могу помоћи у разумијевању садржаја изговореног текста, те у његовом свеукупном поимању. Међутим, мотивација студената да уче страни језик од изузетне је важности, што се напосљетку види из закључака овог рада. Подкасти могу да унаприједи вјештине кориштења неког страног језика, али обавеза је студената да се према процесу учења односе одговорно и да се редовно спремају за часове.

► *Кључне ријечи:* подкаст, вјештина слушања, страни језик, учење, подучавање.

Preuzeto: 12. 5. 2024.
Korekcije: 8. 12. 2024.
Prihvaćeno: 31. 12. 2024.

Aleksandra Š. Kardoš Stojanović¹
University of Novi Sad, Faculty of Technical Sciences
Department of Fundamental Disciplines

Mira M. Milić
University of Novi Sad, Faculty of Sport and Physical Education
Department of Applied Sports Sciences

Lidija M. Marković
University of Novi Sad, Faculty of Sport and Physical Education
Department of Physical and Health Education

FITNESS TERMS IN ENGLISH AND THEIR ADAPTATION INTO SERBIAN²

Abstract: Having gained enormous popularity since the 1980s, “fitness” has become one of the most widespread words when used in relation to physical exercise, beneficial for both physical and mental health. Since the worldwide emergence of fitness coincided with the English language used as the lingua franca, many fitness terms were taken from English and adapted into other languages. Therefore, the aim of this paper is to analyse fitness terminology in English and different ways of adapting it into Serbian. The corpus used for the research consists of 200 fitness terms in English and their Serbian translation equivalents, collected from relevant literature in both languages. According to the results, there are four different procedures employed when transferring terms from English into Serbian – transshaping, direct translation, structural translation, and functional approximation. Furthermore, findings show a significant number of variant forms of the terms used in Serbian, which is a clear indicator of the necessity of their standardisation. Therefore, one of the primary goals in the field of sports terminology should be to compile a register of fitness terms in English and Serbian and analyse it within the contrastive linguistics framework, in order to set future guidelines for its

¹sandra.kardosh@gmail.com

²A concise version of this research was presented at the Fourth international conference on English language and Anglophone literatures today (ELALT 4), under the title “Adaptation of fitness-related terminology from English into Serbian”.

standardisation and possible inclusion into an updated version of Novi englesko-srpski rečnik sportskih termina [A New English-Serbian Dictionary of Sports Terms] (Milić et al., 2021) planned for the future.

Key words: *terminology, English, Serbian, fitness, adaptation, standardisation, lexicography, sport.*

1. Introduction

In the modern world, being physically fit and active is an advantage. Apart from providing us with a higher quality of everyday life, stronger physical and mental function, and a pleasant appearance, it generally leads to better health and increased longevity (Glassman, 2002). Since ancient times, fitness has been a prerogative for fulfilling different tasks, but it wasn't before the 19th century that it began to take shape as a sports discipline (Dalleck & Kravitz, 2002). The popularisation of fitness began in the United States of America, mostly in the form of bodybuilding, aerobics training and fitness clubs, and then, due to the process of globalisation, it spread all over the world, reaching its peak in the 20th century. Apart from the fact that fitness emerged worldwide predominantly because of the global influence of American culture, it is worth mentioning that the majority of fitness terms entered lexicons of other languages after being taken from the English language, as English has, at approximately the same time, gained the status of the modern lingua franca, i.e. the first language of international communication across the globe (Prčić, 2014a:p.13). Moreover, due to its properties of ready audio-visual availability, dual acquisition, and supplementary language function, English can be considered “*the nativised foreign language*”, that is, a foreign language which has, unlike other foreign languages, become an integral part of many other languages and cultures all around the world, including Serbian (Prčić, 2014a:p.14). Therefore, English had a large impact on Serbian, leading to the Anglicisation of Serbian in the form of the use, overuse and misuse of English words in almost all registers, as well as of English names in domestic names and slogans of all kinds (Prčić, 2014a:p.15). In order to stop such Anglicisation, it is of utmost significance to build the so-called “*contact linguistic competence*”, which will help speakers of Serbian to use words and names from English in a standardised and consistent way (Prčić 2014b:p.143).

As English had an influence on the entire lexical system of Serbian, it affected sports terminology as well (Milić & Kardoš, 2019), including the register of fitness. Taking a linguistic approach to terminology, some research was already done in different fields of sports terminology (Jonić, 2012; Kolarić, 2010; Milić & Kardoš,

2019; Panić Kavgić, 2021), indicating the need to carry out the standardisation of Serbian sports terms. Furthermore, a standardisation model was created and implemented on the compiled registers of various sports disciplines, firstly in *Englesko-srpski rečnik sportskih termina* [English-Serbian Dictionary of Sports Terms] (Milić, 2006), and then in *Novi englesko-srpski rečnik sportskih termina* [A New English-Serbian Dictionary of Sports Terms] (Milić et al., 2021). As the register of fitness was not included in the mentioned dictionaries, this paper will analyse fitness terminology in English and different ways of adapting it into Serbian, with the aim to set guidelines for its standardisation and possible contribution to a future version of *Novi englesko-srpski rečnik sportskih termina* [A New English-Serbian Dictionary of Sports Terms] (Milić et al., 2021).

2. Theoretical aspects

When dealing with terminology, it is necessary to begin with defining the basic concept of a term, which is considered a lexical unit with specialised meanings (L'Homme, 2005), that is, a lexical unit which acquires terminological meanings when activated by the pragmatic characteristics of a discourse (Cabré, 2003:p.189). Although there are many different approaches to terminology, this paper will observe terminology from the standpoint of linguistics, where terminology is said to refer, among other things, to the set of terms of a particular special subject (Cabré, 1999:p.32). Due to a common misconception of experts in different specialised fields that the meaning of terms can be successfully conveyed only by means of English terms (Milić et al., 2018:p.265; Prčić, 2019:p.156), there is a considerable number of borrowed English terms that are not used appropriately, which is why their standardisation is necessary. Standardisation can be defined as the process of establishing a set of solutions to actual or potential problems and intending that these solutions are repeatedly used by the parties for whom they are intended (De Vries, 1997). In the field of English-Serbian contrastive linguistics and, furthermore, Serbian lexicography, some progress was made when it comes to the standardisation of various specialised registers, including computer terminology (Prčić, 1996), economic terminology (Silaški, 2018), as well as sports terminology (Milić, 2006; Milić et al., 2021), which is of particular interest for this paper.

Based on a study grounded in corpus analysis of ball game terms in English and Serbian, and after consulting relevant sources of the existing terminological standardisation models, a new standardisation model of sports terms was theoretically elaborated in the MA thesis (Milić, 2004) and practically applied

in *Englesko-srpski rečnik sportskih termina* [English-Serbian Dictionary of Sports Terms] (Milić, 2006), which encompasses terminology from five ball games: football, basketball, water polo, handball, and volleyball. With the aim of updating and expanding the mentioned dictionary, a significant number of corpus-based studies of sports terminology in English and Serbian was subsequently conducted in other sports disciplines, thus leading to the same standardisation model being applied in *Novi englesko-srpski rečnik sportskih termina* [A New English-Serbian Dictionary of Sports Terms] (Milić et al., 2021), which includes terms from thirteen sports disciplines: athletics, basketball, boxing, football, gymnastics, handball, judo, karate, tennis, skiing, volleyball, water polo, and wrestling.

The standardisation model consists of six hierarchically ordered principles (bi-univocity, transparency, systematicity, productivity, concision, and frequency), and leads to the reordering of existing translation equivalents and bringing them into accordance with the valid linguistic standard of Serbian. The former is due to the fact that a single English term often matches more than one unit in Serbian, whereas the latter has to do with the imported English-based standard in Serbian. As the existing translation equivalents initially may represent a random set of translation equivalents, where some terms are semantically maladapted or have English-based spellings, the application of the model results in the proposed term occupying the first place in the list of translation equivalents (Milić et al., 2015:p.34). A detailed explanation of the six principles is provided in Milić (2016) and Milić et al. (2015). From this point onwards in this paper, when illustrating a principle of standardisation or a translation procedure, English and Serbian examples will be written in italics respectively, with a symbol > in between, indicating the direction of adaptation (from English into Serbian). The primary principle of bi-univocity indicates that one term should represent only one concept in a register (e.g. before the standardisation: *trainer* > *trener*, *coach* > *trener*, where the same term refers to two different concepts; after the standardisation: *trainer* > *kondicioni trener*, *coach* > *trener*, where one term represents one concept only). The next principle, which is known as transparency, refers to the requirement that a term should designate a concept which can be inferred without the necessity of providing a definition (e.g. before the standardisation: *ear protector* > *zaštitnik za uši*, where *zaštitnik* is semantically inadequate due to its semantic feature [human]; after the standardisation: *ear protector* > *štitnik za uši*, where *štitnik* appropriately contains the semantic feature [object]). When it comes to systematicity, it implies that a term must be systematic, that is, in accordance with the linguistic system of Serbian, on the levels of orthography, phonology, and morphosyntax (e.g. before

the standardisation: *trampoline* > *trampolina*, which is a newly created English-based form; after the standardisation: *trampoline* > *trambulina*, which is a nativised Italianism used as the standard form in Serbian (Klajn & Šipka, 2006:p.1253)). According to the principle of productivity, a term should be productive in terms of having a high derivational and combining potential, which means it can enable communicators to encode and decode the maximum number of terminological units of a higher order (e.g. before the standardisation: *defending team* > *ekipa koja se brani*, which is a multi-word unit with a lower combining potential; after the standardisation: *defending team* > *odbrambeni tim*, which is a two-word unit with a higher combining potential). The principle of concision reflects the importance of language economy, thus pointing out that a term should not be too long (e.g. before the standardisation: *w-formation* > *položaj igrača u cikcak formaciji*, which is considered a rather long term; after the standardisation: *w-formation* > 1) *cikcak raspored*, 2) *položaj igrača u cikcak-formaciji*, where the shorter term occupies the first place). Lastly, the principle of frequency states that, if there are several terms for the same concept, the preference should be given to a term with the highest frequency of use (e.g. before the standardisation: *corner kick* > several variant terms; after the standardisation: *corner kick* > 1) *korner*, 2) *udarac sa ugla*, where the most frequently used term is placed first).

3. Analysis of the corpus

For the purpose of this contrastive research depicting fitness terms in English and their translation equivalents in Serbian, a corpus of 200 fitness terms was compiled from relevant literature in both languages. Namely, the English fitness terms were collected from the books *K.I.S.S. Guide to Fitness* (Parker, 2002), *All Around Fitness* (Bartecck et al., 1999) and *Fitness & Health* (Sharkey & Gaskill, 2013), whereas the Serbian terms were taken from the books *Aerobik* [Aerobics] (Cvetković, 2009) and *Terminologija prostih vežbi sa terminološkim rečnikom i 342 crteža* [Terminology of Simple Exercises with a Terminological Dictionary and 342 Drawings] (Sedlaček, 1966). However, apart from the mentioned primary sources in Serbian, online fitness glossaries (e.g. <https://www.fitnessavantura.com/recnik-pojmova/>) and *Fitness Management International* magazines were used as secondary sources, with the aim of obtaining a realistic overview of fitness terms used in practice. In other words, as online glossaries and fitness magazines are the sources the majority of people come across, using them enabled us to employ a descriptive approach in the research.

The criterion used for including a term in the corpus was that both sportsmen and other people need to be familiar with it, based on the fact that fitness is practised by so many people that its vocabulary has entered the general lexicon of both languages. Furthermore, in order to enter the corpus, each term needed to have more than three counts of search results in different sources on the internet, which would be an indicator of the frequency of its use (Prčić et al., 2021). The collected fitness terms can be classified into five semantic fields: fitness components (e.g. *muscular endurance* > *mišićna izdržljivost*), fitness programmes (e.g. *aerobics* > *aerobik*), fitness exercises (e.g. *squat* > *čučanj*), fitness equipment (e.g. *flat bench* > *ravna klupa*), and workout elements (e.g. *stretching* > *istezanje*). In the research, the terms were analysed with regard to their rendering into Serbian, that is, their adaptation into the system of the Serbian language at the level of form, which is known as *transshaping* (Prčić, 2019), and at the level of content, which is called *translation*. The text that follows will provide more detail on both adaptation types.

3.1. Transshaping

Transshaping can be defined as the process of orthographic, phonological, morphological, and semantic adaptation of a term borrowed from English into Serbian, e.g. *file* > *fajl* (Prčić, 2019:p.121). In other words, when borrowing a word from the English language as the source language, its form and inherent content are taken from English, but it needs to be adapted into the system of Serbian as the target language. However, one of the biggest problems that emerge after borrowing words from other languages is the common lack of their adaptation to the orthographic standard of the Serbian language. The general standard is set primarily by *Pravopis srpskoga jezika* [Orthography book of Serbian] (Pešikan et al., 2020), whereas the additional rules that specifically apply to Anglicisms, i.e. words borrowed from English, are elaborated first in the dictionary *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama* [Do You Speak Anglo-Serbian? A Dictionary of Recent Anglicisms] (Vasić et al., 2018), and then, later on, in the dictionary *Srpski rečnik novijih anglicizama* [A Serbian Dictionary of Recent Anglicisms] (Prčić et al., 2021).

Based on the results of the analysis, the corpus contains 30 examples of Serbian terms created by transshaping, some of which occurring in two or three different forms of writing. Approximately one half of the borrowed terms are used in one written form only, which obeys the orthographic rules of Serbian and was thus successfully adapted into the system of Serbian (e.g. *aerobics* > *aerobik*, *pilates*

> *pilates, plank* > *plank, training* > *trening*). On the other hand, the other half of the terms have several alternative forms of writing, with only one being the correctly transcribed one, which is listed first, while the other ones do not follow the transcription model of Serbian (e.g. *bodybuilding* > *bodibilding, bodi bilding, bodybuilding, deadlift* > *dedlift, deadlift, treadmill* > *tredmil, treadmill, wellness* > *velnes, wellness*). Such terms either represent raw Anglicisms, i.e. forms borrowed from English without any adaptation into the system of Serbian at the level of orthography, partial adaptation at the levels of morphosyntax and phonology, and full adaptation at the levels of semantics and pragmatics (Prčić, 2019:pp.122–123) (e.g. *stretching* > *stretching, powerlifting* > *powerlifting*), or are inadequately adapted to the orthographic standard of Serbian (e.g. *body pump* > *bodi pamp*, which should be written as one word, following the rule that each Anglicism that represents one semantic unit should be written as one word (Prčić, 2019:p.215; Prčić et al., 2021:p.18; Vasić et al., 2018:p.11)). The existence of several different written forms for one fitness Anglicism confirms the lack of knowledge regarding the aforementioned adaptation to the orthographic standard of the Serbian language. It is also true that a number of English terms have dually adapted variants in Serbian, one of which is obtained by transshaping, while the other is a translation equivalent (e.g. *plank* > *plank, izdržaj na podlakticama*). Therefore, there is an alarming need for standardisation, which will be discussed further on in this paper.

3.2. Translation

According to Prčić (2019:p.195), translation can be defined as the process of transferring meanings from the source language (L1) into the target language (L2), with the goal of establishing functional-communicative equivalence between them. There is a significant number of publications that have laid the foundations for the theory of translation in English and Serbian, and, among other things, presented various typologies of translation procedures (e.g. Hlebec, 1989; Newmark, 1981, 1988; Prčić, 2019; Wilss, 1982). As none of these typologies is a generally accepted one, the analysis in this paper will be based on Prčić's typology (2019), as it was already used for analysing different sports registers (Milić, 2006; Milić & Kardoš, 2019; Milić et al., 2019). It includes three basic procedures: direct translation, structural translation, and functional approximation, which will be elaborated on within the following text.

3.2.1. Direct translation

Direct translation is, as its name suggests, the procedure of direct translation of literal or transferred meanings from English into Serbian, including possible additional semantic features contained in monomorphemic or polymorphemic words from English, e.g. *mouse* (computer device) > *miš* (Prčić, 2019:p.178). The results of the analysis show that the corpus includes 46 examples of Serbian fitness terms directly translated from English (e.g. *barbell* > *šipka*, *cool-down* > *bladenje*, *smirivanje*, *curl* > *pregib*, *gym* > *teretana*, *lunge* > *iskorak*, *rep* > *ponavljanje*, *set* > *serija*, *sit-up* > *trbušnjaci*, *squat* > *čučanj*, *warm-up* > *zagrevanje*).

What needs to be pointed out is that certain terms are not written in accordance with the orthographic rules of Serbian, which can be exemplified with the term *kardio trening*, created from the English term *cardio training*. According to the rules of writing Anglicisms (Prčić, 2019:p.216; Prčić et al., 2021:p.18; Vasić et al., 2018:p.11), each Anglicism that represents one semantic unit, but in which a semantic link exists between its elements in Serbian, needs to be written with a hyphen between the elements. The semantic link between the elements “kardio” and “trening” in this term is based on hyponymy, i.e. the state of being a subcategory of a more general class. In other words, *kardio trening* represents a type of *trening*, and this is why it needs to be written as *kardio-trening*, with a hyphen between its elements.

Furthermore, a remark should be added in relation to the fact that there are instances of one English term having several translation equivalents in Serbian (e.g. *kettlebell* > *girja*, *rusko zvono*). As the existence of several terms denoting the same concept can lead to a possible confusion among language users, it is necessary to give preference to one term over others, which is yet another reason for a required standardisation. Further elaboration on this matter will be provided later on in the paper.

3.2.2. Structural translation

Structural translation, which is only applicable to polymorphemic words (derived, compound or phrasal), involves a literal translation of the elements in English words by means of the corresponding elements in Serbian, e.g. *printer* > *štampač* (Prčić, 2019:p.179). Frequently, English compounds are translated into Serbian as phrasal words (e.g. *username* > *korisničko ime*), especially in the form of “noun + preposition + noun” – in these cases, the surface structure of the Serbian word reflects the deep structure of the English word (e.g. *ice diving* > *ronjenje pod ledom*, reflecting the underlying structure ‘diving under the ice’).

According to the results of the analysis, the corpus involves 90 examples of Serbian terms that were translated by means of structural translation. The findings show that there is an approximately equal number of Serbian terms which have the same surface structure as the English ones (e.g. *aerobic endurance* > *aerobna izdržljivost*, *elliptical crosstrainer* > *eliptični trenažer*, *flat bench* > *ravna klupa*, *leg curl* > *nožni pregib*, *muscular strength* > *mišićna snaga*), and terms whose surface structure reflects the underlying structure of the English terms (e.g. *barbell curl* > *pregib šipkom*, “*curl with a barbell*”, *incline bench press* > *potisak sa kose klupe*, “*press from an incline bench*”, *rowing machine* > *sprava za veslanje*, “*machine for rowing*”, *weight lifting* > *dizanje tegova*, “*lifting of weights*”).

In addition, this translation procedure has a subtype called partial structural translation, which is a hybrid procedure where one English element is translated by means of the corresponding Serbian element, whereas the other element is borrowed from English, e.g. *workaholic* > *radobolik* (Prčić, 2019:p.179). The corpus contains only one term that can be classified as an example of partial structural translation, and that would be *side plank* > *bočni plank*, where the element “side” is translated as “bočni”, while the element “plank” has been borrowed from English. Based on the lack of examples of partial structural translation in the corpus, we can deduce it is not commonly used in the register of fitness.

3.2.3. Functional approximation

Another common translation procedure, known as functional approximation, represents the procedure of expressing English content with Serbian lexical resources, so as to reflect as closely as possible the function of the referent, either by keeping the original conceptualization, e.g. *airbag* > *vazдушna vreća*, or by changing it, e.g. *showroom* > *prodajni salon* (Prčić, 2019:pp.179–180). The analysis indicates that the corpus includes 50 Serbian terms that were created by means of functional approximation (e.g. *chin-up* > *zgib sa pothvatom*, *seated calfraise* > *podizanje na prste iz sededećeg položaja*, *plank* > *izdržaj na podlakticama*). Although most Serbian terms preserve the original conceptualisation from English terms (e.g. *resistance band* > *elastična traka za vežbanje*, *skipping* > *preskakanje vijače*, *weight machine* > *sprava za dizanje tegova*), the corpus also contains examples where the conceptualisation is changed (e.g. *jumping jack* > *poskok sunožno-raznožno*, *preacher bench* > *Skotova klupa*, *treadmill* > *traka za trčanje*).

Similarly to the note given in the section dealing with direct translation, one can notice that sometimes there are two Serbian terms corresponding to one

English term (e.g. *exercise mat* > *strunjača, prostirka*), so it is of great importance to determine which one is preferred, to standardise their use.

3.3. Analysis results

The analysis results primarily demonstrate a predominance of Serbian fitness terms formed using structural translation, then a relatively even distribution of fitness terms created by direct translation and functional approximation, and, lastly, a lower number of Serbian fitness terms formed by transshaping, which will be shown in Table 1.

Table 1. Distribution of translation procedures

Type of adaptation	Number of examples
transshaping	30
direct translation	46
structural translation	91
functional approximation	50

What can be deduced from the frequency of transshaping occurrences is that there is a limited number of words that needed to be borrowed from English into Serbian, as Serbian already has the lexical means needed to describe the fitness register. Apart from that, based on the dominant number of structural translation examples, it can be assumed that there is a growing tendency of copying English structures into Serbian, as a consequence of a general trend of surface translation from English into Serbian (Prčić, 2019:pp.54–55), which focuses on form instead of meaning.

The results reveal a growing need for a standardisation of fitness terms in Serbian, which was expected based on the findings of earlier research done in the field of sports terminology. Due to the fact that 200 English fitness terms were collected for this analysis, and that Table 1 indicates a larger number of Serbian terms, it is evident that certain English terms have several translation equivalents in Serbian. As mentioned earlier in the text, when there are several terms denoting the same concept, it is necessary to establish which one is preferred over the others, which can be done by means of standardising fitness terms. However, the most alarming need for standardisation is related to the variant terms of the same concept which are not written according to orthographic rules of the Serbian language, probably due to a common lack of linguistic knowledge, and a general shortage of dictionaries containing standardised terms. These cases primarily include raw Anglicisms that retain the original English form, which can be seen on examples such as *workout*

and *crossfit*, as well as Anglicisms which do not follow the transcription model of the Serbian language (Pešikan et al., 2020; Prčić et al., 2021; Vasić et al., 2018), such as *bodi pamp*, which should be written as one word, and *bodi fitnes*, which should be written with a hyphen. All of these problems can be solved by implementing the standardisation model of sports terminology which was applied first in *Englesko-srpski rečnik sportskih termina* [English-Serbian Dictionary of Sports Terms] (Milić, 2006), and then in *Novi englesko-srpski rečnik sportskih termina* [A New English-Serbian Dictionary of Sports Terms] (Milić et al., 2021). Finally, standardising fitness terms in Serbian would lay the foundations for including them in a possible updated version of *Novi englesko-srpski rečnik sportskih termina* [A New English-Serbian Dictionary of Sports Terms] (Milić et al., 2021) in the future.

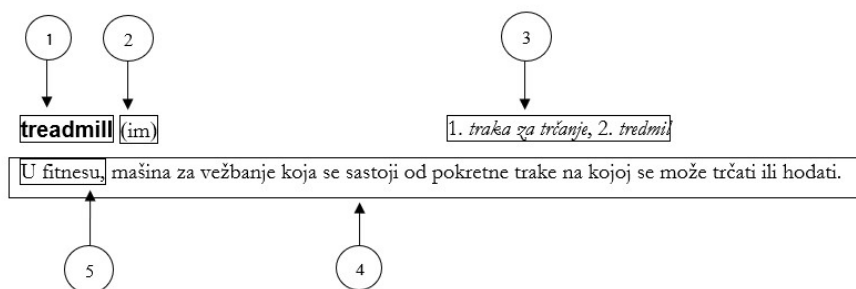
4. Standardisation and lexicographic description of fitness terms

Following the described principles of the standardisation model of sports terms (bi-univocity, transparency, systematicity, productivity, concision, and frequency) (Milić, 2006; Milić et al., 2021), all the collected Serbian translation equivalents for each English fitness term should be ordered in such a way that the term which is designated with number 1 is the standard one, while the other alternative terms are listed under numbers 2, 3, and so on. The implementation of the standardisation model will be shown with the example of two Serbian translation equivalents for the English term *treadmill*, as follows: *treadmill* > 1. *traka za trčanje*, 2. *tredmil*.

The standard term *traka za trčanje* listed under number 1 is given preference over the other term – despite the fact that it does not satisfy the principles of productivity and concision, it complies with the other four principles. Firstly, the term shows compliance with the principle of bi-univocity because it refers to one concept, as well as with the principle of transparency, as it straightforwardly clarifies the concept behind it. Furthermore, the term is compliant with the principle of systematicity, as it aligns with the linguistic system of Serbian. Finally, it satisfies the principle of frequency, due to the fact that it has the highest frequency of use (based on the collected fitness corpus, expert opinion, and the internet). When it comes to the variant term *tredmil* listed under number 2, it is transcribed in a correct way, and is thus in accordance with the linguistic system of Serbian. However, the same cannot be said for the term *treadmill*, also found in the corpus, which represents a raw Anglicism and as such does not follow Serbian orthographic rules. Therefore, due to its substantial deviation from the linguistic standard of Serbian, it should be excluded from the dictionary entry.

After applying the standardisation model in the represented way, all fitness terms will be listed in order of their recommended use, and will thus be ready to be incorporated in a sports dictionary. However, when compiling an English-Serbian dictionary of sports terms, apart from having Serbian translation equivalents listed in order of priority, each entry should also contain other information needed for a full understanding of a term's meaning and its lexical features (Milić et al., 2023). This is why, based on the model used in *Novi englesko-srpski rečnik sportskih termina* [A New English-Serbian Dictionary of Sports Terms] (Milić et al., 2021), the microstructure of a typical dictionary entry representing a term in the fitness register is exemplified below.

Figure 1. Microstructure of a dictionary entry



As can be observed from Figure 1, a typical dictionary entry contains five elements: (1) English term, (2) Grammatical information, (3) Serbian terms, (4) Gloss, and (5) Diatechnical label. In addition, what needs to be pointed out is that entries can contain other elements, in the cases when they have a synonym (i.e. a word with the same meaning as theirs), an antonym (i.e. a word with the opposite meaning from theirs), or a variant (i.e. British and American English). In those situations, the element called Cross reference is included immediately after (2) Grammatical information. It is represented by abbreviations *syn.*, *ant.* or *var.*, which are sometimes additionally coded with a preceding subscript arrow, indicating that the cross reference is also a headword. Further explanation for each element shown on Figure 1 is provided below.

(1) English terms are listed in alphabetical order. In order to be distinguished from the rest of the information about the entry which is in Times New Roman, they are set in Arial bold typeface.

(2) Grammatical information includes abbreviations which reveal the word class that the single-worded and phrasal units belong to – (*im*) refers to nouns, (*gl*) represents verbs, (*prid*) stands for adjectives, (*pril*) signifies adverbs, (*uzv*) denotes

interjections, (*predl. sint*) symbolises prepositional phrases, and (*isk*) indicates statements. Based on the analysis of the collected corpus, it appears that the register of fitness predominantly consists of nouns, while verbs are the second most numerous word class, thus mirroring the patterns observed in other sports disciplines as well.

(3) Serbian terms are listed numerically, starting with the standard term, which is then followed by other variant terms. They are set in Times New Roman italic typeface. As previously explained, their order is decided on the basis of the six principles of the existing model of standardisation of sports terms (Milić, 2006; Milić et al., 2021). Non-standard variants are included only when they show a high frequency of use and if they do not deviate substantially from the linguistic standard of Serbian. They are additionally labeled with the symbol ☹, in accordance with the lexicographical convention used in Vasić et al. (2018), and Prčić et al. (2021).

(4) Gloss represents a single-sentence definition of the meaning of the unit. Following the ‘genus-and-differentia’ model (Atkins & Rundell, 2008), each term is defined by means of a hypernym which is followed by the additional features of the term which distinguish it from other hyponyms.

(5) Diatechnical label refers to an adverbial at the beginning of the definition which follows the pattern “in + name of a sport / a group of related sports / sport in general”, thus being a necessary part of the definition of a term’s meaning. In the case of the fitness register, each term would have the diatechnical label in the form of “in + fitness”.

5. Concluding remarks

To sum up, as being fit or fitness represents one of the first goals when picking a physical activity in the fast-paced life of the 21st century, fitness terms have become an inevitable part of everyday vocabulary in many languages, including Serbian, which is why this paper dealt with the analysis of fitness terms in English and their adaptation into Serbian, thus taking a descriptive approach and demonstrating the realistic use of fitness vocabulary in both languages. The results indicate that Serbian terms are adapted from English by means of transshaping, direct translation, structural translation, and functional approximation, with the procedure of structural translation being the most frequent one. As the corpus shows instances of variant forms for the same fitness concept, as well as raw Anglicisms and Anglicisms that do not follow the orthographic rules of the Serbian language, it can be deduced that there is an obvious need for standardising fitness terms in Serbian. This is why the final section of this paper turns to a descriptive approach with elements

of prescriptivism, and provides guidelines for the future standardisation of fitness terms on the example of the lexical unit *treadmill*, and, furthermore, a representation of the microstructure of the term *treadmill* as a dictionary unit. Therefore, further steps in the management of the English-based fitness register in Serbian could involve the implementation of the existing model of standardisation of sports terminology (Milić, 2006; Milić et al., 2021), with the final aim of incorporating the fitness register into a future updated edition of *Novi englesko-srpski rečnik sportskih termina* [A New English-Serbian Dictionary of Sports Terms] (Milić et al., 2021).

Sources

1. Bartheck, O., Elsner, I., Schulzki, J. & Kröger, K. (1999) *All Around Fitness*. New York, Könenmann.
2. Cvetković, M. (2009) *Aerobik*. Novi Sad, Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja.
3. Parker, M. H. (2002) *K.I.S.S. Guide to Fitness*. London, DK Pub.
4. Sharkey, B. J. & Gaskill, S. E. (2013) *Fitness & Health*. 7th edition. Champaign, IL, Human Kinetics.
5. Sedlaček, I. (1966) *Terminologija prostih vežbi sa terminološkim rečnikom i 342 crteža*. Beograd, Sportska knjiga.
6. Bunić, M. (ur.) *Fitness Management International. Službeno glasilo Saveza za rekreaciju i fitnes Srbije*. Beograd, Savez za rekreaciju i fitnes Srbije.
7. Online fitness glossary. <https://www.fitnessavantura.com/recnik-pojmova/> [Accessed 15th March 2024].

References

1. Atkins, B. T. S. & Rundell, M. (2008) *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford, Oxford University Press.
2. Cabré, M. T. (1999) *Terminology: Theory, Methods, and Applications* (Vol. 1). Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing. <https://doi.org/10.1075/tlrp.1>
3. Cabré, M. T. (2003) Theories of Terminology: Their Description, Prescription and Explanation. *Terminology. International Journal of Theoretical and Applied Issues in Specialized Communication*. 9 (2), 163–199. <https://doi.org/10.1075/term.9.2.03cab>
4. Dalleck, L. C. & Kravitz, L. (2002) The History of Fitness: From Primitive to Present Times, How Fitness Has Evolved and Come of Age. *IDEA Health & Fitness Source*. 20 (1), 26–34.
5. De Vries, H. (1997) Standardization – What’s in a Name? *Terminology. International Journal of Theoretical and Applied Issues in Specialized Communication*. 4 (1), 55–83. <https://doi.org/10.1075/term.4.1.05vri>

6. Glassman, G. (2002) What is Fitness. *CrossFit Journal*. 1 (3), 1–11.
7. Hlebec, B. (1989) *Opšta načela prevođenja*. Beograd, Naučna knjiga.
8. Jonić, Ž. (2012) *Teniski termini u engleskom jeziku i njihovo prevođenje na srpski*. Neobjavljeni masterski rad. Novi Sad, Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja.
9. Klajn, I. & Šipka, M. (2006) *Veliki rečnik stranih reči i izraza*. Novi Sad, Prometej.
10. Kolarić, A. (2010) *Terminologija sportskog plesa u engleskom i srpskom jeziku: teorijski i praktični aspekti*. Neobjavljeni masterski rad. Novi Sad, Filozofski fakultet.
11. L'Homme, M. C. (2005) Sur la notion de «terme». *Meta*. 50 (4), 1112–1132. <https://doi.org/10.7202/012064ar>
12. Milić, M. (2004) *Termini igara loptom u engleskom jeziku i njihovi prevodni ekvivalenti u srpskom*. Neobjavljena magistarska teza. Novi Sad, Filozofski fakultet.
13. Milić, M. (2006) *Englesko-srpski rečnik sportskih termina*. Novi Sad, Zmaj.
14. Milić, M. (2016) Principi sastavljanja dvojezičnih terminoloških rečnika: Englesko-srpski rečnik sportskih termina. U: S. Ristić, I. Lazić Konjić, N. Ivanović (ur.) *Leksikologija i leksikografija u svetlu savremenih pristupa*. Beograd, Institut za srpski jezik SANU, pp. 273–286.
15. Milić, M. & Kardoš, A. (2019) Adaptation of Gymnastics Terms from English into Serbian: Theoretical and Practical Aspects. *Babel*. 65 (6), 852–874. <https://doi.org/10.1075/babel.00132.mil>
16. Milić, M., Glušac, T. & Kardoš, A. (2018) The Effectiveness of Using Dictionaries as an Aid for Teaching Standardization of English-based Sports Terms in Serbian. *Lexikos*. 28, 262–286. <https://doi.org/10.5788/28-1-1465>
17. Milić, M., Jonić, Ž. & Đurić Mojsilović, I. (2015) Creation of English-based Tennis Terms in Serbian. *EQOL Journal Exercise and Quality of Life*. 7 (1), 31–38.
18. Milić, M., Panić Kavgić, O. & Kardoš, A. (2021) *Novi englesko-srpski rečnik sportskih termina*. Novi Sad, Prometej.
19. Milić, M., Panić Kavgić, O., & Kardoš Stojanović, A. (2023). A New English-Serbian Dictionary of Sports Terms in the Light of Contemporary Challenges. *Lexikos*. 33 (1), 47–67. <https://doi.org/10.5788/33-1-1796>
20. Milić, M., Sadri, F., Imbronjev, M., & Krneta, N. (2019) Adaptation of English-based Ski Terms in Serbian: Practical Aspects. *Facta Universitatis, Series: Physical Education and Sport*. 327–338.
21. Newmark, P. (1981) *Approaches to Translation*. Oxford, Pergamon Press.
22. Newmark, P. (1988) *A Textbook of Translation*. New York, London, Prentice Hall International.
23. Panić Kavgić, O. (2021) Teniska terminologija na engleskom i srpskom jeziku: strukturni, semantički i prevodni aspekti. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*. 46 (1), 47–73. <https://godisnjak.ff.uns.ac.rs/index.php/gff/article/view/2236> [Accessed 15th March 2024].
24. Pešikan, M., Jerković, J. & Pižurica, M. (2020) *Pravopis srpskoga jezika*. Treće, izmenjeno i dopunjeno izdanje. Novi Sad, Matica srpska.

25. Prčić, T. (1996) Adaptacija i standardizacija kompjuterske terminologije iz engleskog jezika kod nas. U: N. Vinaver i dr. (ur.) *Standardizacija terminologije*. Beograd, Srpska akademija nauka i umetnosti, pp. 67–74.
26. Prčić, T. (2014a) English as the Nativized Foreign Language and its Impact on Serbian: an Analysis of the Anglicization and Hybridization of Serbian under the Influence of English. *English Today*. 30 (1), 13–20. <https://doi.org/10.1017/S0266078413000515>
27. Prčić, T. (2014b) Building Contact Linguistic Competence Related to English as the Nativized Foreign Language. *System*. 42, 143–154. <https://doi.org/10.1016/j.system.2013.11.007>
28. Prčić, T. (2019) *Engleski u srpskom*. Treće, elektronsko, izdanje. Novi Sad, Filozofski fakultet. <https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2019/978-86-6065-512-9> [Accessed 15th March 2024].
29. Prčić, T., Dražić, J., Milić, M., Ajdžanović, M., Filipović Kovačević, S., Panić Kavgić, O. & Stepanov, S. (2021) *Srpski rečnik novijih anglicizama*. Prvo, elektronsko, izdanje. Novi Sad, Filozofski fakultet. <https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2021/978-86-6065-636-2> [Accessed 15th March 2024].
30. Silaški, N. (2018) Ka standardizaciji ekonomske terminologije. *Bankarstvo*. 47 (2), 100–107. <https://doi.org/10.5937/bankarstvo1802100S>
31. Vasić, V., Prčić, T. & Nejgebauer, G. (2018) *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*. Treće, elektronsko, izdanje. Novi Sad, Filozofski fakultet. <https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2018/978-86-6065-451-1> [Accessed 15th March 2024].
32. Wilss, W. (1982) *The Science of Translation. Problems and Methods*. Tübingen, Gunter Narr Verlag.

Aleksandra Š. Kardoš Stojanović
Univerzitet u Novom Sadu, Fakultet tehničkih nauka
Departman opštih disciplina u tehnici

Mira M. Milić
Univerzitet u Novom Sadu, Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja
Katedra za primenjene sportske nauke

Lidija M. Marković
Univerzitet u Novom Sadu, Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja
Katedra za fizičko i zdravstveno vaspitanje

FITNES TERMINI U ENGLESKOM JEZIKU I NJIHOVA ADAPTACIJA NA SRPSKI JEZIK

Rezime

Zahvaljujući velikoj popularnosti koju je postigao nakon osamdesetih godina dvadesetog veka, fitness je danas među najzastupljenijim vidovima vežbanja kao fizičke aktivnosti, poznat po pozitivnom uticaju ne samo na fizičko već i na mentalno zdravlje. Kako se fitness razvio u gotovo isto vreme kada je engleski jezik postao lingua franca, veliki broj fitness termina prenet je iz engleskog jezika u druge jezike. Stoga je cilj ovog rada da analizira fitness terminologiju u engleskom jeziku i načine na koje se adaptira u srpskom jeziku. Korpus korišćen za istraživanje sastoji se od 200 fitness termina u engleskom jeziku i njihovih prevodnih ekvivalenata u srpskom jeziku, prikupljenih u relevantnoj literaturi na oba jezika. Kako rezultati pokazuju, pri adaptaciji fitness termina iz engleskog na srpski jezik koriste se četiri postupka – preoblikovanje, direktno prevođenje, strukturno prevođenje i funkcijska aproksimacija. Pored toga, zapaža se znatan broj varijantnih oblika istog termina u srpskom, što upućuje na potrebu za terminološkom standardizacijom. Samim tim, sledeći korak u oblasti sportske terminologije trebalo bi da bude prikupljanje registra fitness termina u engleskom i srpskom jeziku te njihova analiza iz perspektive kontrastivne lingvistike, sa ciljem postavljanja jasnih smernica za njihovu standardizaciju i moguće uključivanje u proširenu verziju *Novog englesko-srpskog rečnika sportskih termina* (Milić i dr., 2021), planiranu u budućnosti.

► **Ključne reči:** terminologija, engleski, srpski, fitness, adaptacija, standardizacija, leksikografija, sport.

Preuzeto: 11. 4. 2024.
Korekcije: 17. 12. 2024.
Prihvaćeno: 26. 12. 2024.

Marija N. Vujović¹

ORIJENTACIONE METAFORE U FRAZEOLOGIZMIMA ITALIJANSKOG, ŠPANSKOG I SRPSKOG JEZIKA S KOMPONENTOM *OKO*

Apstrakt: Spacijalni odnosi, odnosno formiranje koncepata vezanih za prostornu orijentaciju i proučavanje frazeologizama u čijoj su osnovi predstavljaju relevantan, a nedovoljno ispitan deo kognitivističkih istraživanja. Rad se bavi orijentacionim pojmovnim metaforama u frazeologizmima dva romanska (italijanski i španski) i jednog slovenskog jezika (srpski), i to onim koji u svom leksičkom sastavu imaju somatizam oko. Cilj istraživanja je identifikovati najčešće orijentacione metafore kod frazeologizama s datom komponentom u tri tipološki (ne)srodna jezika, ustanoviti u kojoj meri dosledno slede postulate kognitivističke teorije i utvrditi da li su uočene orijentacione metafore univerzalne ili kulturno uslovljene, imajući u vidu da orijentacione metafore u somatskim frazeologizmima nisu motivisane isključivo telesnim iskustvom, već imaju, kao i sve druge konceptualne metafore, sociokulturnu osnovu. U cilju otkrivanja orijentacionih metafora koje motivišu nastanak frazeologizama korišćena je metoda konceptualne analize, upotpunjena lingvokulturološkim pristupom. Rezultati pokazuju da je kod najvećeg broja razmatranih frazeologizama polarizacija DOBRO–LOŠE u skladu sa postavkama kognitivističke teorije, što može objasniti postojanje identičnih ili sličnih frazeologizama u genetski (ne)srodnim jezicima. Analiza građe otkrila je i da orijentacione metafore često deluju zajedno sa još jednom pojmovnom metaforom (ili metonimijom).

Ključne reči: orijentacione metafore, frazeologizmi, somatizmi, oko, italijanski, španski, srpski.

¹ profditalianol2@gmail.com

1. Predmet i ciljevi istraživanja, korpus i metodologija

Spacijalni odnosi, odnosno formiranje koncepata vezanih za prostornu orijentaciju i proučavanje frazeologizama u čijoj su osnovi predstavljaju važan, ali nedovoljno ispitan segment kognitivističkih istraživanja. U radu se analiziraju orijentacione pojmovne metafore u frazeologizmima dva romanska (italijanski i španski) i jednog slovenskog jezika (srpski), i to onim koji u svom leksičkom sastavu imaju somatsku leksemu *oko*, i razmatra uloga orijentacionih metafora u kreiranju somatskih frazeologizama.

Cilj istraživanja jeste identifikovati najčešće orijentacione metafore kod frazeologizama s komponentom *oko* u tri tipološki (ne)rodna jezika, ispitati u kojoj meri je potvrđena teorija konceptualne metafore, tj. ustanoviti u kojoj meri dosledno slede postulate kognitivističke teorije i utvrditi da li su uočene orijentacione metafore univerzalnog karaktera, odnosno zajedničke ispitivanim jezicima, ili su kulturno određene.

Korpus za istraživanje leksikografskog je tipa i ekscerpiran je iz jednojezičnih, dvojezičnih i trejezičnih opštih i frazeoloških rečnika navedenih u odeljku *Izvori* na kraju rada. Analizirana građa sastoji se od 62 frazeologizma s komponentom *oko* (16 italijanskih, 20 španskih i 26 srpskih), bez njihovih varijantnih oblika². Pod pojmom frazeologizam (frazem, frazema, frazeološka jedinica, frazeološka konstrukcija, obrt) podrazumevamo 'ustaljene ekspresivne skupove reči sa jedinstvenim značenjem, čije su leksičke komponente izgubile osnovna značenja i povezale se na konotativnom semantičkom planu u novu jedinstvenu značenjsku celinu koja se kao takva reprodukuje u govoru' (Nikolić, 2014:p.253).

U radu je kao istraživačka metoda primenjena konceptualna analiza. Ova vrsta analize trebalo bi da otkrije (orijentacione) metafore koje motivišu nastanak frazeoloških jedinica. U okviru kontrastivnih istraživanja jednu od najzanimljivijih oblasti analize predstavljaju frazeologizmi u interlingvističkom kontekstu, budući da se njihovim proučavanjem ne bavi samo lingvistika, već i druge discipline kao što su antropologija, etnolingvistika, semantika, etimologija itd., pa poređenjem frazeoloških jedinica ne saznajemo samo o jeziku, već i o kulturi, tradiciji, verovanjima jednog naroda. Zbog toga će, imajući u vidu da frazeologija jednog jezika nosi i kulturnu informaciju, konceptualna analiza biti upotpunjena i lingvokulturološkim pristupom.

²U radu su korišćene sledeće tipografske konvencije: frazeologizmi su boldovani i napisani u italiku, u cilju što boljeg isticanja u tekstu; među jednostrukim navodnicima, u zagradi, nalazi se doslovan prevod frazeologizama s italijanskog i španskog jezika; među dvostrukim navodnicima navedeno je značenje frazeologizama, zasnovano na objašnjenjima preuzetim iz rečnika nabrojanih u odeljku *Izvori* na kraju rada.

2. O konceptualnoj metafori

Metafora se definiše kao retorička figura 'koja se sastoji u zameni jedne reči drugom na osnovu jasne ili intuitivne analogne veze između odgovarajućih doslovnih značenja' (Zingarelli, 2004). Ova stilska figura nas 'podstiče da vidimo nešto kao da je to nešto drugo, poziva nas na oblik percepcije koji se ne može svesti na puko prisustvo nekog jezičkog znaka' (Cacciari, 1991:p.6). Aristotel je govorio da se metafora ne može naučiti od drugih, da je znak genijalnosti jer dobra metafora podrazumeva intuitivnu percepciju sličnosti u različitosti (Basso, 1991:p.329; up. Casadei, 1996:p.70).

Ipak, metafora shvaćena na ovakav, tradicionalan način nije jedina koja postoji. Sedamdesetih godina XX veka, s razvojem kognitivne lingvistike (kognitivne semantike), počelo je zanimanje i za konceptualnu (pojmovnu) metaforu. Predmet istraživanja kognitivne lingvistike jeste ljudski um kojim čovek posmatra svet koji ga okružuje i stvara nova saznanja i spoznaje. Budući da je jezik neodvojiv od kognitivnih mehanizama kao što su percepcija, mišljenje i učenje, kognitivisti proučavaju interakciju uma, mentalnih procesa i jezika, jer je prema njihovom mišljenju nemoguće razdvojiti jezičke i nejezičke aktivnosti. Za kognitivizam znanje se zasniva na konceptualizaciji, odnosno formiranju koncepata zasnovanih na čulnom, emocionalnom, intelektualnom i fizičkom iskustvu i opažanju sveta koji nas okružuje (Klikovac, 2004:p.9). Sa stanovišta kognitivne lingvistike jezik odražava obrasce mišljenja i pruža uvid u prirodu, strukturu i organizaciju misli i ideja (Evans & Green, 2006:p.5).

U ovakav teorijski okvir smeštena je teorija o konceptualnoj metafori shvaćenoj kao kognitivno sredstvo za organizovanje apstraktnih pojmova. Jedan od glavnih postulata kognitivizma koji se tiče figurativne upotrebe jezika jeste da se metafora više ne smatra samo pukom stilskom figurom. Lejkof i Džonson (Lakoff & Jonhson), lingvista i filozof, primetili su i objasnili u knjizi *Metaphors We Live By* da je metafora integralni deo kognitivnog procesa u kom čovek sebi predstavlja stvarnost, a da je metaforički jezik povezan sa načinom na koji ljudska bića konceptualizuju misli i osećanja. Zahvaljujući ovoj dvojici autora, metafora je od retoričke figure postala figura misli (Cacciari, 1991:p.4). Drugim rečima, do tada poznata metafora (koju su retoričari ubrajali u trope i koja je bila stilsko sredstvo proučavano u okviru teorije književnosti i stilistike), biva preformulisana i postaje kognitivni fenomen kojim će se jedan koncept ili entitet razumeti ili objasniti pomoću drugog (Lakoff

& Jonhson, 1980a:p.6)³. Dakle, metafora se ne koristi samo kao skraćeno, eliptično poređenje za isticanje sličnosti između dva pojma, već između čitava dva pojmovna domena. Metafora postaje sredstvo konceptualizacije, mentalni mehanizam koji čoveku omogućava da razume i organizuje stvarnost i svede apstraktne i kompleksne fenomene na konkretna iskustva čineći ih kognitivno pojmljivim. Za kognitiviste, koji su tvrdili da je na osnovu jezika moguće zaključiti na koji način ljudska bića organizuju pojmove u svom umu, metafora je postala više stvar mišljenja i rezonovanja nego jezika (Lakoff, 1993:p.207). Tako definisana, metafora je prvenstveno stvar mišljenja i delovanja, a tek sekundarno stvar jezičke realizacije, ona u jeziku i može da postoji zato što prvo postoji u mišljenju (Klikovac, 2000:p.34; 2004:p.11). Kevečes ide i korak dalje te tvrdi da metafora nije samo u jeziku, i nije ni samo u jeziku i mišljenju. Ovaj široko rasprostranjeni fenomen obuhvata i našu kulturnu stvarnost (materijalnu kulturu i fizičke događaje). Takođe, metafora se nalazi i u telu. Mozak upravlja telom, a ono što telo doživljava registruje mozak. Naposletku, metafore se nalaze u neuronima mozga, gde se i stvara metaforička misao. Prema tome, proučavanja metafore identifikovala su metaforu u: jeziku – misli – kulturi – telu – mozgu (Kövecses, 2010:p.311). Pojmovna metafora postaje istovremeno lingvistički, konceptualni, sociokulturni, neurološki i telesni fenomen (Kövecses, 2005:pp.8–9).

Dakle, s aspekta kognitivne lingvistike, metafora je kognitivni mehanizam kojim se jedan iskustveni domen⁴ (izvorni domen) delimično pojmovno preslikava na drugi iskustveni domen (ciljni domen), pri čemu se drugi domen delimično razume u terminima prvog budući da je obično izvorni domen konkretan, čulno saznatljiv i iskustveno bliži, a ciljni apstraktan, čulno nesaznatljiv i saznanjno kompleksniji (Lakoff,

³R. Dragičević (2007:pp.147–150) govori o tri nivoa metafore: pojmovnoj, leksičkoj i poetskoj metafori. Pojmovna predstavlja mehanizam mišljenja, leksička – jezički mehanizam, a poetska je stilska figura i pripada sferi književnosti. Pojmovna metafora omogućava da apstraktne pojmove razumemo tako što ih pomoću pojmovne metafore konkretizujemo. Na sličan način razumemo i ostale apstrakcije. Autorka (Dragičević, 2007: 148) smatra da je naše mišljenje 'snabdeveno metaforičkom matricom kojom se koristimo i u drugim kognitivnim sferama' i da se na pojmovnoj metafori zasniva leksička metafora. Autorka (*ibid.*) definiše leksičku metaforu kao 'prenos imena s jednog pojma na drugi na osnovu sličnosti'. Budući da je pojmovna metafora mehanizam mišljenja koji omogućava leksički metaforu (jezički mehanizam), ona je dublja i apstraktnija od leksičke. S druge strane, leksička je upadljivija i lakše prepoznatljiva od pojmovne jer je vezana za jednu leksemu u kontekstu. Razlika između leksičke i pojmovne metafore je ta što je prva korisna za analizu konkretne leksike (pri čemu se koristi komponentijalna analiza), dok je za analizu apstraktne leksike adekvatnija konceptualna analiza pojmovnih metafora.

⁴Domen predstavlja shematizaciju iskustva (strukturu znanja), koja je predstavljena na konceptualnom nivou i koja se čuva u dugoročnom pamćenju, a koja dovodi u vezu elemente i entitete koji pripadaju određenom kulturnom scenariju, situaciji ili događaju iz ljudskog iskustva (Evans & Green, 2006:p.211).

1993:pp.206–207; Klikovac, 2004:pp.11–14; Kövecses, 2010:p.4). Mnogi koncepti u našim životima su apstraktni, nejasni ili manje dostupni čulima i mogu se razumeti samo ako se posmatraju kroz konkretnije, jasno definisane, fizički opipljivije, iskustveno bliže i očiglednije pojmove, odnosno putem metafore. U izvorne, konkretne domene spadaju ljudsko telo, životinje, biljke, zdravlje, bolest, zgrade i građenje, mašine i alatke, igre i sport, posao i novac, hrana i kuvanje, toplota i hladnoća, svetlost i tama, sile, kretanje i smer, putovanja, rat itd., dok se u ciljne, apstraktne domene svrstavaju: emocije, moralne kategorije, mišljenje, društvo, politika, privreda, ljudski odnosi, komunikacija, vreme, život, smrt, vera, ideje, događaji i akcije (Klikovac, 2004:pp.17–19; Dragičević, 2007:p.90; Kövecses, 2010:p.4). Preslikavanje se odvija po principu CILJNI DOMEN JE IZVORNI DOMEN, npr. ŽIVOT JE PUTOVANJE. Život je ciljni domen koji se konceptualizuje preko pojma putovanja koji nam je iskustveno bliži: *On nema pravac u životu. Ja sam na životnoj raskrsnici. On je mnogo toga prošao u životu. On će daleko dogurati* (Dragičević, 2007:p.90). Preslikavanje, projekcija ili mapiranje je veza koju je naš um u stanju da uspostavi između karakteristika zajedničkih za dva domena. Pomoću metafore jedan pojam razume se putem drugog. Drugim rečima, kroz metaforu se apstraktno shvata putem konkretnog.

Međudomensko preslikavanje obično je delimično i podrazumeva preslikavanje samo nekog, a nikako svih aspekata iz polaznog domena u ciljni. Koji će aspekt biti upotrebljen, zavisi od onoga što korisnik jezika želi da istakne. Prilikom preslikavanja u ciljnom domenu dolazi do metaforičkog isticanja nekog aspekta, ali istovremeno i do potiskivanja drugih aspekata istog pojma. Isto važi i za izvorni domen, gde se „aktiviranje samo određenih aspekata u ovom domenu naziva metaforičko iskorišćavanje“ (Filipović-Kovačević, 2013:p.58; up. Kövecses, 2010: p.93,103). Preslikavanje je jednosmerno i odvija se u istom smeru: od izvornog domena ka ciljnom, a po pravilu je ireverzibilno i odigrava se intuitivno i nesvesno. Na primer, možemo da konceptualizujemo LJUBAV kao PUTOVANJE, ali ne možemo strukturirati PUTOVANJA kao LJUBAV jer konvencionalno putnike ne možemo da opišemo kao ljubavnike, niti saobraćajne nesreće kao slomljena srca i sl. (Evans & Green, 2006:pp.296–297; Kövecses, 2010:p.7)⁵.

Prema kognitivnoj funkciji koju obavljaju i projekcijama koje se uspostavljaju između različitih domena, postoje tri osnovne vrste konceptualne metafore: strukturna, orijentaciona i ontološka metafora (Lakoff & Johnson, 1980a:pp.10–35; Kövecses, 2010:pp.37–40).

⁵ Eksperimentalna psihologvistika kritikovala je princip jednosmernosti jer su neki eksperimenti pokazali da postoji dvosmernost među iskustveno povezanim domenima kao što su temperatura i osećanja (Soriano Salinas, 2012:pp.95–96).

Strukturne metafore su prototipske metafore na kojima se i zasniva teorija kognitivne metafore. Njihova funkcija je da jedan metaforički koncept, odnosno jedan pojmovni domen konceptualno strukturiraju, tj. objasne pomoću drugog, jasno strukturisanog pojmovnog domena. Ciljni domen razume se pomoću izvornog jer se u procesu preslikavanja koristi postojeće znanje o izvornom domenu. Na primer: RASPRAVA JE RAT. Rasprava je ciljni domen koji se mora razumeti preko drugog entiteta – rata: *Tvoje tvrdnje su neodbranjive. Napao je svaku slabu tačku moje argumentacije. Demolirao sam njegov argument. Nikada nisam pobedio u raspravi sa njim. Ako koristiš tu strategiju, on će te uništiti*, itd. (Lakoff & Johnson, 1980a:p.5; Kövecses, 2010:p.6).

Orijentacione metafore zasnivaju se na čovekovoj osnovnoj orijentaciji i egocentričnoj koordinaciji u prostoru. Njihov kognitivni zadatak jeste da 'set ciljnih koncepata u našem konceptualnom sistemu učine koherentnim' (Kövecses, 2010:p.40). Kevečeš smatra da bi, s obzirom na kognitivnu funkciju koju obavljaju, prikladniji naziv za ovu vrstu konceptualne metafore bio 'metafora koherentnosti', pri čemu pod 'koherentnošću' podrazumeva kako određeni ciljni koncepti imaju tendenciju da se konceptualizuju na jedinstven način (*ibid.*). Frazeologizmi u čijoj se osnovi nalaze orijentacione metafore izgrađeni su na čovekovom iskustvu ispitivanja prostornih relacija i određivanja sopstvenog položaja u tom prostoru. Budući da se ovaj rad bavi somatskom frazeologijom, važno je istaći da u slučaju orijentacionih metafora ljudsko telo ima suštinski značaj jer se položaj tela, njegovo kretanje i interakcija sa svetom nalaze u osnovi ovih metafora. Telo je direktno povezano s našim čulnim iskustvom, preko tela dolazimo u kontakt sa drugim entitetima, razlikujemo ukus i miris, vizuelno opažamo. Iz tog razloga se telo i njegovi delovi konceptualizuju kao osnovni kognitivni entiteti (Pérez Paredes, 2009:p.8). Iskustvena osnova koju nam pruža naše telo, i koja je univerzalna, dozvoljava nam da razumemo apstraktne pojmove.

Orijentacione metafore i nose taj naziv jer većina njih proizlazi iz odnosa položaja čovekovog tela prema spoljašnjem svetu, tj. zasnivaju se na specijalnoj orijentaciji i počivaju na izvornim domenima: gore-dole, unutra-spolja, napred-nazad, ispred-iza, duboko-plitko, centralno-periferno. Metaforičke orijentacije nisu proizvoljne, već imaju osnovu u čovekovom fizičkom i kulturnom iskustvu (Lakoff & Johnson, 1980a:p.15). Prostorna dimenzija ima pozitivnu ili negativnu vrednost, pa je tako pozitivno konceptualizovano ono što je gore (sreća, zdravlje, život, vrlina, viši status, svesno, dobro, racionalno), a negativno ono što je dole (tuga, bolest, smrt, izopačenost, niži status, nesvesno, loše, emocionalno): *Ovo mi je podiglo raspoloženje. Ujutru rano ustaje. On je u top formi. Pao sam u depresiju.*

Lazar je ustao iz mrtvih. On je pod hipnozom. Upao je u komu. On je nadređena osoba. On je na vrhuncu moći. On je pod mojom kontrolom. On je na dnu društvene hijerarhije. Ona ima visoke standarde (Lakoff & Johnson, 1980a:pp.16–18). Jasna je korelacija između vertikalnog i horizontalnog položaja tela i metafora: pojam koji se odnosi na sreću, radost, zdravlje povezan sa uspravnim držanjem tela i, nasuprot tome, bolest, tuga i depresija često su praćeni povijenim položajem tela (up. Lakoff & Johnson, 1980b).

Hipermetafore POZITIVNO JE GORE i NEGATIVNO JE DOLE imaju i svoje podmetafore: SVESNO JE GORE / NESVESNO JE DOLE (*Podigao se iz teške bolesti. Pao je u komu. Pao je u san.*); SREĆA JE GORE / TUGA JE DOLE (*Lebdeo je od sreće. Bio je na sedmom nebu.*); RACIONALNO JE GORE / EMOCIONALNO JE DOLE (*Nije mogao da se izdigne iznad svojih osećanja. Diskusija je zapala na emocionalni nivo*)⁶.

Ontološke metafore daju nov ontološki status apstraktnim pojmovima iz ciljnog domena, što zapravo, znači da: ‘uopšteno shvatamo svoja iskustva u terminima predmeta, supstanci i sadržatelja, bez preciziranja na kakvu se vrstu predmeta, supstance ili sadržatelja tačno misli’ (Kövecses, 2010:p.38). Drugim rečima, mi svoja iskustva konceptualizujemo kao predmete, materije i sadržatelje. Ako možemo da identifikujemo naša iskustva kao entitete ili supstance, možemo i da ih kategorizujemo. Razlikuje se nekoliko podtipova ontološke metafore: metafora entiteta ili supstance, metafora sadržatelja i metafora ličnosti (personifikacija). Prva nam omogućava da posmatramo iskustvo kao entitet ili supstancu. Druga podrazumeva da je svaki pojedinac sadržatelj, sa unutrašnjošću i spoljašnjošću. Svako biće ograničeno je i odvojeno od ostatka sveta površinom svoje kože, a ostatak sveta doživljava kao nešto izvan sebe. Najčešće je omeđeni prostor, sadržatelj - ljudsko telo ili organi, a materija ili fluid su emocije, tj. entiteti u sadržateljima. Treća, metafora ličnosti je personifikacija koja nam omogućava da projektujemo ljudsko ponašanje na neljudske entitete.

Konceptualna metafora važna je za ispravno poimanje nastanka i motivacije frazeologizama⁷. Frazeologizam je najčešće zasnovan na korišćenju metafore jer punoznačna reč u frazeologizmu obično ima preneseno značenje (Stanojčić & Popović, 1992:p.175). Metafora predstavlja verovatno najučestaliji trop putem koga nastaju frazeologizmi budući da je karakterišu ekspresivnost, slikovitost

⁶Primeri preuzeti od Dragičević (2007:p.91).

⁷‘Budući da velika većina frazema izvire iz različitih oblika metafora, upravo je frazeologija pogodna za stvaranje tzv. koncepata, u kojima se frazemi tematski odnosno konceptualno grupiraju dajući nam priliku za analizu semantičkih taloga na bazi kojih je formirano frazeološko značenje’ (Fink Arsovski, 2002:p.37).

i konotativnost. Frazeologija je jedan od najstarijih jezičkih slojeva u kom se reflektuje jezička slika sveta, a za njenu rekonstrukciju važno je proučavanje frazeologizama. Imajući u vidu da je znanje o svetu ugrađeno u jeziku, analizom leksike i frazeologizama može se otkriti na koji način jedna kulturno-jezička zajednica konceptualizuje stvarnost (Trebješanin, 2018:p.156). Posebno kod somatskih frazeologizama metaforizacija predstavlja jedan od najproduktivnijih načina nastajanja frazeološkog značenja, zato što su ljudi oduvek koristili sopstveno telo da bi konceptualizovali svet koji ih okružuje. Ljudsko telo predstavlja idealan izvorni domen jer ga dobro poznajemo (Kövecses, 2010:p.18). Stoga je veza između čovekovog tela i njegovog okruženja važna referentna tačka u ljudskom poimanju prostora i orijentacije. Štaviše, Lejkof i Džonson (Lakoff & Johnson, 1980a) ističu da su prostorni koncepti primer najosnovnijeg načina razumevanja koncepata koji proističu iz interakcije čovekovog tela sa fizičkom okolinom.

Premda se u fokusu ovog rada nalaze konceptualne metafore, ukratko ćemo se osvrnuti i na konceptualnu metonimiju koja, kako će se pokazati u analitičkom delu rada, zajedno sa konceptualnim metaforama stvara motivaciju za nastanak frazeologizama i izaziva semantičku promenu ovih jedinica. Konceptualna metonimija definiše se kao kognitivni proces u kojem jedan konceptualni entitet (izvorni) omogućava mentalni pristup drugom konceptualnom entitetu (ciljnom) unutar istog kognitivnog domena (Dragičević, 2007:p.91; Kövecses, 2010:p.173), za razliku od pojmovne metafore gde se uspostavlja veza između dva domena. Konceptualna metonimija je mehanizam mišljenja putem kojeg se jedan pojam dovodi u vezu sa drugim na osnovu bliskosti, dok dva koncepta koja učestvuju u metafori obično stoje u odnosu sličnosti (Dragičević, 2007:p.161; Kövecses, 2010:p.174). Česte su metonimije: DEO ZA CELINU, CELINA ZA DEO, SADRŽAJ ZA SADRŽATELJ, SADRŽATELJ ZA SADRŽAJ, PROIZVOĐAČ ZA PROIZVOD, ORGAN ZA FUNKCIJU, ORGAN ZA OSOBU, UZROK ZA POSLEDICU, MESTO ZA INSTITUCIJU, MESTO ZA DOGAĐAJ, INSTITUCIJA ZA LJUDE, OSOBA ZA SVOJE IME, PREDMET ZA OSOBU KOJA GA KORISTI, OSOBA KOJA VRŠI KONTROLU ZA KONTROLISANO (Lakoff & Johnson, 1980a:pp. 39-40; Kövecses, 2010:pp.171–172).

3. Analiza korpusa

Analizom ekscerpirane građe izdvojene su sledeće konceptualne orijentacione metafore:

1. DOBRO JE GORE, LOŠE JE DOLE
2. DOBRO JE ISPRED, LOŠE JE IZA

3. DOBRO JE BLIZU, LOŠE JE DALEKO
4. DOBRO JE DESNO, LOŠE JE LEVO
5. DOBRO JE PLITKO, LOŠE JE DUBOKO

3.1. DOBRO JE GORE, LOŠE JE DOLE

Telo je entitet koji se u prostornoj orijentaciji može podeliti na osnovu tri ose: vertikalne, horizontalne i bočne. U vertikalnoj dimenziji, zahvaljujući principu gravitacije, telo ima dva kraja – glavu i noge, što gradi odnos gore-dole. Horizontalna i bočna dimenzija stvaraju prostorne odnose ispred-iza i desno-levo (Pérez Paredes, 2009:pp.23–24). S aspekta kognitivista najbolji položaj za primanje i slanje stimulusa je uspravno držanje tela, po kome se čovek razlikuje od ostalih živih bića. Imajući u vidu ovu vertikalnost i usmerenost ka Suncu, pozicija *gore* konceptualizuje se kao pozitivan predznak (život, budnost, zdravlje). Shodno tome, zbog horizontalnosti i položaja suprotnog od Sunca, pozicija *dole* poima se kao negativan predznak (spavanje, bolest, smrt) (Kovačević & Ramadanović, 2016:p.54). Lejkof i Džonson u knjizi *Metaphors We Live By*, govoreći o opoziciji GORE-DOLE, izdvojili su deset najčešćih metafora (Lakoff & Johnson, 1980a:pp.16–18): 1. SREĆNO JE GORE, TUŽNO JE DOLE; 2. SVESNO JE GORE, NESVESNO JE DOLE; 3. ZDRAVLJE I ŽIVOT SU GORE, BOLEST I SMRT SU DOLE; 4. IMATI KONTROLU ILI SILU JE GORE, BITI POTČINJEN KONTROLI ILI SILI JE DOLE; 5. VIŠE JE GORE, MANJE JE DOLE; 6. BLISKI BUDUĆI DOGAĐAJI SU GORE (I ISPRED); 7. VISOK STATUS JE GORE, NIZAK STATUS JE DOLE; 8. DOBRO JE GORE, LOŠE JE DOLE; 9. VRLINA JE GORE, IZOPAČENOST JE DOLE; 10. RACIONALNO JE GORE, EMOCIONALNO JE DOLE. Moralne kategorije poput *dobro, poštenje, hrabrost, iskrenost, čast* i njihovi opozitni parovi, shvataju se, između ostalog, u velikoj meri pomoću orijentacije gore-dole (Kövecses, 2010:pp.23–24).

Orijentacione (prostorne) metafore potiču iz primarnih senzomotornih iskustava s početka života. Ove metafore kompleksnije pojave svode na bazične telesne koncepte. Kod orijentacionih metafora sve DOBRO JE GORE, a sve LOŠE JE DOLE. Imajući ovo u vidu, psiholozi koren ovih metafora traže u antičkoj podeli na razum i osećajnost, gde glava predstavlja GORE, a nagoni DOLE, što govori o kontrolisanju emocija i nagona, ali i o visokoracionalističkoj civilizaciji (Jovanović & Baucal, 2012:p.137).

Frazeologizam italijanskog jezika *abbassare gli occhi* ('spustiti oči'), nalazi svoje apsolutne ekvivalente u španskom *bajar los ojos* ('spustiti oči') i srpskom *spustiti (oboriti) oči (pogled)*. Tri frazeme, osim što počivaju na orijentacionoj metafori

DOBRO JE GORE, LOŠE JE DOLE, dele i istu semantiku: „izbegavati čiji pogled zbog stida, osećanja krivice, neprijatnosti, poniznosti, pokornosti”. Data metafora ukršta se s konceptualnom metaforom prema kojoj se POGLED U OČI poima kao SHVATANJE. Na unutarjezičkom nivou italijanska frazeološka jedinica ima svoj značenjski sinonim u *stare con gli occhi bassi* (‘biti sa spuštenim očima’) i *non osare alzare gli occhi* (‘ne usuđivati se podići oči’). U španskom jeziku postoji frazem *no levantar los ojos (del suelo)* (‘ne podizati oči (sa tla)’), značenja: „gledati u pod kao znak poniznosti, skromnosti, stida i sl.”⁸. U srpskom frazeološkom inventaru figurira frazema *ne dizati pogled*, koja je semantički bliska jedinici *spustiti (oboriti) oči*, u kojoj se umesto lekseme *oči* javlja značenjski srodna leksema *pogled* koja pripada istom semantičkom polju.

Negativna duševna stanja kao stid, pokornost, ali i bolest te depresija definišu se kao težina koja čoveka vuče ka dole i drži u položaju koji nije uspravan (svojstven za pozitivna raspoloženja i duševna stanja), jer „spušteno držanje obično ide uz tugu i depresiju, uspravno držanje uz pozitivno emocionalno stanje” (Lakoff & Johnson, 1980a:p.16). Isto važi i za ozbiljnu bolest koja primorava čoveka da legne - kad čovek umre fizički je dole (*ibid.*). Dakle, u ovakvoj metaforičkoj polarizaciji i pomoću vertikalne dimenzije negativno je konceptualizovano ono što je dole (stid, krivica, posramljenost), pa je u slučaju datih frazema postulirana orijentaciona metafora NEGATIVNO EMOTIVNO STANJE JE DOLE, preciznije podmetafora STID/KRIVICA/POKORNOST JE DOLE, koja se zasniva na svakodnevnom iskustvu čoveka da negativno emotivno stanje implicira spuštanje očiju/pogleda. Budući da se ovim frazemama denotiraju moć i pokornost, u njihovoj bazi prisutna je i orijentaciona pojmovna podmetafora MOĆ JE GORE / NEMOĆ JE DOLE, imajući u vidu viši položaj onog kome se pokorava u odnosu na onog ko se pokorava na vertikalnoj osi (Klikovac, 2004:p.76). Apstraktni pojmovi „dominacija” i „potčinjenost” strukturisani su na vertikalnoj shemi, na kojoj entitet koji ima moć i kome se pokorava stoji gore u odnosu na entitet na kome se ispoljava moć, tj. koji se pokorava (Rasulić, 2004:pp.212–216). Najzad, Milanović smatra da su frazeologizmi izgrađeni na metafori POSTIDETI SE ZNAČI OBORITI OČI koja je metonimijski povezana sa uobičajenim položajem tela osobe koja oseća stid (2014:p.391). Radi se o ‘tipičnom bihevioralnom efektu prijatnih ili neprijatnih emocija, pri čemu telesne reakcije omogućavaju metonimiju *efekat/posledica za uzrok*’ (Drobnjak et al., 2018:p.170).

⁸ Frazeologizam koji ima istu sliku u pozadini jeste *llevar (tener) los ojos clavados en el suelo* (‘nositi (imati) oči prikovane za tlo’), koji opisuje skromnu i stidljivu osobu.

U datim frazeologizmima agens putem spuštanja očiju izražava svoje emocionalno stanje, odnosno apstraktni ciljni domen stida, zbunjenosti, poniznosti i sl., a konkretizuje se kroz izvorni domen *oči*. Oči se smatraju ogledalom duše, mestom na kome je moguće „pročitati” čovekovo raspoloženje ili duševno stanje. Spuštanjem očiju osoba ne dozvoljava sagovorniku da u neverbalnoj komunikaciji otkrije šta oseća. Obično se kod gestovnih somatizama radi o prenesenom značenju, dok se ovde raspoloženje, tj. inferiornost vršioca radnje konceptualizuje i doslovno, kretanjem tela ka dole, tj. spuštanjem glave i obaranjem pogleda.

U španskom frazeološkom fondu pronalazimo frazeološke jedinice *estimar (tener) sobre los ojos a alguien* (‘ceniti (držati) nekoga iznad očiju’) i *estimar (tener) sobre las niñas de los ojos a alguien* (‘ceniti (držati) nekoga iznad zenica očiju’), obe u značenju „visoko, veoma ceniti nekoga”, kod kojih je takođe postulirna hipermetafora DOBRO JE GORE, odnosno podmetafora POŠTOVANJE JE GORE. Istovremeno, OKO se poima kao DRAGOCEN, VREDAN PREDMET.

S druge strane, u istom jeziku figuriraju i frazeološke konstrukcije *tener sobre ojo a alguien* (‘imati (držati) nekoga iznad oka’), u značenju „mrzeti nekoga” i *traer sobre ojo a alguien* (‘dovesti nekoga iznad oka’), koja nosi sličnu semantičku vrednost „mrzeti nekoga” ili „biti ljut na nekoga”. U datim slučajevima metafore na kojima se zasniva frazeološka semantika odstupaju od onih koje nudi kognitivistička teorija, dakle GORE se ovde ne poima kao DOBRO.

Italijanske frazeološke jedinice *tenere sott’occhio* (‘držati pod okom’) i *avere sott’occhio* (‘imati pod okom’) znače „imati kontrolu nad nekim, držati pod kontrolom” i predstavljaju značenjske ekvivalente srpskoj frazemi *uzeti pod oko*. Motivisane su orijentacionom metaforom IMATI KONTROLU/SILU JE GORE, BITI POTČINJEN KONTROLI/SILI JE DOLE, koja ima i svoju fizičku osnovu: obično je pobjednik u borbi na vrhu. Ova metafora nastala je tako što u zapadnoj kulturi ljudi vide sebe kao one koji imaju kontrolu nad biljkama, životinjama i čitavom okolinom zbog toga što su jedini koji poseduju sposobnost rasuđivanja, a posedovanje razuma postavlja ljude iznad životinja i ujedno im daje kontrolu (Lakoff & Johnson, 1980b:pp.463–464).

S druge strane, srpski frazeološki fond beleži i oblike *držati na oku* i *imati na oku*⁹, u značenju „pomno paziti na nekoga ili nešto, motriti, kontrolisati” kao i *biti nekom na oku (očima)* i *nalaziti se nekom na oku (očima)*, u značenju „nalaziti se pod nečijim stalnim nadzorom, biti predmet nečije kontrole”, gde se proces vizuelnog opažanja sagledava „iz perspektive percipiranog objekta, pri čemu nastaju

⁹ Rečnici beleže i frazem *držati (imati) koga pod okom* sa predlogom *pod*, ali se u savremenom jeziku upotrebljava varijanta sa predlogom *na*.

frazeologizmi s konverzivnim značenjem” (Štrbac, 2012:p.328). Upotreba različitih predloga (u italijanskom jeziku *sotto*, a u srpskom *na*) dovodi do razlika između pojmovnih sistema analiziranih jezika, pri čemu upotreba predloga *na* u srpskom uzrokuje odstupanje od date metafore jer se gore, na oku, a ne ispod oka nalazi onaj nad kim imamo kontrolu. Ipak, ovi frazeologizmi zapravo podrazumevaju da se onaj nad kim imamo kontrolu nalazi u našoj blizini, pa bi postulirana metafora bila IMATI KONTROLU JE BLIZINA.

Srpski frazeološki korpus nudi i obrt *pasti u nečijim očima*, značenja: „izgubiti raniji ugled ili poštovanje”, kao i njegove značenjske antonime (*po*)*rasti u nečijim očima* i *postati visok (velik) u nečijim očima*, koji ne pronalaze ekvivalente u romanskim jezicima¹⁰. Svi su motivisani orijentacionom metaforom DOBRO JE GORE, odnosno LOŠE JE DOLE, preciznije u njihovoj osnovi nalazi se podmetafora UGLED JE GORE, tj. NEPOŠTOVANJE JE DOLE.

Drugačiji slučaj predstavljaju italijanske frazeološke jedinice *averne fino agli occhi* (‘imati nekog, nečeg do očiju’) ili *averne fin sopra gli occhi* (‘imati nekog, nečeg iznad očiju’) koje opisuju situaciju u kojoj je agens sit svega, umoran zbog neke osobe ili situacije i ne toleriše je više¹¹. Ista ideja dosade, zamora i prezasićenja izražava se španskim frazemima *estar hasta los pelos* (‘biti do kose’), *estar hasta el moño* (‘biti do punde’), *estar hasta la coronilla* (‘biti do temena’), *estar hasta el cogote* (‘biti do potiljka’) i *estar hasta las narices* (‘biti do nosa’) i srpskom jedinicom *preko glave je nekome nešto*. Budući da se ista semantika u španskom i srpskom jeziku ostvaruje upotrebom različitih leksičkih komponenti, menja se pozadinska slika frazema. Uprkos tome, u svim navedenim slučajevima radi se o leksemama koje služe kao merna jedinica količine, a koje pripadaju gornjem delu čovečijeg tela, što ukazuje na metaforu sa shemom GORE–DOLE. U ovom slučaju posredi je orijentaciona metafora VIŠE JE GORE (Lakoff & Johnson, 1980a:pp.16–17).

Isti metaforijski obrazac nalazi se i u španskom frazemu s komponentom *oko*: *estar enamorado hasta los ojos* (‘biti zaljubljen do očiju’) i srpskom obrtu koji sadrži somatsku komponentu *uši*: *biti zaljubljen do ušiju*¹².

¹⁰ Najpribližniji prema značenju koje ima u postuliranoj metafori, a koje beleži rečnik *Zingarelli* (2004) jeste frazeologizam *crescere nella stima di qualcuno* (‘porasti u nečijem poštovanju’), koji pak ne sadrži somatsku leksemu.

¹¹ U istom značenju koriste se i italijanski frazemi sa drugačijim somatizmom: *averne fino al collo* (‘imati nekog, nečeg do vrata’) i *averne fin sopra i capelli* (‘imati nekog, nečeg preko kose’).

¹² Semantički ekvivalent koji ipak ne deli istu orijentacionu metaforu bio bi italijanski frazem *essere innamorato fino all'osso* (‘biti zaljubljen do kosti’).

3.2. DOBRO JE ISPRED, LOŠE JE IZA

U orijentacijskom odnosu ispred-iza vlada asimetričnost. Razlog tome treba tražiti u činjenici da su percepcijski organi, posebno oči kojima se prima gotovo 90% stimulusa iz okruženja, smešteni na prednjoj strani tela, tj. na licu. Kada se telo nalazi u statičnom položaju, ispred je smer u kome gledamo i imamo percepcijsku kontrolu. Kada je reč o kretanju, prototipičan smer kretanja je napred. Shodno tome, metaforijski mehanizam koji se aktivira kod većine somatskih frazeologizama čija je komponenta leksema koja označava deo tela koji se nalazi na prednjoj strani, jeste: POZNATO JE ISPRED, DOBRO JE POZNATO, odnosno DOBRO JE ISPRED budući da su na prednjoj strani tela smešteni najvažniji senzorni organi. Analogno tome, ono što se nalazi iza ljudskog tela nije vidljivo, nad time nemamo percepcijsku kontrolu i može da predstavlja opasnost, što postulira metafore: NEPOZNATO (OPASNOST) JE IZA, LOŠE JE NEPOZNATO, LOŠE JE IZA (Kovačević & Ramadanović, 2016:p.54, 57, 59).

Prva grupa jedinica čija se frazeološka semantika zasniva na metafori DOBRO JE ISPRED, LOŠE JE IZA jeste: *it. avere gli occhi dietro la testa* ('imati oči iza glave'), *šp. tener ojos en la nuca* ('imati oči na potiljku') i *sr. imati oči na leđima*. Frazeologizmi triju jezika, uprkos leksičkoj divergenciji (glava/potiljak/leđa), ostvaruju isto značenje „biti uvek na oprezu, budno paziti” i obično se koriste uz glagole *morati, trebati*. U španskom jeziku postoje frazeologizmi koji na unutarjezičkom nivou predstavljaju značenjske sinonime gorenavedenom: *tener ojos en el cogote*¹³ ('imati oči na potiljku'), *tener ojos en la espalda* ('imati oči na leđima') i vulgarizam *tener ojos en el culo* ('imati oči na dupetu') (Buitrago, 2007:p.726). U srpskom jeziku sinonimno se upotrebljavaju i frazeme: *imati oči na potiljku* i *imati oči oko glave*. Bez obzira na leksička nepodudaranja, u slučaju triju razmatranih jezika svi primeri ukazuju na zadnji deo tela, suprotno od mesta gde su oči prirodno locirane, što dozvoljava da se proširi radijus vidnog polja osobe koja gleda (Pascual López, 2006:p.7)¹⁴.

Pošto su oči smeštene na prednjem delu tela, njima možemo da vidimo ono što je ispred. To znači da ono što se nalazi iza nas nije vidljivo i može predstavljati opasnost. Pravovremena uočena opasnost može da se izbegne. S druge strane, ukoliko opasnost nije pred nama, ukoliko je ne vidimo, ili je ne vidimo na vreme, ne možemo je sprečiti. Zato je potrebno imati oči i na zadnjem delu tela, kako bi se predupredila potencijalno opasna situacija i percipiralo sve što posmatrača okružuje. Hipermetafora LOŠE JE IZA u osnovi ima podmetaforu NEVIDLJIVA OPASNOST JE IZA. LOŠE JE NEVIDLJIVA OPASNOST, pa sledi LOŠE JE IZA.

¹³ Frazema ima i značenje: „ne shvatati, ne videti ono što je ispred”.

¹⁴ Paginacija navedena prema elektronskoj verziji rada.

Frazeologizmi *it. fare qualcosa davanti agli occhi di qualcuno* ('raditi nešto ispred nečijih očiju'), *šp. hacer algo (del)ante (de) ojos de alguien* ('raditi nešto (is) pred nečijih očiju') i *sr. raditi nešto pred nečijim očima (na nečije oči)*, dele istu semantiku „raditi nešto u nečijem prisustvu, tako da osoba to može videti”. Ukoliko nešto radimo tako da posmatrač to može videti, ako ne ometamo njegovu percepciju, ne krijemo ništa od njega, jasno je da metafora DOBRO JE ISPRED motiviše značenje navedenih frazeoloških jedinica. Ona je umrežena s metaforom POSMATRANI OBJEKAT NALAZI SE ISPRED OKA POSMATRAČA, budući da gledanje, kao svesna čovekova aktivnost, podrazumeva da su oči otvorene i da se posmatrani objekat nalazi ispred oka onog ko posmatra (Milanović, 2014:p.387). Ove metafore deluju zajedno sa metonimijom, preciznije sinegdohom DEO (OČI) ZA CELINU (OSOBU).

Ista vrsta konceptualnih mehanizama zastupljena je i u narednoj grupi frazeoloških jedinica: *it. essere davanti agli occhi di qualcuno* ('biti pred nečijim očima'), *šp. estar (del)ante (de) (los) ojos de alguien* ('biti pred nečijim očima') i *sr. biti pred nečijim očima*. Apsolutni prevodni ekvivalenti triju jezika realizuju isti semantički sadržaj „biti u nečijem prisustvu, u blizini nekoga, na dohvat ruke, biti primetan, vidljiv”. U sva tri jezika frazeme kolociraju uz različite glagole (*imati, nalaziti se, držati, staviti*)¹⁵.

Frazeološke jedinice slične leksičke i formalne strukture *it. mettere qualcosa davanti agli occhi di qualcuno* ('staviti nešto ispred nečijih očiju'), *poner algo delante de ojos de alguien* ('staviti nešto ispred nečijih očiju') i *sr. izneti (iznositi) nekome nešto pred oči* nose značenje: „predočiti nekom nešto, ubediti ga da odbaci pogrešno mišljenje, skrenuti nekom pažnju na nešto, razotkriti nekom nešto”. Dati frazemi izgrađeni su na kompleksnim konceptualnim mehanizmima. U njihovoj bazi stoji metafora DOBRO JE ISPRED, sa podmetaforom RAZOTKRIVANJE ISTINE JE ISPRED. Pored datih metafora, frazeme su motivisane i pojmovnom metaforom: RAZUMETI JE VIDETI i POSTATI SVESTAN JE VIDETI. Postulirana je i konceptualna metafora OKO JE LOKALIZATOR, gde se somatska leksema poima kao nešto ispred čega može da se stavi objekat lokalizacije (v. Piper, 1997). Milanović (2014:p.387) primećuje da dati frazeologizmi pokazuju kako je ČOVEKOVO VIDNO POLJE (VIDOKRUG) OGRANIČENI PROSTOR, a u srpskom jeziku sama složenica vidokrug unosi semantiku ograničenog prostora u svom drugom delu. Na ovaj način ukazuje se i na to da je moguće u taj prostor DONETI POSMATRANI PREDMET. Posredi je i metonimija OKO ZA OSOBU.

¹⁵ U italijanskom jeziku javljaju se i frazeme: *avere sott'occhio (sotto gli occhi)* ('imati ispod oka (očiju)') i *avere sotto il naso* ('imati pod nosom'), koja ima isto značenje, ali sadrži drugačiju somatsku komponentu. U srpskom jeziku postoji polisemičan frazeologizam *biti nekome na oku (očima)* (v. 3.1.).

Frazeološke jedinice *it. vedersi (avere) qualcuno sempre davanti agli occhi* ('videti (imati) nekoga uvek ispred očiju') i *sr. imati stalno pred očima*, uprkos parcijalnoj ekvivalenciji na leksičkom planu, realizuju isto značenje: „stalno misliti o nekome, živo se sećati”, obično osobe koja nedostaje jer je daleko ili je umrla, a čija je slika uvek prisutna u mislima, ili je ostala duboko urezana u sećanju govornika. Slika u semantičkom talogu je ista: ono šta nam je stalno prisutno u vidnom polju, mora biti prisutno i u našim mislima. Dakle, osim metafore DOBRO JE ISPRED, prepoznaje se motivisanost frazeologizma konceptualnom metaforom MISLITI JE VIDETI. Srpski korpus sadrži i sledeće jedinice: *biti stalno pred očima nekome, lebdeti nekome pred očima, izaći (doći) nekome na (pred) oči* i *ne silaziti (ne skidati se) nekome s očiju*.

Kako je iskrenost vrlina, konceptualna metafora DOBRO JE ISPRED postulirana je u frazeologizmu srpskog jezika *kazati (reći, govoriti) u oči* ili *skresati (baciti, sasuti) (istinu) u oči*, u značenju: „reći nešto otvoreno i iskreno, bez okolišanja”. U italijanskom i španskom postoje semantički ekvivalenti srpskom frazeologizmu, koji za iskazivanje istog koncepta koriste drugačiju somatsku leksemu, a ona takođe označava deo tela koji se nalazi spreda: *dire qualcosa in faccia a qualcuno* ('reći nešto u lice nekome'), odnosno *decirle en (a) la cara algo a alguien* ('reći u lice nešto nekome'). Apsolutni ekvivalent ovih jedinica postoji i u srpskom jeziku: *kazati (reći, govoriti, skresati) nekom nešto u lice*.

U srpskom frazeološkom repertoaru registrovani su i frazemi: *beži mi (vuci mi se, gubi mi se, sklanjaj mi se, idi mi) ispred očiju* i *ne izlazi mi pred oči* koji se koriste kao poruka sagovorniku da ode i ne pojavljuje se više jer njegovo prisustvo nije poželjno. I u navedenim slučajevima figurira metafora DOBRO/POŽELJNO/PRIJATNO JE ISPRED, dok se frazeološka semantika formira konceptualnom metaforom VIDNO POLJE JE SADRŽATELJ. Dati primeri mogli bi da se svrstaju i pod orijentacione metafore koje koriste relaciju BLIZU - DALEKO.

3.3. DOBRO JE BLIZU, LOŠE JE DALEKO

U domenu spacijalnosti, odnosno denotiranja prostornih odnosa koji počivaju na orijentacionom binomu BLIZU-DALEKO identifikovani su sledeći somatski frazeologizmi: *it. lontano dagli occhi lontano dal cuore* ('daleko od očiju daleko od srca') koji pronalazi svoj apsolutni ekvivalent u *sr. daleko od očiju daleko od srca*. Frazeološke jedinice ukazuju na to da distanca i duga razdvojenost parova slabi vezu i ljubav i da se lako zaboravi onaj ko se dugo ne vidi.

Ako je ljubav pozitivno osećanje, onda je jasna metafora u osnovi frazeoloških jedinica: DOBRO JE BLIZU, LOŠE JE DALEKO. Hipermetafora DOBRO JE BLIZU, LOŠE JE DALEKO ima u osnovi podmetaforu DALEKO JE ODSUSTVO LJUBAVI. Takođe, LOŠE JE ODSUSTVO LJUBAVI, iz čega proizilazi LOŠE JE DALEKO. Ova metafora umrežena je sa drugim pojmovnim metaforama: VOLETI JE VIDETI i LJUBAV JE FIZIČKA, PROSTORNA BLIZINA jer ako se neko nalazi daleko od nas, ukoliko ga ne vidimo, on nam i ne pripada.

Prodanović-Stankić (2009:p.78) navodi da u zapadnoj kulturi emocionalna bliskost podrazumeva i fizičku blizinu, pa postulira pojmovna metafora BITI BLIZAK SA NEKIM JE BITI BLIZU NEKOG. Pored jasnog upućivanja na prostornu udaljenost, u frazeologizmima se percipira i vremenska distanca koja takođe negativno utiče na intenzitet emocija, pa frazeološko značenje motiviše i metafora LJUBAV JE VREMENSKA BLIZINA. U osnovi frazema je prepoznatljiva i slikovna shema CENTAR– PERIFERIJA prema kojoj se emocije nalaze u centru, a udaljavanjem od centra ka periferiji postaju slabijeg intenziteta.

Dati frazemi ujedno počivaju na još jednoj orijentacionoj metafori: DOBRO JE ISPRED, imajući u vidu da svojom semantikom aludiraju da se može voleti (pozitivno osećanje) samo onaj ko nam je neprestano pred očima¹⁶.

3.4. DOBRO JE DESNO, LOŠE JE LEVO

Binarna opozicija *desno-levo* bila je predmet proučavanja različitih oblasti: psihologije, antropologije, sociologije. Simbolička priroda desne i leve strane, u kojoj se prva poima kao pozitivna, a druga kao negativna, prisutna je ne samo u frazeologiji, već u kulturi i tradiciji brojnih naroda. Stoga se može tvrditi da su (somatski) frazeologizmi s komponentama *desno* i *levo* kulturno uslovljeni.

Sa stanovišta fizionomije, ne postoji opravdan razlog za ovo uverenje. Između desne i leve strane, odnosno između spoljašnjih organa na levoj i desnoj strani tela postoji simetričnost u orijentacijskom odnosu. U tom smislu levo i desno stoje u istom odnosu i nema ni fizičkih ni percepcijskih razloga da se jedna strana konceptualizuje kao dobra, a druga kao loša. Ipak, to se dešava zato što su tradicija i religija ustanovile takvu simboliku i stvorile dodatnu fizičku asimetriju levog i desnog (Kovačević & Ramadanović, 2016:pp.54–55). Osim toga, ovom uverenju

¹⁶ U španskom jeziku pronalazimo frazeologizam *fuera de la vista, fuera de la mente* ('van vida, van uma'), koji, premda ne koristi somatsku lekesmu *oko*, izražava sličan koncept tj. aludira na to da se zaboravlja osoba koju ne vidamo. Navedeni obrt koristi relaciju SPOLJA-UNUTRA, tj. formira metaforu LOŠE JE SPOLJA.

doprinelo je i iskustveno znanje da je za većinu ljudi desna ruka dominantna jer je jača, spretnija i brža.

Sve poznate (primitivne i napredne) kulture koriste dualnu klasifikaciju i polarne suprotnosti (Laponce, 1981:p.23), a u prostornoj orijentaciji odnos desno-levo smatra se osnovnim tipom dualizma. Uverenje da je desno dobro, a levo loše uvreženo je u različitim kulturama i religijama. Još u starom Egiptu, u sistemu hijeroglifa, *ući* je značilo otići na desnu stranu, a *izaći* otići na levu. Orijeantišući se ka severu, s desne strane nalazi se istok (gde sunce izlazi), a s leve zapad (gde sunce zalazi). Drugim rečima, desno predstavlja istok, svetlost i život, a levo zapad, tamu i smrt (Cirlot, 2018:p.371). Za Grke dobri predznaci dolazili su sa desne strane, sa istoka, a najčešće u obliku ptica (v. Buitrago, 2007:p.278, 416)¹⁷. Artemidor iz Efesa, pisac i prorok iz drugog veka n.e., govorio je da desno oko predstavlja oca, sina ili brata, a levo majku, ćerku ili sestru, i da se na taj način muški element identifikuje sa pozitivnim i ženski sa negativnim (*ibid.*:p.279)¹⁸.

I u judaizmu i hrišćanstvu inkorporirana su drevna verovanja, pa je desno konotirano kao dobro, a levo kao loše. U Psalmima Davidovim (Ps 110, 1) piše: *‘Reče Gospod Gospodu mojemu: Sjedi meni s desne strane dok položim neprijatelje tvoje za podnožje nogama tvojima’* (up. Mt 22,44; Mk 12,36; Lk 20,42; Dap 2,34-35; Jev 1,13). I u Novom zavetu na više mesta čitamo da vaskrsli Hrist sedi s desne strane Boga (Mt 26,64; Mk 14,62; Mk 16,19; Lk 22,69; Dap 7,55-56; Rim 8,34; Kol 3,1; Jev 1,3; Jev 8,1; Jev 10,12; Jev 12,2; 1 Pet 3,22). Prema Bibliji i u religioznoj ikonografiji osuđeni grešnici će posle Strašnog suda ići levo, pa levo predstavlja pravac pakla, a desno pravac raja (Chevalier & Gheerbrant, 2018:p.1020)¹⁹. U Nikejskom simbolu vere stoji: *‘...I Koji se vazneo na nebesa i sedi sa desne strane*

¹⁷ Većina starogrčkih filozofa, posebno Pitagora i potom Pitagorejci, govoreći o kosmogoniji, ističu teoriju suprotnosti, odnosno dualističku koncepciju Univerzuma. Za njih brojevi su suština svih stvari i čine prirodu Univerzuma. Kao što postoji opozicija između parnog i neparnog, tako postoji i opozicija: desno-levo, muško-žensko, svetlosti-tama, dobro-loše itd. Svi prvoavedeni elementi su pozitivni (v. Burnet, J. 1920). Vrlo verovatno ovo stanovište ima veze sa kretanjem Sunca koji je u svim civilizacijama bilo simbol života. Kod Grka desna strana je „strana ruke koja vitla kopljem”, i na desnoj strani se pojavljuju povoljni predznaci. Stoga desno simbolizuje snagu, veštinu i uspeh (Chevalier & Gheerbrant, 2018:p.1021).

¹⁸ Isto je važno i u hrišćanskom srednjem veku, gde se leva strana smatrala ženskom, noćnom i satanskom, a desna muškom, dnevnom i božanskom (Buitrago, 2007: pp.1020–1021).

¹⁹ O tome čitamo u Svetom Jevanđelju od Mateja: *‘I postavite ovce sa desne strane sebi, a jarad sa lijeve. Tada će reći Car onima što mu stoje sa desne strane: Hodite blagosloveni Oca mojega; primite Carstvo koje vam je pripremljeno od postanja svijeta’* (Mt 25, 33-34), i *‘Tada će reći i onima što mu stoje s lijeve strane: Idite od mene, prokleti, u ogranj vjehni koji je pripremljen đavolu i anđelima njegovim’* (Mt 25,41). Uprkos biblijskom predanju koje uči da je žena stvorena iz rebra muškarca u nekim rabinskim komentarima precizira se da je prvi čovek Adam bio muškarac na desnoj strani a žena na levoj i da ga

Oca...²⁰. Takođe, u pravoslavnoj molitvi posle svetog pričešća Svetog Simeona Metafrasta kaže se: ‘...i na Tvom strašnom Drugom dolasku udostoj mene grešnika da stanem s desne strane slave Tvoje...’²¹.

U tekstovima Biblije daje se prednost desnoj strani (up. Ps 45,9; Ps 60,5; Ps 121,5; Prop 10,2; Mt 25,34), pa samim tim i desnoj (dominantnoj) ruci²² (Ps 17,7; Ps 18,35; Ps 20,6; Ps 48,10; Ps 108,6; Ps 118,15–16; Ps 138,7; Ps 139,10; Dap 5,31; Otk 5,1; up. Pp 2, 6; 8,3). U hrišćanskoj tradiciji desna ruka simbol je blagoslova, a leva simbol prokletstva (Kovačević & Ramadanović, 2016:p.56)²³.

Sve ovo moglo je doprineti da Biblija, kao prva odštampana i najprevođenija knjiga²⁴, utiče na to da se u gotovo svim (hrišćanskim) kulturama u polaritetu desno-levo, prvi doživljava kao pozitivan, a drugi kao negativan²⁵.

Za razliku od vertikalnog mapiranja (DOBRO JE GORE, LOŠE JE DOLE), DOBRO JE DESNO, LOŠE JE LEVO predstavlja horizontalno mapiranje i može se objasniti činjenicom da su u prostornoj orijentaciji dešnjaci skloni da povezuju desno sa pozitivnim, a levo sa negativnim atributima, dok će levoruki činiti suprotno. Metafora DOBRO JE DESNO postala je dominantna u većini kultura samo zato što je dešnjaka mnogo više nego levorukih (Casasanto, 2009:p.365). Drugim rečima, ljudi imaju tendenciju da sve ono što pripada manjini smatraju nekom vrstom anomalije i lošim, dok je dobro sve ono što je uobičajeno i pripada većini²⁶.

je Bog podelio na dve polovine, stvorivši tako muškarca i ženu (Chevalier & Gheerbrant, 2018:pp.1020-1021). Zato se desna strana vezuje za muški, a leva za ženski princip.

²⁰ Izvor: <https://svetosavlje.org/nikejski-simvol-vere/>

²¹ Izvor: <https://spc.rs/molitve-pre-i-posle-svetog-pricesca/>

²² Ruka je simbol moći. Hebrejska reč *yad* (יָד) znači „ruka”, ali i „snaga, moć”. Desna ruka je direktno povezana sa mozgom, leva sa srcem.

²³ U zapadnoj hrišćanskoj tradiciji, desna ruka ima aktivno značenje i simbolizuje budućnost, a leva pasivno i označava prošlost, na koju čovek ne može da utiče (Chevalier & Gheerbrant, 2018:p.1026).

²⁴ Izvor: <https://www.wycliffe.net/resources/statistics/>.

²⁵ U Novom zavetu nigde se ne pominje u koji obraz je Juda poljubio Isusa prilikom izdaje (Mt 26,49; Mk 14,45). Ipak, neretko u slikarstvu Juda ljubi Hrista u levi obraz (npr. minijatura Judin poljubac autora Matea da Milano u *Libro d’Ore*, koju je poručio Alfonso I d’Este početkom XVI veka). U Svetim Jevanđeljima od Mateja (27,38), Marka (15,27) i Luke (23,33) pominje se da su pored Hrista bila razapeta još dva razbojnika, jedan s Hristove desne, a drugi s leve strane. Iako se u kanonskim jevanđeljima to ne precizira (v. Lk 23, 39-43), uvreženo je mišljenje da se u sceni raspeća na Golgoti razbojnik koji se pokajao, blagorazumni razbojnik, nalazio s desne strane Hrista. Objašnjenje za ovo moglo bi se naći u apokrifnim izvorima (npr. Arapsko jevanđelje detinjstva Spasitelja, gl. 23).

²⁶ Dalje, desna strana poistovećuje se sa svesnim, budućnošću, otvorenim, evolucijom, normalnim i legitimnim, a leva strana vezuje se za nesvesno, prošlost, potisnutost, abnormalnost, involucija i nezakonitost. Leva strana je zona porekla, a desna zona rezultata (Cirlot, 2018:p.369).

I etimologija reči analiziranih jezika ukazuje nam na to da je desno pozitivno, a levo negativno konotirano. U italijanskom jeziku leksema *sinistro* znači „levi” ali i „nesreća”, dok *destro* znači „desni” i „spretni, sposoban, vešt; oštrouman, mudar”. U španskom reč *derecho* ima dva značenja: „desno” i „pravo”²⁷. U srpskom jeziku prema *RSANU* odrednica *levi* ima značenje „nepovoljan, nesrećan, koban”²⁸ i „koji nije vredan pažnje, nevažan, beznačajan”²⁹. Odrednica *desni* u istom rečniku definiše se kao „pravi, veran, pouzdan”, „pogodan, povoljan” i „srećan, koji ima sreće, koji donosi sreću”. Pridev *levi* obično se povezuje, budući da je većina ljudi dešnjaka, sa značenjem *loš, nepravedan, slab* i sl., a etimološka mu je veza u rečima značenja *kriv, iskrvljen* (Gluhak, 1993:p.377).

Frazeološki par *it. essere l'occhio destro di qualcuno* ('biti nečije desno oko') i *šp. ser el ojo (ojito) derecho de alguien* ('biti nečije desno oko (okce)'), ostvaruje istu semantičku vrednost: „biti omiljena osoba za nekoga, ona koja se najviše voli, predmet ljubavi i obožavanja”, i ne pronalazi ekvivalent u srpskom jeziku. Španski osim toga znači još i: „biti osoba od najvećeg poverenja”. Osim istovetne semantike, leksemskog sastava i formalne strukture, date frazeme dele i metaforu DOBRO JE DESNO. Zapravo, sa stanovišta konceptualne analize navedena metafora deluje zajedno sa metonimijskim obrascem DEO ZA CELINU, tj. OKO ZA OSOBU.

U španskom frazeološkom fondu postoji frazeologizam *entrarle a alguien por el ojo derecho* ('učiti nekome kroz desno oko') koji realizuje značenje: „biti simpatičan nekome, dopadati se nekome”, i ne pronalazi ekvivalente ni u italijanskom ni u srpskom jeziku. Osim metafore DOBRO JE DESNO, aktivirana je i konceptualna metafora OKO JE SADRŽATELJ, gde se somatska leksema poima kao sadržatelj koji može da se otvori ili zatvori, pa u njega nešto može da uđe ili izađe. Sadržatelj ima poklopac, kao što oko ima kapak. Onom ko nam se dopada podižemo poklopac (kapak) i puštamo ga da uđe u sadržatelj (oko). Iz očiju, koje sakupljaju svetlost iz okoline, slika se šalje do mozga, pa su oči odgovorne i za pojavu emocija.

Konceptualna analiza iz ovog primera primenljiva je i na špansku frazeološku jedinicu *entrarle a alguien por el ojo izquierdo* ('učiti nekome kroz levo oko') - „biti nekome antipatičan”, koja s prethodno analiziranim stoji u antonimskom odnosu i koja takođe nema ekvivalente u preostala dva razmatrana jezika.

²⁷ Kada je u pitanju španski jezik, od latinskog *dexter, -tri* nastala je reč *diestro*, koja je višeznačna: desno; desna ruka; sposoban, stručan, vešt, mudar, pronicljiv; povoljan, srećan. Od latinskog *sinister, -tri* nastala je reč *sinistra*, koja je takođe polisemantična: levo; leva ruka; zao, perfidan, zlonamerni; katastrofalni, nesrećni; jeziv; nesreća, katastrofa, tragedija, propast.

²⁸ Ipak, ovo značenje, navedeno kao četvrto, markirano je kao nerasprostranjeno.

²⁹ Značenje, navedeno kao peto od ukupno šest značenja, označeno je kao šatrovačko.

Da bi se objasnila motivacija gorenavedenih frazema, potrebno je osvrnuti se i na druge frazeologizme triju jezika koji u svom leksičkom sastavu takođe imaju somatsku komponentu, i to leksemu *ruka*. U posmatranim jezici postoje frazeme koje su apsolutni ekvivalenti: *it. essere il braccio destro di qualcuno* ('biti nečija desna ruka'), *šp. ser la mano derecha (el brazo derecho) de alguien* ('biti nečija desna šaka (ruka)') i *sr. biti nečija desna ruka*, u značenju „biti nečiji pouzdani saradnik, koristan pomoćnik, glavni oslonac ili potpora”. Frazeološko značenje motivisano je univerzalnom kulturnom konotacijom koju ima pridev *desno* u orijentacionoj metafori, koja je umrežena sa metonimijom DEO ZA CELINU, tj. RUKA ZA OSOBU³⁰. U srpskom jeziku postoji i frazema *imati dve leve ruke* koja znači: „biti nespretn, nevešt”, kao i frazeologizam *brak na levu ruku* koji opisuje loš brak³¹. Obrt (*pre*) *krstiti se levom rukom*, u značenju: „mnogo se čuditi”, dočarava sliku osobe koja je, zatečena nekim neverovatnim prizorom ili događajem, izgubila orijentaciju i prekrstila se onom rukom kojom to inače ne radi (Kovačević & Ramadanović, 2016:p.55). U konstrukciji *leva ruka desni džep*, leva ruka je ona kojom se krade. Dakle, u srpskim frazemama, leva ruka konotirana je kao loša. Ako se u tri jezika desna ruka doživljava kao nešto pozitivno, to je najverovatnije zbog iskustvenog, konvencionalnog znanja koje govornici imaju „o funkcionalnoj primarnosti desne ruke u odnosu na levu” (Štrbac, 2018:p.215)³².

I somatizam *noga*, tj. *stopalo* deo je frazeologizama kojima se u sva tri razmatrana jezika desno poima kao dobro, a levo kao loše. U italijanskom postoji *alzarsi col piede sinistro* ('ustati na levo stopalo'), polisemični izraz koji znači: „biti razdražljiv i neraspoložen” i „nemati sreće, naći se u neželjenim i neočekivanim neprijatnostima”³³. U španskom jeziku takođe figurira analogni frazeologizam

³⁰ Ipak, u španskom nalazimo frazemu *tener mano izquierda* ('imati levu ruku') koja realizuje značenje „znati kontrolisati komplikovanu situaciju, posedovati veštinu za rešavanje teških situacija, biti taktičan”, i to je jedini izraz u datom jeziku u kojem se leksema *levo* pojavljuje u pozitivnom smislu. Objašnjenje za ovaj izuzetak treba tražiti u svetu borbe bikova, gde najteže i najumetnije stvari toreador radi levom rukom, onom kojom obično ne radi. To je ruka koja će toreadora u koridi učiniti bogatim (Buitrago, 2007:pp.719–720).

³¹ U španskom jeziku konstrukcija *matrimonio de la mano izquierda* ('brak leve ruke') aludira na brak između osoba različitog društvenog ranga.

³² Frazeologizmi koji u svom leksemskom sastavu imaju komponente *levo/desno* i somatizam, temelje se ne samo na konvencionalnom znanju o funkciji i značaju delova tela već su i simbolički motivisani, tj. njihova semantika počiva na simbolici koju nose njihove komponente. Za muslimane, leva ruka je nečista i nikada se ne koristi pri pozdravljanju ili prilikom jedenja. U Bangladešu, muškarci se identifikuju desnom rukom, žene levom, a lekari nikada ne koriste levu ruku kada pregledaju pacijente (Buitrago, 2007:pp.719–720).

³³ Da je levo markirano kao negativno, potvrđuje i frazema *alzarsi col piede sbagliato* ('ustati na pogrešno stopalo'), koja je navedenom frazeologizmu semantički sinonim na intralingvalnom planu.

levantarse con el pie izquierdo ('ustati na levo stopalo'), u značenju „nemati sreće, imati dan kad sreća nije naklonjena”. U ovom jeziku postoji i frazeološka jedinica iste formalne strukture koja sadrži antonimnu pridevsku komponentu: *levantarse con el pie derecho* ('ustati na desno stopalo'), koja znači „imati sreće, početi dan s dobrim predznakom”. Španski frazeološki fond beleži i frazeologizam *entrar con pie derecho* ('ući desnim stopalom'), koji se koristi da se opiše povoljan ili uspešan početak u nekoj situaciji ili poduhvatu³⁴. I srpski frazeološki fond ima frazeologizam *ustati (dići se) na levu nogu (levom nogom)*³⁵, koji znači: „biti zle volje, loše raspoložen, obično bez razloga” i *imati dve leve noge*, u značenju „hodati nespretno”³⁶.

Ako je desna ruka konotirana kao pozitivna, a objašnjenje za to se može naći u činjenici da većina ljudi više stvari obavlja ovom rukom, postavlja se pitanje zašto se desno oko ili desna noga takođe doživljavaju kao pozitivni u odnosu na levi parnjak, imajući u vidu da su oba oka³⁷ i obe noge podjednako funkcionalne. Možemo pretpostaviti da je to usled analogije koja je nastala sa *desnom rukom*.

U srpskoj narodnoj tradiciji postoji snažna simbolika desne i leve strane. U kulturi Srba *desni-levi* dovodi se u neraskidivu vezu i sa dvojnomo opozicijom *dobar-loš*, tj. *pozitivni-negativni*. Ako nekome zvoni desno uvo dobiće dobar glas, ako mu zuji levo, loš. Ako zaigra desno oko to je dobar predznak i obrnuto. Pored toga, Srbi smatraju da čoveku anđeo stoji na desnom, a đavo na levom ramenu³⁸. Prema arhaičnim srpskim verovanjima, ujutru osoba treba prvo da obuje desnu, pa tek onda levu cipelu, a kada se oblači, prvo provuče desnu ruku kroz rukav, tj. desnu nogu kroz nogavicu (Tolstoj, 1995:pp.103–107, 113–114; up. Trebješanin, 1991)³⁹. Imajući u vidu sve

³⁴ Da je desno pozitivno markirano, potvrđuje i frazeološka jedinica *entrar con buen pie* ('ući dobrim stopalom'), koja je semantički sinonim frazeologizma *entrar con pie derecho*.

³⁵ Premda nije dokumentovan u konsultovanim rečnicima, u srpskom razgovornom jeziku postoji i frazeologizam *ustati na desnu nogu*, koji je nastao po uzoru na postojeći obrt s antonimskom komponentom.

³⁶ Ideja potiče od starih Rimljana, poznatih po sujeverju, koji su verovali da je sve što dolazi s desne strane ili se na njoj nalazi pokazatelj zaštite bogova, dok sve što dolazi s leve strane ili se na njoj nalazi donosi nesreću. Stoga su izbegavali da ustaju iz kreveta polažući na tlo prvo levu nogu (Quartu, 1993:pp.15–16).

³⁷ U oftalmologiji se govori o okularnoj dominaciji, tj. o dominantnom oku, onom koje do mozga šalje više informacija i preciznije ih prenosi. Dominantno oko kod čoveka može biti i levo i desno.

³⁸ Shodno tome, čoveku koji ide nepoznatim putem i nađe se na raskršnici bolje je da krene desnim putem koji je anđeoski, dobar i srećan, dok je levi đavolji, loš i nesrećan. Prvi korak ili korak preko praga (položajnika, neveste koja prvi put ulazi u mladoženjinu kuću ili čoveka koji kreće na dalek put) treba da se obavi desnom nogom radi sreće, a umivanje i hranjenje deteta – desnom rukom, odnosno prvo desnom dojkom; korak levom nogom i radnja levom rukom imali bi negativan karakter.

³⁹ Binarna opozicija *desni-levi* u srpskoj tradiciji često se dovodi u vezu sa drugom binarnom opozicijom: *muški-ženski*. Ako se plod u majčinoj utrobi nalazi ili se prvi put pokrene s leve strane dete je ženskog

navedeno, iznenađuje što u srpskom mentalnom leksikonu, tj. frazeološkom fondu ne pronalazimo frazeološku jedinicu u kojoj bi se desno oko poimalo kao pozitivno.

3.5. DOBRO JE PLITKO, LOŠE JE DUBOKO

Vertikalna skala jedna je od osnovnih iskustvenih dimenzija konceptualizacije stvarnosti (gore-dole, iznad-ispod, plitko-duboko). Frazeologizmi koji slede predstavljaju slučaj korišćenja orijentacione metafore, koja počiva na kinestetičkoj orijentaciji i izvornim domenima duboko-plitko: *it. esserci dentro fino agli occhi* ('nalaziti se u nečemu sve do očiju') i *šp. estar metido hasta los ojos* ('biti stavljen sve do očiju'). U srpskom jeziku postoji frazeologizam iste semantike, sa drugačijim somatizmom - *biti umešan do guše*. Za izražavanje iste semantičke vrednosti italijanski jezik koristi oblik *essere immersi fino agli occhi* ('biti uronjen sve do očiju'), a španski frazeologizme sa drugim somatizmima: *estar metido hasta la coronilla* ('biti stavljen do temena'), *estar metido hasta las cejas* ('biti stavljen do obrva'), *estar metido hasta el cuello* ('biti stavljen do vrata'), *estar metido hasta el cogote/el colodrillo* ('biti stavljen do potiljka'). U španskom frazeološkom inventaru pronalazimo i oblik *estar empeñado hasta los ojos* ('biti zadužen sve do očiju')⁴⁰. Bez obzira na leksičke varijable, frazeološke jedinice verbalizuju isti koncept: umešanost u nešto (nevolje, dugove, skandale, zločine) u najvećoj mogućoj meri, do najvišeg nivoa ili stepena, tako duboko, kao da je osoba uronjena u probleme sve do nivoa očiju/guše/temena/obrva i sl.

U datim frazeologizmima uspostavlja se, dakle, veza između kvantitativnog aspekta i položaja organa koji se nalazi u gornjem delu tela. Upravo o meri ili stepenu možemo govoriti ukoliko telo u vertikalnom položaju onog ko se nalazi u nevoljama do očiju/guše i sl. predstavlja lokalizator, a oči/guša i sl. orijentir. Prema slikovnoj shemi vertikale, bilo da su u pitanju etalon oči, guša i sl., radi se o organima u gornjem delu ljudskog tela, pa se uzimaju kao najviša moguća granica, kao merilo najveće moguće količine. Slika čoveka uronjenog duboko u nevolje, kao u vodu ili blato iz kojih je teško izaći, objašnjava orijentacionu metaforu: DOBRO JE PLITKO, LOŠE JE DUBOKO. Data metafora predstavlja hipermetaforu za podmetafore DUBOKO JE NEMOGUĆNOST KRETANJA I DUBOKO JE NEMOGUĆNOST IZLAŽENJA NA POVRŠINU (IZ POTEŠKOĆA). LOŠE JE NEMOGUĆNOST KRETANJA/IZLAŽENJA NA POVRŠINU, iz čega proističe LOŠE JE DUBOKO.

polu, ako se nalazi ili prvi put *zaiğra* na desnoj strani, dete je muškog pola. Ako se detetu pojavi čmičak na levom oku, njegova majka će roditi devojčicu i obrnuto.

⁴⁰ Baza frazema hrvatskog jezika navodi oblik *zadužiti se preko očiju*. Izvor: <http://frazemi.ihjj.hr/>.

4. Zaključak

Rad se bavio orijentacionim metaforama koje se nalaze u osnovi frazeologizama italijanskog, španskog i srpskog jezika koji u svom leksičkom sastavu imaju somatsku komponentu *oko*. Prema kognitivnosemantičkom pristupu pojmovna metafora jedan je od osnovnih organizacionih principa čovekovog konceptualnog sistema. S druge strane, leksema *oko* predstavlja jedan od frazeološki najplodnijih somatizama. Cilj nam je bio da otkrijemo koje su najčešće orijentacione metafore na osnovu kojih su izgrađeni posmatrani frazeologizmi, da li su one u skladu sa osnovnim načelima kognitivne lingvistike i da li su univerzalnog karaktera ili su kulturno određene. Analiza ekscerpirane građe pokazala je da sledeće metafore indukuju nastanak frazeologizama: DOBRO JE GORE, LOŠE JE DOLE; DOBRO JE BLIZU, LOŠE JE DALEKO; DOBRO JE DESNO, LOŠE JE LEVO; DOBRO JE ISPRED, LOŠE JE IZA I DOBRO JE PLITKO, LOŠE JE DUBOKO (Lakoff & Johnson, 1980a, Lakoff & Johnson, 1980b). U najvećem broju primera frazeologizama s komponentom *oko* polarizacija DOBRO–LOŠE u skladu je s postavkama kognitivističke teorije gde se GORE, BLIZU, DESNO, ISPRED I PLITKO poimaju kao pozitivni, a DOLE, DALEKO, LEVO, IZA I DUBOKO kao negativni. Ipak, zapažena su i pojedina odstupanja prilikom analize korpusa, npr. španski *traer sobre ojo a alguien* i *tener sobre ojo a alguien*, u kojima se GORE ne poima kao DOBRO ili srpski *držati (imati) na oku* ili *biti (nalaziti se) nekom na oku (očima)*, koji ne podležu metafori IMATI KONTROLU JE GORE, BITI POTČINJEN KONTROLI JE DOLE. Zahvaljujući kognitivnolingvističkom pristupu proučavanja frazeološkog korpusa, koji se bazira na pojmovnim metaforama (i metonimijama), bilo je moguće objasniti motivisanost frazema i pojavu identičnih ili sličnih frazeoloških jedinica u genetski (ne) srodnim jezicima (*abbassare gli occhi*, *biti pred nečijim očima*), uprkos kontrastivnim razlikama. U tom smislu, možemo govoriti o univerzalnosti orijentacionih metafora. Ipak, premda je ljudsko telo isto za sve, njegova konceptualizacija je specifična u različitim lingvokulturološkim zajednicama, što objašnjava postojanje frazeologizama koji su kulturno determinisani (*porasti u nečijim očima*, *entrarle a alguien por el ojo derecho*). Osim toga, razlike između pojmovnih sistema razmatranih jezika mogu biti uslovljene i upotrebom predloga (npr. *sotto* i *na* u primerima *tenere sott'occhio* i *držati na oku*). Analiza građe potvrđuje da se orijentacione metafore retko pojavljuju same, tj. da češće deluju zajedno sa još jednim pojmovnim mehanizmom, obično metonimijom (Lakoff & Johnson, 1980a; Dragičević, 2007; Kövesces, 2010), a česti su i slučajevi višestrukih metafora. I najzad, u najvećem broju slučajeva frazeologizmi u kojima je aktivirana neka od orijentacionih metafora nemaju objektivne veze sa realnim prostorom, već su formirani na osnovu čovekovog konvencionalnog znanja i kao posledica čovekove konceptualizacije stvarnosti.

Izvori

1. Arqués, R. & Padoan, A. (2020) *Il Grande dizionario di spagnolo*. Bologna, Zanichelli.
2. Buitrago, J. A. (2007) *Diccionario de dichos y frases hechas*. Madrid, Espasa Calpe.
3. Varela, F. & Kubarth, H. (2004) *Diccionario fraseológico del español moderno*. Madrid, Gredos.
4. *Vocabolario Treccani*. (2023) Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana. <http://www.treccani.it/vocabolario/>
5. Vujanić, M., Gortan-Premk, D., Dešić, M., Dragičević, R., Nikolić, M., Nogo, Lj., Pavković, V., Ramić, N., Stijović, R., Tešić, M & Fekete, E. (2007) *Rečnik srpskoga jezika*. Novi Sad, Matica srpska.
6. Gluhak, A. (1993) *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb, August Cesarec.
7. Golović, B. (2010) *Frazeološki srpsko-italijansko-francuski rečnik*. Beograd, Albatros plus.
8. *Diccionario de la lengua española*. (2022) Madrid, Real Academia Española. <https://dle.rae.es/>
9. Quartu, M. (1993) *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*. Milano, Rizzoli Libri.
10. Maldonado González, C. (2006) *Clave: Diccionario de uso del español actual*. Madrid, SM.
11. Matešić, J. (1982) *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb, Školska knjiga.
12. Otašević, Đ. (2012) *Frazeološki rečnik srpskog jezika*. Novi Sad, Prometej.
13. Penadés Martínez, I. (ed.) (2019) *Diccionario de locuciones idiomáticas del español actual*. Valencia, Albaida.
14. *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*. (1959–). Beograd, Srpska akademija nauka i umetnosti, Institut za srpski jezik.
15. Seco M., Andrés, O. & Ramos, G. (2005) *Diccionario fraseológico documentado del español actual: Locuciones y modismos españoles*. Madrid, Aguilar.
16. Sorge, P. (1997) *I modi di dire della lingua italiana*. Roma, Newton.
17. Zingarelli, N. (2004) *Vocabolario della lingua italiana*. Bologna, Zanichelli.

Literatura

1. Basso, H. K. (1991) Le „parole sagge” degli apache occidentali: metafora e teoria semantica. In: Cacciari, C. (Ed.) *Teorie della metafora. L'acquisizione, la comprensione, e l'uso del linguaggio figurato*. Milano, Raffaello Cortina Editore, pp. 329–361.
2. Burnet, J. (1920) *Early greek philosophy*. London, A & C Black.
3. Dragičević, R. (2007) *Leksikologija srpskog jezika*. Beograd, Zavod za udžbenike.

4. Drobnjak, D., S. Gudurić & K. Šulović. (2018) Frazemi sa somatizmom glava u francuskom, španskom i srpskom jeziku. Konceptualno polje 'čovekovo ponašanje'. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*. XLIII (2), 165–180.
5. Evans, V. & Green, M. (2006) *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Edinburgh, Edinburgh University Press Ltd.
6. Jovanović V. & Baucal, A. (2012) Pojmovna metafora sagledana iz sociokulturne perspektive. *Sinteza*. IV(1), 133–156.
7. Casadei, F. (1996) *Metafora ed espressioni idiomatiche. Uno studio semantico sull'italiano*. Roma, Bulzoni.
8. Casasanto, D. (2009) Embodiment of abstract concepts: Good and bad in right-and left-handers. *Journal of Experimental Psychology: General*. 138 (3), 351–367.
9. Cacciari, C. (1991) La metafora: da evento del linguaggio a struttura del pensiero. In: Cacciari, C. (Ed.) *Teorie della metafora. L'acquisizione, la comprensione, e l'uso del linguaggio figurato*. Milano, Raffaello Cortina Editore, pp. 1–27.
10. Kövecses, Z. (2005) *Metaphor in Culture. Universality and Variation*. Cambridge, Cambridge University Press.
11. Kövecses, Z. (2010) *Metaphor. A Practical Introduction*. Second edition. Oxford, Oxford University Press.
12. Klikovac, D. (2000) *Semantika predloga – studija iz kognitivne lingvistike*. Beograd, Filološki fakultet.
13. Klikovac, D. (2004) *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd, Biblioteka XX vek.
14. Kovačević, B. & Ramadanović, E. (2016) Lijevo-desno, ispred-iza i gore-dolje u hrvatskoj frazeologiji. In: Kržišnik, E., Jakop, N. & Jemec Tomazin, M. (Eds.) *Prostor in Čas v Frazeologiji*. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, pp. 53–72.
15. Laponce, J. A. (1981) *Left and Right: The Topography of Political Perceptions*. Toronto, University of Toronto Press.
16. Lakoff, G. (1993) The contemporary theory of metaphor. In: Ortony, A. (Ed.) *Metaphor and Thought*. Cambridge, Cambridge University Press, pp. 202–252.
17. Lakoff, G. & Johnson, M. (1980a) *Metaphors We Live By*. Chicago, University of Chicago Press.
18. Lakoff, G. & Johnson, M. (1980b) Conceptual Metaphor in Everyday Language. *The Journal of Philosophy*. 77(8), 453–486.
19. Milanović, S. (2014) Frazeologizmi s komponentom *oko*: univerzalno i specifično. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*. 43(1), 385–393.
20. Nikolić, M. (2014) *Kategorija stepena u srpskom jeziku: složena rečenica*. Beograd, Institut za srpski jezik SANU.
21. Pascual López, X. (2006) Lo que veo, bien lo creo. La vista en la fraseología española de origen latino. *Némesis. Revista de Humanidades*. 17, s.d.
22. Pérez Paredes, M. (2009) *Caracterización semántico-sintáctica de las partes del cuerpo en español*. Doktorska disertacija. México, Universidad Nacional Autónoma de México.

23. Piper, P. (1997) *Jezik i prostor*. Beograd, Biblioteka XX vek.
24. Prodanović-Stankić, D. (2009) Pojmovna metonimija i metafora u značenjima lekseme *srce* u srpskom jeziku. *Godišnjak Filozofskog fakulteta*. 34, 77–87.
25. Rasulić, K. (2004) *Jezik i prostorno iskustvo*. Beograd, Filološki fakultet.
26. *Sveto Pismo Staroga i Novoga Zavjeta - Biblija*. Beograd, Sveti Arhijerejski Sinod Srpske Pravoslavne Crkve. <https://svetosavlje.org/bogoslužbeni/sveto-pismo/>
27. Cirlot, J. E. (2018) *Diccionario de símbolos*. Madrid, Ediciones Siruela.
28. Soriano Salinas, C. (2012) La metáfora conceptual. In: Ibarretxe Antuñano, I. & Valenzuela, J. (Eds.) *Lingüística Cognitiva*. Barcelona, Anthropos Editorial, pp. 87–109.
29. Stanojić, Ž. & Popović, Lj. (1992) *Gramatika srpskog jezika*. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
30. Tolstoj, N. I. (1995) *Jezik slovenske kulture*. Niš, Prosveta.
31. Trebješanin, Ž. (1991) *Predstava o detetu u srpskoj kulturi*. Beograd, Srpska književna zadruga.
32. Trebješanin, Ž. (2018) Stereotip majke u srpskom jeziku. *Etnoantropološki problemi*. 13(1), 155–167.
33. Filipović-Kovačević, S. (2013) *Implicirana značenja u reklamama na engleskom i srpskom jeziku*. Novi Sad, Filozofski fakultet.
34. Fink Arsovski, Ž. (2002) *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*. Zagreb, FF press.
35. Chevalier, J. & Gheerbrant, A. (2018) *Diccionario de los símbolos*. Barcelona, Titivillus.
36. Štrbac, G. (2012) Semantička obeležja frazeologizama s leksemom *oko*. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*. XXVII, 323–335.
37. Štrbac, G. (2018) *Frazeologija o čoveku i čovek u frazeologiji*. Novi Sad, Filozofski fakultet u Novom Sadu.

Marija N. Vujović

ORIENTATIONAL METAPHORS IN ITALIAN, SPANISH AND SERBIAN PHRASEOLOGISMS WITH THE COMPONENT *EYE*

Summary

Spatial relations, more precisely the formation of concepts related to spatial orientation and the study of phraseologisms in which they are based, represent a relevant, but insufficiently examined part of cognitive research. The paper deals with orientational conceptual metaphors in the phraseologisms of two Romance languages (Italian and Spanish) and one Slavic language (Serbian) that have a somatic component *eye* their lexical composition. According to the cognitive-semantic approach, conceptual metaphor is one of the basic organizational principles of the human conceptual system.

On the other hand, the lexeme *eye* represents one of the phraseologically most productive somatisms. The aim of the research is to identify the most common orientational metaphors in phraseologisms with a component *eye* in three typologically (un)related languages, to establish how consistently they follow the postulates of cognitive metaphor theory and to determine whether the analyzed orientational metaphors are universal or culturally determined, having in mind that orientational metaphors in somatic phraseologisms are not motivated exclusively by bodily experience, but have, like all other conceptual metaphors, a sociocultural basis. The analysis of the excerpted *corpus* shows that the following metaphors induce the creation of phraseologisms: GOOD IS UP, BAD IS DOWN; GOOD IS NEAR, BAD IS FAR; GOOD IS RIGHT, BAD IS LEFT; GOOD IS FRONT, BAD IS BACK and GOOD IS SHALLOW, BAD IS DEEP. In the largest number of examples of phraseologisms with a component *eye* the polarization GOOD - BAD, it is in accordance with the postulates of cognitive metaphor theory where UP, NEAR, RIGHT, FRONT and SHALLOW are understood as positive, and DOWN, FAR, LEFT, BACK and DEEP as negative, which can explain the existence of identical or similar phraseologisms in genetically (un)related languages. The analysis also reveals that orientational metaphors often appear with another conceptual metaphor (or metonymy). Finally, in the majority of cases, phraseologisms in which one of the orientation metaphors is activated have no objective connection with real space. They are formed on the basis of human conventional knowledge and as a consequence of man's conceptualization of reality.

► **Key words:** orientational metaphors, phraseologisms, somatisms, *eye*, Italian, Spanish, Serbian.

Sources

1. Arqués, R. & Padoan, A. (2020) *Il Grande dizionario di spagnolo*. Bologna, Zanichelli.
2. Buitrago, Jiménez, A. (2007) *Diccionario de dichos y frases hechas*. Madrid, Espasa Calpe.
3. *Diccionario de la lengua española*. (2022) Madrid, Real Academia Española. <https://dle.rae.es/>
4. Gluhak, A. (1993) *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb, August Cesarec.
5. Golović, B. (2010) *Frazeološki srpsko-italijansko-francuski rečnik*. Beograd, Albatros plus.
6. Maldonado González, C. (2006) *Clave: Diccionario de uso del español actual*. Madrid, SM.
7. Matešić, J. (1982) *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb, Školska knjiga.

8. Otašević, Đ. (2012) *Frazeološki rečnik srpskog jezika*. Novi Sad, Prometej.
9. Penadés Martínez, I. (ed.) (2019) *Diccionario de locuciones idiomáticas del español actual*. Valencia, Albaida.
10. Quartu, M. (1993) *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*. Milano, Rizzoli Libri.
11. *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*. (1959–). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Institut za srpski jezik.
12. Seco, M., Olimpia de A. & Gabino R. (2005) *Diccionario fraseológico documentado del español actual: Locuciones y modismos españoles*. Madrid, Aguilar.
13. Sorge, P. (1997) *I modi di dire della lingua italiana*. Roma, Newton.
14. Varela, F. & Kubarth, H. (2004) *Diccionario fraseológico del español moderno*. Madrid, Gredos.
15. *Vocabolario Treccani*. (2023) Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana. <http://www.treccani.it/vocabolario/>
16. Vujanić, M., Darinka G., Milorad D., Rajna D., Miroslav N., Ljiljana N., Vasa P., Nikola R., Rada S., Milica T. & Egon F. (2007) *Rečnik srpskoga jezika*. Novi Sad, Matica srpska.
17. Zingarelli, N. (2004) *Vocabolario della lingua italiana*. Bologna, Zanichelli.

References

1. Basso, H. K. (1991) Le „parole sagge” degli apache occidentali: metafora e teoria semantica. In: Cacciari, C. (Ed.) *Teorie della metafora. L'acquisizione, la comprensione, e l'uso del linguaggio figurato*. Milano, Raffaello Cortina Editore, pp. 329–361.
2. Burnet, J. (1920) *Early greek philosophy*. London, A & C Black.
3. Cacciari, C. (1991) La metafora: da evento del linguaggio a struttura del pensiero. In: Cacciari, C. (Ed.) *Teorie della metafora. L'acquisizione, la comprensione, e l'uso del linguaggio figurato*. Milano, Raffaello Cortina Editore, pp. 1–27.
4. Casadei, F. (1996) *Metafora ed espressioni idiomatiche. Uno studio semantico sull'italiano*. Roma, Bulzoni.
5. Casasanto, D. (2009) Embodiment of abstract concepts: Good and bad in right-and left-handers. *Journal of Experimental Psychology: General*. 138 (3), 351–367.
6. Chevalier, J. & Gheerbrant, A. (2018) *Diccionario de los símbolos*. Barcelona, Titivillus.
7. Cirlot, J. E. (2018) *Diccionario de símbolos*. Madrid, Ediciones Siruela.
8. Dragičević, R. (2007) *Leksikologija srpskog jezika*. Beograd, Zavod za udžbenike.
9. Drobnjak, D., Snežana G. & Ksenija Š. (2018) Frazemi sa somatizmom glava u francuskom, španskom i srpskom jeziku. *Konceptualno polje 'čovjekovo ponašanje'. Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*. XLIII (2), 165–180.
10. Evans, V. & Green, M. (2006) *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Edinburgh, Edinburgh University Press Ltd.
11. Filipović-Kovačević, S. (2013) *Implicirana značenja u reklamama na engleskom i srpskom jeziku*. Novi Sad, Filozofski fakultet.

12. Fink Arsovski, Ž. (2002) *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*. Zagreb, FF press.
13. Jovanović V. & Baucal, A. (2012) Pojmovna metafora sagledana iz sociokulturne perspektive. *Sinteza*. IV(1), 133–156.
14. Klikovac, D. (2000) *Semantika predloga – studija iz kognitivne lingvistike*. Beograd, Filološki fakultet.
15. Klikovac, D. (2004) *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd, Biblioteka XX vek.
16. Kovačević, B. & Ramadanović, E. (2016) Lijevo-desno, ispred-iza i gore-dolje u hrvatskoj frazeologiji. In: Kržišnik, E., Jakop, N. & Jemec Tomazin, M. (Eds.) *Prostor in Čas v Frazeologiji*. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, pp. 53–72.
17. Kövecses, Z. (2005) *Metaphor in Culture. Universality and Variation*. Cambridge, Cambridge University Press.
18. Kövecses, Z. (2010) *Metaphor. A Practical Introduction*. Second edition. Oxford, Oxford University Press.
19. Lakoff, G. & Johnson, M. (1980a) *Metaphors We Live By*. Chicago, University of Chicago Press.
20. Lakoff, G. & Johnson, M. (1980b) Conceptual Metaphor in Everyday Language. *The Journal of Philosophy*. 77(8), 453–486.
21. Lakoff, G. (1993) The contemporary theory of metaphor. In: Ortony, A. (Ed.) *Metaphor and Thought*. Cambridge, Cambridge University Press, pp. 202–252.
22. Laponce, Jean A. (1981) *Left and Right: The Topography of Political Perceptions*. Toronto, University of Toronto Press.
23. Milanović, S. (2014) Frazeologizmi s komponentom *oko*: univerzalno i specifično. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*. 43(1), 385–393.
24. Nikolić, M. (2014) *Kategorija stepena u srpskom jeziku: složena rečenica*. Beograd, Institut za srpski jezik SANU.
25. Pascual López, X. (2006) Lo que veo, bien lo creo. La vista en la fraseología española de origen latino. *Némesis. Revista de Humanidades*. 17, s.d.
26. Pérez Paredes, M. (2009) *Caracterización semántico-sintáctica de las partes del cuerpo en español*. Doktorska disertacija. México, Universidad Nacional Autónoma de México.
27. Piper, P. (1997) *Jezik i prostor*. Beograd, Biblioteka XX vek.
28. Prodanović-Stankić, D. (2009) Pojmovna metonimija i metafora u značenjima lekseme *srce* u srpskom jeziku. *Godišnjak Filozofskog fakulteta*. 34, 77–87.
29. Rasulić, K. (2004) *Jezik i prostorno iskustvo*. Beograd, Filološki fakultet.
30. Soriano Salinas, C. (2012) La metáfora conceptual. In: Ibarretxe Antuñano, I. & Valenzuela, J. (Eds.) *Lingüística Cognitiva*. Barcelona, Anthropos Editorial, pp. 87–109.
31. Stanojčić, Ž. & Popović, Lj. (1992) *Gramatika srpskog jezika*. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
32. *Sveto Pismo Staroga i Novoga Zavjeta - Biblija*. Beograd, Sveti Arhijerejski Sinod Srpske Pravoslavne Crkve. <https://svetosavlje.org/bogoslužbeni/sveto-pismo/>

Marija N. Vujović

33. Štrbac, G. (2012) Semantička obeležja frazeologizama s leksemom *oko*. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*. XXVII, 323–335.
34. Štrbac, G. (2018) *Frazeologija o čoveku i čovek u frazeologiji*. Novi Sad, Filozofski fakultet u Novom Sadu.
35. Tolstoj, N. I. (1995) *Jezik slovenske kulture*. Niš, Prosveta.
36. Trebješanin, Ž. (1991) *Predstava o detetu u srpskoj kulturi*. Beograd, Srpska književna zadruka.
37. Trebješanin, Ž. (2018) Stereotip majke u srpskom jeziku. *Etnoantropološki problemi*. 13(1), 155–167.

Преузето: 25. 4. 2024.
Корекције: 31. 10. 2024.
Прихваћено: 2. 11. 2024

Марија Б. Нијемчевић Перовић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за германистику

КОЛОКАЦИЈЕ У НАСТАВИ НЕМАЧКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА: ТЕОРИЈСКИ ОКВИР И ПРИМЕРИ СТРАТЕГИЈА УЧЕЊА²

Апстракт: Колокације су део лексике који представља велики изазов за све који уче страни језик. Међутим, овом језичком феномену се у наставној пракси не придаје пажња сразмерна његовом значају. Разлози за то могу бити различити: од приступа наставника и квалитета наставних материјала, до навика подучавања и учења речи као изолованих јединица. Циљ овог рада јесте да продуби сазнања о релевантним теоријским расправама о појмовном одређењу колокација из угла глотодидактике, њиховој сврсисходности у процесу учења немачког као страног језика, као и о колокацијској компетенцији, која се сматра једним од основних, али и најзахтевнијих циљева наставе. Узимајући у обзир специфичност и релевантност ове језичке појаве, у раду наводимо конкретне предлоге стратегија и активности које доприносе креирању образовне средине, у којој се ученици сензибилишу за препознавање, разумевање и употребу колокација. Развој свести о колокацијама, изложеност језичком приливу и што чешће понављање представљају кључне кораке ка њиховој аутоматизацији и побољшању лексичке компетенције ученика. Примена описаних вежби и задатака на конкретном узорку и у дужем периоду помогла би да се испита допринос експлицитног стратегијског инпута у реалним школским условима.

Кључне речи: колокације, колокацијска компетенција, стратегије учења колокација, страни језик, немачки језик.

¹ marija.nijemcevic@filum.kg.ac.rs

² Рад је настао у оквиру пројекта *Немачко-српски речник колокација за наставу и учење немачког као страног језика (DeSKoll)*, шифра 10916, који финансира Фонд за науку Републике Србије у оквиру програма ПРОМИС 2023.

1. Увод

Лексичко знање представља значајан аспект учења страног језика и један је од показатеља нивоа овладаности језичким вештинама. Приступи учењу речи на циљном језику мењали су се у дијахронијској перспективи (Ђурџо & Вајићкова, 2017:pp.120–121). У оквиру граматичко-преводног метода од ученика се очекивало да самостално уче речи из двојезичних глосара или речника. Вокабулар из текстова канонизоване књижевности био је архаичан и готово неупотребљив у свакодневној комуникацији. У директном методу формалистичко учење замењено је практичним. Тежиште се стављало на свакодневне речи и меморисање дијалога који илуструју њихову примену у пракси. Изостало је превођење на матерњи језик, а за семантизацију су коришћене слике, асоцијације, пантомима. Заговорници аудио-лингвалног и аудио-визуелног метода сматрали су да главни проблем у учењу страног језика праве разлике у структури језичких система па је пажња била усмерена ка увежбавању синтаксичких конструкција. Комуникативни приступ полази од става да познавање вокабулара и граматике има значај само уколико је у функцији постизања комуникативних циљева. Разумевање је било надређено језичкој коректности и грешкама су сматране само оне конструкције које немају функционалну вредност, тј. које доводе до сметњи у комуникацији. Тек од деведесетих година вокабулар почиње да се схвата као кључна компонента у настави и учењу страног језика, мада и даље постоји јаз између теоријских истраживања и њихове примене у пракси.

Поред појединачних речи, речник једног језика обухвата и вишечлане изразе. Важну и истовремено најобимнију групу лексичких спојева чине колокације. Њихово препознавање, учење и коришћење значајно је како за језичку рецепцију тако и за продукцију (Таргоњска, 2022:р.91). У наслову свог научноистраживачког рада, који је полазиште за готово све расправе о овој теми, Хаусман (1984) тврди да је учење вокабулара заправо учење колокација (нем. *Wortschatzlernen ist Kollokationslernen*). У области лингвистике, лексикографије и превођења конструктивна дискусија о овој проблематици ужива све већу популарност последњих деценија, док на подручју глотодидактике колокације представљају недовољно теоријски и емпиријски истражено поље (Ђурџо & Вајићкова, 2017:р.121). Због тога је циљ теоријског дела рада преглед релевантних расправа о терминолошком одређењу *колокација* из угла глотодидактике, њиховој сврсисходности у процесу учења и наставе страних језика, као и о колокацијској компетенцији, која се сматра једним од најважнијих, али и најзахтевнијих аспеката лексичког приступа подучавању вокабулара.

Истраживања указују на то да ученици немачког као страног језика нису свесни феномена *колокација* и да се у процесу учења чешће фокусирају на појединачне речи уместо на устаљене лексичке спојеве (Targońska, 2014a). Ова појава може се приписати чињеници да се колокације занемарују у уџбеницима и другим наставним материјалима, што додатно отежава њихово учење и коришћење (Targońska, 2015a). С обзиром на то да се свакодневно користе у усменој и писаној комуникацији и да се не могу заменити еквивалентним лексичким јединицама на циљном језику (нпр. синонимима и парафразама) (Hausmann, 2004:p.318; Targońska, 2015a:p.9), колокације би несумњиво требало да имају своје место у настави и то од почетних нивоа учења језика. Задатак овог рада јесте да, поред теоријских промишљања, понуди практичне смернице у виду стратегија које могу подстицати свест ученика о колокацијама, олакшати њихово разумевање и учење, као и примену у комуникацији.

2. Колокације: Терминолошко одређење

Колокације се различито дефинишу у зависности од аспекта проучавања лексичких спојева и као комплексан лингвистички феномен подједнако привлаче пажњу лексиколога, лексикографа и корпусних лингвиста. Упркос покушајима да се појам једнозначно дефинише, и даље не постоји јединствени став међу истраживачима, те се са правом говори о категорији са нејасним границама (Reder, 2006:p.373). Хаусман чак пише о „терминолошком рату” (Hausmann, 2004:p.320), јер су заговорници различитих схватања уверени да је њихово тумачење једино исправно. Утемељењу овог појма на немачком говорном подручју у највећој мери допринео је Јозеф Хаусман. Његови пионирски радови из осамдесетих година прошлог века (Hausmann, 1984, 1985), сматрају се и данас актуелним за већину лексикографских, преводилачких и глотодидактичких приступа.

Колокације представљају лексичке спојеве, чије елементе говорник не може произвољно комбиновати, већ су у менталном лексикону доступни као хомогена комбинација (нпр. *Zähne putzen*, а не **Zähne waschen*) (Hausmann, 1984:p.398). Оне нису креативни и продуктивни, већ репродуктивни елемент језика и као такве представљају део језичке норме (Targońska, 2015a:p.10). Карактерише их хијерархијска структура, коју чине основа и колокатор са различитом функцијом у устаљеној језичкој вези. Колокацијска база семантички је аутономна и најчешће се појављује у основном значењу (нпр. *Zahn / Zähne*), док је колокатор семантички зависан од базе, специфично одређује

њено значење и јавља се у пренесеном или секундарном значењу (нпр. *putzen*) (Hausmann, 2003:p.83).

Колокације се у литератури сврставају у ширу фразеологију (Hausmann, 1984:p.401), али се ипак разликују од фразеолошких јединица. Док колокације представљају комбинацију два језичка знака, фразеологизми се сматрају једним језичким знаком (Hausmann, 1984:pp.398–399). Значење фразеологизма не може се извести из семантике појединачних речи које чине дату фразеолошку јединицу, редослед лексема је консеквентан, структура сложена, а одликује их сликовитост и експресивност. Са друге стране, колокације нису идиоматизоване, постоји узajамна компатибилност базе и колокатора, али се значење може извести из примарног значења базе и секундарних значења колокатора (Hausmann, 2003:p.83). Поред тога, уз исту колокацијску основу може се користити више колокатора, са извесним променама у значењу (нпр. *nächste / engste / entfernte / angeheiratete Verwandte; einen Antrag stellen / einreichen / einbringen / machen*).

2.1. Колокације у настави страних језика: глотодактички значај

Колокације се на матерњем језику усвајају несвесно и користе исправно, док у учењу страног језика могу задавати потешкоће (Hausmann, 1985:p.118). Проблем потиче из наставне праксе у којој се тежиште ставља на значење, а не на форму. Наиме, ако су колокацијска база и контекст у ком се она употребљава познати, колокатору се у менталном лексикону додељује еквивалент на матерњем језику (Targońska, 2015b:p.127). У том смислу лексички спој није тешко разумети, што се ученицима чини довољним. Међутим, о преводној еквиваленцији можемо говорити само на нивоу базе, али не и на нивоу колокатора. Док се база може без проблема превести, колокатори се додељују на основу језичких конвенција, што доводи до синтаксичких, лексичких и семантичких разлика у колокацијској структури између изворног и циљног језика (Targońska, 2022:p.94). Иако неке колокације подржавају овај облик трансфера, посебно на почетним нивоима учења језика, навика дословног превођења доводи у заблуду да је лексички спој произвољан. Самим тим ученици не препознају колокације у тексту нити имају свест да их морају научити као хомогену лексичку јединицу. Иако се на нижим нивоима користи основни вокабулар и речи које су семантички мање специфичне (Đurđo & Vajičková, 2017:p.121), присутне су и колокације којима се описују свакодневне активно-

сти (нпр. *Zähne putzen, das Bett machen, einen Ausflug machen* итд.). Од наставника се очекује да их у што ранијој фази интегрише у своју наставну праксу и да нове речи представља у њиховим типичним лексичким везама или да, пак, проширује већ постојећи репертоар колокација упућивањем на нове колокаторе. Интуитивно формулисање колокација углавном не омета разумевање и прихватаљиво је са становишта комуникативне наставе. Међутим, непознавање одговарајућих колокатора и превођење са матерњег језика доводе до грешака на формалном нивоу (Reder, 2006:pp.146–148), што се одражава на коректност и флуентност говора у каснијим фазама учења.

У литератури се наводи неколико разлога за наставну праксу у којој се занемарују колокације. Прво, наставници који нису изворни говорници циљног језика и сами су несвесни постојања овог језичког феномена, па самим тим не препознају колокације као потенцијални проблем у учењу (Targońska, 2015b:р.128). Њихова недовољна оспособљеност да подучавају ученике колокацијама повлачи са собом и питање заступљености колокација у иницијалном образовању будућих наставника страних језика. С обзиром на то да се колокације не усвајају несвесно, већ да се уче (Hausmann, 1985:р.118), њихово игнорисање у настави може бити велика препрека у процесу развијања лексичке компетенције ученика. Други могући узрочник занемаривања колокација јесте сам начин подучавања речи. Овде се поставља питање како наставници приступају обради непознатог вокабулара, да ли се задржавају на појединачним речима или обухватају и лексичке спојеве, да ли се вокабулар експлицитно или имплицитно подучава и слично. Поред тога, коришћење адекватних стратегија за подучавање и учење вокабулара игра значајну улогу и може да мотивише ученике. Ако се колокације из текстова експлицитно не обраде после читања (подвуку, увежбавају, аутоматизују и примењују у отвореним или затвореним вежбама и задацима), настаје све већи јаз између рецепције и продукције (Targońska, 2015b:р.128). Трећи разлог могао би да лежи у уџбеницима, као важној спони између наставника, ученика и страног језика. Већина наставних материјала за учење немачког као страног језика препознаје најчешће само појединачне речи као јединице речника / глосара. Неки од њих, под ознаком „изрази”, укључују идиоме, а тек ретко колокације (Reder, 2011:р.138).

3. Колокацијска компетенција

Колокацијска компетенција представља супкатегорију лексичке компетенције (Targońska & Stork, 2013:р.87). Под њом се подразумева способност

ученика да препознају, разумеју и користе колокације као устаљене лексичке спојеве (Reder, 2013:p.73). На основу дефиниције може се закључити да ова компетенција обједињује декларативна знања и процедуралне способности. Има и истраживача који заговарају мишљење да колокацијска компетенција осим рецепције и продукције подразумева и рефлексiju, тачније свест о постојању устаљених лексичких спојева, али и о потреби за семантичким процесуирањем колокација као јединица учења (Targońska & Stork, 2013:p.95). Ученици морају бити свесни да значење колокација не произлази из појединачних значења базе и колокатора и оспособљени да у свом менталном лексикону траже колокацију као целину, а не да је преводе „реч по реч”. Приликом меморисања пажња се мора усмерити и на граматичку компоненту, јер се код неких колокација именице користе само са одређеним чланом (нем. *das Bett machen*), или само са неодређеним чланом (нем. *einen Besuch abstatten*), или без члана (нем. *Aufmerksamkeit schenken*) (Targońska, 2022:p.95).

Свесно усмеравање пажње на лексичке спојеве и препознавање колокација још увек не значи и њихово разумевање (Targońska & Stork, 2013:p.96). Рецептивна колокацијска компетенција подразумева способност ученика да разумеју значење колокације у прочитаном или одслушаном тексту, односно да колокацији на страном језику у менталном лексикону придруже њен еквивалент на матерњем језику. Пасивно знање није довољно да бисмо говорили о компетентном говорнику, већ је потребна примена у писаној или усменој комуникацији. Продуктивна колокацијска компетенција односи се на адекватну употребу колокација на циљном језику, али и способност препознавања неисправних формулација и исправљања грешака у употреби лексичких спојева (Targońska, 2022:p.95).

Да сумирамо, под колокацијском компетенцијом сматра се способност ученика да из језичког инпута издвоји устаљене лексичке спојеве, да разуме њихово значење и функцију, да колокације интегрише у мрежу лексичких јединица у менталном лексикону, као и способност да у језичкој продукцији одабере одговарајућу колокацију као целину. На основу ове дефиниције можемо да закључимо како је стицање колокацијске компетенције сложен процес који захтева време и усмерене активности. Ученике је потребно, најпре, оствестити да су колокације саставни део вокабулара, затим их изложити експлицитном инпуту у виду аутентичних примера кроз читање и слушање, онда увежбавати примену кроз дидактизоване вежбе и на крају их оспособити да декларативна знања примене у комуникацији. Познавање лексичких ограничења, комбинаторике базе и више колокатора, као и способност избора одговарајућег спецификатора значења, такође су показатељи овладаности колокацијском компетенцијом.

4. Стратегије учења колокација

Стратегије представљају свесне активности, које олакшавају процес учења циљног језика и чине га успешнијим (Cohen, 1998:p.10). С обзиром на то да нису урођене и да доприносе остваривању циљева учења, сврсисходно је и важно подучавати их у формалном образовању како би се ученици оспособили да их користе и ван наставе. У радовима посвећеним стратегијама учења чешће се тежиште ставља на језичке вештине него на подсистеме језика, тако да је и број студија које се баве лексичким стратегијама и њиховом класификацијом знатно мањи. Стратегије учења вокабулара су процеси који подразумевају откривање значења нових речи, њихово чување у дугорочном памћењу, присећање и примену у говорној и писаној комуникацији (Targońska, 2014b:p.176). Оне, дакле, представљају подврсту лексичких стратегија и могу да побољшају интернализацију, памћење и употребу нових јединица језика (Radić-Bojanić, 2021:pp.26–27).

У литератури постоје бројне класификације стратегија учења лексике, које се, уз мање измене, могу применити и у раду са колокацијама. Подела стратегија коју предлаже Ноберт Шмитт сматра се најприхватљивијом (Nobert Schmitt, 1971, према: Schmitt & Schmitt, 1993:pp.28–30). Она обухвата две категорије: (1) стратегије откривања значења нових речи и израза (енг. Initial Learning Of New Word's Meaning) и (2) стратегије утврђивања речи и израза чије је значење ученик већ открио (енг. Studying And Remembering The Word's Meaning Once It Is Known). У стратегије откривања значења спадају (а) погађање значења уз коришћење приручника (речника или листе речи); (б) откривање значења нових речи и израза уз помоћ наставника или других ученика (парафраза, синоними, употреба речи у реченици, погађање значења кроз групни рад); (в) погађање значења на основу знања о структури језика циља (врста речи, суфикс, префикс, корен); (г) погађање значења на основу текстуалног контекста; (д) коришћење знања других језика и (е) избегавање непознатих речи и израза. У стратегије утврђивања речи и израза чије је значење ученик већ открио убрајају се (а) понављање (усмено или писано); (б) проучавање формалне и граматичке структуре речи (ортографски и фонолошки облик речи, корен речи и афикси); (в) прављење и коришћење сопствених наставних средстава (листе речи, речници, флеш картице); (г) упорност (континуирано понављање речи и израза током дужег периода); (д) памћење речи уз физичку активност и изговарање речи и израза наглас; (ђ) манипулативна ментална обрада (коришћење нових речи и израза у реченици); (е) креирање система асоцијација (учење нових

речи у колокацијским везама, повезивање значења са властитом менталном представом, груписање речи према одређеним асоцијацијама); (ж) увежбавање речи кроз разговор са другим ученицима, где спада и обраћање наставнику како би дао повратну информацију о одрађеном задатку и (з) метода кључне речи која се сматра посебно ефикасном.

Неке од наведених лексичких стратегија нису применљиве на колокације. Стратегије откривања значења нових речи помоћу парафраза и синонима нису функционалне, јер колокације имају специфична значења која се не могу заменити синонимним облицима. Погађање значења на основу структуре језика циља може бити корисна стратегија за појединачне речи, али колокације представљају устаљене фразе које не прате уобичајена граматичка и морфолошка правила. Избегавање непознатих колокација спречава развијање свести о њиховом постојању, као и подстицање колокацијске компетенције. Памћење речи уз физичку активност може помоћи код појединачних речи, док комплексне колокације захтевају дубље разумевање њиховог контекстуалног значења и употребе.

4.1. Вежбе и задаци у раду са колокацијама

Емпиријске студије показале су како ученици не могу несвесно да препознају колокације на семантичко-когнитивном нивоу нити да их аутоматски усвоје (Bahns & Sibilis, 1992:pp.158–163). Због тога су неопходни експлицитни стратегијски поступци који могу бити од помоћи приликом подучавања колокација и подизања свести ученика о фразеолошкој природи језика. Иако се у таксономији лексичких стратегија (Schmitt & Schmitt, 1993:pp.28–30) не препознаје значај развијања свести о постојању различитих типова језичких спојева, први корак у процесу сензибилизације ученика за колокације јесте управо подизање свести о њиховом постојању и употреби (Targońska & Stork, 2013:p.95). Једна од активности са тим циљем носи метафоричан назив *Речи су као људи* (Hill, Lewis, Lewis, 2000:p.88). Сви се осећамо угодно када смо окружени познаницима и пријатељима, а нелагодно у ситуацијама када смо у друштву непознатих особа. Као што имамо блиске и интензивне односе, односе са различитим људима, али и оне повремене, који нису део свакодневног живота, тако постоје и лексички спојеви који су устаљени, флексибилни, више или мање заступљени у свакодневној комуникацији. Односи међу речима у лексичким спојевима могу се на овај начин фигуративно упоредити са међуљудским односима. Друга активност је *Модел авиона* (Hill, Lewis & Lewis, 2000:p.89). Већини ученика познати су конструкторски комплети за прављење различи-

тих модел, па њихово искуство из свакодневног живота можемо искористи и у настави. Ученици добијају задатак да одаберу сет помоћу кога би најлакше саставили свој авион. Први сет садржи само појединачне елементе, други уз конструкторске делове има и наративна упутства, трећи поред елемената и наративних описа, садржи и сликовна упутства, док се у последњем комплекту налазе елементи који су унапред састављени у препознатљиве делове, као што су, на пример, крила или реп авиона. Овај задатак врло лако се може повезати са наставом језика – граматичка правила била би упутства, слике илуструју визуелне материјале, док су лексички спојеви симболички представљени као унапред састављени делови модела који се прави. На овај начин скреће се пажња на колокације, које су саставни део комуникације и чије познавање значајно олакшава разумевање и разговор на страном језику.

Поједини текстови, посебно ако су аутентични, а не дидактизовани, садрже велики број колокација. У зависности од језичких компетенција својих ученика наставници би требало да изаберу оне које су релевантне за циљну групу. Као што не треба инсистирати на разумевању сваке појединачне речи, исто важи за семантизацију колокација. Читање је једна од најбољих активности за учење колокација у контексту, јер текстови пружају довољно информација да ученици могу открити значење непознатих лексичких спојева. Са друге стране, ова рецептивна активност може бити проблематична ако се тежиште ставља на значење, а не на семантички потенцијал колоката нити на колокацијске односе. Колокације су, дакле, при рецепцији саме по себи неприметне (Targońska, 2015a:p.10). Због тога наставник мора да одабере одговарајуће вежбе које ће усмерити пажњу ученика на форму вишечланих израза, остављајући значење по страни. Једна од таквих је и активност *Проналажење колокација у тексту* (Hill, Lewis & Lewis, 2000:p.98). Иако колокације могу да творе и придеви и прилози, најбројнија је група структурног типа глагол + именица. Задатак ученика јесте да најпре подвуку све именице у тексту, а након тога и глаголе који се користе уз именице (уколико постоје). Приликом трећег читања подвлаче се вишечлани изрази који су функционално повезани као целина. У овој вежби тежиште се експлицитно ставља на форму, што је један од првих и неопходних услова да се подвучене колокације касније примене у језичкој продукцији. Ученицима се на овај начин скреће пажња са појединачних речи на лексичке спојеве. Познато је да је чанковање један од главних принципа људске когниције (Hill, Lewis, Lewis 2000:p.88), што додатно говори у прилог значаја интегрисања колокација у наставни процес.

Иако разумевање значења представља мањи изазов од форме, постоје стратегије које могу објединити синтаксичко-семантичке специфичности колокација. Употреба речника из Шмитове таксономије (1993) један је од примера. Речник олакшава разумевање, али је значајан и као наставно средство за стицање знања, јер се у њему могу пронаћи и друге информације о речима осим преводних еквивалената. Да би се искористили сви потенцијали рада са речником у настави страног језика, потребна је додатна обука ученика и прилика да у континуитету увежбавају ову стратегију у оквиру различитих језичких активности. У раду са колокацијама значајну улогу имају речници колокација (нпр. Häcki Buhofer, 2014), тако да су и активности за увођење у коришћење лексикографског корпуса веома битне. Када се у тексту појаве именице као колокацијске базе, задатак ученика могао би бити да у речнику пронађу глаголе који могу бити колокатори у оквиру одређеног лексичког споја. У зависности од заступљености колокација у тексту, ученици ову вежбу могу радити и у групама. Хил, Левис, Левис (2000:р.103) наводе како наставник треба да прочита 10 глагола (седам тачних и три нетачна) и замоли ученике да забележе све тачне колокаторе. Вишебројно понављање уз записивање још је једна од значајних стратегија учења вокабулара (Schmitt & Schmitt, 1993:р.29). Осим тога, повезивање са матерњим језиком није нешто од чега по сваку цену треба бежати (Hill, Lewis, Lewis, 2000:р.103). Превод може помоћи ученицима да уоче граматичке карактеристике речи, компатибилност базе и колокатора на полазном језику и да упореде контекстуална значења и употребу. На овај начин им помажемо да постану свесни постојања колокација и да колокацијске комбинације речи не преводе дословно.

Да би се интегрисало вршњачко учење и афирмисала употреба друштвених стратегија, претходна активност може бити модификована као вежба *Што је могуће лакше* (Hill, Lewis & Lewis, 2000:р.104). Ученици раде у групама и међусобно се такмиче. Наставник дели листу од 10 именица, узимајући у обзир ниво језичког знања, речи које су недавно научене, интересовања ученика и сл. Свака група има око 10 минута да се припреми, а дозвољено је коришћење речника као помоћног средства. Свака група прави листу са пет колоката из речника за сваку додељену именицу. Тим А набраја колокаторе, а тим Б треба да запише речи и покуша да погоди именицу која представља базу. Занимљивост лежи у томе да колокаторе треба изабрати тако да задатак буде што лакши. Ако тим Б погоди колокациону базу након првог прочитаног колокатора, тим А добија пет поена, ако су им потребна два колоката, тим А добија четири поена и тако даље. Овај задатак обједињује више стратегија.

Најпре се подстиче вршњачко учење и употреба друштвених стратегија кроз тимски рад и такмичење. Коришћење речника омогућава развијање вештине претраживања и разумевања нових речи, што је посебно корисно за проширење вокабулара. Иако је циљ задатка да буде што лакши, постоји ризик да ће бити превише поједностављен, што може смањити изазов и образовну вредност вежбе. Дефинисање критеријума за избор колокатора, навођење неколико примера пре почетка саме вежбе, увођење система бодовања који ће наградити групе за избор колокатора који нису сувише очигледни, али су и даље разумљиви могу осигурати да задатак остане довољно изазован. Стратегија која није предвиђена описом вежбе, а свакако би обогатила њен значај јесте пружање повратних информација након сваке рунде, које би помогле ученицима да разумеју своје грешке и уче из њих. Ова активност функционише исправно само ако се пажљиво изаберете редослед речи, од општијих ка јачим колокаторима.

Након буђења свести ученика о постојању колокација, њиховог идентификовања у тексту и откривања значења, следи утврђивање и примена у комуникацији. Први предлог је задатак под називом *Реконструкција садржаја* (Hill, Lewis & Lewis, 2000:pp.98–99). Тежиште се ставља на методу кључне речи из Шмитове таксономије (Schmitt & Schmitt, 1993:p.30). Ученици читају текст, а затим радећи у групама записују 15 кључних речи које се јављају у оригиналном тексту. Наставник би требало да подсети ученике да бележе не само појединачне речи, већ и колокације. Циљ вежбе јесте да ученици друге групе на основу забележених речи и израза реконструишу садржај оригиналног текста. Вежба реконструкције садржаја изузетно је корисна јер подстиче ученике да дубље анализирају текст и да се фокусирају на суштинске информације. Овај процес захтева не само разумевање појединачних речи, већ и њихових међусобних односа, што је кључно за развијање напредних језичких вештина. Одабир ограниченог броја кључних речи, укључујући и фразе, захтева од ученика да размишљају критички и стратешки. Они одређују које су информације најважније и како их најбоље представити, што доприноси развоју аналитичких способности. Један од изазова може бити сложеност задатка за ученике на нижим нивоима знања језика. Они могу имати тешкоће у идентификовању кључних речи и колокација, што може довести до фрустрације. У таквим случајевима, наставник треба да пружи додатну подршку и упутства како би вежба била успешна за све ученике.

Активност која се може користити за аутоматизацију колокација у продуктивним задацима јесте *Реприза задатка* (Hill, Lewis & Lewis, 2000:p.90). Из наставне праксе је познато да када ученици држе презентацију на немачком

језику, наставник исправља директно грешку, понови исправну реченицу или наведе ученика на самокорекцију. Слично је и код писаних текстова, у којима се углавном експлицитно исправљају грешке, али их ученици најчешће и не погледају, јер сматрају да им то што су писали неће више бити потребно. Истраживања су показала да оваква наставна пракса представља пропуштене прилике и да је након повратних информација неопходно да ученици понове исти задатак у целости (Hill, Lewis & Lewis, 2000:p.90). На тај начин се подстичу лексичке, а унутар њих и колокацијске компетенције.

Још једна варијанта претходне активности јесте *Говорни спринт: 4-3-2 минута* (Hill, Lewis & Lewis, 2000:p.91). Ова вежба може бити веома корисна за развијање говорне флуентности. Ученици су подељени у групе. Један ученик из сваке групе држи кратко излагање од четири минута једном од чланова групе. Исти ученик затим држи исто излагање другом члану групе, при чему је време излагања ограничено на три минута. На крају, исти ученик држи исто излагање по трећи пут, али је време ограничено на два минута. Промена слушаоца важна је јер је мања вероватноћа да ће у таквим ситуацијама говорник додавати нове информације. Смањење временског ограничења има сличан циљ, а то је фокусирање на боље и течније излагање истог садржаја. Истраживања показују да након примене ове вежбе у дужем периоду код већине ученика постоји статистички значајно побољшање у флуентности говора и да последња верзија указује на смањење броја граматичких и лексичких грешака (Hill, Lewis & Lewis, 2000:p.91). Док је у првом излагању фокус на одлуци шта ученик жели да каже и које информације је важно пренети, сваки наредни пут тежиште се премешта на проналажење и поновно коришћење адекватних израза, којих није могао да се сети приликом првог или другог покушаја. Понављање је значајна лексичка стратегија, која даје ученицима више времена да обраде језик, да га што боље примене у комуникацији и повећава шансу да усвојени изрази остану у дугорочном памћењу. Међутим, осим предности (језичка флуентност, усмеравање концентрације на лексику и аутоматизација кроз већи број понављања), потребно је истаћи и негативне стране ове активности. Понављање истог садржаја три пута може довести до губитка интересовања и мотивације. Постоји ризик да се ученици који имају добра језичка постигнућа осећају као да губе време, или вежбају већ познато. Ако се иста тема користи у свим рундама, ученици можда неће имати прилику да развијају ширину својих језичких вештина у различитим контекстима или тематским областима. Концентрација на временско ограничење такође се може негативно одразити на афективне димензије личности, због чега може доћи до неочекиваних грешака.

Често се дешава да ученици остају у зони комфора и користе у комуникацији познате конструкције, формулишу кратке и једноставне реченице како би избегли грешке, а наставници на тај начин стичу утисак да су циљеви остварени. Међутим, у таквом наставном окружењу мало шта се заиста научи. Активност *Зона комфора* (Hill, Lewis & Lewis, 2000:pp.91–92) предвиђа циљано стављање ученика у ситуацију где ће вероватно направити пуно грешака. Пре ове вежбе важно је напоменути да се грешке посматрају као саставни део учења и да неће бити предмет критике и оцењивања. Најпре треба одредити тематску јединицу о којој се разговара, а која прати план, програм и интересовања ученика. Наставник издваја део текста у коме је идентификована једна централна колокација која изражава основну тему. Задатак ученика је да, радећи самостално или у групама, напишу реченицу која садржи задату колокацију. Реченица би требало да буде што дужа и да садржећи што више информација, које би иначе биле пренете у свакодневној комуникацији. Све што би ученици рекли на свом матерњем језику треба да употребе у формулацији на страном језику. Ако имају потешкоће, од помоћи могу бити тзв. W-питања, која варирају у зависности од основне реченице (Wem? Was? Wann? Wie oft? Warum? и сл.). За ову активност потребно је планирати довољно времена и подстицати ученике да не играју на сигурно, већ да изађу из зоне комфора и покушају написати оно што би заиста у свакодневној комуникацији рекли. Када заврше задатак, наставник даје повратне информације (наводи колокације које можда сажетије изражавају изнете идеје, предлаже употребу везника који би допринели бољој кохерентности текста и исправља граматичке грешке, као најмање важан део процеса вредновања, али свакако вредан помена). На крају, како би се проверило да су ученици заиста увидели своје грешке, понављају исти задатак на наредном часу уважавајући предлоге наставника. Истраживања су показала да понављање активности након евалуације може имати кључну улогу у процесуирању и примени информација које су ученици добили као језички инпут (Hill, Lewis & Lewis, 2000:p.92).

5. Закључак

Лексика је једна од кључних компоненти учења страног језика. Поред појединачних речи обухвата и хијерархијски организоване вишечлане изразе, у које спадају и колокације. Са теоријске стране овај рад покушава да продуби сазнања о релевантним расправама о појмовном одређењу *колокација* из угла глотодидактике, њиховој сврсисходности у процесу учења страних језика,

као и о колокацијској компетенцији, која се сматра једним од основних, али и најзахтевнијих циљева комуникативно оријентисане наставе. Непознавање одговарајућих колокација и превођење са матерњег језика не само да доводе до формалних грешака на циљном језику, већ интерференција утиче на то да овај језички феномен остане непримећен. Иако је креативност у језичком изражавању подједнако важна као и у мишљењу и интерпретацији, ученици морају бити свесни да су колокације репродуктивни елемент језика и као такве представљају део језичке норме који не подлеже сопственом систему правила. Значај колокација у развоју комуникацијске компетенције је недвосмислен, па због тога овај рад не занемарује ни наставну праксу. Тежиште је стављено на подучавање колокација, јер је улога наставника веома важна, а конкретни предлози вежби и задатака омогућавају креирање образовне средине, у којој се ученици сензибилишу за овај распрострањени језички феномен.

Иако су колокације већ препознате као проблем у глотодидактичкој теорији, евидентан је недостатак емпиријских истраживања у настави немачког као страног језика. Због тога је би било значајно примењивати описане стратегије на конкретном узорку у дужем периоду, како би се испитала њихова сврсисходност у наставној пракси. Такође би било занимљиво испитати да ли се свест о колокацијама на једном страном језику може пренети и на други.

Литература

1. Bahns, J., & Sibilis, U. (1992) Kollokationslernen durch Lektüre. *Neusprachliche Mitteilungen aus Wissenschaft und Praxis*. 45(3), 158–163.
2. Đurčo, P., M. Vajičková (2017) *Kollokationen im Unterricht: Ein Lehr- und Übungsbuch*. Nümbrecht, Kirsch Verlag.
3. Cohen, A. (1998) *Strategies in Learning and Using a Second Language*. New York, Addison Wesley Longman.
4. Radić-Bojanić, B. (2021) EFL Vocabulary Learning Strategies Among High School Students. *Nastava i vaspitanje*. 70(1), 25–36.
5. Reder, A. (2006) *Kollokationen in der Wortschatzarbeit*. Wien, Praesens.
6. Reder, A. (2011) Kommen Kollokationen in Mode? Kollokationskonzepte und ihre mögliche Umsetzung in der Didaktik. *Linguistik online*, 47(3), 131–140.
7. Reder, A. (2013) *Kollokationen in Theorie und Praxis*. Pécs, Universität Pécs.
8. Targońska, J., & Stork, A. (2013) Vorschläge für ein neues Modell zur Beschreibung und Analyse lexikalischer Kompetenz. *Zeitschrift für Fremdsprachenforschung*, 24(1), 71–108.
9. Targońska, J. (2014a) Kollokationen – ein vernachlässigtes Gebiet der DaF-Didaktik? *Linguistik online*. 68, 127–149.

10. Targońska, J. (2014b) Lexikalische Strategien der Germanistikstudierenden zu ihrem Studienbeginn. *Lingwistyka Stosowana*. 9, 171–200.
11. Targońska, J. (2015a) Kollokationen in DaF-Lehrwerken – eine empirische Studie zur Widerspiegelung der Kollokativität der Sprache in ausgewählten Lehrwerken. *Zielsprache Deutsch*. 42 (3), 3–24.
12. Targońska, J. (2015b) Theoretische Überlegungen zu Kollokationen in DaF-Lehrwerken. *Prace Językoznawcze*. 17(3), 125–136.
13. Targońska, J. (2022) Lässt sich die Kollokationskompetenz ohne explizite Kollokationsschulung im institutionellen Fremdsprachenunterricht fördern? *Bulletin suisse de linguistique appliquée*. 115, 91–116.
14. Hausmann, F. J. (1984) Wortschatzlernen ist Kollokationslernen. Zum Lehren und Lernen französischer Wortverbindungen. *Praxis des neu sprachlichen Unterrichts*. 31 (4), 395–406.
15. Hausmann, F. J. (1985) Kollokationen im Deutschen Wörterbüchern. Ein Beitrag zur Theorie des lexikografischen Beispiels. Bergenholtz, H. & Mugdan, J. (Hg.) *Lexikographie und Grammatik. Akten des Essener Kolloquiums zur Grammatik im Wörterbuch vom 28. bis 30.06.1984*. Tübingen, Max Niemeyer, 118–129.
16. Hausmann, F. J. (2003) Kollokationen in der Fachsprache: Schwerpunkt Französisch. Jung, Udo O. H. & Kolesnikova, A. (Hg.) *Fachsprachen und Hochschule*. Frankfurt a. M. etc., Lang, pp. 83–92.
17. Hausmann, F. J. (2004) Was sind eigentlich Kollokationen?. Steyer, K. (Hg.) *Wortverbindungen – mehr oder weniger fest*. Berlin / New York, Walter de Gruyter GmbH & Co KG, 309–334.
18. Häcki Buhofer, A. (2014) *Feste Wortverbindungen des Deutschen: Kollokationenwörterbuch für den Alltag*. Narr Francke Attempto Verlag.
19. Hill, J., M., Lewis & M., Lewis (2000) Classroom strategies, activities and exercises. Lewis, M. (Hg.). *Teaching collocation: Further Developments in the Lexical Approach*. Language Teaching Publications, Hove England, pp. 88–124.
20. Schmitt, N., & Schmitt, D. R. (1993) Identifying and Assessing Vocabulary Learning Strategies. *Thai TESOL Bulletin*. 5(4), 27–33.

COLLOCATIONS IN TEACHING GERMAN AS A FOREIGN LANGUAGE: THEORETICAL FRAMEWORK AND LEARNING STRATEGIES

Summary

Collocations represent a segment of the lexicon that poses a significant challenge for all learners of a foreign language. However, this aspect does not receive attention in teaching practice proportional to its importance. The reasons for this vary, including teaching approaches, the quality of teaching materials, and the habit of teaching and learning words as isolated units rather than as lexical combinations. This paper aims to deepen the understanding of relevant theoretical discussions on the conceptual definition of collocations from the perspective of glottodidactics, their utility in the process of learning German as a foreign language, as well as collocational competence, which is considered one of the fundamental but also most demanding goals of language instruction. Taking into account the specificity and relevance of this linguistic phenomenon, the paper provides concrete proposals for strategies and activities that contribute to creating an educational environment in which students are sensitized to the recognition, understanding, and use of collocations. Developing awareness of collocations and integrating them into teaching are key steps towards improving students' lexical competence. Implementing the described strategies on a specific sample and over an extended period would help to assess their effectiveness in teaching practice. ► **Keywords:** collocations, collocational competence, collocation learning strategies, foreign language, German language.

References

1. Bahns, J., & Sibilis, U. (1992) Kollokationslernen durch Lektüre. *Neusprachliche Mitteilungen aus Wissenschaft und Praxis*. 45(3), 158–163.
2. Āurčo, P., M. Vajičková (2017) *Kollokationen im Unterricht: Ein Lehr- und Übungsbuch*. Nümbrecht, Kirsch Verlag.
3. Hausmann, F. J. (1984) Wortschatzlernen ist Kollokationslernen. Zum Lehren und Lernen französischer Wortverbindungen. *Praxis des neusprachlichen Unterrichts*. 31 (4), 395–406.
4. Hausmann, F. J. (1985) Kollokationen im Deutschen Wörterbüchern. Ein Beitrag zur Theorie des lexikografischen Beispiels. Bergenholtz, H. & Mugdan, J. (Hg.)

- Lexikographie und Grammatik. Akten des Essener Kolloquiums zur Grammatik im Wörterbuch vom 28. bis 30.06.1984.* Tübingen, Max Niemeyer, pp. 118–129.
5. Hausmann, F. J. (2003) Kollokationen in der Fachsprache: Schwerpunkt Französisch. Jung, Udo O. H. & Kolesnikova, A. (Hg.) *Fachsprachen und Hochschule.* Frankfurt a. M. etc., Lang, pp. 83–92.
 6. Hausmann, F. J. (2004) Was sind eigentlich Kollokationen?. Steyer, K. (Hg.) *Wortverbindungen–mehr oder weniger fest.* Berlin / New York, Walter de Gruyter GmbH & Co KG, pp. 309–334.
 7. Häcki Buhofer, A. (2014) *Feste Wortverbindungen des Deutschen: Kollokationenwörterbuch für den Alltag.* Narr Francke Attempto Verlag.
 8. Hill, J., M., Lewis & M., Lewis (2000) Classroom strategies, activities and exercises. Lewis, M. (Hg.). *Teaching collocation: Further Developments in the Lexical Approach.* Language Teaching Publications, Hove England, pp. 88–124.
 9. Cohen, A. (1998) *Strategies in Learning and Using a Second Language.* New York, Addison Wesley Longman.
 10. Radić-Bojanić, B. (2021). EFL Vocabulary Learning Strategies Among High School Students. *Nastava i vaspitanje.* 70(1), 25–36.
 11. Reder, A. (2006) *Kollokationen in der Wortschatzarbeit.* Wien, Praesens.
 12. Reder, A. (2011) Kommen Kollokationen in Mode? Kollokationskonzepte und ihre mögliche Umsetzung in der Didaktik. *Linguistik online,* 47(3), 131–140.
 13. Reder, A. (2013) *Kollokationen in Theorie und Praxis.* Pécs, Universität Pécs.
 14. Schmitt, N., & Schmitt, D. R. (1993) Identifying and Assessing Vocabulary Learning Strategies. *Thai TESOL Bulletin.* 5(4), 27–33.
 15. Targońska, J., & Stork, A. (2013) Vorschläge für ein neues Modell zur Beschreibung und Analyse lexikalischer Kompetenz. *Zeitschrift für Fremdsprachenforschung,* 24(1), 71–108.
 16. Targońska, J. (2014a) Kollokationen – ein vernachlässigtes Gebiet der DaF-Didaktik? *Linguistik online.* 68, 127–149.
 17. Targońska, J. (2014b) Lexikalische Strategien der Germanistikstudierenden zu ihrem Studienbeginn. *Lingwistyka Stosowana.* 9, 171–200.
 18. Targońska, J. (2015a) Kollokationen in DaF-Lehrwerken – eine empirische Studie zur Widerspiegelung der Kollokativität der Sprache in ausgewählten Lehrwerken. *Zielsprache Deutsch.* 42 (3), 3–24.
 19. Targońska, J. (2015b) Theoretische Überlegungen zu Kollokationen in DaF-Lehrwerken. *Prace Językoznawcze.* 17(3), 125–136.
 20. Targońska, J. (2022) Lässt sich die Kollokationskompetenz ohne explizite Kollokationsschulung im institutionellen Fremdsprachenunterricht fördern? *Bulletin suisse de linguistique appliquée.* 115, 91–116.

Љиљана П. Тасић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Немачки језик и књижевност

МАШИНСКИ ПРЕВОД У НАСТАВИ И УЧЕЊУ НЕМАЧКОГ ЈЕЗИКА: НАЧИНИ КОРИШЋЕЊА И СТАВОВИ СТУДЕНАТА²

Апстракт: Коришћење машинског превода све је популарније код ученика страних језика. Самим тим, алати вештачке интелигенције, попут онлајн сервиса Google Translate и четбота ChatGPT, имају потенцијал да трансформишу наставу и учење страних језика. Предмет овог рада јесте испитивање начина на који студенти користе машински превод, као и њихових ставова о примени ових алата у настави немачког језика. У истраживању су учествовали студенти Филозофског факултета у Нишу који уче немачки као страни језик на нивоима А2.1 и Б1.1. Циљеви овог истраживања јесу стицање основних увида у коришћење машинског превода у настави немачког језика на терцијарном нивоу, да се понуде смернице за даља истраживања и дискусију, као и практични савети за наставу немачког језика. Резултати потврђују претпоставке да студенти користе машински превод у настави и учењу немачког језика, као и да имају позитивне ставове о његовој примени. Испитаници користе ове алате углавном као речник, али и за проверу и исправак самостално написаног текста те задатке писања. Готово сви студенти сматрају да ови алати помажу приликом учења немачког језика, а највећи број студената наводи да их треба користити у настави и учењу немачког језика. Резултати истраживања сугеришу да је потребна већа едукација студената о предностима и манама ових алата, као и препоруке за употребу примеренијих алата, попут онлајн речника. Такође, неопходно

¹ljiljana.tasic@filfak.ni.ac.rs

²Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-137/2025-03/ 200165).

је спровести даља истраживања о могућностима примене алата вештачке интелигенције у настави и учењу страних језика.

Кључне речи: машински превод, алати ВИ, Google Translate, ChatGPT, немачки као страни језик.

1. Увод

Бројна истраживања која ће бити приказана у овом раду показују да ученици користе алате вештачке интелигенције (енгл. *artificial intelligence tools*), скраћено алате ВИ, у настави и учењу страних језика. Тренутна генерација ученика представља генерацију *дигиталних урођеника* која се природно окреће технологији у потрази за одговорима, *гуглајући* притом свако питање (Ducag & Schocket, 2018:p.780). Тако је у настави страних језика неизбежна постала и употреба алата ВИ за машинско превођење, а онлајн сервис Google Translate најпопуларнији је алат међу ученицима (Jolley & Maimone, 2015:p.182). Развој вештачке интелигенције током претходних година допринео је побољшању квалитета машинског превода ових онлајн сервиса, али и развоју *четботова*, попут ChatGPT (*Chat Generative Pre-Trained Transformer*). Овај *четбот* представља језички модел који користи вештачку интелигенцију за обраду и разумевање текста, односно за генерисање текста који личи на људску комуникацију (Atlas, 2023:p.2).

С обзиром на доступност те континуирани развитак вештачке интелигенције и машинског превода, намећу се бројна питања о њиховој примени у настави и учењу страних језика. У досадашњим истраживањима, чији ће детаљни приказ бити дат у наставку рада, могу се увидети различити ставови истраживача према употреби ових алата. Са једне стране, истраживачи указују на педагошки значај коришћења машинског превода у настави и учењу страних језика, док, са друге стране, исказују и забринутост због угрожавања академског интегритета и варања које примена ових алата може да проузрокује. Стога је циљ теоријског дела да представи алате вештачке интелигенције, њихов историјски развој у техничком погледу, али и актуелне тенденције у примени ових алата у настави и учењу страних језика. Циљ истраживања јесте да се створи основна слика о коришћењу алата ВИ и машинског превода у настави и учењу немачког језика на Филозофском факултету у Нишу. Тиме се жели допринети широј дискусији о коришћењу алата ВИ у настави и учењу страних језика, али и указати на одређене проблеме до којих њихово коришћење може да доведе. Такође, претпоставка је да би разумевање начина на које студенти користе машински превод у настави и учењу немачког језика, као и ставова студената, могло бити од значаја настав-

ницима немачког језика. Ова разматрања могла би помоћи наставницима да конципирају наставу, узимајући у обзир све већу присутност ове технологије у учионици страног језика.

2. Развој машинског превођења

Машинско превођење (енгл. *machine translation*) представља област истраживања у оквиру компјутерске лингвистике и обраде природног језика. Под машинским превођењем подразумева се процес превођења са изворног на циљни језик помоћу компјутера са циљем да се генеришу преводи који су у квалитативном смислу у рангу са људским преводом (Schwanke, 1991:p.11; Krenz & Ramlow, 2008:p.20). Неопходно је разграничити машински превод од рачунарски потпомогнутог превођења (енгл. *computer aided translation*, скраћено *CAT*). Док се код рачунарски потпомогнутог превођења преводилац током преводилачког процеса служи различитим алатима, попут електронских речника и преводилачких меморија, машински превод одвија се без учешћа човека (Werthmann & Witt, 2013:p.82).

У зависности од приступа који се у програму користи, разликује се машински превод заснован на правилима, на корпусу и неурални машински превод (Kahlon & Singh, 2021:p.4). Један од најранијих приступа био је машински превод заснован на правилима (енгл. *rule-based machine translation*) и он се може даље поделити на директни, интерлингвални и трансферни приступ (Hutchins, 2010:p.12). Овим приступом анализира се структура изворног језика, примењују се граматичка правила и правила вокабулара да би се генерисале еквивалентне реченице у циљном језику (Kahlon & Singh, 2021:p.4). Према Хачинсу, следећи приступ у развоју машинског превођења представља машински превод заснован на корпусу (енгл. *corpus-based machine translation*) који функционише помоћу великих двојезичних корпуса (2010:p.12). Овај приступ дели се на статистичко машинско превођење (енгл. *statistical machine translation*), којим се анализирају шаблони превођења речи и фраза у двојезичном корпусу, машинско превођење засновано на примерима (енгл. *example-based machine translation*), којим се у бази података траже најприближнији примери и на хибридно превођење (енгл. *hybrid machine translation*) које комбинује различите приступе (2021:p.4). Неурално машинско превођење (енгл. *neural machine translation*) представља модернији приступ и функционише помоћу вештачких неуронских мрежа и модела дубоког учења. Овим приступом реченице се интерпретирају као целине и контекст се дубље сагледава (2021:p.4).

Према Хачинсу, развитак машинског превођења започиње четрдесетих година 20. века након Другог светског рада. До средине шездесетих година коришћен је директни приступ, док су програми били дизајнирани за један језички пар, најчешће енглеско-руски. Квалитет ових превода био је на ниском нивоу и захтевао је озбиљну ревизију од стране човека (2010:р.34). Седамдесетих и осамдесетих година јављају се комерцијални системи за машински превод, као што су SYSTRAN, Logos и METAL. SYSTRAN је у почетку коришћен у Америчком ратном ваздухопловству и у Европској заједници за атомску енергију. Током наредних година уследила је адаптација ових програма за коришћење на универзитетима и у језичким лабораторијама, а уведени су и системи за нове језичке парове, попут енглеско-немачког и енглеско-француског (2010:р.34–40). Како Хачинс даље наводи, интересовање за примену машинског превођења расло је током деведесетих година, пре свега у рекламним агенцијама, владиним службама и мултинационалним компанијама. Међутим, иако су одређени сервиси за превођење били доступни на интернету још крајем деведесетих година прошлог века, квалитет тих превода био је и даље на ниском нивоу. Посебну проблематику представљао је превод језика заступљен на интернету, који обилује колоквијалним изразима, неграматичним реченицама, акронимима и сл. Ове околности утицале су на креирање негативне слике о раним онлајн сервисима који су пружали услуге машинског превода (2010:р.50).

Током раних двехиљадитих година популарност ових програма порасла је код ученика страних језика. На то су утицали различити фактори, попут увођења Wi-Fi мреже у школама, развитака и доступности самих програма, а посебно Гугловог онлајн сервиса Google Translate (Jolley & Maimone, 2022:р.27). Онлајн сервис Google Translate доступан је на интернету од 2006. године и у почетку је функционисао као статистички машински преводац. Како Дукар и Шокет наводе, квалитет превода овог програма значајно је побољшан 2016. године, откад програм функционише на принципу неуралног машинског превођења. На побољшање квалитета овог онлајн сервиса утицали су развој вештачке интелигенције и дубоког учења (2018:р.780). Поред Google Translate-а, познатији комерцијални сервиси који такође раде на овом принципу су Microsoft Bing и DeepL. Развојем вештачке интелигенције последњих година уследио је и развој *четботова*, међу којима је најпознатији *четбот* ChatGPT кога је креирала компанија OpenAI (Atlas, 2023:р.2). Само два месеца након лансирања, овај *четбот* достигао је 100 милиона корисника због својих различитих способности, међу којима је и превођење (Kuleto et al., 2023: р.29).

Будући да су ови програми све популарнији међу ученицима страних језика, неопходно је сагледати примену ове технологије у настави и учењу страних

језика са различитих аспеката, као што су њихов педагошки значај, начини на које их ученици користе, те ставови ученика и наставника о њима. Преглед истраживања који следи од значаја је за формирање шире слике о коришћењу ове технологије у настави и учењу страних језика.

2.1. Примена машинског превода у настави и учењу страних језика

Као што је већ поменуто, машински превод омогућавају различити алати вештачке интелигенције, међу којима су најзначајнији онлајн сервиси попут програма Google Translate, Microsoft Bing i DeepL, али и језички модели, попут *четботи* ChatGPT. Иако су *четботови* у скорије време привукли велику пажњу, истраживања која се баве утицајем и применом машинског превода у образовању спроводе се већ тридесет година. Радови који се баве применом машинског превода могу се поделити на пет истраживачких области: САТ алати, настава превођења, настава и учење страних језика, ставови наставника и ученика о машинском превођењу и академски интегритет (Jolley & Maimone, 2022:р.27–28). У наредном прегледу представљени су радови који обрађују последње три области примене машинског превођења.

Крајем деведесетих година прошлог века, као и раних двехиљадитих година, јавља се интересовање за проучавање педагошког значаја ових алата у настави и учењу страних језика. Нињо (Niño) разврстава различите начине њихове примене у настави страних језика на следеће моделе: машински превод као лош модел, машински превод као добар модел, процена квалитета превода и машински превод као алат за учење језика уз примену рачунара (CALL) (2009:р.241–244). Још током деведесетих година истраживачи (Anderson, 1995; Richmond, 1994) предлажу коришћење машинских превода у настави страних језика као примере „лоших модела” текстова које ученици треба да коригују. Оваква употреба машинског превода може да укаже на суптилне разлике у изворном и циљном језику те да скрене пажњу на значај граматике и стила (Somers, 2003:р.327). Коришћење машинског превода као доброг модела подразумева да се онлајн сервиси, те различите преводилачке меморије, онлајн речници и сл. сагледавају као алати који могу помоћи ученицима у савладавању вештине писања и превођења. Трећи модел у истраживањима (Niño, 2008; Belam, 2003) представља коришћење машинског превода за задатке попут евалуације, предуређивања и ревизије. Како Нињо наводи, предуређивање (енгл. *pre-editing*) подразумева уређивање изворног текста на начин који би

обезбедио прецизнији машински превод, док се ревизија (енгл. *post-editing*) односи на уређивање машинског превода како би се добио прихватљив превод (2009:р.243). Последњи модел представља примену машинског превода као CALL-алата. Пример овакве употребе представљају задаци приликом којих ученици упоређују сопствене преводе са машинским преводом истог изворног текста. Користећи машински превод, ученици исправљају грешке у својим преводима и проналазе корисне речи и фразе (Lee, 2019).

Велики број радова усмерен је на испитивање начина на који ученици страних језика користе ове алате. Досадашња истраживања о учесталости њиховог коришћења показују да се ученици страних језика све више ослањају на машински превод (Clifford et al., 2013; Jolley & Maimone, 2015; O'Neill, 2019; Farzi, 2016; Udry & Berthele, 2023). Једно од првих опсежнијих истраживања у овој области спровели су Клифорд и сарадници (2013) са студентима који уче романске језике на Универзитету Дјук (енгл. *Duke University*) у САД. Циљ је био да се утврди како студенти користе машински превод, да би се подстакла дискусија о његовој примени у настави страних језика. У поменутом истраживању, 88% испитаника навело је да је користило машински превод за учење страних језика, док је 81% користило Google Translate. У сличном истраживању (Jolley & Maimone, 2015), 97% ученика шпанског језика навело је да је у неком тренутку користило Google Translate, док је 74% навело да ове алате користи често или повремено. Фарзи (Farzi, 2016) наводи да су сви испитаници у истраживању користили ове алате приликом израде задатака писања, док их је 84% користило често. У истраживању (O'Neill, 2019) 87% испитаника користило је машински превод за задатке који су били оцењивани. Још једно опсежно истраживање (Udry & Berthele, 2023) спроведено је у шест кантона у Швајцарској. У овом истраживању ученици страних језика навели су да редовно користе програме за машинско превођење и онлајн речнике, преваходно за израду домаћих задатака, док су најпопуларнији програми DeepL и Google Translate.

У погледу учесталости коришћења *четботова* у настави и учењу страних језика, број истраживања је мањи. У једном опсежном истраживању (Malmström et al., 2023) са преко 5800 испитаника на шведским универзитетима испитивана је учесталост коришћења *четботова* и других алата ВИ. Резултати показују да је 95% испитаника упознато са ChatGPT-јем, док им други *четботови* углавном нису познати; 35% испитаника навело је да редовно користи овај језички модел, док је 70% испитаника навело да редовно користи и алате Google Translate и DeepL.

У односу на дужину текста, највећи број истраживања показује да ученици користе ове алате за превод појединачних речи или краћих фраза (Clifford et al., 2013; Farzi, 2016; Jolley & Maimone, 2015). Изузетак представља истраживање (Chen, 2020) у којем је наведено да је 69% испитаника користило Google Translate за превод параграфа или дужих текстова. Такође, истраживања потврђују да ученици користе ове алате за задатке писања на страном језику и за задатке попут предуређивања и ревизије текста (Clifford et al., 2013; Jolley & Maimone, 2015).

У литератури су заступљени и радови који се баве ставовима ученика страних језика у вези са коришћењем ових алата. Како Клифорд и сарадници (2013) наводе, 63% испитаника сматра да је њихово коришћење понекад корисно, док 31% сматра да је увек корисно. Сличне резултате пријављују и друга истраживања (Chen, 2020; Enríquez Raído & Sánchez Torrón, 2020; Farzi, 2016; Niño, 2020; Jolley & Maimone, 2015). У погледу коришћења *четботова* у настави, у истраживању (Malmström et al., 2023) које поседује репрезентативан узорак, 56% испитаника изразило је позитивне ставове у вези са њиховим коришћењем, док 48% сматра да су корисни за учење. Са друге стране, половина испитаника не сматра да *четботови* генеришу боље одговоре од оних које студенти могу самостално да дају. Као разлоге за коришћење ових алата ученици наводе њихову доступност, то што су бесплатни (Niño, 2020), као и да се помоћу њих може уштедети време приликом израде задатака (Clifford et al., 2013).

Иако су ставови ученика у вези са употребом ових програма претежно позитивни, ставови наставника страних језика углавном су негативни. Већи број истраживања (Clifford et al., 2013; Jolley & Maimone, 2015; Eriksson, 2021; Niño, 2009) показује да наставници претежно не одобравају коришћење ових алата у настави и учењу страних језика, као и да сумњају у квалитет њихових превода. Такође, наставници сматрају да прихватљивост коришћења ових алата зависи и од тога како их ученици користе, колико често, као и за који тип задатка. Са друге стране, одређена истраживања (Eriksson, 2021; Jolley & Maimone, 2015) показују да велики број наставника сматра како је њихово коришћење неизбежно и да је у том контексту неопходна едукација и наставника и ученика.

Још један важан аспект коришћења машинског превода у настави и учењу страних језика представља питање академског интегритета. Одређени истраживачи (Ducar & Schocket, 2018; Correa, 2011; 2014; Harris, 2010) заузимају став да коришћење ових алата угрожава академски интегритет и омогућава варање, те је нужно развити стратегије за препознавање и превенцију њиховог коришћења у настави.

3. Методолошки оквир истраживања

У методолошком делу рада представљени су проблем, предмет, циљ истраживања, претпоставке, те истраживачка питања. Потом следи приказ коришћених метода, инструмента и узорка, као и начин прикупљања података.

3.1. Проблем, предмет и циљ истраживања

Истраживања представљена у теоријском делу рада показују како је развој вештачке интелигенције допринео побољшању квалитета машинског превода, као и то да су алати ВИ за машински превод посебну популарност стекли код ученика страних језика. Како Дукар и Шокет (2018:р.787) наводе, коришћење ових алата отвара велики број етичких и педагошких питања - да ли ова технологија може да се примењује у настави на начин који подстиче учење страних језика, или се њеном употребом само доприноси угрожавању академског интегритета. Аутори стога сматрају како је за наставнике страних језика од великог значаја да разумеју начин на који ученици користе и сагледавају алате ВИ за машински превод, како би их могли научити да користе ову технологију на одговоран начин који доприноси учењу страних језика. Будући да коришћење алата ВИ представља комплексан проблем у области наставе и учења страних језика, као и образовања уопште, Дукар и Шокет (2018:р.793) сматрају да су неопходна даља истраживања која би испитивала коришћење ове технологије, као и могућности њене примене.

Колико је познато, слична истраживања о употреби ових алата у настави и учењу немачког језика у Србији на терцијарном нивоу образовања нису спровођена. Стога спровођење овог истраживања представља први корак у том правцу. Предмет овог рада јесте испитивање (1) начина коришћења машинског превода алата ВИ и (2) ставова студената о њима у настави приликом учења немачког језика на Филозофском факултету у Нишу. Главни циљ овог истраживања јесте да се стекну основни увиди у коришћење машинског превода међу студентима који уче немачки језик на Филозофском факултету. Овим истраживањем жели се указати на важност дискусије о примени ове технологије у настави и учењу страних језика. Као што је већ поменуто, претпоставка је да би резултати овог истраживања, као и истраживања представљених у теоријском делу рада, могли бити од значаја и наставницима немачког језика приликом конципирања наставе.

Претходна истраживања показују да се ученици страних језика у све већој мери служе овим алатима, те се у овом раду полази се од претпоставке да су студентима ови програми познати и да их користе у настави и учењу немачког језика. Такође, додатна претпоставка је да су ставови студената у вези са коришћењем ових алата у настави и учењу немачког језика позитивни. На основу дефинисаних циљева и претпоставки, формулисана су следећа истраживачка питања:

- 1.) На који начин студенти користе машински превод алата ВИ у настави и учењу немачког језика у погледу учесталости коришћења, типа алата, дужине текста, смера превођења и типа задатка?
- 2.) Какви су ставови студената у вези са машинским преводом алата ВИ у настави и учењу немачког језика у погледу сврхе коришћења, корисности, самопоуздања, етичности и прецизности у преводу?

3.2. Методе, инструменти и узорак истраживања

На основу постављених истраживачких питања, у емпиријском делу истраживања коришћена је дескриптивна метода са техникама анкетирања и скалирања. Спроведена је квантитативна и квалитативна анализа података. За потребе овог истраживања креиран је упитник по узору на истраживање које су спровели Клифорд и сарадници (2013). Инструмент је допуњен и адаптиран тако да обухвати и *четбот* ChatGPT. Као што је већ приказано у теоријском делу рада, онлајн сервиси за машинско превођење и *четботови* убрајају се у алате вештачке интелигенције, односно у алате ВИ. Стога је у раду коришћен термин алати ВИ за означавање програма чији се машински превод испитује. У упитнику је, међутим, коришћен термин *програми за машинско превођење*, јер је истраживач желео да скрене пажњу испитаницима да је у фокусу истраживања само машински превод ових алата. Претпоставка је да би коришћење термина алати ВИ изазвало асоцијације и на друге способности *четбота* ChatGPT, попут генерисања текста које нису предмет овог истраживања.

Инструмент истраживања има три дела. Први део упитника служи за прикупљање основних социодемографских података о испитаницима: назив студијског програма и курс који тренутно похађају из немачког језика. Други део инструмента садржи питања којима се прикупљају подаци у вези са начином коришћења ових програма, а трећим делом упитника испитују се ставови студената. Упитник углавном чине питања затвореног типа са више

понуђених одговора, као и питања у којима испитаници могу самостално да допишу опцију. Присутна су и питања у којима треба разврстати понуђене опције према учесталости коришћења, као и скала процене Ликертовог типа за оцењивање прецизности у преводу. За испитивање ставова студената коришћена су питања затвореног и отвореног типа у којима се од испитаника тражи да додатно образложе своје одговоре.

3.3. Начин прикупљања података

Истраживање је реализовано 9. и 10. јануара 2024. године на Филозофском факултету Универзитета у Нишу. Испитаници су анонимно одговарали на упитник, који је био у штампаној форми. Предвиђено време за решавање упитника било је 10 минута. У истраживању су учествовала укупно 44 студентата прве и друге године основних академских студија који уче немачки као страни језик на студијама. Студенти на првој години студија у првом семестру похађају курс *Немачки језик А2.1*, а на другој години курс *Немачки језик Б1.1*. У истраживању је учествовало 30 студената англистике, 2 студента француског језика и књижевности, 2 студента историје, 1 студент педагогије, 3 студента социјалне политике и социјалног рада, 1 студент социологије, 2 студента србистике и 3 студента комуницирања и односа са јавношћу.

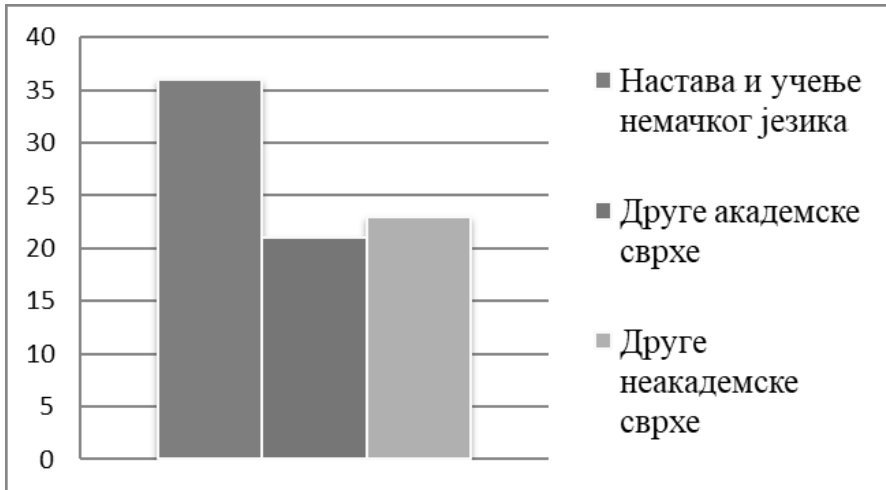
4. Резултати истраживања

У овом делу рада представљени су резултати истраживања у односу на дефинисана истраживачка питања. Графици који су дати у наставку приказују број студената који је дао одређени одговор.

1.) На који начин студенти користе машински превод алата ВИ у настави и учењу немачког језика?

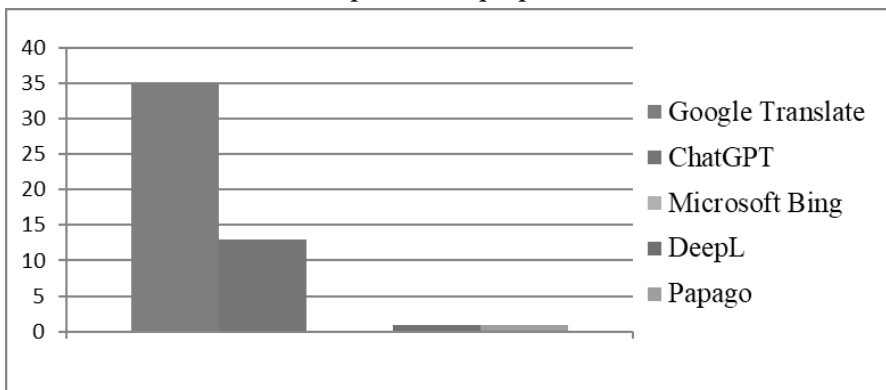
Анализа резултата показује да је 95,5% испитаника у неком тренутку користило машински превод алата ВИ. Такође, 81,8% испитаника навело је да га је користило у настави и учењу немачког језика, а 52,3% означило је да га користи у друге неакадемске сврхе, попут комуникације на страном језику, превода садржаја веб-сајтова и друштвених мрежа. Такође, 47,7% испитаника користило је ове алате у друге академске сврхе, попут превода стручне терминологије, читања научних радова и стручне литературе на страном језику (в. график 1).

График 1.
Сврха коришћења машинског превода



С обзиром на то да се у истраживању испитује коришћење машинског превода у настави и учењу немачког језика, даља анализа одговора уследила је само за испитанике који су означили да користе ове алате и у те сврхе. У наставку су анализирани одговори 36 испитаника. У погледу алата ВИ које су до сада користили, 97,2% испитаника означило је да је користило Google Translate, док је 66,7% користило ChatGPT. Само један испитаник навео је да користи програм DeepL, док је један испитаник дописао програм Papago (в. график 2).

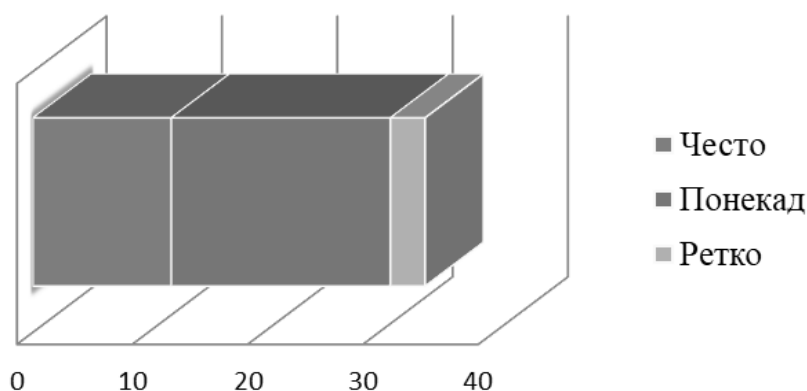
График 2.
Коришћени програми



*Машински превод у настави и учењу немачког језика:
начини коришћења и ставови студената*

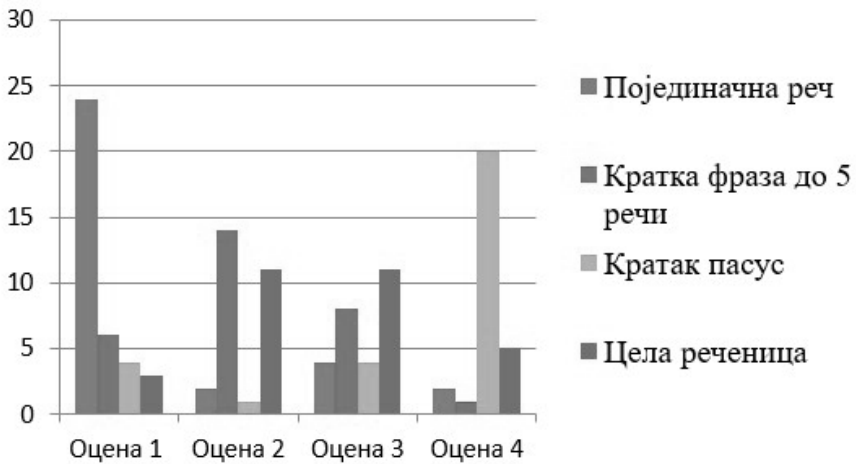
Студенти су прецизирали које алате најчешће користе, приликом чега је 80% испитаника навело Google Translate, док ChatGPT користи 31,4% испитаника. У вези са учесталашћу коришћења ових програма, више од половине испитаника (55,9%) наводи да их понекад користи, док их 35,3% испитаника често користи у настави и учењу немачког језика (в. график 3).

График 3.
Учесталост коришћења машинског превода алата
ВИ у настави и учењу немачког језика



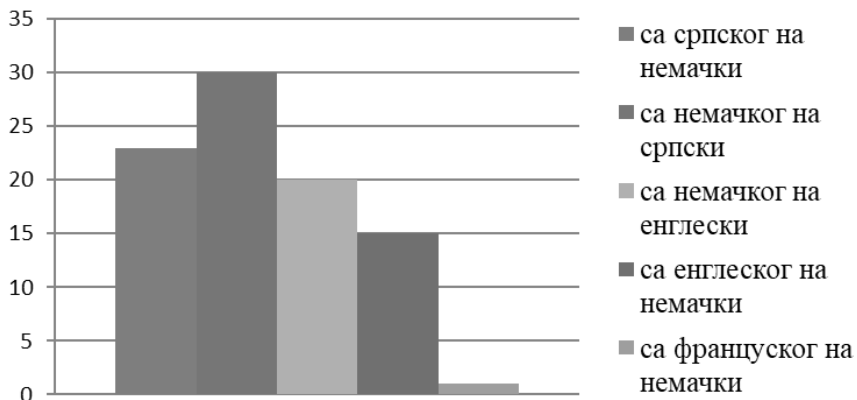
Ради испитивања дужине текста коју најчешће преводе, испитаници су оцењивали понуђене дужине оценама од 1 до 4, приликом чега оцена 1 означава дужину текста коју најчешће преводе, а оцена 4 дужину коју најређе преводе. Анализа показује да студенти најчешће преводе појединачне речи, приликом чега је 70,6% испитаника оценило ову дужину као најчешћу. Оценама 2 и 3 махом су оцењене кратка фраза до 5 речи и цела реченица, а оценом 4 највећи број испитаника оценио је цео пасус (в. график 4).

График 4.
Учесталост превођења различитих дужина текста



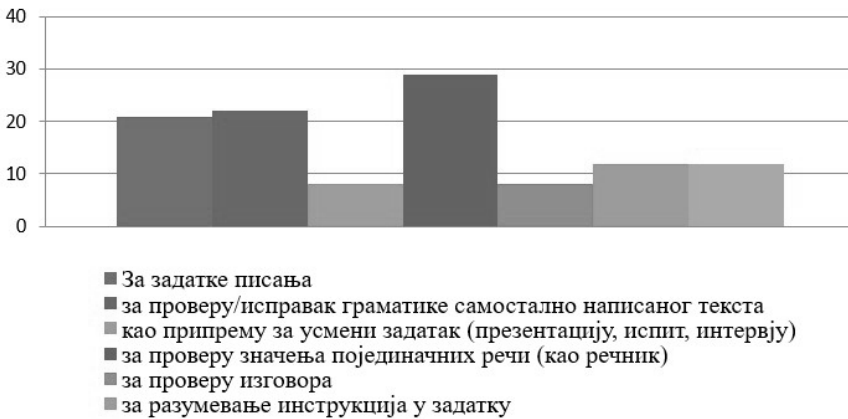
У погледу смера и језичких парова које користе приликом превођења, 88,2% испитаника означило је да је преводило са немачког на српски језик, а 66,7% са српског на немачки. Приметно је да су испитаници преводили и са немачког на енглески и са енглеског на немачки (в. график 5). Испитаници су додатно потврдили да је најчешћа комбинација коју користе превод са немачког на српски (62,5%). Запажа се да студенти најређе преводе са српског на немачки (9,4%), иако су означили у претходном питању да користе и тај смер превођења.

График 5.
Употреба смера превођења



Према намени за коју испитаници користе машински превод, највећи број испитаника означио је проверу значења појединачних речи (85,3%), потом следи провера/исправак граматике и вокабулара самостално написаног текста (64,7%) те задаци писања (61,7%). Испитаници су у наредном питању прецизирали за коју од понуђених опција најчешће користе ове алате. Резултати показују да 55,9% испитаника најчешће користи ове алате у виду речника, а 20,6% наводи да им програми најчешће служе за задатке писања.

График 6.
Намена за коју студенти користе машински превод



2.) Какви су ставови студената у вези са коришћењем машинског превода алата ВИ у настави и учењу немачког језика?

У погледу разлога због којих студенти користе ове алате, 52,9% испитаника означило је да их користе како би побољшали оцену из немачког језика, док их 32,4% користи јер сматрају како не могу самостално да саставе реченице без њихове помоћи. Неколико студената дописало је своје разлоге за коришћење. Студенти који су давали одговоре означени су у наставку као С1 или С2 у зависности од тога да ли похађају прву или другу годину студија.

- Да бих боље разумела градиво. (С1)
- Зато што ми је лакше да ту пронађем превод речи него да листам речнике. (С1)
- Као помоћ када учим. (С2)

- Да бих сазнао значење неке речи или као подсетник већ познатих речи. (C2)

Даља анализа резултата показала је да 97% испитаника сматра да им коришћење алата ВИ помаже при учењу немачког језика, а само један испитаник одговорио је да то не сматра и дописао образложење:

- Мислим да може да помогне у моменту, тачније у давању потребног одговора, али да нема користи на дуже стазе (тачније у истинском учењу). (C1)

Један испитаник није одговорио, већ је дописао:

- да понекад не зависи од задатка (C1).

Испитаници који сматрају да програми помажу у учењу, такође су образлагали своје одговоре:

- Помаже у склапању граматички исправних реченица и разумевању речи/текста (краћих). (C1)
- Лакше је и брже него коришћење физичког речника. (C1)
- Да, али ако се користи са опрезом, граматику и фразе увек проверим, за вокабулар је користан. (C2)
- Чин спеловања (куцања) помаже при памћењу и упијању вокабулара. (C2)
- Лакше ћу запамтити ту једну реч коју прогутам него 100 у свесци. (C2)

Резултати даље показују да 76,5% студената сматра како је коришћење алата ВИ позитивно утицало на њихово самопоуздање да користе језик. Студенти у највећој мери сматрају да ове алате треба користити у настави немачког језика, и том приликом се 85,3% испитаника слаже са тврђом да помажу приликом учења, а 26,5% да штеде време приликом израде вежбања. Са друге стране, мањи број испитаника сматра да ове алате не треба користити у настави немачког језика, и то 11,8% због тога што не доприносе учењу немачког језика, док најмањи број испитаника (5,9%) сматра да је употреба ових програма у настави немачког језика варање.

Просечна оцена којом су испитаници оценили прецизност машинског превода који користе је 3,6. Сви испитаници чији су одговори анализирани у овој фази истраживања давали су оцене три или четири.

5. Дискусија

Резултати истраживања показују да је 95,5% испитаника користило машински превод алата ВИ у неком тренутку, а да их је 81,8% користило у настави и учењу немачког језика. Такође, преко половине испитаника (55,9%) навело је

да понекад користи ове програме, док их 35,3% користи често. Ови резултати потврђују претпоставку да су студентима ови програми познати, као и да их користе у настави и учењу немачког језика. Резултати су такође у складу са претходним истраживањима (Clifford et al., 2013; Jolley & Maimone, 2015; Udry & Berthele, 2023; Farzi, 2016; O'Neill, 2019), која показују да се ученици страних језика све више ослањају на машински превод.

Претходна истраживања показују да је Google Translate најпопуларнији алат код ученика страних језика. Резултати овог истраживања у складу су са тим наводима, будући да је 97,2% испитаника навело да је користило Google Translate. Како је у овом истраживању укључен и *четбот* ChatGPT, резултати показују да је 66,7% испитаника користило и превод овог алата ВИ. Са друге стране, 80% испитаника навело је да најчешће користи Google Translate, док је само 31,4% испитаника навело да најчешће користи превод *четбота* ChatGPT. Ови резултати наговештавају да студенти користе машински превод *четбота* ChatGPT, али да се и даље највише ослањају на преводе неуралног машинског преводиоца Google Translate.

Анализа дужине текста показује резултате у складу са оним истраживањима (Clifford et al., 2013; Jolley & Maimone, 2015; Farzi, 2016) у којима ученици страних језика користе ове алате за превод појединачних речи, будући да је 70,6% испитаника означило како најчешће преводи ову дужину текста. Резултати показују да студенти најређе преводе дуже текстуалне целине, попут краћих пасуса. Такође, 85,3% испитаника потврдило је да је провера значења речи главна намена за коју користе алате. Резултати указују на то да студенти углавном користе и сагледавају ове програме као онлајн речнике. У прилог томе иду и одговори које су студенти самостално дописивали приликом образлагања ставова о корисности алата ВИ, наводећи да је њихова употреба лакша и бржа од употребе штампаног речника, као и да су од користи приликом учења вокабулара.

У вези са смером превођења, највећи број испитаника означио је да преводи са немачког на српски језик (88,2%), потом следе смерови са српског на немачки (66,7%), са немачког на енглески и са енглеског на немачки језик. С обзиром на то да је у истраживању учествовао велики број студената англистике, резултати се морају узети са опрезом. Стога се популарност превода за језички пар енглеско-немачки не може тумачити као општа тенденција ученика немачког језика да преводе у овом смеру. Додатна анализа показала је да највећи број испитаника најчешће преводи са немачког на српски језик (62,5%). Запажа се да је само 9,4% испитаника навело како најчешће преводи са српског на

немачки, иако је претходно 66,7% испитаника навело да користи и овај смер превођења. На основу приказаних резултата може се закључити да је онлајн сервис Google Translate најпопуларнији алат ВИ за машински превод међу анкетираним студентима, као и да студенти користе овај алат углавном као речник. Такође, студенти најчешће преводе појединачне речи, и то претежно са немачког, језика који уче, на српски језик. Анализа је додатно показала да испитаници користе ове алате и ради провере граматике и вокабулара самостално написаног текста, као и за задатке писања. Ови резултати такође су складу са претходним истраживањима наведеним у теоријском делу рада.

У погледу ставова студената у вези са коришћењем ових програма у настави и учењу немачког језика, резултати показују да 97% испитаника сматра како им њихова употреба помаже у учењу немачког језика, док 76,5% мисли да употреба ових програма позитивно утиче на њихово самопоуздање да користе језик. Највећи број испитаника притом сматра да ове програме треба користити у настави и учењу немачког језика. Овакви резултати потврђују другу претпоставку у истраживању, односно да студенти имају позитивне ставове у вези са коришћењем алата ВИ у настави и учењу немачког језика.

6. Закључак

Резултати спроведеног истраживања потврђују дефинисане претпоставке и показују да студенти користе машински превод алата ВИ у настави и учењу немачког језика, као и да су њихови ставови о примени ових алата позитивни. Ови резултати у складу су са већином претходних истраживања представљених у теоријском делу рада и указују на то да су сличне тенденције присутне и код студената који уче немачки језик на Филозофском факултету у Нишу. На основу тога може се закључити да је машински превод веома популаран код ученика страних језика, што се посебно односи на алате попут неуралног машинског преводиоца Google Translate и *четбота* ChatGPT.

Ови резултати отварају нова питања у вези са коришћењем алата ВИ у настави и учењу страних језика. Једно од тих питања односи се на најзаступљенију употребу ових алата, односно на употребу у виду речника. Како анализа показује, највећи број испитаника користи ове програме за превод појединачних речи. Међутим, онлајн сервиси који омогућавају машински превод, попут Google Translate-а, не пружају релевантне информације о унетим појединачним лексемама, као што то чине онлајн једнојезични или двојезични речници. За разлику од онлајн речника, онлајн сервиси не приказују морфолошка обе-

лежја, различита значења која та лексема може имати у различитим контекстима, могуће колокације, предлоге, етимолошке информације и др. Такође, коришћењем ових алата као речника постоји ризик да ученици не добију значење које одговара траженом контексту. Стога су ови резултати и разматрања од значаја пре свега за наставнике немачког, али и других страних језика. С обзиром на све веће ослањање ученика на машински превод, од великог је значаја да наставници адресирају употребу алата ВИ у настави страних језика. Неопходно је едуковати ученике о предностима и манама ових алата, као и о потенцијалним проблемима које њихова употреба може да има. Наставници би могли да едукују ученике како да користе и друге алате, пре свега онлајн речнике. Како ово истраживање додатно показује, студенти алате ВИ користе и ради провере граматике и вокабулара самостално написаног текста, као и за задатке писања. Такође је и у вези са овом употребом могуће ученицима предложити употребу алтернативних алата, специјализованих за проверу граматике и правописа. Стога је важна и едукација наставника страних језика о алатима ВИ који могу представљати педагошки смисленије алтернативе.

Са друге стране, већу могућност примене у овом смислу имају *четботови*, који осим превода могу и да генеришу текст, одговарају на питања и сл. Неопходно је истражити како ученици формулишу питања и захтеве приликом интеракције са *четботом*, односно да ли користе шире могућности ових алата ВИ које би могле да им пруже информације релевантне за учење језика. Стога су потребна даља истраживања да би се испитало на који начин ученици страних језика интерагују са *четботовима*, као и да ли машински превод ових алата може имати педагошки значај за учење страних језика. Резултати таквих испитивања пружили би драгоцене смернице за конципирање наставе страних језика уз коришћење ове технологије.

Упитно је, такође, у којој мери су ученици страних језика свесни ограничења ових алата. Познато је да квалитет машинског превода може да варира у зависности од језичког пара, текстуалне врсте, као и да се могу јавити грешке приликом превођења односних реченица, идиома, сложених реченица и сл. (Štajner & Popović, 2018:p.39; Anastasiou, 2010:p.3). Намеће се питање како ученици страних језика оцењују прецизност превода за различите дужине текста, различите задатке за које их користе, као и језичке смерове. С тим у вези, неопходно је спровести даља испитивања.

Коришћење машинског превода у настави и учењу страних језика део је веће дискусије о примени алата ВИ у образовању и академском интегритету. Резултати овог истраживања показују да само 5,9% испитаника сматра да је

коришћење ових алата у настави и учењу немачког језика варање, као и да је преко пола испитаника навело како користи ове алате да би побољшало оцену из немачког језика. Тиме се постављају бројна питања о околностима у којима испитаници сматрају да је у реду користити ове алате, ставовима наставника страних језика о томе, као и упознатости студената и наставника са одредбама факултета и других релевантних институција у вези са њиховим коришћењем. Самим тим, од велике је важности да наставници страних језика адресирају употребу ових алата и са етичке стране. Неопходно је да укажу ученицима на то како употреба ових алата не представља пречицу за добијање брзих резултата, као и да ове алате не треба користити за варање. Такође, важно је код ученика развијати критичку свест о ограничењима ове технологије и подстицати употребу стандардизованих речника и других алата који подстичу учење страног језика. Због свега наведеног, као и због убрзаног развоја вештачке интелигенције, неопходна су даља истраживања која би пружила смернице за употребу ове технологије на педагошки смислен начин.

Литература

1. Anastasiou, D. (2010) *Idiom treatment experiments in machine translation*. Newcastle upon tyne, Cambridge Scholars Publishing.
2. Anderson, D. D. (1995) Machine translation as a tool in second language learning. *CALICO Journal*. XIII (1), 68–97.
3. Atlas, S. (2023) *ChatGPT for higher education and professional development: A guide to conversational AI*. University of Rhode Island.
4. Belam, J. (2003) Buying up to falling down: A deductive approach to teaching post-editing. In: *MT Summit IX Workshop on Teaching Translation Technologies and Tools*. New Orleans, USA, pp. 1–10.
5. Chen, W. Y. (2020) Using Google Translate in an authentic translation task: The process, refinement efforts, and students' perceptions. *Current Trends in Translation Teaching & Learning E*. VII, 213–238.
6. Clifford, J., Merschel L., & Munné J. (2013) Surveying the landscape: What is the role of machine translation in language learning?. *@ tic. revista d'innovació educativa*. X, 108–121.
7. Correa, M. (2011) Academic dishonesty in the second language classroom: Instructors' perspectives. *Modern Journal of Language Teaching Methods*. I, 65–79.
8. Correa, M. (2014) Leaving the "peer" out of peer-editing: Online translators as a pedagogical tool in the Spanish as a second language classroom. *Latin American Journal of Content and Language Integrated Learning (LACLIL)*. VII(1), 1–20.

9. Ducar, C. & Schocket, D. H. (2018) Machine translation and the L2 classroom: Pedagogical solutions for making peace with Google translate. *Foreign Language Annals*. LI(4), 779–795.
10. Enríquez Raído, V. & Sánchez Torrón, M. (2020) Machine translation, language learning and the 'knowledge economy.'. In: Filimowicz, M. & Tzankova, V. (eds.) *Reimagining communication: Action*. Taylor and Francis, Routledge, pp. 155–171.
11. Eriksson, N. L. (2021) *Google Translate in English Language Learning: A Study of Teachers' Beliefs and Practices*. [Unpublished master's thesis]. Dalarna University.
12. Farzi, R. (2016) *Taming translation technology for L2 writing: Documenting the use of free online translation tools by ESL students in a writing course*. [Unpublished doctoral dissertation]. University of Ottawa.
13. Harris, H. (2010) Machine translations revisited: issues and treatment protocol. *The language teacher*. XXXIV(3), 25–29.
14. Hutchins, W. J. (2010) Machine translation: A concise history. *Journal of Translation Studies*, XIV(1-2), 29–70.
15. Jolley, J. R. & Maimone, L. (2015) Free online machine translation: Use and perceptions by Spanish students and instructors. In: Moeller, A. J. (eds.) *Learn languages, explore cultures, transform lives*, pp. 181–200.
16. Jolley, J. R. & Maimone, L. (2022) Thirty years of machine translation in language teaching and learning: A review of the literature. *L2 Journal*. XIV(1), 26–44.
17. Kahlon, N. K. & Singh, W. (2021) Machine translation from text to sign language: a systematic review. *Universal Access in the Information Society*. XXII(1), 1–35.
18. Kuleto, V., Mihoreanu L., & Dinu D. G. (2023) Eksploatacija veštačke inteligencije u visokom obrazovanju: Uloga ChatGPT-ja prema Uneskovom izveštaju. *InspirED Teachers' Voice*. MMXXIII(1), 26–32.
19. Krenz, M. & Ramlow, M. (2008) *Maschinelle Übersetzung und XML im Übersetzungsprozess: Prozesse der Translation und Lokalisierung im Wandel. Zwei Beiträge*, hg. von Uta Seewald-Heeg. Berlin, Frank & Timme GmbH.
20. Lee, S. M. (2019) The impact of using machine translation on EFL students' writing. *Computer assisted language learning*. XXXIII(3), 157–175.
21. Malmström, H., Stöhr C. & Ou A. W. (2023) Chatbots and other AI for learning: A survey of use and views among university students in Sweden. *Chalmers Studies in Communication and Learning in Higher Education*, I.
22. Niño, A. (2008) Evaluating the use of machine translation post-editing in the foreign language class. *Computer Assisted Language Learning*. XXI(1), 29–49.
23. Niño, A. (2009) Machine translation in foreign language learning: Language learners' and tutors' perceptions of its advantages and disadvantages. *ReCALL*. XXI(2), 241–258.
24. Niño, A. (2020) Exploring the use of online machine translation for independent language learning. *Research in Learning Technology*, XXVIII.

25. Richmond, I. M. (1994) Doing it backwards: Using translation software to teach target-language grammaticality. *Computer Assisted Language Learning*. VII(1), 65–78.
26. Schwanke, M. (1991) *Maschinelle Übersetzung. Ein Überblick über Theorie und Praxis*. Berlin, Springer Verlag.
27. Somers, H. (2003) Machine translation in the classroom. In: Somers, H. (eds.) *Computers and Translation. A translator's guide*, Vol. 35, pp. 319–340.
28. Štajner, S. & Popović, M. (2018) Improving machine translation of English relative clauses with automatic text simplification. In: Jönsson, A. et al. (eds.) *Proceedings of the 1st Workshop on Automatic Text Adaptation (ATA)*. Tilburg, Association for Computational Linguistics, pp. 39–48.
29. Udry, I. & Berthele, R. (2023) Digitale Übersetzungsprogramme und Online-Wörterbücher im Fremdsprachenunterricht: Erkenntnisse aus einer Umfrage bei Lehrpersonen und Lernenden der obligatorischen, post-obligatorischen und tertiären Bildung. *Linguistik online*. CXX(2), 145–167.
30. Werthmann, A. & Witt, A. (2013) Maschinelle Übersetzung–Gegenwart und Perspektiven. In: Stickel, G. (Hrsg.) *Translation and interpretation in Europe. Contributions to the annual conference 2013 of EFNIL in Vilnius*. Frankfurt am Mein/ Berlin/Bern/Bruxelles/New York/Oxford/Wien, Lang, pp. 79–103.

Ljiljana P. Tasić
University of Niš
Faculty of Philosophy
Department of German Language and Literature

MACHINE TRANSLATION IN GERMAN LANGUAGE TEACHING AND LEARNING: A SURVEY OF USE AND VIEWS AMONG UNIVERSITY STUDENTS

Summary

The use of machine translation is becoming increasingly popular among language learners. Artificial intelligence tools, such as the online service Google Translate and the chatbot ChatGPT have the potential to transform language teaching and learning. This paper examines how students use machine translation and their attitudes towards the application of these tools in the teaching and learning of German language. The participants of this study were students from the Faculty of Philosophy in Niš who are learning German as a foreign language at levels A2.1 and B1.1. The objectives of this research are to gain fundamental insights into the use of machine translation in teaching German at the tertiary level, to provide guidelines for further research and discussion, and to offer practical advice for German language

instruction. The results confirm the assumptions that students use machine translation and have positive attitudes towards its application. Respondents mainly use these tools as dictionaries, but also for checking and correcting independently written texts and for writing assignments. Almost all students believe that these tools aid in learning German, and the majority of students state that they should be used in German language teaching and learning.

► **Key words:** machine translation, AI tools, Google Translate, ChatGPT, German as a foreign language

References

1. Anastasiou, D. (2010) *Idiom treatment experiments in machine translation*. Newcastle upon tyne, Cambridge Scholars Publishing.
2. Anderson, D. D. (1995) Machine translation as a tool in second language learning. *CALICO Journal*. XIII (1), 68–97.
3. Atlas, S. (2023) *ChatGPT for higher education and professional development: A guide to conversational AI*. University of Rhode Island.
4. Belam, J. (2003) Buying up to falling down: A deductive approach to teaching post-editing. In: *MT Summit IX Workshop on Teaching Translation Technologies and Tools*. New Orleans, USA, pp. 1–10.
5. Chen, W. Y. (2020) Using Google Translate in an authentic translation task: The process, refinement efforts, and students' perceptions. *Current Trends in Translation Teaching & Learning E*. VII, 213–238.
6. Clifford, J., Merschel L., & Munné J. (2013) Surveying the landscape: What is the role of machine translation in language learning?. @ *tic. revista d'innovació educativa*. X, 108–121.
7. Correa, M. (2011) Academic dishonesty in the second language classroom: Instructors' perspectives. *Modern Journal of Language Teaching Methods*. I, 65–79.
8. Correa, M. (2014) Leaving the “peer” out of peer-editing: Online translators as a pedagogical tool in the Spanish as a second language classroom. *Latin American Journal of Content and Language Integrated Learning (LACLIL)*. VII(1), 1–20.
9. Ducar, C. & Schocket, D. H. (2018) Machine translation and the L2 classroom: Pedagogical solutions for making peace with Google translate. *Foreign Language Annals*. LI(4), 779–795.
10. Enríquez Raído, V. & Sánchez Torrón, M. (2020) Machine translation, language learning and the 'knowledge economy.' In: Filimowicz, M. & Tzankova, V. (eds.) *Reimagining communication: Action*. Taylor and Francis, Routledge, pp. 155–171.
11. Eriksson, N. L. (2021) *Google Translate in English Language Learning: A Study of Teachers' Beliefs and Practices*. [Unpublished master's thesis]. Dalarna University.

12. Farzi, R. (2016) *Taming translation technology for L2 writing: Documenting the use of free online translation tools by ESL students in a writing course*. [Unpublished doctoral dissertation]. University of Ottawa.
13. Harris, H. (2010) Machine translations revisited: issues and treatment protocol. *The language teacher*. XXXIV(3), 25–29.
14. Hutchins, W.J. (2010) Machine translation: A concise history. *Journal of Translation Studies*, XIV(1-2), 29–70.
15. Jolley, J. R. & Maimone, L. (2015) Free online machine translation: Use and perceptions by Spanish students and instructors. In: Moeller, A. J. (eds.) *Learn languages, explore cultures, transform lives*, pp. 181–200.
16. Jolley, J. R. & Maimone, L. (2022) Thirty years of machine translation in language teaching and learning: A review of the literature. *L2 Journal*. XIV(1), 26–44.
17. Kahlon, N. K. & Singh, W. (2021) Machine translation from text to sign language: a systematic review. *Universal Access in the Information Society*. XXII(1), 1–35.
18. Kuleto, V., Mihoreanu L., & Dinu D. G. (2023) Eksploatacija veštačke inteligencije u visokom obrazovanju: Uloga ChatGPT-ja prema Uneskovom izveštaju. *InspirED Teachers' Voice*. MMXXIII(1), 26–32.
19. Krenz, M. & Ramlow, M. (2008) *Maschinelle Übersetzung und XML im Übersetzungsprozess: Prozesse der Translation und Lokalisierung im Wandel. Zwei Beiträge, hg. von Uta Seewald-Heeg*. Berlin, Frank & Timme GmbH.
20. Lee, S. M. (2019) The impact of using machine translation on EFL students' writing. *Computer assisted language learning*. XXXIII(3), 157–175.
21. Malmström, H., Stöhr C. & Ou A. W. (2023) Chatbots and other AI for learning: A survey of use and views among university students in Sweden. *Chalmers Studies in Communication and Learning in Higher Education*, I.
22. Niño, A. (2008) Evaluating the use of machine translation post-editing in the foreign language class. *Computer Assisted Language Learning*. XXI(1), 29–49.
23. Niño, A. (2009) Machine translation in foreign language learning: Language learners' and tutors' perceptions of its advantages and disadvantages. *ReCALL*. XXI(2), 241–258.
24. Niño, A. (2020) Exploring the use of online machine translation for independent language learning. *Research in Learning Technology*, XXVIII.
25. Richmond, I. M. (1994) Doing it backwards: Using translation software to teach target-language grammaticality. *Computer Assisted Language Learning*. VII(1), 65–78.
26. Schwanke, M. (1991) *Maschinelle Übersetzung. Ein Überblick über Theorie und Praxis*. Berlin, Springer Verlag.
27. Somers, H. (2003) Machine translation in the classroom. In: Somers, H. (eds.) *Computers and Translation. A translator's guide*, Vol. 35, pp. 319–340.
28. Štajner, S. & Popović, M. (2018) Improving machine translation of English relative clauses with automatic text simplification. In: Jönsson, A. et al. (eds.) *Proceedings of the 1st Workshop on Automatic Text Adaptation (ATA)*. Tilburg, Association for Computational Linguistics, pp. 39–48.

*Машински превод у настави и учењу немачког језика:
начини коришћења и ставови студената*

29. Udry, I. & Berthele, R. (2023) Digitale Übersetzungsprogramme und Online-Wörterbücher im Fremdsprachenunterricht: Erkenntnisse aus einer Umfrage bei Lehrpersonen und Lernenden der obligatorischen, post-obligatorischen und tertiären Bildung. *Linguistik online*. CXX(2), 145–167.
30. Werthmann, A. & Witt, A. (2013) Maschinelle Übersetzung–Gegenwart und Perspektiven. In: Stickel, G. (Hrsg.) *Translation and interpretation in Europe. Contributions to the annual conference 2013 of EFNIL in Vilnius*. Frankfurt am Mein/Berlin/Bern/Bruxelles/New York/Oxford/Wien, Lang, pp. 79–103.

Преузето: 15. 6. 2024.
Корекције: 25. 12. 2024.
Прихваћено: 17. 1. 2025.

Irine Goshkheteliani¹
Batumi Shota Rustaveli State University
Faculty of Humanities

Maia Kikvadze
Batumi Shota Rustaveli State University
Faculty of Humanities

HISTORICAL AND CULTURAL MEMORY PRESERVED IN IDIOMS BY THE GEORGIANS AND GEORGIAN MUHAJIRS

Abstract: Idioms reflect people's viewpoints, values, and worldviews, illuminating their lifestyles, traditions, beliefs, and shifts within historical and cultural contexts. Preserving historical and cultural memory is essential for activating the implicit meanings found within a language's collection of idiomatic expressions. Beyond their literal meanings, these idioms also convey knowledge through the meanings of their components. The key to understanding this is the lexical part of an idiom, which encapsulates the cultural memory tied to national heritage and significant historical events. This component, rich with implicit knowledge, becomes apparent when a society actively preserves its ethnocultural memory through various expressions, including idioms and proverbs. This paper aims to analyse idioms that preserve cultural memory and serve as quasi-symbols of national culture. It seeks to identify the semantic, lexical, and structural changes these idioms have undergone. The study specifically examines the idiomatic expressions of the Georgian Muhajirs, an ethnic group of Georgians who have lived in Turkey for centuries, focusing on their lexical and semantic similarities and differences. The research findings confirm that some of these expressions have been modified lexically, although not all have changed semantically. Many expressions remain similar to those in modern Georgian. While their structure and components are identical, their semantic and stylistic nuances differ. The study's goals and objectives shape the methodological foundation of this linguacultural research, which is grounded

in a comparative analysis of idioms and a component analysis at both the semantic and lexical levels.

Keywords: *Historical and cultural memory, idioms, comparative analysis, semantics, modification, Muhajirs.*

Introduction

This paper analyses idioms that serve as quasi-symbols of national culture and preserve historical and cultural memory. We explore the semantic, lexical, and structural changes these idioms have undergone over time. Our investigation focuses on the similarities and differences in idiomatic expressions among contemporary Georgians and Muhajirs—ethnic Georgians who have lived in Turkey for centuries. We also examine Georgian idioms that reflect these peoples' historical events and traditions.

Coane (2014) states that knowledge of idioms is stored in semantic memory, which encompasses factual and conceptual understanding and our mental lexicon. We suggest that semantic memory also includes cultural and historical knowledge. Memory is a complex cognitive process that connects human activities across time, encompassing the past, present, and future. As Assmann (2008:p.109) notes, 'Memory enables us to live in groups and communities, and living in groups and communities enables us to build a memory.' Memory links cognitive processes among individuals and throughout humanity. This complexity is evident in religion, philosophy, literature, and art. As a cognitive ability, memory allows humans to create and maintain society. It enables us to retain and recall information about our history and traditions helping us remember past events, thoughts, feelings, concepts, and their interconnections.

Assmann (2008:p.109) emphasises that memory plays a crucial role in forming identity, both on personal and collective levels, with identity being intrinsically linked to time. Romanova (2019) builds on this idea by describing various categories of memory, including individual, social, collective, historical, communicative, "hot" and "cold" memory, as well as place memory, all of which are interconnected with cultural memory.

Culture encompasses the history of language and nations, shaping our conceptual framework. Omiadze (2006:p.8) emphasises that language memory is more enduring than other forms of memory, as it embodies cultural memory and the knowledge essential for cultural continuity. Zykova (2013:p.425) defines culture as collective intellect and collective memory, functioning as a supra-individual mechanism for

preserving and transmitting specific messages or information and generating new ones. We concur with Meckien's (2013) view that cultural memory is dynamic:

‘At first glance, memory seems inert, stuck in the past—a recollection of something that has occurred and is frozen in time. However, a closer examination reveals that memory is dynamic; it connects three temporal dimensions: it is evoked in the present, it refers to the past, and it always anticipates the future.’
(Internet)

In this paper, "cultural memory" refers to the collection of various traditions, values, morals, habits, rituals, and social activities expressed through folklore, phraseology, songs, and even dances. On the other hand, "historical memory" encompasses the historical events preserved in language, particularly in idioms.

In the late 20th century, the concept of cultural memory emerged, encompassing various forms of culture, such as material objects, buildings, clothing, and household items. Linguistic markers serve as universal symbols of cultural memory, capturing the events and phenomena that shape a nation's cultural life through various mediums such as texts, folklore, art, and journalism. Phraseologies and proverbs, as distinct linguistic units, recount and conserve human history and cultural evolution. Each language, along with its unique ethnocultural idioms, reflects the culture of its speakers.

‘Proceeding from the notion of "cultural memory" we set out to show that the phraseological meaning is a complex semantic-conceptual formation that is capable of reflecting different historical modes of world-cognition and, therefore, of retaining the corresponding types of cultural information (such as archetypal, mythological, religious, philosophical, scientific). The storage of cultural information in phraseologies relies on the conceptual structures that inform their meanings.’ (Zykova, 2013:p.390)

Historical memory is often viewed as a component of individual and collective memory, representing our recollection of the past and its symbolic meanings. In contrast, cultural memory is inherently social and collective, acting as a mechanism for preserving and transmitting important experiences without relying on genetic inheritance. It helps to maintain a connection to the past in the present, ensuring the continuity of historical processes.

Ragozina views cultural memory as an objective mechanism for reproducing the socio-cultural whole. On the other hand, historical memory is a mediated and politically engaged reflection of social reality, influenced by ideology (Ragozina, 2017:p.12). Historical memory is vital for conveying experiences and information

about the past, serving as a key component of an individual's self-identity within society. In the modern era, the revival of shared images of historical events has a particular impact on forming social groups. These images are embedded in collective memory through cultural stereotypes, phrases, symbols, and myths and serve as interpretive frameworks that help individuals and social groups understand specific situations and make sense of the world.

Historical memory is a complex sociocultural phenomenon involving our understanding of historical events and experiences, whether real or imagined. It can be influenced by manipulations of public consciousness for political purposes. In addition to being socially specific, this memory is also prone to change over time. The evolving nature of historical memory creates an idealised reality that can hold as much meaning and authenticity as actual experiences. Phraseology, a part of the vocabulary system of a particular national language, plays a key role in this interpretation. It acts as an accumulator, keeper, transmitter, and manifestation of historical memory. Within phraseological units, historical memory consists of three interrelated levels: the etymological memory of the components of these units, the memory of the situational prototypes, and the memory of the contexts in which these phraseological units are used (Skorobogatova, 2013).

Research Methodology

Two criteria were used to choose the corpus of idioms: 1) whether or not they conveyed historical facts, and 2) whether or not they reflected national traditions and customs. The Muhajirs' speech contained idioms that were lifted from the writings of scientists Tsetskhladze (2018), Chokharadze (2016), and Paghava (2020). Furthermore, one of the authors, Maia Kikvadze, visited Turkey three times to study the speech of the Muhajirs. The above authors published specific Georgian words, poetry, proverbs, and customs preserved by the Georgian Muhajirs. We examined these publications and chose from them the phraseological units representative of their national customs. They amounted to no more than sixty. Out of these, we selected 30 expressions that effectively conveyed cultural values. In addition, we analysed 7,000 Georgian idioms listed in, utilising Sakhokia's seminal work, "Georgian Figurative Expressions" (1979), Oniani's "Georgian Idioms" (1966), Tsetskhladze's "Aspects of the Study of Phraseology" (2018), and an online idiom resource from Tbilisi State University. The idioms were categorised based on their semantics as well as reflecting the cultural and historical memory reflected in them. From the analysed corpus, we identified 45 idioms imbued with cultural information

and 35 that conveyed factual historical data. We selected thirty idioms out of seventy that effectively conveyed cultural and historical memory. These idioms illustrate cultural aspects and highlight pivotal moments in Georgian history.

The methodological foundation of this linguacultural research is shaped by its goals and objectives, which focus on a comparative analysis of idioms and a component analysis at both the semantic and lexical levels. This approach aims to uncover cultural and historical memories. The methods employed include the semantic and component analysis of the idioms for revealing cultural connotations and a linguacultural perspective on idiom study. Linguacultural research is a complex, interdisciplinary field that explores the relationship and interaction between language and culture. This process involves understanding and reflecting on cultural material and spiritual aspects within a national language. Zykova (2013:p.390) states that the linguacultural approach to phraseology examines the various ways in which language and culture interact to create idioms that serve as a means of representing and passing down cultural knowledge from one generation to the next. Finding the national-cultural component and cultural connotations of the meaning that best apply to two or more component signs—for instance, phraseological units—is another application of the component analysis method. Connotation is a category that connects the idiom to the realm of national culture. In cultural categories, it is an interpretation of a denotative or figuratively motivated aspect of meaning. This refers to interpreting the denotative or figuratively motivated aspects of meaning within cultural contexts.

Another important method is a historical-comparative analysis of idioms. This approach seeks to reconstruct the genetic relationships between the Georgian language of the Muhajirs and modern Georgian, highlighting both similarities and differences in a synchronous context. Additionally, sociolinguistic research investigates the social data and interplay between language and identity that influence semantic and lexical changes observed in Georgian idioms.

Results. Muhajir-Georgians

Historical and cultural memory is well-preserved in the idioms of the Georgian expatriate, Muhajirs. In 1859, Tsarist Russia began forcibly expelling disobedient Caucasian mountaineers from their homeland. Inhabitants of the Caucasus—including Chechens, Dagestanis, Ossetians, Ubikhs, Abkhaz, and Karachais—along with other residents of Georgia, such as the Laz, Muslim Georgians (Adjarians), and Abkhazians, were sent to Turkey. This process is known as the Muhajir exodus.

According to Chokharadze (2016:p.12), this migration persisted into the 20th century, from 1878 to 1921, including the First World War. For the Georgian Muhajirs, this was a profound national tragedy, as they faced the risk of physical destruction. Despite being cut off from their homeland, Georgian Muslims preserved their native culture and language across generations, passing down their beliefs and traditions.

In Turkey's large cities and villages along the Black Sea and Marmara regions, descendants of the Georgian Muhajirs are often referred to as *Chveneburebi* (meaning "people of our origin") (Chokharadze, 2016:p.31). Studying their language, culture, traditions, and lifestyle requires substantial research. Many questions arise in this context: How do Muhajir Georgians live? What did they carry from their homeland, and what did they preserve? What is their cultural memory? Why do their descendants continue to preserve fragments of history and culture?

The Georgian Muhajirs retained the ethnonym "Georgians" as a marker of their ethnic identity. One of the regions they settled in, Tao, was ethnically diverse, and Georgian communities traditionally referred to themselves as "Gurjis." Many stories about their settlement experiences have been preserved in narratives. However, some Georgians lost their linguistic and cultural identity, assimilating into Turkish society linguistically and in terms of consciousness (Paghava et al., 2020:p.240). Much of their historical memory is reflected in traditions, folk texts, key phrases, sayings, and idioms.

The Muhajirs carried distinctive aspects of their culture and customs from their Georgian villages. They have preserved cultural memories, sayings, and idioms that are important relics of their history. Georgian Muhajirs put forth a lot of effort to preserve their native language, culture, and customs despite challenging circumstances. It is also important to recognise the language, culture, traditions, and beliefs of the local Turkish people with whom they integrated. Analysing language synchronically and diachronically is essential, as is comprehending the connection between culture and language. Since idioms are pieces of historical and cultural memory, this method is crucial for studying them. The research has confirmed that the idioms used by Georgian Muhajirs are derived from the Georgian language, although they have been modified over the centuries. These idioms reflect the people's identities, preserve their memories, and help continue interrupted narratives. It is fascinating to observe how the descendants of Muhajirs have managed to maintain and adapt this complex cultural dialogue over time. Studying their cultural heritage is crucial today, as this unique treasure is slowly disappearing.

Many universal elements can be found in preserved Turkish and Georgian idioms. Although their structures and components are similar, the semantic and stylistic nuances differ. It is not surprising that Muhajir Georgians incorporated local vocabulary. For instance, the Georgian idiom "გულის ცხიმის დადნობა" (*gulis tskhimis dadnoba*)-means "to gloat" or "to be smug," akin to the English expression "to blow one's own trumpet," and carries a positive connotation. In contrast, the Turkish equivalent "içinin yağı erir" has a negative connotation, meaning "to grieve." Additionally, in the Georgian idiom "გულზე იაღები დაადინა," the word "ცხიმი (tskhimi)" was replaced by the Turkish word "yağ," while still maintaining its positive connotation.

Many idioms in the language of Georgian Muhajirs retain cultural significance, reflecting Georgian traditions, customs, and beliefs that were assimilated into Turkish culture. Tsetskhladze (2018:p.218) emphasises that these idioms offer valuable insights for studying the language of Georgian Muhajirs and their historical dialects from a linguacultural perspective. The language that transmits the meaning of speech is a crucial component of Georgian phraseology. The primary marker of Georgian Muhajir's identity is proficiency in the Georgian language. Locals assess Gurjoba (Georgianness) based on their understanding of Georgian; however, the language is gradually declining in certain regions of Turkey. While younger generations tend to use Turkish expressions, older generations still retain traditional Georgian idioms. For example, the phrase "მომლილად ყოფნა" (*moshlilad kofna*)" means "being cranky" or "forgetting/not knowing Georgian." They might say, "შენ მომლილხარ, კად გურჯი არ ხარ!" ("You are cranky, you are not a good Georgian!") (Paghava, 2021:p.232). Similar idioms include "გარეცხილი გურჯი" (*garetskhili gurji*)" and "დაწურული ქართველი" (*datsuruli kartveli*)" (Chelebi, 2018:p.128).

Many idioms are connected to speech, language, and words. A well-known idiom, "მომლილი წისქვილი" (*moshlili tsiskvili*)- means "to talk incessantly"; it appears in phrases like "ლაპარაკობს/არახუნებს მომლილ წისქვილსავით" ("He speaks like a broken mill"). The metaphorical nature of Georgian phraseology has been preserved by Georgian Muhajirs, as seen in terms like "რახუნი, რახარუნი" (*rakhuni, rakha-rukhi*)," means- "meaningless talk." Here, endless chatter is compared to a broken mill that, once started, cannot stop (Sakhokia, 1979:p.5).

In the Muhajirs' dialect, other expressions convey a similar meaning of pointless talk: "ლაპარიკში კატა დაამტრია" (*laparikshi kata daamtria*)," "ჯიხრიკო დაამტრია" (*jikhriki daamtria*)," "რძემ გადმეიარა" (*rzem gadmeiara*)," and "წინუკან ლაპარიკობს" (*tsin-ukan laparikobs*)."

Georgian Muhajirs deeply love their language, proudly identifying as Georgian by blood. This love is expressed in the phrase "გემო მუუხტე (*gemo muukhte*) - lit. means "to understand the language." They might say, "ასწავლოს ბადიშს ქართული, რომ ქართველობას გემო მუუხტეს" ("To teach the son Georgian means to feel Georgian"). When a person suddenly forgets a Georgian word or phrase, they might say, "ენაზე/ენის წვერზე მადგას," it means "something is on the tip of the tongue," which is common in many Georgian dialects.

The idiom "ვირზე შეჯდა" (*virze shejda*) - means "to be stubborn." A Georgian fable illustrates this concept through the stubbornness of a donkey (ვირი [*viri*]), which is ironically associated with its "wisdom." In the fable, the donkey remembers a road that was muddy in the past and refuses to move forward, even though the road is now clear. Among Georgian Muhajirs, the understanding of stubbornness has slight variations: the donkey is substituted with a mule, and the Georgian term "ჯიუტი" (*jiuti*) is replaced with the Turkish word "inatiani," derived from "inat," which also means "stubborn."

Some idioms used by Turkish Georgians can also be found in modern Georgian. As Chelebi (2018) notes, a significant number of expressions in the speech of Duzje Georgians are common in literary Georgian and other dialects. Examples include: "შოა თავში (*moa tavshi* - it will occur to me)," "სულის შეწუხება (*sulis shetsukheba* - to disturb)," "სულს ვიგდებ (*suls vigdeb* - to relax)," "სული გამეყცა (*suli gameqca* - I couldn't tolerate)," "ბავი ილახს იქნება (*bagvi ilakhs ikneba* - sometimes the child will get ill)," "სიტყვას ქარ წაიღებს (*sitkvas kar tsaighebs* - wind will blow away the words)," "გულ გამიტეხა (*gul gamitekha* - he broke my heart)," "სული დამიწვა (*suli damitsva* - I feel sorry)," "გონება დავპანტე (*goneba davpante* - I am absent-minded)," "ენა წამართვა (*ena tsamertva* - I grew dumb)," and "თავი ბრუნავს (*tavi brunavs* - feeling dizzy)" (Chelebi, 2018:pp.127-128).

Discussion. Cultural and Historical Memory Preserved in Modern Georgian Language

In addition to many Georgian phrases, the idioms of the Georgian Muhajir are a storehouse of historical events, customs, values, and beliefs. They highlight how language captures cultural and historical memory. The idioms retained in the modern Georgian language that represent the people's historical memory are listed below.

- The expression "ჩაილურის წყალი დალია" (*čailuris tskali dalia*-verbatim: *To drink Chailuri water*) means "he died" or "he disappeared forever." This phrase reflects the tragic history of Georgians who were kidnapped and taken across the Chailuri River, a natural border between Georgia and Dagestan. If the abductors managed to cross to the other bank, it was believed that there was no hope of rescue, giving rise to this mournful saying.
- "კაკას ხიდის გავლა" (*kakas khidis gavla* –verbatim *Cross the Kaka Bridge*) means "inevitable loss or death". It originates from the ancient caravan route in South Georgia, where captives taken across the Kaka Bridge, near a fortress on the Khanistskali River, were considered beyond hope of rescue. The bridge symbolised a point of no return, as captives were transported through western Georgia to the Ottomans via the Black Sea.
- "ბეწვის ხიდზე გავლა" (*betsvis khidze gavla* – "Cross a fur bridge"): This phrase symbolises "being in a dangerous situation." According to a folk belief, before entering heaven or hell, souls must cross a bridge made of fur over a boiling sea. If a person has sinned, the bridge will break, causing them to fall into the boiling pit below. However, if they are virtuous, they will safely cross the bridge. As a result, the expression "ბეწვის ხიდზე გავლა" has come to represent overcoming a difficult or perilous challenge.
- "მარილზე გავიდა" (*marilze gavida* – "He left for salt") means "to die." Due to the historical scarcity of salt in Georgia, people risked their lives to travel to Turkey, specifically to the Agzevan/Kalizman region, to obtain it. Many did not return, making this journey synonymous with the dangers and sacrifices involved.
- The idiom "ჯანდაბაში წასულხარ" (*jandabashi tsasulkhar*-*"Go to Jandaba"*), which means "Go to hell," has historical significance. According to Mikaberidze and Sharashenidze (1996), Georgia was known as Gurjistan, or the "Country of Warriors," in Arabic-speaking countries. For fifty years, Georgian Mameluks ruled areas in Afghanistan and India. During this time, they renamed a remote and dangerous town, Jehanabad, to "Jandaba," which means "hell" in Arabic. As a result, "Go to Jandaba" became a metaphor for undertaking a dangerous or hopeless adventure.
- The Georgian idiom "ყურებზე ხახვი არ დამაჭრა" (*kurebze khakhvi ar damačra* – "you cannot cut onions on my ears") preserves both cultural and historical memory. Its meaning, "you can't harm me," originates from

a historical practice in which captors would cut captives' ears to signify enslavement, placing onions on the wound to stop the bleeding. Similarly, the idiom "ყურმოჭრილი მონა" (*qurmočrili mona* – "the slave with a cut ear") evokes the same tradition, describing a person who is subservient to another.

- Some idioms preserve significant cultural traditions. One example is "თავზე ნაცრის დაყრა" (*Tavze natsris dayra* – "to throw ashes on the head") means "to feel or express grief or sorrow;" "to mourn the death of someone." This tradition dates back to ancient Egyptian funerary customs. When a deceased pharaoh was transported along the Nile to the City of the Dead, Egyptians would gather along the riverbanks in mourning, throwing ashes on their heads, rubbing their cheeks, and washing their hands to express sorrow. This tradition of throwing ashes to signify grief was also observed in western Georgia, where it evolved into a custom in Samegrelo: upon a husband's death, his wife would lie at the edge of the fireplace and cover her head in ashes as a sign of mourning. To "cast ashes on one's head" became associated with "deep self-humiliation" and was considered highly shameful. Furthermore, this idiom reflects early medicinal practices involving ash as a natural remedy for headaches due to its perceived beneficial properties. Similar semantics are found in the idiom "თავზე ბალბის დადება" (*tavze balbis dadeba* – "put mallow on somebody's forehead") that means "to calm someone down." In folk medicine, boiled mallow was commonly used to treat headaches and wounds.
- Another idiom, "ხახვივით შერჩა" (*khakhvivot sherča*-"onion was not returned"), which means "to escape responsibility," is based on an old belief that returning a borrowed onion would bring bad luck because onions were considered to be connected to sadness and bitterness. Due to this belief, those who borrowed onions were exempt from the obligation to return them, thus escaping the debt.
- Some Georgian idioms reflect traditions from Georgia's pagan past. An example is "ცეცხლი მოასვენე" (*tsetskhli moasvene* – "let the fire rest" or "to put out the fire"). This expression retains a vestige of the ancient fire-worship rituals. Rather than telling someone to "blow out the fire," people would say "Let the fire rest" when extinguishing it before bed, as touching the fire was forbidden (Sakhokia, 1979). Similarly, the idiom "ჩემმა მზემ" (*čemma*

mzem – “my sun”) is a distinct oath that originated during the period when the sun was worshipped as a primary deity.

- The idiom “შენს პირს შიკარი” (*shens pirs shikari* – “sugar to your mouth”) is used to wish that another's words “come true.” This expression stems from an old custom where a piece of sugar was given to a messenger who delivered good news, “sweetening” their mouth—a practice that began when sugar was rare and highly valued.
- The idiom “ყურით მთრეული ამბავი” (*kurit motreuli ambavi* – “to spin something out of thin air”) has roots in ancient Roman practices. In Roman courts, if a witness failed to appear, he would be forcibly brought before the judge by the ear, often compelled to testify in favour of the interested party. This historical context underpins the idiom's meaning today.
- The idiom “განტევების ვაცი” (*gantevabis vatsi* – “a scapegoat; a whipping boy”) has multiple suggested origins. According to one account, it stems from an old Jewish tradition where a ram was sacrificed or sent into the wilderness to represent the community's sins..
- The idiom “დაუკრეფავში გადასვლა” (*daukrefavshi gadasvla* – “to be unceremonious”) originates from a story involving a vineyard. According to the legend, a traveler sought permission from a farmer to harvest grapes from his vineyard. Despite the farmer's consent, the traveler began picking grapes carelessly after a few clusters. “Don't cross the boundary; don't go into the unharvested vines!” the farmer yelled.
- In Georgian culture, facial hair, particularly the mustache, symbolised masculinity, honour, and integrity. In earlier times, no Georgian man would voluntarily shave his mustache, as doing so was reserved as a punishment for serious misconduct. The mustache became a sign of personal honour, and in the absence of witnesses, men would swear by their mustache, saying, “ეს უღვაში მომპარსეთ, თუ...” (“shave my mustache, if...”) to affirm their honesty. Although rare today, this idiom once served as a powerful oath.
- Another Georgian idiom, “ვირზე უკუღმა შესმა” (*virze ukughma shesma* – “to humiliate or abase someone”), refers to a custom of public humiliation. When someone committed a disgraceful act, they were made to ride backward on a donkey through the village while villagers threw mud at them. This practice led to the idiom “თავზე ლაფის დასხმა” (*tavze lapis daskhma* – “to throw mud at someone's head”) to signify bringing shame.

Tengiz Abuladze, an outstanding Georgian filmmaker, famously depicted this tradition in his film "The Wishing Tree."

- In ancient Georgia, another form of public punishment involved smearing an offender's face with soot or pitch. Criminals—often thieves or individuals accused of dishonour—would have their faces blackened and be paraded through the village. This practice gave rise to the idiom "პირშავი" (*pirshavi* – "guilty"), meaning to bear shame or guilt.
- The Georgian idiom "უკანასკნელ დღეში ყოფნა" (*ukanasknel dgheshi kofna* – "to breathe one's last") conveys the idea of being on the brink of death or severely ill. The term "*ukanaskneli*" (*last*) derives from the ancient Georgian concept of "*skneli*," which denoted one of four parts of the universe: "*zeskneli*" (*upper sphere*), "*tsinaskneli*" (*front sphere*), "*ukanaskneli*" (*back sphere*), and "*kveskneli*" (*under sphere*). This cultural framework—where gods inhabited the upper sphere, humans, animals, and plants inhabited the middle sphere, and the deceased inhabited the lower sphere—is preserved by the terms *zeca*(heaven), *ukanaskneli*(last), and *qveskneli*(the underworld). These spheres were also represented by three colours: white, red, and black (Akhmeteli et al., 2001:p.9).
- *Georgians historically believed that each person's fate was predetermined in heaven. The idiom "ზედნიერ ვარსკვლავზე დაბადებული" (bednier varskvlavze dabadebuli – "born under a lucky star") reflects this belief, suggesting that a fortunate life is guided by a favourable star that appears at birth. Conversely, if someone is unhappy, it is said that they were born under an "unfortunate star."*
- Many Georgian words, including those in idioms, were borrowed from other languages. For example, the word "*ainun*" in the idiom "აინუნში მოსვლა" (*ainunshi mosvla* – "to take notice, to like") was borrowed from Arabic, where "*ainun*" means "*eye*." This borrowing is attributed to the frequent Arab invasions of Georgia, which influenced the language.
- The idiom "ფეხქვეშ ფიანდაზად გაგება" (*fekhkvesh fiandazad gageba* – "to curry favour") comes from the old Georgian custom of laying down a valuable rug, or "*fiandaz*," for noblemen and kings to walk on. This rug, also used at wedding ceremonies, was a Persian influence on Georgian culture (Guchua, 2017:p.44).
- The Turkish word *alay*, meaning "group," is the basis of the idiom "ალაიაში გატარება" (*alayashi gatareba* – "public defamation"). This idiom recalls

the practice of passing an offender through two lines of people who struck him with sticks or whips.

- The idiom "ზოგი ალთას, ზოგი ბალთას" (*zogi altas, zogi baltas* – "all at sixes and sevens") holds cultural significance, reflecting on the ancient Albanians, who lived in the Southern Caucasus and assimilated into surrounding cultures. According to Georgian linguist Akaki Shanidze, "alt" was the first letter of the Albanian alphabet, while "balt" was the second, symbolising two contrasting ideas.
- *An old Georgian coin, the marchili, was worth three abaz of silver. When expressing great value, Georgians would say, "I can't give you that for a thousand kisa," leading to the idiom "ათასი ქისა მარჩილი" (atasi kisa marchili – "great wealth").*
- The Georgian language includes many borrowed words that do not exist independently but are preserved in idioms, a phenomenon known as "necrotic lexemes" (Tsetskhladze, 2018, p. 154). Examples include the Turkish word yanlış ("mistake") in the idiom "იაღლიშად მოსვლა" (*iaghlishad mosvla* – "to make a mistake"), the Arabic word *tadar* ("prepare") in "თადარიგის დაჭერა" (*tadarigis dachera* – "to prepare beforehand"), and the Arabic *akhtar* ("experienced") in "იხტიბარს არ იტეხს" (*ikhtibars ar itekhs* – "he does not lose hope").
- Idioms used in everyday communication often preserve habits that may now be outdated, yet these expressions remain widely used. For instance, the Georgian idiom "უკანასკნელი ლურსმანი ჩააჭედდა" (*ukanaskneli lursmani caacheda* – "the final nail in the coffin") means "to finish doing something." This phrase, borrowed from the English idiom "the final nail in the coffin," originates from the practice of nailing down wooden coffins before burial, with the last nail symbolising the finality of the process. Since the 18th century, this English idiom has conveyed an action or event that leads to the inevitable end or failure of something or someone.

Idioms differ so widely that it can be difficult to comprehend and assess them completely. Given the many unresolved or controversial issues in phraseology, this field continues to generate significant interest within linguacultural studies.

Conclusion

The idioms and phraseological expressions of Georgian Muhajirs encapsulate their historical and cultural memory, serving as vivid testimonies to their resilience, identity, and linguistic creativity. Despite the challenges of displacement during the 19th and early 20th centuries, Georgian Muhajirs preserved their native traditions and language while being integrated into a new cultural environment. Their idiomatic expressions, often infused with Georgian and Turkish linguistic elements, highlight a dynamic interplay of cultural adaptation and heritage preservation.

The research underscores the enduring significance of idioms as carriers of collective memory and identity. Despite assimilation pressures, Georgian Muhajirs retained their ethnonym, linguistic markers, and cultural practices as symbols of their origin. The study shows how these idioms represent the community's values, beliefs, experiences, and linguistic continuity. For instance, the metaphorical richness in expressions like "მომლოლი წისკვილი" (moshlili tsiskvili - endless chatter) and adaptations such as "გემო მუუხტე" (gemo muukhte - understanding one's Georgian identity) illustrate the community's efforts to preserve and reinterpret their heritage.

Furthermore, integrating Turkish vocabulary into Georgian idiomatic expressions reveals a complex cultural dialogue, demonstrating how language evolves under sociocultural influences while retaining its fundamental identity. This phenomenon is evident in expressions like "გულის ცხიმის დადნობა" (gulis tskhimis dadnoba) and its Turkish counterpart გულზე იალის დადნობა, which differ in connotations but reflect shared human experiences.

The findings affirm the importance of idioms as a lens for examining historical memory and cultural adaptation. Studying these expressions provides valuable insights into the linguistic and cultural identity of Georgian Muhajirs and their ability to bridge two worlds while maintaining a sense of belonging to their roots. As the linguistic legacy of Muhajirs faces a gradual decline, documenting and analysing their idioms becomes a crucial endeavour to preserve this unique cultural heritage for future generations.

The analysis of contemporary Georgian idioms reveals a rich and intricate tapestry of cultural and historical memory preserved within the language. This study explored how idioms encapsulate ethnocultural concepts, reflect historical consciousness, and serve as linguistic markers of a nation's identity and values. By examining Georgian idioms across various themes, including historical events, cultural traditions, and interactions with other languages, we uncovered profound insights into the Georgian worldview and its evolution over time.

First, idioms rooted in historical events, such as ჩაილურის წყალი დალია (*To drink Chailuri water*) and კაკას ხიდის გავლა (*To cross Kaka's bridge*), demonstrate the deep connection between language and collective memory. These expressions encapsulate tragic moments from Georgia's past, offering linguistic evidence of the nation's struggles and resilience. By preserving these idioms, Georgians maintain an active link to their historical narrative, underscoring the importance of remembrance in national identity.

Second, idioms reflecting cultural traditions, such as თავზე ნაცრის დაყრა (*To throw ashes on one's head*) and ბეწვის ხიდზე გავლა (*Crossing a fur bridge*), highlight the role of language in safeguarding intangible cultural heritage. These idioms not only provide a window into the beliefs and practices of the past but also act as carriers of moral lessons and social norms, linking contemporary usage to ancient customs.

Third, the study sheds light on the influence of foreign languages on Georgian idioms. Borrowed lexemes like აინუნში მოხვლა (*To catch the fancy*) from Arabic and ფეხქვეშ ფიანდაზად გაგება (*To ingratiate with somebody*) from Persian reflect periods of cultural exchange, trade, and foreign domination. These idioms serve as linguistic artifacts, narrating stories of external influences that have been integrated and adapted into the Georgian lexicon.

Fourth, the findings emphasize the dual role of idioms as both linguistic and cultural phenomena. They serve as a repository of historical events, collective experiences, and cultural practices while simultaneously reflecting the linguistic creativity and adaptability of the Georgian people. This duality reinforces the idea that idioms are more than mere figures of speech—they are a medium through which a nation articulates its collective identity and transmits its heritage across generations.

Finally, the study highlights the importance of preserving idiomatic expressions in linguistic research. By documenting and analysing idioms, we gain a better understanding of a language and contribute to the preservation of cultural and historical memory. This is particularly significant in an increasingly globalised world, where local languages and their unique expressions risk being overshadowed by dominant linguistic trends.

In conclusion, Georgian idioms exemplify the intricate interplay between language, culture, and history. They encapsulate the unique ethnocultural identity of the Georgian people, reflect the socio-historical context in which they evolved, and serve as a testament to the enduring power of language as a vessel for cultural and historical preservation. Further research into idioms from other linguistic communities could offer valuable comparative insights and enrich our understanding of the universal and particular aspects of language as a cultural artifact.

References

1. Akhmeteli, A. & Lortkifanidze, B. (2001) *The World of Georgian Myths*. Tbilisi, Logos Press.
2. Chelebi, F. (2018) *Peculiarities of Speech of Georgians Living in Duzce Region (Republic of Turkey)*. (Doctoral dissertation, Georgian University of St. Andria Pirveltsodebuli). Available at: <https://www.scribd.com/document/468014375/fevzi-chelebi-tez-pdf#> [Accessed 14 March 2024].
3. Chokharadze, M. (2016) *Geography of the Georgian Language in Turkey: Book 1. Region of the Marmara Sea*. Batumi, BSU.
4. Omiadze, S. (2006) *Structure, Semantics and Functioning of Lingua-Cultural Components of Georgian Discourse*. Tbilisi, Arn, Chikobava Institute of Linguistics.
5. Oniani, A. (1966) *Georgian Idioms* (in Georgian). Tbilisi, Nakaduli.
6. Paghava, M. et al. (2020) *Tao* (in Georgian). Batumi, Meridiani.
7. Paghava, M. (2021) *Tao Scripts* (in Georgian). Tbilisi, Meridiani.
8. Sakhokia, T. (1979) *Georgian Figurative Expressions* (in Georgian). Tbilisi, Sakhelgami
9. Skorobogatova, T. (2013). *Phraseology and historical memory: interiorization of new knowledge in linguistics based on the French language*. Dissertation thesis in Russian. Maykop.
10. Tsetskhladze, N. (2018) *Aspects of the Study of Phraseology* (in Georgian). Tbilisi, Iverioni.

Journal Articles and Chapters:

1. Coane, J.H., Sánchez-Gutiérrez, C., Stillman, C.M. & Corriveau, J.A. (2014). False memory for idiomatic expressions in younger and older adults: evidence for indirect activation of figurative meanings. *Frontiers in Psychology*, 5, 1–10. Available at: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2014.00764>.
2. Ragozina, T. E. 2017. Cultural memory versus historical memory (in Russian). *The Science. Art. Culture*, 3(15), 1–10.
3. Zykova, I.V., 2013. Phraseological meaning as a mechanism of cultural memory. In *Research on Phraseology Across Continents*, vol. 2. Available at: <http://www.nplg.gov.ge/saskolo/index.php?a=term&d=45&t=4085> [Accessed 21 February 2024].

Edited Books:

1. Erll, A. & Nünning, A. (eds.) (2008) *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin, New York. Available at: https://www.academia.edu/19139801/Astrid_Erll_Ansgar_Nunning_Cultural_Memory_Studies_An_International_and_Interdisciplinary_Handbook [Accessed 11 April 2024].

Online Sources:

1. Assmann, J. (2008) Communicative and cultural memory. Available at: https://archiv.ub.uniheidelberg.de/propylaeumdok/1774/1/Assmann_Communicative_and_cultural_memory_2008.pdf [Accessed 5 March 2024].
2. Meckien, R. (2013) Cultural memory: the link between past, present, and future. *IEA USP*. Published 3 June 2013. Available at: <http://www.iea.usp.br/en/news/cultural-memory-the-link-between-past-present-and-future> [Accessed 24 May 2024].
3. Mikaberidze, A. & Sharashenidze, D. (1996). Mameluks, the great warriors of the past. Available at: https://www.napoleon-series.org/military_info/organization/c_mameluks.html [Accessed 22 February 2024].
4. idioms.tsu.edu.ge. Available at: <http://Idioms.tsu.edu.ge> [Accessed 5 February 2024].
5. Etaloni. Available at: <https://www.etaloni.ge/ge/main/index/34952> [Accessed 12 March 2024].
6. The Idioms - "Nail in the Coffin." Available at: <https://www.theidioms.com/nail-in-the-coffin> [Accessed 23 March 2024].

Ирине Гошхетелиани

Државни универзитет Батуми Шота Руставели

Факултет хуманистичких наука

Маиа Киквадзе

Државни универзитет Батуми Шота Руставели

Факултет хуманистичких наука

ИСТОРИЈСКО И КУЛТУРНО ПАМЋЕЊЕ САЧУВАНО У ИДИОМИМА ГРУЗИЈАЦА И ГРУЗИЈСКИХ МУХАЦИРА

Резиме

Идиоми одражавају ставове, вредности и погледе на свет људи, осветљавајући њихове стилове живота, традиције, веровања и промене унутар историјског и културног контекста. Очување историјског и културног памћења од суштинског је значаја за активирање имплицитних значења која се налазе у оквиру језичке збирке идиоматских израза. Осим дословног значења, ови идиоми такође преносе знање кроз значења својих компоненти. Кључ за разумевање јесте лексички део идиома који обухвата културно памћење везано за национално наслеђе и значајне историјске догађаје. Ова компонента, богата имплицитним знањем, постаје очигледна када друштво активно чува своје етнокултурно памћење кроз различите изразе, укључујући идиоме и пословице. Овај рад има за циљ анализу идиома који чувају културну меморију и

служе као квазисимболи националне културе. Настоји да идентификује семантичке, лексичке и структурне промене којима су ови идиоми прошли. Студија посебно испитује идиоматске изразе грузијских мухацира, етничке групе Грузијаца који су вековима живели у Турској, фокусирајући се на њихове лексичке и семантичке сличности и разлике. Резултати истраживања потврђују да су неки од ових израза лексички модификовани, иако нису сви семантички измењени. Многи изрази остају слични онима у савременом грузијском. Иако су им структура и компоненте идентичне, њихове семантичке и стилске нијансе се разликују. Циљеви и задаци студије обликују методолошку основу овог лингвокултуролошког истраживања. Заснован је на компаративној анализи идиома и анализи компоненти како на семантичком тако и на лексичком нивоу.

► **Кључне речи:** историјско и културно памћење, идиоми, компаративна анализа, семантика, модификација, мухацири.

Preuzeto: 1. 7. 2024.
Korekcije: 15. 12. 2024.
Prihvaćeno: 18. 12. 2024.



КЪИЖЕВНОСТ

Владан С. Бајчета¹
Институт за књижевност и уметност
Београд

НИСКОБУЏЕТНЕ МЕЛО(С)ДРАМЕ С ПРОТЕЗОМ У ДЕВЕТ ОФАНЗИВА: ВУЛЕ ЖУРИЋ²

Резиме: У тексту је анализиран прозни опус Вулета Журића, нарочито његов романијерски рад, у оквиру којег је писац дао најзначајнији допринос савременој српској прози. Дуго се развијајући, Журић је написао низ дјела у назначеном домену, стварајући у поетичком хоризонту кемп трансформације жанровске литературе и тривијалне књижевности, затим утицај кинематографије, цеза и других поп-културних феномена. Посебна пажња посвећена је ауторовом најбољем остварењу Република Ђопић (2016), које представља и највиши домет читавог корпуса савремених романа исписаних према биографијама наших познатих књижевника XX вијека.

Кључне ријечи: рат, транзиција, историја, НОБ, жанр, кемп, турбо-фолк, биографија, хумор, пастиш, бурлеска.

Вуле Журић се као прозни писац, по старинском рецепту, дуго бавио искључиво приповијетком док није дошао до романа као традиционалне књижевне матуре. Деведесетих година XX вијека објавио је три збирке прича: *Умри мушки* (1991), *Двије године хладноће* (1995), *У кревету са Мадоном* (1998), а затим још једну почетком наредне деценије: *Валцери и сношаји* (2001). Журићев рани приповједачки рад типична је прва развојна етапа ствараоца који као веома млад улази у литературу. По броју наслова један од плоднијих аутора генерације,³ он се дуго развијао, па је то и разлог поступном квалитативном расту

¹ bajceta@yahoo.com

² Рад је настао у оквиру Одељења за историју српске књижевне критике и метакритике Института за књижевност и уметност.

³ Студија представља дио опсежнијег истраживања за монографију под насловом *Књижевност транзиције: прилози за историју српске прозе 1990–2020*.

ове прозе, чији узлети и врхунци долазе након дугогодишњег истраживања у поетичком домену обиљеженом експерименталним умјетничким настојањима.

У причама из прве збирке (*Умри мушки*), дочеканим са пажњом критике (Ости 1991; Самарџић 1991; Сарић 1991), које су све обима од једне до двије странице (када нису тек једна реченица), види се проба пера двадесетогодишњака који тражи своје мјесто под књижевним сунцем. То су фрагментисане урбане микроситуације, скициране сарајевским аргом у брзим потезима замућених наративних фотографија. Поднаслов *Приче о догађајима и догађаји о причама* сугерише пишево занимање за њихове метаприповједне аспекте, који су тада увелико у моди, са наносима лектире писаца хумора и апсурда, попут Рејмона Кеноа или Данила Хармса. Прича *Лењин на згужваној фотографији, четрдесет и шести дио* у цјелини нуди јасну илустрацију:

‘И ето, он се изненада појавио. Каже да је прочитао моју претходну причу, питао сам га, зашто није дошао на уговорени састанак? Одговорио је логички: – Па, како сам могао знати да ћете баш тог дана бити писац? Ви нигдје не објављујете.

Ипак, упитао сам га како је прочитао моју причу, када нигдје не објављујем?

– Младићу, па ред би био да у све ово унесемо и по који елеменат фантастике, зар не?’ (Журић, 1991:р.41)

И у другој збирци (*Двије године хладноће*) Журић углавном наставља зацртаним трагом, с тим да је обим захваћеног приповједног материјала у сваком појединачном тексту нешто замашнији и исто тако рељефније уобличен. То су (псеудо)биографске слике (панкерских) иницијација, првих јавних наступа у својству књижевника, призора свакодневице ратног стања и томе слично, из којих провијава Чарлс Буковски, као и дах музичких узора међу којима су Били Холидеј, Мајлс Дејвис, Кит Ричардс, Том Вејтс и многи други. У овим причама дјелимично се преплићу елементи жанровске литературе са израженом еротском цртом, које писац настоји и повремено успијева да хомогенизује хуморном интонацијом. Међутим, као и у дебитантској књизи, и сада остаје утисак брзопотезности, којом се у једном даху исписује прича било ухваћена у пролазу животне збиље, било измаштана у истом или сличном просторно-временском оквиру (в. Журић, 1995; Самарџић-Марковић, 1995; Илић, 1996).

Трећа књига (*У кревету са Мадоном*) открива нешто амбициознију структуру, будући да су приче подијељене у неколико поглавља, именованих по насловима цртаних филмова (Том и Џери, Густав, Пера Којот), са прологом и

епилогом. Журић је и даље у свијету босанског рата, избјеглиштва и бијесе деведесетих, прошараних причама о цез музичарима, спортистима, књижевницима и другим писцу важним поп-културним референцама. Интертекстуалне везе, књижевне алузије и пастиши сада су снажније присутни у односу на претходне наслове. Аутор се поиграва са колажирањем властитих и канонских литерарних текстова (Хемингвеја, Шаламова, Дојла, као у причи *Дан црне кафе*), уводи босанске писце као камуфлиране ликове (Бућак, Бидран и Бамоња у причи *Обломов се залаже за војну интервенцију, Печорин се спрема да стави вето*), или их призива пуним именом, кандидујући се за њихов стваралачки круг (Магични Ђира у причи *Битка за рањенике*; в. Журић, 1998). Секс, дрога, алкохол, насиље, који су процвјетали у кризној деценији с краја стољећа, испуњавају странице ових прича. Као и у претходним насловима, Журић лови ситуације попут камермана затеченог у средишту збивања, без интересовања за карактеризацију јунака, описе и било какву другу врсту спољашње или унутрашње илуминације догађаја и њихових актера. Све то чини његову рану прозу, из ове перспективе сагледану, пропедeutичком списатељском активношћу, која ће се тек у ширим романсијерским формама развити до својих знатнијих умјетничких потенцијала (в. Писарев, 1998; Илић, 1998; Владушић, 1998).

Почетак новог вијека означио је прву прекретницу у Журићевом књижевном раду. Учинивши у својим приповијеткама видан отклон од ратне тематике, која га је у дотадашњим књигама готово искључиво заокупљала, писац се у четвртој збирци (*Валцери и сношаји*) окренуо свакодневици и још наглашењем занимању за поп-културу, у чијим причама носећи мотив може бити покварени сат, продавац лубеница или Мик Цегер (в. Журић, 2001).⁴ Док су поједини критичари оштро оцјењивали пишчеву одвећ личну поп-културну

⁴ Када је ријеч о поп-култури, критика је уочила презаступљеност и *приватност* алузија које писац на многим страницама својих прича прави: 'Све су Журићеве збирке прича, наине, патиле од прекомерне неједначности квалитета прозних целина: бриљантне крокије из ратног Сарајева или из *постдејтонског* миљеа београдско-панчевачког преживљавања, у којима су пишчев *прљавореалистички* таленат и умеће чак, ликовњачки речено, готово хиперреалистичког фабулирања и дијалогизирања које с конструктом *стварности* стоји у сразмери један-на-један – што је опет, дакако, само једна умешно примењена књижевна техника и трик списатељске маште! – могли да дођу до пуног изражаја, умело је да буде загушено посве самосврховитим, непрозирним и нечитљивим пишчевим *трибјутима* његовим попкултурним херојима, које је углавном налазио у свету цеза, рокенрола и фудбала. То би, опет, било сасвим О. К. – тај је и такав *културолошки trade-mark*, уосталом, напакон постао *mainstream* оног бољег дела савремене српске прозе да већина тих (пара?) прозних посвета није зарибала, затурирала упризно, оставши у непрегледној коров-баши приватних опсесија и референци, не *трансцендирајући* текст до рецепцијски проходне и Другоме-заиста-значаће литерарне чињенице' (Панчић, 2006:pp.72–73).

референцијалност, други су указивали на њену темељиту документарност, нарочито када је о ‘цез-приповијеткама’ ријеч (в. Алемпијевић, 2019). Како год било, Журићева (рана) проза изразито је прожета том врстом *ерудиције*, која је као епохално обиљежје стала раме уз раме, а некада и испред (као у овом случају) литерарне алузивности, интертекстуалних игара и свих других сродних одлика постмодернистичких књижевних пракси.

Међутим, Журићев први роман (*Благо дани затим прођу*), објављен исте године када и *Валцери и сношаји*, иако је тематски остао везан за деведесете године и представља својеврстан покушај романескне синтезе ратова 1991–1999, у поетичком смислу надграђује и надилази све што је писац у дотадашњим насловима покушао да текстуално уобличи. Прије свега, његова ранија поетског свјесно лишена проза добија лирску компоненту, којом су нарочито обожени уводни и завршни дијелови поглавља:

‘Кад су улазили у смркнуту зграду - претходно скренувши са пута на чијем је крају, одмах поред њих, зујала оскудно освијетљена школа пред којом су стражарили Украјинци – угледаше два свица како, налик жару цигарета, тињају са мјеста на ком су се растали са докторима и гдје је јуче, под сунцем, први пут помислио како може додирнути живот.’ (Журић, 2001а:р.44)

[...]

Старац одшљапка натраг, па са још двојицом сједокосих и крезавих у прљавим сивомаслиним униформама, шчепа бетонски ваљак тега. Рампа се полако дизала, нудећи им, под собом, узак макадамски пут, утиснут у земљу посуту травом, стадима оваца и крдима коња који, у даљини, јуре, тјерајући облаке са неба (*Исто*:р.54).

Овакви пасажии били су незамисливи у Журићевим причама, које су биле сведене, до крајње језичке рудиментарности, на пасусе неутрално предочених ситуација, испресијецаних стилски још сведенијим дијалозима. А и сама дијалогска компонента добиће у ауторовом романсијерском дебију нове валере, гдје ће се од почетка присутне дијалекатске особености попети на виши ниво умјетничке стилизације овог ‘језика трећег света’, како га је критика именovala (Урошевић, 2002:р.70). И даље брза, телеграфски одрешита комуникација, исписана је сада сигурнијом руком, у смјени реплика којима су сувишне све прозне *дидакалмије*, чији се извјесни недостатак раније видно осјећао:

‘– Јеба га бог, да јес’ л’ то ти?! – викне високи младић у офуцаној тексас-јакни. – Оооо, Шево, откуд ти?!’

– А откуд ти у Панчеву, јебем ти сто свети' недјеља?! Дај да се изљубимо, кр' ти јебем!

Звона кратко заканташе.

– Је ли, стварно, откуд ти о'ђе?

– Ту живим.

– Их, свеца му! Са старцима?

– Јок, болан, Шево. Са женом.

– Ожени се?!

– Оженио.

– Е, то мора да се залије! А, виђи *Кордуна*. Оћ'мо туде?

– Хајмо.' (*Исто*:pp.89–90)

И хумор је у Журићевом првом роману на вишем ступњу у односу на његове приповијетке. Одвећ сигуран у свој смјехотворни потенцијал и понекад расипан у – како би се то у свијету његових јунака рекло – *бацању фора* (при чему је мањи проблем арбитрарност њиховог обилног присуства у причи од тек мјестимичног комичког учинка) писац је показао нарочит сензибилитет за неофолклорне појаве, попут новокомпоноване музике, трагикомичних народних весела и других сличних националних феномена у својим све живописнијим видовима:

'Једанедан, двадва, трири... Драгиаги гостиости, у имеиме особљасобља ресторанасторана ВОЖДОЖД, дужанужан самсам дада вамам сесе извинимзвиним збогбог овоговог краткогатког прекидаекида слављавља. Међутимеђутим, дада не би еби дошлошло додо немилыхемилых сценаена и дада сесе не би еби поновиоовио случајучај одод прошлеошле годинеодине кадада јеје у овомовом истомистом ресторануесторану убијенбијен младожењаадожења непажњомажњом кумаума, умољавајуољавају сесе наоружаниаоружани гостиости дада пуцајучају искључивоучиво крозоз прозореозоре. Наравноааравно, отворенетворене. Хвалавала нана пажњаиажњи и молимолим музикуузику дада наставиастави саса програмомограмом!' (*Исто*:p.113)

Док су Журићеве приче у прве четири књиге исјечци из живота са натуралистичком незаинтересованошћу за традиционално схваћену цјеловитост нарације, роман *Благи дани затом прођу* поседује уравнотежено изведену наративну линију. Избјеглиштво из Сарајева, пут преко Београда до Панчева, који ће обухватити године расплета југословенске политичке агоније, указују на пищуведу већу концентрацију и отварање ка простору знатнијег испољења

његовог стваралачког потенцијала. Прича о безименом избјеглици који се провлачи кроз иглене уши барикада да би доспио до престонице и тамо стечене спознаје о својој репродуктивној стерилности, трагични је омаж преживјелом из ратног пакла, који се обрете у биолошком ћорсокаку. Избјећи један рат да би се дошло до таквог открића, затим и испразног живота у кратком међуратном раздобљу које ће са друге стране омеђити НАТО бомбардовање, посвета је Ремарковом скакању из једне човјечанске биједе у другу: од милитаристичког инферна до мирнодопске празнине и натраг.

На извјестан начин контрасту према овоме стоји други Журићев роман *Ринфуз* (2003), који носи поднаслов *Фудбалски трилер*. Од тог дјела па надаље сви пишеви романи обиљежени су неком, углавном иронијски обојеном, а у сваком случају значењски прекодираном жанровском одредницом. Писац је дискретно назначио да *Ринфуз* представља први дио романескне тетралогije (Гргурић, 2006:р.11). Лабавије повезани, његови будући наслови ближи су духу циклуса какав је замислио Игор Маројевић него Владимир Арсенијевић, будући да их спаја просторно-временска веза, умјесто приче у настанку.

Без већих амбиција у погледу постичког разрачунавања са постмодернизмом, Журић жанр користи као фон хуморног фундаирања својих романијерских нарација, које у истом кључу настоји да текстуално изведе до краја. Иако се у *Ринфузу* служи техником пронађеног/приређеног рукописа, уз гомилу његових мистификација посредством истог наслова најразличитијих врста текстова, овде је прије ријеч о једној спонтаној дезинтеграцији постмодернистичких поступака, него што је на дјелу у том смислу одлучан стваралачки гест. Нивои посредника се умножавају, од фиктивних приређивача до самог писца, у чему се губи свака њихова хијерархија:

‘Са намјером да се на овом мјесту објави ово есенцијално дјело слаже се и Журић! Једино на чему је инсистирао било је да текст монофотобио-аутобиблиографије буде екавизиран! Аутентични анонимни приређивач кога у овој умало ујдурми заступам пристао је на овај услов!

Дакле, пред превареним читаоцем коначно се налазе странице са којих ће сазнати истину!

Ипак, напоменимо још ово: нипошто не насједати на евентуалне накнадне провокације иних *приређивача!!!*

Заступник аутентичног анонимног приређивача с. р. (в. Журић, 2003)

Такође, прича о фудбалској утакмици на којој долази до убиства мање је омаж навијачкој страсти на трагу Хорнбијеве *Стадионске грознице*, а више покушај да се опсесија камерним праћењем телевизијских спортских преноса преточи у романескну форму. Отуда кратка поглавља од једне до по неколико реченица, са доста узвика, флешева и других брзих смјењивања *промјене резултата*, узимају кључно мјесто у овом дјелу. И даље свеприсутна *лежерност и необавезност* ауторовог стила, мада нешто контролисанија и организованија у односу на његову рану прозу, карактерише ово романсијерско писмо, писано да се чита, као и раније књиге, у једном даху.

Највећи дио *Ринфуза* запрема фиктивни роман *Каталинин рат*, чији је аутор извјесни Шонко Нери (типична Журићева досјетка у маниру босанских каламбура и вицева), да би за њим услиједили истоимени текстови познатих и анонимних аутора у различитим облицима и видовима. Ту је педесет и девета епизода теленовеле *Каталинин рат*, радијска монодрама као и балет у једанаест слика истог наслова, неколико страница из *Дневника Каталининог рата* филмације Фамиса Бешамела, неколико критичких осврта на Неријев роман, рецепт *Каталинин р(ол)ат* и сличне текстуално-пародијске варијације на тему. Све је то посложено једно уз друго као меланж настао од литерарне игре која недовољно амбициозно разграђује препознатљиве методе жанровских конструкција, са исувише амбициозним рачунањем на хуморни учинак духовитости пронађених врло често на прву лопту. Сродно деценијској припреми за књижевну матуру писца романа, Журићу је и у том домену било потребно неколико покушаја док није дошао вишу мјеру списатељског умијећа и дао свој прави допринос савременој српској књижевности.⁵

Трећи наслов у истом низу, *Тигеро* (2005), носи одредницу *роман(и) с протезом*. Ова типично журићевска псеудожанровска двосмислица упућује на композитни карактер *романа*, који се може читати као низ од неколико уланчаних, краћих и релативно самосталних, али опет међусобно увезаних наративних цјелина. Оне су вјероватно стога *с протезом*, због свог *растегања* до најшире приповједне форме, а прикривено и са *тезом*, због иманентне осуде ратних злочинаца, на које је у овим причама отворена сезона литерарног лова.⁶

⁵ Исте године када и *Ринфуз* објављен је вијенац приповиједака под насловом *Мулијин руж* у часопису *Реч* (Журић, 2003а). Без већих иновација у односу на пишећев дотадашњи рад, ове приче и њихов маргинални статус у рецепцији и већини био(библио)графија означавају дефинитиван заокрет ка роману као главном току Журићевог литерарног ангажмана.

⁶ Уп: Поднасловна одредница роман(и) с протезом открива с једне стране и пишећев аутоиронијски однос, а са друге – множинским наставком у загради сугерише два могућа начина ишчитавања – наиме, роман се може читати и као целина и парцијално, мада је реч о истој причи

Ова поднасловна компликација одговарајућа је истом таквом карактеру текста. Лабаво повезана поглавља *Тандрчак*, *Композиције и импровизације*, *У одјећи умрлих људи*, *Тигреро* и *Резервни дијелови* крећу се од пастиша петпарачких детективских романа, преко псеудодневничких биљешки, зоолошких фантазмагорија, таблоидног новинарства, до завршних фрагментарних надопуна свему написаном. Било да говоре о Надежди Хаџипешић, копредсједници невладине организације *Човек нева после рата*, која је у потјери за ратним злочинцем, прикривеним колпортером Гратисом Ђеранићем, или о псу са литерарним амбицијама, који комуницира са Мирославом Крлежом и проучава лик и дјело Милутина Бојића (у виду можда некакве пародије Остеровог *Тимбуктуа*), или о новопеченој турбо-фолк звијезди Соколу – ове разбарушене новеле представљају један, за Журића узорни, прозни галиматијас, као дуготрајну бољку ауторовог, у првој фази недовољно контролисаног писања. Константна бурлескна напетост, која би *озбиљну тему* да пропусти кроз филтер језичког *лудирања*, пародија сваке врсте, од епске поезије до булеварске штампе, разбија на комаде текст у грчевитом покушају да се одржи на окупу и у ма каквом јединству. Ова техника, како је то у критици запажено (мада са позитивним вриједносним предзнаком), ‘прождире сваки траг текстуалности руковођена правилом *што баналније то боље*’ (Владушић, 2007:р.181). То и јесте најтачнији опис поступка којим ће се писац од *Тигрера* па надаље упорно служити. Лајтмотив лова на тигра (за ког се не зна поуздано да ли је тигар или *мећед*) танка је нит која се провлачи кроз ових неколико фантазмагоричних прича, одржавајући их у непоузданој приповједној вези. Он на једном мјесту постаје објашњен симбол злочинца који ће завршити у Хагу (што је можда [про]теза романа), али недовољно добро изведен и отуда недовољно потентан литерарни амблем, који сигнализује стагнацију на путу пищевог књижевног развоја.

Читава прва фаза Журићевог романијерског рада у знаку је игре са формама тривијалне књижевности, па је тако и двострани наслов *Црне ћурке / Друга књига црних ћурки* (2006) означен као *киоск-роман*. Писац је најавио да је у питању ‘прича о нашим шездесетим и седамдесетим из угла шунд литературе’ (Никић, 2007:р.14). На трагу дјела попут *Палпа* Чарлса Буковског, *Црне ћурке* настоје да пародирају клишее детективног жанра, гушећи на сваком кораку његове познате конвенције, уводећи у причу елементе фантастике и апсурда. Млади приправник комуналне инспекције Пешикан непромишљено се издаје за полицијског детектива, чиме почиње његова криминалистичка

испричаној кроз различите приповедне инстанце и различите приповедачке перспективе, као и различито време приповедања – симултано и ретроспективно’ (Васић, 2006:р.141).

одисеја ка Сутомору, која ће се кроз сукоб са локалним посластичарима и ревију југословенских хора на приморју окончати на Голом отоку, као једној од оновремених *мистификација*, гдје своје вријеме проводи и сам Броз са супругом Јованком. Обилно испуњене сваковрсним нискомиметским садржајима, еротиком на ивици порнографије, *Црне ћурке* непрестано кокетирају, као и Журићеви претходни романи, са елементима кемпа и треша, константно играјући на танкој оштрици такве умјетничке инструментализације. Мелодије тривијалног југословенског мелоса, попут *Суаде Плавог оркестра* и *Џули Данијела Поповића*, потом и шлагера *Кристина Здравка Чолића*, отуда сасвим природно музички боје ову разуздану приморску пустоловину. Али се баш на примјеру погрешно наведених стихова посљедње поменути пјесме види стари недостатак Журићевог књижевног писма: његова брзоплетост, нестрпљење и незауштаваива вербална стихијност (в. Журић, 2006: pp.81–82).

Нешто контролисанији у језичком уобличењу у односу на претходне наслове из истог домена, овај хаос маште који свјесно не жели да буде зауздан док се сам од себе не заустави – или се сасвим распрсне – чини се да више дугује Тарантину, него неком манифестном литерарном насљеђу. Стога и писци који ће се појавити у *Другој књизи црних ћурки*, од Крлеже, преко Тишме до Булатовића (*или Булатовића Виба*), уз још неке камуфлиране јунаке књижевне сцене бивше Југославије, употпуњују препознатљиво бурлескни тон Журићевог жанровског карневала. *Друга књига* представља и експлицитну полемику са нетом наведеним критичарем претходног пишевог романа, чији се цитат поставља као њен уводни мото: ‘Остаје отворено питање домашаја ове поетике’ (Владушић, 2007: p.182). Са видним умјетничким револтом писац је у првих неколико страница *Друге књиге* критичару узвратио на сентенцу коју је очито схватио као изазов, да би до краја покушао и на дјелу доказати могућности свог поетичког опредељења. У пародији високопарног псеудокритичарског тона – за сваки литерарни подсмјех достојног – има више сирове љутње него жељеног хуморног учинка књиге ‘*написане кохерентним стилем поливалентног садржаја корпулентних слика, инхибицијских мириса и полихронијских дискурзивних гласова*’ (*Исто*: p.14). Ипак, још замршенија детективска путања Пешикановог двојника Дичкиног Пима, потврђује да и за *Црне ћурке* важи исто што је поменути критичар констатовао поводом *Тигрера* ‘да подсећа на (лошији) наставак неког хит филма’ (*Исто*).

Мртве браве (2008), такође, представљају наставак Журићевог истрајавања на романсијерској треш-поетици, која је поново сугерисана поднасловном одредницом: *нискобуџетни роман*. Алудирајући на кинематографску форму

којој финансије добрим дијелом одређују и техничке могућности, Журић је исказао сопствени став о дјелу као *ауторском, некомерцијалном пројекту*.⁷ Роман, међутим, више од тога одликује *некомуникативност* карактеристична за неке нискобуџетне филмове, којом су додатно замађене три струје приповијести изведене из мрака транзицијских година на постјугословенском простору. Нараторски гласови су на све то пропуштени кроз оптику тока свијести њихових носилаца, или, како је запажено, 'кроз искривљен окулар који ствара надреалистичке спојеве' (Ангеловски, 2008: р.130). Отуда се на крају ствар додатно закомпликовала могућношћу да је заправо ријеч о систему ониричких веза, у којима се ти гласови међусобно преплићу, или постоје једни у сновима других. Елементи психоделије и хорора доприносе наративној анархији, испод које се тек назире нешто налик приповијести из опскурног свијета. Све у свему, дотада најамбициозније постављен Журићев роман остао је у изведби далеко испод пишчевих намјера, задржавајући у основи неке од карактеристика његовог укупног дотадашњег рада.

Насупрот томе, *Народњакова смрт* (2009) представља први већи пробој ка савладавању претходних препрека и пишчев истински успјех у припадајућем књижевном домену. Превазилазећи све раније поменуте недостатке, који се односе на одсуство фабуларне кохерентности, стилско-језичку анархију, преслободне промјене регистара и све друге мањкавости истрајног опстајања на изабраним стваралачким позицијама, Журић је пронашао модел у којем може оптималније да оствари своја хуморно-пародијска настојања. Чини се да је било потребно изградити одговарајући однос теме и проседеа, а затим и успоставити равнотежу тензије која се увијек ствара покушајем да се било која прича умјетнички радикалније онеобичи.⁸ Од свих поступака који су дали сјај пишчевом раду, нарочито су учинци кемпа заблистали у окружењу какво нуде мотиви из турбо-фолк индустрије на којима је изграђен сиче *Народњакове*

⁷ Уп: 'Четврти у низу Журићевих романа, *Мртве браве*, чији се хабитус проналази на готово немогућој граници два веома удаљена дискурса, реалистичког и херметичног, у поднаслову се карактерише као заправо непостојећи жанр у књижевности, *нискобуџетни роман*. Будући да нискобуџетни могу бити само филмови (да останемо у домену уметности), поднаслов се може тумачити као игра речи која асоцира на нискожанровски, *лаки* роман. Али како и нискобуџетни филм није по правилу искључиво и нискожанровски, већ често независан и ауторски, тако и Журићева књига, тешко сместила у било који од постојећих тривијалних жанрова, више својим поднасловом упућује на један потпуно независан ауторски концепт који истрајава већ годинама уназад, тврдоглаво не одустајући од своје комуникативне и поетичке херметичности.' (Врбавац, 2012:р.65)

⁸ Можда није занемарљив ни уреднички допринос писца Игора Маројевића, који ће у том својству потписати и Журићев наредни, такође успјели роман *Недеља пацова*.

смрти. Критика, такође, издваја језичке квалитете, чија инвентивност прати пиротехнички набој приче (Симић, 2010:р.168–171).

Свијест о потреби за новим приступом својим темама писац је исполио у незаобилазном моту, који овог пута потписује Роберт Луис Стивенсон: ‘Уметник сада мора да сиђе степеник ниже, заогрне се својим радним оделом, и постане занатлија’ (Журић, 2009:р.5). Међутим, осим сигурније технике, за коју је било потребно да смијени бескрајну импровизаторску слободу приповиједања, овде је такође ријеч о специфичном иронијском повратку соцреалистичкој поетици, како то сугерише други уводни цитат Едварда Коцбека: ‘Агитпроп је остао у долини. Недостаје ми’ (Исто). Све учесталије Журићево кокетирање са *тековинама* југословенског комунизма овде добија форму друштвеног ангажмана, који литературом хоће, између осталог, да из другог плана укаже на одређене социјалне проблеме. Роман, наиме, говори о фолк-звјезди Соколу, јунаку једне од прича из *Тигрера*, који својим спектакуларним кич-парадама заправо прикупља новац за операцију болесних близнакиња Ружице и Љубице. Наизглед шунд-профитер, он је у ствари хуманиста који искупљује комерцијализацију властите тужне судбине.⁹ Отуда и поднаслов романа, погођен као ниједна од претходних, иначе често маштовитих поднасловних одредница: *Мело(с) драма* одређује и жанровски карактер ове приче (која је иманентно мелодрама), али и њену тему везану за феномен српске културе посљедњих неколико деценија, турбо-фолк (који се обично именује специфичном врстом овдашњег *мелоса*). Критика је стога духовито али тачно роман видјела као ‘либрето за турбо-фолк оперу’ (Јаворски, 2012:р.70).

Од саме уводне сцене која је духовито исписан призор фолк-параде са свим вјешто изведеним карикатуралним цртама, отпочиње литерарни спектакл поникао на најбољој традицији наступа *Јужног ветра*:

Почињао је концерт народне музике!

Насмејане секси балерине придружише се музикантима у шљаштећим оделима, грунуше прскалице и петарде, хубичасте наранџасти дим покуља ка узбурканог маси.

Бину завеја милион шарених конфета.

⁹ Уп: ‘Соко је антипатични и одбојни карактер, о којем најпре судимо на основу његовог начина живота и окружења. Иако га писац ни за трен не напушта, споро и тешко, и скоро увек посредно и кроз (углавном добра) дела откривамо неке мање одбојне стране његове личности, да би се оне како прича одмиче, нагомилавале, потпомогнуте мучном предисторијом, а сам Соко из романа изашао малтене као јунак грчке трагедије’ (Зелић, 2010:р.349).

– Истога дана имам онај концерт. За оне близнакиње.

– Данас им је опет била криза.

Соко се прену.

– Кажу да ћете их спасити у последњи час.

– Ти ме, дакле, разумеш?

Загрлише се а онда истапшаше по плећкама.

– И да те не разумем, волим те.

Соко хтеде нешто да каже.

– Воли те и она, – прекиде га Тола. – Али, она не воли Сокола, певача.

Она...

Човек немоћно одмахну руком.

– Тола.

Старац је плакао.' (Исто:р.158)

Иако пародијски настројен према преовлађујућем супкултурном феномену у Србији у посљедњих неколико деценија, роман ипак задржава извјестан афирмативни однос према нововјековном фолклору, што је и очекивано од писца склоног *ниским* формама макар као свом литерарном предлошку. Отуда се пословично неспојиви жанрови *народне* и *забавне* музике мијешају кроз различите цитате и алузије, од најпознатијих севдалинки, преко пјесама Ибрице Јусића, затим хитова *Корни групе*, па све до *Рокера с Мораву* као врсне пародије свеукупног (пост)југословенског дискографског галиматијаса. Прикривени наслов једне пјесме овог састава на концертном транспаренту може се схватити као дискретни *поетички* амблем романа, оличен у првим и највећим носиоцима треш-кемп апологије српског турбо-фолка (в. Исто: р.182).

Пишчева прононсирана литерарна југоносталгија заступљена је и у *Народњаковој смрти*, кроз причу о Соколовом хрватском пандану Јастребу, који прикупља други милион за исту хуманитарну ствар као и његов српски колега. Међутим, тај идеолошки оквир доћи ће до најпотпунијег израза у пишчевом наредном роману *Недеља пацова* (2010).

Тај наслов означен је у критици као 'пример бестселера који, ко зна због чега, остаје непрочитан иако је извесно да поседује све атрибуте једног књижевног хита' (Врбавац, 2012:р.289). Са врстом хит-литературе, међутим, Журић од самих корица води духовити дијалог, премјештајући сада поднасловну иронију на маркетиншку етикету: *први партизански кримић*. Његова радња збива се у недељи пред Друго засједање АВНОЈ-а, 23–29. новембра у Јајцу, а сплетена је око истраге мистериозног убиства партизанског јуришника Николетине Бурсаћа, чија смрт се догодила у политички незгодно вријеме, пред прогла-

шење нове Југославије. Актери су припадници цијеле врхушке Комунистичке партије, од Јосипа Броза, преко Коче Поповића, Владимира Дедијера, Моше Пијаде, Милована Ђиласа, до истакнутих писаца из партизанских редова или њихових симпатизера, Бранка Ђопића, Скендера Куленовића, Владимира Назора. Поред несрећно пострадао Бурсаћа, од Ђопићевих књижевних ликова ту је још и његов нераздвојни пријатељ и саборац, Јовица Јеж. Тито истрагу повјерава Британцу капетану Дикину (земљаку Шерлока Холмса, како га подсећа), а од помоћи му је партизански курир Славко Бошњак.

Овај *партизански кримић* заодјенут је у комедију, са знатним удјелом књижевних реминисценција, првенствено на Ђопићев књижевни рад, али и друге ликове-писце као и литературу уопште. У босанском лонцу измијешаних војски изнова долази до кључања, па су сцене попут Ђопићеве туче са Черчиловим сином зачињене алузијама на Куленовићеве *Оцвале тимале* или *Стојанку мајку Кнежополку*, подједнако и на поп-лирику Оливера Мандића, типичан узорак овог романескног писма:

‘ – Бранко, - покуша још једном Куленовић, ставивши свој длан преко Ђопићевог длана, – остави се, болан, политике. Хајдемо полако.

– Само да обавим ово, – рече Ђопић и крену ка столу на који је високи келнер управо спуштао нову туру пића. – Има да их одувам ко оцвале примуле!

– Изврсно! – Назор се одушевљено закикота и запљеска длановима.

– Бомбу им, болан, фркни! – налакћен на сто прекривен карираним флекавим и прогореним столњаком промрмља Јеж, иако Ђопић више није могао ни да га чује, ни да га види.

Беше се скоро докопао стола за којим су седели Енглези.

– Смијете се, а?! – заурла.

Жамор није више станао овде.

– Смијете се, – истом јачином понови Ђопић и приде столу у углу, – а плакали би?

Славко први дође до даха и преведе Ђопићеву констатацију која је у исти мах захтевала тачан одговор.

– Хајде, – ревао је Ђопић, покушавајући да нађе пиштољ који није имао, - кукајте сви! Сви кукајте!

Черчил прасну у смех.

Ђопић га дохвати за гушу, ишчупа га преко стола и пића на њему и поче да га гази.

– Смијеш се, а плакао би! Што не истражујеш ко уби Срђана, ко Мрђана, ко Млађана?!

Дикинова песница заврши на Топићевој бради, Јовица скочи на њих, Робертс зграби бокал и разби га о Жежеву главу, притрча Скендер, прискочише други партизани, умеша се и високи бркати келнер.’ (Журић, 2010:р.74)

Језик ликова је такође комички нијансиран, са свим особеностима регионалних карактеристика говора протагониста. Изузетак је већ по себи комично погрешни српскохрватски главнокомандујућег партизанским снагама, који је искаркиран преко потребне мјере:

‘За неколико сати направићемо нову Југославију. У њој ће живјети сви њаши њароди и њародњости. Биће мистериозних зљочиња. Ја хоћу да имам њекога тко ће знати да их ријеши. Колико сутра послаћу те у Москву, ња специјалњу обуку. Онда ћеш отићи код Америкањаца, на Сицилију, ња њихов специјални курс. Отићи ћеш и код Енглеза у Каиро, онда ћемо се њаредње године срести ња Вису, одакле ћемо сљетити у слободњи...’ (Исто:р.233)

У коначници, прича о томе ко је убио ‘партизанског Ахила’ (Исто:р.54) представља Журића у репрезентативнијем издању његових литерарних настојања и припрема га за још више домете у романима сродне тематике.

До тада, пишчев повратак приповиједи књигом *Катеначо* (2011) није много промијенио на поетичком плану оно што је познато од његове посљедње збирке прича. ‘Игра, вербална и језиком условљена, намерно доводи до забуне, поетске као и историјске или политичке’ (Срдић, 2011:р.144), примјећује исправно доминанту ових приповједака писац поговора. Међутим, уочљиво је све веће присуство класичних имена српске литературе, било као јунака појединих наслова унутар књиге, било у виду узгредних напомена, цитата и сл. Они су најчешће у неким од познатих биографских ситуација, али управо на начин литерарне игре, која те појединости не преноси дословно, у виду књижевне илустрације. Станислава Кракова и Милана Ракића видимо у рату, Оскара Давича на бокс мечу, Растка Петровића у Африци; Момо Капор се појављује у разговору током једног лета, а Душан Васиљев у прочељу једне приповијетке. И у *Катеначу* се очитује оно што се већ примјећује у његовим романима: да је Журић током треће деценије свог књижевног рада постао еминентно писац о писцима, што ће се у све израженијем и успјелијем виду наставити кроз наредна дјела.

Бабилонијада Српска трилогија (2012) најнепрочитанији је Журићев наслов, готово без критичког одјека и са тек једним пословичним изузетком (Столић, 2012). Склопљен од три романа, овај триптих представља комплексну књижевну структуру изграђену на пишчевим препознатљивим поетичким основама, подигнутим на битно виши ниво у односу на претходна дјела. *Десет малих тјесника*, *Нестанак* и *друге појаве* те *Човјек из ваздуха*, са *Прологом* (*Тајна црвеног замка*) и *Епилогом* (*Ослобођење Сарајева*), чине поглавља ове књиге. У првом од њих, на основу фикционализоване биографије поглавице београдског надреализма Марка Ристића, исписана је својеврсна литерарна репортажа о ослобођењу југословенске престонице 1944. године, у којој се укрштају путеви писаца, револуционара, књижевних и филмских ликова из српске историје и умјетности XX вијека.¹⁰

Протагонисти приче су црногорски борац Милић Вукашиновић и од раније познати тамнопути курир Славко Бошњак (*Недеља пацова*), који преноси важну поруку главнокомандујућег будућем амбасадору Ристићу. Београдом промичу стварне или призване силете Бранимира Ђосића, Драгише Васића, Станислава Кракова, Растка Петровића, Милоша Црњанског, Бранка Ђопића, Скендера Куленовића; затим Тихог и Прлета (*Отписани*), породице Топаловић (*Маратонци трче почасни круг*), Јовице Јежа (*Доживљаји Николетине Бурсаћа*); уз алузије на Мому Димића (*Живео живот Тола Манојловић*), Симу Пандуровића (*Светковина*) и Милована Данојлића (*Драги мој Петровићу*). Читава акција премрежена је књижевним референцама, као у Славковом сусрету са Михаилом Медаковићем, јунаком романа *Очеви и оци* Слободана Селенића, који је и у изворном контексту присуствовао описаном догађају на Тргу републике (сахрањивање ослободилаца града):

‘Пробијајући се за девојком чију плаву косу није испуштао из вида, црнопути младић скоро гурну свог пегавог вршњака.

¹⁰ Усамљени критички приказ једно је од најбољих читања Журићеве прозе, које открива гротескни псеудохорорски карактер не само *Српске трилогије*: ‘Тито је у Журићевом роману толико беспрекоран, величанствен и недостижно самоуверен, као из најбољих маршалских дана, и као остварење сна сваког обожаваоца што још увек обилази Кућу цвећа, да нешто, мора бити, са њим није у реду. Већ у прологу се може наћи и нека врста објашњења за природу те улицкане и мужевне појаве: онај ко је преживео ујед вампира, постаје и сам вампир, бесмртна крвопија која не стари попут божанства. Као што Тито чини сиву еминенцију *Трилогије*, тако и Марко Ристић оваплоћује вампирску природу оних надреалних песника који су били више талентовани за потписивање спискова за одстрел непријатељских елемената, него за писање нових књижевних дела. Узалуд се језик подсмехом свети појави као што је Марко Ристић, који ‘личи на келнера’, који никако да напише романе за силне предговоре, горчина коју доноси сазнање о ономе што је тај човек учинио не може да буде лако и брзо избрисана’ (Столић, 2012:р.220).

– Soggy, – ни сам не знајући због чега рече му Славко. – It’s all right, – одговори му младић. На себи је носио енглеску војну каки-блузу а на глави титовку с петокраком. Лице му беше млечнобело, коса риђа, брци паперјасте, а брада једва скрпљена од мало танушних длака на бради.

– Ти си Енглез? – осмехну му се Славко, крајичком ока не испуштајући плавокосу девојку из вида.

– Ја сам Скојевац! – побуни се младић.

– Како се зовеш?

– Михаило Медаковић.

– Где живиш?

– На Дедињу, са ђалетом и кевом, али јуче сам се пријавио у војску.

– Добро говориш енглески.

– My mother is from Britain. – Славко климну главом.

– А ти одлично говориш српски. My mother was from California, – Славко потапша риђокосог младића по рамену и настави за девојком која је и са оволике даљине јако личила на ону Марију са фотографије коју су пронашли код Прлета.’ (Исто:73)

То је начин на који Журић парафразира, или за своје потребе конвертује преузете књижевне мотиве (в. Селенић, 1985:pp.249–259), измјештајући у својој препознатљивој списатељској хитрости породицу Медаковић из куће у Кнеза Милоша 52 на Дедиње. Међутим, у појединим случајевима фиктивни сусрети у ослобођеном Београду засновани су на интертекстуалном литерарном повезивању, које подразумејева дослован пренос прототекста посредством дијалога ликова у роману. Ристић води Титовог курира бившем краљевском амбасадору, Иву Андрићу, којег затичу на крову зграде у Призренској 7, док посматра савезничко бомбардовање престонице:

‘Док је викао, песник је листао исписане листове папира на столићу.

– Андрићу, па ви сте... – седајући за сто, песник показа Славку да изађе на терасу, –... опет писали!

Славко склони белу завесу и изађе на осунчану терасу на којој је заиста стајао човек са наочарима.

– Добар дан, – рече Титов специјални курир.

– Знате ли како се у Београду каже када се нека ствар загуби? – упита га човек помало уњкавим, али сталоженим и самоувереним гласом.

Славко дискретно заврте главом.

– Поиграј се, ђаволе, па ми опет врати!

– Надам се да смо Немце ипак загубили заувек.

– Немци и Немачка! - човеку изненада задрхта глас. – То је највећа мука мога живота, слом који може значити у човековој судбини или прекретници или смрт. То је проблем од којег ће боловати Европа још сто и педесет година. Па ни тада му не видим решења. –

Славко је ћутао, док је испод балкона управо пролазила партизанска колона.

– Јуче сам, у пролазу, чуо како један Немац разговара са нашим војником, – настављао је човек са наочарима сада већ оним истим, Славку се чинило вишевековним гласом.

– Требало би много страница па да се опише тај тон. Ја то и не покушавам. Али ја тај тон познајем, знам шта значи и шта се крије иза њега. И без мржње, без трага сваке осветољубивости за оно што сам лично пропатио од Немаца и због Немаца, ја се забринут питам, не због себе ни због Немаца него због Европе, због човечанства: Како ће ови Немци наћи своје место међу људима и *на људским пословима*? И када?

Славко немоћно рашири руке.

– Када ће ишчезнути из њих то нешто нељудско и противно свакој логици која влада у људским односима?

– Стварно не знам.

– Они су по рођењу и васпитању у заблуди; они би хтели да их сви остали људи воле и поштују, и у исто време и да их слушају и да их се боје. Све уче и све би хтели да знају, а не виде ни то да онај ко не поступа са људима као са људима престаје да буде човек. И не увиђајући ту просту људску истину, цело остало њихово огромно знање и умење само је терет који их брже и лакше вуче у пропаст.

– Андрићу? песник се дерњао из собице.

– И многога од нас са њима.

– Андрићу, па ви сте потпуно сишли са ума! – песник је урлао толико да се бела завеса дизала као да је гони олујни ветар. (Исто:р.86–87)

Дословно преузимајући Андрићеву биљешку из постхумно објављених *Свезака* од 3. IX 1946. (в. Андрић, 1997:рр.34–35), Журић се на овом и на другим мјестима ефектно поиграва књижевном материјом, коју из различитих извора уноси у свој роман.

Други дио трилогије догађа се у Будимпешти, гдје инспектор Журић са својим мађарским колегом, инспектором Данијелом Кишом, трага за несталим писцем Милошем Урошем. Овај журићевски заумни трилер испуњен је алу-

зијама на актуелни књижевни тренутак, у којем влада *Кодекс певања и мишљења* контролисан компјутером названим *Харалампије*. Систем је оспособљен да аутоматски претражује и санкционише садржаје неуклопиве у матрицу прескриптивног суочавања са прошлошћу, културне деконтаминације и других мантри постпетооктобарске Србије. Наизглед потпуна неповезаност са првим поглављем *Српске трилогије* нестаје на крају овог дијела триптиха, који је, испоставља се, Ристићев надреалистички сан у виду остварења потиснуте жеље његовог *Предговора за неколико ненаписаних романа*, како се сазнаје из његовог телефонског разговора са Мирославом Крлежом. Ингениозно разрешење до тада привидне композиционе произвољности затвара одмах и питање повезаности са трећим дијелом, *Човјек из ваздуха*, чији рукопис поменути хрватски писац шаље свом српском пријатељу.

Његова прича прати Јосипа Броза током боравка у Загребу у освит Другог свјетског рата и носталгични је повратак Журићевим раним књижевним опсесијама. Мјешавина литературе, поп-рок музике и партизанског ноара, смјешта у исти приповједни оквир Јелену Димитријевић, Марију Јурић Загорку и Северину, те стихове група *Хаустор* и *Азра* који се провлаче кроз конспиративне разговоре комунистичких илегалца. Круг се затвара Титовим сусретом са Милошем Урошем, који се однекуд из будућности задесио у овом, радикално фикционализованом историјском контексту. У *Епизоду* се налази кратки стрип Александра Зографа *Ослобођење Сарајева*, као мултимедијално разрешење непознанице о Милошевом роману *Десет малих песника*.¹¹

Без обзира на препознатљиву збрку пищевих првих романа, *Српска трилогија* својим предоченим квалитетима представља значајан корак ка вишим тачкама Журићеве жанровске игре са националном историјом и књижевношћу новијег времена. Збирка прича *Тајна црвеног замка* (2015), наспрот томе а упркос њеној институционалној афирмацији (*Андрићева награда*) и углавном позитивној критичкој рецепцији (Видрић, 2015; Гајовић, 2016) није донијела битну новину у ауторовом стваралачком развоју. Уз два одломка *Српске трилогије*, прештампана као засебне приповијетке (*Тајна црвеног замка* и *Сретна нова '41*), затим и неколико наслова из групних публикација (*Младић на Тасосу*, *Аграмерски домино*, *Одлазак у Килениц*, *Гаврилов принцип*), ту је још неколико прича прикупљених са различитих страна, препознатљивог стила, језика и фрагментарности карактеристичне за писце примарно усмјерене ка обимнијим, романескним формама.

¹¹ Након сарадње са Владимиром Арсенијевићем на стрип-роману *Ишмаил* (2004), Зограф се враћа у улогу *коаутора* савремене српске прозе.

У посљедњих десет година српска књижевност је као никада у својој историји добила низ наслова инспирисаних животима великих писаца и пјесника, од Андрића и Црњанског, до Дучића и Миљковића. Са мање или више књижевног успјеха, ова дјела кретала су се углавном у домену жанровске литературе, од трилера и ноара до епистоларно-есејистичких форми (Кецмановић / Стојиљковић, 2014; Пиштало, 2017; Павловић, 2020; Владушић, 2021; Стојиљковић, 2023). Журићевој књизи *Република Ђопић* (2015) припада највише мјесто у скупини ових романа, као најуспјелијем изразу једног очито епохалног настојања.¹²

Насупрот писцима-савременицима, којима су биографије српских класика махом служиле као повод литерарној игри у домену већ опробаних књижевних компетенција или интересовања, Журић је дубоко уронио у Ђопићев животопис и његову литературу, да би исписао трагичну људску и умјетничку повијест, која се у непоновљивом амалгаму Ђопићеве *биографије* и *библиографије* стопила у материју врхунске умјетничке вриједности. Непогрешива је у овом роману равнотежа документарности и литерарности, када је ријеч о елементима Ђопићеве прозе који доносе релативно познате чињенице из пишчевог живота. Журић се, наиме, сачувао највеће опасности у књижевним пословима ове врсте: да *искористи* сву доступну грађу, нарочито када је у питању тако живописна фигура некада најчитанијег и највољенијег писца око којег кружи безброј анегдота. Стихова пјесме *Мала моја из Босанске Крупе*, на примјер, нема у роману, иако су обриси пишчевих првих љубави пронашли своје мјесто у причи. Умјесто тога, Журић је пажљиво одабрао, још обазривије приповједачки распоредио и умјетнички деликатно изложио биографске појединости једне аутентичне комично-трагичне судбине.¹³

Од типично журићевског поднаслова *народноослободилачки роман у девет офанзива* креће духовито и комплексно поигравање са Ђопићевом литературом

¹² Важну улогу у пишчевом умјетничком бављењу српском књижевношћу и њеним маркантним фигурама имало је искуство рада на радио-драмама, које су настале у периоду 2007–2017 и окупљене су у књизи *Црни глас за белу хартију* (2017). Журић у предговору истиче да је тај сегмент властитог стваралаштва био пресудан и за његов приповједачки рад у погледу занатског умијећа као и у избору самих тема: 'Не верујем да бих другачије схватио уметност причања приче и да у међувремену нисам написао седам радио-драма које су сада сакупљене у ову књигу, али се сигурно не бих овозико бавио животом и делима класика српске књижевности да 2007. нисам прихватио изазов и написао *Омчу од хартије*' (Журић, 2017:р.7).

¹³ Писац се служио различитом грађом, а од посебне користи могла му је бити књига Владимира Буњца *Јеретички Ђопић*, у којој је дужи исповједни интервју са Ђопићем допуњен документима, фотографијама, чланцима из новина, нарочито у свјетлу његовог пада у немилост након *Јеретичке приче* (в. Буњац 1984).

(видјеће се на крају која је то посљедња офанзива коју Журић додаје његовој *Осмој офанзиви*), да би већ прва реченица одјекнула у духу писца чијем је рођењу посвећена: 'Подгрмечка зима тог љета господњег хиљаду деветсто и петнаесте није давала ни по луле дувана на то што се Земља већ добрих пола године окреће ко школски глобус када га на часу земљописа заврте и они најхрабрији мангупи, којима је само до белаја и фртурме' (Журић, 2016:р.11). То је интонација коју Журић неће напуштати све до посљедње тачке: она није искључиво, или првенствено, пастиш Ђопићеве књижевне фразе, већ дискретни позив његовог литерарног духа особеном хуморном визуром и пажљиво стилизованим језиком. Нарочито је другопоменуто од важности: мјера којом Журић у свом романескном омажу влада чини *Републику Ђопић* у новије вријеме једним од највећих књижевних споменика прекодринском идиому српског језика, којем и писац и његов литерарни модел узорно припадају. Осим покрајинске карактерне особености коју овај, као и сваки други дијалекат носи уписану у себи, Журић је слухом изворног говорника и одњегованог слушаоца свог нарјечја расасуо по тексту романа лексичко богатство које није само регионална језичка декоратива, већ знак распознавања једног карактеристичног погледа на свијет. Знатно више у себи носе од онога што на први поглед значе ријечи као што су *прековише, јопет, шангарепа, антипротиван, јакако, дибидус, американски, убило га, дрекавац* и многе друге, које Журић инстинктом изграђеног писца балансирано користи када и како треба. Вјечити и најважнији књижевни напор да се прича пронађе адекватна форма, оличена у *одговарајућем* језику и стилу, уродио је плодом у *Републици Ђопић* на највишем нивоу.

Када и пастишира Ђопића, Журић то ради мајсторским опонашањем ситуација и говора његових ликова, који су и јунаци дјетињства протагонисте романа. Тако је, на примјер, разговор стрица Ница и дједа Рада попут најбољих страница преузетих из Ђопићеве прозе:

‘И тек кад се напољу већ увелико било смркло а из даљине се реда ради огласили вуци, смирише се и остали. Одрасли опет кренуше да наређују, а дјеца да слушају, па дјечак и његова сеја пољубише новостеченог стрица, те их мајка смјести у кревет. Све се умири, дјед припали лулу, па стриц Ницо поче тихо да приповиједа гдје је то био свих ових година.

– Кад је Гавро оно уцмекло душмана у Сарајву, ја сам ти, роде мој слатки, био долека, под земљом.

– У гробу?

– У руднику, ђеде, у Америци. Копо сам угаљ, гараву му неђељу пољубим!

- Ама, да ми је само знат, ко само толико угља сакри у подземљу?!
- А тако нам је пао грах. Ође се мучи на земљи, тамо под земљом, фали још само да се неко досјети па да нас стави на лађу и одапне на Мјесец у печалбу.' (*Исто*:р.34).

Међутим, то није карта на коју Журић зихерашки игра: *Република Ђопић* није ревија савладаног градива једног књижевног опуса и овладавања вјештином његове литерарне репликације. Мјеста попут наведеног уоквирује тон свезнајућег приповједача, чије казивање испотиха наговјештава трагику епикола, која се тек слути испод хумором прекривене површине. Јер и ћопићевски смијех и његова журићевска надградња на оптималном су ступњу: Журић је дестилисао Ђопићев хумор и пречистио га од свих наноса некада инфантилности, а понекад и баналности, природне карактеру и обиму свега што је писац *Доживљаја Мачка Тоше* и *Баите слезове боје* створио. У томе је дубља умјетничка мудрост *Републике Ђопић*: требало је есенцијализовати, а затим и личним тоном обојити најквалитетнију супстанцу прозе на чијој подлози настаје ова литерарна грађевина. Притом је жељени резултат поступно стварање слике невеселих очију крајишког књижевног клоуна, а не лакрдијашке маске литерарног забављача пионира, домаћица и пролетера у поратној Југославији.

И ту је једна од главних тајни рељефности Журићевог јунака: Ђопић није представљен као једнодимензионална личност, вјерник па отпадник партије, која ће га прогонити док се таква врста потјере не претвори у психотичну манију. Свака епизода у роману – од пишчевог одрастања, преко школовања, доласка у Београд, одласка у рат, књижевних почетака па затим и славе – прикази су појединих сегмената његове биографије, који учествују у градњи свих нивоа Ђопићеве комплексне карактерологије. Меланхолију дошљака из најудаљеније провинције у престоницу Журић приказује филмском сведеношћу уводног *кадра* петог поглавља, чему је у својим романима одувјек тежио: 'На перону земунске жељезничке станице остадоше само он, његов кофер и пашче које убрзо схвати да са плавокосим жгољом никада неће постати јаран, па пређе преко колосијека и изгуби се иза теретних вагона који су се управо спремали на починак' (*Исто*:р.79). Затим слиједи јунакова мисао у старинској техници *доживљеног говора*, ванредно стилизована на начин карактеристичан за цјелину романа:

‘Тако ти је то, мој Баја, кад ко сивоња упреш да се докопаш своје свијетле будућности. Једва да си се обрео и у садашњости, због дуге језичине и кратке памети у двије године си променио четири школе, видјеше те и не

запамтише Сарајево, Загреб, Пакрац и Карловци, ће те завоље и не заборави Беба Веселић, лијепа и паметна шустерова ћерка. Али, Ђедов Биоград неће у учитеље, на село, он би да иде своме имењаку, да тамо студира и да пише, да му се случајно не би десило оно за шта би многи поштен чоек платио да га стрефи: тих, миран живот у некој босанској вукојebinи! (*Исто*:р.80–81)

На овим примјерима очитује се фина корелација два заступљена *дискурса* у роману: начин на који се непримјетно одјелити говори преливају један у други, садржавајући одређене заједничке особености тако да се никада сасвим јасно не примјеђује гдје почиње Журић а престаје Ђопић и обрнуто. Наративна монолитност, стопљеност приповједне визуре са оптиком протагонисте, кроз читав текст се прелива попут закривљења на Мебијусовој траци, наводећи читаоца да причу посматра из најмање два угла, никада сасвим свјестан у којем се тренутно налази. Притом равномјерно распоређујући биографску грађу Ђопићевог живота у девет поглавља, без вишкова и често непотребно дугих романескних дигресија, Журић је постигао јединство и кохерентност романескног текста које је на апсолутном врхунцу у цјелокупном његовом прозном опусу.

И док су у ранијим романима различите врсте екскурзија, нарочито оних са изразитим комичким претензијама, биле учестале и преко пожељне мјере, у *Републици Ђопић* се све што је прије било скеч претворило у смјеховни квалитет са новим и сложенијим значењским импликацијама. Тако се, на примјер, тандем партизанских лиричара Куленовић-Ђопић, који су се у *Недељи пацова* појављивали као јунаци слепстик тучњава и сродних бурлескних призора, сада види у својству двојице пјесника посве залуталих у револуцију, као што ће касније залутати међу предводнике њене поратно грађене утопије:

Градом су марширале партизанске чете, пјевајући и понеку његову пјесму, куће су кићене барјацима, однекуд се чула хармоника која је већ везла Козарачко коло, али од Скендера ни трага ни гласа. Ђопић је прокрстарио тазе ослобођеним градом, распитивао се за свога друга, кога није било ни међу рањенима, а хвала богу, ниједан леш на који је наишао није био толико дугачак.

– Тај мора да се негдје завукао и већ пише поему о паду Бихаћа! – таман хтједо да сам себи повикне Ђопић кад до њега дође онај добро познати дубоки, звонки глас.

– Предај се још једном! – строго је наређивао Скендер, уперивши празан пиштољ у домобрана, који је час дизао руке увис, чак их спуштао и хватао се за главу.

– Али, ја сам се предао још јутрос, – скоро да је цвилио заробљеник. – Узели су ми пушку, муницију и пустили ме.

– А ја те хапсим још једном, – стрпљиво му је објашњавао Скендер, а онда ипак изгуби стрпљење и дрекну. – Предај се још једном и скидај са себе ту униформу!

– И чизме! – довикну Ђопић, чим је угледао овај необични ратни приказ.

– Дедера, и чизме, – потврди наредбу Скендер.

– Ко ти је сад овај?! – закука домобран и поче да раскопчава шињел.

– То је највећи партизански пјесник, – рече Скендер, па ипак додаде, – послије мене. Да ти буде част што ће он да носи твоје цокуле, домаћи издајничке!

– Па како ћу ја бос? – кукао је домобран, док је изувао и лијеву чизму, спреман да почне да скида и чохане панталоне.

– Нећеш бос, – рече му Ђопић, дотурајући му своје подеране кундуре. – Ево ти ове моје, таман да личиш на ратног заробљеника. Али, мене су пустили, – домобран је био у гаћама, на рубу суза.

[...]

– Хајде, сиктер, – показа му Скендер оним празним пиштољем.

– Руке увис! – викну Ђопић, тек да види како то звучи када он изговори.

Домобран је још неколико секунди стајао, високо подигнутих руку, а онда у гаћама и подераним ципелама потрча из сокака и налети на Славка Родића, на чијем лицу је мировала нова, дубока бора, од чије дубине и таме Ђопић и Скендер намах престадоше да се смијондрају.

– Славко, мало смо се шалили, – први смогну храбрости да проговори Скендер и показа свој пиштољ. – Празан је, ево види.

– Болан, Славко, ово је ипак Крајина, није совјетски роман, – пробао је да се оправда и Ђопић.

– Ако треба, вратићемо му... – поче Скендер, али Родић их чак ни не погледа пријекорно, већ спусти главу као да је он сад нешто крив.
(Исто:р.113–114)

Ова слика парадигматска је за све сродне приказе у роману, који тек на први поглед изгледају као илуминативне комичке паузе. Заправо је ријеч о још једном приказу јунакове *неприлагођености*, који се скупа са другим будућим великим умјетником, и у рату понаша као дијете. У њиховој природи је, према психоаналитичким увидима, игра управо основни принцип стварања, па је и

опхођење у конкретној ситуацији сасвим у складу са том страном њихове нарави. Корак даље у погледу самог карактера епизоде, она је репрезентативна и за поменуту промјену пишчевих смјеховних настојања и учинака: иронија, пародија, карикатура, бурлеска, сатира – сви екстремнији видови комике којима је презасићена Журићева дотадашња проза, уступају мјесто једноставном и изворном хумору. Његово основно значење је смијех ономе према чему се осјећа наклоност, а Журићев роман је у најпотпунијем смислу књига дубоке хуморне оданости Ђопићу. То што у својој привидној *споредности* носи шарм Бењинијев(ск)е ведрине пронађен и у најекстремнијим ратним околностима, још један је додатак Журићевим подстицајним кинематографским инспирацијама.

Кључни преокрет у пишчевом животу настаје након публикавања сатире под насловом *Јеретичка прича*, у којој се изругује партијском врху и његовом бахаћењу у својим вилама и скупим аутомобилима на јадранском приморју. Још једна крупна црта на портрету Журићевог јунака јесте ехо изгубљених илузија, распршених стварношћу свијета за какав се није борио. Међутим, писац свог јунака не слика са патосом моралне побједи међу разрушеним идеалима, већ управо на трагу онога каквим га је до тада приказивао – као меланхолика који свом неуспјеху и пропасти утопијског друштвеног пројекта још увијек може горко да се насмије, као у шали на рачун комшинице Десе (Десанке Максимовић): ‘Неко напише *Крваву бајку*, а некоме ће да јесу мајку’ (*Исто*:р.139). Изванредан је начин на који Журић улази и у Ђопићеву подсвијест, гдје се ‘мала простонародна јадранска сатиричица’ враћа у виду љетовања његових ликова Николетине Бурсаћа и Јовице Јежа, који са харпуном, перајима и појасом за спасавање јуришају на ‘народно и федеративно море’ да ухвате ‘киту’ у којој ‘има масти да би се чварцима могло ранити три Крајине читавих пет зима’ (*Исто*:р.128).

Ђопићева подсвијест се, међутим, не зауставља на сновима, већ пробија и на јаву, у којој остарјелог писца почињу да посјећују његови мртви пријатељи и књижевни јунаци, који ће га на крају и повести у посљедњу шетњу кроз Београд. Једна од најљепших сцена у роману, али и у савременој српској прози уопште, јесте задњи сусрет Николетине Бурсаћа са својим творцем, пред његов одлазак на *повремени* рад у *Швецку*:

‘Пред вратима је стајао Николетина.

Био је у фармеркама и офуцаној танкерици, а о рамену је, умјесто шарца, носио спортску торбу на којој бјеху нацртани олимпијски кругови, а испод њих исписано Munchen ’72.

– Ницо, јабуко!, – обрадова се Ђопић.

– Извини, молим те, али немам ђе, а воз ми...

- Ама, улази, Ницо, дај вамо ту торбетину.
- Нека, – одбрани се Николетина и спусти багаж на паркет у ходнику.
- Изуј се, – рече му Ђопић, па Бурсаћ разбаца адидаске број четрдесет и осам, те остаде у сељачким вуненим чарапама.
- Ајмо вамо код мене, – Ђопић га узе подруку и поведе ка соби. – Оћеш да једеш нешто, да ти скувам кафу?
- Пустито, Бранчило, нијесам ти дошо на славу.
- А ће си то крено? – Ђопић погледа на сат на руци. – Први воз за Крупу иде тек у...
- Ма каква те Крупа спопала? – љутну се Ницо, а онда се снужди као кад камера убрзано сними процвали цвијет који вене. – Одо ја у Швецку, на тај, како га оно зову, повремени...
- Привремени рад, – исправи га Ђопић и сручи се у столицу за столом, под онај портрет, који Николетина тек тада спази и стаде да загледа.
- Који ти је овај мученик?
- Не познаш га ти, – слатко се насмија Ђопић, – то је неки од ових мојих...
- Макадемика? – Бурсаћ хтједе да се покаже и Ђопић климну главом, а прамен сиједе косе клону му на знојаво чело.
- Него, Ницо, да ми наздравимо за сретан пут! – Ђопић устаде, и остатак вискија распореди у двије чаше.
- Кака ти је ово ракијетина? – Николетина омириса виски. – Шкотска, од жита.
- Е кад су и скотови почели пећ ракију од шенице, није ни чудо што Бурсаћ мора да иде у ту Скандијалију.
- За сретан пут! – наздрави Ђопић. – Теби и нашем Подгрмечу сретан останак, – одздрави Бурсаћ, па се куцнуше и потегнуше јуначки.
- И у који град идеш? – први прогута алкохол и кнедлу Ђопић.
- У Штокоал, – испали Николетина као да одговара земљопис. – Јесте ли ти и другарица Цица били тамо?
- Ђопић заврти главом, јер је пио још.
- Био је наш земљак, Иво Андрић.
- Онај озбиљни, што ћути?
- Дадоше му, богами, Нобелову награду. То ти је, мој Ницо, она иста награда што је не дадоше твом имењаку а мом земљаку Тесли.
- Знам за њег', причо нам је Ник Ђулибрк да је копо шњим канале. Ућуташе.' (Исто:р.179–180)

Овај приказ есенцијализује не само Ђопићеву драму, већ и читав историјски период у животу заједнице, која се, изграђена на хекатомбама пострадалих у Другом свјетском рату, распала из разлога на које је сам Ђопић указивао. *Чемерна прилика* партизанског митраљесца у спортској обући, вуненим чарапама и торбом са минхенске олимпијаде на путу ка гастарбајтској печалби отужни је симбол преображаја социјалистичке Југославије у завршној фази, која своју матичну ћелију одбацује као страно тијело, потписујући тиме себи пресуду која ће се кроз смрт њених недужних становника ускоро и извршити. (Сцена неоодољиво подсећа на комичну трагику филмова Срђана Драгојевића из деведесетих и о деведесетим годинама.) Ту су, затим, наизглед успутни и Андрић и Тесла, као метонимије највећих националних приноса светској културној баштини, чији ће се припадници с краја двадесетог вијека још једном раселити по европским и светским метрополама, против чијих су интереса крварили у претходном рату. Бурсаћ је без приговора свјестан да дијели судбину имењака који се и сам отиснуо у свијет радећи физичке послове који и њега чекају. Такође, Журићев брижљиво глчани језик овде добија свој најпрефињенији облик и у естетском и у семантичком смислу, гдје његов тужно-смијешни тон домашује сами врхунац. Један од двојице бивших грмечких бораца против окупатора погрешно изговара *њихове* ријечи, док их други сасвим добро разумије. Први ће завршити као њихова радна снага, а други на плочнику испод савског моста. Рат је тако, на један или други начин, изгубљен четрдесет година након његовог окончања.

И то је пут којим се долази до Ђопићеве девете офанзиве, његовог скока на *ону* страну, у коју ће са собом повести Славка Родића, Младена Стојановића, Николетину Бурсаћа... Пробој изван *обруча* овог живота и његове невеселе стварности окончава се у оностраном сусрету са мртвим ближњима, чији је оптимизам у најближем сродству са епилогом филмске епопеје Емира Кустурице неформалног наслова *Била једном једна земља*. Непоновљива је вјештина са којом је Журић, преплићући ведро-сјетну мелодију своје приповијести, од почетка ка крају поступно и све чујније прелазио у молску приповједну скалу, чији ће најдубљи тон (иако испуњен радосћу поновног сусрета), одзвонити у посљедњој реченици Ђопићевог дједа Рада:

‘У јутру боје сљеза, пред кућом у Хашанима, сједио је дјед Раде и слушао Зију, који је стајао поред дрвене оgrade и на виолини свирао неку севдалинку, све док се доле, код потока, не појавише два јахача на коњу.

Један је био у партизанској униформи, висок, крупан, са пушкомитраљезом о рамену, док је други био нижи, онако пуначак, а на чело му је падао прамен плаве косе.

– Ево их, дедо, – весело повика Зија и потрча низ ливаду.

– Ево мени мога Биограда! – рече дјед и обриса посљедњу сузу на ономе свијету.’ (Исто:р.187)

Свим тиме Журић је у свом роману пронашао објективни корелатив *смјешном и страшином животу*, како га је Ђопић у посљедњој поруци именоввао. Стога и због многих других одлика *Републици Ђопић* припада неприкосновено првенство у кругу сродних дјела која су у посљедње вријеме тематизовала животе истакнутих фигура српске књижевности, уписујући се истовремено у ред најбољег што је српска проза дала током прве двије деценије XXI вијека. Необична је отуда чињеница, што је у извјесном смислу симптоматично за књижевну критику претходних деценија, да је о овом наслову написано свега неколико приказа, иако позитивних (Влаховић, 2016; Митровић, 2016; Петковић, 2016); као и то и да је поновљено тек још једно издање у години након његовог првог публикавања. Журићев роман још увијек чека на своју адекватну стручну рецепцију, која ће промијенити његов статус у контексту данашње, али и укупне националне књижевности.

За *Републиком Ђопић* услједиће још један роман, *Помор и страх* (2018), посвећен епидемији куге у Срему с краја осамнаестог столећа, а затим и избор из приповједачког рада *Форензика Итаке*, са истоименим вијенцем нових прича, у којима ће своју галерију ликова писаца, научника, државника и револуционара Журић обогатити именима Милана Ракића, Јосифа Панчића, Владана Ђорђевића, Александра Ранковића (в. Журић, 2019).

Помор и страх се, према тачним ријечима критике, ‘чита на два нивоа: као приповест о куги у Иригу и целом Срему крајем осамнаестог века, и као алегориска представа данашњег тренутка и односа који владају у нашем друштву’ (Бабић, 2019:р.104). Удаљивши се од својих ранијих тема и створивши одређену дистанцу према савременом тренутку, Журић је литерарно пропитао неке релације у историјској актуелности на простору обухваћеном хронотопом романа. Наиме, покушај централне (аустроугарске) власти да ријеша (санитарни) проблем у једној својој провинција асоцијативно активира познату политичку диспозицију равно двеста година касније. *Помор и страх* у том смислу не тежи да буде алегорика, већ књижевна анатомија прототипа оних политичких односа чији уиграни механизми временом само мијењају костиме, али не и начине и средства функционисања.

У Ириг долази будимпештанска комисија, која има за циљ сузбијање епидемије, при чему поред препрека иманентних опису посла наилази на отпор локалног становништва и његових вјерских вођа. Немаран однос центра према периферији, који се под заставом добрих намјера, а у циљу властите заштите, појављује заинтересован само у тренуцима своје угрожености, оличава универзално људско стање без обзира на просторно-временске координате: 'Ненадани напор колона показује пуку ефикасност и предузимљивост мастодонтске Империје, никако њену хуманост' (Срдић, 2018:р.153). Та империја своју неучинковитост правда несарадљивошћу и нижим цивилизацијским ступњем колонизованог становништва, чији степен развоја цинично сматра онтичком кривицом док гордо превиђа сопствену одговорност. Доживљај културне супериорности у односу на сиромашнији слој становништва припадајуће државне заједнице, при чему је линија раздвајања појачана националним разграничењем, представља супстанцијалну одредницу описане релације. Писац је тај аспект романа документарно фундирао, прочитавши релевантну литературу о назначеном догађају, на основу које ће створити вјеродостојну књижевну слику. Из тог разлога је *Помор и страх* могуће 'читати као имаголошки документ' (Цветановић, 2018:р.44), који нуди рељефан приказ *хетероимажа* западно-европског погледа на оно што поима као крајњу границу свог простирања:

'Граничари још увек живе у колибама налик на станове американских дивљака. Немају ни прозора, ни огледала, ни стола, ни столице, ни пећи, ни постеље. У Великим Радинцима, Гргуревцима и Бешенову многи још увек живе или под земљом, или у тесним кућама у које једва да улази чист ваздух. Сокаци у Иригу су уски и криви, куће су без авлије, наслоњене једна на другу. Целе године једу једно те исто, а и то исто жене слабо умеју кувати и хлеба испећи, а ракија и вино се пију немилице, па и сад верују да и кугу могу ракијом излечити. Лоше су обучени и често боси, па и то одело се преноси са оца на сина. А тек попове да им сретнете и верске обичаје да видите! Сваки обред траје најмање по три дана, и када се рађају, и када се венчавају, а тек када умиру! Тако им је куга и стигла из Крњешеваца у Ириг, јер је ред да се од покојника узме нешто за успомену.' (Журић, 2018:рр.34–35)

На протоколонизаторски стереотип (американски дивљаци) надовезује се опис ниског животног стандарда дијела становништва са руба царевине, чија се економска потлаченост представља као културна инфериорност. Око овог описа кружи тензија која се не смирује између угрожених Ирижана и њихових *добротвора* Ловаса, Будаиа и Шрауда, а која ће врхунац достићи у

тренутку када је паорима потребно конфисковати и њихове заражене домаће животиње. Непомирљивост двије сучељене стране огледа се у сваком аспекту њиховог сусрета, а есенцијализује га Ловасов покушај да нађе, како сам истиче, ‘најефикаснији начин како да урођенике раздвоји[м] од њиховог, како они то кажу, помозите ми... злата?’, које сељани, како га исправља Будаи, називају ‘благом’ (*Исто*:pp.172–173). Ловас је типски егзекутор воље највиших власти, који не крије своје послање и методе које су му на располагању у тренутку када се сукоб заоштри до крајњих граница. На Шраудово питање ‘Зашто смо толике људе спасавали од куге ако ћемо их сада убијати барутом?’, комесар Ловас ће одговорити: ‘Ја нисам овде да бих спасао Ириг’ [...] ‘Мој задатак је да од заразе одбраним Беч и Пешту’ (*Исто*:p.177).

Тако се иришка прича природно надовезује на књижевни архетип о националном удесу, који је у *Сеобама* литерарно овјековјечило Милош Црњански. Журић ту везу не крије, напротив, истиче је на неколико мјеста, међу којима је упадљив тренутак када се око дјевојке са очима боје пепела роје цитати Вука Исаковича и Петра Рајића:

‘– *Тамо и аз појду*, – рече Везилић, а остали га испресецаше погледима у којима не беше ни стрпљења ни благонаклоности.

Само је Остали по трећи пут брижно пребројавао таблете живе.

– Шта сад хоћете?, – Ловас опет није могао да сакрије љутњу и нервозу, која је најпре била изазвана Будаијевим тврдоглавим опирањем да у посао ексхумације укључи Херинга.

Везилић, у ствари, није имао одговор на то питање.

Није смео да каже како хоће још једном да види девојку очију боје пепела, није хтео да призна да, заправо, неке нарочите воље за било шта он већ одавно и нема, а није могао ни да само слегне раменима и каже како је од прошле јесени, у Иригу, *живот без смисла*. (Журић, 2018:p.130; Курзив. В. Б.)

Дјевојка са очима боје пепела, приспјела у *Помор и страх* равно из *Друге књиге сеоба*, игра улогу тајанствене фигуре за коју ‘овдашњи народ чврсто верује како је куга у ствари девојка одевена у бело’ (*Исто*:p.38). Како се прича романа буде одвијала, доктор Андрија Будаи ће све више откривати у лику мистериозне дјевојке љепоту ‘какову може да изнедри само тајанствени оријент’ (*Исто*:p.162), којој је на истовјетан начин склон и свештеник Везилић. Вјечити сукоб два свијета, чији се неспојиви концепти одувјек једино у љепоти могу укрстити, добија свој израз и у овом роману. Журић га је, управо трагом Црњанског, оставио без срећног епилога.

Међутим, *Помор и страх* је прије свега прича о колективном страдању, о *помору* који је архетипска слика нестанка заједнице, својствена митолошким нарацијама различитих религија и националних предања. Кљун маске кужног лекара, који ће се у једном тренутку указати као гавран са Косова (*Исто*: р.106), као и четворица коњаника (Будаи, Везилић, Хајновић и Рифл), који ће се исто тако причинити као јахачи апокалипсе са иришког бријега (*Исто*:р.87), више су него јасни симболи темељног људског страха, подгријаваног вјечито обнављаним историјским траумама и пријетњама свеопштим нестанком. Овај роман сугерише идеју да свако такво, дубоко усађено сјећање, од мита о потопу надаље, из перспективе колективне жртве представља смак свијета, којој преживјели са *оне* обале морају изгледати као навјестиоци Армагедона. Долази ли општи крај, или је историја његово непрекидно дешавање – питање је које се на крају само по себи поставља. Тако овај Журићев наслов 'једним покретом превазилази своју основну тему и озбиљно проговара о националном духовном устројству и природи људске хуманости' (Радисављевић, 2019:р.186). Отуда не чуди што је испред многих других Журићевих дјела стекао широку читаност и популарност, чему ће помало допринијети и спољашње околности.

У контексту посматран, *Помор и страх* је несвакидашња литерарна антиципација глобалне епидемије која ће доћи непуне двије године након појављивања књиге и означити својеврсну цивилизацијску прекретницу настанком *нове нормалности*. У књижевноисторијском погледу, 2020. година обиљежиће излазак овдашње књижевности из њеног транзиционог периода, која ће са трећом деценијом XXI вијека евидентно ступити у своју нову етапу. Наиме, и Журић ће, као и већина писаца своје генерације, након те године објавити књиге битно другачије од оних какве је до тада публиковао. *Хероји и губитници: двадесет сентименталних прича о двадесетом веку* (2023) чине збирку документарних приповијести, у којима је писац своје раније приче о историјским личностима, књижевницима, државницима, револуционарима и другим славним појединцима лишио скоро свега фиктивног и дао им посве документарну форму (в. Журић 2023). На истом тргу је и најновији наслов *Нас два брата: прича о браћи Стојановић др Младену и Сретену* (2024), који је настао на основу истраживања иницијално предузетих за једно од поглавља *Хероја и губитника* (в. Журић, 2024). Писац је, дакле, продужио својим познатим трагом у тематском погледу, али из угла проседеа, његов стваралачки приступ значајно се промијенио. Одговор на питање куда ће опус овог, као и других генерацијских аутора кренути, припада периоду књижевне историје који је још увијек у настанку.

Извори

1. Журић, В. (1991) *Умри мушки*, Београд, Књижевна омладина Србије.
2. Журић, В. (1995) *Двије године хладноће*, Београд, Стубови културе.
3. Журић, В. (1998) *У кревету са Мадоном*, Београд, Стубови културе.
4. Журић, В. (2001) *Валцери и сношаји*, Београд, Самиздат Б92.
5. Журић, В. (2001) *Благо дани затим прођу*, Београд, Самиздат Б92.
6. Журић, В. (2003) *Ринфуз*, Београд, Самиздат Б92.
7. Журић, В. (2003а) Мулијин руж, *Реч*, XII, 69, 157–217.
8. Журић, В. (2005) *Тигреро*, Београд, Фабрика књига.
9. Журић, В. (2006) *Црне ћурке*, Београд, Фабрика књига.
10. Журић, В. (2008) *Мртве браве*, Зрењанин, Агора.
11. Журић, В. (2009) *Народњакова смрт*, Београд, Лагуна.
12. Журић, В. (2010) *Недеља пацова*, Београд, Лагуна.
13. Журић, В. (2011) *Катеначо*, Нови Сад, Културни центар Новог Сада.
14. Журић, В. (2012) *Српска трилогија*, Нови Сад, Културни центар Новог Сада.
15. Журић, В. (2015) *Тајна црвеног замка*, Београд, Лагуна.
16. Журић, В. (2016) *Република Ђопић*, Београд, Службени гласник.
17. Журић, В. (2017) *Црни глас за белу хартију*, Београд, РТС.
18. Журић, В. (2018) *Помор и страх*, Београд, Лагуна.
19. Журић, В. (2019) *Форензика Итаке*, Београд, Лагуна.
20. Журић, В. (2023) *Хероји и губитници*, Београд, Лагуна.
21. Журић, В. (2024) *Нас два брата: прича о браћи Стојановић др Младену и Сретену*, Београд, Вукотић медија.

Литература

1. Ангеловски, Ј. (2008) Ваздушаста кора, па густ крем, *Квартал*, VI, 9/10, 130.
2. Андрић, И. (1997) *Свеске*, Београд, Просвета.
3. Алемпијевић, М. (2019) Стићи на немогућа места: цез у приповеткама из збирке *Валцери и сношаји* Вулета Журића, *Књижевни магазин*, XVIII, 215/218, 32–34.
4. Бабић, Д. (2019) Историјски роман о садашњем тренутку, *Повеља*, XLVIII, 2, 103–105.
5. Буњац, В. (1984) *Јеретички Ђопић*, Београд, Народна књига.
6. Васић, Б. (2006) Велика метаморфоза, *Поља*, LI, 439, 141–142.
7. Видрић, С. (2015) Приче из (искривљеног) огледала, *Летопис Матице српске*, CXCI, 495, 6, 923–925.
8. Владушић, С. (1998) Обеспокојавајућа фрагментарност, *Реч*, V, 45, 144–145.
9. Владушић, С. (2007) *На промаји*, Зрењанин, Агора.
10. Влаховић, Г. (2016) Књижевна република Бранко Ђопић, *Луча*, XXV, 2/3, 154–156.

11. Гајовић, Љ. (2016) Пред затвореним вратима црвеног замка, *Београдски књижевни часопис*, XII, 44/45, 114–117.
12. Гргурић, И. (2006) Пет смешних романчића с протезом, *Грађански лист*, VI, 1869, 11.
13. Зељић, П. (2010) Не може нам нико ништа, јачи смо од судбине!, *Градина*, XLVI, 38/39, 348–351.
14. Илић, Д. (1996) Вуле Журић: Двије године хладноће, *Свеске*, VIII, 27/28, 182–184.
15. Илић, Д. (1998) Вуле Журић: У кревету са Мадоном, *Наша борба*, III, 1092, 12.
16. Јаворски, И. (2012) *Деконструкција политике неутралности*, Нови Сад, Матица српска.
17. Митровић, В. (2016) Апотеоза животној/књижевној доследности, храбрости и, упркос свему, ведрини, *Летопис Матице српске*, CLXLII, 498, 3, 356–359.
18. Никић, С. (2007) Конзумирање слободе и критика критике, *Грађански лист*, VII, 2248/2249, 14.
19. Ости, Ј. (1991) Вуле Журић: *Умри мушки*, Београд, 1991. *Књижевна реч*, XX, 385/386, 13.
20. Панчић, Т. (2006) *На хартијском задатку*, Нови Сад, Дневник.
21. Петковић, В. (2016) Сто година ведрине, с обе стране живота и Дрине, *Градина*, LXII, 70/71, 378–380.
22. Писарев, Ђ. (1998) Свет који нема смисла, *Градина*, XXXIII, 12, 113–114.
23. Радосављевић, И. (2019) Мајсторија на малом простору, *Београдски књижевни часопис*, XV, 52/53, 184–186.
24. Самарџић, С. (1992) Вуле Журић: *Умри мушки*, Београд, 1991. *Свеске*, IV, 12, 148–150;
25. Самарџић-Марковић, С. (1995) Вуле Журић: *Двије године хладноће*, *Реч*, II, 13, 122–123.
26. Сарић, Г. (1991) Вуле Журић: *Умри мушки*, Београд, 1991, *Одјек*, XLIV, 19/20, 11.
27. Селенић, С. (1985) *Очеви и оци*, Београд, Просвета, Јединство.
28. Симић, Р. (2010) Хамер и опанци, *Београдски књижевни часопис*, VI, 19, 168–171.
29. Срдић, С. (2011) Проширење подручја игре, У: Вуле Журић, *Катеначо*, Нови Сад, Културни центар Новог Сада.
30. Срдић, С. (2018) Добро темперовано скретање, *Поља*, LXIII, 612, 151–154.
31. Столић, Д. (2012) Крвопије, погубљени писци и по која *damé douce*, *Београдски књижевни часопис*, VIII, 29, 219–222.
32. Татаренко, А. (2011) Близанци, двојници, имењаци: привиди случајности и различитости, *Поља*, LVI, 472, 197–203.
33. Трјијић, В. (2018) Demoralized literature, *Literary Links of Matica srpska*, II, 2/3, 249–251.
34. Урошевић, Х. (2002) Језик трећег света, *Златна греда*, II, 7/8, 70.
35. Цветковић, А. (2018) Иришке сеобе, *Књижевни магазин*, XVIII, 203/206, 43–45.

LOW-BUDGET MELO(S)DRAMAS WITH PROSTHESIS IN NINE OFFENSIVES: VULE ŽURIĆ

Summary

This text analyses the prose oeuvre of Vule Žurić, especially his novelistic work, in which the writer made the most significant contribution to contemporary Serbian prose. Developing this work for a long time, Žurić wrote a series of works in the indicated domain, creating in the poetic horizon, a “camp” genre transformation and trivial literature, influenced by cinematography, jazz and other pop-cultural phenomena. Special attention is paid to the author's best work, *Republika Čopić* (2016), which represents the highest range of the entire corpus of contemporary novels written according to the biographies of our famous writers of the 20th century.

► **Keywords:** war, transition, history, WWII, genre, camp, turbo-folk, biography, humour, pastiche, burlesque.

References

1. Žurić, V. (1991) *Umri muški*, Beograd, Književna omladina Srbije.
2. Žurić, V. (1995) *Dvije godine hladnoće*, Beograd, Stubovi kulture.
3. Žurić, V. (1998) *U krevetu sa Madonom*, Beograd, Stubovi kulture.
4. Žurić, V. (2001) *Valceri i snošaji*, Beograd, Samizdat B92.
5. Žurić, V. (2001) *Blagi dani zatim prođu*, Beograd, Samizdat B92.
6. Žurić, V. (2003) *Rinfuz*, Beograd, Samizdat B92.
7. Žurić, V. (2003a) *Mulijin ruž*, Reč, XII, 69, 157–217.
8. Žurić, V. (2005) *Tigrero*, Beograd, Fabrika knjiga.
9. Žurić, V. (2006) *Crne čurke*, Beograd, Fabrika knjiga.
10. Žurić, V. (2008) *Mrtve brave*, Zrenjanin, Agora.
11. Žurić, V. (2009) *Narodnjakova smrt*, Beograd, Laguna.
12. Žurić, V. (2010) *Nedelja pacova*, Beograd, Laguna.
13. Žurić, V. (2011) *Katenačo*, Novi Sad, Kulturni centar Novog Sada.
14. Žurić, V. (2012) *Srpska trilogija*, Novi Sad, Kulturni centar Novog Sada.
15. Žurić, V. (2015) *Tajna crvenog zamka*, Beograd, Laguna.
16. Žurić, V. (2016) *Republika Čopić*, Beograd, Službeni glasnik.
17. Žurić, V. (2017) *Crni glas za belu hartiju*, Beograd, RTS.
18. Žurić, V. (2018) *Pomor i strah*, Beograd, Laguna.

19. Žurić, V. (2019) *Forenzika Itake*, Beograd, Laguna.
20. Žurić, V. (2023) *Heroji i gubitnici*, Beograd, Laguna.
21. Žurić, V. (2024) *Nas dva brata: priča o braći Stojanović dr Mladenu i Sretenu*, Beograd, Vukotić medija.

*

1. Angelovski, J. (2008) Vazdušasta kora, pa gust krem, *Kvartal*, VI, 9/10, 130.
2. Andrić, I. (1997) *Sveske*, Beograd, Prosveta.
3. Alempijević, M. (2019) Stići na nemoguća mesta: džez u pripovetkama iz zbirke *Valceri i snošaji* Vuleta Žurića, *Književni magazin*, XVIII, 215/218, 32–34.
4. Babić, D. (2019) Istorijski roman o sadašnjem trenutku, *Povelja*, XLVIII, 2, 103–105.
5. Bunjac, V. (1984) *Jeretički Ćopić*, Beograd, Narodna knjiga.
6. Vasić, B. (2006) Velika metamorfoza, *Polja*, LI, 439, 141–142.
7. Vidrić, S. (2015) Priče iz (iskrivljenog) ogledala, *Letopis Matice srpske*, CXCI, 495, 6, 923–925.
8. Vladušić, S. (1998) Obespokojavajuća fragmentarnost, *Reč*, V, 45, 144–145.
9. Vladušić, S. (2007) *Na promaji*, Zrenjanin, Agora.
10. Vlahović, G. (2016) Književna republika Branko Ćopić, *Luča*, XXV, 2/3, 154–156.
11. Gajović, Lj. (2016) Pred zatvorenim vratima crvenog zamka, *Beogradski književni časopis*, XII, 44/45, 114–117.
12. Grgurić, I. (2006) Pet smešnih romančića s protezom, *Gradanski list*, VI, 1869, 11.
13. Zelić, P. (2010) Ne može nam niko ništa, jači smo od sudbine!, *Gradina*, XLVI, 38/39, 348–351.
14. Ilić, D. (1996) Vule Žurić: *Dvije godine bladnoće*, *Sveske*, VIII, 27/28, 182–184.
15. Ilić, D. (1998) Vule Žurić: *U krevetu sa Madonom, Naša borba*, III, 1092, 12.
16. Javorski, I. (2012) *Dekonstrukcija politike neutralnosti*, Novi Sad, Matica srpska.
17. Mitrović, V. (2016) Apoteoza životnoj/književnoj doslednosti, hrabrosti i, uprkos svemu, vedrini, *Letopis Matice srpske*, CLXLII, 498, 3, 356–359.
18. Nikić, S. (2007) Konzumiranje slobode i kritika kritike, *Gradanski list*, VII, 2248/2249, 14.
19. Osti, J. (1991) Vule Žurić: Umri muški, Beograd, 1991. *Književna reč*, XX, 385/386, 13.
20. Pančić, T. (2006) *Na hartijskom zadatku*, Novi Sad, Dnevnik.
21. Petković, V. (2016) Sto godina vedrine, s obe strane života i Drine, *Gradina*, LXII, 70/71, 378–380.
22. Pisarev, Đ. (1998) Svet koji nema smisla, *Gradina*, XXXIII, 12, 113–114.
23. Radosavljević, I. (2019) Majstorija na malom prostoru, *Beogradski književni časopis*, XV, 52/53, 184–186.
24. Samardžić, S. (1992) Vule Žurić: *Umri muški*, Beograd, 1991. *Sveske*, IV, 12, 148–150;
25. Samardžić-Marković, S. (1995) Vule Žurić: *Dvije godine bladnoće*, *Reč*, II, 13, 122–123.
26. Sarić, G. (1991) Vule Žurić: *Umri muški*, Beograd, 1991, *Odjek*, XLIV, 19/20, 11.
27. Selenić, S. (1985) *Očevi i oci*, Beograd, Prosveta, Jedinstvo.
28. Simić, R. (2010) Hamer i opanci, *Beogradski književni časopis*, VI, 19, 168–171.

29. Srdić, S. (2011) Proširenje područja igre, U: Vule Žurić, *Katenačo*, Novi Sad, Kulturni centar Novog Sada.
30. Srdić, S. (2018) Dobro temperovano skretanje, *Polja*, LXIII, 612, 151–154.
31. Stolić, D. (2012) Krvopije, pogubljeni pisci i po koja dame douce, *Beogradski književni časopis*, VIII, 29, 219–222.
32. Tatarenko, A. (2011) Blizanci, dvojnici, imenjaci: prividi slučajnosti i različitosti, *Polja*, LVI, 472, 197–203.
33. Trijić, V. (2018) Demoralized literature, *Literary Links of Matica srpska*, II, 2/3, 249–251.
34. Urošević, H. (2002) Jezik trećeg sveta, *Zlatna greda*, II, 7/8, 70.
35. Cvetković, A. (2018) Iriške seobe, *Književni magazin*, XVIII, 203/206, 43–45.

Преузето: 26. 9. 2024.
Прихваћено: 28. 10. 2024.

Marija N. Mitić¹
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
Odsek za italijanske i iberoameričke studije

ZABORAVLJENA PISMA PJETRA BEMBA: *LETTERE FAMILIARI, INEDITE E VARIE*

Apstrakt: *Pietro Bembo, italijanski kardinal, pisac i humanista, svojim stvaralačkim opusom ostavio je upečatljiv doprinos u italijanskoj književnosti humanizma i renesanse. Među njegovim proznim delima, svakako, značajne su epistole koje su priređene u nekoliko tomova. U jednom od tomova priređenih Bembovih epistola, objavljenom pod nazivom Lettere di M. Pietro Bembo, nailazimo na pisma upućena njegovim prijateljima, rođacima, ali i visokim zvaničnicima. S obzirom na to da u italijanskoj historiografiji nema mnogo podataka o ovoj zbirci epistola, cilj našeg istraživanja baziran je upravo na proučavanju i analizi pojedinih primera pisama koja rasvetljavaju mnoge činjenice o književnim tokovima, kulturi i svakodnevnom životu toga vremena.*

Ključne reči: *Pietro Bembo, Lettere, prepiska, epistolografija, književna istorija.*

1. Uvod

U okviru italijanske književne istorije poznato je da tradicija prikupljanja i priređivanja zbirki epistola datira još od Frančeska Petrarke. Njegova pisma, napisana na latinskom jeziku, priređena su pod nazivom *Lettere Familiars et Seniles* (Petrarca, 1492). Potom, tokom 16. veka, sličnu tradiciju priređivanja epistola srećemo i kod italijanskog pisca Pjetra Aretina. Pisma ovog autora objedinjena su u zbirci pod naslovom *Lettere* (Aretino, 2004; Bertolo, 2003; Braidà, 2009). Još jedan autor koji u domenu italijanske epistolografije zauzima važno mesto, jeste, svakako, renesansni pisac, kardinal i erudita Pjetro Bembo. Veliku pažnju književnih istoričara zavređuju, pre svega, historiografski podaci koji svedoče o životu i stvaralaštvu Pjetra Bemba.

¹ marija.mitic@ff.uns.ac.rs

Prema istoriografiji, poznato je da potiče iz ugledne plemićke venecijanske porodice. Bio je sekretar kod pape Lava X, a takođe je imao važnu ulogu u političkom životu Venecije i u njenim diplomatskim odnosima sa drugim italijanskim gradovima-državama. Pored poezije i proze, napisao je i jedan od prvih priručnika o istoriji pod naslovom *Istorija Venecije (Istoria veneziana)*. Njegova rana poezija nastala je pretežno po ugledu na Petrarkinu poeziju. Prve svoje rime Bembo je napisao najpre na latinskom, a potom i na narodnom italijanskom jeziku. Zbirka njegove poezije objavljena je pod naslovom *Rime (Le Rime)*. Pored toga, Bembo se zalagao za širenje književnog jezika, te je napisao jedan od prvih traktata o nastanku italijanskog jezika *Proza o narodnom jeziku (Prose della volgar lingua)*. Prema Kidvelu, ovaj traktat može se smatrati jednom od prvih gramatika italijanskog jezika (Kidwell, 2004:pp.3-21; Patota, 2017).

Primetno je da Bembovo stvaralaštvo ne nastaje samo pod uticajem srednjovekovnih, već i antičkih autora. U uvodnom delu njegove *Istorije Venecije*, govori se o važnosti, lepoti i bogatstvu antičkih autora, čija dela 'valja čitati', ali ne prevoditi na taj način da jezik postane 'kontaminiran', kao što su, prema njegovom mišljenju, činili tadašnji prevodioci. U drevnim spisima antičkih pesnika, već je 'satkana, od posebnih ukrasa' veština besedništva, koju su najpre posedovali pesnici, a potom govornici starog Rima. Sada je ta veština bila poverena istoričarima. Takođe, u okviru Bembove *Istorije Venecije*, sadržani su i mnogi dragoceni podaci o poreklu njegove porodice, koja je tokom 15. veka, kada je Venecija (*Serenissima*), doživljavala najveći uspon na Mediteranu, bila jedna od najuglednijih venecijanskih porodica. Tu se, svakako, pominju i značajna imena Bembovih predaka poput biskupa Frančeska Bemba, Marka Bemba, italijanskog ambasadora u Rimu, Marina Bemba, venecijanskog providura u Zadru i drugi (Bembo, 1747:pp.10-11).

Posebno dragocen segment Bembovog staralaštva, pored rima i proznih dela, predstavljaju njegove epistole, o kojima će u nastavku rada biti više reči.

2. Bembove epistole

Kada je reč o Bembovim pismima, možemo reći da tu spadaju poslanička pisma (*lettere missive*), kao i ona upućena prijateljima i rodbini (*lettere familiari*). Većina pisama objavljena je još tokom 16. veka, u okviru zbirke *Epistolario*. Pisma su objavljena u dvanaest tomova i predstavljaju veoma značajan opus Bembove pisane produkcije, uobličene pažljivim odabirom leksike i rafinisanim jezikom, koji zasigurno daje punoću i značaj verodostojnom prenošenju autorove poruke. Pisma su upućena različitim destinatarima poput visokih crkvenih zvaničnika,

preko političara i diplomata, književnika, do članova Bembove porodice (Bembo, 1552; Travi, 1972:pp.297-298).

Međutim, pored pisama koja su objavljena i priređena tokom 16. veka, poseban opus čine i Bembova neobjavljena pisma (*lettere inedite*), među kojima su i porodična pisma (*lettere familiari*), kao i pisma koja pripadaju različitim zbirкамa (*lettere varie*). Većina pomenutih epistola svrstava se u poznu fazu Bembovog stvaralaštva, te se zato može zaključiti da ih nije objavio za vreme života. Ipak, nešto kasnije, pisma su preuzeta u rukopisu, iz privatne arhive italijanskog markiza Ugolina Barizona, a nakon toga su priređena i objavljena u okviru devetog toma zbirke *Lettere di M. Pietro Bembo* (Bembo, 1810).

S obzirom na to da se u italijanskoj književnoj istoriji malo zna o ovoj Bembovoj zbirci epistola, ona predstavlja veoma dragocen istraživački poduhvat, u okviru kojeg su sadržane informacije kako o istorijskim, tako i o književnim i kulturnim prilikama toga vremena. Upravo iz tog razloga opredelili smo se da tema našeg istraživanja ovom prilikom bude bazirana na interpretaciji pojedinih značajnijih epistola, te ćemo se u daljem tekstu rada fokusirati na njihovu detaljniju analizu.

3. *Lettere familiari, inedite e varie di M. Pietro Bembo*

Kada je reč o porodičnim pismima (*lettere familiari*), koja su upućena Bembovim prijateljima i članovima porodice, zasigurno možemo reći da je najveći broj pisama posvećen njegovom nećaku, Đovaniju Mateu Bembo². Analizirajući primere, u pismima upućenim Đovaniju, priređenim u Bembovoj zbirci u okviru opusa *Lettere famigliari*, označenim redakcijskim brojevima IV i VI, možemo primetiti da se prožimaju dva registra. Prvi je neformalan, prisutan u samom obraćanju Đovaniju, kao i u završnici pisama, dok je u glavnom delu zastupljen uzvišeni, formalni registar.

Naime, u pismu pod rednim brojem IV iz 1520. godine autor se svome nećaku obraća rečima 'figliuol mio' što upućuje na odnos prisnosti sa destinatarom. Već u narednoj rečenici autor započinje svoje pripovedanje zvaničnim, striktnim diskursom, u kome zahteva od svoga nećaka da iskoristi uticaj koji je imao u venecijanskom Senatu, ne bi li pomogao istaknutim venecijanskim plemićima poput Nikole Tjepola i Gaspara Kontarinija u rešavanju važnih zvaničnih pitanja. Sasvim iznenadno, zvanični diskurs biva prekinut sintagmom 'miei amici', u kojoj

²Đovani Mateo Bembo (Giovanni Matteo Bembo) bio je venecijanski plemić. Učestvovao je aktivno u političkom životu Venecije, a tokom 1553. godine imenovan je za venecijanskog pomorskog zapovednika u Zadru (Rettore di Zara). Godine 1538. učestvovao je u Kotoru u borbi protiv Turaka (S. Secchi, Bembo, Giovanni Matteo, in *Dizionario degli Italiani, Treccani*, vol. 8, 1966, [https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-matteo-bembo_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-matteo-bembo_(Dizionario-Biografico)/)), pristupljeno: 15.03.2024.

se ponovo naslućuje osećaj prisnosti, jer se Bembo zalaže ne samo za bilo koje predstavnike venecijanskog plemićkog sloja, već za svoje prijatelje. O tome svedoči sledeći odlomak:

'Quanto a' miei amici che cercano il favor vostro in Senato, io ho caro che li conosciate per i miei amici, e li serviate, acciò vi abbiano obbligo, e vi facciate tanto più amici. Nondimeno servite ognuno quanto alla coscienza vostra, pur che sia bene, dico di fatti, che buone parole si vuol da ad ognuno. M. Niccolò Tiepolo, e M. Gasparo Contarini sono persone da esser servite, per le loro virtù, ancora senza alcun rispetto di altra amicizia.'³ (Bembo, 1810:p.8)

Nakon izlaganja namere pisanja, u pismu se ponovo ublažava formalni kontekst rečenicom u kojoj je prisutna reminiscencija na Boga:

'Tutta volta lassate far a nostro Sig. Dio, il quale sa bene quel che ne è a proposito.'⁴ (Bembo, 1810:p.8)

Nije sasvim slučajno što se Bembo u ovoj rečenici osvrnuo na religijski kontekst. S jedne strane, to se može pripisati njegovoj funkciji, jer je u to vreme bio kao sekretar u službi pape Lava X (Roscoe, 1805:pp.172-183). S druge strane, reminiscencija na Boga upućuje nas i na širi kontekst prisutan u istoriji italijanske književnosti, u kojoj je ova tema zastupljena još od srednjeg veka. Ovde je, svakako, reč o epistolarnoj formi u okviru koje su prisutne sintagme 'božja volja' ili 'uz božju pomoć', često pominjane u epistolama italijanskih autora tokom 16. veka. Neretko je, govoreći o italijanskoj epistolografiji, u uvodnom delu epistole monolog u kome se autor obraća Bogu kako bi njegov poduhvat bio uzvišen njemu ili destinataru kome je pismo upućeno, kao što je reč i o pomenutom Bembovom pismu (Serretti, 2003:pp.157-159).

Govoreći o završnici ovog Bembovog pisma, ponovo je prisutan neformalan narativni diskurs, u kome autor poručuje svome nećaku da pozdravi svoje bližnje. Na kraju pisma navodi se datum i mesto, što predstavlja jednu od odlika italijanske epistolarne forme.

U pismu pod rednim brojem VI primećujemo da nedostaje *incipit*, odnosno početak koji podrazumeva formulu obraćanja destinataru. U ovom slučaju Bembo se ne obraća nećaku kao u prethodno analiziranom pismu, označenom pod redakcijskim brojem IV, već odmah započinje naraciju, osvrćući se na važne

³Što se tiče mojih prijatelja koji traže Vašu naklonost u Senatu, molim Vas da ih prepoznate kao moje prijatelje i služite im, tako da Vam budu zahvalni i da možete učvrstiti prijateljstvo sa njima. Ipak, služite svakome prema Vašoj savesti, pod uslovom da je ispravno, jer dela znače više od dobrih reči. Gospoda Nikolo Tijepolo i Gasparo Kontarini su osobe koje zaslužuju da im se služi, zbog svojih vrlina, bez obzira na bilo koje drugo prijateljstvo.' (Autor teksta).

⁴'Svaki put prepustite činjenju našeg Gospoda Boga, koji dobro zna šta treba činiti.' (Autor teksta)

informacije u vezi sa istaknutim predstavnicima venecijanske sinjorije. U okviru pomenutog diskursa autor ističe događaj koji je, po njegovom mišljenju, bio od krupnog značaja za uspostavljanje diplomatskih odnosa između Venecije i Osmanskog carstva. Autor započinje svoje pripovedanje sledećom rečenicom:

'È stata ottima elezione quella del Magnifico M. Marco Minio al Sig. Turco che è savio, e prudentissimo Gentiluomo.'⁵ (Bembo, 1810:p.10)

U okviru pomenutog citata, primećujemo da autor izveštava o jednom značajnom događaju koji se odigrao na dvoru sultana Sulejmana, kada je venecijanski senator i predstavnik Saveta desetorice Marko Minio izabran za venecijanskog izaslanika u Carigradu. Ovde je reč o kontekstu koji ima dvojako značenje. Naime, upućivanjem poruke destinataru, autor ima tendenciju da verodostojno zabeleži svoja saznanja o novonastaloj političkoj situaciji. Međutim, ako sagledamo istorijski kontekst, možemo doći do zaključka da u ovom pismu Bembo ima za cilj prenošenje poruke o situaciji, odnosno o događaju u kome je sam na indirektan način učestvovao, podržavajući Marka Minija dok je obavljao funkciju ambasadora u Rimu.⁶

Na neki način se, ipak, može zaključiti da Bembo želi preneti poruku svom nećaku, iskazujući na taj način lično zadovoljstvo zbog stupanja ambasadora Minija na novu funkciju, a odmah zatim poručuje mladom Đovaniju da se treba radovati u njegovo ime i ukazati čast ambasadoru, a da potom želi da bude obavešten o Minijevom odlasku u Carigrad. Stoga, uviđamo da je u rečima autora prisutna subjektivna impresija, kojom se udaljava od zvaničnog registra i približava se neformalnoj naraciji:

'Potrete rallegrarvene con la S. M. da parte mia, se esso ne ha piacere. Daretemi avviso, quando si creda, ch' ei partirà.'⁷ (Bembo, 1810:p.10)

Zanimljivo je da autor dva puta u tekstu upotrebljava glagol *rallegrarsi*, ne bi li istakao sliku radosti i slavlja priređenog u čast ambasadora, na koju se nadovezuje njegovo ushićenje povodom Đovanijevog venčanja, za koje veruje da će se srećno okončati (Bembo, 1810:p.10).

⁵'Bilo je odlično izabrati velikog gospodina Marka Minija za službu kod gospodina sultana, koji je mudar i izuzetno oprezan plemić.' (Autor teksta)

⁶U historiografiji je poznato da je Marko Minio prilikom svoje misije u Rimu nailazio na neodobranje svojih odluka i političkih stavova od strane tadašnjih kardinala. Međutim, Bembo, koji je u to vreme bio sekretar pape Lava X, veoma je cenio i podržavao Minija. Nakon povratka u Veneciju, zahvaljujući upravo Bembovoj podršci i zalaganju, bio je imenovan za venecijanskog izaslanika na dvoru Sulejmana Veličanstvenog (Alberi, 1846:pp.61-65).

⁷'Moći ćete se obradovati zbog toga zajedno sa Njegovom Ekselencijom u moje ime, ako mu to pričinjava zadovoljstvo. Obavestite me, kada se veruje da će otići.' (Autor teksta)

Najzad, pismo se završava pozdravnom formulom (*salutatio*) u kojoj autor upućuje pozdrave članovima uže porodice svoga nećaka. Međutim, nakon uobičajene završnice, sledi neočekivani *post scriptum*, u kome Bembo uverava nećaka u svoju privrženost, ističući da su u njemu oduvek bile dve figure: figura oca i figura strica, te da je uvek nastojao pokazati svoju naklonost, o čemu svedoči sledeći odlomak:

'Quanto all'animo mio verso voi, se dubitaste in parte alcuna, fareste certo errore, che io l'ho non solo da Zio, ma ancora da Padre, e spero che l'effetto ve lo dimostrerà più che queste parole. Statene sicuro.'⁸ (Bembo, 1810:pp.10-11).

U citiranom odlomku vešto je skrivena namera autora, u kojoj, na neki način, želi da se grčevito opravda i da možda otkloni određene sumnje koje su postojale kod mladog Đovanija. U toj, premda kratkoj Bembovoj naraciji pokazuje se želja da povrati poverenje svoga nećaka, te se u njegovom sentimentalnom kazivanju ispoljava da je upravo on, ne samo stric, već i očinska figura kojoj se bezuslovno veruje.

Takođe, govoreći o završnici pisma, koja sledi nakon datuma i mesta gde je nastalo, uočava se jedna krupna razlika u pogledu elemenata prisutnih u epistolarnoj formi 16. veka. Naime, poznato je da se epistola još od srednjeg veka definiše kao veoma važno sredstvo komunikacije, ali i kao značajni didaktički izvor, u kome je sadržana informacija koju prenosi pošiljalac, bilo da je reč o poslaničkim pismima (*lettere missive*), ili neformalnim pismima upućenim rodbini i prijateljima (*lettere familiari*). Na taj način možemo reći da se epistole mogu definisati i kao dokumentarni i kao narativni izvori. Ono što je, govoreći o književnoj tradiciji humanizma i renesanse, bilo svojstveno epistolarnoj formi, jeste prisustvo osnovnih elemenata poput podataka o pošiljaocu, obraćanja primaocu, uvodne note (*incipit*), argumentacije, odnosno objašnjavanja namere pisanja (*argomento*), glavnog dela, odnosno sadržaja pisma (*narratio*), dok bi u završnici sledila pozdravna formula (*salutatio*) i preciziranje datuma i mesta gde je pismo nastalo (Carminati, 2020:pp.339-341). Međutim, u primeru ovog Bembovog pisma, možemo primetiti, premda delimično, da se autor udaljava od predviđene epistolarne forme, uvodeći postepeno *post scriptum* kao notu koja dodatno pojašnjava narativni diskurs.

Nastavljajući naše istraživanje dolazimo i do Bembovih pisama koja su u okviru pomenute zbirke označena kao serija *Lettere di M. Pietro Bembo, esistenti in varie raccolte ed in altri libri*. U ovoj seriji Bembovih epistola upečatljiva su pisma upućena papi Lavu X. Na osnovu datuma i mesta nastanka, zaključujemo da su napisana u prvoj polovini 16. veka, tačnije do 1520. godine, i da ih je Bembo napisao tokom

⁸ 'Što se tiče mojih osećanja prema Vama, ako u bilo kom delu sumnjate, sigurno biste pogrešili, jer ih imam ne samo kao stric, već i kao otac, i nadam se da će Vam taj ishod pokazati više od ovih reči. Budite sigurni.' (Autor teksta)

svog boravka u Veneciji. Za razliku od prethodno analiziranih pisama koja su označena redakcijskim brojem, u ovoj seriji su pisma priređena pod naslovom *A Papa Leon X. A Roma*. Analizirajući prvu epistolu u okviru pomenute serije, može se primetiti da je posveta destinataru (*dedica*), sadržana u samom naslovu. Takođe, autor dodaje jednu važnu odrednicu kojom se precizira mesto gde je pismo upućeno, premda se odrednica mesta sreće i u pojedinim epistolama Pjetra Aretina, još iz ranijeg perioda (Bembo, 1810:p.445; Aretino, 1538; Quondam, 1995:p.198).

To je, zapravo, još jedna novina koju Bembo uvodi u svojim epistolama, dok je u njegovim pismima koja potiču iz kasnijeg perioda odrednica mesta izostavljena. Međutim, u uvodnom delu pisma autor se ne obraća direktno papi, a takođe izostavlja i pozdravnu formulu, koja je sastavni deo gotovo svih epistola u humanizmu i renesansi. Iz tog razloga možemo reći da je ovde objašnjenje namere pisanja izostavljeno. Bembo odmah otpočinje svoje pripovedanje sa tendencijom da u prvi plan iznese metaepistolarne podatke, te se može reći da njegova narativna forma ovde poprima karakter zvaničnog izveštaja. Iako ovo pismo upućeno papi Lavu X ne možemo svrstati u formalna, odnosno poslanička pisma, s druge strane ne može se sa sigurnošću odrediti ni kao neformalno pismo. Premda su izostavljeni određeni epistolarni elementi, koji su uglavnom prisutni u okviru venecijanske kancelarijske produkcije iz 16. veka, ipak metaepistolarni podaci, narativni diskurs i uzvišeni registar, koji je zastupljen u samoj epistoli, upućuju na činjenicu da su oni prisutni gotovo u svim zvaničnim izveštajima venecijanskih izaslanika ili u epistolama mletačkog dužda iz 16. veka (Mitić 2021:pp.23-24; Quondam, 1981).

Na samom početku pisma autor otpočinje svoje pripovedanje izveštavajući o svom dolasku iz Rima u Veneciju, kao i o događaju koji je usledio nakon njegovog dolaska. Reč je o zvaničnom sastanku u Duždevoj palati, gde je Bembo trebalo da se sastane sa venecijanskim duždem, kako bi razgovarao o zvaničnim pitanjima. O pomenutom događaju, autor izveštava na sledeći način:

'Io giunsi qui lunedì, che fu a'quattro, avendo posto nel cammino, che è stato assai malagevole, meno di cinque giorni. E subito fatto intendere a questa Signoria⁹ la mia venuta, arei avuto il Martedì mattina udienza, se non se non che quella ora era stata promessa ad un Ambasciatore del Turco [...] Ebbi adunque udienza questa mattina, nella camera del Principe, così richiesta da me, che questa Signoria era per darmela nelle usate lor sale onoratamente mandandomi ad incontrare, e accompagnare da molti delle lor Sig. per riverenza di vostra

⁹Misli se na Sinjoriju Veneciju (*Signoria Venezia*). To je još jedan naziv koji se pored naziva *Serenissima* sreće u izvorima na staroitalijanskom jeziku.

Santità. La qual cosa io non volli, vedendo, che all'essere io venuto per le poste, e per pochi di le molte ceremonie non mi si dovevano. [...]'¹⁰

Kako saznajemo iz prethodnog odlomka, iako je tražio prijem kod venecijanskog dužda, najpre mu je ta čast uskraćena jer je predloženi termin bio namenjen osmanskome ambasadoru. To nam potvrđuje činjenicu da su strani izaslanici uživali veliki ugled u italijanskim gradovima-državama, u ovom slučaju u Veneciji, te je postojao tačno utvrđen protokol u vezi sa samim prijemom koji se strogo morao poštovati. To se odnosilo, pre svega, na poštovanje tačno utvrđenog termina, a potom i na kodeks ponašanja stranog izaslanika, kao i na tačno utvrđene norme poput svečanog prijema, koji je morao biti priređen u čast stranog izaslanika. Dakle, reč je o konceptu u okviru kojeg je jedan izaslanik morao slediti protokol koji je podrazumevao prihvatanje poziva od strane venecijanskog dužda, nakon čega bi usledila poseta praćena svečanom ceremonijom i formalnim razgovorom (Volpini, 2019:pp.434-435).

Na osnovu toga kako nas Bembo izveštava u ovom pismu, stičemo utisak da je prednost ipak pripadala osmanskome izaslaniku. U nastavku teksta zaključujemo da je takva situacija, na neki način, izazivala nezadovoljstvo autora, koji se opisujući pomenuti događaj uz blagu ironiju priseća da je uspeo zakazati sastanak, ali da je, po njegovom mišljenju, odbio sve nepotrebne ceremonije i formalnosti. S jedne strane, u tome se može naslutiti njegova namera da se sa venecijanskim duždem sastane radi rešavanja ozbiljnih pitanja. S druge strane, odbijanje zvaničnog protokola koji je bio praćen svečanostima implicira Bembovo subjektivno nezadovoljstvo, izazvano time što je prednost data stranom izaslaniku, a ne njemu koji je to vreme bio u službi poglavara Katoličke crkve. U nastavku Bembovog pisma, naslućujemo određenu notu afektivnosti koja je primetna u njegovom obraćanju papi. Naime, autor u daljem tekstu pisma tvrdi kako mu je bilo ponuđeno da ga sačeka duždeva sveta, u čijoj pratnji bi stigao kako dolikuje uglednom crkvenom dostojanstveniku, ali da je odbio taj čin, kao i druge svečanosti koje bi bile priređene u njegovu čast (Bembo, 1810:p.447).

U nastavku pisma Bembo verodostojno svedoči o značajnim prilikama u vezi sa političkim i religijskim kontekstom. Naime, reč je o njegovom zalaganju da

¹⁰'Stigao sam ovde u ponedeljak, oko četiri sata popodne, utrošivši na put koji je bio veoma naporan manje od pet dana. Odmah sam obavestio ovu sinjoriju o svom dolasku. Trebalo je da imam sastanak u utorak ujutru, ali je taj termin bio obećan osmanskome ambasadoru. [...] Dakle, imao sam sastanak ovog jutra u duždevim prostorijama, kako sam tražio, jer je ova sinjorija nameravala da mi ga pruži u svojim svećanim salonima, šaljući mi kao pratnju mnogu uglednu gospodu iz poštovanja prema Vašoj Svetosti. Međutim, ja sam više voleo da tu pratnju odbijem, smatrajući da pošto sam došao sa određenom namerom, nije potrebno upriličiti više ceremonija. [...]'

spreči uticaj Francuske koja je u to doba pokušavala da nametne svoju dominaciju u italijanskim gradovima-državama. Upravo je to bio povod Bembovog sastanka sa duždem. Iako mu je obećano da će njegov zahtev biti razmotren, odgovor u dogledno vreme nije stigao. To nam potvrđuje naredni citat:

'[...] Lessi a questa Sig. la scrittura, che ora io mando a Vostra Santità, la qual letta, prese il Principe tempo a rispondermi, convenendosi trattar la materia prima ne' loro consigli.'¹¹ (Bembo 1810:p.447)

Iz ovog Bembovog kazivanja može se s jedne strane primetiti njegovo nezadovoljstvo zbog nemogućnosti da sprovede papin zahtev i da u dogledno vreme dobije odgovor dužda i Saveta deseterice, koji je odlučivao o svim značajnim pitanjima u Veneciji. Međutim, iz njegovog pripovedanja može se zaključiti i blagi ton žaljenja zbog sopstvene nemoći da utiče na venecijanske predstavnike vlasti u pogledu sprovođenja odluka poglavara Katoličke crkve. Ovde se, na izvestan način, dovodi u pitanje njegov lični kredibilitet, koji je posedovao zbog svog plemićkog porekla. U okviru tradicije poznog srednjeg veka i humanizma i renesanse važno je nepisano pravilo da je onaj ko je imao plemićko poreklo dobijao najviše funkcije i uživao veliki ugled u društvu (Mineo, 2006:pp.52-53).

Međutim, Bembov revolt izazvan nemoći da svojim zalaganjem utiče na odluke mletačkog dužda implicira jedan potpuno drugačiji kontekst u okviru kojeg jedan crkveni velikodostojnik i plemić poput njega gubi ugled i poštovanje u očima vladajućeg sloja. To nam, zapravo, potvrđuje činjenicu koja je oponentna pomenutom pravilu po kome je jedan plemić i visoki zvaničnik uživao određene privilegije. Dakle, na osnovu toga možemo reći da se poreklo i visoka funkcija koje je Bembo posedovao polako gube na društvenoj lestvici moći i prestiža, duboko potisnuti političkim interesima.

Ista tema prisutna je gotovo u svim delovima ovog Bembovog pisma, u kome se mogu razlučiti dve funkcije autora. Prva je, svakako, uloga pisca koji preciznim i bogatim jezikom i ekspresivnošću pripoveda o ovom događaju, dok je druga uloga autora kao aktera u pomenutom događaju, o kome ponekad ne može govoriti sa distance, već veoma prisno, nalazeći se na razmeđu između subjektivne i objektivne impresije. U završnici pisma Bembo čitavu narativnu strukturu zaokružuje srdačnim pozdravom u kome se klanja papi i iskazuje mu duboko poštovanje.

U okviru analiziranog opusa iz ove zbirke pisama Pjetra Bemba, pored epistola upućenih papi Lavu X, pronalazimo i pisma upućena važnim ličnostima iz političkog

¹¹ 'Pročitao sam ovoj gospodi pismo koje sada šaljem Vašoj Svetosti. Nakon što ga je pročitao, dužd je uzeo vreme da mi odgovori, složivši se da se o ovom pitanju diskutuje prvo na njihovom Savetu.' (Autor teksta)

života, ali i sekretarima, pisarima Bembove kancelarije, kao i eruditama i književnicima sa kojima je autor negovao prijateljske odnose. Jedno od takvih pisama upućeno je Đovaniju Batisti Ramuziju, cenjenom italijanskom istoričaru, geografu i eruditi, koji je posedovao i izuzetno filološko obrazovanje, te se bavio prevodilačkim radom. Bembovo pismo upućeno Ramuziju datira iz 1535. godine, a naslovljeno je posvetom *A.M. Gio. Battista Rannusio*. Autor otpočinje pismo izražavanjem zahvalnosti zbog dragocenih knjiga koje mu je Ramuzio poslao i srdačnim obraćanjem 'caro amico', koje pokazuje neposrednost u komunikaciji i prisnost sa destinatarom. Reč je o Ciceronovoj knjizi *Besede (Le Orazioni)* i o knjigama koje rasvetljavaju do tada nepoznate činjenice o Indiji i otkriću Novog sveta:

'Vi ringrazio grandemente M. Gio. Battista mio caro, del dono, che fatto m'avete, e delle belle orazioni di Cicerone nuovamente impresse, e de' due libretti volgari, parimente ora impressi delle cose del'India, e Mondo nuovo.'¹² (Bembo, 1810:pp.471-472)

Iako Bembo ne pominje eksplicitno naziv knjiga u kojima se govori o Indiji i o Novom svetu, možemo pretpostaviti da je ovde reč o zbirci koju je priredio Ramuzio pod naslovom *O ploidbama i putovanjima (Delle navigationi et viaggi)* i koja je u tri toma štampana po prvi put u Veneciji 1550. godine (Ramusio, 1550).

S obzirom na to da je Bembo posedovao izuzetno humanističko obrazovanje i da je cenio dela kako na klasičnim jezicima, tako i na narodnom, ne čudi nas da u ovom pismu ističe kako ga ništa tako ne bi obradovalo, čak ni da mu je prijatelj poklonio najskupljeg konja od dve hiljade zlatnika, kao ove knjige koje je dobio. Ovaj podatak nam potvrđuje činjenicu da je bio veliki poštovalac književnosti, kao i drugih proznih dela. Kao što smo ranije pomenuli, Bembo se zalagao za širenje narodnog jezika, te u nastavku pisma saznajemo da se osvrnuo i na taj segment, ističući važnost Ramuzijevih prevoda sa španskog na narodni italijanski jezik. Takođe, autor pokazuje i svoje znalačko iskustvo u prevodenju, ukazujući na određene greške koje je bi Ramuzio trebalo da ispravi. (Bembo, 1810:p.472).

Analizom ovog pisma dolazimo do značajnih podataka da je nastalo, zapravo, kao deo rasprave koju je Ramuzio vodio sa Bemбом i sa uglednim italijanskim pesnikom, lekarom i geografom Đirolomom Frakastorom. U pismima se raspravljalo o različitim naučnim temama toga vremena, a većina Ramuzijevih pisama, kao i njegovi prevodi, nastala su tokom njegovog poslanstva u Španiji (Carradori, 1883:pp.23-50).

¹² 'Hvala Vam puno, dragi moj gospodine Đovani Batista, na poklonu koji ste mi darovali, kao i na divnim Ciceronovim *Besedama* koje su nedavno štampane, na dve male knjižice na narodnom jeziku, takođe nedavno štampane, o stvarima iz Indije i Novog sveta.' (Autor teksta)

Rasprava u epistolama deo je italijanske književne tradicije još iz ranijeg perioda, dakle, još od srednjeg veka, i nastavlja se kasnije tokom humanizma i renesanse. Polemike oko različitih filozofskih, naučnih, književnih i drugih tema vodile su se između dvojice ili više autora. Ponekada se u italijanskoj istoriografiji sreće termin *viteška erudicija (eruditismo cavaliere)*, koji nam govori o načinu komunikacije koji su pripadnici viteškog staleža održavali upućivanjem pisama, i koja se, kao što možemo zaključiti, nastavlja na isti način među pripadnicima plemićkog staleža tokom humanizma i renesanse, upravo upućivanjem epistola (Rinaudo, 1895:pp.478-480). To nam potvrđuje i Bembova prepiska, nastala kao odgovor na Ramuzijeva pisma.

4. Umesto zaključka

U domenu italijanske epistolografije pisma Pjetra Bemba, nastala u prvoj polovini 16. veka, koja su objedinjena u zbirci *Lettere di M. Pietro Bembo*, predstavljaju važan opus stvaralaštva ovog autora. Reč je o epistolama koje su nastale u različitim razdobljima Bembovog života. Pisma svedoče o književnim, kulturnim i istorijskim prilikama iz tog perioda, o kojima se nije puno znalo i pisalo u italijanskoj istoriografiji. Stoga, možemo reći da analizom pojedinih manje poznatih i *zaboravljenih* Bembovih pisama stičemo utisak o konceptu kulture, politike i društva iz vremena kada je autor živio i stvarao. Vrlo često je u njima prisutna tematika koja rasvetljava činjenice o svakodnevnom životu venecijanske sinjorije i o njenim odnosima sa drugim italijanskim gradovima-državama, kao i o diplomatskim odnosima sa drugim evropskim zemljama i sa Istokom. Takođe, pojedina Bembova pisma nastala su i kao deo rasprave sa drugim književnicima i eruditama koji su polemicali o filozofskim, naučnim i književnim temama. Upravo iz tog razloga možemo govoriti i o njihovoj didaktičkoj funkciji, zbog čega predstavljaju značajan stvaralački opus u italijanskoj književnoj istoriji.

Izvori

1. Bembo, P. (1552) *Lettere*, Venezia.
2. Bembo, P. (1810) *Lettere di M. Pietro Bembo*, Vol. Quinto, Milano.

Literatura

1. Alberi, E. (1846) *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato*, Vol. III, Firenze.
2. Aretino, P. (1538) *Le lettere di M. Pietro Aretino*, Libro Primo, Vinetia.

3. Aretino, P. (2004) *Lettere scritte a Pietro Aretino*, P. Procaccioli (a cura di), Roma.
4. Bembo, P. (1747) *Istoria Veneziana di M. Pietro Bembo*, Venezia.
5. Bembo, P. (1966) *Prose e rime*, Dionisotti C. (a cura di), Torino.
6. Bertolo F. M. (2003) *Aretino e la stampa. Strategie di autopromozione a Venezia nel Cinquecento*, Salerno Editrice, Roma.
7. Braidà, L. (2009) *Libri di lettere. Le raccolte epistolari del Cinquecento tra inquietudini religiose e 'buon volgare'*, Laterza, Roma-Bari.
8. Carminati, C. (2020) Le corrispondenze letterarie del Cinquecento e del Seicento: metodi e iniziative di studio, *Lettere, corrispondenze, reti epistolari: Tradizioni disciplinari di confront-varia*. pp. 339-353.
9. Carradori, G. (1883) *Sulla vita e sugli scritti di G. B. R.*, Rimini.
10. Kidwell, C. (2004) *Pietro Bembo: Lover, Linguist, Cardinal*, Montreal-Quebec.
11. Mitić, M. (2021) Neki važniji mletački izvori za Srbiju – od srednjeg do novog veka, *Leskovački zbornik*, LXI, pp. 21-35.
12. Patota, G. (2017) *La quarta corona. Pietro Bembo e la codificazione dell'italiano scritto*, Bologna.
13. Petrarca, F. (1492) *Epistolae Familiares et Seniles*, J. and G. de Gregorius (ed.), Venetia.
14. Quondam, A. (a cura di). (1981) *Le carte messaggiere. Retorica e modelli di comunicazione epistolare: per un indice dei libri di lettere del Cinquecento*, Bulzoni Editore, Roma.
15. Quondam, A. (1995) *Aretino e il libro. Un repertorio, per una bibliografia*. In: *Pietro Aretino nel Cinquecentenario della nascita. Atti del Convegno di Roma-Viterbo-Arezzo (28 settembre-1 ottobre 1992), Toronto (23-24 ottobre 1992), Los Angeles (27-29 ottobre 1992)*, Tomo I, a cura di Enrico Malato, Salerno Editrice, Roma, pp. 197-220.
16. Ramusio, G. B. (1550) *Delle navigationi et viaggi*, Venetia.
17. Roscoe, W. (1805) *The Life and Pontificate of Leo X*, vol. II, Liverpool.
18. Secchi, S. (1966) Bembo, Giovanni Matteo, in *Dizionario degli Italiani, Treccani*, vol. 8, [https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-matteo-bembo_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-matteo-bembo_(Dizionario-Biografico)/), [Pristupljeno: 15. 3. 2024.]
19. Serretti, M. (2003) *Il discernimento di Dio*, Città Nuova.
20. Travi, E. (1972) *Pietro Bembo e il suo Epistolario*, in *Lettere Italiane*, XXIV, 3, pp. 277-309.
21. Volpini, P. (2019) Diplomazia, occasioni pubbliche e solidarietà degli ambasciatori nella prima età moderna, *Quaderni Mediterranea*, 43, 433-460.

Marija N. Mitić
University of Novi Sad
Faculty of Philosophy
Department of Italian and Ibero-American Studies

**FORGOTTEN LETTERS OF PIETRO BEMBO: LETTERE
FAMILIARI, INEDITE E VARIE**

Summary

Pietro Bembo, an Italian cardinal, writer, and humanist, made a significant contribution to Italian literature of humanism and the Renaissance with his creative works. Among his prose works, his epistles compiled in several volumes are certainly noteworthy. In one of the volumes of Bembo's epistles, published under the title *Lettere di M. Pietro Bembo*, we encounter letters addressed to his friends, relatives, as well as high officials. Since there is not much information about this collection of epistles in Italian historiography, the aim of our research is precisely to study and analyse individual examples of letters that shed light on many facts about literary trends, culture, and everyday life of that time.

► **Keywords:** Pietro Bembo, *Lettere*, correspondence, epistolography, literary history.

Preuzeto: 12. 4. 2024.
Korekcije: 21. 10. 2024.
Prihvaćeno: 22. 11. 2024.

Валентина Р. Милекић Ковачић¹
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет
Катедра за србистику

ПОЕТИЧКА ФУНКЦИЈА ЗДРАВИЦЕ У КЊИЖЕВНОУМЈЕТНИЧКОМ ДЈЕЛУ ПЕТРА КОЧИЋА

Апстракт: У овом раду мапирамо она мјеста у Кочићевој литератури која на различите начине кореспондирају са усменопоетском формом здравице и анализирамо поетичку функцију овог жанра у његовом дјелу. Кочић призива предањске канонизоване текстове, реактуелизујући их посредством мнемоничких механизма, а при томе их својом креативном имагинацијом преосмишљава и преобликује. Показаћемо на који начин евокацијом здравице приликом литерарног обликовања змијањског менталитета, у времену аустроугарске окупације, Кочић приказује промјене конективних структура колективног памћења и на њему утемељеног идентитета. Кочић гради слику новог времена кроз снажни контраст према некадашњој епској слици свијета (али и према систему вриједности и етици патријархалне културе) коју рефлектују здравице и друге усменопоетске форме.

Кључне ријечи: здравица, усменопоетски жанр, колективно памћење, реактуелизација традиције, аутоимажи, хетероимажи, менталитет.

1. Петар Кочић спада међу оне писце у чијем се дјелу снажно и плодотворно присуство усменопоетских форми може окарактерисати као једна од најдоминантнијих особина његове поезике. Од шездесетих година прошлог вијека када је Салко Назечић у раду *Неиспитани Кочић* (Nazečić, 1966) покренуо ово питање указавши на недовољну освијетљеност Кочићевог односа према усменој књижевности, настало је више значајних студија и радова на ту тему. Међу њима су, дакако, незаобилазни они из пера Љубомира Зуковића и Радована Вучковића, који су донекле послужили као иницијална каписла за

наше истраживање. Овај рад је уједно и покушај да се у свјетлу савременијих књижевних теорија њихови закључци, али уопштено и ова тема обогате новим појединостима и запажањима.

2. Као методолошки оквир за истраживање и анализу послужио је, условно речено, еклектички модел који се креће између студија сјећања и перспектива које отварају имагологија и истраживање менталитета. Меморијски потенцијал садржан у интертекстуалној природи Кочићевог дјела, нарочито када је у питању однос према усменој књижевности, подстакао нас је на читање у кључу, код нас недовољно афирмисане интерпретативне стратегије – студија сјећања. Колективно памћење код Кочића нераскидиво је повезано са поетским стварањем. Његово дјело снажно потврђује поставку Алаиде Асман да нема креативног говора без сјећања, као ни пјевања изван традиције, без ‘гутљаја са извора муза’ (1991:р.26). Здравница је једна од усменопоетских форми које се код Кочића првенствено перципирају као поетска сублимација колективног памћења. Евокативним призивањем ове фолклорне форме приликом литерарног обликовања змијањског менталитета, у драматичном историјском тренутку аустроугарске окупације, Кочић приказује промјене конективних структура колективног памћења, односно на њему утемељеног идентитета. Стога је приликом истраживања било незаобилазно ослањање на имаголошке категорије. Без претензија да појединачно експлицирамо било коју од ових теорија, ослонили смо се на оне термине који су ушли у општу употребу науке о књижевности у сврху расвјетљавања назначеног проблема.

3. У Кочићевој литератури на различите начине егзистирају и одјекују бројни облици усменог стваралаштва. Његови ликови најинтимнија осјећања изражавају стиховима народне лирике или на начин описан у њој, а национални занос и родољубље јуначком епиком. У свом књижевном дјелу Кочић је такође сачувао спомен и на многе друге усменопоетске облике, какви су изреке и уобичај узете ријечи, клетве, благослови, здравице итд., а потом и на карактеристичне врсте народног пјевања, попут долигања, гроктања и слично. Неке од њих су значајне већ и саме по себи, са становишта фолклористике². Међутим, чињеница је да присуство фолклорних облика у нечијем дјелу или опусу само по себи не чини естетску категорију. Зуковић тврди да је све што је у нашој литератури вриједно ‘многоструко и присно везано за усмено стварање нашег народа’, али то не имплицира да можемо сматрати вриједним све оно што је ‘у пуној мјери испреплетено са усменим народним умовањем и пјесниковањем’

² То се нарочито односи на неуобичајене и ријетке фолклорне форме, каква је долигалица, за коју готово јединствене спомене налазимо управо у Кочићевом дјелу.

(1988:p.143). Стога је и у случају Кочића неопходно критички приступати овом проблему и задржати свијест о томе да умјетничко транспоновање фолклорних чињеница ни код њега нема увијек једнак квалитет, значај и функцију. У литератури је примијећено да постоје она мјеста у његовом опусу, гдје су фолклорни елементи продирали стихијски, без значајније умјетничке прераде³. Тада су најчешће у функцији дочаравања одређеног штимунга и атмосфере, тачније мање или више романтизованог руралног и фолклорног хронотопа, у тренутку када он, као такав, већ ишчезава.

4. Међутим усменопоетски облици се најдоминантније остварују у функцији приказивања менталитета, гдје се Кочић мајсторски поиграва фолклорним жанровима и њиховом поетиком, користећи их да иронизује, пародира, разобличи и исмије мане страних окупатора, као и сопственог народа. Функционализација инвентара усмене поезије остварује се кроз судар и сусрет са другим и другачијим, у овом случају темама и људима Кочићевог нараштаја. Циљ овог сусрета јесте да се на фону колективног памћења, на којем почива и из којег проистиче цјелокупна наша традиција, сагледа ново вријеме, које у таквом раму изгледа смијешно и гротескно. При томе је и сама природа реминисценција разнолика, у смислу да се евокативност и интертекстуалност остварују кореспонденцијом са различитим аспектима усменопоетског: тематско-мотивски, кроз садржину, форму одређених жанрова или пак кроз реторику. С обзиром на сложене процесе 'преписивања, али и редефинисања знакова културе'⁴ (Lachmann, 2008) које подразумева интертекстуалност, том приликом се и саме фолклорне форме откривају у неком новом потенцијалу. То су она мјеста гдје се традиција, архетипске ситуације и хронотопи евоцирају посредством канонских текстова и њихове поетике, али се онда у судару са новим демистификују, депатетизују, преобликују и доносе на другачији

³ Види код: Zuković, 1988; Andrić, 1972; Koljević, 1982

⁴ Према мишљењу Ренате Лахман књижевност је 'мнемотехничка умјетност par excellence': 'Књижевност је (culture's memoгу) сјећање културе, не као једноставан уређај за снимање, већ као низ комеморативних радњи које укључују знање похрањено у култури и готово све текстове које је култура створила и помоћу којих се култура конституише. Писање је и чин памћења и нова интерпретација, којом се сваки нови текст урезује у меморијски простор. Укључивање у постојеће текстове културе, којим сваки нови текст одражава (било конвергенцију или дивергенцију, асимилацију или одбијање), стоји у реципрчном односу према концепцији памћења коју ова култура подразумева. Аутори текстова ослањају се на друге текстове, како древне, тако и новије, који припадају њиховој или другој култури и на њих се позивају на разне начине. Алудирају на њих, цитирају их и парафразирају, укључују их' (2008:p.301).

начин. Према мишљењу Херберта Грејбса⁵ на размеђу између традиције и садашњости књижевно наслеђе изложено је увијек новим интерпретацијама и евалуацијама (Grabes, 2008).

5. Самим тим упутно је трагати за оним мјестима код Кочића гдје је дошло до 'срећног оплођења', па се дешава да усменопоетска форма 'озрачи призор, или лик на који се односи', а да при том и она сама из тог споја изађе 'освјежена и оснажена'. (Zuković, 1988:p.142) Управо у тим моментима Кочић показује изузетан сензибилитет за реактуелизацију наше традиције у оном елиотовском контексту који подразумијева да се 'не само најбољи, већ и најиндивидуалнији дијелови' нечијег књижевног опуса могу пронаћи у сегментима у којима су 'мртви песници, његови преци, најснажније потврдили своју бесмртност' (Eliot, 1975:p.38). Једна од таквих усменопоетских форми, које у Кочићевом дјелу имају снажну евокативност и умјетничку изражајност свакако је здравица, нарочито када је ријеч о циклусу прича о Симеуну Ђаку. Разлог недовољне освијетљености овог жанра у Кочићевој литератури највјероватније лежи у томе што је и сама здравица као усменопоетска форма у фолклористичкој литератури поприлично занемарена и скрајнута.⁶

6. Овдје ћемо навести неке од општих карактеристика здравице које су релевантне за њено мапирање и сагледавање у контексту Кочићевог дјела.⁷ Здравнице су реторички жанр, али и 'народне лирске песме које се певају уз чашиу, у почаст, у здравље домаћину и гостима на гозбама, славама, свадбама и о

⁵ У раду *Cultural Memory and the Literary Canon* Грејбс разматра каква је будућност канона, у првом реду књижевних и да ли ће они опстати у будућности. Истраживање га доводи до закључка да су канони отворени, подложни и прилагодљиви књижевним промјенама које настају у сложеним културним процесима, те да је то, упркос свему, гарант њиховог опстанка. (2008)

⁶ Претпоставља се да је недовољна жанровска дефинисаност здравице разлог што се веома мали број истраживача њоме бавио. Њено наративно језгро чине двије мале фолклорне форме: благослов и клетва, а сам благослов понекад је тешко разграничити од молитве и похвале. Види: Ајдачић, 2004; Petrović, 1997; Petrović, 2006.

⁷ Здравнице као усмене врсте убрајају се међу најстарије и најдуговјечније и њихови се помени и записи могу пратити у распону од неколико вијекова. Народне здравнице имале су тачно одређено мјесто у обредном сценарију Божића, славе и свадбе. Обредног поријекла су оне које су се намјењивале Богу и свецу заштитнику. Оне претходе формама које се упућују домаћину и гостима. Временом је здравица која се упућивала домаћину заузимала централно мјесто и потискивала остале, што се доводи у везу са премјештањем из обредног контекста у обичајни. У новијим народним здравницама, али и оним ауторским, хумор је често неизоставни елемент наздрављања. Хумор у здравницама може се тумачити као карневалески елемент празничног времена, али и као сигнал који упућује на десакрализацију текста и контекста, те превагу шаљиве и забавне функције. Ново вријеме доноси значајније индивидуалне интервенције у самом тексту. Ове здравнице понекад се сасвим удаљавају од фолклорног обрасца. То је показатељ да је традиција још увијек животворна не само кроз репродуктивну већ и кроз живу продуктивну линију.

другим светковинама' (*Рјечник књижевних термина*, р.608). Сама етимологија лексеме *зравица* потврђује како је њен основни циљ да се члановима заједнице осигура добро здравље, потомство и берићет. Говорник који благосиља имплицитно или експлицитно се обраћа вишој сили или божанству тражећи испуњење добрих жеља за другог. Митско-магијско поријекло благослова огледа се у вјери како ријечи имају моћ да мијењају судбину људи и природу. Она јасно издваја поједине елементе структуре текста: 1. уводна формула, 2. благослов, 3. клетва потенцијалном непријатељу и 4. завршна формула. Највећи број здравица почиње обраћањем адресату, који је најчешће домаћин, али се у улози адресата могу наћи и други. Предметни кôд се одражава у самом тексту здравице и његови елементи су обично: чаша, вино, ракија и хљеб. Завршна формула најчешће садржи неку од формула наздрављања здрав-, жив- или неку од религиозно-обредних формула *аминовања*. Клетва није упућена неком конкретном, већ има функцију да превентивно заштити од непријатеља и зла.

Теренска истраживања⁸ показују да је здравица засигурно и један од најживљих облика усменог народног стваралаштва данас. Нове здравице су често нека врста реконструкције и споја већ постојећих, са наносима нове лексике и измијењеним репертоаром жеља. С обзиром на то да се углавном јављају изван обичајно-обредног контекста, значајно је већи удио хумора. Спадају у оне фолклорне форме које представљају снажан импулс за одржавање *живе традиције*, чије се присуство може сагледати како у народном стваралаштву, тако и у сасвим оригиналним умјетничким дјелима која израстају на источнику традиције. Здравнице су веома погодне за преобликовање и транспоновање у књижевноумјетничке текстове јер чине комбинацију клишираних форми и индивидуалних интервенција здравичара, што отвара простор за креативност и надоградњу. С друге стране преко своје форме, садржаја, лексике, али и контекста, оне указују на динамичност и слојевитост традиције. Тај њихов потенцијал је Кочић, који је своју поетику учио од народа, непогрешиво препознао.

7. Здравница је код Кочића у мањој или већој мјери задржала стилске особености овог жанра, али и пренијела симболички потенцијал традиционалне форме и обредно-обичајног контекста у савремену књижевност. Пародирање и иронијско поигравање различитим елементима здравице садржином, обредно-обичајним контекстом, формом, реториком, стилем или пак самом њиховом интенцијом у функцији је приказивања менталитета кроз снажни контраст старо–ново. Преобликован, а понекад и редукован на фразу, метафору или алузију, чувајући притом извјесне синтаксичке и семантичке елементе

⁸ Види: Milekić, 2016; Milekić, 2017.

благослова и кетви, и вербални код наздрављања понекад функционише као специфичан интертекст ових приповједака.

8. У свом дјелу Кочић приказује змијањски дијалекат српског менталитета кроз његову самоимагинацију, у којем важну улогу игра однос према традицијском. Здравница и друге усменопоетске форме манифестују колективно памћење и носе снажну свијест о широј националној, али и ужој регионалној прошлости. Кочић гради слику новог времена у контрапункту према некадашњој епској слици свијета, али и према систему вриједности и етици патријархалне културе, које рефлектују различите усменопоетске форме. Аутоимажи његових ликова о сопственом идентитету у прошлости темеље се на идеализованој слици свог народа, у чијој је основи косовски и немањићки архетип. Таква перцепција прошлости код нашег народа производи осјећај поноса и пркоса, али и туге због губитка, и уз њих обавезујући императив памћења. У том контексту и Симеун Ђак каже:

‘Нама на ’вом грешном свијету ништа не остаје до превјечна жалост и туговање за минулим временом... Мени увијек срце задркће и мисли некуд далеко, далеко одлете, кад се шјетим шта сам некад био а што сам данас дочекко.’ (2002:р.203)

На амбивалентну природу Кочићевих аутоимажа указује Саша Шмуља: ‘С једне стране оне, слике, функционишу као архетипови косовског предања, и то као идеалне представе о себи и своме, док су то са друге стране у ствари аутоимажи о истом, сопственом колективу, али овај пут као свијест о заједници у процесу својеврсне етнопсихолошке дегенерације.’ (2007:р.107)

9. Симеун Ђак, као и сам Кочић стваралачком имагинацијом настоји да сачува и запамти традицију, па у времену кад се свијет *опогани* и *истрова* евоцира освештане форме на нов начин. Аутоимажи о себи и свом, али и хетероимажи о другима, Аустријанцима и Турцима, предмет су хуморног уобличавања, које се и само остварује на нивоу изневјеравања канонизованих форми и поигравања са њима, што је такође начин опетовања, памћења и очувања традиције и идентитета кроз књижевност. Усменопоетске форме рефлектују колективно памћење, као и сложене механизме његовог настанка, чувања и преношења кроз вијекове. Стога аутоимажи Кочићевих ликова с једне стране носе идеализоване представе о прошлости свог народа, а са друге осјећај туге због пропадања и губљења некадашњих вриједности: ‘ни оне старе пјесне, ни оније људи, ни оног весела и шенљука, ни оног старинског јунаштва’ (2002:р.282).

10. Већ и сама структура циклуса о Симеуну Ђаку, а посебно посљедња прича *Ракијо мајко*, носи асоцијативни потенцијал који упућује на традиционалне здравичарске форме благосиљања и саборности, као и интертекстуални предложак који препознајемо као *чаше у низу*⁹. Поред неријетких *обређивања* дружине, која су сама себи циљ, те додавања чаша Симеуну како би се подстакла и одржала његова прича, нека од кључних и чворишних мјеста у циклусу дешавају се управо тамо гдје Кочић кореспондира са усменопоетском формом здравице.

11. Оквирном причом циклуса успоставља се хронотоп позне јесени на Змијању, када је све у пољу ‘срађено’ (р.281), па је у манастирском дворишту отпочело печење ракије. То подразумева цјелоноћно сједење око котла, уз пијуцкање нове ракије и испредање пјесама и прича. Симеуново почасно мјесто, ‘одма до пинте’ (р.281), евокативно призива епску праситуацију, у којој народни жреци и паметари имају важну улогу у друштву. Такође, евоцира и обредно-обичајни контекст наздрављања, у коме је све имало утврђени поредак, па ‘у горње чело не смије (од срамоте) сјести који не зна напијати’ (Karadžić, 1853:р.558). Међутим, врло брзо постаје јасно да је улога жреца у новом времену измијењена. Колико год Симеун и његово друштво цезну за старом пјесмом и минулим временима, која миришу ‘као увели босиљак и свето миро’ (2002:р.203), некадашњу епску слику и осјећање свијета немогуће је као такве успоставити у новој стварности. Стога се Симеун у својим фантазмагоријама, по принципу бајки, измјешта у неко неодређено, или како он сам каже, ‘мутно вријеме’ (р.283), ‘прве ли, друге ли – не знам сад право – нећеље... иза окупације’ (р.282), кад је настала ‘превртанија’ (р.278).

12. Прва Симеунова прича спотицала се и о сопствене недосљедности, као и о ироничне и циничне коментаре слушаца. Иако је, из извјесних недосљедности у Симеуновој причи, већ на самом почетку јасно да се ради о његовим маштаријама и лагаријама, Мићан му, пружајући *поштење*, указује поштовање. То је индикативан показатељ Мићанове наклоности и пристрасности према Симеуну. Кратки здравични благослов већ на самом почетку отвара питање сложеног односа Симеуна и његових слушаца, који ће се кроз оквирну причу у току цијелог циклуса постепено нијансирати и детаљније разрађивати. ‘Так’ и

⁹ Појединачна славска здравица била је само један од текстова који су чинили укупан вербални инвентар славског наздрављања, сачињен од неколицине чаша. У многим регијама здравица и данас представља вишесложен текст који чини више чаша чији број, редослијед, али и намјена варира. Неколико првих здравица у низу најчешће су хришћанског карактера: прва је посвећена Богу, друга најчешће свецима, трећа светој Тројици (или за крсно име), а често им се придружује и четврта која је посвећена часном крсту. Од пете до дванаесте чаше здравице ‘нису обредне’. Оне се упућују домаћину, домаћици, кумовима итд. (види: Milekić, 2017)

ми се рађали! – узвикну весело Мићан и пружи му пуну чашу башице. – Сама прва кап! Де-де, даље причај.’ (р.283) Овакав Мићанов гест, као и одушевљени подстрекачки тон наговјештава природу необичног односа крајишког Дон Кихота и његовог Санча Пансе.

13. Симеун прича своју причу у којој се, кад попије *оку*, *двје ракије* преображава у јуначког бранитеља свете Табе, који се на свој комичан начин свети непријатељима свог народа. Стварну немоћ и неумјешност да по узору на славне претке устане и поведе народ у побуну против ропства Симеун утапа у ракији и својим причама. Његов виртуелни наратив¹⁰ је колико неостварена прошлост, толико и жељена будућност, па посредством интенције жељеног и сам кореспондира са здравицом. Ово је тим више изражено јер Симеун сваки пут приповиједа уз чашицу. Остали опомињу котлара да му наточи, али оно што уноси хумор и пародира некадашњи наздрављачки контекст јесте то што и сам здравичар (Симеун) тражи ракије: (– Наточи ти мени, Мићане, једну чашу – вели Симеун... (р.282), – Наточ’де ми једну, Мићане! (р.283) – Ама, Наточи ми, Мићане, једну, пост јој њезин! (р.283) итд.) Међу окупљеним око казана Симеунова превелика склоност пићу, али и лагању у почетку бива предмет хумористичних и ироничних опаски (– Е, људи, да и то чујем док нијесам умро: шјен без сунца! – чу се неко иза каце. (р.284), Симеун у одушевљењу одиста и отпјева, а неко дочека из мрака: – Не чуј, вило, не преузми гласа! (р.285), – Ракијо мајко! – прошапта неко у мраку. (р.257)). Међутим, како је свака од прича снагом Симеунове имагинације и причалачког дара постајала сугестивнија, цинизам и подсмјешљивост су уступали мјесто изразима дивљења и уживања, па чак и изразитог поштовања према Симеуну. (– Боже мој! - чуди се један. Ко оно вријеме! Онда је могло свашта бити. (р.286) – Шјетио си се, море бити, оне пјесне: „Јао мени до бога милога, ђе погуби од себе бољега”? – Јесам се, вала, баш те пјесне шјетио! – потврди Симеун. (р.287) – Људи моји, нит је такије јунака кад било, а какав је вакат насто, тешко да и и буде! – чуди се и крсти онај за кацом (р. 288)).

14. Симеун је успијевао да све присутне уистину понесе у некакву симеуновску реалност којој су се они увијек изнова препуштали. Да свјетлошћу његове приче сви бивају обожени и огријани, симболично је представљено сценом изласка *оног из мрака* који покајничким, скрушеним тоном наздравља Симеуну, тражећи благослов и опрост:

‘ – Онај изађе из мрака, пољуби га у руку и пружи му чашу хладне ракије:
– Ово сам ја цијелу вече за тебе ладио, делијо наш и бранитељу ове свете Табе! Прими ову чашу, наздрави ми, опрости ми и благослови ме!

¹⁰ О врстама виртуелног наратива видјети у: Milosavljević Milić, 2012.

– Вала ти, синко, на твојој чести и честовању! Бог нек те благослови, ова света црква и отац Сопронија! – једва изговори Симеун и принесе чашу устима, а сузе га облише.’ (р.269)

Изречене здравице разоткривају саму суштину односа Симеуна и његових слушаалаца. Да би се измаштани Симеунови јунаци и догађаји из свакодневног, комуникативног памћења отиснули у културолошко и митско, потребан је колективни дух који преиспитује, прерађује, али и уосјећава те катарзично проживљава. Упркос повременим подсмјешљивим и заједљивим опаскама, испоставља се да Симеунови слушаоци активно партиципирају у његовој креативној имагинацији. Исправа спотичу његову причу, а касније је и сами потпомажу и не допуштају да се илузија прекине. У том контексту индикативна је сцена у којој наздрављају Белемезу, која носи асоцијативни потенцијал фолклорне здравице за покој душе.

‘– Браћо! – чу се онај иза каце који се бијаше ушутио. – Браћо, да попијемо по чашу ракије за спомен и покој душе покојног Белемеза, Бог му дао рајско насеље?

– Да попијемо! – викнуше сви као једно грло.

– Вала вам, Србови моји чесни и поштени, што се тако шјећате своји јунака који бранише и заклањаше народ свој од сваког зла и напасти! – стаде Симеун благосиљати. А теби вала, синко, што нас опомену да не заборавимо свој старински, српски обичај! – додаде и погледа у мрак.

– Точи, Мићане! – викну онај из мрака.

– Ама, шта је вама, људи вечерас?! – трже се Мићан запрепашћено. Јесте ли ви при себи? Је ли то икад било на вој земљи откад сунце грије, да се пије за спомен и покој душе живом човеку?! (...)

– Он је жив...оћу рећи, мртав, а да је и жив, твоје, Мићане није поповати већ ту ракију пећи и точити! – издера се онај као мало осорно иза каце.’ (р.198)

С обзиром на то да се у овом случају наздравља живом човјеку, и сама освештана форма здравице десакрализује се и карневализује. На овај начин депатетизује се и сам процес митогенезе, у коме се неријетко за потребе одређене параболе, уз својеврсну партиципацију колектива, преиначава историјска истина. Међутим хуморно се разобличавају прозаични ликови и теме из садашњости који се опирау романтизовању.

15. Симеунов покушај да ново вријеме и свој нараштај опјева поетиком јуначке епике залудан је јер се ново вријеме у судару са освештаним канон-

ским формама показује у гротескном нескладу. Његова се поетска мисао непрестано прелијева у хумористични прозни еп или лиризам. Упркос томе усменопоетске форме не губе на значају, него се њихова функција креативног памћења кроз књижевност усложњава. Посредством канонизованих форми колективно памћење и менталитет Кочићевих Змијањаца сагледавамо кроз сложене процесе његовог континуирања, преиспитивања и реактуелизовања. У свијести Кочићевих Змијањаца 'стари вакт и земан' био је вријеме витешких врлина, јуначких мегдана 'пушка ми, пушка ти' (р.203), племенитости, праве и традиције. С друге стране, ново доба, нарочито период аустријске окупације, перципиран као *пошљедња времена*, вријеме је неправде, окованости, невјере и свеопштег пропадања. Стога упркос салвама хумора, кроз аутоимаже Кочићевих ликова непрестано провејава меланхолија и туга проузрокована свијешћу о деградацији сопственог народа. Чак и када нека епизода ушушкана хумором дјелује потпуно безазлено, управо евоцирањем предањског и традицијског наглашава се драматични контраст између оног што је некад било и садашњег. Кочићеви Змијањци потомци су легендарног од Змијања Рајка, чију је превелику склоност ракији овјековјечило народно предање. Али то је уједно био онај јунак који је Змијањце водио на Косово и који се својим јунаштвом сврстао у саме врхове српске хероике. Стога, када његов потомак Симеун Ђак признаје да је са ракијом сигурнији него са пушком, ствара се аутоимаж који наглашава драматични контраст у односу на прошло.

Симеунова прозна ода ракији извор је хумора због његове пристрасне и поједностављене перцепције и карневализације онога што је некада имало елементе митског. Простосрдачно и шаљиво Симеун указује на важност ракије¹¹, приписујући јој онај значај који је у традицијском контексту имало наздрављање које је пратило најважније догађаје у животу појединца.

'Не ударај ми, Мићане, на ракију, тако ти очињег вида и часног крста! Ти мореш говорити шта гођ 'оћеш, али ракија је ракија! Брез ње не мореш никуд, ни намастиру, ни цркви, ни калуђеру, ни попу, ни кнезу, ни десетару, ни куму, ни пријатељу, а у род женин не би шјетово ни најгрђем свом душманину да иде брез плоске. Кад поћеш овим и 'ваким људима с плоском добре ракије, сигурнији си и слободнији него да си пош'о с најбољом пушком.... Ракија свађе и увијек треба: и на дому и на збору, и у весељу и у

¹¹ Тања Петровић наглашава да обред наздрављања представља битну компоненту у систему традиционалне културе балканских Словена, као саставни дио обичајно-обредне праксе која повезује најважније тренутке у животу појединца, породичне светковине, датуме календарског циклуса и хришћанске празнике. (2006:р.19)

жалости. Брез ње не мереш ни крстити ни саранити... Зато, Мићане – викну одушевљено Симеун – не ударај ми на шљивин род и пород, родио он нами и по дрвету и по камену на страк врагом...' (р.175)

Слободнији приступ фолклорном предлошку у оваквим здравицама одразио се на њихову форму и структуру. Изгубили су се препознатљиви елементи здравице, чак и благослов, који најснажније упућује на овај фолклорни жанр. С обзиром на то да се акценат помјера са адресата на предметни код, здравица практично поприма форму оде, што је тенденција новијег времена и у народној поезији¹². Оно што највише везује овакве текстове за форму здравице јесте завршна формула која садржи неки од *наздрављачких* префикса. Код оваквих усменопоетских облика, који су по правилу стилски маркирани стихованом формом, примарни је циљ да се здравичар нашали са својим пороком и насмије своје слушаоце. Симеунове, пак, прозне оде ракији имају циљ да убиједе његове слушаоце у истинску важност овог пића и његов порок, који му је више пута спочитаван, оправдају:

'Нема так'е ракије у све седам царевина, али, када буде додуше, код мене је свака ракија, каква била да била, добра. Ракија ти је, ако почем нијеси знао да ти кажем, једно најпоштенје, најчеститије и богом милосним најблагословљеније пиће! Ни на што се на 'вој земљи не могу толико ражљутити ко на 'не људе који се одераше вичући да ракија упропасти свијет. Правде ми и штуча ми мог, а то је велика заклетва, мени тог свијета није жао, већ мене душа моја боли што тај свијет, у свом блентавом незнању и будалаштини, упропасти толику ракију!' (рр.186, 187)

16. Међутим, ракија уистину постаје оружје за Симеунов обрачун са сивом и немилком свакодневицом. Разгоријевајући његову машту, она му помаже да се отисне у чудновати свијет својих прича у којима је он, са свим својим пороцима и манама, постаје јунак некаквог комичног епа, који на себи својствен начин тријумфује над непријатељима свог народа. Он их кроз своје игре и

¹² Рако, ракијице, шљивова водице,
Ко те пије да му ништа није,
Ко те даје да се не познаје.
Ко ти о злу мислио,
О личини висио.
Иш'о у савске лугове,
Купио дугове.
Био танак ко конач,
Црн ко лонац,
У лули ноге прекршт'о. (Milekić, 2017:p.126)

претварања разобличава, надмудрује, надиграва и исмијава. Међутим, када се Симеунови слушаоци већ потпуно препусте уживању у његовој причи, он сам, опхрван отржењујућом тугом, која је продрла чак и у његову причу, потресено признаје да је у времену свеопште апатије ракија насушна потреба његовог поробљеног пласмена:

‘Да није шале – настави Симеун меко и благо – да нје шале, егена и ове благословљене, што се каже мученице, вјерујте ми, дјецо моја, да би пола свијета у нашем несретном отечеству од грког јада и чемера полуђело и сишло с ума.’ (р.203)

У традиционалној култури народне здравице служиле су као својеврстан регулатор и коректив односа између људи јер су пропагирале највише идеје и врлине на којима почива заједница, додатно утврђујући нормативе и етику. Ако имамо на уму да су се здравице пјевале ‘у част, на радост и на весеље’, као и да је њихова суштина била у томе да буду ‘часне и смишне’ (Војовић, 1989:р.65) и да никога не вријеђају, евидентно је да се у Кочићевим здравицама њихова основна намјена преобрће, па је циљ управо да се кроз иронију истакне и разобличи нешто, што колектив препознаје као априори негативно.

17. Бројна мјеста у којима је поетичка функција здравица управо креирање аутоимажа, на тај начин да се евоцирањем и реактуелизовањем фолклорних форми опетују архетипске идеализоване представе о свом, а у контрапункту са њима литераризује свијест о губљењу некадашњих врлина и снаге сопственог етницитета у покосовском времену и нарочито у посљедњем, Кочићевом нараштају. Када у причи *Ракија мајко* жели да одобровољи људе да дају прилоге за манастир, Симеун нареди да се ‘изваља мјешина ракије’ како би се заподјенуо ‘разговор и еген’. Старјешине се ‘обредише’ три пута прије него што Јанко наздрави: ‘нека нам је на корист... а мени, мом дому и тору на здравље и спасеније’ (Коџић, 2002:р.207). Наизмјеничне реплике парохијана са елементима благослова и завршном формулом здрављења, те ритуални елементи обредно-обичајног контекста наздрављања носе асоцијативни потенцијал здравица. Међутим, здравица није више начин да се прослави врлина и призове берићет у материјалном и у духовном смислу, него у Симеуновом нараштају ракија постаје предуслов да се било која врлина уопште испоји. Хумор проистекао из оваквих аутоимажа амортизује критичку оштрицу приликом разобличавања мана и порока сопственог колектива, али неизоставно носи и ноту меланхолије проистекла из самосвијести о трагичним историјским разлозима и узроцима овакве етнопсихолошке дегенерације. Када Симеуновој дружини ракија ‘плане уз образе’ (р.202) они отпочну ‘еглен’, а самом Симеуну

се ‘одријеши језик’ и добије ‘другу памет’ (р.178). Међутим, поменута синтагма призива стих јуначке епике *ракија им изађе у лиице*, који обично означава момент када загријани пићем епски јунаци још срчаније крећу на мегдан. Тиме се опет слика новог гради у снажном контрасту према некадашњем, прошлом, посредованом кроз фолклорне форме.

18. Да је акценат са некадашњег здравичног благосиљања код Симеунове дружине значајно помјерен на предметни код наздрављања, говоре и бројни изрази којима се он апострофира. Синоними за ракију код Кочићевих јунака су *башица, благословљена мученица, препека, шљивин род и пород* или *једна* (јер зна се већ која), али именују се и бројни поступци и обичаји који се односе на конзумирање ракије и који својим императивним обликом сугеришу неопходност њиховог извршења: *уточ-де, додај-де, ули-де, точи, шећери, прими поштење или здравицу*. Они *изврћу, искапе, натегну и шћерају чашицу, полић и плоску*, а прижељкују да пију и *два товара, ардовић, мјешину* или, пак, да пију *каблом*. Кад аустријског капетана *убије шљивова грана*, он *блене* или се *разраколи ко пијето око кокоши*, те се стреса *ко острижена овца под јесен*. А да би Симеун кренуо у своје измишљене походе, али и у причу, он се мора *зорли накресати ракије*, да га она *својом чудесном моћи...ограбри и оснажи*. Ракија може бити *добра, слаба, нова, слатка, без шећера зашећерена, без меда замедљена, слатко и поштено пиће*, али када метонимијски представља ново вријеме она је *слаба и нејачка, заудара и тукне*. Помаже Симеуновој дружини да се *развеселе, разгрију, живну*, да се *окријепе, разгале, разбију мамурлук, охрабре, отворе еглен, разбију старе дерте* или *шенлуче*, али у својим искреним исповијестима Симеун признаје и да пију *од тешке жалости, од јада и чемера*, да не би *сишли са ума*. Евидентно је да је лексика која се примарно односи на предметни код наздрављања (ракију) значајно разиграна и обогаћена у односу на стандардне клиширане формуле народних здравица. И сам Симеунов ратни поклич *ракијо, мајко* уз који *натегне плоску* такође је нека врста здравице. Некадашњу инвокацију којом се пред мегдане зазивају богови сада замјењује апострофирање ракије.

19. У причи *Ракијо мајко* Симеун измишља безброј комичних ситуација, у којима он, заједно са својом дружином успијева да се наруга репресивном систему аустријске управе, у коме је чак и за прикупљање прилога за манастир потребна *бурунтија* (дозвола, пасош). Путем хетероимажа, функционализованих преко здравица, који се унеколико базирају и на стереотипним представама, исмијана је надменост, хипокризија, али и приглупост представника аустријске власти. Симеуну и његовој дружини наздрављање и здравице послужиле су као моћно средство у надигравању аустријског капетана. Након

што ‘протолкују’ (р.202) капетану да је то ‘стари адет’ (р.202) и ‘обичај од старина’ (р.200), Симеун каже: ‘почеше здравице’ (р.202). Међутим, већ прва здравица коју изговара Белемез претвара се у своју супротност: ‘Де-де, господине капетане и царски већиле! С добром ти и пуном дошао, а с бољом те и пунијом испратио!’ (р.200). Тиме се поигравањем клишираним формулама преобрће основна интенција здрављења и благосиљања, те се недвосмислено алудира на извјесност одласка аустријског капетана. Оваква здравица уједно кореспондира са усменопоетским обликом *чаша у низу* и то оном чашом која је у литератури идентификована као *испратница*.

Капетан наздравља ‘ћесарокраљу’ изричући кроз своју ‘поштену и ријечну бешједу’ (р. 200), како ју је подругљиво назвао Симеун, мноштво неистина и лажних обећања које илуструју лицемјерје аустријске управе:

‘Премилостиви ћесарокраљ чуваће сваком образ и поштење, поштоваће све вјере и законе, потпомагаће цркве и намастире, а црквењске поглавице држати у великој чести и милости. Живио! И наздравље!’ (р.200)

Међутим Шошљага га успијева надмудрити изговарајући ‘још поштенију и ријечнију бешједу’ (р.200). Текстови благослова у народним здравицама, првенствено призивају берићет у кући и пољу, али и здравље, срећу, слободу, мир и слогу, откривајући вриједносна начела патријархалне културе¹³. Стога се уз клиширану форму *поносио се ти* изражава углавном жеља за потомством. Шошљагина, пак здравица, посредством овакве формуле призива капетану силу и моћ, чиме се алудира на изопачен систем вриједности аустријске власти. Оно што уноси додатне хумористичне елементе јесте поигравање самим жанром здравице, на тај начин што се капетан благосиља оним што се у перцепцији Симеунових слушаалаца посредством локалних топонима декодира као изразито негативно, чиме се благослов неосјетно транспонује у шаљиву клетву¹⁴.

¹³ Види примјер:

‘Колико овај колач има шара,
слова и писова онолико наш домаћин
им’о снаха, ћери, зетова и синова.
Па се с њима поносио, к’о ор’о вис’ном,
риба дубином, вук касом, медвјед гласом,
к’о добар јунак на коњу враном.’ (Milekić, 2017:p.156)

¹⁴ Поигравање жанром присутно је и у народној поезији, али са сасвим супротним интенцијама од Кочићеве. На примјер, када се адресат куне призивањем оних ствари које се у систему вриједности заједнице третирају као изразито позитивне:

‘Куд ти долазили кумови и пријатељи
не могли ти прићи од козије дреке,
овчије блеке, свињске скичевине и коњске ржњевине.’

‘Силни ћесарокраљски генерале и војводи! (То сам му ја пришапно.) Вала ти од неба до црне земље на твоје дочеку и честовању! Дабогда ти се, добри чојече и медено љето моје, дичио и поносио својом силом и моћи ко Локвари крађом, Дујаковци свађом, ко Павићи десетарима, а Татићи катарима; ко Гомјеница делијама и калуђерима, а Лусићи поповима; ко Стричићи пиром, а Добрња провом; ко Перван удовицама, а Мелина цурама; ко Кочића Главица висином, а Тимар низином; ко Кола плоскама, а Шљивно шљивама; ко Рекавице касаплуком, а Бања Лука газдинским лоповлуком и невјерлуком! Живио! И наздравље!’ (рр.200, 201)

Остале здравице које се након тога нижу своде се на апострофирање капетана улагивачким изразима, који садрже прикривену иронију (‘господине капетане и царски већиле’ (р.200), ‘господине капетане и царска перјаницо’ (р.201), ‘господине капетане и ћесарокраљска дико’ (р.201), па пружање поштења и обрешивање има за циљ да што прије напију капетана. Иронија кулминира у Симеуновој здравици на тај начин што аугментативи (‘капетанино моја и јуначино стара’ (р.202), ‘генералино моја чесна и поштена’ (р.202)), бивају како код Симеунових слушалаца, тако и читалаца, декодирани кроз њихову пежоративну конотацију. При том Симеун позива капетана да разбију мамурлук ‘ко што раде и остале делије и јунаци’ (р.202), на тај начин исмијавајући и властито и капетаново јунаштво које се не дешава, како се то кроз своциране фолклорне здравице призива, у припреми за витешке мегдане, него ракија постаје оружје у једном вербалном надигравању и надмудривању. Иронија у садржају здравица које Симеунова дружина упућује капетану служи да се под привидом похвала и подилажења истакне оно супротно, те да се на шаљив и хумористичан начин наругају аустријској власти. Сеоском виспреношћу и мудрошћу надигравају и надмудрују представника аустријске власти, на тај начин успијевају обрнути улоге и показати властиту супериорност.

У Симеуновој посљедњој, условно речено, здравици у којој описује злосретну судбину своје земље дотадашња иронија уступа мјесто сарказму:

Здравице у којима се адресату коме се жели добро упућује клетва, у нашој традиционалној култури могу се тумачити ‘распрострањеном праксом да се овакве формуле изговарају *против урока*’. (Петковић, 2006:р.144)

‘Домаћице, добра вам вече.
Ево добар вам овај бијели љебац
који га је правио млинац,
тољки ти се сирео сирац. (...)
Кроз камишит пролетио
У њему ноге прекрстио.’

‘Дична је ово и благословљена земља ко ниједна под небесним сводом. Свима се њезиним другама са истока сунце рађа, а ево њој се оће са запада да роди и да је топло и шчедро огрије, јер је она одувијек, од искони, била у милости код господана бога и код божији, свети угодника, а и богоносни отаца. Бесарокраљска генералино и свијетла, јуначка, војинствена главешино, и браћо моја рођена, чудесна је то судбина и удес нашег премилог отечества које већ пет стотина година цвили под тешким нацаком агарјанске, паклене силе и зулума! Чудесна је то судбина, велим, али бог премилостиви и све седам царевина тако су шћели, па је, ево, тако и било. Викните сви: Вала им на њиовом премилостивом дару!

– Вала им на њиовом премилостивом дару! – викнуше сви осим покојног Партеније.....’ (pp.202, 203)

Форма у којој здравичар говори текст, а остали га кроз унисоно одговарање потврђују, кореспондира се са посебним видом здравица под називом *ваславе*. Већ и сам језик са наносима старословенског и црквенословенског носи асоцијативни потенцијал овог предлошка. Да тај вид евокације код Кочића вјероватно није случајан, говори податак да је у његовој рукописној заоставштини пронађена управо једна васлава¹⁵. Текстови васлава славе Бога и божије угоднике којима је слава посвећена, док овај текст тобоже слави аустроугарску власт. Декодирана у контексту ваславе, ова сцена препознаје се као метаимаж кроз који се исмијавају надмене представе Аустријанаца о супериорности сопственог народа.

20. Посљедњу здравицу у циклусу изговара онај иза каце показујући да су двије стварности, она из које Симеун прича и она коју Симеун у својој машти призива, сада нераскидиво срасле и неодвојиве.

‘Јуначино наша! – чу се онај иза каце. Нека ти је просто и од бога и од људи да је каблом пијеш кад си је тако делијски бранио и одбранио! Точи, Мићане!’ (p.208)

¹⁵ Приликом етнографског и антропогеографског проучавања Змијања Кочић је пронашао, а посије и објавио двије епске пјесме о Рајку од Змијања и пјесму *Иво и Јелика*. У рукописној заоставштини Владимира Ђоровића пронађене су пјесма *Брат и сестра*, као и *Васлава*, коју је забиљежио од свог рођака Миле Попадаћа из села Ратково. Миле Недељковић је први систематизовао славско усмено бесједништво и објаснио шта је васлава: ‘Ва слава је народно славско богослужење, а изговарају је, или *читају* народни паметари, који су, за ову прилику, у правом смислу речи, природени жреци и изабрани свештеници из народа’ (1991: pp.209–210). Текстови васлава показују начин народног поимања и прихватања хришћанских елемената. Погрешна имена указују на то да народни *паметари* на свој начин интерпретирају и разумију оно што чују у цркви, те народном логиком поједностављују и прилагођавају, чинећи себи разумљивим.

У свијести својих слушалаца Симеун уистину постаје *јуначина* којему се сваки порок прашта. Он је ‘јуначки бранио и одбранио’ нешто, што ни онај који му, уз благослов и опрост, наздравља, не умије именовати. Да ли је доказао чудесну моћ ракије или своје слушаоце увјерио да је његова прича уистину ‘историческо збитије’? Или пак ‘света Ђаба’ коју је бранио и одбранио симболично представља дух и идентитет његовог племена у тренутку свеопштег клонућа. У једној од прича Партенија каже да Симеун не смије да дозволи ‘да замукну пјесне свете и молитве’ и да на њихов нараштај падне ‘клетва и проклетство Немањића свете лозе.’ (р. 178) Симеун својим чудесним причама и хумором исцјељује, оплемењује и буди наду. Он је, као и његов творац, несумњиво генијални стваралац који снагом своје имагинације памти освештане предањске приче, а кроз њих и своје вријеме.

Закључак

Зравица је једна од усменопоетских форми, које у Кочићевом дјелу имају снажну евокативност и умјетничку изражајност, нарочито када је ријеч о циклусу прича о Симеуну Ђаку. Посредством интертекстуалности у Кочићевом дјелу рефлектују се сложени процеси истовременог континуирања и модификовања конективних структура колективног памћења, које своју поетску сублимацију имају у усменопоетским облицима. Показали смо да је Кочићево призивање здравица за потребе литераризовања тема његовог времена примарно у функцији стварања комплексних аутоимажа и хетероимажа, односно приказивања крајишког менталитета и карактеристичних индивидуа унутар њега. Аутоимажи о себи и свом, али и хетероимажи о другима остварују се кроз хумор, а на нивоу изневјеравања канонизованих форми здравица и поигравања са њима, што је начин опетовања, памћења и очувања традиције и идентитета кроз књижевност. Зравица се показује као једна од оних фолклорних творевина, кроз коју умјетник успијева да народно паметовање и мудровање озари новим сјајем и изрази значењски усложњено.

Извори

1. Сабрана дјела Петра Кочића (2002), I–IV, Бањалука–Београд, Бесједа-Ars Libri.

Рјечници

1. *Рјечник књижевних термина* (1992), Београд, Нолит.
2. Караџић, В. С. (1852) *Српски рјечник*. Беч. У: Кашић, Ј. (ур.) (1986), *Српски рјечник*. Вук Стефановић Караџић I, А-II, Београд, Просвета.

Литература

1. Ајдачић, Д. (2004) *Прилози проучавању фолклора балканских Словена*. Београд, Научно друштво за словенске уметности и културе.
2. Андрић, И. (1972) Земља, људи и језик Петра Кочића. (предговор књизи *Јауци са Змијања*), Београд–Нови Сад.
3. Assmann, A., & Dietrich, H. (1991) *Mnemosyne. Formen und Funktionen der kulturellen Erinnerung*. Frankfurt, Fischer Taschenbuchverlag, 13–35.
4. Вучковић, Р. (1990) Символика монументалног и пародијско-хумористичко приповедање (П. Кочић). У: *Модерна српска проза*. Београд, Просвета.
5. Остојић, Н. (1836) Предговор рукописној збирци почасница. У: Бојовић, З. (1989) *Рукописна збирка корчуланских почасница*. *Расковник*. XV, Београд, pp. 57–58.
6. Grabes, H. (2008) Cultural Memory and the Literary Canon. У: Erll, A., & Nünning, A. (ur.) *Cultural Memory Studies – An International and Interdisciplinary Handbook*, Berlin, New York, Walter de Gruyter, pp. 311–319.
7. Eliot, Thomas Stearns (1975) Tradition and Individual Talent. У: Kermod, F. (ур.) *Selected prose of T. S. Eliot*. New York, Harcourt Brace Jovanovich, Farrar Straus and Giroux, pp. 34–44.
8. Зуковић, Љ. (1988) *Стазама усмености*. Никшић, Универзитетска ријеч.
9. Кољевић, С. (1982) Јуначки заноси у сувом зулуму: Петар Кочић и народна књижевност. У: *Летопис Матице Српске*. књ. 429, св. 5, pp. 916–927.
10. Lachmann, R. (2008) Mnemonic and Intertextual Aspects of Literature. У: Erll, A., & Nünning, A. (ur.) *Cultural Memory Studies – An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin, New York, Walter de Gruyter, pp. 301–310.
11. Милекић, В., Д. Јелић (2016) Теренска фолклористика и универзитетска настава. *Нова школа* (зборник радова са међународног научног скупа), Педагошки факултет у Бијељини, pp. 331–347. UDK 37, DOI 10.7251/NSK
12. Милекић, В., Д. Јелић (2017) *Народне здравице – грађа и коментари*. Бањалука, Филолошки факултет, Универзитет у Бањој Луци.

13. Милосављевић Милић, С. (2012) Виртуелни наратив као знак модернизације српске прозе на почетку 20. века. У: *Иво Андрић у српској и европској књижевности, Научни састанак слависта у Вукове дане*. Београд, МСЦ, pp. 817–827.
14. Назечић, С. (1966) Неиспитани Кочић. *Одјек*. бр. 20.
15. Недељковић, М. (1991) *Слава у Срба*. Београд, Вук Караџић.
16. Петровић, Т. (1997) Природа клетве и њене комуникацијске функције у српском језику. *Српски језик П/1-2*, Београд, 87–95.
17. Петровић, Т. (2006) *Здравница код балканских Словена*. Београд, Балканолошки институт.
18. Шмуља, С. (2007) Колективно памћење у дјелу Петра Кочића. *Петар Кочић данас* (зборник радова). Бањалука, Академија наука и умјетности Републике Српске, 101–118.

Valentina R. Milekić Kovačić
University of Banja Luka
Faculty of Philology
Department of Serbian Studies

THE POETICAL FUNCTION OF TOAST IN PETAR KOČIĆ'S LITERATURE

Summary

A toast is one of the oral-poetic forms that, in Petar Kočić's literature, carries strong evocativeness and artistic expressiveness, particularly in the cycle of stories about Simeun Đak. Through intertextuality in Kočić's work, complex processes of simultaneously continuing and modifying connective structures of collective memory are reflected, finding their poetic sublimation in oral-poetic forms. We have shown that Kočić's appeal of toasts, for the purpose of literary elaboration of the themes of his time, primarily serves to create complex autoimages and hetero-images, i.e., to depict the mentality of the Krajina region and its distinctive characters. Autoimages about oneself and one's own, as well as heteroimages about others, are realised through humour, at the level of subverting canonised forms of toasts and playing with them. This approach represents a way of repetition, memory, and preservation of tradition and identity through literature. The toast emerges as one of those folkloric creations through which the artist succeeds in illuminating the people's wisdom and reflection with new brilliance and expressing them with greater complexity of meaning.

►**Keywords:** toast, oral-poetic genre, collective memory, reactualisation of tradition, autoimages, heteroimages, mentality.

Sources

1. Sabrana djela Petra Kočića (2002), I–IV, Banjaluka–Beograd, Besjeda–Ars Libri.

Dictionaries

1. Rječnik književnih termina (1992). Beograd, Nolit..
2. Karadžić, V. S. (1852) Srpski rječnik. Beč. U: Kašić, J. (ur.) (1986), Srpski rječnik. Vuk Stefanović Karadžić 1, A–P, Beograd, Prosveta.

References

3. Ajdačić, D. (2004) *Prilozi proučavanju folkloru balkanskih Slovena*. Beograd, Naučno društvo za slovenske umetnosti i kulture.
4. Andrić, I. (1972) Zemlja, ljudi i jezik Petra Kočića. (predgovor knjizi *Jauci sa Zmijanja*), Beograd–Novi Sad.
5. Assmann, A., & Dietrich, H. (1991) *Mnemosyne. Formen und Funktionen der kulturellen Erinnerung*. Frankfurt, Fischer Taschenbuchverlag, 13–35.
6. Grabes, H. (2008) Cultural Memory and the Literary Canon. U: Erll, A., & Nünning, A. (ur.) *Cultural Memory Studies – An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin, New York, Walter de Gruyter, pp. 311–319.
7. Eliot, Thomas Stearns (1975) Tradition and Individual Talent. U: Kermode, F. (ur.) *Selected prose of T. S. Eliot*. New York, Harcourt Brace Jovanovich, Farrar Straus and Giroux, pp. 34–44.
8. Koljević, S. (1982) Junački zanosi u suvom zulumu: Petar Kočić i narodna književnost. *Letopis Matice Srpske*. knj. 429, sv. 5, 916–927.
9. Lachmann, R. (2008) Mnemonic and Intertextual Aspects of Literature. U: Erll, A., & Nünning, A. (ur.) *Cultural Memory Studies – An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin, New York, Walter de Gruyter, 301–310.
10. Milekić, V., D. Jelić (2016) Terenska folkloristika i univerzitetska nastava. U: *Nova škola* (zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa), Pedagoški fakultet u Bijeljini, pp. 331–347. UDK 37, DOI 10.7251/NSK
11. Milekić, V., D. Jelić, (2017) *Narodne zdravice – građa i komentari*. Banjaluka, Filološki fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci.
12. Milosavljević Milić, S. (2012) Virtualni narativ kao znak modernizacije srpske proze na početku 20. veka. U: *Ivo Andrić u srpskoj i evropskoj književnosti, Naučni sastanak slavista u Vukove dane*. Beograd, MSC, pp. 817–827.
13. Nazečić, S. (1966) Neispitani Kočić. *Odjek*. br. 20.
14. Nedeljković, M. (1991) *Slava u Srba*. Beograd, Vuk Karadžić.

15. Ostojić, N. (1836) Predgovor rukopisnoj zbirci počasnica. U: Bojović, Z. (1989) *Rukopisna zbirka korčulanskih počasnica. Raskovnik*. XV, Beograd, pp. 57–58.
16. Petrović, T. (1997) Priroda kletve i njene komunikacijske funkcije u srpskom jeziku. U: *Srpski jezik* II/1–2, Beograd, 87–95.
17. Petrović, T. (2006) *Zdravica kod balkanskih Slovena*. Beograd, Balkanološki institut.
18. Šmulja, S. (2007) Kolektivno pamćenje u djelu Petra Kočića. *Petar Kočić danas* (zbornik radova). Banjaluka, Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, pp. 101–118.
19. Vučković, R. (1990) Simbolika monumentalnog i parodijsko-humorističko pripovedanje (P. Kočić). *Moderna srpska proza*. Beograd, Prosveta.
20. Zuković, LJ. (1988) *Stazama usmenosti*. Nikšić, Univerzitetaska riječ.

Преузето: 30. 9. 2024.
Корекције: 24. 12. 2024.
Прихваћено: 30. 12. 2024.

Николина П. Хавран¹
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

ТИПОЛОШКА АЛЕГОРИЈА У КАРАКТЕРИЗАЦИЈИ ЛИКА СВЕТОГА СИМЕОНА²

Апстракт: У раду се сагледавају примери типолошке алегорије којима се обликује књижевни лик Стефана Немање/Светог Симеона у српској средњовековној хагиографској књижевности XIII столећа – у Житију Светога Симеона Немање Саве Немањића, Животу Светога Симеона Стефана Првовенчаног, Животу Светога Саве и Животу Светога Симеона Доментијана и Теодосијевом Житију Светога Саве. Анализа обухвата сагледавање заступљености типолошке алегорије, одређење њене врсте, опсега поља на које се појам типа односи, као и мотива њене употребе. Резултати предузетог истраживања саопштавају да је типолошка алегорија врло радо коришћена у поступку карактеризације лика родоначелника светородне династије Немањића и да је најчешће реч о типологији личности, при чему се разноликошћу типова (старозаветни, новозаветни, из новије хришћанске историје, светог црквеног предања) потврђују омиљеност и ефектност њене употребе, неретко мотивисане потребама идеолошке природе.

Кључне речи: типолошка алегорија, Свети Симеон, житија, Сава Немањић, Стефан Првовенчани, Доментијан, Теодосије.

¹ nikolina.tutus@ff.uns.ac.rs

² Рад је настао у оквиру краткорочног пројекта под називом „Поетолошки појмови у настави: истраживање појмовног фонда” (број 142-451-3077/2023-01), одобреном по Јавном конкурс Покрајинског секретаријата за високо образовање и научноистраживачку делатност за финансирање краткорочних пројеката од интереса за развој научноистраживачке делатности у Аутономној покрајини Војводини у 2023. години.

1. Увод – Свето писмо и типолошка алегорија у српској средњовековној књижевности

Свето писмо најутицајније је штиво средњовековне епохе, које је на разне начине, својим садржајем и стилским особеностима, било узор за обликовање бројних културних, друштвенополитичких и уметничких сфера света средњовековног човека. Његова заступљеност у српској средњовековној књижевности, остварена путем цитирања, парафразирања, алузија и поређења стога не изненађује – ‘Сва српска књижевност из овог доба прожета је Светим писмом, почев од првог српског књижевника, Светога Саве, до књижевних дела насталих после њега и после пада деспотовине (1459), па чак и после Велике сеобе (1690)’ (Rakić, 2006:p.171; в. и Purić, 2013:p.155).³ Као објављена истинита реч Божија, *Свето писмо* стекло је статус необоривог ауторитета, те се писци на њега позивају у различитим приликама, а најчешће како би на најилустративнији и, човеку тога доба, најјаснији начин представили свог јунака, његове особине, дела, углед и поштовање које је за свог живота или након упокојења уживао, с једне стране, а с друге, како би своје јунаке, а тиме и народ, хришћанску заједницу из које он потиче и коју представља, уврстили у свету историју човечанства – ‘библијска мјеста служе превасходно за премошћавање јаза између два основна нивоа значења средњовјековног текста – непосредног, литерарног и вишег, духовног смисла’ (Špadijer, 1997:p.251). Стога је разумљиво да стари српски писац ‘користи, и то веома интензивно и разнолико, управо библијске садржаје као једно од основних средстава портретизације јунака, остваривања целокупне атмосфере дела и његових значења’ (Juhas-Georgievska, 1997:pp.51–52). Најучинковитији поступак подразумева непосредно поређење одређеног књижевног јунака са одређеном, читавом средњовековном хришћанском свету познатом, библијском, старозаветном или новозаветном, личношћу.

Реч је о поступку који се у савременој теорији о књижевности назива *типолошка алегорија* или *фигурација*. Њени корени утемељени су већ у Но-

³ О томе најверније сведочи студија Станоја Станојевића и Душана Глумца под називом *Св. Писмо у нашим старим споменицима* (в. Stanojević, Glumac, 1932), док се представа о плодотворном утицају *Светога писма* и на дела српске књижевности других епоха може врло лако формирати на основу радова објављених у зборнику *Српска књижевност и Свето писмо* (Београд, 1997).

Поједини аутори бавили су се и утицајем *Светога писма* на стваралаштво средњовековних писаца који су у фокусу овог рада – Стефана Првовенчаног (в. Rebić, 2013; Krstić, 2017), Доментијана (в. Juhas-Georgievska, 1997) и Теодосија Хиландарца (в. Špadijer, 1997), али и других (в. Polovina, 2013).

вом завету, где се типско начело користи за објаву Христовог доласка као остварења старозаветног пророчанства о доласку Спаситеља (Léon-Dufour, 1980:pp.951–955). Традиција употребе типолошке алегорије потом се везује за тумачење *Светог писма* у најранијем периоду, када су свети оци настојали да покажу повезаност његова два дела, Старог и Новог завета. То су чинили показујући, поред историјског значења личности, ствари и догађаја Старог завета и њихово 'slikovito proročko značenje' које се односило на личности, ствари и догађаје Новог завета (Oberški, 1964:p.184). Кључни појмови типолошке алегорије јесу *тип* (грч. *typos*), којим се означава да 'neka osoba, stvar ili događaj iz starozavetne povijesti Božje objave ima proročko-slikovito značenje koje osobe, stvari ili događaja iz novozavjetne biblijske povijesti', и *антитип*, који представља 'potpuno ostvarenje osoba, stvari ili događaja, nagovjешtenih u St. Z., koje se zбило na osobama, stvarima i događajima u N. Z.' (Oberški, 1964:p.184).⁴ Њен главни циљ односио се на већ поменуто показивање повезаности Старог и Новог завета као једне целине, учења и истине, где Стари завет има функцију најаве Новог завета, а којом се, заправо, осветљава Божија брига за спас људског рода (Oberški, 1964:p.201).

Вишеструки потенцијал типолошке алегорије увидели су и средњовековни хришћански уметници, који, спрам својих потреба, уносе одређене новине. Наиме, средњовековна употреба типолошке алегорије подразумева проширење поља на која се појмови *тип* и *антитип* односе. То проширење огледа се у чињеници да се сада појам типа може односити и на новозаветне ликове, ствари и догађаје поред старозаветних, или пак и на друге знамените личности хришћанске историје, попут цара Константина или мученика Светог Димитрија Солунског, док се појмом антитипа реферише на одређену личност, ствар или догађај прошлости, односно ближе или даље средњовековне прошлости хришћанског поднебља.

Српски средњовековни писци, почевши од првог међу њима, Саве Немањића, негују употребу наведене стилске фигуре. Овом приликом пажња ће бити усмерена на сагледавање библијских типова употребљених за карактери-

⁴ Јанко Обершки разликује три врсте библијских типова: 'a) osobni, gdje koja historijska biblijska osoba slikovito naznačuje koju osobu iz N. Z.; b) stvarni, gdje koja stvar ili predmet iz Starog zavjeta, osobito kod liturgijske upotrebe, označuje koju stvar iz Novog zavjeta; c) historijski događaj u St. Z. koji navjешtava sličan događaj iz N. Z.' (Oberški, 1964:p.185). Међу тим врстама, у зависности од њихових антитипова, такође је могуће извршити извесне поделе. Тако се међу *особним типовима* разликују типови Христове личности и типови личности Пресвете Богородице (в. Oberški, 1964:p.185–192), док се *стварни типови* и *типови историјских догађаја* углавном односе на Христову Цркву и њене свете тајне (в. Oberški, 1964:p.192–201).

зацију лика родоначелника владарске династије Немањића и првог светитеља њиховог рода, Стефана Немање, потоњег Светог Симеона, у српским житијима XIII столећа.⁵ У складу са тим, грађа обухвата како хагиографска остварења којима се описује Симеонов живот – *Житије Светога Симеона Немање Саве Немањића*, *Живот Светог Симеона* Стефана Првовенчаног и Доментијанов *Живот Светог Симеона*, тако и она у којима је Симеонов лик развијен и кључан – Доментијанов *Живот Светога Саве* и Теодосијево *Житије Светога Саве*. Анализа типолошке алегорије, у складу са њеним одликама и развојним током, подразумеваће одређење њене заступљености и врсте, затим дефинисање опсега личности, ствари и догађаја на које се тип односи, као и проматрање њене функције у ужем, књижевном, и ширем, ванкњижевном, контексту, тј. сагледавање мотива њене употребе.

2. Стефан Немања/Свети Симеон као антитип библијских праотаца

Пажња посвећена првом српском светитељу из реда владарске династије Немањића, Светом Симеону, више је него очигледна – четворица средњовековних писаца (Сава Немањић, Стефан Првовенчани, Доментијан, Теодосије) оставили су писани траг о његовом животу и монашком подвигу, а број химнографских списа састављених у његов спомен такође је незанемарљив.⁶ Приметно је како сви писци настоје да што сликовитије и успешније представе Светог Симеона као пример узорног хришћанског владара и пожртвованог Божијег угодника, монаха који је зарад Христа и спаса повереног му народа напустио удобност свог владарског положаја. У те сврхе лик Стефана Немање, потоњег Светог Симеона, неретко стилски бива уобличен типолошком алегоријом, где се он, на основу својих особина или поступака, наводи као антитип одређених библијских и хришћанских личности, а кључни догађаји његове владарске историје као анти типови одређених догађаја библијске и

⁵ Избор почива на чињеници да је Стефан Немања/Свети Симеон најзаступљенији антитип типолошке алегорије у српским житијима XIII столећа. Поред њега, у функцији анти типа јавиће се Растко Немањић/Свети Сава, Стефан и Вукан Немањић, Немањина супруга Ана, супруга краља Радослава, пустиножитељ Свети Петар Коришки, Немањини непријатељи, српска земља и српски народ.

⁶ Њих чине следећа дела: *Служба Светом Симеону* Саве Немањића, *Служба Светоме Симеону*, *Заједнички канон Спасу Христу*, *Светоме Симеону* и *Светоме Сави*, *Заједнички канон Светоме Симеону* и *Светоме Сави на осам гласова* и *Заједнички канон Светоме Симеону* и *Светоме Сави четвртога гласа* Теодосија Хиландарца (в. *Srbijak I* 1970:pp.7–33;139–219;295–315;315–449;449–467).

хришћанске историје људског рода. Тако Сава свога оца поистовећује са старозаветним Аврамом, царевима Давидом и Соломоном, праведним Јосифом, Исаком и Јаковом, као и са новозаветном фигуром Доброг пастира, чији се прототип односи на Исуса Христа. Стефан Првовенчани, поред Јосифа, међу типове уводи и старозаветне пророке Мојсија и Илију, с тим да се, поред библијских ликова, у овој функцији јавља и светитељ ранохришћанског периода – Свети Димитрије Солунски. Прави процват типолошка алегорија добија у Доментијановим житијима, у којима је поље типа знатно проширено – осим Аврама, Исака, Јакова/Израиља, Јосифа, Мојсија и Светог Димитрија, њега чине и старозаветни Ноје, као и личности новозаветне историје: свештеник Захарија, отац Светог Јована Крститеља, Свети Јоаким, отац Дјеве Марије, и апостол Петар. Теодосије пак не остаје на висини задатка успостављеној својим претходником. Број библијских паралела у његовом делу знатно је мањи – Симеон се назива *оцем Новог Израиља* и изједначава само са Јаковом.

Успостављање библијских паралела са Светим Симеоном у појединим случајевима подразумева укључивање и других ликова српске књижевности у једну ширу типолошку алегорију. Реч је о увођењу ликова његове супруге Ане, сина Саве или уопштено његових потомака – Ана се објављује као антитип старозаветних и новозаветних мајки које су, упркос неплодности, измолиле чедо – Саре, Ревеке, Јелисавете и Ане,⁷ Сава као антитип чудесно, на молитву, рођене библијске деце – Исака, Јована Крститеља, Дјеве Марије, као и вољеног сина, Јосифа (Domentijan, 1988:pp.55–56,65), а Немањини синови као антитипови Јаковљевих и Нојевих синова (Domentijan, 1988: pp.65; 308–310). Поред наведеног, типолошком алегоријом представљају се и Немањини непријатељи, за чије типове се наводе старозаветни Мадидјам и Сисара (Domentijan, 1988:p.251).

Најзаступљенија су поређења Стефана Немање са праоцем Аврамом (Sveti Sava, 1986:p.98; Domentijan, 1988:p.276), Јаковом/Израиљем (Sveti Sava, 1986:p.117; Domentijan, 1988:pp.79–80,116;255,256,275,314; Teodosije, 1988:pp.136,163) и Јосифом (Sveti Sava, 1986:p.99; Stefan Prvovenčani, 1988:p.67; Domentijan, 1988:pp.244–245,247), стога ће и главни део рада бити посвећен управо њима.

⁷ Више о томе в. Vasiljević Ilić, 2020.

2.1. Стефан Немања/Свети Симеон – Аврам

Аврам, старозаветни пророк и праотац изабраног народа, његов вођа и свештеник, 'zauzima povlašteno mjesto u povijesti spasenja' (Léon-Dufour, 1980:p.6) – са њим 'почиње историја Изабраног народа [...] и Божје старање о њему' (Grgurević, 2006:p.199). На првом месту, Аврам је пример човека непоколебљиве вере у Господа. Због његове праведности и спремности да послуша реч Творца, Господ са њим склапа савез обећавши му: 'Благословићу оне који тебе благосиљају, и проклећу оне који тебе проклињу, и у теби ће бити благословена сва племена на земљи' (1 Мој 12: 1–3; в. и 13: 14–17; 15: 1–6, 17–21; 17: 1–8; 21: 11–13; 22: 15–18).⁸ Највећа чудеса библијске приче о Авраму односе се управо на његово потомство – у дубокој старости Аврам и Сара по Божијем обећању добијају свог јединца Исака (1 Мој 17: 15–22; 18: 9–15; 21: 1–5), а Господ, уверен у Аврамову послушност и веру, спасава Исака у тренутку када отац креће да га жртвује (1 Мој 22: 1–12). У јудеохришћанској традицији Аврам стога стиче статус праведника који је по вољи Божијој отац изабраног народа, а чије је потомство предодређено да након његове смрти влада међу народима (1 Мој 21: 12–13; 25: 11).

Портретишући свога оца као владара, Сава Немањић га већ у првим редовима житија назива *другим Аврамом странопримцем* (1986:p.98). У том наводу он активира две Аврамове карактеристике – његово странопримство, тј. гостољубље показано у сусрету са тројицом непознатих путника, а заправо анђела који су дошли да пренесу радосну вест о рођењу дугожељеног сина (1 Мој 18: 1–10), и спремност да се свега одрекне не би ли испунио реч Божију. Сава те две особине старозаветног патријарха доводи у блиску везу, при чему је неподударане Симеоновог странопримства са Аврамовим лако уочљиво – у њему нема ничега чудесног, чак ни пророчког, него се њиме посредује Немањино поседовање неких од највећих хришћанских врлина, милосрђе и брига за убоге и ниште и потпуна немарност према благу овога света. У складу са тим, навођењем Аврама као Немањиног подобника заправо се саопштава једна доста значајнија порука о њему – назвавши га *другим Аврамом* Сава свога оца објављује као Божијег праведника од њега изабраног и благословеног да буде отац српског народа, признат међу својим поданицима, али и међу другим народима, који му као таквом беспоговорно указују поштовање. Приметно је да Сава ту важну поруку, чија је суштина идеолошке природе, саопштава врло ненаметљиво, далеко дискретније него што ће то учинити Доментијан и

⁸ 1 Мој: Прва књига Мојсијева.

Теодосије, представљајући Немању као доброг владара и учитеља (световног и духовног вођу), а његово достојанство као награду коју је својом жртвом заслужио:

‘Јер како ћемо овога назвати? Владарем ли, а уз то и учитељем? Јер утврди и уразуми срца свију и научи нас како правоверни хришћани треба да држе праву веру у Бога. Прво на себи благоверност показа, а потом друге научи, цркве освети, манастире сазда, светитеље у сласт слушајући, јерејештујући, а према монасима гајећи велику смерност и љубав, безнадежнима нада, убогим заступник, ништима хранитељ, наге у свој дом уводећи одеваше их, сирочад нахрани, удовице оправда, слепим и хромим и немоћним и глухим и немим ваистину мати постаде. И просто рећи: све своје имање у зајам издаде, јер постаде други Авраам странопримац, земаљски анђеол, небески човек, „Стога га и Бог преузнесе и дарова му име које је изнад сваког имена”, имену његовом поклонеше се сви народи.’ (Sveti Sava, 1986:pp.97–98)

Доментијан пак паралелу са Аврамом употребљава за описивање два кључна догађаја својих јунака. Први се односи на Симеоново напуштање отачаства и одлазак на Свету Гору – обе фазе тог подухвата, позив који Сава упућује Симеону и Симеоново одазивање, изграђене су на поистовећивању Симеона са Аврамом. Њима се активира Аврамова спремност да остави све овоземаљско како би испунио Божију наредбу, одређеније, његово напуштање завичаја и одлазак у хананску земљу (1 Мој 12: 1–5). Због аврамовске вере у Божију промисао, Симеон се назива *саврсником праведника Аврама* (Domentijan, 1988: p.79; 274) и *другим Аврамом* (Domentijan, 1988:p.276), с тим да се праведност и богоугодност његовог поступка поткрепљују и јеванђељским редовима о небеској награди за одабир Божијег пута уместо овоземаљског добра (Мт 19: 29).⁹ Притом, јасно је да се оваквим поређењем одаје похвала Симеону и изражава вера у његову предодређеност за велика дела, с обзиром на то да се његово име придодаје именима лозе старозаветних патријарха, поред Аврама, и његовим потомцима, Исаку и Јакову (Domentijan, 1988:pp.79;274), којима је обећано да ће постати праоци народима.

Библијску фигуру Аврама, заједно са фигуром његове супруге Саре, али и Исака и Ревекe (1 Мој 30: 1–2, 22–23), Захарије и Јелисавете (Лк 1: 5–20, 24–25, 57–58),¹⁰ Јоакима и Ане, Доментијан ће употребити и за представљање чудесног рођења Немањиног и Аниног најмлађег сина, Растка. Том приликом,

⁹ Мт: Свето јеванђеље по Матеју.

¹⁰ Лк: Свето јеванђеље по Луки.

Доментијан на врло суптилан начин, вреднујући Стефана Немању и Ану подобним именованим библијским паровима, проговара о њиховој праведности и љубави коју су гајили према Богу, због чега њихова молитва, као и молитве њихових типских представника, бива услышена (1988:pp.55–56). Доментијан се ту, међутим, не зауставља. Он ће на још једном месту Стефана Немању и Ану поистоветити са Аврамом и Саром, Исаком и Ревеком (1 Мој 24: 60; 25: 21, 24–26; 26: 2–5, 24), Јаковом и његовим синовима (1 Мој 28: 3–4, 13–15; 35: 11–12), с циљем да обзнани Божији благослов који почива на њиховом потомству и још једном укаже на предодређеност њиховог рода:

‘А ови свети родитељи његови освећени бише његовим рођењем, и благослови их Бог сваким благословом којим благослови Аврама и Сару, и Исака и Ревеку, Јакова и синове његове, и сав плод њихов би благословен од Бога. И Бог благослови Јаковљевим благословом синове синова њихових, а ваздиже служитеље новоме закону своме, и названи бише од Бога нови Израиљћани, друго царско свештенство, и прицепише се истинитој маслини, Христу, истинитом Господу нашем, којим се освећени називају синови његови, творећи вољу његову до данашњег дана.’ (Domentijan, 1988:pp.65–66)

2.2. Стефан Немања/Свети Симеон – Јаков/Израиљ

Старозаветни пророк Јаков, отац дванаест израелских племена (1 Мој 49: 1–28), попут свог деде Аврама и оца Исака, још један је од патријарха с којима је Бог начинио савез, уз обећање да ће се његово потомство умножити као прах на земљи и да ће господарити земљом на којој спава (в. 1 Мој 28: 10–15; 35: 11–12; 46: 3–4). Јаковљев животни пут обележен је неколиким догађајима на које се у средњовековној књижевности радо подсећа. Јаков је, попут Исака, рођен као дете постаријих родитеља, на молитву свога оца Исака (1 Мој 25: 21, 24–26). Иако није прворођени син, Јаков је откупио право на првенство од брата Исава (1 Мој 25: 29–34) и, послушавши мајчин савет, задобио очев благослов (1 Мој 27: 1–29; 28: 3–4). Његова праведност награђена је и искушавана блиским сусретом са небеским бићима, анђелима (тзв. Јаковљеве лестве) (1 Мој 28: 12), али и са самим Творцем, пред којим није устукнуо, те му је Господ, ‘јер се јуначки борио и с Богом и с људима’ доделио друго име – *Израиљ* (1 Мој 32: 24–29, в. и 35: 9–10). То име постаће и свето име народа који је од њега потекао, народа с којим је Бог склопио савез (Léon-Dufour, 1980:pp.382–384).

Друга појединост библијске приче о Јакову тиче се његовог односа са сином Јосифом, ког су љубоморна браћа удаљила из очевог дома продавши га као роба

Исмаиљцима (1 Мој 37: 18–28). Након много година туговања и жалости (1 Мој 37: 34–35), Јаков сазнаје да је његов вољени син жив и одлази у Египат како би остатак свог живота провео са њим (1 Мој 46: 28–30). Стога Јаков и Јосиф у хришћанском свету постају праслика сложне, *свете љубави*, како је назива Доментијан (1988:pp.80;275), између оца и сина, односа у којем син Божијим промислом постаје узданица и спаситељ своме оцу.

Поистовећивање Стефана Немање са Јаковом, тј. Израиљем, забележено је код тројице именованих писаца – Саве Немањића, Доментијана и Теодосија.¹¹ У односу на друге библијске паралеле, паралела успостављена између Стефана Немање/Светог Симеона и Јакова/Израиља показује се као најплодоноснија, с обзиром на то да је употребљена у представи неколико догађаја из живота родоначелника династије Немањића – Немањине жалости поводом Растковог напуштања дома и одласка на Свету Гору, Симеоновог одласка на Свету Гору на позив свог сина, монаха Саве, подизања Хиландара, Савиног пророштва о Симеоновој улози у спасењу српског народа и преноса Симеонових моштију са Свете Горе у Србију. Приметно је да су сви ови догађаји узрочно-последично повезани и да у свом садејству воде ка једном циљу, а то је утврђивање Светог Симеона као оца српског, хришћанском вером препорођеног народа. Управо истицањем сличности између Јаковљевог и Симеоновог живота на различитим равнима вишеструко се потврђује Симеонова предодређеност за велика дела, изузетно значајна како за овоземаљско благостање српског народа, тако и за његов живот у вечности.

Хронолошки прва сличност на основу које се Стефан Немања поистовећује са Јаковом тиче се односа између њега и његовог најмлађег сина, Растка, који, у складу са потребама исказаног садржаја, бива уподобљен фигури Јосифа, једног од Јаковљевих бројних потомака. Доментијан се у свом *Житију Светога Симеона* не устручава да истакне љубав коју су свештена двојица, отац и син, имали међу собом. Симеонову наклоност према најмлађем сину исказује управо његовим поређењем са Јаковом, који је од свих синова највише волео прекрасног Јосифа, *јер му се родио под старост* (1 Мој 37: 3; в. и 1 Мој 45: 26–28; 46: 28–30), а Симеонову жалост због Растковог одласка из породичног дома (1988:pp.255–256) са Јаковљевом жалошћу за изгубљеним миљеником (1 Мој 37: 34–35). Такође, радост која Симеона очекује у предстојећем суживоту са Савом на Светој Гори поистовећена је са оном коју је Јаков задобио након што је, после много година, пронашао свога Јосифа (уп. 1 Мој 45: 26–28; 46: 28–30; Domentijan, 1988:pp.80;275).

¹¹ Детаљније о овом питању у Савином *Житију Светог Симеона* в. Tomić, 2024.

Доментијан потом, у оба своја хагиографска остварења, Савин позив Симеону да му се придружи на Светој Гори и Савино пророштво о Симеону као оцу Новог Израиља посредује причом о Јакову и Јосифу – Сава позива Симеона да, ‘подобјећи се Богом благословеном Јакову, који је сишао у Египат ради свога прекраснога чеда Јосифа’ (Domentijan, 1988:pp.79;274; уп. са 1 Мој 45: 9–12), дође на Свету Гору. И док је мотив Јаковљевог доласка у Египат на првом месту његова љубав према Јосифу, а потом и свеопшта глад, разлози Симеоновог одласка у туђину тичу се, пре свега, остварења Божије воље да он буде ‘други нови Израиљ’, а да српски народ постане ‘изабрање Божије, јер је Христа ради оставио висине и дошао у Свету Гору, и свима показао добри пут богољубија’ (Domentijan, 1988:pp.79–80;275). С обзиром на то да се идеја Новог Израиља од времена Исуса Христа односи на све народе који су поверовали у њега, односно на Христову Цркву и њене светитеље (Léon-Dufour, 1980:pp.384–386), називање Симеона *другим новим Јаковом* заправо је најаву његовог посвећења, посведоченог миомирисним и мироточивим моштима, које га је учинило и небеским, не само земаљским, заштитником свог отачаства – ‘Управо проглашењем за светитеља, Немања је постао Нови Јаков – идеални *rex et sacerdos* отачаства’ (Marjanović-Dušanić, 1997:p.194).

Својеврсно остварење Савиног пророштва о Светом Симеону као праоцу српског народа представља пренос његових моштију из Хиландара у Студеницу, где оне бивају дочекане као реликвије првог реда и знамење Божијег присуства и милости. Сава Немањић, а потом и Доментијан и Теодосије, овај догађај, изузетно битан како за унутрашње политичке прилике немањићке Србије, тако и за њено стицање одговарајућег признатог места у светој историји хришћанских народа,¹² приказују као још једну у низу сличности између Симеона и Јакова (Sveti Sava, 1986:p.117; Domentijan, 1988:pp.116;314; Teodosije, 1988:p.163), вреднујући пренос Симеонових моштију као раван сахрањивању Јакова, не у Египту, него у Богом обећаној земљи (1 Мој 50: 7–9, 12–14). Јаков је *први Израиљ*, а Симеон *други* (Domentijan, 1988:pp.116,314), чиме се поново врло јасно истиче величина српског владара и Христовог светитеља.

¹² Пренос Симеонових моштију из Хиландара у Студеницу кључан је догађај у установљењу његовог светачког култа, али и врло значајан за развој државне идеологије његових наследника (в. Marjanović-Dušanić, 1997:pp.195–196). ‘Из Савиног *Житија светог Симеона* јасно се види да су Немањини синови пренос очевих моштију из Хиландара у Студеницу и полагање у нови гроб, где су оне почеле да изливају чудотворно миро, доживели као чин посебне Божје милости. Та се милост преносила на читаву српску државу, јер је проглашење за светитеља и установљење култа првог владара утврдило положај нове династије, као што је приспеће очевих посвећених моштију означило крај грађанског рата у Србији’ (Marjanović-Dušanić, 1997:p.192).

Типолошко поређење овом приликом прелива се и на кључне учеснике преноса Симеонових моштију, те се тако Стефан и Вукан, који су са свештенством и властелом поворку свечано дочекали, а потом оца сахранили у његовој задужбини, уподобљују прекрасном Јосифу, који је Јакова, по његовој жељи, сахранио ван египатских граница:

‘И дођох са часним моштима у Хвосно.

Када је сазнао владалац син његов Стефан Немања, и брат му кнез Вукан, скупише светитеља и јереје и игумане са многим монасима и са бољарима свим, са радошћу радујући се и весељем веселећи се. Дошавши са великом чашћу узеше мошти господина Симеона, песмама духовним благодарећи Бога. Јер као што прекрасни Јосиф узе из Египта тело оца свога Јакова и пренесе га у земљу обећану, тако и ови богољубиви и благообразни синови његови са свом државом примише га, радошћу радујући се и весељем веселећи се, сами носећи пречасно тело оца свога, и са великом почашћу положише га у овој светој цркви, у одређени му гроб, који блажени раније сам себи беше начинио. А ово се догоди месеца фебруара у 19. дан.’ (Sveti Sava, 1986:p.117)

Теодосије пак пренос моштију Светога Симеона оцењује *дивнијим од преноса старог Израиља* (Teodosije 1988:p.163), а као разлоге наводи појединости које сведоче да је српски светитељ био у већој Божијој милости, него старозаветни патријарх – Симеон се не доноси из *ропства*, него са *Свете Горе*, центра православног монаштва, нити га спроводе *прости људи*, већ *свети мужеви*, *син анђео* и *син благодастиви самодржац* (уп. 1 Мој 50: 7–9; Teodosije, 1988:p.163).

Поред наведеног, Теодосије паралелу Јаков – Симеон и Сава – Јосиф употребљава и за представу подизања манастира Хиландара, српске задужбине на Светој Гори, односно значаја који ће тај чин имати за развој српског духовног живота. Истичући мотив туђине, изузетно важан уколико се у обзир узме чињеница о српском народу као младом народу међу осталим хришћанима и потреби да као такав буде признат и ван граница своје државе, Теодосије га користи као спону између оца и сина, Симеона и Саве, с једне стране, и Јакова и Јосифа с друге, при чему мотиви богоизбраности и предодређености не бивају изостављени. У овом примеру, богоизбраност и предодређеност показују се у напретку и умножењу духовних чеда, тј. српске монашке заједнице на Светој Гори:

‘Бог, који је чудом негда Јакова с прекрасним Јосифом после доласка у туђину умножио и телесно распространио у Египту, он је и садашњега

оца Симеона, новог Израиља, и са по души прекрасним Савом хтео да доласком у туђину умножи и распространи не телесном, него духовном децом у пустињи, [...]'. (Teodosije, 1988:p.136)

2.3. Стефан Немања/Свети Симеон – Јосиф

Јосиф, Јаковљев син, Исаков унук, Аврамов праунук, један је од омиљених старозаветних ликова српских писаца.¹³ Њиме се наставља света историја јеврејског народа започета Божијим обећањем Авраму да ће његово потомство наследити Обећану земљу и да ће од њега настати изабрани народ – он, а после њега његов син Јефрем, наследници су Божијег благослова, који се од Аврама преносио на изабраног, предодређеног потомка (1 Мој 48: 13–16; 49: 1–28). Библијска прича Јосифа је учинила препознатљивим типом праведника који је, упркос претрпљеној неправди и недаћама, успео да сачува чистоту и милосрђе свога срца и да као такав покаже доброту према онима који су му нанели зло, али и да завлада над својим непријатељима. Продан у египатско ропство од своје браће, подстакнуте љубомором и завишћу због његове предодређености и љубави коју је отац према њему гајио (1 Мој 37: 4–11; 18–28), затим лажно оптужен и утамничен (1 Мој 39: 7–20), Јосиф није изгубио веру у свога Господа, већ је стрпљиво чекао слободу. Поставши управитељ фараоновог дома (1 Мој 41: 45), његова мудрост, као и љубав и спремност да опрости својим непријатељима, долазе до пуног изражаја, а њихова највећа потврда видљива је у односу према браћи – Јосиф им опрашта и пружа им, заједно са њиховим већ остарелим оцем, сигурно уточиште у бурним временима свеопште глади (1 Мој 42: 25–28, 35; 44: 1, 3–13). Након Јаковљеве смрти, Јосиф испуњава очеву последњу жељу и његово тело преноси у Обећану земљу, још једном се потврдивши као љубљени и праведни син (1 Мој 47: 27–31; 49: 29–32; 50: 7–9, 12–14).

Сава Немањић први је међу српским хагиографима који свога оца поистовећује са Јосифом. Градећи слику Стефана Немање као узорног и достојног хришћанског владара, Сава међу његовим, поштовања и дивљења достојним врлинама посебно истиче *добру нарав*, по којој је Немања подобан *праведном Јосифу* (Sveti Sava, 1986:p.99; Rebić, 2013:p.864).¹⁴ Потом то чине Стефан Прво-

¹³ О поистовећивању јунака српске средњовековне књижевности, као и средњовековних владара, аутора повеља, са Јосифом Прекрасним в. Polovina, 2013.

¹⁴ Јосифова добра нарав у библијском тексту испољава се у неколико ситуација, с тим да је свакако најизраженија када је реч о његовом поступању према браћи. Међутим, на основу редова Савиног житија посвећеног Светом Симеону не може се сасвим сигурно рећи да ли је Сава алудирао управо на ову или неку другу епизоду Јосифовог живота.

венчани и Доментијан, који, за разлику од Саве, чији се мотиви успостављања поменуте паралеле могу сместити у оквир књижевних потреба, поређење са Јосифом користе за представљање веома осетљивих историјских садржаја политичке природе, везаних за Немањин долазак на престо, обележен крвавим сукобом са браћом.¹⁵ Настојећи да Стефана Немању прикажу као праведника коме је власт дата од Бога, обновитеља и препородитеља, а који је због зависти и љубоморе претрпео многе невоље од своје браће, оба писца посежу за старозаветном причом о Јосифу и његовој браћи. Притом, прича о Немањином сукобу са браћом у свим кључним сегментима поистовећује се са причом о неправди коју су Јосифу учинила његова браћа – Немања није првенац свога оца, као што није ни Јосиф; ипак, он је предодређен за престо, праведан и без мржње као што је то сам Јосиф; Немањина браћа су заслепљена завишћу и мржњом као што су и Јосифова; Немању браћа заробљавају у каменој пећини, као што Јосифа његова браћа заробљавају у рову, при чему ни једни ни други не разумевају Божије провиђење; и Немања и Јосиф излазе из својих тамница неповређени; Немања постаје велики господар и заузима престо отачаства као што Јосиф постаје господар фараоновог дома; обојица шире Божију реч и закон учећи и умудрујући свој народ:

‘И живљаше, захваљујући Богу и Пресветој и светоме архијереју и чудотворцу Николају, док не стиже ревност ђавоља, и већ ригаше змија своју злобу. Јер се договорише с најстаријом од браће његове, који је тада владао овом српском земљом, и, дозавши овога целомудреног и светог мужа, ухватише га, и оковаше му руке и ноге, и вргоше га у пећину камениту, као што некада браћа вргоше у ров прекрасног Јосифа, не разумевајући, безумни, промисла Владичина, који ће бити: да ће неповређени од беда бити они који верују у њ. И тако, ради правде и чистоте, изведе Јосифа из тамнице, и постави га за господара дома Фараонова и за кнеза свега имања његова. И овога опет, због кротости и правде, и дивне смерности, и због свих добрих обичаја, Владика премилостиви руком својом крепком и мишицом високом изведе из камените пећине, и узведе га на престо отачаства његова и подиже га за господара великога свему свету.

¹⁵ Опширнија истраживања паралеле са Јосифом, предузета на обимнијој грађи, која поред хагиографских списа обухвата и дипломатички материјал и сликарство српског средњег века, јасно саопштавају да је ‘породична историја Немањића, пуна сукоба између браће, између очева и синова због горке славе краљевства, пружала [...] погодан оквир за паралеле са старом причом’ о Јосифу и његовој браћи (Marjanović-Dušanić, 1997:p.210).

Као што рече Јосифу да научи кнезове своје као и себе, и да старце своје умудри, тако и овај пресјајни и крепки свети муж однегова чеда своја у благоверју и чистоти, и сабра пропалу земљу своју, ограђујући је крстом Христовим, и кнезове своје научи разумно, и старце умудри, шаљући захвалност и хвалу своју Владики свих и Творцу.' (Stefan Prvovenčani, 1988:p.67; в. и Domentijan, 1988:pp.244–247)

Доментијан, пак, у одређеној мери, у складу са општим средњовековним ставом да су они који су поверовали у реч Христову на извештан начин испред старозаветних праведника, Стефану Немањи даје предност у односу на Јосифа, наводећи да српски владар у својој невољи није тражио помоћи од људи, као што је то чинио Јосиф (1 Мој 40: 9–15), него да се потпуно поуздао у Божију вољу и надао се избављењу од његових светих (1988:pp.244–245).

3. Закључак

На основу свега изложеног, типолошка алегорија може се оценити као важан поступак у карактеризацији лика Стефана Немање/Светог Симеона. Њена присутност бележи се у свим делима којима се описује живот Светог Симеона, с тим да је Доментијанова наклоност ка њеној употреби нарочито приметна. Увек је реч о типологији личности, с тим да богат каталог типова сведочи о њеној развијености – у функцији фигуре Симеоновог лика јављају се старозаветни ликови (праотац Аврам, Исак, Јаков/Израиљ, Јосиф, Ноје, Мојсије, пророк Илија, цареви Давид и Соломон), новозаветни ликови (Захарија, апостол Петар и Исус Христос), личности из позније хришћанске свете историје (Свети великомученик Димитрије Солунски) или светог црквеног предања (Свети Јоаким). Поистовећивање Светог Симеона са библијским или хришћанским типом остварује се на основу уочене сличности, било да је реч о особини (врлини) или о кључном догађају из живота, при чему је увек реч о парцијалној, у већој или мањој мери оствареној, а не потпуној поредбеној конструкцији. Притом, средњовековни писци, водећи се општеприхваћеним ставом да су они који су упознали живот Исуса Христа и његово учење на својерстан начин испред оних који за живота нису били благословени том приликом, неретко кидају поредбени ланац дајући предност свом јунаку у односу на старозаветне фигуре, те тако долази до превазилажења типа у корист величања антитипа. Ужа функција типолошке алегорије на примеру портретисања Светог Симеона односи се на учествовање у изградњи одређених топоса, као што су: чудесно рођење будућег светитеља (Савино рођење, Стефан

Немања – Аврам, Исак, Захарија, Јоаким, Ана – Сара, Ревека, Јелисавета, Ана, Сава – Исак, Јаков, Јован Крститељ, Дјева Марија), тежња ка подражавању Христу, оличена у примању монашког завета и странствовању (Савин позив Симеону да дође на Свету Гору и Симеоново прихватање, Симеон – Аврам, Симеон – Јаков, Сава – Јосиф), стицање хришћанских врлина (Немањино го-стољубље, Стефан Немања – Аврам; Немањина добра нарав, Стефан Немања – Јосиф), туговање и чежња за сједињењем (Симеоново туговање за Савом, сје-дињење на Светој Гори, Симеон – Јаков, Сава – Јосиф), објављивање моштију, тј. њихов пренос (пренос Симеонових моштију из Хиландара у Студеницу, Симеон – Израил, Стефан и Вукан – Јосиф).

Мотиви употребе типолошке алегорије најчешће се могу сагледати у кон-тексту друштвенополитичких дешавања било времена за које се одређени догађај везује или времена у којем дело настаје.¹⁶ На примерима овом прили-ком узетим за предмет истраживања јасно се уочава намера како Симеонових синова, Саве и Стефана, тако и потоњих хагиографа, Доментијана и Теодосија Хиландарца, да српског владара и првог немањићког светитеља придруже низу старозаветних праотаца, Авраму, Јакову и Јосифу, оним праведницима који су својом вером први заслужили благослов да њихово потомство насели Обећану земљу и њоме господари. Захваљујући типолошкој алегорији, српски средњовековни писци врло убедљиво осликавају портрет родоначелника не-мањићке династије као једног попут њих и врло успешно преносе поруке, важне како за утемељење Симеоновог култа, тако и за објављивање његових потомака као богоизабраних владара српског народа – синови Симеонови и синови синова његових, благословени Јаковљевим благословом, наслеђеним од Аврама, јесу *Нови Израилћани*, Богом избрани да владају и путем спасења воде поверени им народ.

¹⁶ Условљеност употребе типолошке алегорије ванкњижевним факторима у житијима XIII века, пре свега настојањем да се саопште или учврсте одређене поруке везане за владарску идеологију Немањића, још јасније се види уколико се у обзир узме и њена заступљеност у невладарском житију. Наиме, у пустињачком житију, *Житију Светог Петра Коришког* Теодосија Хиландарца, употреба типолошке алегорије несразмерно је мање заступљена – светитељ се само на три места уподобљује старозаветним ликовима, Исусу Навину (Teodosije, 1988:p.274) и цару Давиду (Teodosije, 1988:pp.276, 282). Сходно томе, може се рећи да је типолошка алегорија резервисана за карактеризацију ликова владара-светитеља српске житијне књижевности XIII века.

Извори

1. Библија: Свето писмо Старог и Новог завета (2005), Стари завет по преводу Ђуре Даничића и Нови завет по преводу Вука Караџића и Светог архијерејског синода, по исправкама и преводима Светог владике Николаја, Београд, Глас Цркве.
2. Доментијан (1988) *Живот Светога Саве и Живот Светога Симеона*, Београд, Просвета, Српска књижевна задруга.
3. Свети Сава (1986) *Сабрани списи*, Београд, Просвета, Српска књижевна задруга.
4. Стефан Првовенчани (1988) *Сабрани списи*, Београд, Просвета, Српска књижевна задруга.
5. Теодосије (1988) *Житија*, Београд, Просвета, Српска књижевна задруга.

Литература

1. Васиљевић Илић, С. (2020) Женски ликови из Библије у старој српској књижевности, *Осам векова аутокефалије Српске Православне Цркве*, Београд, Донат граф, 369–375.
2. Гргуревић, Н. (2006) *Увод у Православну литургију*, Фоча, Православни богословски факултет *Свети Василије Острошки*.
3. Јухас-Георгиевска, Љ. (1997) Библијске паралеле у функцији грађења јунака у Доментијановом *Животу Светог Саве*, *Српска књижевност и Свето писмо: научни састанак слависта у Вукове дане*, 26/1, Београд, Међународни славистички центар, 51–60.
4. Крстић, Д. (2017) Отац и равноапостолни владар: *Свето писмо* и владарска идеологија у *Алексијади* Ане Комнине и *Животу Светог Симеона* од Стефана Првовенчаног, *Српска краљевства у средњем веку: зборник радова са међународног научног скупа одржаног од 15. до 17. септембра 2017. године у Краљеву, у част обележавања 800 година од крунисања Стефана Немањића (Првовенчаног)*, Краљево, Пергамент, 215–229.
5. Léon-Dufour, X. (1980) *Rječnik biblijske teologije*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost.
6. Марјановић-Душанић, С. (1997) *Владарска идеологија Немањића: дипломатичка студија*, Београд, Clio.
7. Oberški, J. (1964) Starozavjetni biblijski tipovi, *Bogoslovska smotra*, vol. 34, no. 2, 184–202.
8. Половина, Н. (2013) Свети Стефан Штиљановић као Јосиф Прекрасни. Прилог изучавању једне библијске паралеле, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 61, св. 2, 347–362.
9. Пурић, Ј. (2013) Свето Писмо у српској средњовековној књижевности, *Живопис*, год. 7, 151–172.
10. Ракић, Р. (2006) Свето писмо у књижевности, *Књижевност*, год. 61, књ. 116, бр. 2, 171–175.

11. Ребић, Ч. (2013) Како се Стефан Првовенчани угледао на Давидове Псалме у свом литерарном казивању о догађајима из живота Светог Симеона, *Теолошки погледи: версконаучни часопис*, год. XLVI, бр. 3, 861–876.
12. *Србљак: службе канони акатисти, књ. I* (1970) прир. Ђ. Трифуновић, Београд, Српска књижевна задруга.
13. Станојевић, С. & Глумац, Д. (1932) *Св. Писмо у нашим старим споменицима*, Београд, Српска краљевска академија.
14. Томин, С. (2024) *Типологија библијских личности у Житију Светог Симеона од Светог Саве. Пример Јакова–Израиља*, рад у штампани.
15. Шпадијер, И. (1997) Библијска мјеста у Житију Светог Петра Коришког Теодосија Хиландарца, *Српска књижевност и Свето писмо: научни састанак слависта у Вукове дане*, 26/1, Београд, Међународни славистички центар, 251–256.

Nikolina P. Havran
University of Novi Sad
Faculty of Philosophy

TYPOLOGICAL ALLEGORY IN THE CHARACTERISATION OF SAINT SIMEON

Summary

The present paper analyses the examples of typological allegory employed as a means of characterisation of Stefan Nemanja/Saint Simeon, the founder of the holy Nemanjic dynasty and its first saint, in the Serbian mediaeval hagiography literature of the 13th century – in the *Hagiography of St. Simeon Nemanja* by Sava Nemanjic; the *Life of Saint Simeon* by Stefan the First-Crowned; Domentian's the *Life of Saint Sava* and the *Life of Saint Simeon*; and the *Life of Saint Sava* by Teodosije the Hilandarian. The questions that the paper addresses include the degree of frequency of typological allegory used as a means of characterisation of Stefan Nemanja/Saint Simeon, determining its type, defining the scope of the field to which the concept of type refers to, and considering the motives behind its usage. The conducted research shows a high degree of frequency of typological allegory used in the process of characterisation of Stefan Nemanja/Saint Simeon, especially in Domentian's corpus. The variety of types, which are related to the Old Testament (Abraham, Isaac, Jacob/Israel, Joseph, Noah, Moses, prophet Elijah, king David and king Solomon), the New Testament (Zechariah, Paul the Apostle and Jesus Christ) or more recent Christian history (the Holy Great-Martyr Demetrius the Myroblyte), also speaks of its degree of frequency. Stefan Nemanja/Saint Simeon's personality traits and acts are

often identified with those of biblical characters and Christian saints, i.e. with the events of holy Judeo-Christian history. The identification with the Old Testament prophets and patriarchs Abraham, Jacob, and Joseph is the most dominant. The choice is not haphazard: by taking the named Old Testament fathers as Simeon's archetype, Serbian writers concentrate on the idea of predestination and God's blessing, which are very important for portraying Nemanja (and his descendants on the throne) as an ideal Christian ruler, predetermined to govern the Serbian people and lead it on the path of salvation. Therefore, the motivation behind using typological allegory is very often political-ideological, which is not surprising in the case of mediaeval literature.

► **Keywords:** typological allegory, Saint Simeon, hagiography, Sava Nemanjić, Stefan the First-Crowned, Domentian, Teodosije.

Primary Sources

1. *Biblija: Sveto pismo Starog i Novog zaveta* (2005) Stari zavet po prevodu Đure Daničića i Novi zavet po prevodu Vuka Karadžića i Svetog arhijerejskog sinoda, po ispravkama i prevodima Svetog vladike Nikolaja, Beograd, Glas Crkve.
2. Domentijan (1988) *Život Svetoga Save i Život Svetoga Simeona*, Beograd, Prosveta, Srpska književna zadruga.
3. Stefan Prvovenčani (1988) *Sabrani spisi*, Beograd, Prosveta, Srpska književna zadruga.
4. Sveti Sava (1986) *Sabrani spisi*, Beograd, Prosveta, Srpska književna zadruga.
5. Teodosije (1988) *Žitija*, Beograd, Prosveta, Srpska književna zadruga.

References

1. Grgurević, N. (2006) *Uvod u Pravoslavnu liturgiku*, Foča, Pravoslavni bogoslovski fakultet *Sveti Vasilije Ostroški*.
2. Juhas-Georgievska, Lj. (1997) Biblijske paralele u funkciji građenja junaka u Domentijanovom Životu Svetog Save, *Srpska književnost i Sveto pismo: naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 26/1, Beograd, Međunarodni slavistički centar, 51–60.
3. Krstić, D. (2017) Otac i ravnopostolni vladar: Sveto pismo i vladarska ideologija u *Aleksijadi* Ane Komnine i *Životu Svetog Simeona* od Stefana Prvovenčanog, *Srpska kraljevstva u srednjem veku: zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog od 15. do 17. septembra 2017. godine u Kraljevu, u čast obeležavanja 800 godina od krunisanja Stefana Nemanjića (Prvovenčanog)*, Kraljevo, Pergament, 215–229.
4. Léon-Dufour, X. (1980) *Rječnik biblijske teologije*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost.
5. Marjanović-Dušanić, S. (1997) *Vladarska ideologija Nemanjića: diplomatska studija*, Beograd, Clio.

6. Oberški, J. (1964) Starozavjetni biblijski tipovi, *Bogoslovska smotra*, vol. 34, no. 2, 184–202.
7. Polovina, N. (2013) Sveti Stefan Štiljanović kao Josif Prekrasni. Prilog izučavanju jedne biblijske paralele, *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, knj. 61, sv. 2, 347–362.
8. Purić, J. (2013) Sveto Pismo u srpskoj srednjovekovnoj književnosti, *Živopis*, god. 7, 151–172.
9. Rakić, R. (2006) Sveto pismo u književnosti, *Književnost*, god. 61, knj. 116, br. 2, 171–175.
10. Rebić, Č. (2013) Kako se Stefan Prvovenčani ugledao na Davidove Psalme u svom literarnom kazivanju o događajima iz života Svetog Simeona, *Teološki pogledi: verskonaučni časopis*, god. XLVI, br. 3, 861–876.
11. *Srbijak: službe kanoni akatisti*, knj. I (1970) priređ. Đ. Trifunović, Beograd, Srpska književna zadruka.
12. Stanojević, S. & Glumac, D. (1932) *Sv. Pismo u našim starim spomenicima*, Beograd, Srpska kraljevska akademija.
13. Špadijer, I. (1997) Biblijska mjesta u Žitiju Svetog Petra Koriškog Teodosija Hilandarca, *Srpska književnost i Sveto pismo: naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 26/1, Beograd, Međunarodni slavistički centar, 251–256.
14. Tomin, S. (2024) *Tipologija biblijskih ličnosti u Žitiju Svetog Simeona od Svetog Save. Primer Jakova–Izraelja*, rad u štampi.
15. Vasiljević Ilić, S. (2020) Ženski likovi iz Biblije u staroj srpskoj književnosti, *Osam vekova autokefalije Srpske Pravoslavne Crkve*, Beograd, Donat graf, 369–375.

Преузето: 25. 6. 2024.
Прихваћено: 25. 10. 2024.

Aleksandra Z. Stojanović¹
University of Kragujevac
Faculty of Philology and Arts

THE TESTIMONY OF SILENCE: EXPLORING TRAUMA IN ALEKSANDAR TIŠMA'S *THE USE OF MAN*

Abstract: This paper explores the intricate web of testimony, storytelling, and the haunting (in)ability to speak in Aleksandar Tišma's novel The Use of Man. With a thematic framework encompassing critical perspectives on Holocaust representation, unspoken narratives, and the healing of trauma, the paper presents the multifaceted experiences of survivors and their enduring narratives. Tišma's unique approach to Holocaust representation serves as the backdrop for our exploration, emphasising the significance of testimony as a means of bearing witness to the indescribable Holocaust atrocities. Distinguishing between silence and muteness, the paper focuses on the silences that permeate the characters' lives, recognising that some stories are too painful to tell, even within the intimate confines of diary writing. Tišma's protagonists, like many real-life survivors, undergo a complex process of reintegration into their former lives, allowing in-depth exploration of the resilience of the human spirit in the face of unimaginable suffering. By weaving these themes together, an analysis of intricate narratives that emerge from the ashes of history provides evidence that silence can sometimes serve as the most poignant form of testimony.

Keywords: Holocaust representation, testimony, silence, diary, trauma, The Use of Man, Aleksandar Tišma.

1. Aleksandar Tišma's Holocaust Representation

Crafting literary works that represent the Holocaust frequently confronts authors with a profound dilemma, leading to, as Joseph Hillis Miller writes, an impasse in writing. Miller (2011) recognises two aporias² in attempting to write fiction after

¹aleksandra.stojanovic@filum.kg.ac.rs

²J. Hillis Miller (2011:p.182) defines an aporia as “an impasse in an argument in which two conclusions follow from the premises, but contradict one another, though neither can be chosen over the other.”

the Holocaust. Namely, the first aporia centers on the 'inherently unthinkable and unspeakable' (Hillis Miller, 2011:p.182) nature of the concentration camps, which defies representation, while the second aporia explores 'turning the Nazi genocide into a fiction of any kind, "aestheticising" it' (Hillis Miller, 2011:p.187). Many literary critics maintain that while '[t]he Holocaust resists comprehension in its entirety, in the detail, the scope, the intricate cruelty, and the relentless brutality,' works depicting the evil of humankind and the suffering of millions should be created and "should not lead to resignation or disbelief" (Kraft, 2002:p.5). The Holocaust has taken on 'a mythic hue' (Hartman, 2010:p.28), becoming shrouded in an aura of mystery, sacredness, and incomprehensibility. Two problems arise concerning Holocaust fiction – representation and reception. *How should the Holocaust be represented in literature to provide 'a picture complete enough so that the real might become the intelligible?'* (Hartman, 2010:p.28)

Aleksandar Tišma's novel *The Use of Man*, though unintentionally, brings readers closer to the questions of representation and reception in Holocaust literature by incorporating documentary material in illuminating the post-traumatic experience of the Holocaust, the (im)possibility of sharing one's experience and the healing power of *storytelling* in overcoming trauma. 'Aleksandar Tišma's greatest achievement as a writer is not, or not only, that he 'represented' the lives of Jews in the space of former Yugoslavia in a manner unprecedented and unsurpassed, which he did, but that he integrated in the most intimate fibers of his narrative and then allowed to unravel [...] the crisis left in literature after the Holocaust of European Jewry' (Kujundžić, 2013:p.59).

Michael Rothberg (2000:p.3) identifies two approaches to Holocaust representation – the Realist and the Antirealist. The Realist approach is 'both an epistemological claim that the Holocaust is knowable and a representational claim that this knowledge can be translated into a familiar mimetic universe' (Rothberg, 2000:p.3-4). The Antirealist is 'both a claim that the Holocaust is not knowable or would be knowable only under radically new regimes of knowledge that it cannot be captured in traditional representational schemata' (Rothberg, 2000:p.4). The Antirealist approach 'removes the Holocaust from standard historical, cultural, or autobiographical narratives and situates it as a sublime, unapproachable object beyond discourse or knowledge' (Rothberg, 2000:p.4). This is Tišma's method of portraying his protagonist, Vera Kroner's, Holocaust experience. In general, Tišma's tone aligns more closely with the realist inclination, which Rothberg links to Hannah Arendt's concept of the 'banality of evil,' 'which sought to capture the essence of Nazi genocide in the ordinary figure of the bureaucrat' (Rothberg, 2000:p.4), suggesting

to the inherent quality of evil in man, in political systems, suggesting that evil is not an extraordinary thing. However, the novel effectively encapsulates the fundamental challenge of Holocaust representation. It does so through Vera Kroner's narrative as a survivor and her struggle to provide testimony, or rather, her incapacity to bear witness. Additionally, it explores the fictional depiction of the Holocaust by a documentary novelist, creating a narrative that resides in a state of ambiguity, somewhere in between the two realms – 'between "normal" and "extraordinary" understandings of methodology and representation; and between emphasising the extreme and everyday elements of the events' (Rothberg, 2000:p.6).

The Use of Man lacks a structured chronological sequence of events, devoid of any unifying spatial or temporal elements, thus exhibiting a conspicuous absence of narrative consistency. The result is a disorienting narrative, frequently causing confusion due to the inclusion of multiple narrative voices and interspersed recollections of memories, seamlessly blending the past with the present. The sentences within the narrative exude a dynamic quality, often left incomplete, resembling more of a listing style. This amalgamation of storytelling encompasses accounts of pre-war life, the traumatic experiences during the war, and the subsequent psychological states in the post-war period. The novel features several chapters, strategically placed within the narrative of the protagonists' lives, that show the progressive encroachment of inhumanity upon the city of Novi Sad and its residents, ultimately leaving a haunting legacy of emptiness and trauma, both physical and psychological. Although the chapters are not explicitly named, the first word of the text succinctly displays its contents – *Habitations, Evening separation, Bodies, Street scenes, Natural deaths and violent deaths, Other departures from home*. 'The very chapter titles, in the plural, anticipate the multiplication and massification of death in the shadow or embers of the Holocaust' (Kujundžić, 2013:p.69). While focusing on broader themes in these chapters, Tišma's novel presents the testimony of an ordinary man; a man whose inner world is shattered by incomprehensible tragedy. The novel itself resembles the testimony of a witness as 'the images are conveyed in raw form, unstructured, and the testimony can seem incoherent to the listener' (Kraft, 2002:p.21). Additionally, the 'testimony becomes elliptical, impressionistic, and not in a narrative form' (Kraft, 2002:p.22), which also mirrors Tišma's writing style.

In the novels of Aleksandar Tišma 'a great tale of unrelenting suffering, violence, and injustice is narrated, along with a love that simmers in unfulfillment or in the gap of everyday life, about the camps and the extinguishing of a humanistic concept of history' (Božović, 2005:p.168). Various manifestations of evil, stemming from diverse sources, take on a central role within Tišma's literary works. He represents

both evil that emerges unexpectedly and evil deeply rooted in mankind; the evil that were the concentration camps and 'evil that corrodes the small, ordinary individual' (Božović, 2005:p.169). Not only is Tišma concerned with presenting evil, but with the ways his protagonists react to such circumstances and how they navigate their past trauma in a new world. The words Holocaust survivors typically use when describing their experience are: "a double existence," "another world," "a schizophrenic division," "two worlds," "two different planets," "double lives" (Kraft, 2002:p.2), which points to a Balkanisation of memory, where Holocaust memories and normal memories are assigned to two different territories. In most cases, Holocaust memories are not incorporated into a survivor's sense of identity. Instead, they exist separately, representing a different version of themselves in a distinct time and place. (Kraft, 2002:p.2) When Vera Kroner returns from the concentration camp she feels out of place and describes her arrival as 'a shipwrecked sailor arriving on dry land' (Tišma, 1989:p.20), as 'the world she came from was another, far different'. (Tišma, 1989:p.20)

The research paper's uniqueness and significance are found in the psychoanalytic examination of Vera Kroner's Holocaust experience. Emphasis is placed on the apparent absence in her testimony, her silence, and the notable lack of a diary, diverging from the conventional focus on existing diaries and testimonies, such as that of Anna Drentvenšek. The examination delves into the distinction between muteness and silence, investigating the implications of traumatic events on language. The challenges of articulating one's narrative within the constraints of Lacan's symbolic order are discussed, illustrating the inherent difficulty in being heard or understood by others. Vera's incapacity to document her experience is initially considered, followed by her struggle with verbal expression, ultimately culminating in the therapeutic act of burning Anna Drentvenšek's diary as an attempt to overcome trauma and heal her fragmented identity. Throughout the exploration, broader implications of Holocaust representation are examined, including the imperative need for testimony, the societal pressure on survivors to provide it, and the internal processes involved in the act of testifying.

2. Words Left Unwritten

'Tišma is an impartial *witness*, an analyser of human tragedy, the misuse and abuse of man, whose tragic fate is shaped not only by change, i.e., "Gods", but by people themselves' (Popović, 1980:p.330). Although he was not a victim of the Holocaust and had no first-hand experience with the trauma he conveys in his work, Tišma's

works provide a literary testimony of the events and its psychological consequences. *The Use of Man* is thus 'a textual testimony which can *penetrate us like an actual life*' (Felman, 1995:p.14), presenting a vivid image of pain and suffering to bring better understanding of the over-reaching and engulfing trauma that was the Holocaust. The Holocaust goes 'beyond powers of both imagination and conceptualisation' as it 'posed problems of "representation" at the time of its occurrence, and it continues to pose problems today' (LaCapra, 1994:p.220). Tišma's Holocaust novels most prominently emphasise a rift in understanding and representation as they are 'undoubtedly part of the new aesthetics and ethics of representation that arose around Auschwitz as the ultimate reference point that simultaneously establishes the limits of humanity and threatens its destruction' (Gvozden, 2005:p.90). He portrays the capacity of humanity to inflict pain not only upon others but also upon itself. Simultaneously, while delving deep into human inner turmoil amidst challenging circumstances and malevolence, Tišma becomes the voice of the Yugoslavian experience during the Holocaust, encapsulating an entire epoch.

The novel centers on the experiences of three protagonists, Vera Kroner, Miloje Božić, and Sredoje Lazukić, both before and after the war. They shared a common childhood, having attended a German language class taught by Anna Drentvenšek, also known as Fräulein. Each of them endured their own distinct traumas during the war: Vera suffered in a concentration camp and a brothel, Miloje was left maimed and without limbs from his time in the trenches, and Sredoje tragically lost his entire family due to the war. The thread that connects these characters is a diary that Anna Drentvenšek leaves behind on her deathbed, instructing Vera to burn it. This diary changes hands among the protagonists, eventually ending up with Vera and Sredoje, who, in the novel's conclusion, decide to burn it. This paper does not primarily center on Anna Drentvenšek's diary itself but rather explores the concept of diary writing and how it serves as a means to address and work through the trauma experienced by the protagonists, namely, Vera Kroner whose connection to the diary is most explicitly stated in the novel.

'If to witness events is to participate in them, even to become a walking trace of them, then to testify would seem to affirm for the writer just this intimate link with experience [...] For the diarists and memoirists intuit that in asking literature to establish the facts of the Holocaust—or evidence of events—they are demanding not just that words signify experiences, but that they become—like the writers themselves—*traces* of their experiences.' (Young, 1988:p.23)

Vera does not attempt to write her own diary, because she wishes to distance herself from the experience, rather than create a more intimate link with it by

creating physical traces of it. 'Vera volunteered her story' (Tišma, 1989:p.182) to Mr. Bernister, an old family friend, and some pieces of it to Sredoje, but she found it impossible to write down her biography. When bearing witness in front of Mr. Bernister, there was no sense of finality about it, as the words Vera spoke remained free, unfixed, and, most importantly, uninterpreted. 'The words came easily; the man did not frighten her. His eyes were dull, his lined face like bark on a dead tree. It was as if he were not there' (Tišma, 1989:p.182). Vera told Sredoje about her brother Gerhard's suffering in prison and how her family was taken to the camp (Tišma, 1989:p.334), yet she omitted the events from the "House of Joy," the brothel she was held in.

The position of the witness represents 'a radically unique, noninterchangeable, and solitary burden' (Felman, 1995:p.15). Although Sredoje had his share of trauma, as did all of those who returned from the concentration camps, Vera's precise experience is hers alone and she carries that burden without the possibility for relief. Even if she had shared her experience, told somebody, written it down, it still would not have mattered. It would not have made a difference in overcoming her trauma because 'what the testimony does not offer is, however, a completed statement, a totalisable account of those events' (Felman, 1995:p.17). Vera cannot face her experiences even to relay them to herself, in the confines of her own thoughts. To testify to the horrors she endured would mean to define herself, to determine her position in the post-war world, while she is still navigating her present life in light of her past trauma.

Vera's trauma and muteness first become evident when she is filling out a questionnaire about herself and writing an adjoining biography:

'She tried to put the unutterable on paper. The crucial events, it seemed to her, ought to be described in the minutest detail, but they were in disorder, unconnected, and connecting them in memory would cause immeasurable distress. She tried to generalise, but that didn't work, for her generalisations quickly degenerated into half-truths and falsehoods. She threw the sheet of paper away, took another, and in a fury of decision hurled herself on that past which was suddenly demanded of her. But the words wouldn't come. She lay down, but her heart went on hammering, would have liked to run out into the street, but hadn't enough breath left to move. She was a prisoner of those blank sheets of paper, as she had been a prisoner in the camp. This was a camp too, she realised, a continuation of the camp in which she had been walled for a year and a half. The war had ended, but she had not escaped; her former captors, drowned in blood, even in death, stretched out their arms to her, to her captivity.' (Tišma, 1989:p.161)

Gasché (2018:p.4) emphasises the distinction between *muteness* and *silence* in which muteness ‘arises when language has been crippled and when the human being has been violently deprived of what, so far, has been the property that distinguishes it from animals’ and ‘implies the impossibility of speech.’ Silence, on the other hand, ‘presupposes the possibility of utterance since it consists only in refraining from speech’ (Gasché, 2018:p.4). Therefore, silence may only occur in situations where one is able to speak, but muteness presupposes violence, trauma, and the inability to *speak, tell, testify*. ‘Holocaust memories deviate so radically from shared experience that language cannot adequately convey them, and Holocaust witnesses frequently refer to the insufficiency of language’ (Kraft, 2002:p.32). Vera lacked the words necessary to describe the atrocities that befell her, which is why she left the paper *blank*. Just as Hillis Miller grappled with an impasse when attempting to write about fiction after the Holocaust, Vera confronted a similar impasse in crafting her own testimony.

A traumatic event creates a disruption, or void, in the Lacanian order of the Symbolic. As the Symbolic controls all linguistic communication and adherence to societal and ideological conventions (Žižek, 2006:p.11–13), such disruptions lead to muteness. Vera’s imprisonment, rape, and the murder of her family emerges as ‘an impasse of [her] symbolic universe’ (Žižek, 2006:p.73–74), rendering her unable to properly incorporate the events into her language. In attempting to write her biography, Vera attempts to recall traumatic events, but since they remain unsymbolised, in a void created by the traumatic disruption, they cannot be perceived in linguistic terms, resulting in a blank paper. Lacan observes that ‘at the very heart of the primary processes, we see preserved the insistence of the trauma in making us aware of its existence. The trauma reappears, in effect, frequently unveiled’ (Lacan, 1987:p.55). Whenever Vera attempted to verbalise, or in this instance, write down her experiences, she was confronted with trauma’s ‘resistance to signification’ (Lacan, 1987:p.129) and ‘*unassimilable*’ (Lacan, 1987:p.55) nature.

Muteness is connected to anonymity and the complete eradication of self that leaves out the possibility of having a story and/or later relating that story to others. When destroying the questionnaire she had filled out, Vera deletes not just her biography, but her name as well. She has no name, no identity, no sense of selfhood. ‘Prolonged atrocity splits the extended self, with one self-functioning in the normal world, guided by expectations from other people, and the other existing in the consuming memories of horror’ (Kraft, 2002:p.133). The Vera Kroner that grew up in the province, took German lessons, was courted by Milinko Božić and danced with Sredoje Lazukić, does not exist anymore. She has returned from the

camps a shell of what was once there, defining herself through the torture, rape and inhumanity she endured. Vera's vision of herself and her understanding of her identity as a Jew, a woman was swayed by the events, and she does not have a clear understanding of who she is anymore. 'That suffering, once over, was a part of her life, a part of herself, and now, she could not imagine that it had never happened' (Tišma, 1989:p.143) and by returning to her previous life, Vera found she 'had moved further away from it than she could ever have imagined' (Tišma, 1989:p.143). The split in her identity was emphasised even further.

'Hence, she crossed out her name and in its place left a black line, a symbol of nothingness and emptiness: "Then she sat down with the questionnaire and carefully crossed out, in thick ink, every word she had written. Now, following the questions was a row of black dashes, long and short. First name, last name: nothing. Father's name: nothing. Mother's name, maiden name: nothing. Day, month, year of birth: nothing. She was nothing.'" (Tišma, 1989:p.162)

'The imperative to tell the story of the Holocaust is inhabited by the impossibility of telling, and therefore, silence about the truth commonly prevails' (Laub, 1995:p.64). To testify is to tell a story of one's experience. But, a story implies there is an understanding of events and that the "storyteller" has made sense of them before attempting to pass the story on to others (Gasché, 2018:p.18). Vera has nothing to write down because she has not made sense of her experience. She can retell it and give generalised facts on what happened, but she cannot fully internalise it and create a story that would be meaningful. Kraft (2002:p.83) discusses "learned silence" as a frequent phenomenon in concentration camps, whereby victims had to remain silent to survive and thus 'could not use language to interpret and assimilate events.' At the time of her captivity, Vera did not verbalise her pain and was passive, obedient and resigned. Thus, when presented with the opportunity to take on an active role in her traumatic experience through testimony, she remained mute. When they meet again after the war, Sredoje asks Vera if she is resigned with her life, her fate, her past. Vera answers that she survived but 'she suddenly burst into tears. She cried her heart out, lips twisted, face streaming; her body racked with such sobs that the couch on which she was sitting creaked' (Tišma, 1989:p.337). The question arises of how to overcome a traumatic experience and resign oneself to one's destiny when there is a complete sense of inability and unwillingness to accept the reality of such horrific events. The challenge lies in resigning oneself to the unacceptable (Van der Kolk & Van der Hart, 1995:p.178).

3. Silent Testimony and the Struggle to Speak

Before she was taken to the concentration camp, Vera had dreams of escaping her home and becoming “nameless”, which she then associated with freedom: ‘She saw herself on a busy street crowded with people, streetcars, glittering window displays, where she would pass unnoticed, no longer Vera Kroner, daughter of merchant Robert Kroner, but a nameless creature, reduced to her own healthy, supple body, in which she had full confidence’ (Tišma, 1989:p.131). There is a profound contrast between the anonymity Vera yearned for before the war and what she encountered in its aftermath. Her initial longing for namelessness represented a concept of strength and liberation, but it underwent a profound transformation into one of vulnerability and confinement. She discovered herself trapped within the grip of her trauma, struggling to discern her own sense of self. Vera’s desire to be reduced to her body shifted drastically when she found herself in the grim “House of Joy,” where she was tattooed, branded, and subjected to the desires of soldiers. ‘The role she was forced to inhabit in the brothel determined her own universe as well, subordinated her own personality, and narrowed the range of choices she was capable of conceiving to such a powerful extent that the continuation of her participation in the Nazi-brothel-like social and erotic relationships in postwar Novi Sad was almost inevitable’ (Antić, 2009:p.60).

Vera’s entire Jewish family, including her brother, father, and grandmother, were taken and killed by the Nazis. Vera was forced into the harrowing confines of a concentration camp, serving as part of a Nazi brothel. Sredoje Lazukić suffered the loss of his family. Milinko Božić, on the other hand, endured a different fate, perishing in a Polish hospital without a recognisable name or identity, mutilated beyond recognition. Vera and Sredoje emerged from the war with minimal visible physical injuries, their wounds primarily psychological. Caruth establishes that ‘trauma seems to be much more than a pathology, or the simple illness of a wounded psyche: it is always the story of a wound that cries out, that addresses us in the attempt to tell us of a reality or truth that is not otherwise available’ (Caruth, 1996:p.4). Thus, the trauma must be told. However, for trauma to heal one must investigate the past and aim ‘at resituating it in our understanding, that is, at precisely permitting history to arise where immediate understanding may not’ (Caruth, 1996:p.11). For Vera, it was not only her experience in the “House of Joy” that left a wound that cries out, but also her feelings of isolation and difference growing up in a family of mixed religion. Vera’s trauma, thus, pre-dates the war.

According to Jacques Lacan (2014:p.327), the initial trauma is the trauma of birth in which one experiences 'the inhalation, into oneself, of a fundamentally Other environment.' For Vera Kroner, there is an additional layer in the trauma of birth that encompasses her Jewish identity, an identity inherently defined as Other, in an environment of division and persecution. Vera's initial trauma thus stems from her Jewish identity and sense of being an outsider in her surroundings. Her childhood was marked by an inherent feeling that something is amiss with this part of her identity. She had an aversion to her family's traditional customs, superstitions, and religious practices and she actively avoided using these expressions or engaging in rituals, even feeling repulsed by them. Vera saw these traditions as outdated, senseless, and potentially divisive, as they categorised people based on their religion and adherence to customs (Tišma, 1989:p.68–69). She chose to keep her personality and mixed heritage private, which resulted in her maintaining a certain distance from others (Tišma, 1989:p.70). Vera found herself utterly alone, with no confidante, not even a diary, to bear witness to her life experiences. There is an inherent loneliness and division between Tišma's protagonist that stems from conflicting nationalities, faiths, doctrines, as well as their belonging to different social categories, age groups or genders. Such separations, gaps and "wounds" are prominent throughout the entire novel. Perhaps the most crucial factor in Vera's attachment to the diary, evidenced by her unwillingness to burn it per Anna's instructions, is that she established a deep connection and identification with the narrative; not with the events and the "facts" of Anna's life, but her suffering, pain, and loneliness. 'Fräulein was truly alone. She listened to every noise in the darkness [...] All the words she had to utter seemed to loom insurmountably high, like a soft, crumbling mountain that would collapse and bury her' (Tišma, 1989:p.35). After experiencing her own trauma, she adopted the language of loss and hopelessness that she had discovered in the diary, which she could not then fully grasp.

'There is, in each survivor, an imperative need to *tell* and thus to come to *know* one's story [...] one has to know one's buried truth in order to be able to live one's life' (Laub, 1995:p.63). The imperative to tell one's story is seen in Vera's behaviour directly upon returning to Novi Sad when she feels the urge to let everybody in her surroundings know the horrors she lived through in the camp: "She felt a need to tell everyone of her terrible suffering, but the words that had not yet been said weighed her down with their truthfulness, and with their non-truthfulness, too, for some things remained stuck inside her, silent, like resin" (Tišma, 1989:p.146). Despite her need to testify, she could not do so because 'regardless of how well-meaning or how knowledgeable or how sincere the listener, unless a person has directly

experienced the Holocaust, it cannot be comprehended' (Kraft, 2002:p.4). Even when in the company of other survivors, she felt her story would not be understood as each person's experience is unique and traumatic in its own right. While Sredoje's entire family was also killed, he could not comprehend the rape and humiliation Vera endured in the "House of Joy,"³ so some experiences remained unspoken trauma. Vera also stayed away from other surviving Jews, for fear that their questions 'would probe too deep' (Tišma, 1989:p.156). Vera distanced herself from others and fell into a 'malicious silence' (Tišma, 1989:p.119) because 'no amount of telling seems ever to do justice to this inner compulsion. There are never enough words or the right words, there is never enough time or the right time, and never enough listening or the right listening to articulate the story that cannot be fully captured in *thought, memory, and speech*' (Laub, 1995:p.63). In the British documentary film *The Pervert's Guide to Ideology* (2012), directed by Sophie Fiennes, Slavoj Žižek (2012: 01:42:03–16) states that the tragedy of mankind's predicament is that one needs 'an agency, which, as it were, registers our predicament; an agency where the truth of ourselves will be inscribed, accepted; an agency to which to confess.' The issue is, however, that in most cases no such agency exists, as when survivors return home upon experiencing a great tragedy they discover 'there is no one really to listen to them' (Žižek 2012: 01:42:45–47). When asked about her experience, Vera realises, despite any inherent desire to share her story, that either nobody can understand her testimony or they have no genuine interest in hearing it.

³ In the "House of Joy" Vera was sterilized and raped: "They strapped my legs to a metal frame, tied my hands to my body, and a doctor wearing a mask and rubber gloves came in. They all bend over me. I saw a long drill-like needle that ended in a corkscrew, then felt a burning between my legs and, despite the numbness, a sharp pain deep inside, in the womb, as if it were being pulled out" (Tišma 1989:p.248). Vera's sterilization is depicted as "her first sexual intercourse, her loss of innocence" (Antić 2009:p.53). Aware that Officer Handke held the power to end Vera's life with a simple command, merely for disobedience, she gradually adopted a stance of submission, obedience, and docility. This adjustment became her survival strategy in the camp, a moment marking not just the loss of innocence but also the profound loss of her former self. Tišma's protagonists exhibit a marked passivity, refraining from assuming active roles in shaping their destinies. This aspect notably reinforces the novel's title, *The Use of Man*, as they find themselves being used rather than becoming those who use in their respective narratives. Prior to the war, Vera's life had been marked by passivity; during the war passivity was a survival mechanism amidst trauma. It was only in the aftermath of the war, when she set Fräulein's diary ablaze and made the decision to leave Novi Sad, that Vera exhibited the first signs of actively taking command of her memories and her life.

4. Finding Closure in the Aftermath of Trauma

The diary's significance in Vera's life is revealed by its position in the novel, as it frames the narrative and presents the main point of intersection between her carefree childhood and the traumas in her adulthood. Vera perceives her life as fragmented, disorganised, and chaotic, yet it is entirely controlled by the Nazi regime and, later, the Communist regime. 'Vera mourned everyone who had ever spoken to her, who had longed for her [...] They were all shadows now, voices from the past. Was there anything solid on this earth, anything that stood firm, so one would not need to say of it: 'That, too, has passed?' (Tišma, 1989:p.195). The diary stands as a symbol of endurance, strength and reliability in Vera's life, having remained unchanged despite the evils that plagued humanity and marked her life irrevocably. Even when Sredoje returned to Novi Sad after the war, 'there was no trace of his former existence, with the exception of Anna Drentvenšek's diary' (Tišma, 1989:p.291), establishing it as the singular constant of the novel. *Why did Vera not start writing her own diary?* Fräulein's diary greatly impacted her, and she formed an attachment to the idea that such a little book could hold an entire life, yet she never attempted to write down her own thoughts and experiences from the war. Anna Drentvenšek, though unhappy and traumatised by the events of her life (living in a foreign country, being left by her husband, having unrequited love), did have a stable grasp on who she was. On the other hand, Vera was faced with a dissociation from her previous identity, feeling a discontinuity between her prewar and post-war self. Writing in a structured, organised, and chronological manner, as a diary typically suggests, was not possible for Vera. A diary, however, proves to be a futile attempt at organising one's life and trying to establish dominance and control over events through their carefully structured retelling. The organisational strategies of political and ideological forces overpower the ordinary man as he is *used* by various people, institutions, and regimes.

Rereading the diary after their traumatic experiences imparts it with a different meaning (Tišma, 1989:p.333), a fresh perspective, as both Vera and Sredoje have matured, and their reading cannot be the same as it was in their innocent childhood. Similarly, post Holocaust literature undergoes a transformation and is relocated within a new context that demands an altered reception. Following the cathartic conversation about each other's Holocaust trauma, the pair were able to perceive each other based on who they had become, not by what they were in the past, making the choice not to meet again and to refrain from dwelling in the past.

In the act of burning the diary, Vera allows herself to confront her trauma, enabling it to penetrate deeply and move beyond the void of the symbolic order where trauma resides. We recall Vera's initial sense of division within her identity, a disunion of two worlds that, in the fire, undergo a process of melting and merging. The diary stands as a testament, encompassing not only Vera's trauma but also the broader spectrum of pain and suffering. Ignited in flames, it undergoes a transformative process, symbolising purification and revealing the potential for healing and addressing traumatic memories. The protagonists release the past and embrace their current traumatised identities through the act of burning pages symbolising adolescent bonds, prewar memories, and the remnants of a world irreversibly changed. Embracing their fragmented selves, they let the fire purify their wounds, acknowledging their trauma and striving to progress in life without being burdened by the unspoken, overshadowing weight of traumatic memories. The diary resists ignition on the initial try, symbolising the persistent nature of trauma and the difficulty of letting it go. Its pages catch fire sequentially, reflecting the gradual recording of experiences. What was once documented now disappears. The diary's conflagration reaches completion, guided 'as if driven by a need, a conviction' (Tišma, 1989:p.342), echoing the protagonists' yearning for completeness and healing.

References

1. Antić, A. (2009) Eroticization of the Holocaust: Sexuality, Evil and Fascism in Aleksandar Tišma's *The Use of Man*. *Pacific Coast Philology*, 44 (1), 46–69.
2. Božović, G. (2005) Upotreba čoveka ili drama bez katarze. In: Delić, J., Koljević, S., Negrišorac, I. (eds.) *Povratak miru Aleksandra Tišme: zbornik radova*. Novi Sad, Matica srpska, pp. 168–177.
3. Caruth, C. (1996) *Experience: Trauma, Narrative, and History*. Baltimore, Johns Hopkins University Press.
4. Felman, S. (2008) Education and Crisis, or the Vicissitudes of Teaching. In: Caruth, C. (ed.) *Trauma: Explorations in Memory*. Baltimore, Johns Hopkins University Press, pp. 13–60.
5. Gasché, R. (2018) *Storytelling: The Destruction of the Inalienable in the Age of the Holocaust*. Albany, State University of New York Press.
6. Gvozden, V. (2005) Tišmina književnost rascepa. In: Delić, J., Koljević, S., Negrišorac, I. (eds.) *Povratak miru Aleksandra Tišme: zbornik radova*. Novi Sad, Matica srpska, pp. 74–92.
7. Hartman, G. (2010) The Holocaust, History, Writing and the Role of Fiction. In: Spargo, R.C., Ehrenreich, R.M. (eds.) *After Representation? The Holocaust, Literature, and Culture*. New Brunswick, Rutgers University Press, pp. 25–40.

8. Hillis Miller, J. (2011) *The Conflagration of Community: Fiction before and after Auschwitz*. Chicago, The University of Chicago Press.
9. Kraft, R. (2002) *Memory Perceived: Recalling the Holocaust*. Westport, Praeger.
10. Kujundžić, D. (2013) Conflagrations, Expirations: The Jews and the Holocaust in the Works of Aleksandar Tišma, *Serbian Studies: Journal of the North American Society for Serbian Studies*, 27 (1), 55–77.
11. Lacan, J. (1987) *The Four Fundamental Concepts of Psycho-analysis*. New York, W. W. Norton & Company.
12. Lacan, J. (2014) *Anxiety*. Cambridge, Polity.
13. LaCapra, D. (1994) *Representing the Holocaust: History, Theory, Trauma*. Ithaca, Cornell University Press.
14. Laub, D. (1995) Truth and Testimony: The Process and the Struggle. In: Caruth, C. (ed.) *Trauma: Explorations in Memory*. Baltimore. Johns Hopkins University Press, pp. 61–75.
15. Popović, B. (1980) Svedočanstva zloupotrebe čoveka: roman Aleksandra Tišme, *Savremenik: mesečni časopis*, 26 (5), 329–344.
16. Rothberg, M. (2000) *Traumatic Realism: The Demands of Holocaust Representation*. Minneapolis, University of Minnesota Press.
17. Tišma, A. (1989) *The Use Of Man*. London, Faber and Faber.
18. Van der Kolk, B.A. and Van der Hart, O. (1995) The Intrusive Past: The Flexibility of Memory and the Engraving of Trauma. In: Caruth, C. (ed.) *Trauma: Explorations in Memory*. Baltimore, Johns Hopkins University Press, pp. 158–182.
19. Young, J. E. (1988) *Writing and Rewriting the Holocaust: Narrative and the Consequences of Interpretation*. Bloomington, Indiana University Press.
20. Žižek, S. (2006) *How to Read Lacan*. London, Granata.
21. Žižek, S. (2012) *The Pervert's Guide to Ideology* [film], directed by Sophie Fiennes. New York, Zeitgeist Films.

Александра З. Стојановић
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

СВЕДОЧАНСТВО ТИШИНЕ: ИСТРАЖИВАЊЕ ТРАУМЕ У РОМАНУ УПОТРЕБА ЧОВЕКА АЛЕКСАНДРА ТИШМЕ

Резиме

У раду се бавимо истраживањем комплексне мреже сведочења и приповедања, истичући посебно (не)могућност говора која прати протагонисте романа *Употреба човека* Александра Тишме. Тематски оквир рада обухвата критичке перспективе у вези са представљањем

Холокауста, неизговореним наративима и лечењем трауме, приказујући сложена искуства преживелих и њихове трајне приче. Приступ који Тишма користи у представљању Холокауста поставља основу анализе, истичући важност сведочења као начина да се осветли неописиво страдање у Холокаусту. У раду се истиче разлика између тишине од немости и посматрају се тишине које испуњавају животе ликова. Препознајемо да су неке приче превише болне да би биле испричане, чак и у интимном окружењу писања дневника. Као и многи преживели, Тишмини протагонисти пролазе кроз процес поновног уклапања у своје претходне животе, што омогућава темељно истраживање отпорности људског духа у суочавању са незамисливим патњама. Повезивањем ових тема, анализа наратива који израђају из пепела историје показује да тишина понекад може бити најдирљивији облик сведочења.

► **Кључне речи:** представа Холокауста, сведочење, тишина, дневник, траума, *Употреба човека*, Александра Тишма.

Preuzeto: 29. 8. 2024.
Korekcije: 11. 11. 2024.
Prihvaćeno: 3. 12. 2024.

Тијана Р. Поповић¹
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет
Катедра за англистику

ГЛАС ИСКОНСКОГ ИЗВОРА КОЈИ ИЗБИЈА ИЗ ЗЕМЉЕ: МИТ О ДЕМЕТРИ И ПЕРСЕФОНИ У РОМАНУ *ГОСПОЋА ДАЛОВЕЈ* ВИРЦИНИЈЕ ВУЛФ

Апстракт: У књижевнокритичким тенденцијама након Првог свјетског рата јавља се потреба за примјеном иновативних књижевних метода, у циљу другачијег начина структурисања форме и значења текста. Своје мјесто у преиспитивањима мита имају и романи Вирциније Вулф, који пружају специфичан поглед на одређене митолошке концепте. Један од тих романа, Госпођа Даловеј (Mrs Dalloway, 1925), биће у фокусу овог рада. Роман прати дан у животу главне јунакиње Кларисе Даловеј и њена промишљања о животним изборима, погрешним одлукама и неповратној прошлости, која постепено прерастају у крајње запитаности о људском животу. Један од класичних митова значајних за тумачење овог романа јесте мит о Деметри и Персефони, на основу кога се могу интерпретирати разнолике релације од којих су најзначајније оне између мајке и ћерке, као и других женских ликова, али и између жена и мушкараца. У овом раду покушаћемо да прикажемо начин на који се основни архетипски обрасци на трагу мита о Деметри и Персефони приказују у роману, посебно када је у питању однос међу ликовима који у себи носе снагу митског.

Кључне ријечи: Вирцинија Вулф, Госпођа Даловеј, мит, архетип, матрилинске релације, Деметра, Персефона, вегетација.

¹ tijana.popovic@ff.unibl.org

1. Увод

Ако концепт мита посматрамо структуралистички ослањајући се на идеје Клода Леви-Строса (Claude Levi-Strauss), говоримо о разумијевању мита као низа структура који говоре о људској природи и универзалним истинама. Леви-Строс појам мита ставља изнад поезије, која у преводу губи нешто од своје оригиналности и љепоте, док значење и вриједност мита остају нетакнути, чак и у најгорем преводу јер 'његова срж није у стилу, или у оригиналној музици, нити у синтакси, него у *причи* коју говори' (Levi-Strauss, 1955:p.430).² Нортроп Фрај (Northrop Frye) такође је на трагу структуралистичког виђења мита, али га посматра и интертекстуално, те одређује као конституента различитих књижевних форми, па ће тако у *Архетиповима књижевности* (The Archetypes of Literature) рећи да су 'svi književni žanrovi izvedeni iz mita traganja'³ (Frye, 1963:p.17). У енглеској књижевности модернизма *митски метод* (mythical method) веже се за Елиотова критичка промишљања и његов есеј о Џојсовом *Уликсу* из 1923. године под називом *Уликс: ред и мит* (*Ulysses, Order and Myth*), гдје се тзв. митски метод тумачи као нови начин структурисања форме који добија примат над наративним методом. Елиот истиче да се књижевност више не може ослањати само на наративни модел, већ јој је потребан и митски елемент помоћу кога је једино могуће дати кохерентност и значење свијету након Великог рата (Pop, 2011:p.94). Елиот је у свом есеју дао похвалу Џојсовом роману, истичући круцијалан значај митског метода у модерној књижевности:

'У свом кориштењу мита, у маневрисању непрекидне паралеле између савременог и старог, господин Џојс је у потрази за методом за којим остали морају трагати након њега.' (Eliot, 1975:p.177)⁴

У есеју *Модерна проза* (*Modern Fiction*, 1921) Вирџинија Вулф (Virginia Woolf) такође говори о Џојсу у суперлативу, истичући напоре неколицине младих писаца, међу којима је и он, 'да приђу ближе животу и да тачније и искреније прикажу оно што их занима и подстиче' (Вулф, 1956:p.83). Новокритичари⁵ су примат дали поезији 'јер она изражава осјећања и емоције јаћег интензитета'

² Its substance does not lie in its style, its original music, or its syntax, but in the story which it tells. (Преводи дати у раду су преводи ауторке рада, ако није назначено другачије).

³ Предео с енглеског Владимир Копица (<https://polja.rs/wp-content/uploads/2016/09/Polja-208-209-2427.pdf>, pp. 27, приступљено 17. новембра 2024).

⁴ In using the myth, in manipulating a continuous parallel between contemporaneity and antiquity, Mr. Joyce is pursuing a method which others must pursue after him.

⁵ Tokom dvadesetih i tridesetih godina prošlog vijeka dolazi do preispitivanja književne kritike. Saznanja do kojih се дошло остављају трајан утицај на приступ проучавању књижевности. Ово

(Penda, 2012:p.31), те су романе Вирџиније Вулф (истовремено признајући њихову умјетничку вриједност) тумачили као деликатне, емотивне и *женске* (Morgne Cramer, 2010:p.181). Иако њени романи укључују и оно митско и праисторијско, на чему се у великој мјери заснивају учења новокритичара, они не функционишу само у оквиру структуралног реда, традиције, научности и систематичности; у њима је важнији један цивилизацијски, савремени и рационални слој (*Isto*), као и онај искомски животни и спиритуални, који је цијењена код Цојса. Светозар Кољевић романе Вирџиније Вулф сматра наставком велике традиције и великих романсијера, нарочито Стерна (*Laurence Sterne*) и Достојевског (*Fyodor Dostoevsky*), зато што 'unosi i jednu posebnu, svoju, lirsku i ironičnu, pesničku dimenziju' и 'oslobađa roman hronologije i dokumentarnosti, inventarske preglednosti i tradicionalne realističke proze' (1991:p.279). Интересовање Вирџиније Вулф за митологију значајно је за тумачење њене поетике, иако митско код ње не служи да постави основ наратива, па чак ни интерпретативни оквир. Преокупација прошлошћу и митом првенствено служи као преиспитивање, и то не само модерног друштва и цивилизације, него и митолошког модернизма, не дајући у исто вријеме и конкретне одговоре (Whitworth 2000: p.156). Виђење мита као структуре код Вирџиније Вулф повезујемо са митском структуром цјелокупног људског живота и постојања, и то кроз преиспитивање идентитета, дубина људске свијести и душе, као и смрти. У анализи митских елемената у романима Вирџиније Вулф важно је истаћи њено пријатељство са најпознатијим класицистом тога времена Џејн Харисон (*Jane E. Harrison*), а књига *Prolegomena to the Study of Greek Religion* (1903) имала је значајан утицај на употребу мита у њеној поезици. Фокус Харисонове на 'архаичну, преолимпијску митологију утиче на алузије Вирџиније Вулф на ктонска божанства земље, богове вегетације и фигуре богиња' (Hollis, 2024:p.1).⁶

преиспитивање критичких вриједности познато је као нова критика, а њени корijени су у критичким списима Ајвора Армстронга Риџардса (*Ivor Armstrong Richards*) и идејама о књижевности и критици које су изнијели у својим есејима Елиот, Ајвор Винтерс (*Ivor Winters*), Вилијем Емпсон (*William Empson*) и други. Назив *nova kritika* (*New criticism*) потиче од истоименог наслова књиге Дžона Кроуа Ренсона (*John Crowe Ranson*) која се бави критичарима и тенденцијима у критици које су се јавиле након Првог свјетског рата (Penda, 2012:p.29).

⁶Harrison's focus on archaic, preOlympian mythology informs Woolf's allusions to chthonic Earth deities, vegetation gods, and goddess figures.

2. Мит о Деметри и Персефони у роману *Госпођа Даловеј*

Најстарији приказ односа између мајке и ћерке јесте мит о Деметри⁷ и Персефони^{8,9}, гдје се ‘nedjeljivost Demetre i Kore ukida појавом трећег, мушког ентитета у облику Хада, који, уз помоћ свог брата, а Персефониног оца, Зевса, раздваја мајку од кћерке’ (Вижелић, 2012:р.39). Едријен Рич (Adrienne Rich) пореди овај класични приказ са описом ритуала из Хомерове *Химне Деметри*, која је настала по узору на исти мит (Исто). Вирџинија Вулф показује велико интересовање за преиспитивање елузинског култа¹⁰, с обзиром на то да у оквиру елузинских свечаности¹¹ није било никаквих наговјештаја формалне теологије

⁷Грч. Δημήτηρ, лат. *Ceres* – кћи титана Крона и његове жене Реје, богиња ратарства и плодности земље.

⁸Грч. Περσεφόνη, лат. *Proserpina* – кћи бога Зевса и богиње Деметре, жена бога подземног свијета Хада.

⁹Perzeфона је живјела у друштву нимфа на нисејским ливадама, проводила вријеме у плесу и pjesми, брала цвијеће и забављала се сличним дјевојачким забавама. Када је једном згодом у шетњи убрала narcis, свијет смрти, отворила се под њом земља и из дубина је изашао бог Had. Svладао ју је у трен ока и дословце с њом пропао у земљу. Dospјела је још само оčajно крикнути, али мајка Demetra, која је одмах дотрчала, од ње није нашла ни трага. Deset дана lutала је несретна мајка без јела и пића, узалуд тражећи Perzeфону на земљи. На крају јој је свеидни Бог sunca Helije открио што се догодило. Demetra је затим отишла на Olimp и засула Zeusa пријекорима: без његова знанја Had ipак не би починио такву podlost. Zato neka се одмах pobrine да јој се кћер врати. Zeus је послао гласника Hermesa у podzemни свијет да prenese Demetrin заhtјев. Ali било је већ kasно: Had се у међувремену Perzeфonom оженіо и dao јој да поједе jezgru mogranja, simbol braka, а kad је netko нешто у podzemљу појео, nije се више mogao vratiti на gornji свијет. Demetra је на то napustila Olimp, затворила се у свој храм у Eluzini и poslala на свијет nerodicu која је imala katastrofalne posljedice не samo за ljude nego и за bogove. Ljudи су, naime, prestali штовати bogove и nisu im више prinosili жртве. Nakon dugih pregovora Zeus је postigao kompromisно рјешење: Demetra је pristala на то да Perzeфона трећину године живи у podzemном свијету, а Had се složio да она ostatak године boravi у gornjem свијету и живи са својом мајком. Тако је и било. Od tada Perzeфона s prolјeća dolazi на земљу, а Demetra, radosna zbog njezina povratka, daje raslinju snagu plodnosti па је cijela природа pozdravlja zelenілом и цвијећем. Kad се Perzeфона potkraj јесени враћа у carstvo mrtvih, cijela природа, а s њом и Demetra, тугује и облачи се у жалобну одјећу (Zamarovsky, 1983:p.267).

¹⁰ Prvi чovјек koga је Demetra naučila uzgajati bilje bio је Triptoleм, sin eluziskoga kralja Keleja. Demetra је то učinila из zahvalnosti што су је Triptolemovi roditelji у njezinoј dubokoj tuzи за Perzeфonom lijepo primili у svoјој palači, іako nisu ни slutili да ugoščuju boginju. Darovala је Triptoleму житно зrnје и naučila га orати земљу. Po njezinoј naredbi Triptoleм је шirio своје umijeće по cijelome свијету. Drugom Kelejevu sinu, Demeofontu, kanila је Demetra darovati besmrtnost, али kad је његова мајка Metanira zatekla boginju како кали дječака над vatrom, užasnuta је крикнула, а prestrašena Demetra испустила га је у vatру и Demefont је изgorио. Nakon Demetrina odlaska, kralj Kelej dao је у njezinu чast sagraditi у Eluzini veličanstveno svetište, koje је nakon toga postalo središte njezina kulta (Zamarovsky, 1983:p.64).

¹¹ Те су свечаности prvобитно биле једноставне, а обреди су simbolizirali земљорадничке послове. Potом су uvedeni elementi који су требали prikazати и objasniti odumiranje и ponovo rađanje raslinja у природи, а napokon и они који су требали objasniti tajnu ljudskog живота и prekogrobne sudbine

и светих књига (Tyler, 2005:p.60), а узмемо ли у обзир њене напоре да савлада грчки, као и есеј *О непознавању грчког (On not Knowing Greek)* из 1925, евидентно је свеprisутно интересовање за класику и митологију. Како је у њено вријеме познавање класичних језика било већински доступно само дјечацима слитног образовања, Вулфова је интересовање за грчки језик сматрала радикалним потезом, којим је изазивала патријархалну епистемологију и милитаризам (Smith, 2011:p.152). Алузије на елузинске светковине проналазимо у њеном писму Вајолет Дикинсон (Violet Dickinson) из маја 1907. године:

‘О, ово поподне је тако врело, и жељела бих да се башкарим на задњем сједишту кочије, која ме води у Елузину. Од госпођице Кејс сам неки дан чула мистичну причу о Елузини: како су поља увече док се возиш назад прекривена цвијећем, а у подне их нема.’ (Woolf, 1975:p.294)¹²

Богиња Деметра се под својим латинским именом и експлицитно помиње у роману, као ‘gipsana figura Cerere’ (*GD*¹³:p.106). С обзиром на то да се Деметра сматра и заштитницом природе, биљака и плантажа, као и на то да је повезана са плодности и рађањем, уочава се сличност између ње и Кларисе Даловеј (Clarissa Dalloway). Роман почиње реченицом: ‘Gospođa Dalovej je rekla da će sama kupiti cveće’ (*GD*:p.5). Док отвара прозор свог лондонског стана, Клариса Даловеј се у истом моменту присјећа мириса и шкрипе француских прозора у Бортону, а онда и младалачке љубави Питера Волша (Peter Walsh), који је прекида док посматра природу која их окружује: ‘Sanjarenje među povrćem? - da li je tako bilo? – Ja više volim ljude nego karfiol - možda ovako?’ (Isto). Клариса показује изузетну приврженост природи и цвијећу те су у том смислу илустративни и описи онога у Малберијевој цвјећари:

‘A zatim ona otvori oči: kako ruže izgledaju sveže poput čistog, skupljenog rublja iz perionice, stavljenog u pletene plitke korpe; i taj tamni i ukočeni crveni karanfil što podiže glavu i sav taj mirisni grašak, što se širi u vazama, plemenita ljubičica, snežno bela, bleđa - kao da je veće i devojke u muslimskim haljinama izlaze da naberu mirisnog graška i ruža na izmaku divnog letnjeg dana sa njegovim gotovo tamnoplavim nebom, sa njegovim žavornjakom, karanfilima,

čovjekove. Tim su obredima smjeli prisustvovati jedino posvećeni. Glavne svečanosti u čast Demetre nazivale su se Velikim misterijama. Počinjale su krajem rujna i trajale devet dana. Mjesec dana prije njihova održavanja bio je proglašen sveopći sveti mir (ekkekheiria), obavezan za sve grčke države (Isto).

¹² O it is a hot afternoon, and I wish I were basking on the back seat of the carriage, driving to Eleusis. I heard a mystic story about Eleusis from Miss Case the other day: how all the fields are covered with flowers in the evening, as you drive back, and there are none at midday.

¹³ У даљем тексту, *ГД* ћемо користити као скраћеницу за роман *Госпођа Даловеј*.

belim ljiljanima; to je onaj trenutak između šest i sedam, kada sve cveće sine - ruže, karanfili, krinovi, jorgovani; belo, ljubičasto, crveno, tamnonarandžasto; svaki cvet izgleda kao da gori sam za sebe, blago, čisto, u magličastim lejama; koliko ona voli sivo-bele leptirove koji obleću oko rascvale trešnje, oko večernje jagorčevine.' (GD:p.17-18)

Знаковите су и слике вегетације у дијеловима у којим се описује њен однос са Сали Сетон (Sally Seton), највјероватније базиран на односу са Витом Саквил Вест (Vita Sackville-West), са којом је Вирџинија Вулф имала интимну везу. Кларисина фасцинација Сали Сетон још од њихових дана младости проведених у Бортону јавља се кроз вишеструке описе, рецимо, кад би Сали 'nabrала sleza, georgina - razne vrste cveća koje do tada niko nije video u skupini', те 'gola trčala kroz hodnik i zaprepašćivala ljude' (GD:p.43). Ова слика већ у наредном одломку прераста у преиспитивање осјећања према Сали, као и у закључак да такве емоције никада није гајила према мушкарцу. Без обзира на то што Клариса према Сали исказује осјећања дивљешња и поштовања која би се могла приписати онима кћерке према мајци, Вирџинија Вулф овдје додаје и инверзију таквог односа, кад Клариси придаје својеврсну улогу мајке, јер је 'Sali u to doba bila potpuno bezobzirna i činila najidiotskije stvari radi bravure, terala bicikl po ogradi na terasi, pušila cigare' (Isto). Опис оваквог Салиног понашања ставља Кларису у улогу мајке која критикује мушичаво понашање кћерке тинејџерке. Матрилинијске релације овог типа могу се довести у везу и са начином на који посматра своју кћерку Елизабет (Elizabeth Dalloway), коју описује као 'sasvim nezrelu' и 'pravu bebū' (GD:p.170). Клариса види Сали 'као svetlost, sjaj, као pticu ili prozračni balon koji je uleteo i za trenutak se spustio na neku kupinu' (GD:p.44), што се такође може повезати са Деметром, која је симбол плодности и свјетлости, односно 'оне која носи свјетло' (light-bearer) (Keller, 1988:p.31). На сличан начин може се посматрати и лик саме Кларисе Даловеј, чије име означава нешто јасно и свијетло и која је већ на самом почетку романа представљена као она која ће 'te iste večeri da sine i da se ozari, da priredi prijem' (GD:p.8). Онда када до пријема дође и када она почне осјећати анксиозност јер се плаши да ће доживјети неуспјех, пита се зашто ради све то:

'Zašto da teži za vrhuncem a stoji u plamenu? Pa neka sagori! Nek se pretvori u pepeo! Bolje bilo šta, bolje razmahnuti svojom bakljom i tresnuti je o zemlju nego se topiti i nestajati kao neka Eli Henderson!' (GD:p.206)

У оваквим Кларисиним интроспекцијама видљив је важан елемент у иконографији Деметре, а то су 'ритуалне бакље у Елеузини (Хомерова Химна

Деметри, стихови 48 и 61), бакље на вјенчањима и сахранама (ритуали у антици су слични), као и преношење бакље на сљедећу генерацију' (Hoff, 2009:p.214).¹⁴ Клариса Даловеј непрекидно преиспитује свој живот и његов смисао, што се првенствено уочава у дихотомији између приказа прошлости и садашњости. Улога жене у друштву представљена је кроз плејаду женских ликова и њихових односа, из којих сазнајемо више о положају жене у енглеском друштву почетком двадесетих година прошлог вијека. Чак и ако су неке жене имале предиспозиције и таленте помоћу којих би искорачиле из строгих друштвених оквира, мало је вјероватно да би нека од њих могла у потпуности превладати такве препреке, па све и да је нека замишљена Шекспирова сестра 'чудесног талента' (wonderfully gifted) (Vulf, 1977:p52). Викторијанска ера, у којој је рођена Вирџинија Вулф, имала је јасну слику о жени, браку и материнству. С тим у вези, индикативан је викторијански мит о *кућном анђелу* (the angel in the house), који свједочи о улози жене у друштву и њеној традиционалној везаности за породицу и домаћинство. Овај концепт настао је по узору на истоимену наративну пјесму енглеског пјесника Ковентрија Петмора (Coventry Patmore) објављену у дијеловима између 1854. и 1862. године, а 'у којој, по ријечима Džinet King, figura bespolnog anđela prelazi u ideologiju doma, ujedinjujući u sebi sve hrišćanske vrline poput ljubavi, čistote i samožrtvovanja, kako bi postala moralni centar porodice' (Tica, 2018:p.48). Узор такве жене била је краљица Викторија, која је имала деветоро дјеце и представљала симбол добре мајке и супруге. Вирџинија Вулф била је противница стега викторијанске заоставштине, како у личном животу, тако и у књижевном изражају. Директно је поменула наведену Петморову пјесму у свом есеју *Професије за жене* (*Professions for Women*, 1931):

'А фантом је била жена, и кад сам је боље упознала, назвала сам је по хероини једне познате пјесме, *Анђео у кући*. Она је била та која је стајала између мене и мог папира док сам писала радове. Она је била та која ми је сметала и трошила моје вријеме и толико ме мучила да сам је на крају убила. Ви који припадате млађим и срећнијим генерацијама можда нисте чули за њу – можда не знате шта мислим под овим *анђео у кући*. Описаћу је што краће могу. Она је била јако саосјећајна. Она је била јако шармантна. Она је била крајње несребична. Била је изванредна у тешким вјештинама породичног живота. Свакодневно се жртвовала. (...) Укратко, била је подешена тако да никад није имала сопствене мисли ни жеље, али је увијек радије саосјећала

¹⁴ This suggests the ritual torches at Eleusis (Homeric Hymn to Demeter lines 48 and 61), the torches of marriages and funerals (the rituals in antiquity are similar), and passing the torch to the next generation as well.

са мислима и жељама других. Изнад свега – непотребно је и рећи - била је чиста.’ (Woolf, 1924:p.284)¹⁵

Клариса Даловеј се само донекле уклапа у овакву представу жене, и то у смислу доминантности у простору везаном за кућу и породицу, док с друге стране може представљати и архетип ‘посрнуле жене’ (the fallen woman), која је у викторијанско доба у јавности била супротстављена ‘кућном анђелу’ (Tisa, 2018:p.49). Наговјештаји карактеристика *посрнуле жене* највише се примјећују у њеном унутрашњем, дубоко интимном животу, гдје се уочавају критика и одбацавање устаљених друштвених норми и очекивања од жена. Међутим, Клариса не показује довољно снаге и истрајности у стварном одбацавању овакве улоге, што се види у њеној грчевитој везаности за улогу домаћице забаве, и то понајвише у тренутку када случајно сазнаје за самоубиство младића Септимуса Ворена Смита (Septimus Warren Smith), ратног ветерана који пати од посттрауматског стресног поремећаја (shell shock)¹⁶ и који у роману функционише као њен лик-двојник, а са којим се никад неће срести. Осјећала се ‘веома сличном пјетму’, али без обзира на вијест о његовој трагичној смрти, ‘она мора да се врати. Мора опет да преузме своју улогу. Мора да нађе Сали и Питера. Па изађе из male собе’ (GD;p.229). Овакву Кларисину реакцију Светозар Кољевић види као ‘игонични тријумф sitne i tople životne komedije nad крупном i hladnom životnom tragedijom’ (1991:p.276). Као и на почетку романа, поново се јавља слика проласка кроз врата која се такође може тумачити кроз митолошку призму:

‘Пролажење кроз врата поново је ритуално води на нови онтолошки ниво. Кларисин пролазак подсјећа на избављење из пећине, попут Персефоне, која се поново рађа из пећине подземног свијета када пролази кроз отвор

¹⁵ And the phantom was a woman, and when I came to know her better I called her after the heroine of a famous poem, *The Angel in the House*. It was she who used to come between me and my paper when I was writing reviews. It was she who bothered me and wasted my time and so tormented me that at last I killed her. You who come of a younger and happier generation may not have heard of her — you may not know what I mean by the *Angel in the House*. I will describe her as shortly as I can. She was intensely sympathetic. She was immensely charming. She was utterly unselfish. She excelled in the difficult arts of family life. She sacrificed herself daily. If there was chicken, she took the leg; if there was a draught she sat in it — in short she was so constituted that she never had a mind or a wish of her own, but preferred to sympathize always with the minds and wishes of others. Above all — I need not say it — she was pure. Her purity was supposed to be her chief beauty — her blushes, her great grace.

¹⁶ Поремећај идентификован код војника у Првом свјетском рату (1914–18), који се приписује излагању артиљеријској ватри и карактерише га тешка анксиозност и други психолошки поремећаји, често праћени соматским симптомима као што су убрзан рад срца и нервни тикови (Oxford English Dictionary, https://www.oed.com/dictionary/shell-shock_n?tl=true, приступљено 5. новембра 2024).

у тијелу Мајке Земље. Пролазак кроз врата сугерише рођење, поновно рођење за Кларису. Септимус је такође искусио слично поновно рођење, дочекан свјетлосним зрацима. Клариса је ушла у роман када је прошла кроз врата.' (Hoff, 2009:p.235)¹⁷

У грађењу лика госпође Даловеј Вирцинија Вулф предочава на које све начине патријархално друштво може да отуђи жене од других жена, али и од самих себе, те креира један нови мит, настао у оквиру ригидних друштвених норми. Клариса посједује аспекте старачке мудрости и младалачке чистоте, која се повремено приказује као дјевичанство - осјећала се 'vrlo mlada, a u isto vreme neizgescivo stara' (GD:p.11). Моли Хоф (Molly Hoff) је види као архетип и Деметре и Персефоне у исто вријеме и у роману уочава својеврсни дупли почетак: у садашњости, у Лондону, када Клариса излази из стана да би купила цвијеће, и одмах затим сјећање на прошлост, када отвара француске прозоре у Бортону. Слика Кларисе Даловеј као старе и младе у исто вријеме веже се са почетком романа, када она пролази кроз врата уједно као зрела жена и осамнаестогодишња дјевојка (2009:p.27). Неколико пута у роману Клариса помиње свој истовремени осјећај старости и младости, између осталог када се поново сусретне са Питером Волшем и присјећа се језера које су обоје посјећивали, евоцирајући уједно и сјећање на своје родитеље:

'Jer je još uvek dete što patkama baca hleb, stojeći između svojih roditelja, a istovremeno i odrasla žena koja prilazi svojim roditeljima, zastalim kraj jezera, i drži u naručju svoj život koji, dok im se približavala, sve više i više raste u njenom naručju, dok nije postao jedan ceo život, potpun život; spustila ga je pred njih i rekla: - Evo šta sam ja napravila od njega! Evo!' (GD:p.53)

Клариса Даловеј у себи носи виталност и снагу младости, али и баласт прошлости, усамљености и изолованости, као и одређену исцрпљеност животом, који се могу приписати старости. Способност да уједно буде и млада и стара Клариса дијели 'са грчким богињама које такође имају ову парадоксалну особину, нарочито Деметром и Персефоном' (Hoff, 2009:p.84).

Као и Клариса, и Елизабет донекле посједује карактеристике дјевице; она је приказана као особа слободног духа, самостална и самозатајна, а Клариса је види као некога ко не мари превише за мушкарце, воли природу и животиње,

¹⁷ Passing through a door again ritually leads her to a new ontological level. Clarissa's passage resembles a deliverance from the Cave, such as that of Persephone who is reborn from the cave of the Underworld when she passes through the aperture in the body of Mother Earth. Coming through the door suggests a birth, a re-birth for Clarissa. Septimus has experienced a similar rebirth himself greeted by streamers of sunlight. Clarissa has entered the novel when she passed through a door.

те показује одређену пасивност која је такође приближава фигури Персефоне. Ширли Пенкен (Shirley Panken) запажа да је однос Кларисе и Елизабет пун нервозе и анксиозности (1987:р.124), што такође доводи до општег осјећаја отуђења и неразумијевања. Овакав однос може се довести у везу са јунговским тумачењима женског архетипа и концептом *велике мајке* (the great mother), који се може посматрати и као позитиван и као негативан. У позитивне особине које се повезују са овим архетипом Јунг убраја саосјећајност, мудрост и све оне инстинкте и импулсе који имају за циљ да његују и подржавају. Негативне особине које Јунг повезује са архетипом мајке су све оне које означавају тајно, мрачно, што заводи и трује, све што је застрашујуће и не може се избјећи попут судбине (Ninčetiović, 2023:р.297). Док је Клариса у великој мјери спутана и оптерећена прошлошћу, Елизабет тежи слободи, воли природу и воли 'da bude napolju' (GD:р.166). Људи је примјећују, па је, на примјер, док чека аутобус у Улици Викторија пореде са 'topolama, svitanjem, vodom која теће i baštenskim ljiljanom' (Isto), што њу оптерећује јер 'želi da bude ostavljena na miru, a oni je porede sa ljiljanom i mora da odlazi na priјeme' (Isto). Већ поменута ревизија хомерске химне Деметри Џејн Харисон нуди феминистичко разумијевање грчког мита и религије и представља женску заједницу као кооперативну, на- супрот насилном и доминантном патријархату. Вирџинија Вулф ипак укључује и жене у критику патријархата, и ради то превасходно кроз мотиве цвијећа који су кључни за разумијевање женске сексуалности и женског животног циклуса, као и кроз Кларисину 'подијељену природу, ону која отјеловљава и живот и смрт' (Smith, 2011:р.155). У тренутку када је Питер Волш пита да ли је срећна, и крене да заусти наредно питање које се односи на њеног мужа Ричарда (Richard Dalloway), у собу улази Елизабет и Клариса узвикне: 'Evo тоје Elizabet' (GD:р.60), што касније на пријему исто помисли и њен отац, кад му се испрва од ње учини да је то нека друга дјевојка, да би на крају схватио како је та лијепа дјевојка ипак *његова* Елизабет (GD:р.238). У свој пажњи коју изазива, Елизабет као да жели остати пасивна и непримјетна, али не успијева да побјегне од својеврсне објективизације изазване утиском који оставља на друге, што због своје младости и њепоте, што због љубави коју они који је познају осјећају према њој. Њена ведрина, полет и љубав према животу неминовно остављају такав траг, али и Елизабет посједује дуалност која се може упоредити са оном коју посједује Клариса. Док се пита зашто се отуђила од ње, мајка је описује као 'zumbul koji je rastao bez sunca' (GD:р.151) и примјећује да ју је вријеме проведено са турском, Дорис Килман (Doris Kilman), учинило превише озбиљном за једну седамнаестогодишњакињу. У хладноћи и отуђености коју

Клариса осјећа код Елизабет такође се уочава сличност са Персефоном, чија природа из сусретљиве и миле прелази у потпуну супротност када постаје сувладарка душа мртвих и подземног свијета:

‘Љубоморно је pazila да ни један од умрлих не побегне из njezina kraljevstva i да сваки смртник на vrijeme доспије у nj. Bila је neumoljiva као sam i Had. Nije voljela ни ljude ни bogove, а како су simpatije или antipatije обично uzajamne, bogovi i ljudi nisu ни nju osobito voljeli.’ (Zamarovsky, 1989:pp.266–267)

Иако драга и љубазна, Елизабет показује назнаке порива да чак и људе којима је привржена остави иза себе зарад личне слободе из безбрижности, те се тако, док она шета лондонским улицама, поставља питање ‘da li се она uopšte setila јадне gospođice Kilman, која је voli без ljubomore’ (GD:p.167) и ‘da li žrtvovati sate i sate svog vremena svakodnevno’ (GD:p.168), да би се слушале патње једне сиромашне жене. Сличну дуалност примјећујемо и код њене мајке, нарочито из визуре Питера Волша, који примјећује неки ‘đavolski део нје’ (GD:p.75) и тумачи га као ‘hladnoću, neosetljivost, nešto vrlo duboko у njoj’ (GD:p.75). У грађењу ликова мајке и кћерке, Вирџинија Вулф показује вјештину одсликавања карактера тако што људе приказује као вишеслојна, комплексна бића те је управо у тој дуалности природе кључ за њихово разумјевање. Клариса види Дорис Килман као главног кривца кћеркиног отуђења, те се овом свјетлу сличност између Деметре и Кларисе може видјети у боли због одласка, односно губитка кћерке. Клариса је очајна због Елизабетине привржености госпођици Килман и описује је као ‘jednu од onih utvara са којима се човек бори поћу; једну од onih utvara, gospodarećih i tiranskih, које нас јашу и сишу нам пола животне крви’ (GD:p.16). Госпођица Килман овдје поприма карактеристике бога подземног свијета, Хада, који отима Персефону и одводи је од мајке, с тим да у овом случају долази до замјене родних улога, јер у роману, за разлику од мита, младу дјевојку отима жена, а не мушкарац. Госпођица Килман је приказана као доминантна, хладна жена, мушкобањастих карактеристика, те јој чак и презиме алудира на грубост и свирепост. Оно што Кларису највише плаши јесте могућа веза између госпођице Килман и Елизабет, коју види као мрачну фигуру ‘у dodiru с nevidljivим duhovима’ (GD:p.154) те као ‘tešku, гућну, prostu, без добротe и љупкости’ (GD:p.155). Не само да Клариса има бојазан да ће јој Дорис Килман отети кћерку, она осјећа да се то већ догодило - ‘ta žena јој је oduzela кћер!’ (GD:p.154). Клариса се, упркос својим стварним емоцијама и ставовима, понаша љубазно према ћеркиној турски, чак се пита и да ли би госпођица Килман жељела мало цвијећа које је стигло из Бартона, међутим, сасвим оче-

кивано, госпођица Килман не воли цвијеће. Она стоји пред Кларисом попут 'kakovog praistorijskog čudovišta naoružanog za iskonsku borbu' (*GD*:p.155), а док одлази низ степенице с Елизабет, Клариса посматра 'ovo čudovište kako iščezava' (*Isto*), ћерки болно узвикује да не заборави на пријем и у себи закључује како су и младост и љепота отишле заједно са њом (*GD*:p.164). Дорис Килман није једини лик у роману коме се приписују особине Хада, бога подземног свијета који за себе жели лијепу, младу жену; њих можемо уочити и код Питера Волша. Он је био тај који је прекинуо 'najčudesniji trenutak u čitavom životu' (*GD*:p.45), моменат када ју је Сали Сетон, убравши један цвијет из камене вазе, пољубила у уста, те се у том тренутку 'čitav svet mogao okrenuti tumbе' (*Isto*). Све то прекида Питер, који, у друштву Џозефа Брајткорфа (Joseph Breitkopf), искрсне пред њих и упита: 'Posmatranje zvezda?' (*Isto*). За Кларису је то било као кад 'čovек licem naleti u mraku na granitni zid. Zaprepašćujuće, užasno!' (*Isto*). У том тренутку, она Питера види као непријатеља који покушава да упропасти дубоко интимни моменат између њих двије. Док се Клариса осјећа пораженом, Сали преко тога прелази ноншалантно, чак успијева да натјера старог Џозефа да јој говори имена звијезда. Овдје се уочавају разлике између двије дјевојке, једне која се у таквом тренутку осјетила угроженом мушким присуством, и друге, која је у том инциденту чак успјела да пронађе својеврстан извор разоноде. Питер Волш у неколико наврата у Клариси изазива осјећај нетрпељивости, посебно у тренуцима када она представља свог будућег мужа, Ричарда Даловеја, који у њој буди 'nešto materinsko, nešto blago' (*GD*:p.76). Да би је увриједио, видјевши је са Даловејем, назива је 'savršenom domaćicom' (*GD*:p.77), што у њој само потврђује убојење да је управо он тај који константно покушава да стане између ње и њене среће. Питер Волш види у материнском инстинкту који Ричард изазива код ње нешто што њој суштински није својствено, а она то и потврђује својом одбрамбеном реакцијом на опаску о савршеној домаћици. С друге стране, Ричардова немогућност да касније, након много година, сопственој супрузи изјави љубав, такође потврђује да њих двоје никада нису пронашли ону нит непатворене емоције коју је Клариса у младости имала са Сали Сетон, оно нешто 'centralno što prožima; što razbija površine i ustalasava hladni dodir između žena i muškaraca ili između samih žena' (*GD*:p.40). Док размишља о Сали и прошлости, Клариса поставља крајње и круцијално питање: 'Nije li to bila, na kraju krajeva, ljubav?' (*GD*:p.41). Вирџинија Вулф свој модерни мит заокружује на самом крају, када Елизабет одлази од госпођице Килман и долази на мајчину забаву, око чијег припремања се и преплићу сви догађаји и мисли у роману. Елизабет се враћа мајци и напушта госпођицу Килман, исто

као што и Персефона у прољеће напушта подземни свијет и Хада, да би тај период, најљепши и најплодоноснији у години, провела на земљи са мајком. Лиза Тајлер уочава да овом поновном уједињењу Кларисе и Елизабет недостаје емоционалне дубине описане у самом миту, али нуди јасну представу одбијања Дорис Килман и враћања мајци (2005:р.65).

Још један од приказа митолошког у роману јесте чудна, непозната жена која пјева античке пјесме у близини Рицентс парка. Питер Волш је види као 'оронулу жену' (GD:р.100), коју пореди са дрхтавим обличјем налик на димњак. Из те жене избија глас 'bez starosti i pola, glas nekog iskonskog izvora koji izbija iz zemlje' (Isto). Анонимна старица као да пјева неку безвремену пјесму која се пјевала од давнина и која ће се пјевати дуго послје ње:

'Peva o ljubavi koja traje milion godina, pevala je o ljubavi koja trijumfuje, o milion davnih godina kad je njen dragan, koji je već stolecima mrtav, šetao s njom u mesecu maju, ali on je nestao tokom vekova, dugih kao letnji dani koji su plamteli, sećala se, od samih crvenih zvezdastih cvetova: ogromni srp smrti zbrisao je ta strahotna brda, i kad ona, najzad, bude položila svoju sedu i užasno ostarelu glavu na zemlju, koja će postati samo obična kora ledenog pepela, preklinjaće bogove da stave pored nje kitu purpurnog vresa, tamo na njen visoki grob koji će poslednji zraci poslednjeg sunca pomilovati; jer će tada predstava vasionе biti okončana.' (Isto)

Глас 'искомског извора који избија из земље' симбол је мита о љубави и смрти, и та пјесма је, као и Деметра, и безвремена и бесмртна (Tyler, 2005:р.61). Пјесма коју старица пјева симбол је смрти и пролазности, али и живота и истрајавања у животу. С обзиром на то да у роману *Госпођа Даловеј* исту ситуацију у више наврата видимо из перспективе различитих ликова, тако и ову пјесму у исто вријеме чују и Питер Волш и Реџија Ворен Смит (Rezia Warren Smith), супруга Септимуса Ворена Смита, која се у паклу живота са Септимусом осјећа усамљеном и напуштеном и у овој пјесми проналази својеврсну утјеху, те је старица својом пјесмом готово убиједи 'da će sve biti dobro' (GD:р.102). Реџија Ворен Смит се у свом браку осјећа одбачено и изоловано, првенствено зато што зна да од ментално и физички болесног човјека више не може очекивати ни помоћ ни подршку. Септимус није у стању да се након ратне трауме врати свакодневном животу и у том процесу постаје отуђен и неосјетљив на патњу своје супруге. Септимус је час огорчен на Реџију - 'Opet ga је prekinula! Она га uvek prekida' (GD:р.32), час жели да побјегне од цијелог свијета - 'pravo tamo преко, gde има klupa под дрветом' (Isto), час жели да се убије, али не само он,

него и Реција са њим - 'а сад ćemo се ubiti' (GD:p.82). Септимусова отуђеност и повлачење тумачене су и кроз призму феминистичких теорија те се оне могу читати као критика патријархалних структура које од мушкараца захтијевају емотивну утрнулост и привидни стоицизам, што често води и у менталне проблеме изазване потиснутим емоцијама (Showalter, 1985:p.192–94). Реција утјеху усред оваквог живота донекле проналази у сјећањима на живот у родној Италији, а Италија је далеко, као и 'bele куће, i soba u којој njene sestre prave ščire' (GD:p.30), те наглас говори, никоме: 'Kad biste vi samo videli milanske vrtove!' (Isto). Као што је Хад отргао Персефону од цвјетних поља на којима је брала нарцисе и остало цвијеће и одвео је у хладни свијет мртвих, тако је и Септимус одвојио њу од живота близу миланских вртова и одвео у потпуну усамљеност и изолацију. Све што је икоме могла да каже јесте да 'Septimus сувише парогно radi', па чак и својој рођеној мајци. За то вријеме, Септимус чује врапце који пјевају на грчком како не постоји смрт, 'udruženim i prodornim glasovima sa дрвећа u dolini života, s one strane реке, где hodaju мртваци' (GD:p.31). Гласови са дрвећа у долини живота, с оне стране реке, где ходају мртваци, као и већ поменути 'гласови исконског извора који избија из земље' дочаравају како слику митског Хада, гдје ходају душе мртвих, тако и све оне потиснуте гласове којима Вирџинија Вулф у својим романима враћа глас, пружајући тако отпор репресији и спутавању оних који не могу, не смију, или су заборавили да говоре. Стога је митско у њеном стваралаштву дубоко уткано у људско искуство и представља ехо свих утишаних гласова, нарочито женских, као и гласова оних који су 'залутали на свом путу' (Letić, 2017:p.103).

3. Закључак

Једна од главних тема у роману *Госпођа Даловеј* јесте повезаност међу женама коју видимо кроз њихове комплексне и снажне, али нераскидиве везе, било у односу између мајке и ћерке, двије љубавнице, двије пријатељице, или чак двије насумичне жене на улици. Вирџинија Вулф мијења устаљени архетип жене управо да би показала како није пресудна природа односа, него рушење концепта класичног приказа жене у патријархалном друштву, као и типичних поимања родних улога. Модерна паралела коју Вулфова прави између традиционалног мита и односа мајке и ћерке, као и осталих ликова, представља ново поимање митолошког и својеврсну инверзију његовог традиционалног тумачења. Вирџинија Вулф се у неколицини својих романа позива на митологију и користи митолошке референце и обрасце, најчешће са циљем да створи

субверзивне женске ликове и да сруши концепт идеализоване женскости. Она преиспитује наизглед безначајне фрагменте живота и људског искуства и начин на који се ти фрагменти уклапају у слику савременог свијета и цивилизацијских тековина, те их доводи на ниво апстрактног, архетипског и митолошког. Иако није била прва међу писцима код којих се могу уочити митолошки обрасци када је у питању енглеска књижевност модернизма, у њеном опусу они засигурно имају јединствен значај, управо у смислу оповргавања традиционалних постулата романа. Тема повезаности митолошких релација и одређених аспеката у романима Вирџиније Вулф може бити корисна у цјелокупном тумачењу њене поетике, као и у освјетљавању карактеристичности и комплексности како значења и наративне структуре, тако и грађења ликова.

Извори

1. Woolf, V. (1977) *A Room of One's Own*, London, Grafton.
2. Woolf, V. (2000) *Mrs Dalloway*, London, Penguin Group.
3. Woolf, V. (1975) *The Letters of Virginia Woolf Volume 1, 1888-1912*, (ed.) Nigel Nichols & Joanne Trautman, New York, Harcourt.
4. Vulf, V. (2016) *Gospođa Dalovej*, prevela s engleskog Milica Mihajlović, Beograd, Liber Novus.
5. Вулф, В. (1956) *Есеји*, превела с енглеског Милица Михајловић, Београд, Нолит.

Литература

1. Bijelić, T. (2012) *Matrilinijske relacije u prozi Margaret Atvud*, Banja Luka, Filološki fakultet.
2. Whitworth, M. (2000) Virginia Woolf and modernism. In: Roe, S. & Sellers, S. (eds.): *The Cambridge Companion to Virginia Woolf*. Cambridge, Cambridge University Press, pp. 146–163.
3. Woolf, V. (1924) *Collected essays Volume 2*, London, Hogarth Press.
4. Eliot, T. S. (1975) Ulysses, Order and Myth. In: Frank Kermode (ed.): *Selected Prose of T.S. Eliot*. New York, Harcourt Brace Jovanovich; Ferar, Straus and Giroux, pp. 37–44.
5. Zamarovsky, V. (1989) Junaci antičkih mitova. *Leksikon grčke i rimske mitologije*, preveli Predrag i Marko Jirsak, Zagreb, Školska knjiga.
6. Keller, M. L. (1988) The Eleysinian Mysteries of Demeter and Persephone: Fertility, Sexuality, and Rebirth. *Journal of Feminist Studies in Religion* 4.1, Bloomington, Indiana University Press, 27–54.
7. Кољевић, С. (2003) *Енглески романијери двадесетог века (1914–1960)*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.

8. Koljević, S. (1991) *Pisci i dela. Engleska književnost 3*. Omer Hadžiselimović, Mirko Jurak, Svetozar Koljević, Veselin Kostić, Ivanka Kovačević, Marija Šerbedžija, Ivo Šoljan, ur. Milan Petrović, pp. 173–291.
9. Levi-Strauss, C. (1955) The Structural Study of Myth. *The Journal of American Folklore*, Vol. 68, No. 270, Myth: A Symposium (Oct-Dec), University of Illinois Press, 428-444, DOI:10.2307/536768.
10. Летић, М. (2017) *Стварање и идентитет. Сумрак свијести у романима Вирџиније Вулф*, Пале, Филозофски факултет.
11. Morgne Cramer, P. (2010) Virginia Woolf and Sexuality. In: Sellers, S. (ed.) *The Cambridge Companion to Virginia Woolf*. New York, Cambridge University Press, pp. 180–196.
12. Panken, S. (1987) *Virginia Woolf and the „Lust of Creation”: A Psychoanalytic Exploration*, New York, State University of New York Press.
13. Penda, P. (2012) *T.S. Eliot. Poetska i teorijska kontekstualizacija*, Banja Luka, Filološki fakultet.
14. Pop, L. (2011) The Use of Poetry and the Use of Religion. In: Joe Moffett (ed.) *The Waste Land at 90: A Retrospective*. Amsterdam – New York, Editions Rodopi BV, pp. 93–110.
15. Smith, A. C. (2011) Loving Maidens and Patriarchal Mothers: Revisions of the Homeric „Hymn to Demeter” and „Cymbeline” in „Mrs. Dalloway”. *Woolf Studies Annual* Vol. 17, New York, Pace University Press, 151–172.
16. Stanković, R. (2011) *Kritika Lefebvreovog poimanja prostora*, Rijeka, Drugost.
17. Tyler, L. (2005) The loss of roses: mother-daughter myth and relationships of women in Mrs. Dalloway. *West Virginia University Philological Papers* Vol. 52, Morgantown, West Virginia University, Department of Foreign Languages, pp. 60–69.
18. Tica, D. (2018) *Poetika tragičnog: Tri junakinje viktorijskog romana*, Banja Luka, Filološki fakultet.
19. Frye, N. (1963) *Fables of Identity: Studies in Poetic Mythology*, New York, Burlingame, A Harbinger Book, Harcourt, Brace and World.
20. Hollis, C. (2024) Woolf's Mythic Methods. *James Joyce Literary Supplement* Vol. 37, Issue 1 (ed.) Louise Kane, Orlando, University of Central Florida, 1–3.
21. Hoff, M. (2009) *Virginia Woolf's Mrs. Dalloway: Invisible Presences*. Clemson, SC, Clemson University Digital Press.
22. Showalter, E. (1985) *The Female Malady. Women, Madness, and English Culture, 1830–1980*. New York, Penguin Group.

Tijana R. Popović
University of Banja Luka
Faculty of Philology
English Department

THE VOICE OF AN ANCIENT SPRING SPOUTING FROM
THE EARTH: THE MYTH OF DEMETER AND PERSEPHONE
IN VIRGINIA WOOLF'S *MRS DALLOWAY*

Summary

The tendencies in literary criticism after World War I brought about the need for the application of innovative literary methods, with the aim of structuring the form and meaning of the text in a different way. The novels of Virginia Woolf certainly have their place in the reexaminations of myth, offering a specific view of some mythological concepts. One of these novels, *Mrs. Dalloway* (1925), is the focus of this paper. The novel follows a day in the life of the main character Clarissa Dalloway and her reflections on her life choices, wrong decisions, and irreversible past. One of the classical myths significant for the interpretation of this novel is the myth of Demeter and Persephone, based on which various relationships can be interpreted, the most important being the relationship between mother and daughter, as well as other female characters, but also between women and men. In this paper, we will attempt to locate the ways in which the basic archetypal patterns of the Demeter - Persephone myth are depicted in the novel, especially when it comes to the relationships among characters who carry the strength of the mythical.

► **Keywords:** Virginia Woolf, *Mrs. Dalloway*, myth, archetype, matrilineality, Demeter, Persephone, vegetation.

Sources

1. Woolf, V. (1977) *A Room of One's Own*, London, Grafton.
2. Woolf, V. (2000) *Mrs Dalloway*, London, Penguin Group.
3. Woolf, V. (1975) *The Letters of Virginia Woolf Volume 1, 1888–1912*. Priredili Nigel Nichols i Joanne Trautman. New York, Harcourt.
4. Vulf, V. (2016) *Gospoda Dalovej*, prevela s engleskog Milica Mihajlović, Beograd, Liber Novus
5. Vulf, V. (1956) *Eseji*, prevela s engleskog Milica Mihajlović, Beograd, Nolit.

References

1. Bijelić, T. (2012) *Matrilinijske relacije u prozi Margaret Atwood*. Banja Luka, Filološki fakultet.
2. Eliot, T. S. (1975) Ulysses, Order and Myth. In: Frank Kermode (ed.): *Selected Prose of T.S. Eliot*. New York, Harcourt Brace Jovanovich; Ferar, Straus and Giroux, pp. 37–44.
3. Frye, N. (1963) *Fables of Identity: Studies in Poetic Mythology*, New York: Burlingame, A Harbinger Book, Harcourt, Brace and World.
4. Hoff, M. (2009) *Virginia Woolf's Mrs. Dalloway: Invisible Presences*, Clemson, SC, Clemson University Digital Press.
5. Hollis, C. (2024) Woolf's Mythic Methods. *James Joyce Literary Supplement* Vol. 37, Issue 1. Ed. Louise Kane, Orlando, University of Central Florida, pp. 1–3.
6. Keller, M. L. (1988) The Eleysinian Mysteries of Demeter and Persephone: Fertility, Sexuality, and Rebirth. *Journal of Feminist Studies in Religion* 4.1, Bloomington, Indiana University Press, 27–54.
7. Koljević, S. (2003) *Engleski romansijeri dvadesetog veka (1914-1960)*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
8. Koljević, S. (1991) Pisci i dela. *Engleska književnost* 3. Omer Hadžiselimović, Mirko Jurak, Svetozar Koljević, Veselin Kostić, Ivanka Kovačević, Marija Šerbedžija, Ivo Šoljan, ur. Milan Petrović, pp. 173–291.
9. Levi-Strauss, C. (1955) The Structural Study of Myth. *The Journal of American Folklore*, Vol. 68, No. 270, Myth: A Symposium (Oct-Dec), DOI:10.2307/536768, University of Illinois Press, pp. 428–444.
10. Letić, M. (2017) *Stvaranje i identitet. Sumrak svijesti u romanima Virdžinije Vulf*, Pale, Filozofski fakultet.
11. Morgne Cramer, P. (2010) Virginia Woolf and Sexuality. In: Sellers, S. (ed.) *The Cambridge Companion to Virginia Woolf*. New York, Cambridge University Press, pp. 180–196.
12. Panken, S. (1987) *Virginia Woolf and the „Lust of Creation”: A Psychoanalytic Exploration*, New York, State University of New York Press.
13. Penda, P. (2012) *T.S. Eliot. Poetska i teorijska kontekstualizacija*, Banja Luka, Filološki fakultet.
14. Pop, L. (2011) The Use of Poetry and the Use of Religion. In: Joe Moffett (ed.) *The Waste Land at 90: A Retrospective*. Amsterdam - New York, Editions Rodopi BV, pp. 93–110.
15. Showalter, E. (1985) *The Female Malady. Women, Madness, and English Culture 1830–1980*, New York, Penguin Group.
16. Smith, A. C. (2011) Loving Maidens and Patriarchal Mothers: Revisions of the Homeric „Hymn to Demeter” and „Cymbeline” in „Mrs. Dalloway”. *Woolf Studies Annual* Vol. 17, New York, Pace University Press, 151–172.
17. Stanković, R. (2011) *Kritika Lefebvrevog poimanja prostora*, Rijeka, Drugost.

*Глас исонског извора који избија из земље:
Мит о Деметри и Персефони у роману Госпођа Даловеј Вирџиније Вулф*

18. Tica, D. (2018) *Poetika tragičnog: Tri junakinje viktorijanskog romana*, Banja Luka, Filološki fakultet.
19. Tyler, L. (2005) The loss of roses: mother-daughter myth and relationships of women in Mrs. Dalloway. *West Virginia University Philological Papers* Vol. 52, Morgantown, West Virginia University, Department of Foreign Languages, pp. 60–69.
20. Whitworth, M. (2000) Virginia Woolf and modernism. In: Roe, S. & Sellers, S. (eds.): *The Cambridge Companion to Virginia Woolf*. Cambridge, Cambridge University Press, pp. 146–163.
21. Woolf, V. (1924) *Collected essays Volume 2*, London, Hogarth Press.
22. Zamarovsky, V. (1989) *Junaci antičkih mitova. Leksikon grčke i rimske mitologije*, Zagreb, Školska knjiga.

Преузето: 30. 9. 2024.
Корекције: 25. 12. 2024.
Прихваћено: 30. 12. 2024.

Галина-Марија Н. Мићић¹
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет
Катедра за србистику

СОЛИПСИЗАМ ИЛИ САН: ПИТАЊЕ РЕАЛНОСТИ У ДЕЛУ *ДЕВЕТИ САН ВЕРЕ ПАВЛОВНЕ* ВИКТОРА ПЕЉЕВИНА

Апстракт: *Будући једним од централних питања Пељевинове прозе, питање реалности у његовим делима погодује различитим тумачењима. То се нарочито види у причи из 1991. године – Девети сан Вере Павловне, која се неретко тумачи кроз призму солипсизма, као крајње индивидуалистичког философског правца. Циљ овог рада јесте да покаже колико је ова претпоставка оправдана, као и да утврди у коликој мери се идеја о Вери Павловној као о солипсисти поклапа са одредницом на коју аутор алудира самим насловом, пишући о сну Вере Павловне, чиме директно отвара још једну могућност за тумачење. Показаћемо да се ова два тумачења реалности Пељевинове приче не искључују, већ да на основу текста можемо доказати оправданост и једног и другог тумачења реалности Вере Павловне и руског друштва у периоду Перестројке.*

Кључне речи: *солипсизам, сан, реалност, постмодернизам, Виктор Пељевин, Девети сан Вере Павловне.*

1. Увод

Централно питање којим се Виктор Пељевин у свом стваралаштву бави јесте питање реалности. У чланку *Цон Фаулз и трагедија руског либерализма* Пељевин пише: 'Совјетски свет је био толико наглашено апсурдан и срачунато ружан, да није било могуће да га за коначну реалност прихвати чак ни пацијент психијатријске клинике' (Пелевин В. Джон Фаулз и трагедия русского либера-

лизма, превод Н. Благојевић, 2018:р.25). Управо та „коначна реалност” јесте оно што он у својим делима излаже нарочитој пажњи, будући да сматра да је реалност ‘ништа друго до наша представа о њој’ (Krotova, 2018:р.109). Тако се у скоро сваком његовом делу реалност појављује као нешто што човек ствара у својој свести (додаћемо: и подсвести), а не оно што се чулима може доживети.

Једно од могућих тумачења питања реалности у Пељевинином делу свакако је солипсизам. Матеј Јаворски, који је своју докторску дисертацију посветио управо овој теми пише како је ‘солипсизам, несумњиво, почетна тачка, или можда идејна позадина свих других суштинских мотива Пељевинине прозе’ (2018:р.66). Иако солипсистички поглед на свет не мора да се односи на сва Пељевина дела, уврежено је мишљење да се овај навод може применити на његову причу из 1991. године – *Девети сан Вере Павловне*, јер је велики број читалаца и критичара препознаје као својеврсну критику (или можда омаж) овом философском правцу.

Иако још грчки философ Горгија у свом трактату *О природи, или о непостојећем* тврди како а) ништа не постоји, б) уколико нешто и постоји, ми га не можемо спознати, и в) уколико га и можемо спознати, не можемо га изразити (Gatzi, 2017:рр.44, 45), те на тај начин ствара плодно тле за развој солипсизма, до развоја овог философског правца долази тек много касније када идеју солипсизма развијају философи попут Ренеа Декарта или Џорџа Берклија. Декарт, подвргавајући сумњи сва достигнућа тадашње философије и науке, долази до мисли по којој ће остати запамћен: „Cogito, ergo sum”. Управо у овој реченици – „Мислим, дакле постојим” – садржана је основна претпоставка његове философије. Мисао је једино у шта се не може сумњати, сматра он, све друго треба детаљно испитати узимајући у разматрање само оно што је уму потпуно јасно и очигледно, не уносећи у истраживање своје претпоставке и предрасуде (Коповалева, 2014:р.77). Тако Декарт, у основи рационалистички философ, улази у поље солипсистичког начина размишљања доживљавајући само ум и оно њиме прихваћено за стварно.

Директнији утицај на развој солипсизма као идеје оствариће Џорџ Беркли, философ прве половине осамнаестог века, који сматра да спољни предмети нису ништа друго до скупови наших чула и чулних идеја, те да не постоје предмети или било каква материјална супстанца изван нашег духа. То значи да читав спољни свет постоји само уколико је опажен. Он у свом раду *Расправа о принципу људске спознаје* пише следеће:

‘Постојао је неки мирис, значи да га је нетко мирисао; постојао је неки звук, значи да га је нетко чуо, била је нека боја или облик – опажени су видом

или опипом. То је све што могу разумјети под тим и сличним изразима. Јер, оно што се каже о апсолутном постојању немислећих ствари, без обзира на то да ли се опажају, изгледа савршено неразумљиво. Њихов *esse* јест *percipi*, и није могуће да они имају неку егзистенцију изван духова или мислећих ствари које их опажају.’ (Grlić, 1983:p.46)

Тачније, постојим само ја, све остало је илузија и производ мојих чула. Шта онда Веру Павловну, чистачицу мушког јавног тоалета на Тверском булевару у Москви и главног лика приче, чини представником ове философије? На самом почетку приче, аутор недвосмислено наглашава зачетак овакве идејне основе пишући како је извор свих промена до којих је дошло на Верином радном месту заправо она сама (Pelevin, 2003:p.201). Или барем она тако верује. У даљем тексту Верин свет ће се развијати у складу са њеним свесним (и подсвесним) жељама, до коначног закључка непознатог гласа са краја приче о ‘једној са солипсизмом у трећем стадијуму’ (2003:p.226). Све ово даје повод да се проблем солипсизма у причи *Девети сан Вере Павловне* детаљније проучи.

Иако се о солипсизму као идејној основи приче много писало, важно је поменути још једно од могућих тумачења реалности у причи о Вери Павловној. На њега нам указује сам аутор, будући да у наслову пише о *сну Вере Павловне*. О сновима у књижевности, те начинима њиховог тумачења и класификације, писали су многи аутори, попут А. Бегена, И. В. Страхова, Р. Г. Назирова, В. Н. Захарова, или Н. Д. Тмарченка, о чему више говори Олга Владимировна Федунина у својој монографији *Поетика сна (руски роман прве трећине XX века у контексту традиције)* (Fedunina, 2013). Специфична форма сна која се неретко појављује у књижевности јесте сан који у делу нема прецизно постављену почетну границу. Ово доводи до тога да је читаоцу тешко пратити шта је условна реалност дела, а шта сан и то омогућава аутору одређену игру како са својим јунаком, тако и са читаоцем, што свакако одговара опису текста који Пељевин ствара. Када пише о „уметничкој реалности”, Федунина наводи да под њоме подразумева ‘реалност у којој се одвијају догађаји у самом делу’ (2013:p.39), али наглашава да је овакав приступ понекад недовољан да опише унутрашње стање јунака у коме доминирају несвесни мотиви и мотиви над којима разум – а самим ти и ауторски свет књижевног дела – нема контролу (свакако се мисли и на снове).

Циљ овог рада јесте да покаже који делови текста приче *Девети сан Вере Павловне* погодују солипсистичком тумачењу, а који ипак говоре у корист сна као реалности у којој пребива Вера Павловна.

2. 1. Солиписизам или сан?

Почевши од периода Перестројке, и промена које она носи (а Перестројка је реч којом отвара текст, те самим тим носи одређену важност), Пељевин непосредно упознаје свог читаоца са променама, и наговештава да ће промене чинити важан део његовог текста. Он наглашава како су за Веру Павловну, насловну јунакињу приче, ове промене представљале 'извесну неочекиваност – али само у смислу тачног датума њиховог почетка и конкретног облика испољавања, а не у смислу њиховог извора, зато што тај извор бејаше она сама' (2003:р.201). Читалац од самог почетка добија наговештај у ком кључу може читати наведено дело, будући да се Пељевин већ у епиграфу позива на Лудвига Витгенштајна, користећи његов цитат о томе како 'овде можемо да видимо да се солиписизам подудара са чистим реализмом, ако се он строго промишља' (2003:р.200). Одредница „овде” није случајно постављена и открива основну идеју текста – приказати вртлог великих промена деведесетих година прошлог века кроз очи солиписисте, стављајући фокус на свет који је он (или у овом случају она) изградио. Ово подударање 'строго промишљеног солиписизма' са реализмом добар је начин да се прикаже окружење (а самим тим и свет), у коме Вера Павловна може видети 'метафизичку функцију предмета' (2003:р.219), тачније повезаност свега са фекалијама, а што ће се у једном тренутку и догодити. Пељевин добро промишља окружење своје главне јунакиње, алегорично приказујући суштину савременог света кроз јавни тоалет: временом дотеран, осавремењен, са сликама, цвећем и музиком, али ипак, испуњен фекалијама, које чак ни након промене намене места – оно у једном тренутку постаје комисион² – не престају да заудару. Приказујући све мале промене Вериног света, Пељевин показује реформе кроз које пролази руско друштво током деведесетих година, када долази до демократизације, до смене партијског једноумља, до најезде конзумеризма и појаве привидне могућности избора, али се суштина не мења. О овоме пише Алексеј Кашчејев, који примећује да еволуцијом тоалета од социјалистичког ве-цеа до тоалета задруге пратимо сву историју Русије друге половине осамдесетих и почетком деведесетих. Он наглашава како заправо пратимо само делиће, нагађамо о којим догађајима је реч само по транспарентима који су чудом доспели у тоалет, по количини пивских флаша или нивоу расположења вршилаца нужде (internet). На тај начин, читалац очима потенцијалног солиписисте – Вере Павловне – посматра

² Комисиона трговина – трговачки посао (куповина и продаја), по коме *комисионар* склапа трговачке послове у своје име, али за туђ рачун (за рачун *комитента*), и уз изванредан проценат; трговачка организација која обавља такве послове; *комисиони посао* (Вујаклија, 1980:р.440).

промене до којих долази у друштву у периоду транзиције са једног система на други.

П. А. Кисљева и А. В. Кузњецов чак пишу о ‘солипсизму као о главном јунаку’ дела, сматрајући да је примарни задатак Пељевина био управо разрачунавање са солипсизмом, интелигенцијом, социјалистичким системом и осталим (Kisleva, Kuznesov, 2014:pp.42, 43). Исти аутори у Вери виде представника совјетске интелигенције (2014:p.43), што доказују њеним начином живота мимо рада у тоалету: она чита Блавацку³ и Рамачараку⁴, или гледа филмове Бергмана и Фазбиндера у биоскопу *Илузион*⁵. С тим у вези интересантне су две ствари: прво, однос Пељевина према совјетској интелигенцији чијег представника смешта на дно социјалне лествице – поставља је за чистачицу мушког јавног тоалета, али и буквално у подземље, јер се тај исти тоалет налази под земљом; и друго, избор аутора окултне литературе, забрањене у СССР-у услед неподударности са државном идеологијом, али распрострањене управо у подземљу, међу интелигенцијом (Skvorcova, 2020:p.99), које бира као штиво своје главне јунакиње. Овим на себи својствен начин он подвлачи њену жељу за спознајом „тајне живота” и дубоким мистичким знањем. Иако на почетку сазнајемо да је Вера дуго живела желећи да спозна смисао живота, промена фокуса са потраге за смислом на сазнавање тајне доводи до промена у њеном животу. И управо ће та њена жеља бити остварена прилично банално – постављањем *правог* питања својој пријатељици Мањаша (можда измишљеној, а можда и делом ње саме, о чему ће у наставку текста бити речи), која ће јој у својеврсном ритуалу шапнути ‘не нарочито дугачак одговор’, на који ће сама Вера одговорити: ‘Шта, то је све?’, док се у позадини ‘иза зидова у том тренутку разлеже тутњава’ (Pelevin, 2003:p.204). Позадинска тутњава даје на драматичности и значају овог догађаја и ставља до знања да је дошло до велике космичке промене. Оваквом, помало смешном сценом откривања једне од највећих тајни људског постојања, Пељевин показује свој однос према мистицизму. Ипак, читава прича се надаље развија захваљујући сазнању до кога је дошла Вера.

³ Јелена Петровна Блаватска (рођена фон Ган), руски религиозни философ, пантеиста.

⁴ Виљем Вокер Аткинсон, амерички адвокат, писац и окултиста.

⁵ Чувени Московски биоскоп који приказује уметничке и фестивалске филмове, стога је претпоставка да ће га пре посећивати интелигенција, него конзументи масовне културе.

2. 2. Текст и реалност

Пошто је питање реалности једно од централних питања Пељевинове прозе, које у овој причи посебно долази до изражаја, ваљало би да установимо шта је то реалност како бисмо схватили потрагу Виктора Олговича. У својој књизи *Даље од реалности* Вадим Рудњев дефинише реалност као: 1) свеукупност свега што постоји; 2) свеукупност свега што постоји независно од човекове свести; и 3) свеукупност свега материјалног (2000:р.118). Значи да реалност представља све оно материјално што постоји независно од човекове свести и да реалност не може да се „измисли”. Ипак, у другој својој књизи, *Нови модел реалности* (2016), Рудњев коригује свој став пишући како реалност може бити измишљена. Као пример он наводи снове, који се за људе који их сањају чине потпуно реалним. У том контексту можемо говорити о сну Вере Павловне као о потпуно прихватљивој реалности њу, те на тај начин можемо објаснити сам наслов приче.

Међутим, постоји још један важан аспект са којег можемо да тумачимо ово дело, а то је, у складу са поетиком постмодернизма, питање самог уметничког текста. На који начин се он односи према реалности? Да ли он представља реалност за себе? Рудњев, сматрајући да је главна одлика реалности та да она носи некакву поруку, доводи је у везу са наративом, а будући да је књижевни текст увек наратив, он се може тумачити у контексту реалности. С обзиром на то да постмодернизам текст прихвата за једину реалност одбацујући све друге, он представља пројекат такозване „нереалне реалности” у којој свет постоји, али изван личности и свести. Зато је проблем конструисања уметничке реалности један од водећих принципа овог правца, јер се одустаје од вечне потраге за истином, а на њено место долази поетика сличности, „копије копије”, симулакрума. Тако постмодернистички текст, састављен од фрагментата и делића заправо представља ‘потрагу за цитатима и интертекстом’ који покушава да споји неспојиво – различите епохе, времена или простор (Ајиров, 2020:рр.6, 7). За Пељевина је карактеристично да у својим делима цитатима и алузијама покушава да преобликује ранију уметничку реалност и постави је у нов контекст. Олга Богданова примећује да ‘реалност Пељевинових прича не представља укупност свих реалија постојећег света, већ само оних које издваја (примећује) субјекат’ (2008:р.81). Ово је реченица која се у великој мери односи на Веру Павловну, било да је посматрамо као солипсistu, или да читаву причу тумачимо као сан.

Причу о чистачици мушког тоалета Пељевин, у складу са идејом солипсизма (или сна) доноси из њене перспективе. Читалац сазнаје само оно што Вера зна и жели да зна. Пељевинова Вера сматра себе ‘центром Васељене’ (Ајиров, 2020:р.8). Зато се и промене на које она утиче не односе на свет у његовој целини, већ само на онај његов мали део који њу окружује. А тај свет је, као што смо већ рекли, свет јавног тоалета, ма колико га улепшавали и мењали. Пељевин узима веома честу изреку деведесетих година о томе да је „земља у говнима” као полазну основу своје приче, надграђује је и поиграва се њоме. То се нарочито уочава на самом крају, када тоалет постане комисион, а Вера у свему и на свему види управо говна.

‘До последњег момента Говно у причи је искључиво Верина илузија. Али што се продавница више удаљава од свог ембриона – тоалета – то материјалније постаје говно. Ако на почетку Вера осећа само слаби воњ, у тренуцима када продавница чини све да би се удаљила од свог почетног стања тоалета, баш тада читав свет, сви људи јој се чине умазани говнима. При том овај ‘степен умазаности’ има веома интересантну хијерархију – што је више срања на човеку, то више поштовања према њему показује околина.’ (Kašćejev: internet)

Тако и Вера, схвативши да ‘је унаоколо у ствари тоалет⁶, ама каква ту може да буде музика?’ (Pelevin, 2003:р.219) коначно продире у тајну сазнања суштине свега, обрушава секиру на Мањашину седу главу ‘као код Фјодора Михајловича’ (2003:р.220), те уз звекет и тресак губи свест.

2. 3. Мањашина улога

Питање постојања и „убиства Мањаше” једно је од оних о којима постоје различита мишљења, а од начина на који се одговори на њега, зависи и поглед на постојање и реалност Вере. Кашчејев пише како Мањаша оличава величину у чијем животу ова перестројка није ни прва ни последња, као и да је она тип људи који живе „дуго и срећно” и да, без обзира на то што се у њену душу уселила завист, она је тип човека који успева да формира свој неутрални став и на тај начин се носи са свим невољама (интернет). Ово недвосмислено значи да за Кашчејева Мањаша постоји као стваран човек. На супротном становишту стоје

⁶У оригиналу је „говно”, преводилац је избором речи „тоалет” ублажио Верин коментар, али и изгубио део значења.

⁷Седа глава „као код Фјодора Михајловича” алузија је на Аљону Ивановну, старицу зеленацицу коју у роману *Злочин и казна* убија главни лик – Раскољников.

Кисљева и Кузњецов који о Мањаша пишу као о 'фантому у Вериној свести' (2014:р.43). Негде између ова два је став Јевгенија Троскота о 'Мањаша као носиоцу женског начела', јер он не објашњава да ли је она женско начело унутар саме Вере, или пак стварна особа. Међутим, о убиству Мањаше он пише овако:

'После убиства Мањаше 'Вери се учинило да су је заменили равним цртежом на папиру и у њеној равной души расла је равна мржња према равном околном свету'. Тачније, након што се она понаша, по сопственом одређењу 'као код Фјодора Михајловича', она се осећа равном попут папира, попут текста и подвлачи да је 'све око ње текст' указујући тиме на ону основну мисао постструктуралиста о томе да је текст једина реалност, али и носећи своју мисао о самој Вери као апстрактној и вечно заробљеној у тексту.' (интернет)

Мањашину смрт интересантно тумачи и сама Вера дошавши себи. Мишљу о Јесењину⁸, али и губитку дела њене душе који она никада раније није осетила, а осетила га је тек сада, након што га више нема, она заправо схвата да је постојање Мањаше било само у њеној глави. Ипак, Мањаша је била онај идеолог Вериног света за кога ће писац на почетку рећи да је њено 'управљање Вериним духовним животом било врло ненаметљиво и посредно, због чега се код Вере никада није појавио осећај да такво управљање постоји' (Pelevin, 2003:р.203), до тренутка када Мањаша нестаје, а она остаје сама и више ни у шта није сигурна. На тај начин постаје нам јасно да је Мањаша заправо Верин унутрашњи помоћник и неодвојиви део ње. Овоме у прилог говори и сам текст, јер је 'довољно било да се Вера само сети Мањаше – кад раскрилише се мала службена врата (...) и појави се Мањаша' (2003:р.203).

Као и на почетку, када сазнаје „тајну живота”, а у позадини, иза зидова, чује се тутњава, тако је и овај распад Вериног света праћен подрхтавањем и неком дивовском силом која притиска споља зидове 'као да је неки огромни длан стезао картонску чашицу на чијем дну је седела сићушна Вера' и који 'сада није стезао јако, али у сваком тренутку могао је да спљеска читаву Верину реалност' (2003:р.221). На овај начин оба прекретна тренутка у причи: Верин „улазак” у тајну, као и потпуна деструкција њеног света повезана су са спољашњошћу, тачније спољни свет као да реагује на промене унутрашњег, додајући тиме драматичност самим догађајима. Овај поступак саживљавања природе са унутрашњим стањем јунака познат је руској књижевности још од *Беседе о Игоровом походу* и полагања траве и дрвећа од жалости за главним

⁸ Алузија на Јесењинову песму *Црни човек* у којој након „обрачуна” са Црним човеком песник долази себи и види само свој одраз у разбијеном огледалу.

јунаком. Међутим, овај „длан” неће жалити главну јунакињу, већ ће свој стисак стегнути до потпуног уништења њеног света – до смрти. Повезаност Вериног унутрашњег и спољашњег света, као и реаговање спољашњег света на промене у унутрашњем, свакако говоре у прилог тези о солипсизму главне јунакиње.

2. 4. Смрт или реинкарнација

Вратимо се за тренутак на већ поменути констатацију да „је земља у говнима”. Наиме, на самом крају приче, ова идеја добија своје буквално значење, јер Москву (тачније Тверски булевар који и јесте централно место одвијања Вериног живота) прекрива ‘одвратна црносмеђа бујица’ (2003:р.222) која носи све пред собом, укључујући и Веру саму. Важан је тренутак у коме до ње долази, јер је Вера, „убивши Мањашу” убила себе саму. Тако бујица која надире заправо доноси смрт за главну јунакињу.

Вођени Пељевиновом инспирисаношћу будизмом, можемо се запитати шта та смрт заправо носи. Одговор на ово питање крије сам наслов приче: *Девети сан Vere Павловне*. Јасна је интертекстуална веза са романом Чернишевског *Шта да се ради?*, која се осим у наслову и имену главне јунакиње, потпуно уочава на самом крају приче, када Вера Павловна, као казну за солипсизам добија вечни боравак у овом роману у улози јунакиње. До њеног потпуног преласка у сам роман доћи ће након још једног пишчевог поигравања наизменичним постављањем насловног питања Vere и гласа који одређује њену „судбину”, делимично у примарном значењу самог питања (јер глас није сигуран где да је смести након што су првобитно планиране „казне” – социјалистички реализам, Шолоховљев *Тихи Дон* и ратна проза већ „препуњени”), а делимично, касније и све извесније у значењу самог насловног питања:

– Па шта да се ради?

– Нека нам она сама каже – захукта дубоки глас у самом центру Вериног бића. – Хеј, Вера, шта да се ради?

– Шта да се ради? – узврати Вера питање. – Како шта да се ради?

Унаоколо као да је задувао ветар; није то био ветар, али је подсећало на њега, зато што Вера осети да је некуда носи као лист захваћен ветром.

– Шта да се ради? – по инерцији понови Вера и наједном све схвати.

– Деде! – нежно рикну дубоки глас.

– Шта да се ради?! – с ужасом повика Вера. – Шта да се ради?! Шта да се ради?!

Сваки од њених крикова појачавао је то што је личило на ветар; брзина којом је журила по празнини постајала је све већа, а после трећег крика она осети да је доспела у сферу привлачења некаквог огромног објекта, који пре тог крика није постојао, али после крика постаде толико реалан да је Вера сада падала на њега као са прозора на плочник..’

(Pelevin, 2003:pp.226, 227)

Након симболична три крика, Вера Павловна, чистачица мушког тоалета с краја двадесетог века, постаје Вера Павловна, јунакиња социјалутопистичког романа из деветнаестог века. Веру и Веру повезује утопистичка идеја (најбоље приказана у *Четвртом сну Вере Павловне*). Док Вера Чернишевског сања о свету у коме људи живе сложно, у коме све послове обављају машине, а ‘људи само иду, возе се и управљају машинама’ (Ћернишевски: интернет), живе срећно и у изобиљу, Пељевина Вера Павловна иако живи у подземљу, машта о бољем и лепшем свету који ће створити. Једном речју, обе маштају о утопији. Стога се можемо запитати да ли је заиста реч о две Вере Павловне, или се, пак, једна у другу претварају. Виктор Олегович своју причу завршава текстом из романа који изговара Лопухов у XXVI глави, али и графички приказује прелазак у роман ознаком почетка новог, XXVII поглавља и првом реченицом из њега. Значи да Вера заправо не умире, већ се, по закону реинкарнације, рађа у новом простору и новој свести. Ово потврђује мисао Јасмине Војводић (2012) о томе да Пељевинови јунаци на крају дела прелазе у нови свет и да тим преласком постају ослобођени. Тако Вера Павловна постаје ослобођена солипсизма, буди се у другачијем свету, али и даље сања о утопији и промени друштва. Алексеј Кашчејев учачава и дубљу везу између Пељевинове приче и романа Чернишевског:

‘По својој суштини, солипсизам је у данашње време у веома блиској вези са крајњим егоцентризмом, са примитивним оваплоћењем ’теорије разумног егоизма’ Н. Г. Чернишевског. Уколико поставимо ствари на тај начин, аналогија са ’Шта да се ради’ је дубља, од саме подударности наслова и имена главне јунакиње (...) У тој ситуацији у којој се Вера налази, солипсизам и егоцентризам се подударају. Тако да је, у принципу, Верина животна идеологија такође својеврстан заштитни механизам, покушај неповезивања са реалним светом који је окружује.’ (интернет)

Међутим, у којем контексту се може говорити о сну Вере Павловне из наслова? Тимур Ајупов о сну пише као о метафори солипсизма, јер снови представљају исто што и слика света солипсисте који у својој свести ствара

реално непостојећи универзум који само подсећа на реалност (2020:p.8). Зато се о читавој причи може говорити као о сну, а о смрти до које на крају долази, као о буђењу из сна. Поставља се и питање насловног броја, јер је познато да јунакиња романа Чернишевског сања свега четири сна. Ајупов овде проналази хришћанску симболику – деветог дана након смрти тела долази до одвајања душе која одлази на суђење, што се свакако дешава и Вери Павловној (исто). Међутим, иако не искључујемо овакво тумачење као погрешно, сматрамо да се Пељевин у свом стваралаштву не води првенствено хришћанском симболиком, те да би исправније решење било потражити одговор на Истоку и у будистичким и хиндуистичким учењима. У традиционалној индијској поезији постојао је концепт према којем скривено, дубинско значење текста (на руском „дхвани”) могу схватити само они у чијим душама се сачувало сећање на претходне инкарнације. Захваљујући овоме, они поседују естетско осећање које им омогућава да проникну у скривени смисао уметничког дела и да од њега добију истински ужитак, то јест да потпуно схвате поетско расположење (на руском „раса”). Само тим и таквим поштоваоцима уметности уметник својим делом и треба да се обраћа. (Galinska, 1986:p.15).

Оваквих „поетских расположења” (раса) постоји укупно десет, од којих девето означава ‘спокој који води одрицању света’ (1986:p.16). Није ли ‘спокој који води одрицању света’ управо оно што чини суштину погледа на свет Вере Павловне?

Такође, још једно од могућих тумачења броја из наслова јесте и у контексту руске уметности, конкретно платна познатог руског маринисте, Ивана Константиновича Ајвазовског. Једно од његових најпознатијих дела *Девети талас* настаје на основу легенде о деветом таласу као најјачем, као оном који убија. Морнари различитих култура имају различиту представу о том најопаснијем, највећем и најнепредвидивијем таласу наред узбурканог мора погођеног олујом, па тако грчки морнари као такав виде трећи, староримски су видели десети, а руски, пак, таквим сматрају управо девети талас (интернет). Баш тај девети талас погађа Веру Павловну, носећи је Тверским булеваром у бујици фекалија. Руском читаоцу који познаје дело Ајвазовског ова асоцијација свакако може да падне на памет, и она представља једну од интеркултуралних игара по којима је Пељевин познат.

3. Закључак

Питање солипсизма свакако представља једно од централних питања Пељевине прозе о коме је много писано. У својој причи *Девети сан Вере Павловне* пишући о променама у руском друштву током Перестројке, аутор показује како се оне одражавају на појединачну личност. Већ самим епиграфом и почетком текста Пељевин указује на могуће читање и тумачење главне јунакиње овог дела као солипсисте, те су многи аутори управо у том кључу и писали о њему. Многи делови текста свакако говоре у прилог овој претпоставци. Иако се може поставити питање о томе да ли је то прави солипсизам, или Пељевина верзија овог крајње субјективистичког философског правца, премиса солипсизма као важног елемента грађења овог текста и његовог тумачења, на основу свега реченог, чини се оправдана.

Са друге стране, смештање приче у предео снова (или макар утисак да је тако, до ког се може доћи на основу наслова) свакако представља добру основу за правдање неразумевања, конфузности или недоследности са којима се читалац сусреће приликом читања. Знајући да је за Пељевина питање постојања реалности једно од најважнијих и најчешће обрађиваних питања која својим текстовима поставља, а да су поигравање и деконструкција, као и многобројне интертекстуалне паралеле важан део његове поетике, лако се долази до закључка да је управо то једна од могућих позиција којом се водио приликом стварања Вере Павловне и њеног сна. Јер и сан је, као што смо навели водећи се мишљу Вадима Рудњева, још једна реалност у којој је све могуће и све дозвољено. Уколико се овде уопште ради о сну.

Извори

1. Пељевин, В. (2003) *Жута стрела и друге приче*, Светови, Нови Сад.
2. Пелевин, В. *Десятый сон Веры Павловны*, <http://pelevin.nov.ru/rass/pe-9son/1.html> [Приступљено 15. 11. 2024.]

Литература

1. Аюпов, Т. Р. (2020) *Художественные реалии в ранних рассказах Виктора Пелевина*, Филологические науки. Вопросы теории и практики, Тамбов, Грамота.
2. Благојевић, Н. (2018) *Исток и Запад у стваралаштву Виктора Пељевина*, Београд, Филолошки факултет.
3. Војводић, Ј. (2012) *Три типа руског постмодернизма*, Загреб, Диспут.

4. Вујакија, М. (1980) *Лексикон страних речи и израза*, Београд, Просвета.
5. Галинская, И. Л. (1986) *Загадки известных книг*, Москва, Наука.
6. Гатри, У. К. Ч. (2017) *История греческой философии в 6 т. Т. II: Досократовская традиция от Парменида до Демокрита*, Санкт-Петербург, Владимир Даль.
7. Грлић, Д. (1983) *Лексикон филозофа*, Загреб, Напријед.
8. Кашцев, А. *Гурд Пелевин*, <http://pelevin.nov.ru/stati/o-kashv/1.html>, страници [Приступљено 10. 11. 2024.]
9. Киселева, П. А., Кузнецов, А. В. (2014) *Философия солипсизма и ее отражение в художественной литературе (на примере рассказа Виктора Пелевина «Девятый сон Веры Павловны»)*, Москва, Молодежный научный форум.
10. Коновалова, Н. П., Кузубова, Т. С., Алашева, Р. В. (и др.) (2014) *Философия: учебное пособие*, Екатеринбург, Изд-во Урал. ун-та.
11. Кротова, Д. В. (2018) *Современная русская литература. Постмодернизм и неомодернизм: учебное пособие для студентов вузов*, Москва, МАКС Пресс.
12. Руднев, В. П. (2016) *Новая модель реальности*, Москва, Издательский дом Высшей школы экономики.
13. Руднев, В. П. (2000) *Прочь от реальности: Исследования по философии текста*, Москва, Аграф.
14. Скворцова, В. В. (2020) *Функции культурно-коннотированной лексики в рассказе В. Пелевина Девятый сон Веры Павловны (на фоне англоязычного перевода)*, Вестник Челябинского государственного университета № 3 (437). 97–104.
15. Троскот, Е. *Структурные особенности прозы Виктора Пелевина*, <http://pelevin.nov.ru/stati/o-str/1.html> [Приступљено 5. 11. 2024.]
16. Федунина, О. В. (2013) *Поэтика сна (русский роман первой трети XX в. в контексте традиции): монография*, Москва, Интрада.
17. Чернишевский, Н. *Что делать*, https://www.100bestbooks.ru/files/Cherniyshevskiyi_Chto_Delat.pdf [Приступљено 1. 11. 2024.]
18. Яворски, М. (2017) *Реконфигурация в романной поэтике Виктора Пелевина: солипсизм – язык – история*, Познань, Университет им. Адама Мицкевича, Факультет нефилологии.
19. https://rusmuseumvrm.ru/data/collections/painting/18_19/zh_2202/ [Приступљено 15. 11. 2024.]

Galina-Marija N. Micic
University of Banja Luka
Faculty of Philology
Department of Serbian Studies

SOLIPSISM OR A DREAM: THE QUESTION OF REALITY IN *VERA PAVLOVNA'S NINTH DREAM* BY VICTOR PELEVIN

Summary

Victor Pelevin often explores the question of reality in his works, as he does in his 1991 short story *Vera Pavlovna's Ninth Dream*. This story is frequently interpreted from the perspective of solipsism, a philosophical concept that explains the world only through one's own mind and senses, casting doubt on the existence of anything outside the individual. In this way, a cleaning lady of the men's restroom on Tverskoy Boulevard in Moscow becomes the source of all changes in her environment, and the reader is introduced to her world solely through her perspective. This provides a basis for a solipsistic interpretation of the reality in which she exists.

As the author mentions in the epigraph about the overlap between solipsism and realism, and concludes the story by describing a woman with solipsism in the third stage, all these elements justify discussing solipsism in the context of Vera Pavlovna's reality.

On the other hand, the title itself emphasises the dream as a significant element of the story, which the author undoubtedly uses to establish a connection with Chernyshevsky's novel *What Is to Be Done* and the fourth dream of Vera Pavlovna. A dream, as one of the possible realities, as defined by Vadim Rudnev, offers another valid interpretation of this work, one that is well-supported by the text itself.

In this way, the specific play with the text, intertextual connections, and numerous interpretative possibilities, which are dominant features of Viktor Pelevin's poetics, remain evident in this story as well, as reader cannot determine with certainty which reality the story is referring to.

Primary sources

1. Pelevin, V. (2003) *Žuta strela i druge priče*, Svetovi, Novi Sad.
2. Pelevin, V. *Devyatyi son Very Pavlovny*, <http://pelevin.nov.ru/rass/pe-9son/1.html> [Pristupljeno 15. 11. 2024.]

References

1. Ayupov, T. R. (2020) *Khudozhestvennyye realii v rannikh rasskazakh Viktora Pelevina*, Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki, Tambov, Gramota.
2. Blagojević, N. (2018) *Istok i Zapad u stvaralaštvu Viktora Peljevina*, Beograd, Filološki fakultet.
3. Vojvodić, J. (2012) *Tri tipa ruskog postmodernizma*, Zagreb, Disput.
4. Vujaklija, M. (1980) *Leksikon stranih reči i izraza*, Beograd, Prosveta.
5. Galinskaya, I. L. (1986) *Zagadki izvestnykh knig*, Moskva, Nauka.
6. Gatri, U. K. C. (2017) *Istoriya grecheskoy filosofii v 6 t. T. II: Dosokratovskaya traditsiya ot Parmenida do Demokrita*, Sankt-Peterburg, Vladimir Dal'.
7. Grlić, D. (1983) *Leksikon filozofa*, Zagreb: Naprijed.
8. Kashcheev, A. *Gurd Pelevin*, <http://pelevin.nov.ru/stati/o-kashv/1.html> [Pristupljeno 10. 11. 2024.]
9. Kiseleva, P. A., Kuznetsov, A. V. (2014) *Filosofiya solipsizma i ee otrazhenie v khudozhestvennoy literature (na primere rasskaza Viktora Pelevina «Devyatyi son Věry Pavlovny»)*, Moskva, Molodezhnyy nauchnyy forum.
10. Konovalova, N. P., Kuzubova, T. S., Alasheeva, R. V. (i dr.) (2014) *Filosofiya: uchebnoe posobie*, Ekaterinburg, Izd-vo Ural. un-ta.
11. Krotova, D. V. (2018) *Sovremennaya russkaya literatura. Postmodernizm i neomodernizm: uchebnoe posobie dlya studentov vuzov*, Moskva, MAKS Press.
12. Rudnev, V. P. (2016) *Novaya model' real'nosti*, Moskva, Izdatel'skiy dom Vysshey shkoly ekonomiki.
13. Rudnev, V. P. (2000) *Proch' ot real'nosti: Issledovaniya po filosofii teksta*, Moskva, Agraf.
14. Skvortsova, V. V. (2020) *Funktsii kul'turno-konnotirovannoy leksiki v rasskaze V. Pelevina Devyatyi son Věry Pavlovny (na fone angloyazychnogo perevoda)*, Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta № 3 (437). 97—104.
15. Troskot, E. *Strukturnye osobennosti prozy Viktora Pelevina*, <http://pelevin.nov.ru/stati/o-str/1.html> [Pristupljeno 5. 11. 2024.]
16. Fedunina, O. V. (2013) *Poetika sna (russkiy roman pervoy treći XX v. v kontekste traditsii): monografija*, Moskva, Intrada.
17. Chernyshevskiy, N. *Chto delat'*, https://www.100bestbooks.ru/files/Chernyshevskiy_Chto_Delat.pdf [Pristupljeno 1. 11. 2024.]
18. Yavorski, M. (2017) *Rekonfiguratsiya v romannoy poetike Viktora Pelevina: solipsizm – yazyk – istoriya*, Poznan, Universitet im. Adama Mitskevicha, Fakultet neofilologii.
19. https://rusmuseumvrm.ru/data/collections/painting/18_19/zh_2202/ [Pristupljeno 15. 11. 2024.]

Преузето: 16. 12. 2024
Прихваћено: 17. 1. 2025.

Marta Moldovan-Cywińska¹
Medical University of Warsaw
Department of Foreign Languages

HAPPENINGS OF THE ORANGE ALTERNATIVE MOVEMENT AS AN EXAMPLE OF SURREALISM IN POLAND IN THE 1980S

Abstract: This text is a contribution to the state of research on the surrealist dimension of the actions and verbal messages of the movement known as the Orange Alternative. The author outlines the role of happenings and their artistic and contestation dimensions, as well as showing the links with surrealism. A special dimension of contestation was given to it by the founder of the Orange Alternative movement in Poland - Waldemar „Major” Fydrych, highlighting the essence of the happening's verbal message. The text includes references to the inspiration of Max Ernst's Collages and André Breton's Manifesto of Surrealism as inspiration for the programmatic activities and verbal messages of the Orange Alternative that are part of the examples of happenings presented here from the beginning of the 1980s to the decline of the movement's activity. The actions of the group created by Waldemar „Major” Fydrych are part of the current of socialist surrealism, reflecting the essence of the changes taking place in Poland by the turn of the 20th and 21st centuries. At the end of this text one can find a reflection on the artistic legacy of Major, who is recognised as one of the world's most important surrealists.

Key words: Waldemar „Major” Fydrych, happenings, surrealism, surrealist, Orange Alternative.

1. Introduction

This text does not aspire to an exhaustive analysis of the surrealist dimension of happenings in Poland, but is a kind of complementary reflection to the research on

¹ marta.cywinska.naukowe@gmail.com

the surrealist dimensions of the Orange Alternative's activities, which the author of the text has been documenting and conducting for thirty years. The commonly analysed dimensions of French surrealism and its influence on Polish surrealism were deliberately omitted, for the author has included them in her previous works (Moldovan-Cywińska, 2023). The framework of the formal requirements of the texts also does not allow to present all possible aspects of the problem.

Happening in the Polish artistic sphere has been around since the late 1970s and early 1980s, and became popular thanks to the systematic activities of the social-avant-garde movement known as the Orange Alternative. Some researchers say that a single example from the earlier period was a musical event on the initiative of the Polish composer Bogusław Schaeffer, at the initiative of which two pianists, Zygmunt Krauze and John Tilbury, performed a piece entitled *Non stop*, alternately for eight hours (Kański, 2014:p.283-285).

The essence of happenings is based on various forms of organised activities or a single action set in a specific time frame on the basis of a general scenario. The creator or creators include content of programmatic, contestation nature, giving a new meaning to the props used with space for improvisation and interaction with the audience. Happening is a form of artistic stature event, while its origins date back to theater, although the verbal message is, in a way, complementary to the main events. (Moldovan-Cywińska, 2023). It can also be defined as a form of collage due to the coexistence of elements of diverse provenance, mixing things to create a new symbolic quality.

Max Ernst, making collage, as it were, a form of opening to a new surrealist message, was inspired by the advertising catalogs of companies selling scientific aids in the field of anthropology, zoology, paleontology, and the experience of comparing seemingly unrelated images evoked in him, which were practically visions if not outright hallucinations (ibid.). This artist, fascinated by the phenomenon of mass commerce, created, among other things, the collage *The Hat Makes the Man* (1920), suggesting the uniformity of appearance of representatives of the new era. Ernst stood not only on the side of Dadaism and Surrealism, but also on the side of Communism, making art involved and subservient to political ideas.

Following Ernst's example, the creator of the Orange Alternative movement, Waldemar „Major” Fydrych, decided to combine surrealist objects and figures, but above all, programme slogans in the street, obtaining an unprecedented effect and attracting thousands of young people mainly from the circles of the largest universities in Poland: Wrocław University, Warsaw University, Wrocław Academy

of Fine Arts and Maria Curie-Skłodowska University in Lublin to create new configurations of meaning and symbolism (Stan, 2024).

Fydrych was born in Toruń, in central Poland. Abroad, he is a well-known initiator and leader of the Orange Alternative movement, which came to be known as the “carnival revolution”, which was a response to the clash between pro-communist and anti-communist youth movements. As an avant-garde theoretician, prose writer, and poet, he had been searching for a military-oriented pseudonym for a long time, the use of which would give him an audience and respect among young people. As early as the 1980s, he used the title of Commander of the Fortress of Wrocław, thus alluding in a way to the position of the military fortress of the city of Wrocław until 1939.

The Orange Alternative, created by him, whose programme assumptions were included in the Manifesto of Socialist Surrealism, won the prestigious “Ashes and Diamonds” award (1988). Waldemar Major Fydrych is the idol of that part of the generation that came into the world in the second half of the 1960s of the past century and, seeking its place in the Polish reality of the 1980s and 1990s, referring to surrealist forms of expression, sought the artistic expression of youthful rebellion.

2. Socio-historical context

In the second half of the 1970s, Polish society was beginning to experience an economical crisis. On June 24, 1976, the authorities of the People's Republic of Poland announced a one-time high increase of food prices. Strikes began at the Radom and Ursus factories and many other locations. Social unrest culminated with a wave of strikes preceding the formation of the Solidarity trade union (ibid.). Even then, the authorities were considering the possibility of imposing martial law to stop the social unrest. The reasons as to why the authorities did not decide to take such action at the time were not fully explained. This period also saw a wave of student strikes, including the strike at the University of Wrocław during which students created posters with slogans referring to the 1968 revolt in France.

The magazine, published at the time by students of the art department, contained not only ideological content, expressing strike demands, but also literary content - including an introduction to a new form of surrealism, called “socialist,” whose author was Waldemar „Major” Fydrych. The direct inspiration went back to André Breton's 1925 Manifesto du surréalisme, but the formula itself was only a pretext for introducing a new avant-garde formula from the border between artistic and literary expression. Breton's surrealist Manifesto primarily emphasised the importance of

the imagination, the dreamlike layer and stressed the importance of the content of the work of art, while Fydrych's Manifesto (Fydrych, 1981) "moved" surrealism towards the mass audience. He made the slogan "There is no freedom without dwarfs" which was not only the symbol of a "socialist surrealism," but exposed the graphic motif that was to accompany all street happenings as a symbol of unbridled, unconditional freedom of expression.

'Let's not be afraid to be honest to the end. The only solution binding for the future and today is surrealism. The world then will not talk about the crisis. Let's not back down if we have come this far. After all, the whole world is a creation. A single militiaman on the street is a work of art. Let's play, fate is not a cross. Why suffer when you can rejoice. The fate of life is a lottery fantasy. And religion, love and Dostoevski?' - That was the basis of the Manifesto (ibid.).

He programmatically rejected all realist aesthetics, both in the form of social realism known from the 1950s, as well as classical realism, represented by Fiodor Dostoevsky's novels. The manifesto was also a form of reckoning with the post-1945 realities. Fydrych affirmed spontaneity, uncompromisingness, "life for the adventures," irrationality, imagination meaning the "unlimited world" (ibid.) Breton's manifesto included the postulate of breaking down the traditional image while preserving the capacity (ibid.). Remaining faithful to surrealism in its original version as a painter, happenner, visionary, art historian, he wanted to introduce a new version of surrealism, in a variant that was typically Polish, yet at the same time universal.

3. Socialist surrealism in action

The Orange Alternative was one of the most original social movements of the 20th century with a happening character, its mission was to promote a "socialist surrealism." The movement's name and the colour orange originated from the Dutch counterculture movement Provos. Its activity dates back to 1965-1967, and was inspired by street artist Robert Jasper Grootveld - the protester and author of the "Provo manifesto" (Moldovan-Cywińska, 2023). Both artists: Grootveld and Fydrych refused to accept the enslavement of the "simple man" under the auspices of any ideology. The proposed manifesto in a direct way: the choice of metaphors, imagery, syntax, description of the role of the poet directly called to the manifesto of the French surrealists.

Grootveld and Fydrych had the street crowds gathering during the events they organised on their side, and the student communities representing various universities. Both believed that happenings were a form of complementary

expression to programmatic texts. In 1981, Waldemar „Fydrych” formulated the *Manifesto of Socialist Surrealism* (Fydrych, 1981), which was published as a stand-alone text and its copies were distributed at organised street events.

Both artists, fascinated by French surrealism, treated happening from the beginning as an almost natural form of artistic expression. Each was fascinated by French surrealism from their youth - in particular, happenings under the auspices of the movement, which complemented the artistic verbal message. It should be mentioned that happening developed in Poland from the early 1960s with the theatre of Tadeusz Kantor, an artist fascinated by the activities of the Parisian surrealists in the 1920s.

Kantor led the study of non-verbal forms of surrealist expression, and as a theoretician and practitioner of surrealist happenings, he intrigued many artists of the younger generation with this form.

4. From toilet paper to Manet artwork

Most Orange Alternative's happenings took place in 1987-1988. One of the first, organised in Wrocław Poland) on October 1, 1987 under the slogan: „Toilet Paper-First Handout!”, was aimed at artistically exposing the effects of shortages of basic goods in stores at the time. A group of 30 people unfurled with surrealistic references to hygiene products and began handing out scraps of toilet paper to gathering passersby while chanting the slogan.

Another important outdoor action of the Orange Alternative was the organisation of alternative celebrations of the 70th anniversary of the Great Socialist October Revolution in 1987. According to the prepared plan, the participants of the happening were to be dressed in red clothing. In 1988, Warsaw University students under the auspices of the Orange Alternative commemorated Militant Day with a happening, while the slogans presented on the banners were a commentary on the current political and social situation.

Subsequent happenings already had a different character, and their organisers mainly exposed the literary or painting-related aspect of the events. In 1989, there was an oil happening called “Breakfast on the Pavement in Lublin,” inspired by Edouard Manet's “*Breakfast on the Grass*,” evoking a lively reaction from passersby during the ongoing election silence (Śniadanie:p.2014). Happeners sat on the grass, eating a meal typical of a picnic, encouraging passersby to join in. Intrigued passersby accepted the invitation, which ended in conversations about surrealism and politics despite the then ongoing pre-election silence.

5. Political contexts in 1989

In 1989, the Orange Alternative carried out actions such as: “Gallop Inflation” – participants were running around with placards reading ‘galloping inflation’ and ‘Stamping out Poverty’ - which consisted of a loud banging on placards reading ‘poverty’ by action with participants dressed in rags. The lettering of “Poverty” presented during the happening referred to the lettering of the Solidarity inscription. Another important happening was an event entitled Drinking Foam at the Round Table, organised on February 24 in Łódź (Moldovan-Cywińska, 2023). The expression “drinking foam” in Polish means talking about nothing, while the idea was to symbolically illustrate political negotiations and ridicule the notion of conditional freedom. On March 5, 1989, a happening took place in Lublin under the slogan Fighting Buttons with Loops, i.e. for a big nothing, during which the election programme of cartoon characters was presented².

In 1990, PA leaders suspended their surrealist activities, and Waldemar Fydrych went to France, which was particularly close to his heart, for twelve years, returning to Poland only for a short time. The Orange Alternative became active during an exhibition entitled “Dwarfs in Paris” Centre 59 Rivoli, during which photos were presented documenting Orange Alternative happenings, posters, leaflets. There was also a happening, organised during the exhibition, titled “March of the Dwarves to the Bastille,” for the still “alive” legacy of surrealism in France meant that the Orange Alternative found an audience there (ibid.).

6. French contexts of the activities of the Orange Alternative

In 2003-2004, a group of students from the University of Arras organised a series of happenings under the banner of Stereotypes. Its purpose was a mocking polemic against stereotypes in European communities, with a particular focus on France and Poland. The theme of socio-political criticism was used by the “Major” in a happening during a student festival in Nancy in May 2004, and a month later in Metz during Marie Anne Isler Beguin's European Parliament election campaign. Thus, the Orange Alternative, after its experience with street happenings in Gdańsk and Lublin, among others, and “populating” Wrocław with dwarf figures, closed the chapter of “perverse” cyclical humour stemming from the assumptions of the Manifesto of Socialist Surrealism (ibid.). The Orange Alternative's surrealist actions

² The relationship between the author of the text with the Orange Alternative began via participating in this very happening

became not only a form of strongly emotional expression of the young generation, but a voice of opposition to the imposed norms.

7. Conclusion

Waldemar „Major” Fydrych - although still creatively active - drew up a kind of spiritual testament based on paradox, expressions that are contradictory internally, but bring unexpected truth using the mechanism of juxtaposing contrasting contents and establishing a kind of inclusion between these contents.

He made allusive humour an indispensable means of expressing political and satirical allusion. Referring to allusive satire, he used defragmentation, phraseological ellipsis glorifying semantic neologisms. He did the impossible, colouring and transforming reality into a surreal constellation of events, “revisits”, and ideological clues, populating it with symbolic dwarfs. He was a candidate in the elections for the office of mayor of the capital, supported by the Fools and Dwarf Voters' Committee - operating as an association of students and lovers of underground happenings.

During the Educationists' March, metal hooks were handed out to participants as part of a criticism of the dirty election campaign pole-vaulting to expose “hacks.” On September 21, 2007, at the Meeting of Educators and Scrooges, straw from the constituency of Sejm Speaker Ludwik Dorn was handed out to passersby as a reference to “straw in shoes,” and on September 28, 2007, on the Day of the Secret Service, a representative of Poland's *Le surréalisme en action* once again “took to the Polish street.”

References

1. Breton A. (1967) *Manifestes du surréalisme*, Paris, Gallimard, coll. Idées.
2. Breton A. (1988) *Ceuvres complètes* (1), Éditions Gallimard, coll. « Bibliothèque de la Pléiade », 1332–1333.
3. Cywińska, M. (2007) *Manufaktura snów: z dziejów recepcji poezji nadrealistycznej w Polsce*. Warszawa, Wydawnictwo PWN.
4. Dobosz B., Fydrych W. (2024) *Happenings* <http://www.orangealternativemuseum.pl/#major-waldemar-fydrych-i-bogdan-dobosz-fragment-ksiazki> [Accessed 17th December 2024].
5. *Dzień tajniaka we Wrocławiu* (2024) <http://www.orangealternativemuseum.pl/#dzien-tajniaka> [Accessed 17th December 2024].

6. Moldovan-Cywińska, M. (2023) *Pomarańczowa Alternatywa jako forma surrealizmu*, Warszawa, Wydawnictwo Akademii Biznesu Vistula.
7. Fydrych, W. (1981) *Manifest surrealizmu socjalistycznego*.
8. Kański, J. (2014) *Przewodnik operowy*, wyd. XI. Warszawa. PWM, 2014, s. 283–285.
9. Janicka, K. (1969) *Światopogląd surrealizmu*, Warszawa, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe.
10. Janicka, K. (1973) *Surrealizm*, Warszawa, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe.
11. Rok 1989 (2024) <http://www.orangealternativemuseum.pl/#1989> [Accessed 17th December 2024].
12. *Stan wojenny i krasnoludki* (2024) <http://www.orangealternativemuseum.pl/#stanwojenny> [Accessed 15th December 2024].
13. *Śniadanie na trotuarze w Lublinie* <http://www.orangealternativemuseum.pl/#śniadanie-na-trotuarze> [Accessed 17th December 2024].
14. Taborska, A. (2022) *Dusza od żelazka czy przedmiot z duszą? O przedmiotach surrealistycznych słów kilka* <https://niezlasztuka.net/o-sztuce/surrealistyczne-przedmioty/> [Accessed 14th December 2024].
15. Taborska, A. (2007) *Spiskowcy wyobraźni. Surrealizm*, Gdańsk
16. Załuski, T. (2008) *Modernizm artystyczny i powtórzenie. Próba interpretacji*, Kraków.
17. 1990 <http://www.orangealternativemuseum.pl/#1990> [Accessed 13th December 2024].

Марта Молдован-Чивинска
Медицински универзитет у Варшави
Одсек за стране језике

ДЕШАВАЊА ТОКОМ ПОКРЕТА „НАРАНЦАСТА АЛТЕРНАТИВА” КАО ПРИМЈЕР НАДРЕАЛИЗМА У ПОЉСКОЈ 1980-ИХ

Резиме

Овај текст представља прилог истраживањима надреалне димензије потеза и вербалних порука покрета познатог под називом „Наранцаста алтернатива”. Ауторка истиче улогу дешавања током тог покрета и њихову умјетничку те бунтовну димензију, као и везе са надреализмом. Посебну бунтовну ноту дао му је оснивач Покрета, Валдемар „Мајор” Фидрих, наглашавајући суштину вербалне поруке дешавања. У тексту се спомињу *Колажи* Макса Ернста и *Манифест надреализма* Андреа Бретона као надахнуће за програмске активности и вербалне поруке Покрета, који су дио дешавања представљених овдје од почетка 1980-их до постепеног укидања дјеловања Покрета. Потези групе коју је створио Фидрих

*Happenings of The Orange Alternative Movement
as an Example of Surrealism in Poland in the 1980s*

дио су актуелног социјалистичког надреализма и одражавају суштину промјена које су одвијале у Пољској крајем 20. и почетком 21. вијека. На крају овог текста може се пронаћи мишљење о умјетничком завјештању Фидриха, који се сматра једним од најзначајнијих надреалиста свијета.

► *Кључне ријечи:* Валдемар „Мајор” Фидрих, дешавања, надреализам, Наранџаста алтернатива.

Preuzeto: 31. 8. 2024.
Korekcije: 22. 12. 2024.
Prihvaćeno: 25. 12. 2024.

ПРИКАЗИ



Слађана М. Цукут
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет
Катедра за србистику

ПАСТИРСКА ЛЕКСИКА ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИХ ГОВОРА

Зборник радова (2024) *Пастирска лексика призренско-тимочких говора*, Српска академија наука и уметности Огранак у Нишу – Институт за српски језик САНУ, Ниш–Београд.

У издању Српске академије наука и уметности и Института за српски језик САНУ 2024. године објављен је зборник радова *Пастирска лексика призренско-тимочких говора*. Након предговора (7–9) уредника Недељка Богдановића са општим подацима о пројекту у оквиру којег је настао, као и резултатима претходних истраживања са којима чини цјелину, те увода (11–17) који доноси основне особине говора призренско-тимочке дијалекатске области, карте и списак пунктова, зборник садржи 14 чланака и библиографски прилог (297–307) ауторке Сандре Савић о публикацијама у вези са пастирском лексиком. Радови су распоређени у три цјелине према ужим предметима истраживања: *Нека питања структуре пастирске лексике призренско-тимочких говора; Језички фолклор, игре; Паралеле – призренско-тимочки говори и друга подручја*.

Прву цјелину отвара рад *Основне поставке научноистраживачког пројекта Пастирска лексика призренско-тимочких говора* (21–41) у којем аутори прилога и предлагачи овог пројекта проф. др Недељко Богдановић и проф. др Софија Милорадовић говоре о разлозима изучавања поменутог слоја лексике везаног за дјелатност која изумире. Пројектни задатак, са јасно формулисаним методологијом истраживања и прецизним смјерницама за рад на прикупљеној грађи, подразумејева биљежење пастирске лексике у пунктovima изабраним према развијености сточарске дјелатности, те према другим лингвистичким и нелингвистичким критеријумима, путем јединственог упитника, те њену анализу, која укључује и паралеле с истом лексиком на ширем подручју српског језика. Примарни резултат пројекта, у којем су учествовали истраживачи Дија-

лектолошког одсека Института за српски језик САНУ, јесте израда зборника, атласа и рјечника, тј. допуна досадашњег фонда ријечи сакупљених у претходним истраживањима, што остаје као свједочанство о традиционалном животу српског становништва и о дјелатностима које нестају под утицајем савремених прилика.

Оглед *Пастирска лексика југоисточне Србије у науци о језику – домети и отворена питања* (43–72) представља детаљан преглед објављених радова о досад сакупљеној богатој лексичкој грађи из пастирске дјелатности у југоисточној Србији, уз исцрпне опсервације ауторке Ане Савић Грујић о сваком раду појединачно, које могу послужити као смјернице у сакупљању и анализи лексике у призренско-тимочкој дијалекатској области.

Чланак под насловом *Називи за стоку према времену млађења и узрасту* (73–91) ауторки Софије Милорадовић и Сандре Савић поред мини-корпуса зоонима доноси и њихову класификацију у четири лексичко-семантичке групе према времену млађења стоке, те у једну групу према узрасту стоке, са више диференцијалних знакова, уз важне напомене о творбеним моделима и мотивисаности појединачних лексичко-семантичких низова. Грађа је ексцерпирана из упитника попуњених током рада на пројекту *Пастирска лексика југоисточне Србије*, те допуњена у оквиру пројекта *Пастирска лексика призренско-тимочких говора*.

У раду *О неким придевима са значењем особина код животиња у призренско-тимочким говорима* (93–118) аутори Биљана Савић и Зоран Симић из грађе коју чине бројни придјевни са значењем особина животиња сакупљени на терену призренско-тимочке дијалекатске области, као предмет анализе издавају придјеве са значењем карактеристичне појединости на тијелу животиње која их одређује и именује. Преглед и анализа грађе указују на израженост образовања синонимских низова, поготово ако се узму у обзир све суфиксалне варијанте, те омогућавају увид у територијалну заступљеност и распрострањеност појединачних придјевских основа.

Називи за црну овцу у призренско-тимочким говорима (119–133) текст је ауторке Марине Јуришић који има за циљ пописивање лексема за овцу црне боје на територији призренско-тимочког дијалекта уз допуну из релевантних рјечника са истог говорног подручја. Списак назива прати њихова лексичко-семантичка анализа, разматрање могућности за приказ ових назива на лингвистичким картама, те поређење са њиховим лексичким панданима у другим српским дијалектима.

Миљана Чопа у чланку *Лексема за означавање пса: реалема *Canis familiaris* у призренско-тимочким говорима* (135–146) истражује зоониме за означавање пса у овој дијалекатској области – њихов инвентар, варијантност, лексичко-семантичку класификацију на основу физичких карактеристика, узраста и расе, те творбено-лексичке елементе, као и могућности представљања инвентара лексема на лингвогеографској карти.

У раду *Лексика млека и прераде млека у призренско-тимочким говорима* (147–165) аутор Зоран Симић доноси обједињену лексику ексцерпирану из квестионара насталих приликом испитивања поменуте области, уз податке о територијалној распрострањености и богатству овог слоја лексике. Грађа је према лексичко-семантичком критеријуму класификована у три групе у вези са фазама прераде млијека – од добијања млијека и примарне обраде, преко производње различитих мљечних производа до процеса прављења различитих врста сира, што је резултирало широком сликом о овом лексичком слоју материјалне културе.

Ауторке Ана Савић Грујић и Сандра Савић у раду *Одећа и обућа пастира у говорима призренско-тимочке дијалекатске области* (167–182), у оквиру семантичких подгрупа *Пастирске капе*, *Заштитна одећа за горњи део тела*, *Опанци и делови опанака*, *Чарапе и делови чарапа* доноси лексику одјевних предмета и обуће пастира. Овај оглед важан је чувар традиционалне културе, будући да доноси лексема за реалије које нестају или се модернизују. Ауторке на крају рада картографски представљају распрострањеност различитих лексичких јединица са значењем 'пастирска капа од крзна'.

Друга цјелина зборника започиње радом *Пастирска лексика призренско-тимочких говора у пастирском фолклору* (185–216), у којем ауторка Тања Милосављевић са етнолингвистичког, односно лингвокултуролошког становишта описује културно маркирану лексику у вези са пастирским фолклором за ђурђевдански обред, као веома важан у традицији југоисточне Србије, а затим и са обичајима који припадају зимском календару, тј. везани су за Бадње вече, Божић и Нову годину.

Рад Недељка Богдановића *Из пастирског језичког фолклора југоисточне Србије* (217–233) у првом дијелу доноси читаоцу увид у постојање и значење пословица и изрека из пиротског краја с појмом 'овца' у основи, које изражавају искуство у раду са стоком, мудрости пастирског живота, те особине животиња пројектују на људе и људске односе. У другом дијелу говори се о двјема тобожњим клетвама забиљеженим у овчарским пјесмама.

Ауторка Нина Аксић у раду *Пастирске игре и чобанска надметања на призренско-тимочком говорном подручју* (235–257) на корпусу дијалекатских рјечника представља игре уз које стоји карактеризација *пастирске* или *чобанске*. Поред терминологије, ауторка доноси цјелокупан опис игара, играча и реквизита, што указује на њихово богатство и значај за пастирење, као и на разноврсност лексике, јер већина игара има више назива. На крају рада наведена лексика представљена је табеларно, што је чини прегледном за даља истраживања.

Трећу цјелину отвара текст *Пастирска лексика призренско-тимочких говора у ширем контексту* (261–274), из којег читалац добија увид у паралеле одабраног лексичког фонда призренско-тимочког дијалекатског подручја и лексичког фонда неких других истражених подручја – како сусједних територија Кривовирског Тимока и Пећког Подгора, тако и удаљенијих области попут Срема, при чему се уочавају специфичности у лексичким системима на семантичком, фонетско-фонолошком, творбеном и морфолошком плану. Лексика коју је одабрала Јована Бојовић Јоксимовић односи се на узгој стоке, сточаре, пастире, сточарске објекте и сл., а поређење резултата истраживања на различитим територијама даје шири контекст пастирења.

И рад Голуба Јашовића и Душана Стефановића под насловом *Изазови и ограничења једне лексикографске паралеле – називи за млеко и млечне производе у селима Алексиначког Поморавља и Пећког Подгора* (275–285) има за тему компарацију лексичког фонда у двије области, при чему је установљено како постоји лексика која је заједничка за обје територије, али и лексика карактеристична за сваку територију посебно јер се и географски и рељефно разликују. Аутори доносе и табеларни приказ заступљености регистрованих лексема у објема областима, што доприноси прегледности у неким будућим истраживањима.

Посљедњи прилог у трећој цјелини зборника, рад Недељка Богдановића *Пастирска лексика југоисточне Србије и општекарпатски дијалектолошки атлас* (287–294), доноси запажања о заступљености пастирске лексике југоисточне Србије у седмом тому ОКДА (2003, Београд – Нови Сад), те указује на то да лексика која је прикупљена након издавања *Атласа* употпуњује његов фонд и коригује стање на картама.

Будући да у савременом добу нестају бројни елементи материјалне и духовне културе традиционалног живота Срба, а тиме и значајан лексички фонд, овај зборник својим систематским приступом анализи лексичке грађе и њеним картографским приказима чува традиционалну културу специфичне призренско-тимочке области, чији се историјски и језички развој донеке издваја од

других области у којима се говори српски језик. Као свједочанство о прошлим временима, о социјалним контактима, основној привредној дјелатности, навикама људи, начину забаве и сл. овај зборник представља вриједан допринос науци, на коме бројни истраживачи – лексиколози, дијалектолози, етнолози, етнографи, антрополози итд. могу с различитих аспеката темељити закључке о елементима традиционалне културе, али и наћи полазиште за нова истраживања.

Душан М. Пејић¹
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет

РОМАНИЈА – НОВА КОЦКИЦА У СРПСКОМ ТОПОНОМАСТИЧКОМ МОЗАИКУ

Кнежевић, Божица (2020) *Микротопонимија Романије*, Андрићград, Андрићев институт.

Један од најпрестижнијих издавача, бар кад је ријеч о научној србистичкој литератури – Андрићев институт из Андрићграда објавио је крајем 2020. године монографију *Микротопонимија Романије* ауторке др Божице Кнежевић, тадашњег доцента, а касније и ванредног професора на Катедри за србистику Филозофског факултета Универзитета у Источном Сарајеву. Познате околности изазване пандемијом вируса ковид-19 битно су утицале на успорену и ограничену дистрибуцију књиге, а онда су, усљед ауторкине преране и изненадне смрти 2023. године, изостала и евентуална представљања те промоције ове вриједне публикације. Због свега наведеног и наш приказ унеколико долази са закашњењем.

Сходно прилици, у најкраћем ћемо изложити животопис покојне др Божице Кнежевић. Професорица Божица Кнежевић (рођ. Бајовић) напустила нас је 21. августа 2023, у 44. години. Рођена је у Пљевљима 1980. год. Студије српског језика и српске књижевности завршила је на Филозофском факултету у Палама Универзитета у Источном Сарајеву, гдје је 2012. године одбранила и магистарски рад на тему *Микротопонимија Пала*. Титулу доктора наука стекла је 2016. године на Филолошком факултету у Београду одбраном дисертације под називом *Микротопонимија и говор Романије*. Краће вријеме радила је као професор српског језика и књижевности у Средњошколском центру Пале, након чега је бирана за вишег асистента на Катедри за србистику Филозофског факултета у Палама, гдје је прошла и кроз научна звања доцента и ванредног професора за ужу научну област Специфични језици (Србистика – Дијахронична српског језика). Била је одговорни наставник на предметима Акцентоло-

гија српског језика, Дијалектологија српског језика, Ортографија и ортоепија српског језика, а држала је наставу и из општијих курсева српског језика на нематичним студијским програмима. Учествовала је на више научних скупова код нас и у иностранству, као и на неколико научних пројеката, а објавила је двадесетак научних радова. Посебно ваља нагласити да је била мајка троје дјеце.

Монографија *Микротопонимија Романије*, која је ауторкина прерађена докторска дисертација, изашла је као шеста књига у знаменитој Библиотеци *Знамен србистике* Одјељења за језик Андрићевог института, а под уредништвом проф. др Милоша Ковачевића. Књига је штампана у мањем формату (20 цм) и има 334 стране текста, структурисаног у седам поглавља: 1. Увод (pp.9–15), 2. Преглед ванлингвистичких особености (pp.17–35), 3. Фонетске особености говора Романије (pp.37–71), 4. Ојконими (pp.73–91), 5. Микротопонимија (pp.93–234), 6. Закључак (pp.235–252), 7. Регистар микротопонима Романије (pp.253–316). При крају књиге дати су Литература (pp.317–328), Регистар имена (pp.329–332) те Биљешка о аутору (p.333).

У уводном дијелу књиге ауторка Божица Кнежевић, између осталог, подсјећа на познату чињеницу да негативна демографска кретања, урбанизација и замирање села, те одустајање од бављења пољопривредом доводе до губљења микротопонима на ареалима захваћеним тим процесима. Уз то, иако је списак прилога из босанскохерцеговачке топономастике прилично дуг, ријеч је о углавном мањим и парцијалним радовима, а упадљив је, потцртава ауторка, недостатак топономастичких студија које би системски обрадиле веће ареале попут општина и сл. Из свега овога проистиче и мотив, али и неодложност писања овакве студије која би дала (топ)ономастичку слику романијске регије.

У *Прегледу ванлингвистичких особености*, како је то у студијама ове врсте и пракса, ауторка прво убицира истраживани ареал истичући да се име *Романија* доживљава не само као назив за планину већ и за ширу регију, а испитивано подручје подразумијева дијелове општина Соколац и Пале. У кратким цртама дају се и опште географске (геолошке и хидрографске) особености посматраног терена, а затим се знатно детаљније представљају историја романијског краја те поријекло становништва. Наглашава се да је овај простор насељен још од праисторије, о чему свједоче и археолошки налази тзв. гласиначке културе, а за ономастичка истраживања посебну важност, како примјећује ауторка, имају бројне градине и г(р)омиле расуте широм романијског платоа. Наводећи обимну и разноврсну археолошку, историографску и етнолошку литературу, као и пописе становништва и путописе, Кнежевић нас упућује и у средњовјековну и нововјековну историју овог поднебља, чији се рефлекси, како ће каснија анализа

показати, и те како очитују у савременој топонимији. Закључује се и да су данашњи становници Романије (готово стопроцентно Срби православци) највећим дијелом по поријеклу досељеници из Пиве и Дробњака, понајвише у 19. вијеку, чиме је пресудно условљена и 'источнохерцеговачка дијалекатска физиономија' овог краја. На крају поглавља дата је и *Карта истражених пунктова*.

Будући да су топоними 'језички дијалекатски подаци у којима се добро чувају локалне особине говора', ауторка посебну пажњу посвећује и *Фонетским особеностима Романије*, што је и наслов трећег поглавља књиге. Закључује се да су одступања од стања у источно(старо)херцеговачкој матици овдје готово занемарљива. У погледу вокализма, та одступања тичу се унеколико заступљеније отворености или затворености вокала, што је општепозната особина говора у Босни. Ипак, наглашава ауторка, и вокалске елизије те вокалске контракције у говору Романије много су рјеђе него у другим говорима Босне. Разлика у односу на пивски и дробњачки говор готово да нема ни кад је ријеч о консонантизму, у оквиру кога се посебна пажња, наравно, поклања опису гласова Х, Ф и Ј. Нарочито се наглашава да је у питању штакавски говор, што је диференцијална црта овог говорног модела према сусједном источnobосанском ијекавско-шћакавском говорном типу. На примјерима из корпуса објашњавају се и друге асимилационо-дисимилационе појаве романијског консонантизма, као што су јотовања, упрошћавања сугласничких група, метатезе и сл.

У одјелку *Ојконими* ауторка најприје освјетљава сам ороним *Романија*, те даје преглед досадашњих тумачења његовог постања, као и најраније историјске помене, доводећи га у коначници у везу са етнонимом *Роман* и смјештајући његов настанак у период досељења Словена. Након тога дата је прво семантичка, а затим и структурална класификација тридесет трију романијских ојконима. У оквиру семантичке класификације ауторка, по већ у ономастици општеприхваћеном обрасцу, издваја ојкониме са антропонимском основом (нпр., *Озерковићи*²) и ојкониме апелативног постања, који се даље разврставају на оне мотивисане хидронимима (*Оточина*), изгледом терена и површинским својствима тла (*Брњица*), зоонимима (*Дикаљи*), фитонимима (*Јасен*), те привредним активностима (*Стајна*). На структуралном плану Кнежевић издваја три групе ојконима: једночлане неизведене (*Понор*), једночлане изведене (*Раковац*), те вишечлане ојкониме унутар којих раздваја ојконимне сраслице (*Љубогошта*) и ојконимне синтагме (*Кадино село*).

² Због, с једне стране, ограничености простора, те с друге стране, великог броја (микро)топонимских класа и поткласа које би требало илустровати, у заградама ћемо наводити углавном само по један примјер за сваки тип. Напоменућемо и то да су, наравно, сви топоними у књизи акценговани, а ми их из практичних разлога у овоме приказу пишемо без ознака нагласка.

Пето, централно и најобимније, поглавље књиге чини *Микротопонимија (земљишна имена)*. Користећи се умногоме руском литературом, као и најрелевантнијим радовима српск(охрватск)е ономастике, ауторка најприје дефинише микротопонимију и објашњава њене функције и природу, а затим наводи и различите обрасце који су досад коришћени за класификовање микротопонимских корпуса. Опредјељује се да своју грађу анализира и класификује према утврђеном методолошком обрасцу којим се користе и Петар Шимуновић у *Топонимији отока Брача* (1972), Драгомир Вујичић у *Хидронимима (именима вода) у лијевом сливу Дрине* (1982) те Михаило Шћепановић у необјављеној докторској дисертацији *Говор и микротопонимија Дробњака* (2007). Сљедствено томе, Кнежевић прикупљене микротопониме разврстава на сљедеће групе: А. Географски називи условљени физиогеографским својствима тла; Б. Географски називи од других топонима; В. Хидроними; Г. Човјек и називи; Д. Антропонимске и сличне категорије у микротопонимији; Ђ. Називи тамног постања.

Да би се јасније сагледале карактеристике денотата и извршило прецизније диференцирање, наведене општије групе дијељене су на подгрупе, па се у оквиру прве скупине издвајају наредне цјелине: 1. Географски термини у микротопонимији; 2. Називи условљени размјештајем, обликом и изгледом терена; 3. Називи који означавају површинска својства тла; 4. Називи који означавају састав и особине тла; 5. Фитоними у топонимима; 6. Зооними у топонимима; 7. Називи одређени односом према другим онимима; 8. Посебни географски називи. У оквиру прве подгрупе, посебна пажња поклања се оним географским терминима који су топонимизовани, а у међувремену су ишчезли из говора становника, па сад живе искључиво као топоними, значењем непрозирни за оне који се њима користе (нпр., *Мера, Муша, Палучак*). Издвајајући и тумачећи микротопониме из друге подгрупе (*Брк, Кик, Близанац*), ауторка закључује да су ови називи највећим дијелом топономастичке метафоре, а затим детаљније објашњава и анализира механизме метафоре и ексметафоре у земљишним именословима (особито на примјеру *Глава*). Међу микротопонимима треће (*Широка лука*) и четврте (*Модри камен*) подгрупе, како примјећује ауторка, највише је двочланих имена, па се усредсређује на испитивање односа и функције првога и другог члана у имену. Код земљишних имена из пете и шесте врсте Кнежевић испитује како флора и фауна постају мотив у номинацији те шта нам таква имена говоре о садржају именованог објекта (*Папратни до, Абељенбрдо*). Кад је ријеч о топонимима одређеним односом према топонимима из окружења, закључује се да је тај однос углавном изражен или преко приједлога (*Виш бунара*) или опречним придјевима попут *горњи* и *доњи, велики*

и мали (*Горњо врело*). У посљедњој, осмој подгрупи разматрају се називи који су семантички непрозирни, односно чија је мотивација недовољно јасна и који су често изражени апстрактумима (*Батал, Бачкала, Вараге*).

Велики број романијских микротопонима припада и скупини географских назива од других топонима (*Боговићка чаира*, нпр.), а констатује се да су оваква имена двочлана, при чему је први, адјективни члан изведен према познатијем топониму, а други дио имена углавном представља неки географски термин у идентификацијској улози.

У вези са хидронимима, ауторка примјећује да усљед крашког рељефа на Романији нема већих водотокова (изузев ријеке *Миљацке*), али да овај крај обилује изворима и потоцима, па и мочварним земљиштем. Анализа показује да међу забиљеженим хидронимима има доста географских термина (*Локва*), као и оних који су настали према својствима или изгледу именованог објекта (*Студено врело*), а нису ријетки ни хидроними који означавају људску дјелатност (*Чатрња*). Ипак, закључује ауторка, најбројнији су хидроними антропонимског постања (*Ајдучки извор*).

Имена из групе Човјек и називи Божица Кнежевић разврстава најприје на три групе: 1. Трагови друштвеног живота у топонимији (нпр., *Бандијера*); 2. Културе, гло и његово искориштавање (*Пландиште*); 3. Трагови духовног живота у топонимији (*Савина столица*), а затим наведене скупине дијели на још уже класе.

Као особито бројна група романијских микротопонима издвајају се они антропонимског постања. Ауторка најприје тумачи узроке њихове бројности и разноврсности, а затим их и разврстава према сљедећим категоријама: 1. Мушка лична имена (и презимена) у двочланим називима (*Церовића барица*), 2. Мушка лична имена (и презимена) у једночланим називима (*Беривој*), 3. Женска лична имена у двочланим називима (*Савкино врело*), 4. Женска лична имена (и презимена) у једночланим називима (*Ружица*). У вези са двочланим називима наводе се и апелативи у функцији регенса (географски и привредни термини), а уз једночлана имена анализирају се суфикси помоћу којих су творена, њихова значења и фреквенција.

Међу географским називима тамног постања нашло се петнаестак романијских микротопонима (нпр., *Ајноге*), а ауторка је, консултујући релевантну и разноврсну литературу, понудила хипотезе за њихову мотивацију и етимологију.

Проводећи структуралну класификацију микротопонима Романије, ауторка прикупљена имена дијели на неколико скупина. Прва скупина топонима сачињена је из топономастичких апелатива без допуна, гдје је, углавном, ријеч о топонимизацији апелатива без промјене у његовој форми (нпр., *Седло*). Као

друга скупина посматрају се топономастичке изведенице, које настају суфиксалном (*Сумбуловац*), префиксалном (*Подосоје*) и суфиксално-префиксалном (*Залоквенице*) творбом. У овој групи ауторка анализира значења, функције и природу афикса који су заступљени у грађи, те представља различите творбене обрасце. Нису у романијском топономастикону ријетке ни сложенице, односно топономастичке сраслице, те Кнежевић, очекивано, и њима поклања истраживачку пажњу и издваја неколико образаца за њихово творење (*Вранозуб*, *Трундебела*). У посљедњу подгрупу улазе двочлане и вишечлане топономастичке синтагме, које су, како ауторка показује, и најзаступљеније у прикупљеном корпусу, а самим тим и прилично разноврсне, па се и у овом случају издваја неколико творбених модела (*Ан Обођаш*, *Под Дивљаном*).

У *Закључку* књиге Божица Кнежевић у најкраћем сумира претходна разматрања устврђујући да микротопонимијска слика Романије, уз присутан али ипак ограничен турски и германски уплив, показује доминирајући утицај српског православног становништва, досељеног, надасве, дробњачком миграционом струјом. Сходно томе, природно произлази и закључак да је говор овог подручја 'ијекавски говор штокавског нарјечја источнохерцеговачког говорног типа, који показује источнохерцеговачку говорну једнообразност са мањим и занемарљивим одступањима', те да је Романија и по говору и по слици топонимије 'интегрални дио српског језика'.

Особито важан дио књиге јесте и *Регистар микротопонима Романије*, у коме је азбучним редом представљено преко хиљаду и по акцентованих земљишних имена романијске регије. Уз микротопониме давани су кратки описи именованих објеката и њихова локализација, а понекад и фрагменти из говора информатора, у којима је употребљен дати назив и који покатакд садрже народну етимологију појединих имена.

На крају књиге налази се *Литература*, са пописом око сто педесет коришћених библиографских јединица, углавном на српском и руском језику. Након тога је, ради лакшега сналажења, дат и азбучни *Регистар имена*, а на самом концу књиге и кратка *Биљешка о аутору*.

Монографија Божице Кнежевић *Микротопонимија Романије* нова је и важна коцкица у структури српског топономастичког мозаика. У њој је савременом ономастичком методологијом проучен и представљен један досад научно необрађен ареал и (микро)топонимски корпус. Будући таква, она ће бити вишеструко корисна, прије свега, проучаваоцима српскога именословља, али и онима који се научно интересују за проблематику српских говора у Босни. Имајући у виду нужну полидисциплинарност ове студије као и домете њених

Душан М. Пејић

закључака, сигурни смо да користи од ње могу имати и етнологзи, географи те историчари (можда и археолози?) који се баве романијским крајем, па и (источном) Босном. Биће, вјерујемо, и добродошао приручник студентима српскога језика и књижевности, с обзиром на то да све чешће у наставним плановима и програмима ономастика налази своје мјесто и показује се као изузетно подстицајна и изазовна за семинарске и мастерске радове. Иако ову монографију одликују подразумијевајући строг научни апарат и стручна терминологија, увјерени смо да као таква она неће бити нечитљива широј јавности, а нарочито занимљиво штиво представљаће управо Романијцима, нарочито Паљанима и Сокочанима, као и свим многобројним заљубљеницима у овај крај.

Милош М. Кеџман¹

ЗБИРНЕ ИМЕНИЦЕ У СИСТЕМУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Џвијовић, Драгана (2023) *Збирне именице у савременом српском језику (лексичко-граматичка и лексичко-семантичка анализа)*, Београд, Институт за српски језик САНУ.

Драгана Џвијовић, научни сарадник кровне институције у проучавању и његовању српског језика – Института за српски језик САНУ, ауторка је тридесет пете књиге у оквиру едиције *Монографије* која носи наслов *Збирне именице у савременом српском језику (лексичко-граматичка и лексичко-семантичка анализа)*. Како се из самог наслова ишчитава, предмет којим се ауторка бави у свом истраживању су збирне именице, односно ‘лексичке јединице које означавају збир, скуп, мноштво, колектив живих или неживих референата који се поимају као нераздељива целина’ (р.12). Монографију чини осам поглавља: 1. *Увод* (рр.11–16), 2. *Преглед литературе* (рр.17–48), 3. *Анализа збирних именица са суфиксом за збирност у савременом српском језику* (рр.49–164), 4. *Збирне именице са функцијом суплетивне множине према истокоренским облицима јединице* (рр.165–168), 5. *Анализа збирних именица без суфикса који указује на збирност* (рр.169–218), 6. *Конгруенција са збирном именицом (нормативни аспект)* (рр.219–230), 7. *Збирне именице у лексикографској пракси* (рр.231–256) и 8. *Закључак* (рр.257–278).

У уводном дијелу монографије ауторка износи опште напомене о раду, представља предмет истраживања и задатке које је оно обухватило, те корпус истраживања и методолошке поставке рада. Друго поглавље доноси преглед литературе и у њему ауторка у оквиру теоријског дијела истраживања говори о основним обиљежјима категорије збирности, о збирности као лексичко-семантичкој категорији, затим о збирности као категорији бројивости, те о квантификацији и квантификаторима. Надаље, у оквиру овог поглавља даје се преглед збирних именица у српској лингвистичкој традицији од XIX до XXI вијека, гдје се у неколико потпоглавља говори о терминолошкој синтагми *збирне именице*, представљају се збирне именице на примјерима познатих граматика од времена Вука Стефановића Караџића и његове *Писменице* из

¹ miloskecman@ymail.com

1814. године до данашњих дана, затим у појединачним студијама, а на крају се дају закључна разматрања на основу представљене литературе. У наставку поглавља даје се преглед лингвистичке литературе о збирним именицама у другим словенским језицима, а потом и у несловенским језицима (на примјеру балканских језика). Поглавље се затвара прегледом компаративних истраживања збирних именица у словенским и несловенским језицима, те закључним разматрањима о збирним именицама у другим словенским и несловенским језицима у односу на српски језик.

Анализом збирних именица са суфиксима за збирност *-ад* и проширеном варијантом са *-чад* (нпр., *анђелчад*, *близанчад*, *јагњад*, *ћебад*, *ужад*), *-еж* (нпр., *младеж*, *мравеж*, *мрвеж*, *тилеж*), *-ија* и проширеним варијантама на *-адија*, *-арија*, *-ерија*, *-урија* (нпр., *дјечурлија*, *клинчадија*, *момчадија*), *-ина* и проширеним варијантама на *-евина* и *-итина* (нпр., *госпоштина*, *омладина*, *туњевина*), затим суфиксима *-је*: (нпр., *борје*, *врбље*, *грање*, *жбуње*, *камење*), *-ство/-штво* (нпр., *грађанство*, *радништво*, *сељаштво*, *студентство*, *српство*), те мање заступљеним суфиксима, односно слабо продуктивним суфиксима којима се деривирају збирне именице у савременом српском језику или су одлика народних говора: *-ат*, *-ација*, *-иња*, *-иште*, *-ја*, *-лук*, *-ост* и сл. (нпр., *епископат*, *сиротиња*, *дрвиште*, *браћа*, *комишлук*, *старост*), ауторка се бави у трећем поглављу. Представљајући их азбучним редом, Д. Цвијовић у свом истраживању полази од поменутих суфикса који учествују у деривацији збирних именица и издваја њихове варијанте (фонетске и морфолошке), описује оне најфреквентније, затим разматра конкуренцију суфикса, њихову учесталост и употребу у језику. Поред тога, ауторка се у свом истраживању бави додатним значењима која уноси одређени суфикс и тиме да ли се на одређену основу мотивне ријечи додаје још неки суфикс, а добија исто збирно значење. Потом описује морфолошко понашање збирних именица са наведеним суфиксима (бројивост или небројивост, род именица, опозицију збирност–множина и др.) и са семантичког аспекта разматра њихову полисемију.

У четвртном поглављу ауторка се бави збирним именицама са функцијом суплетивне множине према истокоријенским облицима једине, наводећи именице *властела*, *господа* и *дјеца*. Према ријечима ауторке, 'у граматичкој литератури се истиче да су то именице женског рода у једини и да се уместо регуларних множинских облика употребљава збирна именица изведена од основе тих именица јер им се регуларна множина изобличила' (р.165).

Полазећи од теоријских разматрања о лексичкој збирности, Д. Цвијовић се у петом поглављу монографије бави анализом збирних именица без суфикса

који указује на збирност. У наставку поглавља, ауторка на основу лексичко-семантичких и граматичких карактеристика именице без суфикса који указује на збирност дијели у неколико група: 1) лексеме из семантичког поља ‘бића/лица’; 2) лексеме из семантичког поља ‘бића/нелица – животиње’; 3) лексеме из семантичког поља ‘биљке, дрвеће, њихови дијелови и остаци – фитоними’; 4) лексеме из семантичког поља ‘предмети, ствари’; 5) лексеме из семантичког поља ‘ситни дијелови, остаци, талог, мноштво таквих дијелова’ и 6) лексеме из семантичког поља ‘гомила, камара чега’. Наведене групе именица даље се групишу у подгрупе према значењу или према томе да ли поред једине имају и множину или само форму једине, при чему се истиче да је неопходно ‘раздвојити лексеме које збирност исказују у примарном значењу од оних које у секундарном значењу путем метонимијских и метафоричких преноса или синегдохом остварују збирно значење’ (172). У овом поглављу пажња је посвећена и збирно-градивним именицама које се називају и прелазним случајевима, јер је семантичка граница између њих врло танка. Такве именице су, нпр., *зелен, зеље* и сл. Пажња је посвећена и именицама које поједини лингвисти сврставају у лексичке збирне именице, а које то не могу бити. Такве именице су нпр. *азбука, атлетика, морфологија, фонетика* и др.

Шесто поглавље носи наслов *Конгруенција са збирном именицом (нормативни аспект)*. Ауторка у тексту истиче да је ‘поред морфолошких, творбених и семантичких карактеристика којима се одликују збирне именице, веома значајно испитати и синтагматско окружење, односно конгруенцијске облике речи који се комбинују са збирним именицама. Нарочито је значајно размотрити слагање збирних именица (као субјеката) и њихових глагола (као предиката)’ (220), па се у наставку поглавља бави слагањем збирних именица са предикатом, те њиховим слагањем са збирним бројевима и бројним именицама на *-ица*.

Запажања у вези са лексикографским поступцима приликом обраде именица које изражавају збирност (у нашим најпознатијим рјечницима савременог српског језика описног типа РСАНУ, РМС и РСЈ) износе се у посљедњем, седмом поглављу. На основу анализе, Д. Цвијовић закључује да се лексикографска обрада збирних именица углавном спроводи досљедно и систематично, по устаљеним лексикографским принципима (уз поједина одступања), истичући да преовлађује типска дефиниција: **збирна именица + ознака рода = зб. им. од X**, нпр. *голупчад* ж ‘зб. им. од *голупче*, *жбуње* с ‘зб. им. од *жбун*’ и сл. Будући да збирне именице из анализираног корпуса улазе у састав различитих вишелексемних спојева: терминолошких синтагми, фразеологизама и израза, ауторка у овом поглављу посвећује пажњу и фразеолошким јединицама са

збирном именицом као компонентом. Овакви фразеологизми класификовани су према традиционалној структуралној класификацији која подразумева: приједлошко-падежне конструкције, именичке конструкције, глаголско-именичке конструкције, поредбене и реченичне конструкције, при чему се може укључити и морфолошка категорија као релевантан фактор, а потом су неки од њих анализирани и са лингвокултуролошког аспекта. На основу фразеолошких јединица које у свом саставу садрже збирну именицу, ауторка их дијели у три веће групе, са даљим подјелама унутар њих. Издвајају се следеће групе: 1) фразеологизми који се односе на човјека (нпр. *трчати бос по трњу, испод жита, златна младеж* и сл.), 2) фразеологизми којима се истичу негативна својства предмета који су неповољни по човјека (нпр. *гутати камење*) и 3) фразеологизми којима се истичу квалификације биљака (нпр. *кад на врби роди грозђе*).

Након овог поглавља слиједи *Закључак* у којем се у три цјелине говори о резултатима истраживања када је у питању статус збирних именица у систему српског језика, затим о творбеним и морфолошким карактеристикама и, на концу, о семантичким и лексичким карактеристикама збирних именица. Слиједе извори и њихове скраћенице, списак литературе, прилог (спроведена анкета као релевантан метод за потврђивање извјесних претпоставки у вези са збирним именицама), резимеи на руском и енглеском језику, регистри збирних именица и појмова, именски регистар, те биографија ауторке која затвара монографију.

Да закључимо. Истраживањима Драгане Цвијовић добили смо јаснију слику о збирним именицама у систему српског језика, њиховој граматичкој и творбеној структури, о семантици самих лексема, и она представљају велики допринос српској лексикографији у смислу потврђивања и издвајања доминантних модела приликом лексикографске обраде збирних именица. Анализом и описом збирних именица у српском језику са различитих аспеката: граматичког, творбеног, семантичког и лексикографског, служећи се досадашњим резултатима и истраживањима, ауторка је допринијела сагледавању ове именичке врсте ријечи и категорије збирности не само у српском језику већ и на ширем нивоу – на нивоу других словенских и несловенских језика. Због богатих резултата истраживања, утемељених на релевантној литератури, можемо очекивати да ће ова монографија бити незаобилазан извор за даља проучавања и истраживања збирних именица.

Јелена С. Младеновић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департаман за србистику

БЕСТИЈАРИЈУМСКЕ ФОРМЕ У НОВОМ ЧИТАЊУ РОМАНА О ЛОНДОНУ

Пеулић, Никола (2024) *Diabolus in formae animalis: бестијаријум Романа о Лондону Милоша Црњанског*. Крагујевац, Филолошко-уметнички факултет.

Стваралаштво Милоша Црњанског не престаје да изазива нова читалачка и истраживачка интересовања, што потврђују и читаве нове монографске студије веома младих истраживача, каква је и монографија *Diabolus in formae animalis: бестијаријум Романа о Лондону Милоша Црњанског* Николе Пеулића. Ова студија настала је као резултат претходно обављеног истраживања у оквиру израде мастер рада под насловом *Бестијаријум у Роману о Лондону Милоша Црњанског* и подељена је у пет поглавља: *Увод, Дијаболично и бестијаријум, Град и бестијаријум, Митски бестијаријум, Жена и бестијаријум*. Представља детаљну аналитичку интерпретацију бестијаријумских облика пронађених у последњем романескном остварењу Милоша Црњанског, истовремено настављајући истраживања која су се бавила дијаболичним презентацијама у његовом стваралаштву, нарочито у *Роману о Лондону*, али пружајући и један нов, систематичан увид у оквиру одабраног истраживачког задатка и проблематике.

Намера Пеулићевог истраживања била је да у корпус студија које су посвећене читању последњег романа Милош Црњанског уврсти још једну која би се бавила само зверињаком, односно у њему представљеним бестијаријумским фигурама, које се доводе у везу са ђаволом и његовом прозирношћу, полазећи од хипотезе да се „иза наизглед наивних животињских симбола скрива [...] дијаболичка семантика” (16). Аутор своје истраживање утемељује у релевантним читањима прозе Милоша Црњанског, посебно *Романа о Лондону*, имајући у виду раније радове Петра Цацића, Мила Ломпара, Јелене Банковић, Радмиле Поповић, као и новија истраживања Слободана Владушића, Часлава Николића,

¹ jelena.mladenovic@filfak.ni.ac.rs

Драгана Бошковића, Душана Живковића, Настасје Писарев, али уз континуитет властитог бављења овом проблематиком, што је потврђено у ауторовим већ публикованим научним радовима. Сигурним истраживачким увидима читалац бива вођен кроз историју бестијаријума – историју појма, те хронолошку призму конкретних књижевноисторијских презентација зверињака – од египатске митологије, античких списа, преко средњовековног *Фисиолога* – да би се указало на еволуцију појма бестијаријумске фигурације и чудовишта: генетичку, теолошку и естетичку, те егземпларистичку или нормативну. Наведеним хронолошким приступом упућује се на формирање теоријских основа бестијаријума као књижевне врсте која је била веома заступљена током средњег века. Са оваквог полазишта аутор се креће интерпретативном линијом откривања чудовишног облика представљених животиња и њихових аномалија (осакаћености, измене природног станишта, деформисаности или непрепознатљивости) у *Роману о Лондону* Милоша Црњанског. Зверињак је протумачен као сусрет са нечастивим усмерен на деструкцију јунака, јер животиња је у роману Црњанског „присутна само у оној мери у којој јој дијаболичко дозволи” (24). Ђаво је, како се то у истраживању и потврђује, презентован преко животиња, будући да се и не приказује другачије него једино путем знакова и симбола, а крајњи резултат присуства, односно главна функција бестијаријумских фигура, јесте да се њиховим посредством укаже на поништавање утврђеног система вредности (али не и самих вредности по себи), као и на укидање антропоцентризма, које је праћено и укидањем библијског устројства света.

Резимирајући бројна истраживања о ђаволу – попут књиге *Невоље с ђаволом* Лешека Колаковског или Де Ружмонове студије *У загрљају Ђавола* – о његовој променљивости, различитим манифестацијама, па и о самој природи зла, а имајући у виду и познату Агамбену монографију *Отворено: човек и животиња*, генезу дијаболичког у Црњанском роману аутор започиње интерпретацијом фигуре шкорпиона и формирањем дијаболичке космогоније, која сведочи о крају теократије и о наступајућој постхришћанској судбини човечанства. Следећа бестијаријумска форма, издвојена у густој мрежи симбола је риба, тачније бестијаријумска фигура кита тј. небеске рибе. Интерпретацијске могућности потврђене су и компаративним интертекстуалним читањем са библијском књижевношћу, где се посебно издваја *Књига пророка Јоне*, мада репрезентативни компаративни увиди у целој студији не изостају, те се у везу са овим романом доводе и друга дела светске литерарне баштине, чији су аутори Данте Алигијери, Вергилије, Фјодор Михајлович Достојевски, Фридрих Ниче, Џонатан Свифт, Гистав Флобер, Фридрих Хелдерлин, Хомер,

Џејмс Џојс, Вилијам Шекспир. Наредна животиња која наставља овај каталог јесте змија са својим амбивалентним карактером, где се обједињују мушки и женски принцип. Низ потом употпуњује и фигура аждаје у ониричким просторима, са наглашеном женском и хтонском димензијом. Аутор добро уочава да се преко појављивања бестијаријумских форми у виду шкорпиона, небеског кита и аждаје, градацки сагледава ђаволово приближавање главним јунацима романа. Дијаболчка форма сексуалности представљена је фигуром коњског уда, где се сабласни ефекат постиже и парцијализацијом тела. Ова подземна дијаболчка реликвија је бестијаријумска фигура која се издваја као најзагонетнија представа ђавола.

Наредно поглавље разматра двосмисленост мегалополиса и ослања се на истраживање Слободана Владушића, објављено у студији *Црњански, Мегалополис*. Преко форми бестијаријума у простору, уочена је фигура белог медведа као симбола оних духовних система који Лондон у појединцу урушава. У дослуху са Џацићевом студијом о просторима среће у делу Милоша Црњанског, Русија се поима као велики бели медвед који за главног јунака постаје унутрашња вертикала, односно идеја о уточишту или онтолошки егзил. Бестијаријумска фигура бика тумачи се као деконструкција Христове фигуре, која укључује не само детронизацију већ и трансформацију, док је његова кожа пародија самог творца, а уједно и банализација идеје о спасењу. Слон се, даље, посматра и као симбол града, простора, али се преко ове фигуре сагледава и систем зооморфизације, односно стапања људског и животињског. Посебно је занимљиво издвајање патолошког обојења елфантијазиса, где се путем увећавања људских екстремитета човек унижава и додатно деконструише, а хумано се приближава анималном како би се испунио смисао мегалополиса. Слика птице ему као иконе прозирности подземне лондонске железнице амблемска је фигура-посредник између Рјепнина и ђавола, док фигура пеликана не само да представља механизам животиње града, већ активира и једну историјску референцу – Чарлса I, убијеног монарха – која је симбол Енглеске и њеног историјског сећања, али и детерминанта суицида, те тако још једна потврда тријумфа града.

У поглављу које се бави митским бестијаријумом наново је истакнута пренаглашеност човекове материјалистичке и биолошке димензије. Путем ремиологизације откривају се мреже мегалополиса и утврђује модификован систем вредности. Тако се Сфинга јавља као један од митских репрезентата мегалополиса, Лондон сам, да би се указало на невидљивост као нововековну моћ. Аутор чита Сфингу као надметафизички појам који истовремено приказује и гротескни национални удес српског народа. Карактеристика новог

мита је да нема одгонетке јер нема ни целовите слике света. Не може се спознати загонетка јер је Сфинга нема и тако се звер показује као невидљиви али делотворни антијунак и доказ човекове немоћи. Потом се преко форме сирене прави паралела са Нађом, будући да је ова митска фигура репрезент телесног и бестидног и у супротности је са њеном анђеоском фигурацијом. Сирена поништава Христов симбол рибе, а сексуалност дискредитује љубав. Фигура Медузе као најпознатије Горгоне мами на смрт, док Киклоп десаκραлизује хришћански дискурс и онтолошку вертикалу познату из *Лествице* Светог Јована Лествичника. Полифем се, међутим, препознаје само у језику као идеја људождерства и смрти, али не и као бестијаријумска фигура коју би одликовала телесност.

Посредством митских фигура направљен је увод у последње поглавље, посвећено жени и бестијаријуму. Закључује се да су птице код Црњанског увек у вези са женском природом. Зверолико у жени је ту са циљем да се преко сексуалног нуђења улови Рјепнин, а као таква се издаваја и функција фигуре лабуда. У овом поглављу прави се још једна занимљива паралела, овога пута између идеје Кирке и Лондона.

Ђаво је у овом Црњанском роману, а према детаљној анализи Николе Пеулића, садржан у свету видљивом путем симбола, физичких ентитета мегалополиса, али је сам по себи невидљив јер не жели да се представи у изворном облику, већ да сакрије своју дијаболичку конотацију. Сједињења са Богом овде не може бити јер је он искључен из романеског света, а бестијаријумске фигуре расветљавају дубљу семантику мреже мегалополиса, у којој је човек изједначен са анималним и постоји само у телу, док је свако једнако подложен зооморфизацији. Читава монографија преко прегледа, систематизације и класификације форми бестијаријумских фигура, говори у прилог хипотези о симболичкој представи ђавола, чије је присуство у потпуности укинуло божанско и спаситељско.

Пажљивим читањем детаља-симбола, херменеутичким одгонетањем њихових значења, прозни текст чита се попут песничког, што само још једном потврђује лиричност Црњанскове прозе. Пружајући нам још једно ново читање последњег романа овог српског аутора, где се демонски лик продубљује путем интерпретације бестијаријумских фигура, аутор ове монографске студије даје гаранцију озбиљности у искуству тумачења и у генерацији млађих истраживача. Методолошки утемељеним истраживањем и прегледним излагањем указано је на нове оквире који пружају могућности за поновну валоризацију овог класика српске књижевности. Приступајући на академски начин свим

релевантним претходним истраживањима, аутор своју монографију поставља у низ постојећих студија, дајући јој тако легитимитет и вредност, а уједно обезбеђујући читалачку публику не само за ово, већ и за своја будућа истраживања.

Вања Р. Шмуља¹

Народна и универзитетска библиотека Републике Српске

ПОВОДОМ УМЈЕТНОСТИ КЊИГЕ

Холм, Чарлс (ур.) (2024) *Умјетност књиге*. Бања Лука, Народна и универзитетска библиотека Републике Српске.

Народна и универзитетска библиотека Републике Српске као четврту књигу едиције *Библиолошке теме* објавила је зборник под називом *Умјетност књиге* у преводу Бранка Црногорца. Ова едиција, иначе, доноси преводе савремених издања из области науке о књизи и концепцијски прати *Часопис за културну баштину и науку о књизи Верзал* истог издавача. Едиција започиње преводом *Che cos'è bibliologia* (Carocci editore, Roma, 2018) италијанског аутора Андреа де Пасквалеа, професора на Катедри за библиологију Универзитета Сапијенца у Риму, и наставља двотомним преводом наслова *Наука за књигата* (София, Enthusiast, 2018) бугарског аутора Милене Цветкове, професора на Катедри за журналистику и масовне комуникације Универзитета у Софији *Свети Климент Охридски*. С правом би се могло поставити питање зашто је зборнику објављеном 1914. мјесто у овој едицији и у наставку текста експлицитно ћемо одговорити на то питање.

Кад је Међународна изложба у Лајпцигу 1914. окупила све могуће аспекте производње као и примијењене умјетности уско повезане са индустријским производима, ту се нашло и умјетничко обликовање књиге. Овдје бисмо морали направити дистинкцију између наведеног појма и појма који се налази у наслову зборника. Умјетничко обликовање књиге (book design) односи се на књигу као предмет, а умјетност књиге на књигу као медиј. Пресјек им је књига као артефакт. Прво се бави *тијелом* књиге: од избора материјала за књижни блок и повез, формата и врсте слова до графичког обликовања сваке појединачне странице, односа бјелина и блокова текста, типа слова (наслова, иницијала, основног текста, реперног система), врсте и мјеста илустрација у тексту и повеза (врсте, материјала, боје, ликовног рјешења корица и осталих графичких и књиговезачких елемената). Друго се бави *душом* књиге, тј. поруком коју књига преноси, а до које се долази не само тумачењем текста

него и тумачењем симбола, били они вербално или сликовно изражени. Не треба заборавити да сликовно у преношењу поруке има примат у односу на вербално јер слику разумију и дјеца и неписмени и говорници било којег језика. Овим универзалним језиком, који, према савременој медиолошкој теорији, има богоцентрично поријекло, остале су исписане и златом застављене небројене странице књига. А оно што је некад радио својом руком писар и/или илуминатор, сада ради графички дизајнер. И, уз све што је различито, суштина је остала иста.

Склоност ка идеализовању прошлости и постављање златних времена у фокус истраживања довели су до тога да имамо обиље научних студија о сваком детаљу старе књиге, а да савремену књигу ријетко налазимо као предмет проучавања. Моноконфесионалан избор корпуса истраживања посебно помно прати кретање мотива са аспекта провенијенције, разврставајући их у скупове без пресека, што у сваком добу актуелизује оно бесмислено питање чија је нека боја, мотив, симбол. А теоријске литературе широко постављеног корпуса интересовања, преко којег би се могло досегнути до оног општег и универзалног у умјетности књиге, немамо. Управо стога је зборник који носи поднаслов *преглед неких скорашњих радова из Европе и Америке на тему типографије, уређења страница и књиговезања* и 110 година касније актуелан. У њему је у осам текстова представљена умјетност обликовања књиге у Великој Британији, Енглеској, Њемачкој, Француској, Аустрији, Мађарској, Шведској и Америци. Посебну вриједност сваком од ових текстова дају прилози, који написано представљају и сликом. Регистри којим је превод допуњен (регистар типографских појмова, насловни, именски и регистар издавача, књижара, књиговезаца, удружења...), поред тога што доприносе информативности, представљају и одлична полазишта за даља истраживања ове материје – исто као и сама естетика књиге, будући да превод досљедно прати умјетничку идеју Чарлса Холмса, великог умјетника књиге 20. вијека и уредника овог зборника.

Предговор *Умјетност ране штампане књиге код Срба*, који је такође додат овом преводу, и нашу књигу поставља међу артефакте свјетске баштине. Не треба посебно наглашавати да јој по умјетничким вриједностима и јесте мјесто у таквом друштву. Аутор предговора др. Љиљана Пузовић (Археографско одељење Народне библиотеке Србије) на почетку нас упознаје са метафизичком димензијом умјетничког стваралаштва чији крајњи циљ је истина а не естетика и у оквиру којег је ‘лепо перципирано као онтолошка категорија’ (р.7), а затим и са контекстом под окриљем црквеног стваралаштва у оквиру којег се вијековима одвијало умјетничко обликовање књиге. Потом, сликом како и

ријечју, доноси преглед умјетности српске штампане књиге 15, 16. и 17. вијека, од типографских одлика њених словних гарнитура, преко графике до повеза.

Бернард Х. Њудигејт у чланку насловљеном *Типографски слог за штампање књига у Великој Британији* даје преглед развоја кориштених облика слова на овој територији: од историје слова до крајњих ликова на линији развоја њихових облика, тј. од ренесансних рукописних узора до савремених варијанти антикве. У рукама вјештих словорезаца – од Јенсона, преко Баскервила и Бодонија до Каслона – ови ликови добијају све читљивије и љепше обресе. Напољетку, експлицитна идеја Вилијема Мориса да створи књиге ‘које ће извјесно бити лијепе, док би са друге стране требало да буду лаке за читање и да не заслепљују читаоца необичним обликом слова’ (р.57) постаје гесло савремене типографске праксе уопште.

‘Књига која неће лако да се отвори и која остаје да зјапи попут угинуле остриге кад би требало да буде затворена не изазива задовољство кад се користи’, констатује Даглас Кокерел (р.96), који се у чланку *Вјештина умјетничког књиговодства у Енглеској* бави овим и многим другим питањима књиговезачког заната.

Умјетност књиге у Њемачкој представљена је у истоименом тексту Л. Дубнера. Полемишући са Лудвигом Нипером и његовим ријечима да ‘утискивање као штампарска техника, чак и у луксузном издању, није умјетност, а ни аутор нити штампар нису умјетници’ (р.141), Дубнер наводи имена типографа и књиговезаца чији рад оповргава ту тезу и доказује да спрега умјетности и индустрије може да створи производе који, осим употребне, имају и велику естетску вриједност.

Е. А. Тејлор пишући о умјетности књиге у Француској, своцира друштвени положај књиговезаца у тој земљи на самом почетку 20. вијека уз подсећање на распродају колекције грофа Де ла Кроа-Лавала 1902, приликом које књиге нису биле заведене према аутору него књиговесцу.

За разлику од Француске, у којој је умјетност књиге увијек била цијењена, Аустрија, према ријечима А. С. Леветуса, никада није била средишње мјесто за производњу књига. Еснаф штампара постаје бројнији тек након реформи које уводи Марија Терезија. А за вријеме Јозефа II, који је у младости и сам савладао штампарски занат, овај еснаф додатно оснажује те оставља иза себе издања вриједна помена у умјетничком смислу.

Нарочито вриједне помена у том смислу су књижне умјетнине *корвине*, именоване по Матијасу Корвину на чијем двору је био окупљен ‘огroman број умјетника и хуманиста из Италије’ (р.228). За њима је остало обиље књига с

карактеристичним раскошним илустрацијама и минијатурама, које и данас плијене љепотом.

Док друга половина 19. вијека, нарочито његова задња деценија, доносе у Шведској препород и 'оживљавање занимања за декоративне умјетности' (р.236) које, по ријечима Аугуста Бруниуса, одишу викиншким и старонорманским духом, умјетност књиге у Америци дуго се креће по умјетнички утабаним стазама енглеских стилова. 'Прелаз заната у умјетност у овој земљи поклапа се са појавом издања Келмскот преса', пише Вилијем Дејна Оркут (р.251) и у тексту који слиједи доноси сликовне прилоге који показују и доказују самосвојан пут америчке умјетности књиге.

Није тајна, мада се о томе не говори ни често ни гласно, да је 20. вијек изгубио везу са књигом. Као да је речено све што је требало/могло/смјело бити речено и на нама је само да те податке некако организујемо. Стога смо се морали окренути каталозима, библиографијама, базама података. Разликовање биномне природе књиге као медија са тијелом и душом, јесте тековина краја друге деценије 21. вијека, али, настрану сви теоријски и термилошки приступи, ми се књигом, њеним тијелом и њеном душом, одавно не бавимо много нити на стручном нити на научном пољу. Библиотекарство је књигу преформатирало у библиотечко-информациону грађу и узалуд ћемо је тражити у програмима за високо образовање или законима који регулишу ту област. Није само симптоматично него и сликовито то што се *књига* у Закону о библиотечко-информационој дјелатности помиње у свега два члана. Стога је заиста важно да поново нађемо пут ка књизи. А као одличан путоказ може нам послужити управо овај зборник, објављен прије безмало 11 деценија.

Стјепан Филеки, један од наших најпознатијих *умјетника књиге*, 2008. пише да не постоји литература о дјелатности наших аутора, графичара-умјетника и графичких дизајнера, те да је то преседан у односу на свјетску праксу у пратећој литератури умјетничких струка. Од Захарија Орфелина до наших дана, по његовим ријечима, не постоји систематично праћење развоја нашег писма и типографије, исто као ни графике нити опреме књиге. Међу именима која не би смјела (п)остати заборављена он наводи Душана Јанковића, Панту Стојичевића, Фердинанда Лехнера, Петра Дабовића, Фрању Радочаја, Боду Гарића, Драгољуба Кажића, Петра Младеновића, Радомира Стевића Раса, Богдана Кршића, Милоша Ђирића, Драгослава Стојановића Сипа, Александра Додига, Јовицу Вељовића, Оливеру Стојадиновић, Зорана Илића, Драгана Ристића, Мирјану Живковић, Ведрана Ераковића и Слободана Миладинова, који су својим словима исписали златне странице наше калиграфије

и типографије. Међу онима чији је незаборав такође дуг према националној и свјетској култури, а који су се бавили илустрацијом, графиком и умјетничким обликовањем књиге уопште, јесу и: Михајло Петров, Едуард Степенчић, Миодраг Вујачић Мирски, Миодраг Вартабедијан, Добрило Николић, Миле Грозданић, Борут Вилд, Ђорђе Живковић, Илија Кнежевић, Жељко Рајачић, Драган Пешић, Југослав Влаховић, Слободан Јелесијевић, Данијела Парацки, Душан Петричић, Јана Николић и Оливера Батајић.

Овдје наводимо њихова имена не само да бисмо одужили тај дуг него да бисмо указали на празнину која зјапи у нашој културној историји те теорији и пракси бављења књигом (под које год окриље то да смјестимо, и у научном и у образовном и у професионалном смислу). Наводимо их с нескривеном надом да ће књига из 1914, чији превод Народна и универзитетска библиотека Републике Српске доноси ове 2024. године, послужити као мост до неке будуће у којој би своје мјесто нашли и многи други умјетници српске књиге 20. и 21. вијека, и они прије и они послје Филекија, који овом приликом нису поменути.

Aleksandar S. Nikolić¹
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
Odsek za germanistiku

MOSTOVI JEZIKA I KULTURE

Petronijević, Božinka; Vujčić, Nikola (2021) *Phraseologisches Übersetzungswörterbuch Deutsch-Serbisch / Serbisch-Deutsch. Prevodni frazeološki rečnik Nemačko-srpski / Srpsko-nemački*. Berlin, Frank & Timme.

Germanistika kao naučna disciplina na našim prostorima ima dugu tradiciju a razlozi za to su višestruki. Bilo da su u pitanju istorijski, ekonomski ili kakvi drugi motivi, izučavanje nemačkog jezika, književnosti i kulture proteže se u mnogobrojnim aspektima nauke o jeziku. S obzirom na to nameće se jedna disciplina, koja u naučnim krugovima poslednjih godina nailazi na sve veći broj zainteresovanih upravo za ovu oblast. Reč je, svakako, o frazeologiji nemačkog jezika, odnosno proučavanju nemačkih idioma i idiomatskih izraza, koji su kroz različite kulturne razmene i bliske istorijske veze između zemalja nemačkog govornog područja i zemalja bivše Jugoslavije, ostavili dubok trag i time značajno uticali na ovdašnje jezike. U poslednjoj deceniji, pa čak i duže, beleži se očigledan porast interesovanja za naučnim bavljenjem ovom disciplinom, bilo da su u pitanju kontrastivne analize frazeologizama dva jezika iz određenih semantičkih polja ili, pak, nešto zahtevniji i kompleksniji pristupi u kontekstu analize konceptualne metafore i metonimije. Svemu ovome svedoče i sve brojnije doktorske disertacije na polju germanistike, što pokazuje da će frazeologija nemačkog jezika i u budućnosti biti opredeljene, odnosno polje interesovanja mnogobrojnih lingvista.

S obzirom na sve do sada navedeno, podrazumeva se i potreba za kvalitetnim izvorima, koji će objediniti dosadašnja saznanja i poslužiti kao osnov za dalja istraživanja, pri čemu se u ovom kontekstu, svakako, misli na frazeološke rečnike. Jedan takav primer jeste upravo dvojezični *Prevodni frazeološki rečnik (nem. Phraseologisches Übersetzungswörterbuch)* Božinke Petronijević i Nikole Vujčića. U pitanju je, dakle, dvojezični rečnik koji nudi prevode frazeologizama kako sa nemačkog na srpski, tako i sa srpskog na nemački jezik. Kako bismo stekli bolju

¹ aleksandar.nikolic@ff.uns.ac.rs

sliku o ovom rečniku u prikazu koji sledi, pogledajmo najpre sve karakteristike dvojezičnih rečnika kao takvih.

Ogroman značaj leksikografije kao naučne discipline je neupitan, međutim, koji su to konkretni doprinosi frazeološkog rečnika? U nastavku izdvajam šest razloga zbog kojih su dvojezični frazeološki rečnici pre svega u lingvistici i prevođenju, neizostavni:

Lakše i bolje razumevanje stranog jezika: Dvojezični frazeološki rečnici pomažu razumevanju značenja i upotrebe idioma i idiomatskih izraza tako što nude ekvivalente na jeziku korisnika. Budući da idiomi često imaju i kulturno specifična značenja, koja se ne mogu doslovno prevesti, frazeološki rečnik pruža precizne ekvivalente ili objašnjenja kako bi se obezbedilo ispravno tumačenje, što dovodi i do značajnog poboljšanja u komunikaciji.

Jezička produkcija: Dvojezični frazeološki rečnici pomažu u pronalaženju odgovarajućeg izraza u usmenoj i pismenoj komunikaciji na stranom jeziku, ali i u prevođenju.

Efikasna komunikacija: Dvojezični frazeološki rečnici doprinose efikasnoj komunikaciji tako što pomažu da se izbegnu nesporazumi, prevashodno u primerima sa prenesenim značenjem, i time olakšavaju upotrebu prirodnih, idiomatskih izraza u duhu jezika.

Učenje jezika: Za one koji uče jezike, dvojezični frazeološki rečnici dragoceno su i neizostavno sredstvo za proširenje ličnog vokabulara i poboljšanje jezičkih veština.

Interkulturalna razmena: Ovakvi rečnici nude i podstiču međukulturnu razmenu pružajući uvid u specifične izraze i načine razmišljanja različitih kultura. Dvojezični frazeološki rečnici mogu značajno da unaprede međukulturalnu razmenu i time doprinesu boljem razumevanju i saradnji između različitih jezika i kulturnih oblasti.

Objedinjenost podataka: Korišćenjem dvojezičnog frazeološkog rečnika prevodioci značajno povećavaju svoju efikasnost. Treba napomenuti da objedinjenost podataka umnogome olakšava posao ne samo lingvistima pri naučnoj analizi, već i učenicima stranog jezika pri savladavanju posebnih jezičkih fenomena. Činjenica da su svi relevantni podaci na jednom mestu omogućava direktno poređenje i pomaže da se identifikuju razlike i sličnosti između jezika.

Ukoliko bismo ove tačke posmatrali kao kriterijume za dobar dvojezični frazeološki rečnik, pomenuto ostvarenje Božinke Petronijević i Nikole Vujčića definitivno ispunjava sve uslove. Pritom ovaj rečnik već nakon prvog prelistavanja pokazuje odličnu organizovanost i strukturu pojedinačnih primera, što korisniku znatno olakšava pretragu za željenim idiomom. Takođe, autori uzimaju u obzir i razvoj u jeziku, što rečnik kvalifikuje kao izuzetno aktuelan. Još jedna karakteristika

ovog rečnika jeste njegova sveobuhvatna pokrivenost, odnosno izuzetno širok spektar idioma i idiomatskih izraza, praćenih konkretnim primerima u odgovarajućem kontekstu.

Na pitanje kome je ovaj detaljni pregled frazeologizama dva jezika najviše namenjen, autori u predgovoru ističu široku primenu ovog rečnika, sugerišući njegovu upotrebu svim *'Ljubiteljima lepe reči koji uživaju u dodiru dva jezika i dve kulture'*. Dakle, iako i sam naslov u prvi plan stavlja prevodilaštvo, ovaj dvojezični rečnik s obzirom na svoju besprekornu organizovanost i strukturu pogoduje i laicima, čiji je jedini motiv usavršavanje jezika i bolje upoznavanje ciljne kulture, upravo putem jezika.

Izrazito visok stepen obuhvaćenosti frazeologizama dva jezika pokazuje i broj primera kojima se raspolaze. Rečnik je podeljen u dva jasno obeležena dela, pri čemu prvi deo čine primeri, odnosno frazeologizmi na nemačkom jeziku kao izvornom, te njihovi prevodi na srpskom. Korpus prvog dela – koji broji ukupno 746 frazeoloških jedinica – ekscerpiran je iz 24 dela novije nemačke književnosti, među kojima su najpoznatiji nemački, ali i austrijski pisci, pre svega iz književnih epoha posleratne književnosti, postmoderne i savremene nemačke književnosti poput *Gintera Grasa*, *Hajnriha Bela*, *Patrika Ziskinda*, *Kriste Wolf*, ali i austrijskih predstavnika kao što su *Robert Muzil* ali i *Peter Handke*, koji je dobro poznat našoj javnosti. Ekscerpcija korpusa prvog dela rečnika obuhvatila je, svakako, i prevode nemačkih originala na srpski jezik.

Nemačko-srpski deo prevodnog rečnika takođe beleži bezmali broj okazionalizama kako u nemačkom kao polaznom, tako i u srpskom kao ciljnom jeziku. Drugim rečima, kontrastiranje pojedinačnih primera često se ne može kvalifikovati kao apsolutno rešenje, budući da određenom broju originalnih leksičkih jedinica neretko odgovara i više prevodnih ekvivalenata. Okazionalne frazeološke modifikacije ipak nisu ušle u rečnik, s obzirom na to da zahtevaju konkretniju kontekstualnu analizu, ali i analizu intertekstualnih relacija, što je za rečnik ovog formata ipak neizvodljivo, premda su sistemske varijante određenih frazeologizama uključene u rečnik, ukoliko je reč o primerima prisutnim u korpusu ili, pak, drugim relevantnim leksikografskim izvorima.

Kada govorimo o drugom delu ovog rečnika, zapravo govorimo o drugom, proširenom izdanju *Srpsko-nemačkog prevodnog rečnika* Božinke Petronijević, objavljenog 2007. godine. U drugom delu ovog objedinjenog rečnika autori ističu određene korekcije u poređenju sa prvim izdanjem koje se, pak, prevashodno odnose na ispravke ortografskih grešaka, kojih je ređe bilo u samim frazeologizmima a neznatno više u tekstualnom materijalu; ekvivalenti su na pojedinim mestima i proširivani.

Proširenje korpusa u srpsko-nemačkom delu ovog prevodnog frazeološkog rečnika u drugom izdanju odnosi se i na dodavanje romana *Pesma* (nem. *Die Libelle*) Oskara Daviča, čije delo, zajedno sa ostvarenjima najzvučnijih imena srpske književnosti kao što su Ivo Andrić, Meša Selimović i Branko Ćopić čini korpusnu bazu od 20 pojedinačnih dela iz kojih je ekscerpivano više od 1000 primera.

Strukturu rečnika odlikuje sintaksički dependencijalni model ustrojstva. Drugim rečima, frazeološke jedinice ovog dvojezičnog rečnika slagane su abecedno prema nukleusu date fraze. Pored verbalnih, u rečniku nailazimo i na nominalne, pronominalne, prepozicionalne i adverbijalne fraze sa odgovarajućim nukleusom, koji se uvek ističe kurzivom radi jasnog razlikovanja u odnosu na ostale elemente.

Odličnu preglednost pojedinačnih primera upotpunjuje i činjenica da se iz svakog osnovnog oblika frazeologizma navodi kontekstualizovani primer, ekscerpiran iz korpusa, nakon čega slede informacije o izvoru te imenu i prezimenu prevodioca. Ovakav vid kontekstualizacije pojedinačnih frazeologizama umnogome pomaže korisniku u razumevanju primera koji često beleže visok stepen idiomatičnosti. Autori takođe navode da je analiza korpusa pokazala određen broj primera u kojima prevodilačko rešenje, prema njihovom mišljenju, ne odgovara izvoru, te su u tim slučajevima ponuđeni prevodi autora Božinke Petronijević i Nikole Vujčića, što je u rečniku istaknuto njihovim inicijalima u uglastim zagradama [*B.P.*] i [*N.V.*], odnosno punim imenom saradnice na projektu, Kristine Mirnić.

Zaključno se može reći, da je *Prevodni frazeološki rečnik: Nemačko-srpski / Srpsko-nemački* jedno kompaktno, stručno, pregledno i odlično strukturisano leksikografsko delo, čija mogućnost primene daleko prevazilazi prevodilački rad. Oblasti, u kojima će ovaj rečnik unaprediti rad korisnika su mnogobrojne, počevši od lingvista kojima je frazeologija u širem ili užem smislu polje interesovanja. Kao primer nameću se pomenute okazionalne frazeološke modifikacije koje iz objektivnih razloga nisu u potpunosti uzete u obzir, a čija dublja analiza može u velikoj meri da se zasniva na rezultatima ovog rečnika. Primenjenost rečnika se, svakako, proširuje na studente germanistike i srbistike, učenika jednog od dva jezika u kontekstu učenja stranih jezika, ali svakako i na sve one koji srpskom ili nemačkom jeziku pristupaju sa intrinzičnom motivacijom, što me navodi na ponavljanje citata iz predgovora: *‘Ljubiteljima lepe reči koji uživaju u dodiru dva jezika i dve kulture.’*

Ленка С. Настасић¹

ПОСВЕДОЧЕНО И ПРЕЂУТАНО

Ераковић, Радослав (2024) *Осећајност и разум: есеји о српској књижевности XVIII и XIX века*, Нови Сад, Матица српска.

Посматрајући Нарциса загледаног у сопствени одраз, али и наслов нове књиге Радослава Ераковића *Осећајност и разум*, читалац је и пре самог читања суочен са вековном дилемом и опсесивном темом различитих књижевних традиција - „две се у мени побише силе”. Уколико се усудимо да приступимо одгонетању раскорака између рационалне и емоционалне компоненте есеја о српској књижевности XVIII и XIX века, постаћемо изненађени важношћу улоге која се приписује нама самима, те значаја који се придаје нашим преференцијама. Речима аутора, редовног професора на Одсеку за српску књижевност и језик Филозофског факултета у Новом Саду, поглавља књиге ‘с неподношљивом лакоћом мењају свој смисао, у зависности од тога да ли је потенцијални читалац окренут према *осећајном Истоку* или *разумном Западу*’ (7), те је јасно да обе исконски сучељене категорије нужно постоје у сваком од тринаест есеја који чине књигу. Могућност одабира условљена је природом разматраних књижевних дела, која можемо описати као документарно-уметничку грађу, односно остварења на граници факта и фикције, чија веродостојност не може увек бити до краја доказана, што је и чини ваљаним предметом истраживања. Самим тим, различита утемељења приликом тумачења условљена су степеном (не)поверења: да ли смо склони да поверујемо књижевном делу, или ћемо радије испитати веродостојност догађаја и настојања писца, те да ли постоји једно без другог?

Описујући средином прошлог века научна истраживања свога пријатеља и сарадника Младена Лесковца, Вељко Петровић са неизбежним (под)смехом говори о „интересу за разне Пачиће”, што адекватно рефлектује и став главнине савремених истраживача спрам изучавања старијих периода српске књижевности. Тако, „разни Пачићи” представљају превасходно књижевност осамнаестог и деветнаестог века, чије је готово устаљене рецепцијске (не)привлачности

¹ lenanastasic@gmail.com. Ауторка је студенткиња прве године докторских студија на Филозофском факултету у Новом Саду.

свестан аутор књиге коју разматрамо. Радослав Ераковић препознатљив је у српској књижевној историографији пре свега као значајан књижевни путоказ приликом подробнијег одређивања „рубних простора”, односно тумачења књижевног и културног наслеђа старије српске књижевности. Другим речима, интересовања аутора су тек „привидно маргиналне поетичке и тематске линије додира” књижевних дела која неретко захтевају савремену реафирмацију и ревалоризацију. У истом духу, књига есеја *Осећајност и разум* окупља најсвежије радове аутора о темама којима је и раније придавао пажњу: дела Симеона и Александра Пишчевића, као и јунаци који се у њима издвајају, попут Атанасија Рашковића или Симеона Зорића, али се налази место и за Георгија Магарашевића, Јована Хаџића, Никанора Грујића, Јована Суботића, Перу Тодоровића, Владана Ђорђевића и Јашу Игњатовића. Интересантна је извесна промена визуре приликом сагледавања прошлости, те Ераковић пише и о прегалаштву савремених изучавалаца књижевности приликом рада на грађи која је предмет њиховог заједничког интересовања. Тако наилазимо на *Скице за портрет савремене читатељке осамнаестовековне нефикционалне прозе*, у којима се посебна пажња посвећује увидима Марије Клеут, те на *Заносе и пркосе дубровачког витеза*, где се посматра истрајан (!) рад Милана Решетара на (ре) издањима Његошевог дела, са хуморним освртом на ‘мистериозне поступке текстолошке трансплантације’ (157).

Вредно је помена да Радослав Ераковић инсистира не само на темељном процњивању књижевне вредности проучаваних дела него и на потенцијалима који долазе из компаративистичког сагледавања савремених остварења. Самим тим, тежи се подробнијем разумевању конкретног историјског тренутка, али и, што је највреднија страна истраживања, сагледавању прећутаног. У датом светлу посебно је интересантан рад *Улога будванских варалица у историји српског просветитељства*, који самерава живописна сећања Александра Пишчевића са оним што је Доситеј Обрадовић одлучио да, ипак, не саопшти, једнако као што Ераковић указује на проблематична места историје руске владарске породице која прећуткује старији Пишчевић. Сходно томе, прецизно маркирање наизглед маргиналних детаља књижевних дела у визури Радослава Ераковића постаје инструмент за темељније сагледавање свакодневнице посматраног периода, те су подаци из фуснота вредна културолошка открића. Примера ради, описи ‘незаконитих делатности браће Зановић’ доносе увид у фалсификовање новчаних асигнација, а не кованица, што је у складу са економским проблемима руске државе (70), док се у случају убиства Атанасија Рашковића дају и чињенице о тадашњој учесталости употребе арсеника приликом тровања (27).

Интересовање Радослава Ераковића за историју приватног живота посматраног периода проналази адекватни простор унутар књижевних разматрања, чиме сама књига остварује додатну комуникативност.

На истом трагу, значајно је уочити и својеврсну поетику наслова, као и поетику завршетака сваког од есеја који чини књигу, односно склоност да се превазиђе штуро понављање већ изреченог, а да се на исто место постави извесни куриозитет који би „зачинио” изложено гледиште. Такав је податак о одредници унутар *Енциклопедије Британике*, будући да ‘одредница о Србији [...] садржи тематску целину посвећену Доситеју Обрадовићу’ (95), којим се завршава есеј у част дела Чедомиља Мијатовића *Servia and The Servians*. Описана пракса иде даље од појединачних примера и поставља питање сврсисходности одређених књижевнонаучних узуса, те се предговор духовито посматра као ‘херменеутичарски аутоеротизовано истицање научне релевантности сопственог рада’ (14), које се превазилази давањем кратког садржаја сваког од есеја који чине књигу, са тенденцијом да се укаже на одређене мане савременог приступа науци. С тим у вези, уколико бисмо издвојили различите узгредне токове есеја у виду опаски аутора или напомена о избору одређеног приступа тумачењу књижевног дела, суочили бисмо се са мноштвом корисних и важних путоказа, односно упутстава ка ваљаном научном деловању. Са једне стране, актуелна наука о књижевности гаји одређену врсту анимозитета према позитивистичком приступу књижевном делу, као и према књижевноисторијским читањима, те су аутори који настоје да говоре о животу књижевника, који неретко садржи драгоцене податке о њиховом стваралаштву, суочени са потребом да бране сопствени истраживачки оквир. Са друге стране, Ераковић суптилно покушава да укаже на потенцијалне недостатке оних тумачења којима мања друштвено-историјске свести, те се служи ироничним опаскама да би јасно показао могуће грешке које тако настају. Примера ради, читава фуснота посвећена је оправдавању тврдње да ослобађајућа судска пресуда у корист Војислава Илића никако није доказ независности судске власти и ‘разумевања за литерарни несташлук’ младића (187), једнако као што вредности архивског истраживања бивају обрнуто пропорционалне веровању у ‘алхемијски чудотворна својства постколонијалних и родних студија’ (150). Издвојени примери нису цангризава добацивања чврсто брањене катедре, него својеврсни апел за ревидирањем и установљавањем академских и научних норми, које ће почивати на здраворазумском, херменеутичком и вишеструко одмереном приступу књижевности, насупрот пристајању на једнообразна тумачења без истинске сазнајне вредности.

Када се подробније осмотри истраживачки приступ Радослава Ераковића, односно, када се саберу сви отклони од устаљености које аутор чини, до изражаја долази једна од најчешће помињаних синтагми посматране књиге – рецепцијски потенцијал дела. Чини се да аутор у трагању за темама које би из савремене перспективе могле бити актуелне и интересантне, али не и испразне, настоји својим текстовима додатно заинтересовати читаоца (о коме редовно говори као о „потенцијалном”), па су епизодни јунаци његове књиге и Милош Црњански те Шерлок Холмс. Самим тим, могуће је посматрати све наведене хуморне екскурсе као својеврсно отелотворење потребе за читаоцем са којим ће се успоставити дијалог и полемика у циљу темељнијег сазнавања књижевних дела старије српске књижевности.

Који би, дакле, то аспекти били? Најпре, Радослав Ераковић суочава дела оца и сина, Симеона и Александра Пишчевића, посматрајући их засебно и компаративистички, стављајући у фокус најпре убиство Атанасија Рашковића, потом лик новорођенчета, као и друштвено-политичке прилике руских провинција, да би различити аспекти наведених есеја били унеколико обједињени и осветљени из перспективе дела Марије Клеут. Пети есеј наставља да пребива у кругу „царствујушче Русије” и лакомости личности на високим друштвеним позицијама, да бисмо потом били преусмерени на двострукост начина приказивања Доситејевог стваралаштва као релативно пријемчиве теме (не)заинтересованих британских рецепијената српске књижевности. Нешто је другачији поглед у седмом есеју, будући да се ревалоризација Атанасија Стојковића посматра уз преписку Светислава Марића и Милана Кашанина, као и анализу ставова и оштрине Марића према другим тумачима дела аутора *Физике*. Наредни есеј наставља да нас води кроз преписку важних личности српске књижевности, овога пута Георгија Магарашевића и Јована Хаџића, што је премрежено упоредним сагледавањем књижевно-публицистичких текстова. Јован Хаџић ће се изнова јавити као битна одредница посматране књиге у есеју посвећеном „иронично-амбивалентном ставу” Јаше Игњатовића према вредновању Хаџићеве улоге у историји српске књижевности и културе. Битно је назначити да есеји Радослава Ераковића са тежњом ка компаративистичком аспекту никада нису просто сучељавање два дела - напротив, аутор тежи да оформи ширу слику периода о коме говори уз мноштво узгредних, информативних токова, те инсистирање на помену сарадника и (не)истомишљеника аутора о којима говори, али и опсежни списак литературе. Девети и десети есеј представљају осврт на још једну важну тему Радослава Ераковића - стваралаштво Никанора Грујића. Аутор најпре разматра нефикционалну прозу

пакрачког владике насупрот делу Јована Суботића, да би потом посветио пажњу питањима досадашњих читања и тумачења Грујићевог дела у потрази за разлозима његове слабе рецепције. Засебан текст посвећен је издањима Његошевог дела крајем деветнаестог и почетком двадесетог века, док је последњи есеј у књизи још једно компаративистичко истраживање документарно-уметничке прозе, овога пута ратних успомена Пере Тодоровића и Владана Ђорђевића. Јасно је да сваки од есеја настоји донети извесни новитет, било да је реч о реактуелизацији заборављених стваралаца и ревалоризацији досадашњих читања, или пак о сагледавању мање познатог дела опуса и рецепције важних, канонских стваралаца.

Књига есеја Радослава Ераковића брижљиво је саткана, са одмереним тоном, на јасно утврђеним темељима. Наведене одреднице треба да означавају сваку ваљану научну студију, уз лични стил аутора, посебно видљив у узгредним објашњењима и инвентивним и проницљивим начинима писања о књижевности. Радослава Ераковића није потребно изнова утврђивати као вредног научног прегаоца, он то одавно и јесте, али поседује и додатну димензију – пријемчивост те пуноћу духа, о чему могу сведочити само они који приступе читању. Поменута пуноћа духа може бити још једна од бинарних опозиција на којима се заснива књига, схваћена уједно као духовитост и као духовна ширина. Самим тим, „календоскопски шаролик” приказ осамнаестовековне и деветнаестовековне књижевне продукције заснован је на сталном сучељавању *осећајности и разума*, заборављеног и познатог, посведоченог и прећутаног, документарног и уметнички домаштаног.

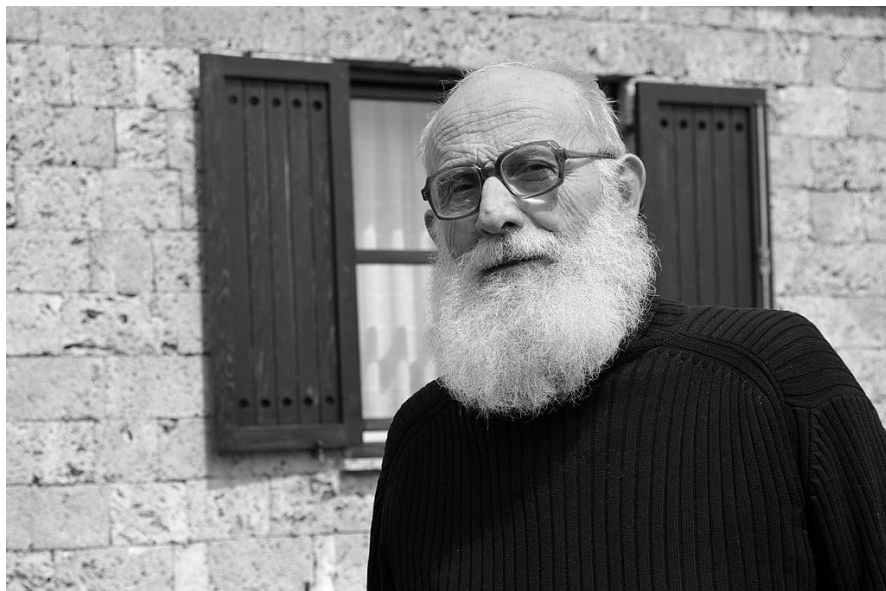


IN MEMORIAM

Дијана М. Црњак¹
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет
Катедра за србистику

РАДУЈТЕ СЕ, ПРАВЕДНИ, У ГОСПОДУ

Драгољуб Петровић (Косор, 20. VI 1935 – Леушићи, 16. XI 2024)



*Да пођем и долином сјена смртнога, нећу се бојати за
јер си Ти са мном; штап Твој и палица Твоја тјешу ме (Пс. 22).*

Шеснаестог новембра 2024. године, на навечерје празника Светог Јоаникија Великог, уснуо је у Господу Драгољуб Петровић, редовни професор Филозофског факултета у Новом Саду и један од најдрагоцјенијих изданака Новосадске лингвистичке школе, али и српске и словенске лингвистике у цјелини. Упокојио се мирно, у сну, окружен својим најмилијима.

¹ dijana.crnjak@ff.unibl.org

Професоров животни пут почео је 20. јуна 1935. године на Косору код Подгорице, у братству Дрекаловића, у многочланој породици Машана Спахова Петровића, земљорадника и виноградача, и Милице, кћери Божине Микова Башовића, официра црногорске и југословенске војске, из Ријеке Пиперске. У Ријеци Пиперској, на Медуну и Ублима окончао је прва три разреда основне школе, а четврти у Змајеву, гдје је с родитељима, браћом и сестрама стигао на Ваведење 1945, у послеријатној колонизацији Војводине.

Након што је у Новом Саду завршио гимназију (1955), у истом граду уписао је студије на Групи за јужнословенске језике и југословенске књижевности Филозофског факултета, окончавајући их 1960. године. Јануара 1964. одбранио је магистарски рад „Гласовни систем ровачког говора“ (поставши први магистар на Универзитету у Новом Саду), а седам година касније и докторску дисертацију „О говору Змијања“. Као предавач радио је на Педагошкој академији у Никшићу 1964–1965, а потом на Филозофском факултету у Новом Саду, све до пензионисања 1. јануара 2002.

У педагошком раду Професор је био веома посвећен предавач и ментор. Свим својим студентима, а поготово онима који су код њега писали дипломске, магистарске и докторске радове, указивао је на пропусте очински стрпљиво, али увијек из позиције ауторитета. Сви они јасно су препознавали његову добру намјеру и радовали се сваком сусрету с њим, па је у њиховим срцима остао један од оних који су на најдивнији начин обиљежили њихове животе. Само такав човјек могао је записати: „Моја деца. Ја имам много деце. Много стотина деце“ („О дечјим правима – или од кога треба штитити децу“, 2020). Једно од те *дјеце* ових дана на друштвеним мрежама оставило је овакав запис: „И ми учитељи имамо учитеље. И међу њима оне који за нас остају недостижна мера. Недостижна мера знања, недостижна мера достојанства, недостижна мера професионалног и личног интегритета и непоколебљивости када се стоји иза онога што се зна и што се целим бићем сведочи.“

Професор Драгољуб Петровић бавио се понајвише српском дијалектологијом, али и ономастиком, словенском лингвогеографијом, дијалекатском лексикографијом, те фонологијом савременог српског језика. Стварао је до посљедњег дана и написао је тридесетак књига, самостално или у коауторству.

Аутор је следећих књига: „О говору Змијања“ (Нови Сад, 1973), „Говор Баније и Кордуна“ (Нови Сад – Загреб, 1978), „Топонимија Куча“ (Београд, 1988), „Школа немуштог језика“ (Нови Сад, 1996), „Сумрак српске ћирилице: записи о затирању српских националних симбола“ (Нови Сад, 2005), „Зловременик“ (Подгорица, 2011), „Српски језички заперци“ (Београд, 2013;

друго, допуњено издање, Београд, 2018), „Распети народ” (Нови Сад, 2018), „Прасрби” (Београд, 2021), „Осмуђена памет” (Горњи Милановац, 2022), „Разобручено зло” (Горњи Милановац, 2022), „Поглед у маглу” (Београд, 2022), „Похара српског језика” (Београд, 2023), „Реч на беспућу: интервјуи” (Требиње – Херцег Нови – Никшић, 2023), „Спорови језикословни” (Нови Сад, 2023), „Несојска времена” (Горњи Милановац, 2024).

Књиге настале у коауторству јесу: „Фонолошки описи словеначких, српскохрватских/ хрватскосрпских и македонских говора обухваћених Општесловенским лингвистичким атласом” (Сарајево, 1981), „Najnowsze dzieje języków słowiańskich: Српски језик” (Ополе, 1996; српска верзија: „Српски језик на крају века”, Београд, 1996 – с М. Радовановићем, Б. Брборићем, И. Клајном, Ж. Станојчићем, М. Луковићем, Д. Ђупићем и М. Пешиканом), „Serbian Sociolinguistics” (Berlin – New York, 2001 – ed. Milorad Radovanović and Randall A. Major), „Ономастика Качера” (Београд, 2003 – са М. Јаћимовићем), „Демократија с наличја” (Србиње – Београд – Ваљево, 2006; друго, проширено издање: Нови Сад, 2019 – с И. Петровићем), „О говору Спича: грађа” (Београд, 2009 – с М. Поповићем), „Фонологија српског језика” (Београд, 2010 – са С. Гудурић); „Речник српских говора Војводине” (св. 1–10, 2000–2010, Нови Сад – један од приређивача), „Из лексике Качера” (Београд, 2011 – с Ј. Капустином); „Речник Куча” (Београд, 2013 – с И. Ђелић и Ј. Капустином); „Rečnik bačkih Vunjevaca или Ričnik bački Vunjevaca” (Нови Сад – Суботица, 2018 – с М. Пеићем, Г. Бачлијом, Ј. Бајићем и С. Кујунџић-Остојић); „Речник српских говора Војводине” (друго, измијењено и допуњено издање, Нови Сад, 2019 – са С. Вареником, Д. Милорадовим, К. Сунајко и И. Ђелић), „Из средњоморачке ономастике : грађа” (Београд, 2019 – с Ј. Капустином), „Речник Драгачева” (Београд, 2019 – с Ј. Капустином; уп. и: М. Стевановић, „Речник Драгачева”, Гуча, 2020; друго, допуњено издање, 2021); „Речник Куча: допуне” (Београд, 2023 – с И. Ђелић и Ј. Капустином).

Израдио је, сам или у коауторству, седамдесетак карата за различите томове „Општесловенског лингвистичког атласа” и „Општекарпатског дијалектолошког атласа”.

Припремио је за штампу једну књигу Јована Кашића, четири књиге Павла Ивића и двије књиге Александра Белића, редактор је двију књига Марка Пеића и Грга Бачлије: првог издања „Речника бачких Буњеваца” (Нови Сад – Суботица, 1990) и „Именослова бачких Буњеваца” (Нови Сад – Суботица, 1994), потом 7. тома „Општекарпатског дијалектолошког атласа” (Београд – Нови Сад, 2003 – на руском језику), „Речника српских говора Војводине” у

10 свезака (Нови Сад, 2000–2010), те „Речника српских говора Војводине” сведеног на четири тома (Нови Сад, 2019).

Био је члан неколико комисија при Међународном комитету слависта: Међународне комисије за језичке контакте, Међународне комисије за Општесловенски лингвистички атлас, Међународног редакционог колегијума Општекарпатског дијалектолошког атласа, члан домаћих научних одбора и комисија, члан Одбора за стандардизацију српског језика и председник двију његових комисија, стални члан Матице српске, члан уредништва „Зборника Матице српске за филологију и лингвистику” (Нови Сад), „Српског дијалектолошког зборника” (Београд), „Прилога проучавању језика” (Нови Сад), те члан уређивачког одбора часописа „Свети кнез Лазар” (Званично гласило Епархије рашко-призренске у егзилу, Београд).

Два пута је добио Награду „Павле Ивић”, коју додјељује Славистичко друштво Србије: године 2003. као један од приређивача „Речника српских говора Војводине”, те 2010, заједно са Снежаном Гудурић, за књигу „Фонологија српскога језика”. Године 2018. Матица српска додијелила му је Повељу за неговање српске језичке културе.

У његовој богатој библиографији, која садржи преко 700 наслова, много је критичких и полемичких текстова (касније махом сабраних у књиге), у којима Професор, као један од ријетких који су „добацили до Суштине”, одважно иступа као хроничар „свеколиких српских несрећа” – колико онога што су нам радили (и раде) други, толико и свих посртања „претужних Србаља”. На те теме ни међу најближим пријатељима није имао достојне саговорнике, а непријатељи му их нису праштали. Ни онда када се побунио против рушења Његошеве капеле ни када је у „Књижевним новинама” изашао његов чланак „Помиримо пријатеље – непријатељи су смирени”, у којем је написао како су значајне друштвене позиције заузимале „морално проблематичне особе и та је чињеница код честитих људи изазивала подозрење и отпор”, додавши да је „издаја домовине луксуз који себи може да приушти само онај коме је домовина увијек тамо гдје је чековна књижица”. Осуђен је на два мјесеца затвора и лишен чина резервног капетана. Казну је служио од 11. фебруара до 7. априла 1986. и за све то вријеме у Удружењу књижевника Србије одржаване су протестне вечери због репресивних мјера против слободног мишљења. Ни затвор ни чињеница да га је потом годинама пратио „друг у кожном мантилу” Професора нису спријечили да остане на путу Истине и Правде, јер је сљедовао ријечима Пророка: „Господ је видјело моје и спасење моје; кога да се бојим? Господ је крјепост живота мојега; кога да се страшим?” (Пс. 26).

Професора Петровића, који је, по ријечима Веселина Матовића (још једне честите душе и прегоаца у очувању српског језичког, културног и духовног идентитета), био „посљедњи следбеник, ријечју и дјелом, етике и духа Марка Миљанова”, веома је бољела дубока подјела на Црногорце и Србе у Српској Спарти, патио је због поступака оних што су му „прародитељске гробове преселили у иностранство” и што, по ко зна који пут, по ријечима Пјесника, „распре сјеме посијаше грко, те с њим племе српско отроваше”. Но, овог христоносца дјечје душе, кротког и незлобивог, највише је бољело наше Свето и распето Косово. Зато ћемо ове редове завршити стиховима што их је записао на Сретење 2020. године.

МОЛИТВА ЗА КОСОВО

*Косово је, записаће песник, најскупља српска реч.
А ми бисмо могли додати да је то и Прва и Последња српска реч,
старија од свих других и стаменија од сваке од њих,
њихов искон и њихово трајање.
И ниједна се од тих других не може ни сакрити међу другима
нити се међу њима изгубити.
Нити се представити као нечија туђа и дружчија
јер је окаљена српском сузом
и освећена српском душом
па посебно светли и трепери међу свима осталима.
И чека да се врати тамо где је искована
и где је први пут слетела у српску паметарницу.*

*Косово је последњи српски белег
и најгласитија адреса испод онога Крста
за који данас знамо да се некад
раскрилио макар од Гемера до Крита
и од делте Дунава до Трста.
Па нам сведочи да смо се испод Њега
имали када дубоко укопати
и из Лепенског вира после испливати,
с Винчом се као с вечношћу повезати
и после све то Светим Косовом овенчати.
И не треба нам слушати оне који су из Ништа никли*

Дијана М. Црњак

*па сад хоће да нас поуче да смо и ми Ништа као и они
и да би од нас било лепо да нестанемо
па да се они обуку у оне одоре које су с нас скинули.
А не схватају да оне за њих нису кројене
и да се у њих не могу увући
као што се ни у нашу кожу не могу обући.*

*Они нас уче својој памети.
Па међу њима и оној да се нације стварају од Француске револуције.
И то може бити тачно када се ради о „њиховим нацијама”.
А што се Срба тиче, они су вазда знали
па и онда када су Цркву утемељивали
„да постоји аутохтони српски народ, да постоји српски језик, српске земље
и да је све то – отачаство”.
И да га предводе Цар и Патријар.
И показало се после да је многе од тих Царева и Патријара бирао Бог:
слао их да Србе воде његовим стазама
и за оно како су то чинили овенчавао их светитељством:
онога Првог – кога смо најбоље запамтили – да им Мироточи
онога другог – сина његовог – да им путеве до бесмртности отвори.
А оне друге – да охрабре и подрже да се на Божјој Стази не поклекне.
И то би они који би да нас уче својој памети
хтели да нам узму и опогане,
као што су и све чега су се дотакли.*

Највољенији наш Професоре, сва Ваша дјеца веома су благодарна Богу што сте тако снажно обиљежили њихове животе. Нека Вам Господ, Кога сте бескрајно вољели, подари рајска насеља и нека би дао да се једнога дана скупа радујемо у Вјечности.



БИОГРАФИЈЕ АУТОРА

Биљана М. Бабић доцент је на Одсеку за српски језик и лингвистику Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду. Основна област њеног научноистраживачког рада јесте српски језик као страни / други. Поред низа научних радова, објавила је *Научимо српски 1 и 2 – Речник глагола* (2011) и научну монографију *Унутарјезичке грешке у настави српског језика као страног* (2021).

Владан Бајчета (Босанска Крупа, 1985). Основну школу и гимназију завршио је у Пљевљима. Дипломирао је на групи за српску и светску књижевност Филолошког факултета Универзитета у Београду, где је завршио мастер и докторске академске студије. Виши је научни сарадник Института за књижевност и уметност у Београду на Одељењу за историју српске књижевне критике и метакритике. Објављене књиге: *Борислав Михајловић Михиз: критичар и писац* (2021); *Non omnis moriar: о поезији и смрти у опусу Владана Деснице* (2022); *Књижевност с предумишљајем: стваралачка биографија Слободана Селенића* (2023).

Марија Н. Вујовић (Чачак, 1977). Основну школу и гимназију завршила је у Београду. Дипломирала је италијански језик и књижевност на Катедри за италијанистику Филолошког факултета у Београду 2000. године. На истом факултету завршила је мастер студије и одбранила рад на тему *Микеланђелова поезија – сличности и разлике са Петрарком* 2008. године. На Филолошком факултету у Београду докторирала је 2019. године на тему *Проблеми у процесу учења изазвани негативним трансфером у писаној продукцији српских студената који уче два типолошки сродна језика – случај италијанског као Л2 и шпанског као Л3*. Од 2022. похађа докторске академске студије на Филозофском факултету у Новом Саду и пише свој други докторат. Године 2001. основала је школу страних језика *Логос* у Београду, где до данас ради као директор и професор италијанског језика. Од 2005. године представница је Италијанске академије за језик из Фиренце за Србију и једини акредитовани испитивач на испитима које Академија организује. Ауторка је више научних радова из области лингвистике, психолингвистике, методике наставе италијанског језика и контрастивне фразеологије.

Ирине Гошкетелијани запослена је на Факултету хуманистичких наука, Државни универзитет Шота Руставели у Батумију (Грузија), на Одсеку за европске студије. Објавила је преко 45 научних радова и уџбеника из енглеске

лексикологије и теоријске граматике. У истраживањима се бави темама попут фразеологије и паремиологије (проучавање пословица) енглеског и грузијског језика, анализе дискурса, лексикологије, културолошких студија у контексту језика, те метода поучавања. Др Гошкетелијани учествовала је на преко 30 научних скупова и допринијела је својим прилозима научном пројекту под називом *Интерконтинентални дијалог о фразеологији* (ИДФ 2). Рецензира чланке за неколико научних часописа и члан је Савјетодавног одбора за часопис *Језички архив Бјалистока* на Универзитету у Бјалистоку (Пољска). Поред тога, члан је Уређивачког одбора *Часописа за хуманистичке науке у електронској форми* Удружења наставника енглеског језика из Грузије. Током досадашње каријере била је ментор на 12 докторских дисертација и рецензирала је 15 магистарских теза из лингвистике. У знак признања за научне заслуге, примила је Медаљу части 2015. године, коју јој је додијелио председник Грузије.

Љиљана Јанковић доцент је на Департману за англистику на Филозофском факултету Универзитета у Нишу. Магистрирала је 2000. године на Филозофском факултету у Нишу са радом под називом *Културолошки аспект књижевног дела Елис Вокер*, а докторирала 2017. одбравивши докторску тезу под називом *Анализа грешака при употреби нефинитних клауза код студената англистике* на Филозофском факултету у Нишу. На Департману за англистику Филозофског факултета у Нишу ради од октобра 1993. године и током тог периода изводила је наставу не великом броју предмета. Тренутно држи наставу на предметима Савремени енглески језик 7, Савремени енглески језик 8 и Морфосинтакса на ОАС, Превођење некњижевних текстова на МАС, као и Преглед лингвистичких теорија и Контрастивна граматика на ДАС. Аутор је бројних радова из англоамеричке културе, енглеског језика и књижевности, те учесник већег броја међународних и домаћих семинара и конференција. Њена основна академска и научна интересовања јесу синтакса и морфологија енглеског језика, контрастивна лингвистика, превођење, афроамеричка култура и књижевност. Др Љиљана Јанковић секретар је Центра за превођење на Филозофском факултету у Нишу и члан научних удружења *SASE – Serbian Association for the Study of English*, *ESSE – The European Society for the Study of English* и *Fulbright Alumni Association*.

Маријан Ј. Јелић дипломирао је, магистрирао и докторирао на Филозофском факултету у Новом Саду на Одсеку за српски језик и лингвистику. Запослен је на Педагошком факултету у Сомбору од 2003. године. Тренутно

је у звању ванредног професора и изводи наставу из српског језика (више предмета). Објавио је монографије *Етници и ктетици у Војводини* (2010. и 2015), те *Глаголска рекција у савременом српском језику* (2020). Објављивао је радове (самостално или у коауторству) у часописима: *Српски језик* (3 рада), *Зборник матице српске за филологију и лингвистику* (2 рада), *Наш језик* (2 рада), *Узданица* (4 рада), *Норма* (1 рад) и зборницима: *Српски језик, књижевност, уметност* (2 рада), *Примењена лингвистика* (2 рада), *Зборник за српски језик, књижевност и умјетност* (1 рад), *Зборник Лексикологија, ономастика, синтакса* (1 рад), *Језици и културе у времену и простору* (1 рад), те *Језик, књижевност, време – језичка истраживања* (1 рад).

Даница М. Јеротијевић Тишма ради као ванредни професор за ужу научну област Енглески језик и лингвистика на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу. Докторат из области Фонетике и фонологије одбранила је 2017. године на матичном факултету. Највише је интересује фонетика и фонологија енглеског и српског, али и других светских језика. Објавила је више десетина радова из области фонетике, међујезичке фонологије, примењене и контрастивне лингвистике, те учествовала на више домаћих и међународних научних конференција.

Олександр Капранов ванредни је професор енглеског језика на Универзитетском колеџу НЛА у Ослу (Норвешка). Поље његовог интересовања чине академско писање, когнитивна лингвистика и психолингвистика. По свршетку докторских студија на Универзитету Западне Аустралије у Перту, бавио се истраживањима током постдокторских студија на Универзитету Лунд (Шведска) и на Универзитету у Бергену (Норвешка). Проф. Капранов предаје лингвистику енглеског језика на бројним универзитетима у Шведској и Норвешкој. Његови скорашњи чланци објављени су у следећим публикацијама: *American, British, and Canadian Studies, British and American Studies, Brno Studies in English, Complutense Journal of English Studies*, те *Journal of English Studies* из Прага (Чешка Република), док су поглавља његових књига штампали следећи издавачи: Brill, Cambridge Scholars Publishing, Peter Lang, и Routledge. У сарадњи са др Моником Скорасинском уређује нову свеску публикације *Модалност у академском писању на енглеском, њемачком и норвешком*.

Александра Ш. Кардош Стојановић наставник је енглеског језика на Факултету техничких наука Универзитета у Новом Саду, где држи опште курсеве

енглеског језика и курсеве енглеског као језика струке на основним студијама. Завршила је основне и мастерске студије на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду, и тренутно на истом факултету похађа докторске студије. Под менторством проф. Твртка Прћића, предала је дисертацију под називом *Именички деминутиви у српском језику и њихово превођење на енглески*, у склопу које испитује морфосинтаксичка, семантичка, прагматичка и стилистичка средства за изражавање деминуције у српском и енглеском језику. Један је од коаутора *Новог енглеско-српског речника спортских термина* (2021), а била је и сарадник на изради *Српског речника новијих англицизама* (2021). Објавила је преко 20 научних радова, махом у областима контактне и контрастивне лингвистике, лексикографије и подучавања енглеског као страног језика. Члан је Друштва за примењену лингвистику Србије, као и Друштва за стране језике и књижевности Србије.

Милош М. Кецман (1994), мастер је српског језика и књижевности. Основну школу и гимназију завршио је у Козарској Дубици. На Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци дипломирао је 2017. године, а на истом факултету одбранио је и мастер рад под насловом *Интернационализми у штампаним медијима*. Ужа поља његовог интересовања јесу лексикологија српског језика и савремени српски језик. Запослен је у ЈУ ОШ *Свети Сава*, Козарска Дубица на мјесту наставника српског језика.

Маја Киквадзе запослена је на Факултету хуманистичких наука, Државни универзитет *Шота Руставели* у Батумију (Грузија), на Одсеку за грузијску филологију. У истраживањима се бави грузијским књижевним језиком и дијалектологијом, подучавањем грузијског језика као страног, те односом између језика и културе. Ауторка је пет уџбеника и око 45 научних радова на грузијском, енглеском, француском и руском. Нека од њених запажених дјела су сљедећа: *Лингвокултуролошки аспекти проучавања јужних флоронимских фразалних јединица*, *Превод фразеолошких јединица у турском вокабулару и фразеолошки синоними у турском, руском и грузијском језику*, *Вокабулар и фразеологија повезани са појмом сунца у грузијском*, те *Сликовни изрази и фразеолошки изрази у грузијском језику Фазара Хамидија*.

Ингрид Куновска дипломирала је на Одсеку за њемачки језик и књижевност Педагошког факултета Универзитета Коменски 2000. године. Запослена је као доцент на Факултету примијењених језика Економског универзитета у

Братислави. Докторирала је на Педагошком факултету Универзитета у Трнави на смјеру Језичка теорија и настава књижевности Одсјека за дидактику 2009. године. Предаје следеће предмете: њемачки језик струке, пословни њемачки, те њемачке и словачке студије. У академском раду и истраживањима углавном се бави темама из дидактике и методике наставе страних језика, као и интеркултурним комуникацијама.

Јана Кухарова ради као доцент на Одсјеку за њемачки језик Факултета примијењених језика Економског универзитета у Братислави (Словачка) од 2014. Предаје њемачки језик струке студентима на средњем и напредном нивоу, њемачке и словачке студије, културу и комуникације, те вјештину преговарања на њемачком. У објављеним дјелима бави се дидактиком и методиком њемачког језика као страног, стратегијама учења, наставним методама, те састављањем тестова. Искуства и знање стечено у овој области примјењује у пројектним активностима и излаже их на конференцијама и у публикацијама у домовини и иностранству.

Лидија М. Марковић доцент је на Факултету спорта и физичког васпитања Универзитета у Новом Саду за ужу научну област Основне научне дисциплине – група предмета Школско физичко васпитање 1 и 2. Њена досадашња професионална оријентација усмерена је на наставу физичког васпитања, физичку активност деце, активан животни стил и исхрану. Реализовани пројекти: *WHO European Childhood Obesity Surveillance Initiative (COSI)* (2015–2016 и 2018–2019), *Начини праве изборе за дугорочно здравље* (2016), *Евробарометар: физичка активност становништва Војводине у контексту евроинтеграција* (2018–2019 и 2023–2024). Реализатор је два стручна семинара за наставнике физичког васпитања у организацији Центра за здравље, вежбање и спортске науке. Тренутно је секретар Катедре за физичко и здравствено васпитање на Факултету спорта и физичког васпитања у Новом Саду. Била је активан члан Студентске асоцијације са којом и даље непосредно сарађује. Сертификовани је инструктор два фитнес програма, кросфит судија и активан члан тима Црвеног крста Војводине, који реализује обуке за спасавањство на води.

Валентина Р. Милекић Ковачић Рођена је 1983. године у Бањој Луци, гдје је завршила Гимназију и Музичку школу, те Филозофски факултет и Музичку академију. Магистрирала је на Филолошком факултету у Бањој Луци 2014. године, одбравивши магистарску тезу на тему *Слика Другог у романима Бранка*

Топића. На Филолошком факултету Универзитета у Бањалуци запослена је у звању вишег асистента. Аутор је више научних радова из области теорије књижевности и компаратистике, а коаутор је и два уџбеника. Учествовала је у неколико научних пројеката, те у саставима бројних комисија, жирија, организационих одбора и слично.

Мира М. Милић ванредни је професор Енглеског језика струке у пензији на Факултету спорта и физичког васпитања Универзитета у Новом Саду. Члан је Друштва за примењену лингвистику Србије. Област њеног интересовања и истраживања укључује методiku наставе енглеског језика струке, контактни и контрастивни аспект енглеског и српског језика, те специјализовану лексикографију. Аутор је *Енглеско-српског речника спортских термина* (2006), уџбеника енглеског језика спортске струке *English in Sport* (2012), монографије *Англицизми као синоними у српском језику* (2013) и преко 70 научних радова који се претежно баве терминологијом, специјализованом лексикографијом и методиком наставе Енглеског језика струке. Такође је коуредник *Српског речника новијих англицизама* (2021) и коаутор *Новог енглеско-српског речника спортских термина* (2021).

Марија Н. Митић дипломирала је на Филолошком факултету Универзитета у Београду. На истом факултету завршила је мастер студије и докторирала (тема: *Извештаји млетачких изасланика у Цариграду од 15. до 18. века - историјски, културолошки и књижевни аспекти*). Током десет година искуства у педагошком раду предавала је италијански и португалски језик, као и енглески и српски језик за странце, свим узрастима и на свим нивоима. Од 2019. године била је запослена у Сектору за академско образовање Амбасаде Либије у Републици Србији. Тренутно је запослена на Филозофском факултету у Новом Саду, на Одсеку за италијанске и ибероамеричке студије. Бави се компаративним истраживањима на пољу књижевне и културне историје, превасходно проучавањем италијанско-оријенталних веза. Такође, њен предмет изучавања је италијанска културна традиција у контакту са другим романским језицима и културама, стилско превођење књижевних и историјских текстова, као и палеографска, дипломатичка и филолошка анализа старих рукописа. Редовно учествује на међународним научним скуповима и објављује научне радове и монографије.

Галина-Марија Н. Мићић рођена је 20. 2. 1994. у Сарајеву. Студијски програм руског и српског језика и књижевности на Филолошком факултету Универ-

зитета у Бањој Луци уписује 2013. године, а завршава 2017. као најбољи студент у својој генерацији. Други циклус студија на истом факултету уписује 2020. године. Од 2021. запослена је на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци као асистент на Катедри за русистику (сада део Катедре за србистику), на предметима из руске књижевности и превођења. Мастер студије завршава 2022. године одбравивши рад под називом *Проблем рецепције снова у стваралаштву Виктора Пелевина*. Тренутно похађа докторске студије из области књижевности на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Учествовала је на више научних и стручних скупова, семинара, округлих столова и форума.

Јелена С. Младеновић (Крушевац, 1984) доценткиња је на Департману за србистику Филозофског факултета Универзитета у Нишу, где је дипломирала и докторирала. Ауторка је монографије *Од ђаволовог друга до тајног монаха – карневал и религија у поезији Новице Тадића* (2022), за коју је добила Награду *Ђорђе Јовановић*. Приредила је књиге: Бранко Миљковић, *Сабрана дела / Песме II*, песме из периодике и рукописне заоставштине; Јосип Берса, *Дубровачке слике и прилике 1800-1880*, 1–2 (2021); Момчило Настасијевић, *Пет лирских кругова* (2023); Владислав Петковић Дис, *Утопљене душе* (2024), као и зборнике научних радова *Жене, рат, уметност* (2015), те *Савремена филолошка проучавања младих истраживача 2* (2024). Учесница је бројних научних скупова у земљи и иностранству, а више десетина студија и огледа објавила је у научним часописима и зборницима. Уређивала је рубрику за књижевну критику у часопису *Градина*. Управница је Центра за савремена филолошка проучавања младих истраживача на Филозофском факултету Универзитета у Нишу. Чланица је председништва Друштва књижевника и књижевних преводилаца Ниша и Међународног центра за православне студије.

Марта Молдован-Чивинска доктор је хуманистичких наука, стручњак за пољску и француску филологију, прозни писац, колумниста, новинарка, преводилац француске и савремене италијанске књижевности, предавач на факултету, педагог, аутор образовних садржаја, те промотор њемачке и румунске филозофије. Њена истраживања тичу се највише утицаја француског и белгијског надреализма на пољску умјетност и књижевност, при чему се највише бави надреалним изворима програмских текстова покрета *Наранџаста алтернатива* из Пољске (догађаји, манифести, поетска дјела, проза и записи „стварности снова”). Ауторка је бројних научних чланака, уџбеника за студенте (на примјер, *Човјечанство у граничном подручју култура* – Варшава,

2008, *Notre clinique des mots et de la parole* – Варшава, 2024) и научних књига (*Производња снова. Из историје пријема надреалне поезије у Пољској* – Варшава, 2007; *Наранџаста алтернатива као облик неонадреализма – издвојени контексти* – Варшава, 2023).

Ленка С. Настасић (2000, Сомбор). Основне и мастер студије Српске књижевности и језика завршила је на Филозофском факултету у Новом Саду, где је 2024. године одбранила мастер рад *Аспекти усмене књижевности у поезији српског барока*. Студенткиња је прве године докторских студија на Филозофском факултету у Новом Саду. Добитница је награда *Андра Гавриловић* за 2022. годину и *Боривоје Маринковић* за 2023. годину. Пише поезију, кратке приче, есеје и књижевну критику. Књига песама: *Са друге стране пера*, 2020.

Марија Б. Нијемчевић Перовић доцент је на Катедри за германистику Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу, где предаје предмете из уже научне области Методика наставе немачког језика и књижевности. Дипломирала је 2010. године, након чега завршава мастер студије 2013. године. Своје академско образовање заокружила је 2021. године на истом факултету, стекавши научни назив доктор наука – филолошке науке. Њена истраживачка интересовања усмерена су на област глотодидактике, са фокусом на образовање будућих наставника немачког језика. Током досадашње академске каријере објавила је више научних и стручних радова о примени стратегија учења, перформативних приступа и дигиталних алата у настави и учењу страних језика, чиме је дала значајан допринос развоју поменутог научног поља. Активно је учествовала на бројним скуповима и конференцијама, као и на семинарима стручног усавршавања. Нарочито се истиче као ауторка и реализаторка програма стручног усавршавања за наставнике, пружајући значајан допринос унапређењу педагошких пракси у домену образовно-васпитног рада. Имала је прилику да учествује у програмима размене наставника преко Ерасмус+ програма, што је додатно обогатило њен професионални профил.

Александар С. Николић запослен је као асистент за ужу научну област Германистика (немачки језик) на Одсеку за германистику Филозофског факултета у Новом Саду. Основне академске студије завршио је 2017. на Филозофском факултету, Одсек за германистику у Новом Саду, а исте године уписује и мастер академске студије, да би у фебруару 2018. био именован као сарадник у настави за ужу научну област Германистика (немачки језик). Године 2019.

одбранио је мастер рад под називом *Семантичка анализа немачких модалних партикула „ja“ и „doch“ и њихови еквиваленти у српском језику*, а исте године уписује се на докторске студије на Филозофском факултету у Новом Саду, студијски програм: језик и књижевност, модул: језик. Учествовао је 2019. године на међународном пројекту *GDSD* у сарадњи Педагошког факултета у Вајнгартену, Одсека за германистику у Новом Саду и Катедре за немачки језик у Крагујевцу као ментор студената из Новог Сада, а такође је део преводилачког тима који је у оквиру преводилачке радионице Одсека за германистику у Новом Саду превео са немачког роман аустријске списатељице Карин Пешка *Watschenmann* (срп. *Пезавац*). Тренутно је учесник у пројекту *German-Serbian Collocation Dictionary for German Language Learning and Teaching* (DeSKoll: <https://deskoll-dictionary.kg.ac.rs/>) у оквиру Програма за изврсне пројекте младих истраживача и научника у раној фази каријере – PROMIS 2023, Фонд за науку Републике Србије. Александар Николић аутор је неколико научних радова (примарне теме радова: модалне партикуле, транслатологија, фразеологија и културно специфична лексика).

Александар М. Новаковић рођен је 14. марта 1990. Завршио је основне и мастерске студије српског језика на Филозофском факултету у Нишу, где је и докторирао. Област интересовања: Методика наставе српског као страног језика. Објавио је више од осамдесет научних радова, уџбенике *Увод у методикку наставе српског као страног језика* (Филозофски факултет Ниш, 2022), *Фрагменти о методици наставе српског као страног језика након Другог светског рата* (Филозофски факултет Ниш, 2024) и монографију *Уџбенички комплет у настави српског као страног језика* (Филозофски факултет Ниш, 2022). Тренутно живи у Нишу, где ради као доцент на Филозофском факултету.

Џејн Чинело Обаси научница је из Нигерије и виши предавач на Одсеку за енглески и књижевне студије Филозофског факултета Универзитета Нигерије у Нсуки (Нигерија). Завршила је додипломски, магистарски и докторски студиј из енглеског језика. Предаје на свим циклусима академских студија на свом одсеку, надзире пројекте и менторише докторске дисертације и магистарске тезе. Рецензира и уређује рукописе за домаће и међународне часописе регистроване у базама Скопус и Томас Ројтерс, а међу њима се истичу следећи: *Cogent Arts and Humanities*; *The Howard Journal of Communications*; *Ghana Journal of Linguistics*; *Southern African Linguistics and Applied Language Studies*; *Ikenga International Journal of the Institute of African Studies*; *Nsukka Journal of*

Humanities, и *Philologist*. Поље њеног интересовања чине фонологија, синтакса, прагматика, семантика, примијењена лингвистика, социолингвистика, енглески за посебне потребе, енглески као други језик, те усвајање другог језика.

Душан М. Пејић (1996), виши је асистент на Катедри за србистику Филозофског факултета Универзитета у Источном Сарајеву, те апсолвент докторских студија на модулу Српски језик на Филолошком факултету у Београду. Основне студије завршио је на Студијском програму за српски језик и књижевност Филозофског факултета Универзитета у Источном Сарајеву, и то као студент генерације. На истом факултету, 2020. године, одбранио је мастерски рад на тему *Језичко-стилске доминанте у роману Наше тамновање Јездимира Дангића*, под менторством проф. др Милоша Ковачевића. Добитник је *Награде Љубомир Стојановић* (прво мјесто), коју додјељује Матица српска за најбољи мастерски рад из српског језика. Редовни је члан Матице српске. Ужа област интересовања му је дијалектологија српског језика са ономастиком. Учествовао је на три научне конференције, ангажован је на два научна пројекта и аутор је петнаестак стручних и научних чланака.

Тијана Р. Поповић виши је асистент на Катедри за англистику на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци. Рођена је 9. марта 1988. године у Сарајеву. Основну школу похађала је у Сарајеву и Мокром, а завршила у Приједору 2003. године. Двије године средњошколског школовања похађала је Гимназију *Свети Сава* у Приједору, а гимназијско школовање довршила у Гимназији Бања Лука. Филозофски факултет у Бањој Луци, Одсјек за енглески језик и књижевност, уписала је 2007, а дипломирала је на Филолошком факултету у Бањој Луци 2011. године (дипломски рад: *Ventriloquism in Carol Ann Duffy's Poetry*). Исте школске 2011/2012. године уписала је мастер студије на Филолошком Факултету у Београду, које је окончала у септембру 2013, одбраном мастер рада *Приповједни поступци у роману „Док лежах на самрти” Виљема Фокнера*. Од 2014. године запослена је као асистент на Филолошком факултету у Бањој Луци на предметима: *Средњовјековна енглеска књижевност*, *Енглеска књижевност ренесансе*, *Шекспир* и *Савремени енглески језик 1* и 2. Студенткиња је докторских студија на Филозофском факултету Пале Универзитета у Источном Сарајеву, смјер англистика – књижевност (назив теме докторске дисертације у изради: *Однос критичких есеја и поетике романа Виџиније Вулф*).

Наташа А. Спасић рођена је у Нишу 1990. године. Основне академске студије завршила је на Филозофском факултету Универзитета у Нишу, а мастер академске студије на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду. Докторирала је на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу са темом: *Примена модела обрнуте учионице у обради јединица с поредбеним и начинским значењем у настави српског као страног језика* (ментор проф. др Милка Николић). Своја знања и искуства из области српског (као страног) језика, стекла је кроз истраживачке пројекте, научне скупове, летње/зимске школе и едукације. Током студија више пута је боравила на страним универзитетима ради усавршавања и истраживања. Запослена је као научни сарадник у Центру за проучавање језика и књижевности на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу. Сфере њеног академског интересовања преваходно су из области методике, синтаксе и примењене лингвистике. До сада је самостално или у коауторству објавила велики број чланака, студија и приказа у домаћој и страниј периодици.

Александра З. Стојановић (1995, Крагујевац) студент је Докторских академских студија из филологије (језик и књижевност) на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу, где је запослена као истраживач-сарадник при Центру за научноистраживачки рад. Дисертацију *Наративна антропологија простора у делима Теџа Кола и Срђана Ваљаревића* пријавила је 2023. године. На матичном факултету завршила је основне и мастер студије са просеком 10.00 школске 2019/2020. одбраном мастер рада *Seeking Asylum: Dystopian Horizons of George Orwell's Nineteen Eighty-Four*. Области научног интересовања: савремене књижевне теорије, теорије простора.

Ева Страдиотова запослена је као доцент на Одсеку за енглески језик Економског универзитета у Братислави од 2020. године. На челу је Одсека за енглески језик од 2012. године и продекан за наставу на Факултету примјенењених језика на Економском универзитету у Братислави од 2014. године. Предаје енглески језик струке. На пољу истраживања пажњу усмјерава на методiku наставе енглеског у погледу језика струке. Резултате својих истраживања излаже на конференцијама и семинарима, те их објављује у стручним часописима. Највише се бави учинковитошћу наставе енглеског на универзитетима, важношћу повратне информације о квалитету наставе за успјешно вођење педагошког процеса, карактеризацијом типологије наставника енглеског језика струке, те важношћу вјештине слушања за овладавање језиком струке.

Љиљана П. Тасић ради као истраживач-приправник на Департману за немачки језик и књижевност на Филозофском факултету Универзитета у Нишу. Основне и мастер студије завршила је на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Тренутно је студенткиња докторских студија на смеру Страних филологија на Филозофском факултету у Нишу. Као истраживач-приправник изводи вежбе из предмета Савремени немачки језик и Немачки језик. У област њеног интересовања спадају примењена лингвистика, машинско превођење и учење језика уз примену компјутера и мобилних телефона.

Николина П. Хавран (1991) докторандкиња је и истраживач-сарадник на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду, мастер професор српске књижевности. Дипломирала је на Филозофском факултету у Новом Саду, на Одсеку за српску књижевност. На истој катедри завршила је мастер студије одбранивши рад под насловом *Симболика биља у Србљаку*, награђен Бранковом наградом Матице српске. Била је стипендисткиња Фонда за младе таленте – Доситеја и Министарства просвете, науке и технолошког развоја. Њена примарна истраживачка интересовања односе се на проучавање симболике у српској средњовековној књижевности.

Дијана М. Црњак (Бањалука, 1972) редовни је професор на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци (Катедра за србистику). Од љетног семестра академске 2006/2007. ради као гостујући професор на Филозофском факултету Свеучилишта у Загребу (Одсек за јужнословенске језике и књижевности). Научним и наставним ангажманом везана је за проучавање српских синтаксичких и лексиколошких тема. Радове је објављивала у релевантним часописима, зборницима и монографским студијама, те излагала на научним скуповима у земљи и иностранству. Члан је Одбора за језик при Одјељењу књижевности и умјетности АНУРС и Научног вијећа Института за српски језик и књижевност АНУРС.

Слађана М. Цукут рођена је у Дервенти 1984. године. Дипломирала је 2007. године на Одсеку за српски језик и књижевност на Филозофском факултету у Бањој Луци, магистрирала 2013. и докторирала 2018. године на Филолошком факултету у Бањој Луци. Академске 2009/10. и 2010/11. обављала је посао лектора српског језика на Универзитету *Пајсије Хиландарски* у Пловдиву (Бугарска) у оквиру међународне сарадње поменутог универзитета и Универзитета у Бањој Луци. Ванредни је професор на предметима из области

савременог српског језика и аутор више научних радова из области дијалектологије, фонетике и акцентологије српског језика, те монографије *Српски говори Шипова* (СДЗБ).

Вања Р. Шмуља (1981) магистар је библиотечких наука, запослена као документалиста савјетник у Народној и универзитетској библиотеци Републике Српске на мјесту координатора Посебних фондова. Аутор је неколико десетина радова из области науке о књизи (*Отен est Notен или Наука о књизи код Срба, Нићифор Дучић као библиолог, Камене књиге Мандићеве, Иницијали горажданских књига, Стара књига у легату Душана Ј. Ђоновића, О техници штампања Четворојеванђеља рујанског...*) и културне баштине (*Мјере заштите писане баштине, Легат у библиотекарству и законодавству Републике Српске, Специјалне колекције у библиотекама Српске као потенцијална културна добра, Трагом екслибриса кроз легат Душана Ј. Ђоновића...*). Аутор је и монографија *У туђем пристаништу. Живот и заоставштина Душана Ј. Ђоновића*, <https://plus.cobiss.net/cobiss/rs/sr/bib/nubrs/6266136> *Облик неизрецивог. Дјело и заоставштина Слободана Драгаша, О драгоцјеностима из заоставштине једног библиофила. Стара и ријетка књига из Легата Душана Ј. Ђоновића у Народној и универзитетској библиотеци Републике Српске* и приређивач зборника *На пергаменту душе. Поезија и фреске Светислава Мандића*, те *Лична библиотека као портрет човјека и времена. Идејни је творац, покретач и уредник Часописа за културну баштину и науку о књизи Верзал* и едиције превода *Библиолошке теме*.

Радослав Штефанчик ванредни је професор Факултету примијењених језика Економског универзитета у Братислави. Дипломирао је на Универзитету у Прешову (Словачка, 2002), магистрирао на Универзитету Фридрих Шилер у Јени (Њемачка, 2006) из области политичких наука и њемачких студија, а докторирао на Економском универзитету у Прагу (2010). Запослио се на Одјеку за политичке науке на Универзитету Павол Јозеф Шафарик у Кошицама (Словачка, 2016). Највише се бави различитим аспектима посљедица међународних миграција и интеграције миграната. Поред тога, занима се за политички популизам, политички дискурс и политичке партије. Декан је Факултета примијењених језика на Економском универзитету у Братислави од 2014. година

УПУТСТВА ЗА АУТОРЕ

Часопис *Филолог* је научни, рецензирани часопис из области науке о језику, књижевности и културе који има за циљ промовисање савремених теоријских и интердисциплинарних приступа. Оснивач и издавач часописа је Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци. Часопис излази у континуитету од 2010. године.

Објављујемо чланке на стандардним језицима оних филологија које се проучавају на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци, дакле на српском, руском, енглеском, њемачком, француском и италијанском језику. Рад на неком другом словенском или свјетском језику може се објавити у договору са Редакцијом, по посебној процедури. При томе су појам и именовање српског језика неповредиве категорије и не могу се употребљавати у појмовним конструкцијама или скраћеницама које би одражавале неко друго или другачије именовање овог језика.

Објављујемо чланке који се баве разматрањем савремених теоријских приступа проучавању књижевности, језика и културе, значајем и потребом метатеорије у хуманистичким наукама, примјеном савремених теоријских приступа у анализи текстова и културних појава, интердисциплинарним приступом у изучавању лингвистичких, књижевних и културолошких студија, односом књижевности и језика с другим дисциплинама, приказом најсавременијих теоријских књига из области књижевности, лингвистике и културолошких студија итд.

Да би се обезбједио што већи степен научности, часопис *Филолог* сваки чланак шаље на рецензију прије коначног објављивања. Након иницијалне евалуације, уредништво ће установити да ли поднесени рукопис испуњава основне научне критеријуме. Уколико испуњава, чланак ће бити упућен на рецензију и прегледаће га два експерта из уже научне области. Чланак ће бити штампан у актуелном броју часописа *Филолог* уколико се оба рецензента усагласе да прилог задовољава високе научне критеријуме. Уколико добије позитивне рецензије тек након дораде, прилог може бити објављен у једном од наредних бројева *Филолога*.

Чланци се рецензирају по принципу узајамне анонимности аутора и рецензента. Рок за израду рецензије је мјесец дана. Коначна одлука о прихватању или одбијању рукописа биће упућена аутору заједно са рецензентским сугестијама, образложењем и напоменама.

Часопис *Филолог* излази два пута годишње, у јуну и у децембру.

Часопис *Филолог* омогућава тренутни отворен приступ цјелокупном садржају у складу с увјерењем како јавна доступност истраживачких спознаја потиче већу размјену знања и идеја. Часопис омогућава читаоцима да читају, преузимају, умножавају, дистрибуишу, штампају, претражују или повезују текстове објављених чланака, тј. да их користе у било које законите сврхе. У складу с Будимпештанском иницијативом, чији смо потписници, једино ограничење репродукције и дистрибуције чланака јесте у домену ауторских права, будући да је неопходно да аутор контролише интегритет свога рада, те да буде прописно наведен и цитиран.

Редакција *Филолога* посвећена је одржавању највиших етичких принципа и спречавању злоупотреба при публиковању овог часописа. Чланци који нису у складу са овим стандардима неће бити објављени у часопису *Филолог*.

Сви радови се упућују на провјеру путем антиплагијатског софтвера, који обезбјеђује Универзитет у Бањој Луци. Плагирање научних резултата, фабриковање и фалсификовање истраживачких података, покушаји објављивања већ објављених радова и томе слично, етички су неприхватљиви поступци и биће одбачени у складу с академским кодексом понашања и издавачком политиком часописа *Филолог*.

Уредништво спречава сваки потенцијални сукоб интереса и дискриминацију по било којој основи. У случају притужбе етичког карактера или притужбе о сукобу интереса, уредници поступају у складу са постојећом политиком и процедуром.

Аутори потписаном изјавом преузимају одговорност која се тиче оригиналности и аутентичности достављених радова. Рукописи које шаљу за објављивање у *Филологу* не смију бити објављени, прихваћени за објављивање или у текућем рецензијском процесу у неком другом часопису или публикацији. Рукописи могу да садрже рад који је претходно усмено саопштен на научном скупу или конференцији. У том случају је неопходно дати и јасну напомену о томе. Аутори у истој изјави преузимају одговорност која се тиче коректног цитирања и адекватног реферисања на литературу и изворе. Рукописи које шаљу за објављивање у *Филологу* не смију садржавати плагиране научне резултате, фабриковане и фалсификоване истраживачке податке нити друге етички неприхватљиве поступке или злоупотребе.

Непосредно након подношења рукописа, а прије покретања рецензијске процедуре, аутори потписују изјаву. Аутори потписују изјаву да су сагласни са политиком отвореног приступа коју подржавају уредништво и издавач часописа *Филолог*, односно да су сагласни са биљешком о ауторским правима, која је

наведена у сљедећем пасусу. То значи да, задржавајући ауторска права, уступају право првог публикавања часопису *Филолог*, а у складу са лиценцом СС-ВУ-НС дају сагласност за отворен приступ и располагање садржајем објављеним на сајту, под условом да се ради о некомерцијалном коришћењу садржаја и под условом да се при томе неизоставно назначе ауторство и мјесто првог публикавања. Остале ауторске одговорности наведене су у тексту обрасца изјаве.

Аутори који објављују у овом часопису пристају на сљедеће услове: аутори задржавају ауторска права и пружају часопису право првог објављивања рада у складу с лиценцом СС-ВУ-НС, која омогућава другима да дијеле рад уз услов навођења ауторства и изворног објављивања у овом часопису; аутори могу израдити посебне, уговорне аранжмане за неексклузивну дистрибуцију рада објављеног у часопису (нпр. постављање у институционални репозиторијум или објављивање у књизи), уз навођење да је рад изворно објављен у овом часопису.

Рецензенти вреднују и оцјењују пристигле рукописе искључиво на основу садржаја, у складу с највишим етичким стандардима и академским кодексом понашања, објективно, квалификовано и компетентно, научно аргументовано и стручно утемељено, а без дискриминације по било којој основи. Својим сугестијама унапређују квалитет рецензираних рукописа. Рецензентима уредништво обезбјеђује анонимност, а рецензенти су дужни да чувају повјерљивост свих информација у вези с рукописом као и да уредницима пријаве повреду ауторских права, плагирање и сличне етички неприхватљиве поступке или злоупотребе уочене у рукопису који рецензирају. Рецензент који сам сматра да је некомпетентан или неквалификован, да неће моћи обезбиједити правремену рецензију или да је у било каквом сукобу интереса, обавјештава уредништво о томе и бива изузет из рецензентског процеса.

Часопис *Филолог*, без икаквих рестрикција, омогућава ауторима да задрже ауторска права и права објављивања.

Часопис *Филолог* омогућава ауторима да сами архивирају препринт или постпринт верзије својих чланака, на непрофитним серверима или на сопственим веб-сајтовима, уз напомену о извору и издавачу. Аутори могу користити и публиковану верзију (PDF).

Часопис *Филолог* не наплаћује ауторима обраду нити публикацију чланака.

Часопис *Филолог* обезбјеђује ауторима по један бесплатан примјерак броја у којем су објавили рад.

Упутства за техничку припрему и пријаву рукописа за рецензијску процедуру

Рукописи се пријављују путем налога на интернет сајту, путем имејла или поштанским путем.

Сваки аутор може да креира сопствени налог, према упутствима за регистрацију корисника која су дата на сајту <https://filolog.rs.ba>. Након регистрације, аутори могу поднијети рукопис, пратећи поступак пријаве прилога. Ауторе који креирају налог и рукопис шаљу на овај начин, молимо да попуне сва поља, унесу тражене метаподатке и сл.

Рукописи се, такође, могу слати на имејл-адресу filolog@ff.unibl.org или на поштанску адресу: Редакција часописа *Филолог*, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, Булевар војводе Петра Бојовића 1а, 78000 Бања Лука, Република Српска, Босна и Херцеговина.

Приликом слања рукописа, аутори морају доставити и потписану изјаву, академску биографију, метаподатке као и романизовану верзију библиографије. Образац ауторске изјаве може се преузети на самом сајту. Академска биографија се доставља у краткој форми, до 200 ријечи, у трећем лицу. У првој реченици бионаратива наводи се актуелна функција, наставно односно научно звање и титула. Метаподаци се попуњавају на језику рада и на енглеском језику. Уколико је рад на енглеском језику, метаподаци се дају само на језику рада.

Кроз цијелу процедуру, од пријаве до штампања рукописа, ауторе води секретар Редакције, у складу с политиком отворене и континуиране комуникације у часопису *Филолог*.

Неопходно је да се аутори придржавају сљедећих техничких упутстава за припрему текста за рецензијску процедуру и штампу у часопису *Филолог*:

Текст оригиналног научног рада не смије имати мање од 30.000, ни више од 50.000 карактера, укључујући и размаке. Текст приказа односно научне критике не смије имати мање од 10.000, ни више од 20.000 карактера, укључујући и размаке.

Текстови морају бити достављени у Microsoft Word документу, писани фонтом Times New Roman, величине слова 12 и са проредом 1.5.

У горњем лијевом углу наводи се име и презиме, те научна афилијација аутора. Обавезно је коришћење средњег иницијала, тј. првог слова очевога или мајчиног имена.

За презиме аутора везује се подножна напомена, а она мора да садржи имејл адресу аутора. Уколико је рад коауторски, ово се односи само на првог аутора.

Научну афилијацију наводе само аутори који су стално запослени на универзитету, институту или некој другој научноистраживачкој установи. Научна афилијација наводи се према принципу организационе хијерархије институције, нпр. Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Катедра за славистику. Научну афилијацију могу користити и студенти мастер или докторских студија. Као аутори, они у том случају наводе назив институције у чијем је окриљу обављено студијско истраживање, односно писање научног рада. Ако је аутора више, научна афилијација се наводи за сваког аутора.

Неопходно је да аутори доставе и верзију документа с текстом научног рада која ће бити спремна за рецензијску процедуру. Та верзија не смије да садржи име и презиме аутора, афилијацију, имејл адресу као ни друге елементе који би нарушили принцип анонимности. Како би обострана анонимност рецензијског процеса била додатно осигурана, ауторима научних радова препоручујемо техничка упутства која су дата на интернет сајту *Филолога*, у рубрици *Пријаве прилога*.

Уколико су у раду коришћени специфични фонтови или други елементи који захтијевају додатну техничку подршку, неопходно је послати и ПДФ верзију текста те специфичне фонтове који су коришћени у раду.

Испод афилијације, у централном дијелу документа, везалом и подебљано, наводе се наслов и евентуални поднаслов дјела.

Испод наслова наводи се апстракт, на језику којим је писан и рад (100–250 ријечи). Након апстракта наводе се кључне ријечи (5–10 ријечи). Апстракт и кључне ријечи такође се пишу фонтом Times New Roman, величине слова 12 и са проредом 1.5, и то косим словима (курзивом). Уколико се у самом тексту апстракта или кључних ријечи већ налазе ријечи истакнуте косим словима (попут, рецимо, назива дјелâ), онда се те ријечи, за разлику од остатка текста апстракта и кључних ријечи, пишу нормалним словима.

Након кључних ријечи долази текст рада. Неопходно је да оригинални научни рад има структуру IMRAD (Introduction, Methods, Results, and Discussion), а пожељно да се увод, поглавља, потпоглавља и закључак нумеришу и насловљавају.

Цитате који су дужи од двије реченице потребно је издвојити из основног текста, и то поштујући сљедећа техничка упутства: фонт Times New Roman, величине слова 11, проред 1.5 и увучена лијева маргина за 0.5. Овако издвојене цитате потребно је ставити под једноструке наводнике (полунаводнике). Двоструки наводници користе се код управног говора.

Након текста рада наводи се библиографија цитираних текстова (дакле, искључиво текстова који су цитирани у раду или на које се аутори радова директно позивају). У библиографији се одвојено дају извори и литература. Латиничне и ћириличне библиографске јединице не дају се одвојено, него према упутствима која су наведена нешто ниже.

Рад написан на српском језику мора на свом крају имати резиме и кључне ријечи на енглеском језику. У оправданим околностима резиме може да буде и на неком другом страном језику. Радови написани на руском, њемачком, француском или италијанском језику морају на свом крају имати резиме и кључне ријечи на српском или на енглеском језику. Уколико је рад написан на енглеском, резиме и кључне ријечи се дају на српском језику. Резиме је информативни приказ чланка и оквирно не прелази 500 ријечи.

У складу с препорукама Министарства за научно-технолошки развој, високо образовање и информационо друштво Републике Српске као и у складу с Правилником о публикавању научних публикација (Службени гласник Републике Српске, број 77/17, члан 60 и 61), цитирана литература треба да је највећим дијелом из врхунских међународних и републичких научних часописа (преко 80%), а удио радова на свјетским језицима треба да је преко 50%. Радови који не испуњавају најмање један од поменутих критеријума неће бити прихваћени за рецензијску процедуру.

Библиографске јединице (референце) цитирају се у складу са харвардским стилем цитирања (*Harvard Style 2022*). Полазећи од овога правилника, о којем се аутори детаљније могу информисати на интернету, наводимо примјере цитирања најчешћих библиографских јединица. У случају било каквих недоумица, препоручујемо ауторима да се обрете уредништву часописа.

Подаци о цитираним књигама дају се у парентезама у продужетку цитираног текста, и то на тај начин што се у загради, латиничним писмом, назначе следећи подаци: презиме цитираног аутора, зарез, година издања, двотачка и број странице без размака:

Примјер:

Крила потврђују став изнет у српској историји књижевности о поетском роману као 'најзначајнијој тековини послератног модернизма и читаве наше модерне литературе' (Deretić, 1983:p.496).

Уколико се име аутора већ помиње у тексту, наводе се само година издања цитиране публикације као и број стране на коју се рефериремо:

Примјер:

Како пише Ј. Деретић, писци у периоду између 1919. и 1923. године стављају акценат на морфологију књижевног дела и његове конструктивне захтеве (1983:р.496).

У библиографији:

Деретић, Ј. (1983) *Историја српске књижевности*. Београд, Нолит.

Ако је ријеч о цитирању научног чланка из часописа, зборника или неке друге сличне публикације, парентезе се дају по истом принципу, док се у библиографији наслов цитираног текста даје без наводника, назив публикације у италику, иза чега долазе подаци о публикацији (година излажења, број свеска и сл.), док се пагинација наводи на крају.

Примјер:

Кончаревић, К. (2016) О појмовно-категоријалном апарату теолингвистике. *Србистика данас - зборник научних радова*. I (1), 7–27.

Николић, М. (2016) Категорија степена и категорија оцене у српском језику – сличности и разлике. *Филолог – часопис за језик, књижевност и културу*. VII (14), 11–18.

Приликом цитирања са интернета парентезе се дају на следећи начин:

У том тексту анализирају се сличности и разлике између категорије степена и категорије оцјене у српском језику (Nikolić, internet).

У библиографији, тамо гдје је могуће, препоручујемо навођење DOI стринга. Гдје то није могуће, наводи се URL. Ако се наводи DOI, није неопходно наводити датум посљедњег приступа.

Примјер:

Николић, М. (2016) Категорија степена и категорија оцене у српском језику – сличности и разлике. *Филолог – часопис за језик, књижевност и културу*. VII (14), 11–18. DOI: 10.21618/fl1614011n.

Уколико има више од три или више аутора, критеријум навођења је презиме првог аутора.

Примјер:

Лична заменица *I* релативно је једнозначна у аргументативном писању у поређењу са другим личним заменицама (Biber et al., 1999:р.329).

У библиографији се наводе сва имена, али се само име првог аутора пише у инверзији:

Biber, D., Stig J., Geoffrey L., Susan C. & Edward F. (1999) *The Longman Grammar of Spoken and Written English*. London, Longman.

У радовима на српском језику критеријум редослиједа навођења библиографске јединице је прво слово (првог) презимена (првог) аутора цитиранога рада, и то према фонетском, а не према етимолошком принципу. Нпр. латинична библиографска јединица с презименом *Chomsky* наводи се као библиографска јединица на Ч, и то према српском азбучном, односно абecedном редослиједу. Истовремено, у парентезама у тексту, презиме се даје у изворном облику, нпр. (Chomsky, 2000:p.152).

У тексту рада писаног на српском језику цитати се наводе оним писмом којим је писана цитирана литература. Уколико је цитирана литература на српском језику писана латиницом, и уколико нема појмова или имена наведених у етимолошком облику (нпр. *Čomski*, а не *Chomsky*), цитат се може пресловити ћириличним писмом.

За потребе индексирања часописа у међународним базама објављује се и романизована верзија цитиране литературе. Из истог разлога парентезе морају бити дате латиницом. Уз библиографске јединице у обје верзије цитиране литературе и извора пишу се редни бројеви, а наводе се азбучним (српска верзија) и алфабетским (романизована верзија) редослиједом. Цитирану литературу на српском треба, као и остатак текста, писати фонтом Times New Roman, величине слова 12 и са проредом 1.5. Романизована верзија цитиране литературе пише се фонтом Times New Roman, величине слова 12 и са проредом Single. Проред Single употребљава се и у тексту резимеа на крају рада.

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

The *Philologist*, founded by the Faculty of Philology, Banja Luka, is an open access, peer-reviewed journal promoting contemporary theoretical and interdisciplinary approaches from the fields of language, literature, and culture, with an international editorial board. The journal has been published in continuity since 2010.

We publish articles in the respective languages/philological areas studied at the Faculty of Philology (Serbian, English, French, German Italian, and Russian). With regard to other Slavic or world languages, an article may be published following a special procedure and upon agreement with the Editorial Board. In addition, it is essential that the notion and name of the Serbian language be understood as inviolable categories that cannot be used in constructions and abbreviations that would reflect any designation or connotation other than stated.

We encourage the submission of papers that deal with the study of contemporary theoretical approaches to literature, language and culture, of significance and necessity of metatheory in the humanities, with the application of contemporary theoretical approaches in the analysis of texts and cultural phenomena, with the interdisciplinary approach in linguistic, literary and cultural studies, and with the study of language and literature in relation to other disciplines.

In order to provide the highest level of scholarliness possible, every paper submitted to the *Philologist* journal is reviewed before its final version is published.

In order to maintain the necessary level of academic atmosphere around the journal, every article is sent to two anonymous reviewers, whose unanimous opinion on the article meeting high academic standards is requested prior to publishing.

After the initial evaluation, the Editorial Board will determine whether the article submitted meets basic scholarly criteria. If it does, the paper is forwarded to two experts from the field for a double-blind peer review. The paper is published if both reviewers confirm it meets the aforementioned criteria.

The deadline for reviews is one month.

The final decision on the acceptance or refusal of the paper will be sent to the author along with the reviewers' suggestions, comments, and remarks.

The *Philologist* journal is published biannually, in June and in December.

The *Philologist* journal enables instantaneous open access to its whole content in accordance with a belief that public accessibility of research findings prompts a wider exchange of knowledge and ideas. The journal makes its contents open for its readership to read, download, copy, distribute, print, or link to full texts of the published articles, crawl them for indexing, pass them as data to software, or

use them for any other lawful purpose. As one of the signatories of the Budapest Open Access Initiative, we only put a constraint on distribution and reproduction concerning the domain of copyright, since it is necessary for the author to be given control over the integrity of their work and the right to be properly acknowledged and cited.

The Editorial Board of the journal is committed to maintaining the highest ethical principles and to preventing malpractice over the course of its publication. Articles that do not comply with these standards will not be published in the journal.

Plagiarism, fabrication, and falsification of scholarly results, as well as publication of already published papers/articles and other forms of academic misconduct are ethically unacceptable acts that will be discharged in accordance with the principles stated above. The Editorial Board shall prevent any possible conflict of interest or discrimination on any grounds. In addition, the editors must insure the confidentiality of all information concerning the papers submitted prior to publication. In case of a complaint regarding an ethical issue or conflict of interest, the editors shall act upon the existing policies and procedures.

The author takes responsibility regarding the originality and authenticity of the article by signing a statement. The papers sent to the Editorial Board must not be published, accepted for publication, or undergo a reviewing process in another journal or periodical, but may contain a piece of text that was previously used (orally), at a conference or another academic event. In case of the latter, this piece of information must be clearly provided. Furthermore, in the said statement, the author takes responsibility for the correct use of bibliography and sources throughout the article. Finally, the papers sent to the *Philologist* must not contain plagiarised, fabricated, or falsified research data or display any ethically unacceptable action or procedure.

Immediately after the paper submission, and prior to the commencement of the reviewing procedure, the author must sign a statement, which will be sent to them either by the Editorial Board Secretary or the Editor-in-chief. The author will state that they agree with the open access policy, which is supported by the Editorial Board and the Publisher of the *Philologist*, that is, that they agree with the Copyright Notice. It means that, by keeping the copyright, they cede the first publication rights to the Journal, and, according to the CC-BY-NC license, they agree with the open access policy and usage of the contents published on the website providing that the usage of the contents is non-commercial and the author(s) and the origin of the first publication are mandatorily labelled. At the same time, the

author should state that they will follow the guidelines listed in the Publication Ethics and Malpractice Statement. The author should also point out any potential conflict of interest. Other responsibilities of the author are listed in the body of text on the statement form.

The reviewer evaluates the papers submitted solely on the basis of their contents, in an objective, qualified and competent manner, avoiding discrimination on any account and taking into consideration the highest ethical standards and codes of conduct, improving the quality of the article through their remarks. The Editorial Board guarantees them anonymity, and the reviewer, in turn, is obliged to provide confidentiality of all the information concerning the article, and to report any violation of copyright, plagiarism, and other ethically unacceptable procedures or instances of malpractice in the article reviewed. The reviewer who feels incompetent or unqualified regarding the article in question, who thinks he/she will not be able to provide a prompt review, or that he/she may be involved in a conflict of interest, shall inform the Editorial Board. Hence, said reviewer will be exempted from the reviewing process.

Philologist allows the author(s) to hold the copyright and to retain their publishing rights without any restrictions.

Philologist allows the author(s) to self-archive preprint and/or postprint versions of their papers on a non-profit server or on the author's personal website with an acknowledgement of the publication source. Using the published version in PDF is permitted.

Philologist does not ask for article processing charges (APCs), article submission charges or publication fees.

Philologist will provide a free author's copy of the volume in which their paper was published.

Instructions for Technical Preparations and Registration of The Paper for the Reviewing Procedure

Papers are preferably sent by email (filolog@ff.unibl.org) or through an account on the website, or by snail mail (Redakcija casopisa *Filolog*, Univerzitet u Banjoj Luci, Filoloski fakultet, Bulevar vojvode Petra Bojovica 1a, 78 000 Banja Luka, Republic of Srpska, Bosnia and Herzegovina).

Each author can create their own account by following the instructions for user registration provided on <https://filolog.rs.ba>. Upon registration, the author can submit the paper by following the steps describing the procedure. The author that decides to submit his/her paper in this way is then asked to fill in all the fields and provide all necessary metadata.

In the course of submitting the paper, the author must provide a signed copy of the Author's Statement, an academic biography, metadata, as well as a Latin version bibliography. The Author's Statement form can be downloaded from the website. An academic biography is delivered in a short form, up to 200 words, in third person singular. The first sentence of the bio narrative should state the author's current function, that is, the academic title and position. The metadata is provided both in the language used in the paper and in English. If the paper is written in English, the metadata is provided only in English.

The author is guided by the Secretary of the Editorial Board through the entire process, from registration to publication, in accordance with the open and continual communication policy of the *Philologist* journal.

It is necessary that the author should comply with the following technical instructions for the preparation of the paper for the reviewing process and publication:

The text of the original scientific/scholarly paper must be kept within the 30,000-50,000 character range with spaces. The text of a review must be kept within the 10,000-20,000 character range with spaces.

Texts must be submitted in a Microsoft Word document, Times New Roman style, font size 12, and line spacing 1.5.

The full name of the author, as well as their scientific affiliation, is provided in the upper left corner. The author must state their middle name (if any).

A footnote is attached to the surname of the author, containing his/her email address. If the paper is co-authored, this note refers only to the first author.

Only the author fully employed at a university, an institute, or any other scientific research institution states any scientific affiliation. It is stated in accordance with the principle of organisational hierarchy of the institution (e.g. University of Belgrade, Faculty of Philology, Department of Slavic Studies). In addition, it can be used by master's or doctoral studies students. In which case, they must state the name of the institution at which the research was conducted. If there is more than one author, the scientific affiliation is stated for each author separately.

Furthermore, it is necessary that the author should submit the version of the document ready for the reviewing procedure. That version must not contain any element that would compromise the principle of anonymity. In order for mutual anonymity to be maintained throughout this process, we recommend that the author should consult the technical instructions provided on the website of the *Philologist*, on the *Register of the paper* menu.

If there are specific fonts or other elements that require an additional technical support used throughout the paper, it is necessary to send a PDF version of the text, along with the aforementioned specific fonts or elements.

The title and possible subtitle of the paper are stated in the central part of the document, below the affiliation, in bolded capital letters. The abstract is provided below the title, in the language of the paper (100-250 words), which is followed by key words (5-10 words). Both the abstract and key words are written in Times New Roman style, font size 12, line spacing 1.5, and in italics. In case there are already some italicised words in the said elements of the paper (such as the title of a literary piece), they are written in standard print form.

Following the key words is the main body of the text. It is essential that an original scientific paper retain the IMRAD structure (Introduction, Methods, Results, and Discussion), and it is preferable that the sections of the text be numbered and entitled.

Citations longer than two sentences must be singled out from the main body of the text, in accordance with the following technical instructions: Times New Roman style, font size 11, line spacing 1.5, with the left margin indented for 0.5. **Such citations require single quotation marks. Double quotation marks are used for quoting direct speech.**

The bibliography of works cited (References) follows the main body of the text (**only the texts cited in the paper or the texts authors directly refer to**). **Depending on the nature of research**, Sources and References can be provided separately.

The paper written in Serbian must provide a summary and key words in English at the end. In specific circumstances, a summary can be provided in another

language. Papers written in Russian, German, French, or Italian respectively must include a summary and key words in both Serbian and English. If the paper is written in English, a summary and key words are provided in Serbian. A summary is an informative account of the paper and it should not exceed 500 words.

In accordance with the recommendations of the Ministry of Scientific-Technological Development, Higher Education, and Information Society of the Republic of Srpska, as well as the Rulebook on Publishing Scientific Publications (Official Gazette of the Republic of Srpska, issue 77/17, Articles 60 and 61), the works cited should mainly originate from renowned international and national journals (80%), with the share of papers written in world languages exceeding 50%.

References are cited and listed in accordance with Harvard style citing and referencing guides. Detailed information on Harvard Style 2022 can be found on the Internet, and examples of the most common types of citation are provided below. In case of any doubt, we invite authors to consult the Editorial Board.

Reference information about the work cited should be provided in parenthesis following the quoted text. The last name of the author cited (in Latin orthography) is followed by a comma, the year of publication, colon, and page number(s).

Example:

Based on the critics' uniform readings of immigrant texts, it becomes obvious that 'our understanding of the immigrant experience – and in particular that of immigrant suffering – is severely curtailed' (Hron, 2009:p.5).

If the author's name is already mentioned in the text, only the publication year and page number(s) are provided.

Example:

According to Hron, '[t]he scarcity of a direct language of pain does not mean that there is no viable mode of expression for their pain' (2009:p.41).

In a reference list:

Hron, M (2009) *Translating Pain. Immigrant Suffering in Literature and Culture*. Toronto, University of Toronto Press.

When citing from a journal, book of proceedings, or similar, parentheses are used in the same way. In References, titles are provided without quotation marks, while publication titles should be in italics, followed by volume, issue and page numbers.

Examples:

Heise, U. K. (2013) Globality, Difference, and the International Turn in Ecocriticism. *PMLA*. 128 (3), 636–643.

Fagunleka, O. & Olorunsogo, D. (2022) Modal Auxiliaries in Selected Newspaper Editorials on Medical Brain Drain in Nigeria. *Filolog*. XIII (26), 151–169.

When citing from the Internet, parentheses are given as follows:

The epistemic modals deployed in the editorials are chiefly channeled towards the projected possibilities if the government addresses the issues responsible for the exodus of health workers (Fagunleka & Olorunsogo, Internet).

In References, if applicable, use DOI or URL. When DOI is used, the date of online access is not needed.

Example:

Fagunleka, O. & Olorunsogo, D. (2022) Modal Auxiliaries in Selected Newspaper Editorials on Medical Brain Drain in Nigeria. *Filolog*. XIII (26), 151–169. <https://filolog.rs.ba/index.php/filolog/article/view/316>

or

Fagunleka, O. & Olorunsogo, D. (2022) Modal Auxiliaries in Selected Newspaper Editorials on Medical Brain Drain in Nigeria. *Filolog*. XIII (26), 151–169. DOI: 10.21618/fil2226151f

If there are three, four or more authors / editors, the abbreviation ‘et al.’ should be used after the first author’s name:

The three interrelated concerns and considerations we have discussed (...) contributed to the emergence of more flexible, open-ended, and ethical qualitative research methods, including autoethnography (Adams et al., 2014:p.15).

In References, however, all names are used:

Adams, T. E., Holman Jones, S. & Ellis, C. (2014) *Autoethnography – Understanding Qualitative Research*. Oxford, Oxford University Press.